

Doktori (PhD) értekezés

Kovács Szabolcs

Katolicizmus – szocializmus – kiábrándulás
Bányai László (1907–1981) életútja

Témavezető: Prof. Dr. Rainer M. János egyetemi tanár

ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM

Történelemtudományi Doktori Iskola

Eger, 2021

Nyilatkozat a munka önállóságáról, a szakirodalmi források megfelelő idézéséről

Alulírott Kovács Szabolcs ezennel kijelentem, hogy a *Bányai László (1907–1981)* című doktori értekezést magam készítettem, és abban csak a szakirodalmi hivatkozások listáján megadott forrásokat használtam fel. Minden olyan részt, amelyet szó szerint, vagy azonos tartalomban, de átfogalmazva más forrásból átvettem, a forrás egyértelmű megadásával megjelöltem.

Csíksszereda, 2021. június 26.

.....

Kovács Szabolcs

s. k.

Tartalomjegyzék

Bevezető	3
Források.....	6
Historiográfiai bevezető.....	9
1. Bányai László gyermek- és ifjúkora	15
2. A katolicizmustól a szocializmusig	49
2.1 Grenoble és Csíkszereda közt	49
2.2 Tanári és közírói pályafutása az 1930-as években	77
3. Bányai László politikai pályafutásának kezdetei	118
3.1 A <i>Korunk</i> munkatársaként.....	118
3.2 A MADOSZ főtitkára	126
4. Bányai László az illegalitás éveiben (1940–1944)	157
4.1 „Mély” illegalításban	157
4.2 Hatalmi harc a KRP-ben. Támadások a bánsági pártszervezet ellen	173
5. Bányai László közbírói tevékenysége a kolozsvári népbíróságnál	180
5.1 Bányai vádbeszédei	188
5.2 Epilógus.....	193
6. Bányai László a Magyar Népi Szövetségben	196
6.1 Az MNSZ létrejötte és a népfretpolitika.....	197
6.2 Az MNSZ az önfelszámolás útján.....	218
6.3 Az MNSZ részvétele az antiklerikális propagandában	240
7. Bányai László tevékenysége a romániai oktatásügyben	246
7.1 Oktatásügyi tanácsosként (1951–1952)	246
7.2 A Bolyai Tudományegyetem rektora	262
7.3 Defenzívában. Oktatásügyi miniszterhelyettesként (1956–1959).....	295
8. Bányai László tudományos és politikai tevékenysége	314
8.1 Képviselőként a Nagy Nemzetgyűlésben.....	314
8.2 Hivatalos külföldi utak	318
8.3 A bukaresti Történeti Intézet aligazgatója	334
8.4 Politikai pályafutása a Ceaușescu korszakban.....	338
8.5 Akadémikusként	344
8.6 Bányai László történelemszemlélete.....	349
9. Utolsó évek.....	361

10. Emlékezete	369
Összegzés	372
Bibliográfia	381

Bevezető

Bányai László a 20. századi romániai magyar baloldali mozgalmak egyik kulcsfontosságú szereplője. A két világháború közötti időszakban és a második világháború alatt – illegális kommunistaként és a MADOSZ főtitkáráként – másodvonalbeli politikusnak számított. 1944 őszén lett kulcsfontosságú szereplője a romániai magyarság szocialista integrációjának, és az 1950-es évek végéig meghatározó politikus maradt. 1944–1952 között rövid megszakítással a Magyar Népi Szövetség egyik alelnöke volt, 1950–1952, majd 1956–1959 között a nemzetiségi oktatással foglalkozó oktatásügyi miniszterhelyettessé, 1952–1956 között pedig az ország egyik magyar tanítási nyelvű felsőoktatási intézményének, a Bolyai Egyetem rektorává nevezték ki. Bár pályája során sohasem került nyílt ellentétbe a Román Kommunista Párt (RKP) hivatalos vonalával, 1959-ben, a magyar oktatási intézményhálózat fokozatos elsorvasztásával ő is kegyvesztett lett. Előbb a bukaresti Történettudományi Intézet alelnöke volt, majd a bukaresti C. I. Parhon Egyetem történelem karán óraadó tanárként dolgozott. Visszavonultan hunyt el Bukarestben, 1981-ben.

Bár életútja és tevékenysége fontos eleme a romániai magyarság 20. századi történetének, jórészt fehér foltnak számít a történetírásban, és azok az intézményi keretek is nagyrészt feldolgozatlanok, amelyekben tevékenységét kifejtette. Nem készült még átfogó munka például a kolozsvári népbíróságról, ahogy a romániai nemzetiségi oktatás és a Nicolae Iorga Történeti Intézet tevékenysége is jórészt ismeretlennek számít. Kizárólag a Magyar Népi Szövetségben kifejtett tevékenysége tekinthető feldolgozottnak.¹

A disszertációm kilenc nagy fejezetre tagoltam, melyet a főhős életútjában bekövetkezett nagy váltások szerint tagoltam: Az első fejezetben lényegében Bányai életének első 20 évét vázolom fel. A kronológiai vonalvezetés mellett elsősorban az alábbi szempontokat követem nyomon: 1. az ifjú Bányai milyen szocializációs közegből származik, és ez miben

¹ Ezekre a munkákra a kapcsolódó historiográfiai bevezetőben térek ki.

befolyásolta a későbbiekben világnézetét? Ehhez kapcsolódóan fontosnak tartom családjának történetét áttekinteni. 2. Milyen olvasmányai voltak és ezek hogyan integrálódtak világképébe vagy adott esetben hogyan hatottak rá? 3. Korai szárnypróbálgatásai során kikkel került kapcsolatba, mely karrierje szempontjából tartogathat információkat.

A következő fejezetben az ifjú Bányai tanulmányait és ideológiai fejlődését követtem nyomon. Kiemelten fontos franciaországi tanulmányainak bemutatása. Itt szerzett kapcsolatai, olvasmányai, megismerkedése a szocialista eszmekörrel ideológiai fejlődésében egy mélyreható változást eredményeztek. Ezt követi Bányai tanári pályafutása, a kommunista mozgalomba való integrációja, majd a MADOSZ-ban kifejtett tevékenysége.

A soron következő fejezetben Bányainak a második világháború alatti tevékenységét vázoltam fel. Ezt az időszakot teljességgel az illegális pártmunka ölelte fel, melyet konspiratív szállásokon végzett, a Siguranța elől bujkálva. Egyben azonban nem csak Bányai tevékenységével, hanem Észak-Erdélyben, Kolozsváron maradt családjának a kálváriájával is foglalkoztam. A fejezetben az augusztus 23-i román átállás a töréspont. Míg az első alfejezetben Bányai illegálisan végzett tevékenységét mutatom be, reflektálva a kommunista mozgalom észak- és dél-erdélyi történetére és Kolozsváron maradt családjának és rokonainak életútjára is, addig a második alfejezetében a kommunista párton belül lezajlott első frakcióharcot mutatom be, azaz Fóris István pártfőtitkár eltávolítását, az elérhető források tükrében rámutatva Bányai „szenvedő alany” szerepére ezen az „összezapáson” belül. Hipotézisem szerint az ekkor szerzett tapasztalatok a teljes későbbi életútjára kihatással voltak. A fejezetet a Magyar Népi Szövetség megalapításával zártam.

A következő nagy egység Bányai Lászlónak a Magyar Népi Szövetségben (továbbiakban MNSZ) betöltött szerepével foglalkozik. Bányai fontos, megkerülhetetlen szerepet játszott az MNSZ történetében, ahogy az MNSZ is meghatározó a Bányai-életútban. A fejezetet a következő kérdések körül építem fel: 1. Bányai hivatalos megnyilvánulásai hogyan integrálódtak az MNSZ hivatalos irányvonalába? 2. Milyen szerepet töltött be a szervezet önfelszámolásában 1947 után? Emellett a teljes munkán átível az a kérdés, melyet Bányai László teljes 1945 utáni pályájának kulcskérdéseként azonosítottam: Bányai politikai gondolkodásában magyarsága vagy kommunista világszemlélete játszott fontosabb szerepet?² Munkámban kronológiai választóvonalnak 1947-et,

² Ez a felvetésem némi fogalmi tisztázásra szorul. A magyarságtudat és kommunista automatikusan nem zárja ki egymást. Erre a legjobb példa Kazinczy János későbbiekben idézendő megnyilvánulása („*a kommunista mozgalomba*

Kurkó Gyárfás eltávolításának dátumát tekintem. Ennek oka, hogy 1947-et követően a szervezetben is mélyreható változások következtek be (mint abban az MNSZ történetével foglalkozó szakirodalom is egyetért) másrészt Kurkó eltávolítását követően Bányai is látványosabb aktivitást fejtett ki az MNSZ élén.

Bányai László 1950–1959 között az oktatásügy irányításában dolgozott, ezzel párhuzamosan a Nagy Nemzetgyűlés képviselője volt. Ez az időszak tekinthető hivatali pályája csúcspontjának, amennyiben 1950–1952 között oktatásügyi tanácsos,³ 1952–1956 között a Bolyai Egyetem rektora, majd 1956–1959 között oktatásügyi miniszterhelyettes⁴ volt. Bár elviekben pozíciójában nem csak a romániai magyarság, hanem az összes romániai nemzetiség anyanyelven történő oktatására hatást gyakorolhatott volna, tevékenységét csak a pártállami keretekhez és elvárásokhoz igazodva folytatta. Ehhez kapcsolódik az a tény, hogy az 1950-es évektől fokozatosan Bányai is az állambiztonsági szervek célkeresztjébe került.⁵ Nem tudjuk, hogy Bányait zsarolta-e a Securitate, az azonban tény, hogy az 1940-es évek végén és az 1950-es évek folyamán korábbi elvtársait sorra letartóztatták, egyeseket közülük el is ítélték.⁶ A fejezetet három részre tagoltam, melyeket elsősorban kronológikusan különíték el egymástól. Az első alfejezetben Bányai oktatásügyi tanácsadói pályafutását ismertetem. Ezt követi a Bolyai Tudományegyetem rektoraként eltöltött időszaka. Végül az 1956–1959 közötti miniszterhelyettesi tevékenységét tárom fel, amely egy fontos momentummal, Bányai politikai bukásával zárul. Bányai tanácsosi és miniszterhelyettesi időszaka párhuzamba állítva is vizsgálható, ez egyben a korabeli román nemzetpolitika alakulására is rávilágít. Míg 1951–1952 között jobbra a nemzetiségi oktatás és az intézményhálózat fejlesztésének, bővítésének kérdése volt a vita tárgya, addig 1956 után Bányai,

magyarságom révén kerültem be. Lenin elvei a nemzetiségi kérdéstről győztek meg.”). Nyilvánvaló, hogy a két világháború közötti időszakban a romániai kisebbségek (nem kizárólag a magyar!) számára vonzó volt a marxizmus-leninizmus által közvetített eszme a határok „feloldásáról.” Az általam felvetett kérdés 1945 után vált kulcsfontosságúvá, amikor a hatalmi tényezővé vált Román Kommunista Párt fokozatosan a nemzetállami kiépülés mozgatójává vált. A megváltozott körülmények között a kisebbségi közösségekből származó kommunisták komoly dilemma elé kerültek: alávetik magukat a Párt akaratának abban az esetben is, ha az az adott esetben a közösségükre negatív hatással bíró intézkedést hoz vagy a „pártfegyelmet” megszegve szembeszegülnek a hivatalos irányvonallal, és viselik a retorziók következményeit. A harmadik utat az „anyaországba” (esetünkben Magyarország) történő átköltözés jelentette (ez utóbbira is volt több eset, pl. Simó Gyula, Kahána Mózes).

³ Román eredetiben consilier ministerial.

⁴ Locțiitor a Ministerului Educației.

⁵ Ezt alátámasztotta Bányai László Sándor is a vele folytatott beszélgetésben, de Jordáky Lajost is 1957-es, második letartóztatásakor már Bányai személyére vonatkozóan is kifaggatta a Securitate.

⁶ Lásd Kurkó Gyárfás, Csögör Lajos, Demeter János, Balogh Edgár, Veress Pál, Jordáky Lajos, Méliusz József. Gaál Gábort és Nagy Istvánt ugyan nem tartóztatták le, de kizárták a pártból. Lényegében csak Bányai maradt érintetlen.

miniszterhelyettesként már csak egy sikertelen defenzívát tudott folytatni az intézményhálózat megmentése érdekében.

Az utolsó egység végül Bányai pályafutásának végét, jórészt a Ceaușescu-korszakban kifejtett tevékenységét öleli fel. Ezt a fejezetet Bányai párhuzamosan kifejtett tudományos és politikai tevékenysége dominálja, ugyanakkor Bányai ideológiai fejlődése is itt zárul le. Bár nyilvánosan továbbra is kiszolgálta a Ceaușescu-rendszer alatti hivatalos propagandát, élete végére teljesen kiábrándult a kommunizmusból. Erre utalnak fiainak visszaemlékezései és személyes levelezése is.

Források

A munkámban felhasznált elsődleges forrásbázis gerincét Bányai László személyes hagyatéka képezte. Ez – jelenlegi ismereteim szerint – négy helyen található. A hagyatéka gerincét a Csíki Székely Múzeum irrattára őrzi Csíkszeredában.⁷ Ezt egészíti ki egy iratanyag a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában,⁸ a Politikatörténeti Intézet Levéltárában,⁹ valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában¹⁰ (mindhárom Budapesten). Érdeemes megemlíteni, hogy a négy hagyatéka-rész között nagyon kevés az átfedés, mert életének különböző korszakaiból tartalmaznak iratokat. A hagyatékaiban talált iratanyag tárgyilagossá értelmezéséhez természetesen szükség volt kontrollforrások felhasználására is. Ennek során Csíkszeredában, Kolozsváron és Bukarestben folytattam kutatásokat, és elsősorban azoknak az intézményeknek az iratanyagát használtam fel, ahol Bányai életútja során tevékenykedett. Így a Román Állami Levéltár Hargita megyei kirendeltségében¹¹ a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium iratanyagában kutattam, melynek Bányai 1930–1933 között tanára volt. A bukaresti Központi Történeti Levéltárban¹² két forráscsoportot néztem át: az ellene 1933–1937 között lefolytatott bírósági eljárások iratanyagait, illetve a Magyar Népi Szövetség fondját. Ezt a

⁷ Az anyagot Főcze János és a szerző rendszerezte 2018–2019 között. A Ráday Levéltárban található hagyatékkal együtt jegyzéket is készítettünk róla, mely elérhető a Transindex Adatbank adatbázisában. Bányai László kéziratok hagyatéka. *Erdélyi Magyar Adatbank*, URL: https://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf2566.pdf – Letöltés: 2021. május 25.

⁸ RL, C/188. Bányai László hagyatéka.

⁹ PIL, 923. fond, Bányai László hagyatéka.

¹⁰ MNL OL, Küm, XIX-J-1-1, Bányai László iratai.

¹¹ Serviciul Județean Arhivelor Naționale Hargita (SJANH).

¹² Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC).

forranyagot egészítette ki a Román Állami Levéltár Kolozs megyei kirendeltségének¹³ gyűjteményéből egyrészt a kolozsvári népbíróság iratanyaga, másrészt a Bolyai Tudományegyetem iratai. Ez utóbbi intézménynek volt Bányai a rektora 1952–1956 között. Végül az utolsó forráscsoport a Bányai Lászlóra vonatkozó megfigyelési dossziék jelentik. Ezek túlnyomórészt az 1950-es években keletkeztek,¹⁴ és jelenleg a Securitate Irattárát Vizsgáló Bizottság¹⁵ őrzi őket.

Disszertációmban központi fontosságú kérdésnek tekintetem Bányai László ideológiai fejlődésének feltérképezését. Ezt elsősorban saját írásainak vizsgálatával láttam megvalósíthatónak. Bányai kifejezetten gazdag publicisztikai tevékenységet hagyott az utókorra. Úgy a két világháború közötti időszakban, mint 1945 után sokat közölt különböző lapokban. Míg a szocializmus mellett való elköteleződése előtt jórészt vallásos periodikákban publikált,¹⁶ verseket és vallásos értekezéseket, az 1930-as évektől egyre inkább elköteleződött a közélet mellett. Ennek egyik állomása volt az *Erdélyi Fiatalokhoz* való közeledése, majd radikalizálódását követően publicisztikai tevékenysége a már nyíltan marxista *Falvak Népe* és *Korunk* folyóiratokban. 1945 után előbb a Magyar Népi Szövetség hivatalos sajtóorgánumaiban, a *Világosságban* és a *Népi Egységben* publikált, majd az MNSZ felszámolását követően az *Előrében*, az *Utunkban*, és 1957-es újraalapításától kezdve a *Korunkban*. A sajtót az egyes korabeli kiadványok egészítik ki, ezek főként az MADOSZ-hoz, az MNSZ-hez és – az 1950-es évek második felében – a Bolyai Tudományegyetemhez kapcsolódnak. Ugyancsak ehhez a forráscsoporthoz sorolom Bányai saját könyveit: egy esszégyűjtemény,¹⁷ három tudományosnak szánt értekezés,¹⁸ és a kétkötetes életrajza.¹⁹

Munkám során felhasználtam Bányai fennmaradt levelezéseit, ezeknek oroszánrésze a Csíki Székely Múzeum kéziratárában és a Ráday Levéltárban maradt fenn, ezt egészítették ki a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött Méliusz József és Áprily Lajos hagyatékok, melyek szintén tartalmaztak leveleket Bányaitól. Végül az utolsó nagy forráscsoport egy oral history gyűjtemény

¹³ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj (SJANC).

¹⁴ Valószínűsíthetőbb, hogy csak ezeket bocsátották a rendelkezésemre.

¹⁵ Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS).

¹⁶ Így például a *Pásztortűz*, az *Erdélyi Tudósító*, a *Vasárnap*, a *Jóbarát*.

¹⁷ Bányai László: *Hosszú mezsgye. Önéletrajzi jegyzetek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974.

¹⁸ Bányai László: *A magyarság a Dunavölgyében*. Kolozsvár, 1938., Bányai László: *Harminc év*. Kolozsvár, 1949.

Bányai László: *Közös múlt – testvéri hagyományok*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1973.

¹⁹ Bányai László: *Kitárul a világ*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. és Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980.

volt. Ezeket az interjúkat az 1970-es évek második és 1980-as évek első felében készítette Molnár Gusztáv, a második világháborút követő időszak politikai szereplőivel.²⁰ Ezek közül a disszertációmban a Bányai Lászlóval, a Czikó Nándorral és Czikó Lőrincsel, Méliusz Józseffel, Balogh Edgárral, Gáll Ernővel és Lakatos Istvánnal készült interjúkat használtam fel. A korszak szereplőivel készített interjút egészítette ki a Bányai László Sándorral 2020. szeptember 24-én (Skype-on keresztül) készített interjúm, mely Bányai magánéletéhez és gondolkodásának megértéséhez nyújtott értékes támpontokat.

Külön ki kell emelnem Bányainak az oktatásügyi tevékenységéhez kapcsolódó forrásbázis problémáját. Ezt a témakört illetően azt a tényt azonosítottam a legfőbb problémaként, hogy eddig képtelen voltam az Oktatásügyi Minisztérium iratanyagát fellelni. Murvai László személyes közlése alapján, az Oktatásügyi Minisztérium iratanyaga, melyet a Minisztérium épületének alagsorában őriztek, az 1977-es bukaresti földrengésben jórészt megsemmisült. Ugyanígy problémaként határozta meg, hogy 1977 után kellő szakismeretekkel nem rendelkező alkalmazottak dolgoztak az intézmény archívumában.²¹ Ebből kifolyólag Bányai miniszterhelyettesi tevékenységéhez leginkább a hagyatékában fennmaradt iratokat, és részben a különféle periodikákban megjelent írásait tudtam felhasználni. Különösen gazdag volt e tekintetben a Politikatörténeti Intézet Levéltárában őrzött Bányai hagyaték,²² de a Csíki Székely Múzeumban és a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában őrzött Bányai hagyatékban is találtam kapcsolódó iratokat. Több szerencsém volt Bányai rektori tevékenységének feltérképezésében, a Bolyai Egyetem iratanyaga ugyanis – többé-kevésbé – fennmaradt,²³ ezenkívül Bányai is őrzött meg iratokat a saját hagyatékában, melyek a Ráday Levéltárban és a Csíki Székely Múzeumban találhatóak. Végül megkíséreltem Bányai politikai tevékenységét is feltérképezni a korszakban. Ehhez elsősorban a Kolozs megyei pártszervezet

²⁰ Az interjúkról jegyzéket készített Antal Róbert-István és e sorok szerzője. Jelenleg a Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteményében elérhetőek.

²¹ Murvai László személyes közlése 2021. április 6-án.

²² PIL, 923. fond, Bányai László hagyaték. A munkámat azonban itt is nagy mértékben nehezítette, hogy a levéltár nem engedélyezi az iratok fotózását, így rengeteget kellett jegyzetelnem, ami egyrészt időigényes volt, másrészt szelektálnom kellett az iratok között. Végül azonban csak ezekkel a jegyzetekkel maradtam, ugyanis az új magyar kulturkampf jegyében a levéltárat kiköltöztetik jelenlegi épületéből, és az iratanyag beláthatatlan ideig elérhetetlen lesz.

²³ Köszönettel tartozom Flóra Ágnesnek, a kolozsvári Állami Levéltár munkatársának, aki nélkül innen is üres kézzel távoztam volna. Ugyanis a szolgálatos levéltárosok képtelenek voltak útbaigazítani. Mint kiderült, a magyar egyetem iratanyagát a Levéltár egy nemrég létrehozott alegységébe, a Clujana Arhívumba szállították. Jelenleg itt található meg és helyben kutatható.

iratanyagát szerettem volna átnézni, ugyanis Bányai 1956 novemberéig alapvetően Kolozsváron fejtett ki tevékenységet. Azonban itt is falakba ütköztem. A Kolozs megyei pártszervezet iratanyaga jelenleg csak az 1948–1950 közötti időszakból található meg a kolozsvári levéltárban, és ebben az időszakban Bányai neve egyetlen egyszer sem szerepel.²⁴ Az 1950 utáni iratanyag azonban teljességgel hiányzik, annak ellenére, hogy Stefano Bottoni 2006-os forráskiadványában²⁵ még közölt iratot ebből a forráscsoportból, melyben ráadásul Bányai is szerepelt.

Historiográfiai bevezető

Bányai László pályafutása végig kísérte a romániai kommunista mozgalom teljes történetét. Kifejezetten vele ugyanakkor még csak elvétve foglalkozott a történettudomány.²⁶ Személye azonban rendszeresen megjelenik a korszakkal foglalkozó publikációkban. A továbbiakban ezeket a publikációkat egyrészt kronológiailag ismertetem, másrészt aszerint különítem el, hogy mely korszakkal foglalkoznak.

A romániai kommunista mozgalom 1945 előtti történetének feltárása – különös tekintettel a magyar vonatkozásokra – sajátos módon Magyarországon vette kezdetét. Itt kiemelendő Csatári Dániel személye, aki 1968-ban, *Forgószélben* című munkájában²⁷ már behatóbban foglalkozott az egykori madoszosok illegalitásban kifejtett tevékenységével, majd a Magyar Népi Szövetség létrehozásával is.²⁸ Csatári munkájában Bányaiék tevékenységét pozitívan értékelte: „*Komoly változások érlelődtek a romániai magyarság soraiban is. Az RKP irányítása alatt harcoló MADOSZ vezetői: Bányai László, Méliusz József, Kurkó Gyárfás mindent elkövettek annak érdekében, hogy a magyar tömegeket a kétoldalú nacionalizmus bénító hatása*

²⁴ Ami nem meglepő, ugyanis 1948–1952 között Bukarestben élt.

²⁵ Bottoni, Stefano (szerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2006. Ki kell emelnem ugyanakkor, hogy a kolozsvári levéltárból származó források csak másodközlésként szerepelnek a könyvben.

²⁶ Az egyetlen tanulmány amely konkrétan Bányai László személyével foglalkozik Főcze János írása: Főcze János: Bányai László börtönben – egy kommunista „megtérésének” története. In: Béczi Tibor (szerk.): *Árnyak és árnyalatok. Tanulmányok a kommunizmus 20. századi történetéről*. Prima Forma Tudományos Egyesület, Budapest, 2017. 34–52.

²⁷ Csatári Dániel: *Forgószélben. Magyar–román viszony, 1940–1945*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.

²⁸ Itt kiemelendő, hogy a szervezet létrejöttét egy pozitív eseményként interpretálta. Ez a hangvétel a korabeli Romániában nem volt jelen, az MNSZ történetével a rendszerváltásig lényegében egyáltalán nem foglalkoztak – míg a MADOSZ történetével igen.

alól kiszabadítsák, s a soraikban induló biztató politikai fejlődést elmélyítsék és meggyorsítsák.”²⁹ Csatári szerint az erdélyi magyarság – és ebből kifolyólag az MNSZ felsorakozása az RKP mellett abból a felismerésből származott, hogy a „reakció nacionalista támadásaival szemben” csak a „román demokratikus erőkkel szövetségben” lehet eredményesen harcolni,³⁰ így meglátása szerint az MNSZ vezetőségének elköteleződése az RKP oldalán reálpolitikaként is értelmezhető.

A Csatári Dániel által elindított irányvonalat az 1980-as években két magyarországi történész folytatta. Tötössy Istvánné Magdolna 1986-ban védte meg a Romániai Magyar Népi Szövetségről készült disszertációját, míg Lipcsey Ildikó³¹ 1988-ban. Mindkét disszertáció szakmai lektorai Csatári Dániel és Korom Mihály voltak. A kandidátusi szakmunkákat azonban már jóval később, 1998-ban és 2005-ben adták ki könyvként.³² Tötössy Magdolna és Lipcsey Ildikó – Csatári Dánielre visszavezethetően – az MNSZ érdekképviseleti szerepét domborították ki. Csatári már idézett munkája szerint „már a felszabadulás első napjaiban létrejött az erdélyi magyarság politikai egysége.”³³ Bányai László mindkét munkában, mint az MNSZ reálpolitikusa jelent meg.

1989 nyarán Bányai személye már egy teljesen eltérő interpretációba került. Domokos Pál Péter ebben az évben jelentetett meg Budapesten *Rendületlenül*³⁴ címmel egy meglehetősen szubjektív hangvételű életrajzot Márton Áron erdélyi püspökről. Ebben Bányai személye főként az 1945 utáni határkiigazításokért folytatott tárgyalások kapcsán jelent meg. Domokos, aki személyesen is ismerte Bányait, és konfliktusos volt korábban a viszonyuk, Bányai személyét némileg túlértékelve a marosvásárhelyi nyilatkozat ötletgazdájaként mutatta be őt. Domokos szerint a marosvásárhelyi nyilatkozatért cserében Petru Groza miniszterelnök monopóliumot ígért az MNSZ-nek Romániában, és ezért fogadták el azt.³⁵ Domokos a későbbiekben még kitért

²⁹ Csatári Dániel: I. m. 435. o.

³⁰ Uo., 434. o. Amennyiben a marxista retorikától eltekintünk, Csatári kijelentése nem elvetendő. Az 1944-es fordulatot követően a Nemzeti Parasztpárt vezetői előtt felmerült a romániai magyarság áttelepítése Magyarországra, mint a „magyarkérdés” végleges megoldása. Tény, hogy a – népes magyar tagsággal is rendelkező – RKP teljességgel ez ellen határozta meg saját politikai irányvonalát.

³¹ Az MTA Történettudományi Intézete Könyvtárának munkatársa (1970–1981), a Tudományos Információs, ill. a Historiográfiai és Információs Osztály tud. munkatársa, román referense (1981–1992). A Miniszterelnöki Hivatal közép- és kelet-európai nemzetbiztonsági szakértője (1992–2001). A Nemzetbiztonsági Hivatal Főiskoláján a Magyarország története c. tárgy előadója (1992-től).

³² Lipcsey Ildikó: *A Romániai Magyar Népi Szövetség az önfeladás útján. 1944-1953*. Possum Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 1998. és Tötössy Istvánné Magdolna: *A Magyar Népi Szövetség története. 1944-1953*. Pallas Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.

³³ Csatári: I. m. 435. o.

³⁴ Domokos Pál Péter: *Rendületlenül*. Eötvös Kiadó, Budapest, 1989.

³⁵ Uo., 169–170. Evidens, hogy Bányainak nem volt akkora hatalma, hogy egymagában egy ilyen kaliberű döntést meghozzon, bár az is egyértelmű, hogy a marosvásárhelyi nyilatkozat elfogadását lelkesen támogatta, és később is

rá, hogy az MNSZ az 1946 novemberi választásokon nem jelölte Bányait, ezt a tényt a következőképpen értékelve: „Jellemző, hogy még a saját szövetsége is szégyellte jelölni Bányai Lászlót, Méliusz Józsefet és dr. Demeter Jánost, valamint azokat, akik a Groza-kormány által kért határozatokat kiagyalták és megszavazták.”³⁶ Domokos könyvében Bányai és más magyar kommunista vezetők, akik közül Méliusz Józsefet és Demeter Jánost emelte ki, a haza- és nemzetárulás mintaképeiként szerepelnek.³⁷

A rendszerváltást követően kezdetét vette több, 1989 előtt tabunak számító téma feldolgozása a romániai magyar történetírás részéről is. Így megkezdődött a Magyar Népi Szövetség történetének újjáértékelése, de megemlítendő, hogy legújabban megtörtént a Magyar Dolgozók Országos Szövetsége (MADOSZ) történetének feldolgozása is.³⁸ Ezek a munkák értelemszerűen mind érintették Bányai László személyét is.

Az 1930-as évek kapcsán Horváth Sz. Ferenc mutatta be³⁹ azt az ifjú értelmiségi csoportosulást, mely előbb az *Erdélyi Fiatalok* körül csoportosult, majd önálló útra lépve létrehozta a marxista *Falvak Népét*, hamarosan pedig a *Korunkhoz* és az illegális kommunista mozgalomhoz csapódott. Ebben Bányai pályafutását is részletesen ismertette. Az ifjú Bányai személyével konkrétan Főcze János foglalkozott először egy tanulmányában.⁴⁰ Ebben Főcze Bányai ideológiai „átalakulását” igyekezett bemutatni, azt a folyamatot, mely a korábban katolikus érzelmű fiatalembert végérvényesen a kommunista mozgalomba sodorta. Főcze Bányai 1933-as letartóztatásából vezette le végleges elköteleződését a kommunista mozgalom mellett. Egy későbbi

úgy értékelte, hogy az egy jó döntés volt. Másrészt ugyanakkor a nyilatkozat kiadatásában sokkal nagyobb szerepe volt Luka László pártfőtitkár-helyettesnek, mint Groza miniszterelnöknek.

³⁶ Uo., 179. Domokos azonban itt is némileg csúsztat. Az a tény, hogy Bányait nem jelölték a választási listán a leginkább a Kurkóval és körével kialakult konfliktussal magyarázható, melyre a vonatkozó fejezetben bővebben is kitérek.

³⁷ Valószínűleg nem véletlen, hogy Domokos őket emelte ki negatív példaként, jelentőségüket némileg eltúlozva: az 1930-as évek első felében mindhárman az *Erdélyi Fiatalok* folyóirat körül csoportosultak, és Méliusz egyik verse miatt kerültek súlyos, személyeskedésektől terhelt sajtópolémiaiba Domokos Pál Péterrel. Elképzelhető, hogy Domokos még ötven év távlatából is neheztelt rájuk.

³⁸ Főcze János: *A MADOSZ. Baloldali magyar történet a Román Királyságban (1934–1944)*. EME–Kriterion, Kolozsvár, 2021.

³⁹ Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2007.

⁴⁰ Főcze János: Bányai László börtönben – egy kommunista megtérésének története. In: Béczi Tibor (szerk.): *Árnyak és árnyalatok. Tanulmányok a kommunizmus 20. századi történetéről*. Prima Forma Egyesület, Budapest, 2017.

tanulmányában,⁴¹ majd könyvében⁴² Bányait elhelyezte a saját generációs csoportjában is, érintve 1935 előtti életútját, valamint elsődlegesen a MADOSZ főtítkáráként kifejtett tevékenységét, kitérve a második világháború alatti illegalista pályafutására is. Főcze elemzésének újszerűsége, hogy úgy Bányai, mint a MADOSZ többi vezetőjének tevékenységét empatikusan kezelte, bemutatva szociális hátterüket, és döntéseik motivációira is igyekezett választ találni, így például arra a leginkább fontos kérdésre, hogy miként váltak a kommunista mozgalom aktivistáivá.

A Magyar Népi Szövetséggel foglalkozó 1990 utáni szakirodalomban vannak vitás kérdések a szervezet történetét és funkcióját illetően,⁴³ Bányai személyével kapcsolatban azonban teljes a konszenzus. Bányai László a dél-erdélyi frakció képviselője volt a szervezeten belül. A szakmunkák egyöntetűen megegyeznek abban, hogy a szervezet balszárnyának prominens képviselője, és az RKP hivatalos irányvonalának egyik fő propagálója volt. Tötössy Magdolna munkájában némileg árnyalta Bányai László szerepét a szervezeten belül, rámutatva, hogy a Kurkó eltávolítását követő időszakban a „Bányai-Takács” pártvezetés „hajlékony” politikájának eredményeként több kulturális engedményt is elért, például a Román Állami Színház és a Román Állami Könyvkiadó megalapítását. Lipcsey Ildikó érdemlegesen nem foglalkozott a szerepével, Lönhárt Tamás,⁴⁴ Nagy Mihály Zoltán⁴⁵ és Vincze Gábor⁴⁶ munkáikban azonban egyöntetűen felvázolták Bányai kiemelkedő szerepét az MNSZ – és ezáltal az önálló romániai magyar érdekképviselet – felszámolásában. Vincze Gábor tanulmányában némileg elfogultan viszonyult a politikushoz, „*a szervezet vezetőségének legnépszerűtlenebb tagja*” jelzővel illetve őt.

Bányai 1950-es években kifejtett tevékenységével magyar részről kizárólag Vincze Gábor foglalkozott behatóbban *Illúziók és csalódások* című tanulmánykötetében, Bányai oktatásügyi miniszterhelyettesi és a Bolyai Tudományegyetem rektoraként kifejtett tevékenységét mutatta be. Vincze munkájában Bányai, mint a mindenkori aktuális pártvonal kritikátlan

⁴¹ Főcze János: A Magyar Dolgozók Országos Szövetségének 1934-es megalakítása és megalakítói. In: Romsics Ignác: *Közelítések. Tanulmányok Erdély 19-20. századi történetéhez*. Komp-Press–Korunk, Kolozsvár, 2018. 107–149.

⁴² Főcze János: *A MADOSZ. Baloldali magyar történet a Román Királyságban (1934–1944)*. EME–Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2021.

⁴³ Ezeket nem tárgyalom részletesebben, mert nem képezik tárgyát jelen értekezésemnek.

⁴⁴ Lönhárt Tamás: *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist*. [A Magyar Népi Szövetség a kommunista rendszer kiépítésének időszakában] Editura Argonaut, Kolozsvár, 2008.

⁴⁵ Nagy Mihály Zoltán: *Kisebbségi érdekképviselet vagy pártpolitika? A Romániai Magyar Népi Szövetség története. 1944–1953*. doktori disszertáció, Pécs, 2011. és Nagy Mihály Zoltán–Olti Ágoston (szerk.): *Érdekképviselet vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez. 1944–1953*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009.

⁴⁶ Vincze Gábor: A Magyar Népi Szövetség válsága. In: Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 263–288.

végrehajtója jelent meg. Ugyancsak ezzel a periódussal foglalkozott román részről Liviu Pleșa,⁴⁷ aki azonban elsősorban Bányai tudománypolitikusként kifejtett tevékenységét, másrészt a Securitate által ellene folytatott nyomozásokat tárgyalta.⁴⁸ A szerző egyrészt Bányait a mindenkori aktuális pártvonal kritikátlan kiszolgálójaként mutatta be, akinek tevékeny szerepe volt a tudományos élet feletti pártbefolyás biztosításában. Másrészt ugyanakkor részletesen taglalta a Securitate és Bányai közti interakciót is, kitérve az ellene folytatott nyomozásokra és „megbuktatásaira”, amelyek arra utalnak, hogy Bányai időnként kifejezetten kényszerből hozhatott döntéseket.

A Bányai életrajzot fontosnak tartottam a kontextusban elhelyezni. Ehhez elsősorban a román kommunista mozgalom történetével foglalkozó szakirodalmat, másrészt a két világháború közötti korszak politikai folyamataival foglalkozó munkákat kellett felhasználnom. A fiatal Bányai eszmevilágát meglátásom szerint a népszolgálatosság fogalmával lehet a leginkább leírni. Bárdi Nándor értelmezése szerint a népszolgálat fogalma a két világháború közötti időszakban az erdélyi magyar kulturális és politikai elit azon elképzeléséhez kapcsolódik, amely a közügyek hatékony intézésének előfeltételét, a nemzetiségi kérdés kezelését elsősorban a kisebbségi állampolgárok „lelkének nemesítésében” látta. Bárdi ennek a tendenciának a kialakulását azzal a ténnyel magyarázza, hogy az erdélyi magyarság 1920 után kiszakadt a magyar nemzetépítésből, és az etnokulturális alapokon szerveződő csoportot egy lényegében önnfentartó közösséggé formálta.⁴⁹ Ennek a jelenségnek egy „kifelé” megnyilvánuló oldala a transzilvanizmus, míg a közösség felé a népszolgálat eszmeiségében nyilvánult meg. A népszolgálat értékrendszeréből táplálkozott az 1930-as évek erdélyi falukutató mozgalma is,⁵⁰ mellyel Bányai is kapcsolatba került a későbbiekben, sőt az 1937-es vásárhelyi találkozó is alapvetően a népszolgálatosság eszmekörére épült.⁵¹ Volt egy keresztényszociális eszmekör,⁵² és egy szocialista „elágazás” is.⁵³ Ehhez a

⁴⁷ Pleșa, Liviu: *Istoriografia clujeană sub supravegherea Securității*. Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2018.

⁴⁸ A munka értékét növeli, hogy a szerző jelentős mértékben dolgozott fel iratanyagot a román állambiztonsági levéltárból (CNSAS). Másrészt ismereteim szerint ez az egyetlen román nyelvű szakmunka melyben behatóbban foglalkoztak Bányai személyével is.

⁴⁹ Bárdi Nándor: A népszolgálat genezise és tartalomváltozása. In: Bárdi-Filep-Lőrncz D. : I. m. 11. „*A kisebbségi helyzetben eltűnt az erdélyi magyarság háta mögül a magyar állam. S helyette jött a román nemzet államépítő intézményesítése a maga új apparátusával: a jegyző, a csendőr, az ortodox egyház, az állami tanító, az adóhivatalnok, amellyel szemben a vidék magyar kisebbsége teljesen védtelen volt.*”

⁵⁰ Bárdi Nándor, I.m. 18.

⁵¹ Uo., 27.

⁵² Bárdi szerint ennek két legjelentősebb képviselője Márton Áron, a későbbi erdélyi püspök és György Lajos irodalomtörténész voltak.

⁵³ Ennek elemeit Balogh Edgár példáján mutatja be, de meglátásom szerint akár a fiatal Bányaira is ráhúzható.

kérdéskörhöz szorosan kapcsolódik Bányai generációs besorolása is. Bárdi Nándor, a romániai magyar eliteket vizsgáló elemzésében a „kisebbségi ember”, a „kisebbségi etika” és „kisebbségi társadalom” konstrukcióját tulajdonította annak a romániai magyar generációnak, amely már 1918 után, román többségi környezetben szocializálódott. Szemléletüket a nemzetnevelés (népszolgálat), gazdasági szervezkedésben pedig a szövetkezeti mozgalom fontosságának a felismerése jellemezte. Bárdi ugyanakkor azt is megállapította, hogy ennek a generációnak a szocializációjában lett hangsúlyos az ideológia szerepe, és az annak mentén a politikai tagoltság is. A csoport jobboldalára a keresztényszocialistákat sorolta (pl. Márton Áron, György Lajos). Ennek a generációnak a baloldalán is két csoport körvonalazódott. Egyrészt a *Korunk* folyóirattal szorosabb-lazább kapcsolatban állók, akik szellemi vezérüknek Gaál Gábort (Románia egyik legképzettebb marxista filozófusa) tekintették. Bárdi ide Balogh Edgárt, Bányai Lászlót, és a későbbi MNSZ-ben vezető pozíciókhoz jutó személyeket (Kurkó Gyárfás, Méliusz József) sorolta. A másik csoport a szociáldemokratáké volt (pl. Lakatos István, Jordáky Lajos). Bárdi Nándor részéről egy érdekes felvetés, hogy a neokatolicizmust is a népszolgálat eszmekörén keresztül vizsgálja, konkrétan a keresztényszociális társadalom- és nemzetszemlélet egyik vonalát látja benne, míg ezzel párhuzamosan egy másik, protestáns alapokon nyugvó vonalról is említést tett.⁵⁴ Amennyiben Bárdi megállapítását elfogadjuk, sajátos, hogy Bányaira valamilyen formában mindkét népszolgálati „vonat” hatással volt: a neokatolicizmus szocializációból adódóan, míg a protestáns vonal az *Erdélyi Fiatalokhoz* való kapcsolódása révén.

Bányai tevékenységének értelmezéséhez elengedhetetlen a romániai kommunista mozgalom és az államszocialista rendszer történetének ismerete. A Kommunisták Romániai Pártjának két világháború közötti történetével Cristina Diac könyve⁵⁵ foglalkozik behatóbban. Ebben a szerző elsősorban a KRP főtitkárának, Fóris Istvánnak személyére koncentrált, de munkája mégsem tekinthető hagyományos értelemben vett biográfiának. Diac könyvében részletesen ismerteti az 1930-as évek pártszervezetének személyi viszonyait, a kommunista mozgalom és a mindenkori hatalom (a királydiktatúra, Antonescu rendszere) közti interakciót. Mindemellett a munka érdeme, hogy rendszeresen kitér a pártállami korszakban elterjedt különböző mítoszok cáfolatára, hiányossága azonban, hogy nem kísérli meg értelmezni a

⁵⁴ Bárdi Nándor: *Otthon és haza...* i.m. 463-464.

⁵⁵ Diac, Cristina: *Zorii comunismului în România. Ștefan Foriș, un destin neterminat*. Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște. 2014.

mozgalom multietnikus jellegét. Az 1945 utáni pártállami szakirodalom terén kiemelendő Vladimir Tismăneanu *Stalinism pentru eternitate* [Sztálinizmus örökké]⁵⁶ című könyve. Emellett a korszak egyik jelentős horderejű eseményére tért ki Gheorghe Onișoru *Pecetea lui Stalin. Cazul Vasile Luca* című⁵⁷ munkájában. Végül a Ceaușescu-korszakot illetően Novák Csaba Zoltán kétkötetes forráskiadványának első kötetét⁵⁸ használtam fel, melyben Novák részletesen ismerteti a Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikáját fennállásának első kilenc évében, valamint a hatalom és a romániai magyar értelmiség közti interakciókat is.

1. Bányai László gyermek- és ifjúkora

*„Az első tíz évet ugyanabban a sok-sok évszázadot átvészelt helységben, Körösbányán éltem át. Csupán egy-két háznyi távolságra költöztünk, összesen négyszer. De a gimnáziumot öt helyen jártam. S apám hirtelen halálát követő lelki megrendülésem, hatodik koromtól hosszú ideig hevített a vallási szenvedély lázával.”*⁵⁹

Baumgarten László 1907. november 17-én látta meg a napvilágot a Hunyad vármegyéhez tartozó Körösbányán. Családjának eredete, akárcsak születési helye kiemelten fontos szerepet töltött be későbbi szocializációjában. Apai ágon német, anyai ágon székely felmenőkkel rendelkezett, emellett gyermekkorát nyelvi, etnikai kisebbségiként élte meg egy döntően román többségű közegben.

László ükapja, Baumgarten Sebestyén (Sebastian) a 18. században költözött a Habsburg Birodalom „Lajtántúli” részéből a Hunyad vármegyéhez tartozó Nagyágra.⁶⁰ Az első Baumgarten nagyági letelepedése az ottani aranybányászat kiépülésének köszönhető. Az első aranybányát 1747. április 6-án nyitotta meg Ludwig von Born gyulafehérvári tüzérkapitány Maria Empfängnis-Stollen („Mária fogantatása-tárna”) néven. 1774-ben újabb tárnát nyitottak „Magdolna-tárna” néven.⁶¹ A császári kormányzat német bányászokat telepített az újonnan létrehozott bányákhoz,

⁵⁶ Vladimir Tismăneanu: *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*. București, Humanitas, 2014.

⁵⁷ Onișoru, Gheorghe: *Pecetea lui Stalin. Cazul Vasile Luca*. [Sztálin pecsétje. A Vasile Luca-ügy] Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2010.

⁵⁸ Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája. 1965–1974*. I. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2011.

⁵⁹ Bányai László: *Kitárul a világ. Önéletrajzi jegyzetek*. Kriterion, Bukarest, 1978.

⁶⁰ Bányai László: Uo. 24. o.

⁶¹ Gergely Ernő: *A magyarországi bányásztársadalom története 1867-ig*. Budapest, 1986. 98.

amely a települések etnikai-vallási arculatát is átrajzolta. Nagyágon 1753-ban alapították az első római-katolikus plébániát német és magyar bányászok számára az addig jobbra románok által lakott és ortodox vidéken.⁶² Baumgarten Sebestyén kincstári bányamesterként érkezett a településre. Fia, András, tovább folytatta a mesterséget, fémbánya-szakértőként dolgozott.⁶³

László nagyapja, András gyermeke, az 1836-ban született Baumgarten János volt az első, aki szakított a családi hagyományokkal és a bányászat helyett saját kocsmát nyitott. Nagyágot otthagya Szászvárosba költözött.⁶⁴ Baumgarten Jánosnak négy fia és két lánya született, köztük 1869-ben a legidősebb, ifj. Baumgarten János, László apja. Az ifjabbik János értelmiségi pályára lépett: jogot végzett, majd az 1890-es években Tordán kezdte meg pályafutását ügyvédbojtárként.⁶⁵ 1898-ban ügyvédi irodát nyitott Brádon, majd ugyanabban az évben megnősült, a mezőcsáni református lelkész lányát, Sebestyén Irmát vette feleségül.⁶⁶ Első feleségétől három gyermeke született. Sebestyén Irma 1905-ben váratlanul elhunyt. Baumgarten János már 1906-ban újranősült, ezúttal a csíkszentkirályi származású Ferencz Erzsébetet lett a felesége.⁶⁷

A Baumgarten család asszimilációja nagyon hamar, gyakorlatilag négy emberöltő alatt végbement. László visszaemlékezése szerint apai nagyapja csak törte a magyar nyelvet, anyanyelve a német volt. Az ő felesége azonban magyar anyanyelvű volt. Így az ifjabbik Baumgarten János anyanyelve már a magyar lett, de megtanult folyékonyan beszélni németül is; László viszont már egyáltalán nem sajátította el a nyelvet.⁶⁸ Beszédes tény, hogy a Baumgarten család asszimilációja nem a térség etnikai többségét kitévő románság, hanem a magyar lakosság irányába történt meg. Ennek oka, hogy a 19. század folyamán a legfontosabb állami hivatalokat magyar nemzetiségű személyek töltötték be, és ehhez elengedhetetlenül fontos volt a magyar nyelv tökéletes ismerete.

László édesanyja eltérő közegekből származott. Anyai nagyapja, Ferencz Ignác 1846. október 2-án született Csíkszentkirályon. A Ferencz család közszekely eredetű volt, egy 1866-os

⁶² P. Boros Fortunát: *Az erdélyi ferencrendiek*. Szent Bonaventura Kiadó, Kolozsvár, 1927. 23.

⁶³ Bányai László: I.m. 1978. 24.

⁶⁴ Uo., 25.

⁶⁵ Uo., 26.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo., 27.

⁶⁸ Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Ez okozta, hogy apai nagyapjával lényegében egyáltalán nem tudott kommunikálni.

kimutatás szerint foglalkozássuként „szántóvető” volt meghatározva.⁶⁹ Ferencz Ignácot az elemi iskola elvégzése után apja beírta a csíksomlyói kollégiumba, ő azonban otthagyta azt. 1859-től 1862-ig egy sepsiszentgyörgyi cipésmesternél tanult. Később Kolozsváron telepedett le, majd 1876-ban megnősült. Felesége, Leimer Matild családja cipszer⁷⁰ eredetű. Matild második generációs kolozsvári volt, apja költözött a Szepeességből a városba.⁷¹ Házasságukból öt gyermek született, László édesanyja, Erzsébet volt a legidősebb.⁷² Ferencz Erzsébet testvérei közül érdemes kiemelni Matildot, akit László csak „Mici néni” néven becézett. Ő Mayer János⁷³ csíkszeredai katolikus gimnáziumi tanárnak lett később a felesége. Kettejük házasságából született Mayer László, aki később az ifjú Baumgarten László egyik első kapcsolata volt az illegális kommunista mozgalom irányába.⁷⁴

Ferencz Ignác ellenezte lánya házasságát Baumgarten Jánossal. Bányai szerint ennek legfőbb oka, hogy apjának „mulató, könnyelmű híre” volt. Ferencz Ignác teljesen eladósodott és koldusszegényen halt meg Kolozsváron 1923. február 23-án.⁷⁵ Apai nagyapja, id. Baumgarten János nyugdíjba vonulását követően egy Hunyad megyei román faluban, Kosztesden élt. Mikor egészségi állapota megromlott, fia kivitte Budapestre, ahol a Szent János kórházban kezelték. Itt is hunyt el 1914-ben.⁷⁶

Az ifjú Baumgarten László korai szocializációját két elem határozta meg: szüleinek katolikus világszemlélete és az a Hunyad vármegyei szorványvidék, ahol életének első 14 évét töltötte. Míg az előbbi előrevetítette, hogy a felnövő László is a katolikus intézményrendszeren keresztül fogja megtalálni boldogulását, addig származási helyéből is fakadóan teljesen természetes volt számára a románsággal való együttélés. Talán ezzel is magyarázható, hogy Baumgarten (majd később Bányai) László gondolkodásából teljességgel hiányzott a „nemzeti felsőbbrendűség” érzése. A körösbányai járás települései közül mindössze a járásszékhelynek, Körösbányának volt jelentős magyar lakossága.⁷⁷ Itt az 1890-es népszámlálás idején a lakosság

⁶⁹ Bányai László: I. m. 27.

⁷⁰ A Szepeességben élő németek elnevezése. A Szepeesség (szlovákul Spis, németül Zips) ma Szlovákia része.

⁷¹ Uo., 30.

⁷² Uo., 27-28.

⁷³ Mayer János Besztercén született, német nyelvszakos tanár volt.

⁷⁴ Uo., 29.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Bányai László: I. m. 63.

⁷⁷ 1910-ben a járásnak összesen 23 618 lakosa volt. Ebből magyar anyanyelvűnek 913 fő vallotta magát (3,18%), melyből 678 személy a járásszékhelyen élt (Varga).

42%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek. Az 1900-as és 1910-es népszámlálások a lakosság jelentős növekedését mutatták ki (ez valószínűleg összhangban állt a vasút és egy fűrésztelep megnyitásával), a betelepülések eredményeként a magyar lakosság elérte az 58%-os abszolút többséget. A trianoni békeszerződés azonban a magyarság fokozatos elvándorlását hozta magával, 1930-ban már csak az összlakosság 23%-a volt magyar nemzetiségű.⁷⁸ Érdekes adalék, hogy a Baumgarten család is közvetlenül a trianoni békeszerződést követően, 1921-ben költözött el Körösbányáról.

Ferencz Emma kapcsán nem rendelkezünk adatokkal világnézetére vonatkozóan, de valószínű, hogy csíkszentkirályi származásuként identitásának fontos eleme volt katolikusága.⁷⁹ Források alapján is igazolható azonban, hogy Baumgarten János életében fontos szerepet töltött be a római-katolikus vallás. A 20. század első felében nem csak olvasója, hanem terjesztője is volt a *Vakációi levél* című római-katolikus havilapnak, melyet a gyulafehérvári római-katolikus püspökség adott ki.⁸⁰ Ebből kifolyólag nem meglepő, hogy Bányai a későbbiekben a gyulafehérvári római-katolikus líceumban végezte tanulmányait. Később, 1978-ban megjelent emlékiratainak első kötetében azt állította, hogy „*apám különben, állítása szerint érettségije óta nem gyónt, nem áldozott. Anyám pedig, aki nem járt vasárnapi misére azt hangoztatta, hogy neki a családjával van gondja...*”⁸¹ A fent ismertetett tények alapján azonban ez az állítása megkérdőjelezhető. Valószínűbb, hogy katolikus múltjának csak részleges elismerése a hivatalos politikai irányvonallal való azonosulás volt Bányai részéről. 1945 után, a pártállami korszakban teljes mértékben elhallgatta vallásos múltját. Mikor önéletírásának 1978-ban megjelent első kötetében – részlegesen bár, de – elismerte fiatalkori katolikus meggyőződését, ezzel még a vele korábban közvetlen viszonyban lévő Balogh Edgárt is meglepte.⁸²

⁷⁸ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. 1850-2002*. IV. kötet. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2002. 35.

⁷⁹ Érdekes adalék, hogy Bányai idősebbik fia, Bányai László Sándor szerint Ferencz Erzsébet élete vége felé sem tudott azonosulni fia (és menyé) kommunista nézeteivel. Egy ízben kijelentette, hogy: „*A szocializmus szép eszme, de inkább az angyaloknak való, mint nekünk embereknek.*” Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 24-én.

⁸⁰ CSSZM BLH, V. Sajtó. A. Vallásos újságok, folyóiratok, kiadványok. 1. Vakációi levél. 1928. június.

⁸¹ Uo., 46.

⁸² „*Hatalmas jellemfejlődés, hogy Bányai, az ultramarxista előjón emlékirataiban az ifjúkori katolicizmusával, melyet nem szégyell, hanem értékelt. Ez szerintem nagyon helyes.*” Molnár Gusztáv interjúja Balogh Edgárral. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Azt is érdemes ugyanakkor megemlíteni, hogy élete utolsó éveiben Bányai kifejezetten haragban volt Balogh-gal. Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 24-én.

Baumgarten Jánosnak első felesége után három gyermeke maradt. András 1901-ben, István 1903-ban, Lili pedig 1904-ben született. László volt Ferencz Emma elsőszülött gyermeke.⁸³ András 1911-ben elhunyt agyhártyagyulladásban,⁸⁴ István előbb Kolozsváron kezdte meg tanulmányait a piaristáknál, ám innen rossz magaviselete miatt eltanácsolták. Megpróbálta folytatni az iskolát a debreceni református kollégiumban, de 1919-ben innen is távoznia kellett.⁸⁵ Lili tehetségesen zongorázott, ezért később a pesti Zeneművészeti Főiskolán tanult, szerény körülmények között élve.⁸⁶ Lászlónak 1911-ben még egy öccse született, Sándor.⁸⁷ Ő később orvos lett, a két világháború között és a második világháború alatt Aranyosgyéresen látott el körorvosi teendőket.⁸⁸ Később a Securitate orvos-ezredeseként a pitești börtönbe helyezték.⁸⁹ 1917-ben megszületett a legkisebb testvére, Ada.⁹⁰

László születésekor, 1907-ben, apja Brádon tartott fenn ügyvédi irodát dr. Adam Hărăguş-sal és dr. Ioan Poppal együtt. Részben ügyfeleinek köréből is következett, hogy folyékonyan beszélt a román nyelvet. Másrészt azt is érdemes kiemelni, hogy dr. Ioan Pop Erdély Romániához csatolását követően a nagyszebeni táblabíróság elnöke lett.⁹¹ Ez a kapcsolatrendszer mentette meg az impériumváltást követően is magyarként meghatározott Baumgarten Jánost az állásvesztéstől.

Baumgarten László az elemi iskolát a körösbányai ferencrendiekénél végezte el.⁹² 1917-ben a kolozsvári piarista iskolában járta ki az ötödik elemi osztályt.⁹³ Innen, az 1918-as tanévtől kezdődően apja a kalocsai jezsuita gimnáziumba iratta.⁹⁴ Itt érte a háború vége, majd itt vészelte át a Tanácsköztársaság időszakát is. Emlékirataiban egy teljes fejezetet szentelt a „kommün” alatt tapasztalt élményeinek, amelyben a történeteket életútjának meghatározó fejezeteként mutatta be.⁹⁵

⁸³ Bányai László: I. m. 26.

⁸⁴ Uo., 42. Bányai emlékiratában megemlékezik „Bandika” temetéséről: „Egyik legrégebbi emlékképem, hogy állok az ablaknál egyedül, és nézem értetlenül a temetési menetet, amint elkanyarodik a sarkon. Mintha életem egy része, minden korábbi megrázkódtatás ellenére, gondtalan álmokban lebegő része tűnt volna el vele.”

⁸⁵ Bányai szerint azért, mert a Tanácsköztársaság alatt az egyetem diáktanácsának egyik vezetője volt (Uo., 96.).

⁸⁶ Uo., 100.

⁸⁷ Uo., 52.

⁸⁸ Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval, Otos_piros2. 0:32 – 1:07 Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

⁸⁹ Molnár Gusztáv interjúja Lakatos Istvánnal, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár, Harmas_zöld1b. 1:44 – 2:36. Baumgarten Sándor soha nem magyarosította a nevét bátyjával ellentétben.

⁹⁰ Bányai László: I. m. 56. Róla a későbbiekben egyetlen említés sem történik az önéletírásban, és semmilyen információval nem rendelkezek a későbbi sorsát illetően. .

⁹¹ Bányai László: I. m. 35.

⁹² Uo., 45.

⁹³ Uo., 57-58.

⁹⁴ Uo., 62.

⁹⁵ Uo., 63-79.

Leírása azonban inkább egy kisfiú rácsodálkozását érzékelteti az addig nem tapasztalt kaotikus állapotokra: az őszirózsás forradalom Budapestjére, ahonnan „mintha kivesztek volna a rendőrök” és az 1919-es kalocsai lázadásra, amelyet Szamuely Tibor⁹⁶ vert le páncélvonatával a helyszínre érkezve.

A kalocsai közállapotok is nagyban hozzájárultak, hogy László más erdélyi osztálytársaival együtt hazatért. Erdélybe tartva megtapasztalta a megszálló hadseregek által teremtett kaotikus állapotokat. Kalocsáról indulva Szeged érintésével kíséreltek meg Aradra eljutni. Szegeden a megszálló francia parancsnokság igazoló irattal látta el őket, Makónál azonban a román katonák leszállították a francia iratokkal rendelkező utasokat. A csoport második próbálkozásra az akkor francia megszállás alatt álló Temesvárra utazott, ahonnan már zökkenőmentesen hazajutottak.⁹⁷ Mire hazaért a már román megszállás alatt álló Körösbányára, apját a megszálló hatóságok kényszerlakhelyre küldték.⁹⁸ László visszaemlékezése szerint Baumgarten János a kényszerlakhely ellenére sem értett egyet az erdélyi magyar politikai elit azon nézeteivel, mely a magyarságot passzív ellenállásra vagy a „kivárássra” szólította fel. Realista gondolkodásából fakadóan úgy gondolta, hogy a magyarság kizárólag a Kormányzótanáccsal⁹⁹ való tárgyalások árán tudja megtalálni helyét az új politikai helyzetben. Visszaemlékezése szerint legfontosabb feladatként a gyulafehérvári határozat anyanyelvi oktatást és közigazgatást, valamint az ország kormányzásában való arányos részvétel kiharcolásának fontosságát határozta meg.¹⁰⁰ Az a tény, hogy már 1920-ban állást kapott a szakmájában, egyértelművé teszi, hogy Baumgarten János – realizmusból vagy opportunizmusból – nem tanúsított különösebb lojalitást a magyar állam iránt, és már Erdély sorsának végleges rendezése előtt letette a hűségesküt.

A fiatal Lászlót szülei ideiglenesen inasnak adták egy helyi műasztaloshoz, de nem mutatott különösebb tehetséget a kétkézi munka iránt, így elbocsátották. Baumgarten János kényszerlakhelyét (mely Bányai visszaemlékezése szerint ugyancsak Körösbányán volt) 1919 őszén feloldották. Ezt követően a nagyszebeni kormányzótanácshoz került román ismerősei

⁹⁶ A Tanácsköztársaság idején belügyi népbiztos, annak bukását követően öngyilkos lett.

⁹⁷ Uo., 73.

⁹⁸ Uo., 73-74.

⁹⁹ Románul Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Erdélyi Kormányzótanács. 15 fős politikai testület Erdélyben, melyet 1918. december 2-án állítottak fel, és 1920. április 4-ig működött. Ez idő alatt a román csapatok által megszállt erdélyi és partiumi területek kormányzásának feladatát látta el. Elnöke a Nemzeti Párt (Partidul Național) vezetője, Iuliu Maniu volt, székhelye előbb Nagyszeben, majd 1919 januárjától Kolozsvár volt.

¹⁰⁰ Uo., 76-77.

segítségével már 1920 tavaszán alkalmazták a gyulafehérvári táblabíróságon.¹⁰¹ A család helyzetének rendezését követően László is folytathatta tanulmányait 1919 őszén és megkezdhette a 3. osztályt a gyulafehérvári római-katolikus gimnáziumban.¹⁰² Itt tanárai közül főként történelem tanára, Bitay Árpád tett rá nagy hatást.¹⁰³ Kapcsolatuk a későbbiekben is megmaradt. Czikó Nándor és Lőrinc visszaemlékezései szerint a MADOSZ 1934-es megalapítását követően László megkísérelte Bitayt is bevonni az új politikai szervezetbe, ez a kísérlete azonban kudarccal végződött.¹⁰⁴ Bár Czikóék ezért Bányait okolták, valószínűbb, hogy Bitay távolmaradását inkább – a Bányai által is leírt – konzervatív, vallásos világszemlélete okozta.¹⁰⁵ Bányai később a következőképpen értékelte Bitayt: „*Tudtuk róla, hogy a tudós Iorga¹⁰⁶ is nagyra becsüli, s nyaranta a Vălenii de Munte-i¹⁰⁷ szabadegyetem előadója. S azt is tudtuk, hogy a Magyar Párt az egyik választókerületben az ötödik helyre jelölte a listáján, noha ott csak a listavezetőnek volt némi esélye a megválasztásra.*”¹⁰⁸ Bitay 1927-ben meghívta Bányait az az évi szabadegyetemre, de ez Bányai franciaországi kiutazása miatt elmaradt. Töredelmesen bevallotta azonban, hogy: „*Történelmi érdeklődésem azonban egyelőre csak egy lírai hangulatú novellában nyilvánult meg Balassi Bálintnak a gyulafehérvári fejedelmi udvarban töltött napjairól.*”¹⁰⁹ A későbbi időszakból egyetlen egy utalást találunk arra vonatkozóan, hogy Bányai meglátogatta a Iorga-féle nyári

¹⁰¹ Bányai László: I. m. 78.

¹⁰² Uo., 79. A Római-katolikus Gimnázium egyike volt nemcsak Gyulafehérvár, hanem Erdély legrégebb tanintézményeinek is. 1579-ben alapította Báthory István erdélyi fejedelem, végleges épületébe 1899. szeptember 1-jén költözött. A tanintézmény gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi megyéspüspök 1940-ben bekövetkezett halálát követően felvette a nevét. 1948-ban a magyar tannyelvű egyházi gimnázium önállóságát megszüntették, az épületbe román tannyelvű gimnáziumot költöztettek, melynek keretében működött egy magyar kar egészen 1958. szeptember 1-ig. Ekkor a magyar tannyelvű tagozatot felszámolták, annak vezetőjét, Boér Richárdot pedig a brassói gimnázium magyar tagozatára helyezték. 1975-től katonai szakközépiskola, majd 1990 után az 1918. december 1. Egyetem költözött belé. Bár a rendszerváltást követően a Gyulafehérvári Római-Katolikus Érsekség visszaigényelte az épületet, nem kapta vissza (Marton József: *Az Erdélyi (Gyulafehérvári) Egyházmegye története*, Gloria nyomda, Kolozsvár, 1993. 75. és CSSZM, Bányai László hagyaték, Bányai levelezése, a 30 éves találkozó iratai, 1.).

¹⁰³ Uo., 82.

¹⁰⁴ Molnár Gusztáv interjúja Czikó Nándorral és Lőrincsel. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár, *Hatos_piros1*, 1:52 – 2:03. Itt érdemes megemlíteni, hogy Bitay fiatalon, 41 éves korában elhunyt (1937. november 30-án) betegségben.

¹⁰⁵ Uo., 83.

¹⁰⁶ Nicolae Iorga (1871-1940) román történész, akit a román történetírás egyik megalapozójának is tekintenek. Élete során 1003 könyvet, 12 755 cikket és 4963 recenziót írt. A Prahova megyei Vălenii de Munte-ben szervezett szabadegyetemén megfordult a román akadémiai és kulturális élet képviselőinek túlnyomó többsége. Iorga emellett részt vett a korszak román köz- és politikai életében is, 1931-1932 között betöltve a miniszterelnöki pozíciót, majd 1939-ben a Szenátus elnöke volt. Ez utóbbi pozíciója miatt 1940-ben meggyilkolta egy legionárius különítmény.

¹⁰⁷ Város Prahova megyében.

¹⁰⁸ Bányai László: A Pásztortúztól a Korunkig. In: *Korunk Évkönyv*, 1976. 45.

¹⁰⁹ Uo. A Balassiról készült novella később felemás kritikát kapott. Bár a kritikus műfajilag-tartalmilag rendben találta a szöveget, egyben úgy gondolta, hogy Bányai erőltetetten régieskedő nyelvezete nem felel meg a célnak.

egyetemet, 1931-ben és valószínűleg Bitay társaságában vett részt ezen, de nem rendelkezünk bővebb információkkal arra vonatkozóan, hogy itt milyen tapasztalatok érték.¹¹⁰

Az ifjú Lászlót a politikai körülmények hullámválása ismét iskolaváltásra kényszerítette. 1920 elején a gyulafehérvári gimnázium működési engedélyét ideiglenesen megvonták. Emiatt szülei édesanyja testvérének, Mayer Matildnak a gondjára bízták és átírták a csíksomlyói Római Katolikus Gimnáziumba.¹¹¹ László egyik tanárának, Zsögön Zoltánnak¹¹² a hatására itt kezdett verseket írni.¹¹³ Az ifjú Baumgarten László Csíkszeredában a kiemelkedő tanulók között volt. A IV. osztályban 65 diák közül a 10. legjobb tanuló volt.¹¹⁴ Kiváló tanulmányai miatt egyike volt annak az 50 diáknak, amely Vákár Lajos könyvkereskedő jóvoltából „Órangyal” című imakönyvet vihetett haza jutalomként. Ebben részesült az ekkor a III. osztályba járó Mayer László is.¹¹⁵ Érdeemes kiemelni, hogy Bányaival együtt az osztály eminens tanulói közé tartozott a zsidó származású Berkovics Bernát is. Berkovics az 1930-as években a csíkszeredai illegális kommunista sejt vezetője lett, és mint ilyen Bányai pártkapcsolata a városban.

Bányai az iskolai év kijárását követően még hazatért Körösbányára, de ősszel – apja tanácselnöki kinevezése miatt – végleg otthagyta a települést és átköltözött családjával együtt Gyulafehérvárra.¹¹⁶ A Gyulafehérváron való letelepedés egyben biztosította a Baumgarten gyerekek számára az anyanyelvi oktatás lehetőségét is a helyi római katolikus felekezeti iskolában.¹¹⁷

Emlékirataiban Bányai kifejezetten pozitívan nyilatkozott az akkori római-katolikus püspök, Majláth Gusztáv Károly személyéről. Állítása szerint Majláth, mint teológus „modernista”

¹¹⁰ Bányai László levele Jancsó Bélának, Gyulafehérvár, 1931. július 4. In: Cseke Péter: i.m. 141-142. Bányai pusztán említés szintjén tért ki rá, hogy ellátogat a rendezvényre.

¹¹¹ Bányai a következőképpen emlékezett vissza első csíkszeredai útjára: „*Akkor még nem sejtettem, hogy ebben a se falu, se város helységben egy évtized múlva mi fog rám várni, s hogy ez az egész további életemre kihat...*” (Bányai László: I. m. 89.).

¹¹² Zsögön Zoltán (1880–1951): 1880-ban született a háromszéki Ozsdolán. 1903-ban Budapesten tanárképző főiskolát végzett, majd előbb Csíkszeredában, később Marosvásárhelyen tanított. 1939-ben nyugdíjba ment, 1951-ben hunyt el Kézdivásárhelyen (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Szerk: Dávid Gyula, V. kötet. EME – Kriterion, Kolozsvár Bukarest, 2004.).

¹¹³ Uo., 90.

¹¹⁴ *A Katolikus Főgimnázium évkönyve*, Csíkszereda, 1920. 22.

¹¹⁵ Uo., 23.

¹¹⁶ Bányai László, 1978. i.m. 91.

¹¹⁷ A két világháború közötti időszakban a román kormányok korlátozták a nemzetiségi oktatást állami iskolákban. Ebben a helyzetben megnövekedett az Erdélyben jobbra magyar nemzeti egyháznak számító római-katolikus egyház által fenntartott felekezeti iskoláknak a szerepe. Ezeknek működését a Vatikánnal 1929-ben megkötött konkordátum terelte hivatalos mederbe. A témára vonatkozóan lásd: Livezeanu, Irina: *Cultural politics in Greater Romania. Regionalism, nation building & ethnic struggle, 1918-1930*. Cornell University Press, Ithaca & London, 1995.

volt, „az egyházi dogmák és természettudomány közti űr fölé szeretett volna hidat építeni.”¹¹⁸ Püspökként pedig figyelemmel követte a gyulafehérvári római-katolikus közösség mindennapjait, ahogyan Bányai fogalmazott: „Majláthnak kiterjedt a figyelme az apróbb, helyi jellegű eseményekre is.”¹¹⁹ Így amikor Baumgarten Jánost kinevezték a gyulafehérvári táblabíróságra, és családjával beköltözött a városba, Majláth püspök meghívta a teljes családot a püspöki palotába, vasárnapi ebédre.¹²⁰ A későbbiekben is szoros kapcsolat volt a Baumgarten család és a püspök között. A tanári kar szintén nagy nevű szakemberekből állt.¹²¹ Bányaiék osztályfőnöke Mogyorósi József számtantanár volt.

A gimnázium diáksága szociális hátterét tekintve teljességgel heterogén volt, a diákok későbbi elhelyezkedésében is ez a tendencia érvényesült. Baumgarten Lászlóval egy időben néhány olyan diákja is volt az intézménynek, akik a későbbiekben a két világháború közötti romániai magyar kulturális életben viszonylag fontos szerepet tölthettek be. Az övénel egy évvel idősebb évfolyam diákja volt a magyarzsombori születésű Klein Sándor, aki a későbbiekben Keleti Sándorra magyarosította nevét. Őt 1922-ben kizárták a gimnáziumból gúnyversei és az *Enyedi Újságban* megjelent, az egyházat is kritizáló szatirái miatt.¹²² Bányai állítása szerint ekkoriban Keletivel rendszeres eszmecsereket folytatott irodalmi kérdésekről, annál is inkább mert ő is aktívan próbálkozott versírással. Keleti politikai értékrendje 1930 körül már erőteljesen baloldali irányba tolódott el (akárcsak Baumgartené), 1932 végén egy baloldali lapot adott ki *Front* néven, melyet azonban megjelenését követően betiltottak.¹²³ Érdekes adalék, hogy Bányai visszaemlékezése szerint Keleti ismertette meg vele 1926-ban az akkor útjára induló *Korunk*

¹¹⁸ Uo., 99.

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ Bányai itt megemlíti, hogy „Apám, ide való kinevezésével a csekély számú fehérvári világi katolikusok élére került.” (Bányai: I.m. 99.) Ez az állítása valószínűleg megfelel a valóságnak, ugyanis az 1920-as évek elején nem számított általános jelenségnek, hogy magyar személyt ilyen magas pozícióba nevezzenek ki. Ugyanakkor az 1910-es népszámlálás idején 12 000 lakosú városban alig 2500 fő vallotta magát római-katolikusnak, 1930-ra ez a szám már 1500 főre csökkent (Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. IV. kötet, 2001. 2.).

¹²¹ A következő tanárok személyazonosságát tudtam megállapítani: Mogyorósi József, Kárpiss János, Reithoffer Jenő, Haraly Béla, Király Gáspár, Bihari Béla, Rass Károly, Kissner Ödön, Bulyáki Domokos, Léstyán József, Bodó Ferenc és Száva Kristóf.

¹²² Bányai László: *Kitárul a világ*. 98. Keleti kizárását követően egy évig kovácsinas lett, majd újságíróként előbb állást kapott a kolozsvári *Új Kelemél*, később az aradi *Erdélyi Hírlap*nál. A két világháború közötti időszakban írásait leköszölte a *Korunk* és a *Brassói Lapok* is, míg Magyarországon a *Népszava* és a *Pesti Napló*. 1957 után a *Korunk* állandó munkatársa lett (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. II. Szerk: Balogh Edgár, 1991. 677.).

¹²³ Bányai, 98. Az 1930-as években Keleti is részt vett az illegális pártmunkában, a gyulafehérvári börtönben őrzött elítélt kommunista aktivisták segélyezésével.

folyóiratot, melynek főszerkesztője Dienes László volt.¹²⁴ Egy visszaemlékezésében Bányai megemlítette, hogy az egy évvel nála fiatalabb évfolyamban végezte el a gimnáziumot Szenczei László is.¹²⁵ Bár a két személy a későbbiekben meglehetősen hasonló életpályát futott be, nincs arra utaló nyom, hogy szoros kapcsolatban álltak volna. Bányai – meglehetősen sejtelmesen – csak ennyit említ Szenczei kapcsán: „*Párhuzamos utakat jártunk be, és a dialógus sohasem szűnt meg közöttünk.*”¹²⁶

Az 1925-ben végzett évfolyamból kétségtelenül Baumgarten László futotta be a legnagyobb karriert, mint azt az 1955-ben tartott 30. érettségi találkozón volt osztálytársai is megállapították: „*Bányai László: a harminc év előtti költői lelkületű, jó tollú, lírikus Lacink, máma osztályunk éke, a nagy demokrata és matematikus Bolyai nevét viselő egyetem rektora, a Nagy Nemzetgyűlés tagja. Rektori minőségében biztosítja az új demokrata magyar jövő generáció nevelését.*”¹²⁷ Mivel az ifjú Baumgarten osztálytársai közül senki nem vált hasonmód nevezetessé, ezért az alábbiakban pusztán egy statisztikai megközelítést nyújtok az 1925-ben végzett osztály későbbi sorsáról. Feltűnő az osztály diákjainak elhelyezkedését jellemző heterogenitás.

Az osztály 19 név szerint ismert tanulója közül 1958-ban még 15-en voltak életben. Foglalkozás szerint hatan jogi pályára léptek, hárman orvosok lettek. További egy személy 1945-ig tisztviselőként dolgozott, de később – saját állítása szerint – iparos, egy-egy másik személy kiskereskedő, újságíró és római katolikus pap lett. Az osztály tagjai közül 1945 után öten telepedtek le Magyarországon, egy személy az Egyesült Államokban, egy személy Kanadában, a többiek Romániában maradtak.¹²⁸ A 30 éves találkozó záródokumentuma alapján végigkövethetőek az egyes egyéni sorsok is. Az osztály tagjai közül Steinhercz Manó és Benczel

¹²⁴ Bányai László: A Pásztortűztől a Korunkig. In: *Korunk Évkönyv*, 1976. 47. Az idézett cikkben azt állította, hogy a folyóirat „baloldalisága” azonnal felkeltette érdeklődését, míg emlékiratainak négy évvel később megjelent második kötetében már töredelmesen bevallotta, hogy „katolikus gyomra” akkor még nehezen fogadta be. Az utóbbi állítás hihetőbb.

¹²⁵ Szenczei László (1909-1980) Gyulafehérváron született. Miután szülővárosában elvégezte a gimnáziumot, Kolozsváron folytatott egyetemi tanulmányokat francia filológián. Később az *Erdélyi Helikonban* publikált, majd a *Brassói Lapokban* és a *Korunkban*. 1944 után a *Világosság* szerzője lett, de Balogh Edgár szerint már 1946-ban elhagyta Kolozsvárt és kiköltözött Budapestre. Balogh szerint ennek legfőbb oka az erdélyi határkérdésben elfoglalt revíziópárti álláspontja volt (Molnár Gusztáv interjúja Balogh Edgárral, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Hatos_piros2a. 16:00 – 26:00, Kolozsvár).

¹²⁶ Bányai László: A Pásztortűztől a Korunkig. In: *Korunk Évkönyv*, 1976. 13.

¹²⁷ CSSZM BLH, A/10. *A harmincéves érettségi találkozóról született dokumentum*. 3. A 19 fős osztályból mindössze hatan jelentek meg az egykori római-katolikus gimnáziumban.

¹²⁸ Uo., Beszámoló az 50 éves érettségi találkozóról. 4.

Béla¹²⁹ – zsidó származásúakként – a II. világháború során megtapasztalták a zsidótörvények hatását. A Gyulafehérváron élő Steinherczet a háború alatt a román hatóságok kényszermunkára vitték, de – állítása szerint – korábbi osztálytársa, Nagy Jenő közreműködésével megmenekült. Az időközben Marosvásárhelyre átköltözött Benczel Bélát 1944 tavaszán a magyar hatóságok deportálták családjával együtt. Bár ő hazatért, családját elvesztette. A háború áldozata volt az időközben Nagybányán letelepedett Gurka Vilmos is, akit 1944-ben katonaként a frontra vezényeltek. Hadifogságba esett, és szovjet kényszermunkatáborban hunyt el 1950-ben.¹³⁰

Bányai emlékirataiban két osztálytársáról emlékezett meg, mint közvetlen barátairól. Benczel Béláról, akivel Gyulafehérváron egy utcában lakott és „*ő velem beszéltem meg az osztály és a világ dolgait,*”¹³¹ valamint Nagy Jenőről. Bár önéletírása és naplója szerint gimnazistaként valóban Benczel volt egyik legjobb barátja,¹³² a hagyatékában nincs arra vonatkozó bizonyíték, hogy ez a kapcsolat vele az érettségit követően is fennmaradt volna. Nagy Jenővel azonban 1925 és 1937 között rendszeresen levelezett,¹³³ annak ellenére, hogy őt időközben pappá szentelték, Bányai pedig a kommunista mozgalom aktivistája lett. Önéletírásában később a következőképpen írt kettejük barátságáról: „*utolsó fehérvári éveimben ő állt gyulafehérvári osztálytársaim közül a legközelebb hozzám. Azután, amíg én Pesten tanultam s ő Fehérvárt teológián egy időre elvesztettem szem elől.*”¹³⁴ Mikor Bányait 1933-ban letartóztatták és bírósági eljárást indítottak ellene illegális kommunista párttevékenység vádjával, Nagy Jenőt is beidéztette tanúként.¹³⁵ Ő

¹²⁹ Ő volt az osztály legjobb tanulója (CSSZM, Bányai László hagyaték, I. doboz, I. Versek, önéletírás, Színdarabok. Baumgarten László: *Osztálytársaim.*).

¹³⁰ Uo.

¹³¹ Bányai László: I. m. 97. Benczel 1938-ig Marosvásárhelyen a *Brassói Lapok* helyi szerkesztője volt, ekkor azonban a zsidótörvények értelmében elbocsátották. 1944-ben is Marosvásárhelyen lakott, amikor a magyar hatóságok gétósították és deportálták családjával együtt. Egyedül tért haza Auschwitzból. 1945-ben belépett az RKP-ba és a marosvásárhelyi színház propaganda-felelőse lett. 1958-tól az *Új Élet* szerkesztőjeként dolgozott. (CSSZM BLH, III. A/10. Az 50 éves érettségi találkozó záródokumentuma, 6.).

¹³² Benczel, aki Bányai szerint az osztály legjobb tanulója volt, irodalmi kérdésekben is az ifjú Bányai beszélgetőpartneré lett. Naplója szerint Benczel adta neki kölcsön az Aradon, Franyó Zoltán főszerkesztésében megjelenő *Genius* egyik számát. Bányai a következőképpen jellemezte a folyóiratot: „*A Pásztortűznél modernebb, de nehezen barátkozom vele. Szokatlan a stílusa s egy távoli világot tükröz...*” (CSSZM BLH, E/1. Naplók, 1924. február 17-i bejegyzés). A *Genius* irányvonalát kifejezően határozta meg alcíme: „*Az egyetemes kultúra folyóirata.*” Közleményeit az európai avantgárd áramlatok hatották át, amelyek értelmezhetetlennek tűnhettek az ekkor még keresztény-konzervatív (vagy esetleg neokatolikus) világszemléletű Baumgarten számára (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, II. Kriterion, Bukarest, 1991.).

¹³³ RL, C/188 Bányai László hagyaték. V. Bányai László levelezése. 1. Levelezés Nagy Jenővel, a gyulafehérvári püspökség titkárával. 10 levél.

¹³⁴ Bányai László: I. m. 226.

¹³⁵ RL, C/188 Bányai László hagyaték, f. Bányai László levele Nagy Jenőhöz, melyben a mellette való tanúskodásra kéri fel. h. Nagy Jenőt Bányai tárgyalásán való tanúskodásra felszólító beidézések. Gyulafehérvár, 1936. június 5. és 1936. december 1.

azonban nem tanúskodott mellette megromlott egészségi állapotára hivatkozva.¹³⁶ Bányai állítása szerint a püspöki titkár már korábban is tudta, hogy barátja milyen nézetekkel kacérkodik: „*Nagy Jenő rég tudta, hogy Párizsban forradalmi nézetekkel kezdtem barátkozni, ő ezt a világnézetet nem tudta elfogadni, de mint kortünetet komolyan vette.*”¹³⁷ Elképzelhető, hogy ezt követően megromlott a két barát viszonya, ugyanis 1945 utánról mindössze egyetlen levél maradt fenn Nagy Jenőtől Bányai László számára, melyben beszámolt megromlott egészségi állapotáról.¹³⁸

Baumgarten János 1923. május 21-én, életének ötvenegyedik évében váratlanul szívrohamban elhunyt.¹³⁹ Apja halála mély lelki válságba taszította az ekkor még mindössze 15 éves Lászlót, aki egyrészt a mély vallásosságba, másrészt a versírásba menekült. Első versét Reményik Sándor személyes hozzájárulásával közölték a Kolozsváron megjelenő *Pásztortűz* irodalmi folyóiratban.¹⁴⁰ Kapcsolata a lappal évekig fennmaradt, 1923–1925 között több versét is publikálták. György Lajos, aki 1924-től volt a folyóirat főszerkesztője, felajánlotta neki, hogy válasszon írói nevet magának. Ő – szülőfaluja iránti tiszteletből – a „Bányai” Lászlót választotta. 1924. decemberében publikált verset először ezen a néven.¹⁴¹ Bányai szerint az a tény, hogy mindössze 16 évesen egy nívós folyóirat, melyet az irodalmi körökben elismert Reményik Sándor és Walter Gyula¹⁴² szerkesztett, verset közölt tőle, nem aratott osztatlan sikert: „*Magyar szakos, képzett, de konzervatív paptanárom, Rass Károly,*¹⁴³ *akinek magának is voltak irodalmi próbálkozásai, tartózkodással fogadta ezt az <eseményt>, s mind kritikusabb szemmel nézett.*

¹³⁶ Uo., i. Nagy Jenő levele Bányai Lászlóhoz, melyben közli, hogy nem fog tudni megjeleni a tárgyalásán tanúként. Kolozsvár, 1938. július 2.

¹³⁷ Bányai László: I. m. 229.

¹³⁸ Uo., k. Nagy Jenő levele Bányai Lászlóhoz. Szeged, 1951. január 30. Nagy Jenő pappá szentelését követően Gyergyóditróban lett káplán, majd 1932-től Gyulafehérváron püspöki titkár. Később Nagyszébenbe helyezték apátplébánosként. Bányai szerint a II. világháború alatt „*ebben a rohamosztagos csizmák csattogásától zajos városban hirdette magyarul is, németül is a békesség és szeretet ígét.*” (Bányai László: I. m. 229.) Hosszas betegeskedés után, 1954-ben halt meg.

¹³⁹ Bányai: I. m. 104.

¹⁴⁰ Bányai László: Itt. In: *Pásztortűz*, 1923. június 2.

¹⁴¹ CSSZM, Napló, 1924. december 3-i bejegyzés.

¹⁴² Kettejük közül Walter Gyulával később is állandó kapcsolatban maradt. Naplójának tanúsága szerint Walter rendszerint véleményezte Baumgarten László verseit, és a jobbakat meg is jelentette, míg 1924-ben vissza nem vonult a főszerkesztőségtől és átvette helyét dr. György Lajos irodalomtörténész. Reményik Sándorral csak egy levelet váltott, de ez pozitív hatással volt rá („*Úgy szól hozzám, mintha máris valóságos író lennék.*”). CSSZ BLH, E/1. Napló, 1924. augusztus 20-i bejegyzés. Később György Lajos főszerkesztőségéről meglehetősen negatívan nyilatkozott: „*[A Pásztortűzet] már a konzervatív irodalomtörténész György Lajos szerkesztette olyan szellemben, hogy az egészen sajátosan erdélyi irodalmat és haladó törekvéseit lehangolja a magyarországi ellenforradalmi kurzus irodalompolitikájával.*” (Bányai László: A Pásztortűztől a Korunkig. In: *Korunk Évkönyv*, 1976. 45.).

¹⁴³ Rass Károly (1872–1962): Aranyosgyéresen született, 1896-ban szentelték pappá, és a gyulafehérvári Főgimnázium magyar szakos tanára lett. 1922-től az Országos Magyar Párt gyulafehérvári tagozatának is elnöke. Novelláit, verseit, az *Ellenzék*, az *Erdélyi Szemle* és a *Pásztortűz* közölte.

Viszont számtan szakos osztályfőnököm, *Mogyorósi József, elnézőbb lett velem szemben, s akkor is megadta az elégséget, mikor alig érdemeltem meg azt.*¹⁴⁴ Bár a vers maga még apja halála előtt keletkezett, annak mélabús hangvétele¹⁴⁵ már az ifjú Baumgarten útkeresését vetítette előre, mely apja halálát követően egy jól érzékelhető lelki válságba csapott át. A versírás mellett ennek egy állomása volt az erőteljes vallás felé való fordulása is, mint fogalmaz emlékiratában: *„Apám elvesztése, aki előttem a legnagyobb tekintély volt, s akinek én talán éppen azért annyiszor mondtam ellent, súlyos lelki csapást jelentett számomra. Komorság, belső gyötrődés, lelki furdalás emésztett. Felszínes vallásosságomat misztikus láz váltotta fel. [...] De a kétkedés annál jobban kísértett, minél inkább próbáltam magam felfegyverezni teológiai érvekkel. Erre a misztikusokhoz¹⁴⁶ folyamodtam, akiket nem kellett az ésszerűség mérlegére tennem.*¹⁴⁷ Az 1923–1925 között keletkezett verseinek¹⁴⁸ is központi motivuma az őt ért veszteség és gyász. Erre egy jó példa a *Hagyjatok* című, 1924-es keltezésű verse: *„Sok elfelejtő reggelen / ébred velünk, mint réges-régen / a lépte lágy és nesztelen / s már ott terem a pitvaron / előttünk ül a karosszéken.*¹⁴⁹ Egy 1923. május 1-jén keltezett versében ugyanakkor már tudatosítja, hogy neki kell átvennie a „családfői” szerepet: *„Leszek férfi, ha kellek a gáton, / amilyen nem volt hetedhét világon / Leszek bátor, hol a gyermek gyáva / S bennem leli apját is az árva...*¹⁵⁰ Baumgarten János halála a család anyagi helyzetét is negatívan befolyásolta. A Brătianu-kormány egy rendelete értelmében nem vették figyelembe, hogy az Erdélyi Kormányzótanács az elhunyt táblabírói kinevezésekor tizenöt évet beszámított előzetes, Monarchia-beli ügyvédi tevékenységéből. A család így nem volt jogosult az elhunyt nyugdíjára. Bányai szerint anyja szobakiadással és „kosztosokkal” próbálta eltartani a családot, és iskoláztatni négy gyermekét.¹⁵¹ Naplójának tanúsága szerint a családnak

¹⁴⁴ Bányai László: *Kitárul a vliág*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 105.

¹⁴⁵ Egy rövid idézet a versből ennek érzékeltetésére: *„Nagy gondot rejt a kisgyerek / Bús böjti énekét tanulja / Itt játszi dalra nem lelek...”*

¹⁴⁶ Sajnos nem részletezi, hogy konkrétan kikről beszél, és hagyatékában is csak későbbi, főként 1926 utáni olvasmányairól készült jegyzetei maradtak fenn. Ennek oka, hogy a Bányai család kolozsvári házát 1944-ben, a frontátvonuláskor kirabolták, a pincében elrejtett írásokat pedig szétszórták.

¹⁴⁷ Bányai László: I. m. 1978. 105.

¹⁴⁸ Felesége a későbbiekben nem értékelte, hogy férje felhagyott a versírással. Egy keltezetlen (de 1945 utáni), bizonyos „Mancinak” címzett levelében egyenesen kijelentette: *„Kár volt belemennie a politikába és azután a történelemben (sic!), neki csak irodalommal kellett volna foglalkoznia.”* CSSZM BLH, I/e. Bányainé levele.

¹⁴⁹ Bányai László: *Hagyjatok*. In: Uő. *Tavaszi Szél*. 1958. 23. (Verseskötet).

¹⁵⁰ CSSZM BLH, I. doboz, I. Verse, önéletírás, színdarabok. *Anyám* (kézírásos vers).

¹⁵¹ Bányai: I. m. 108.

így is rendszeres problémája volt a számlák fizetése.¹⁵² Már 16-17 éves korától rendszeresen korrepetált diákokat, főként magyar nyelv és irodalomból.¹⁵³

Az ifjú Bányai hajlamos volt a depresszióra, ami apja halálára vezethető vissza.¹⁵⁴ Talán ezzel függött össze mély vallásossága. Naplójának tanúsága szerint gimnazistaként még a Mária kongregációnak is tagja volt, és rendszeresen gyónt és áldozott, lelki gyakorlatokra járt.¹⁵⁵ A nehéz életkörülményekkel áll összefüggésben, hogy erőteljes maximalizmus jellemezte, melyet naplójában ő maga is elismert: „*Maholnap az életbe nővök, s a magamra utaltság kemény kiállást kíván. De a túlzott elégedetlenség önmagammal a tervek, teendők halmazát szüli, s egyiket nem tudom végrehajtani a másik miatt. Olvasókör, zenekar, műsoros előadás szervezésével foglalkozom. Ide-oda szaladgálok, s közben olyan napi penzumot írok magamnak elé olvasásból, nyelvtanulásból, írásaim átjavításából, hogy este fáradtan dőlök ki, annélkül, hogy a felét is elvégeztem volna...*”¹⁵⁶

Bányai olvasmányait – önéletírása és hagyatéka szerint egyaránt – 1927–1930-as franciaországi útjáig túlnyomóan vallásos és vallásfilozófiai művek, illetve irodalmi – elsősorban lírai – alkotások dominálták. A történelmi tematikájú munkák közül jóformán csak Szekfű Gyula írásait olvasta. Bár önéletírásában azt állítja, hogy ezeket a műveket – például Tóth Tihamér jezsuita szerzetes írásait – már akkor kritikusan szemlélte, és kiemeli, hogy nagyra tartotta a darwini evolucionista szemléletet (mely ekkor még az egyház berkeiben nem volt általánosan elfogadott).¹⁵⁷ A hagyatékában fennmaradt jegyzetek alapján ez nem bizonyítható, ugyanis ezeket a jegyzeteket nem látta el sem magyarázatokkal, sem megjegyzésekkel. Az önéletírás és a hagyatékokban talált jegyzetek összevetésével két elemet tartok fontosnak kiemelni: egyrészt ekkor még teljességgel hiányoznak a román szerzők művei az olvasmányjaiból (elképzелhető, hogy ekkor még nem használta olyan magabiztossággal a román nyelvet, hogy komolyabb munkákat

¹⁵² CSSZM, Uo. E/1. Naplók. 1924. január 16-i bejegyzés. „*A novemberi villanyszámlánk már 390 lej volt. Ha nem lesz 20-ig kifizetve, kikapcsolják a villanyt.*”

¹⁵³ Uo. 1924. évi bejegyzések.

¹⁵⁴ „*Csak az a csüggedés ne lenne, ami ma újra előjött...*” Ez a pesszimista hangvétel jellemzi a naplói legnagyobb részét. 1924. január 6-i bejegyzés: „*Tegnap felhívott Fellner. Valami revüfélést rendez, s ebben egy általa komponált műdallal szerepel, aminek én írnám a szövegét [...] Azt mondja legyen vidám rész is benne. Nem tudom hogyan oldom meg.*”

¹⁵⁵ 1924. február 16-i naplóbejegyzés: „*A következő szombaton a Mária kongregáció ülése. Szakosztályt szervezünk a tiszta beszéd és a jó könyvek olvasása végett.*” Más: 1924. március 5-i, március 8-i, március 14-i naplóbejegyzés.

¹⁵⁶ CSSZM BLH, E/1. Napló, január 27.

¹⁵⁷ Az evolúció tanát csak az 1962–1965 között megtartott II. vatikáni zsinaton fogadta el hivatalosan a Római-Katolikus Egyház.

olvasson), másrészt önéletírásában – valószínűleg óvatosságból – nem referált azon olvasmányairól, melyek adott esetben kompromittálóak lehettek volna számára.¹⁵⁸ Emellett szintén fontosnak tartom megállapítani, hogy 1929 előtt jószerével egyáltalán nem foglalkozott közéleti és politikai kérdésekkel, kizárólag vallással és irodalommal.¹⁵⁹

Baumgarten László olvasmányait ebben az időszakban¹⁶⁰ vélhetően Tóth Tihamér jezsuita szerzetes¹⁶¹ írásai dominálták. Tóth a két világháború közötti magyarországi katolikus megújulás prominens alakja, és egyik fő ideológusa volt. Egyik műve, amely megjelent Bányai jegyzetei között az 1923-ban megjelent *Az intelligencia lelki gondozása*, majd sorban a következő *a Tiszta férfiúság*, amely korábban, 1919-ben jelent meg. Szintén a jegyzetek között szerepel egy *Ne igyál!* című pamflet.¹⁶² Bányai önéletírásában retrospektívan értékelte Tóth írásait, így nem tudjuk első olvasásra milyen benyomást alakíthattak ki benne, 50 év távlatából azonban már kritikusan szemlélte őket. Elismerte Tóth lélektani képzettségét, de úgy vélte, hogy azt „éppen a visszajáról” mutatta be az olvasónak, értelmezésének vonalát főként az – akkor úttörőnek számító – Sigmund Freud és Alfred Adler pszichológusok munkásságának cáfolatára fűzve fel.¹⁶³ Tóth Tihamér írásai mellett a radikális Bangha Béla műveit is olvasta, jegyzetei között két munkája, az *Amerikai misszió* (1922) és a *Nagy kérdések útján* (1921) található.¹⁶⁴ A jezsuita szerzetes munkáira azonban nem tért ki emlékirataiban. Ennek valószínű oka, hogy Bangha a két világháború közötti időszakban eltolódott a szélsőjobboldal irányába, írásaiban és beszédeiben hangsúlyos antiszemitizmust közvetítve, így Bányai önéletírásában valószínűleg részben politikai okokból jobbnak látta azt nem felvállalni.¹⁶⁵

¹⁵⁸ Itt Bangha Béla jezsuita szerzetes írásaira gondolok, melyre még visszatérek.

¹⁵⁹ Hagyatékában az első politikai tematikájú jegyzet 1929-ből származik. Ebben kijegyzetelte Pál Gábor magyarpárti képviselő egyik, közelebről nem azonosítható írását a nemzetiségi kérdéstről.

¹⁶⁰ Itt meg kell említenem, hogy nehéz behatárolni melyik művet mikor olvasta, mert ritkán látta el keltezéssel a jegyzeteit.

¹⁶¹ Tóth Tihamér (1889–1939): 1889. január 14-én született Szolnokon. Teológiai tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte, 1911-ben szentelték pappá. Előbb Hevesen és Gyöngyösön volt lelkész, majd az egri hittudományi főiskolán oktatott. 1918-tól a budapesti Központi Papnevelő Intézetbe helyezték. 1938-ban veszprémi püspökké szentelték, de 1939-ben váratlanul elhunyt.

¹⁶² CSSZM BLH, I/A. Gimnáziumi jegyzetek

¹⁶³ Bányai László: I. m. 111. valamint Tóth Tihamér: *A tiszta férfiúság (Levelek diákjaimhoz)*. Budapest, 1919. URL: <http://www.ppek.hu/k541.htm> - Letöltés: 2019. június 15. és Tóth Tihamér: *Az intelligencia lelki gondozása I-II*. Budapest, 1923.

¹⁶⁴ CSSZM BLH, I/A. Gimnáziumi jegyzetek.

¹⁶⁵ Bangha Béla politikai gondolkodását Veszprémi Bernát László elemezte *Egy avitt jezsuita antijudaista*. Bangha Béla SJ a zsidókérdés útvesztőiben című tanulmányában (In: *Történelmi Szemle*. 2017/3. 439–463.). Veszprémi szerint Bangha világnézete egy sajátos keverék volt a keresztény-konzervativizmus és a politikai antiszemitizmus

Bár a hagyatékában talált jegyzetek között ez nem található meg, saját állítása szerint ekkor olvasta el Szent Ágoston *Vallomásokját* is. A könyv „1923 végén került hozzám és 1924 tavaszáig minden esti olvasmányom.”¹⁶⁶ Ágoston hippói püspök művét Bányai 50 év távlatából is pozitívan értékelt. Bár fejtegetésében erre nem tér ki, de Ágoston írása valószínűleg pszichológiai okokból kifolyólag is elnyerte tetszését. Ágoston egy útját kereső ember vergődéseit örökítette meg munkájában, míg megtalálta azt a morális tartalmat (az ő esetében ez a kereszténység volt), amely célt adott későbbi pályafutásának. Az apja halálát követően lelki válságon átesett Baumgarten László valószínűleg ugyanezt az utat járta be (mint az melankólikus verseiből is kitűnik), annyi különbséggel, hogy ő hosszabb távon nem a kereszténységben találta meg az „egy isteni örök igazságot,” hanem valami teljesen másban.¹⁶⁷ A hagyatékában talált jegyzetek alapján László ebben az időszakban más vallásos szerzőket is olvasott, így az egyik legnevesebb középkori vallásfilozófust, Aquinói Szent Tamást.¹⁶⁸ Átmenetet képeznek a vallás és irodalom között Sík Sándor¹⁶⁹ papköltő versei. 1923 őszén egy hétig Budapesten tartózkodott, ekkor elment a Kisfaludy Társaság ülésére is, ahol Sík Sándor tartotta székfoglalóját.¹⁷⁰ Egy 1923-as keltezésű jegyzete szerint olvasta még Szabolcska Mihály református lelkész irodalmi szövegeit, Madách Imre *Az ember tragédiáját*,¹⁷¹ illetve Székfü Gyula Petőfi-centenáriumra írt szövegét. 1924-ben pedig olvasta Benedek Marcell: *Ady breviáriumát* és Reményik Sándor: *Négy erdélyi magyar poéta* című alkotását.¹⁷² Ugyancsak ide kapcsolódnak Baumgarten László filozófiai témájú

között. Míg a zsidókérdésben lényegében közeli platformon állt a nációkkal és nyilasokkal, addig minden más politikai kérdésben nyíltan náci- és hungarizmus ellenes nézeteket vallott.

¹⁶⁶ Uo., 111.

¹⁶⁷ Bányai László Sándor apja mentalitását „jezsuita mentalitásként” jellemezte, kihangsúlyozva, hogy apja gondolkodását – akár vallásos volt, akár kommunista – a vakhit jellemezte (Bányai László Sándor személyes közlése, 2020. szeptember 24.).

¹⁶⁸ Sajnos azt nem pontosította, hogy konkrétan melyik munkáját jegyzetelte ki, de a jegyzet kezdetén legalább található egy 1925-ös keltezés (CSSZM BLH, I/A. Gimnáziumi jegyzetek).

¹⁶⁹ Sík Sándor (1889–1963): Budapesten született 1889-ben. 1903-ban belépett a piarista szerzetesrendbe, később tartományfőnök is lett. Pályafutása során 15 önálló verseskötete, 7 színházi darabja, 1 prózai munkája, 6 irodalomtudományi szakmunkája, és 8 vallásos témájú munkája jelent meg. 1946-ban az MTA levelező tagja lett, 1963-ban hunyt el Budapesten.

¹⁷⁰ Bányai László: I. m. 1978. 109. Érdekes momentum a székfoglaló előadás leírásának, amikor Bányai kitér rá, hogy nem minden jelenlévő értékelt a költő „modernista” stílusát: „A székfoglaló beszéd után Sík Sándor felolvasta néhány szabad versét. Berzeviczy Albert elnök, akinek nem tetszett a modernkedő stílus, válaszában arra oktatta, hogy pengesse meg a líra keresetlen, szegényességig egyszerű hangját is...”

¹⁷¹ Önéletírásában megjegyezte, hogy „Az ember tragédiájának keserves történelmi dialektikája rendítette meg, arról írtam oldalakat. Az emberi diszharmóniáról, a teremtés nagy ellentmondásairól.” (Uo., 116.).

¹⁷² Uo.

tanulmányai. Gimnazistaként olvasott Immanuel Kantot, Johann Wolfgang Goethet és megismerkedett Benedetto Croce *Az esztétika alapelemei* című munkájával.¹⁷³

Önéletírásában töredelmesen bevallotta, hogy ekkoriban olvasta a Tormay Cécile szerkesztette *Napkelet* folyóiratot is, melynek hatása alól „*csak évek múltán szabadultam, miután pesti két egyetemi évem alatt szemtől-szembe kerültem ennek a hivatalból támogatott irányzatnak a mindennapi életben burjánzó fonákságaival. S még inkább, mikor kijuttam egy addig nem is álmodott világba, a polgárjogoknak a Bastille lerombolása utáni másfél százados francia-honi világába.*”¹⁷⁴ Az idős Bányai már Szekfű Gyula történetírói munkásságát is jóval kritikusan kezelte. Szerinte Szekfű „*eszmevilága a forradalmaktól való iszonyában elferdült, s csak jóval később, újabb évtizedek súlyos tanulságai után jött egyenesbe.*”¹⁷⁵ Ugyanakkor nem titkolta, hogy a szerző ekkor még mély hatást tett rá: „*Sajnos hetedikes-nyolcadikos koromban még az a Szekfű hatott rám, aki minden helytálló részmevlátása mellett, a forradalmi hagyományokat torzította. Ezáltal is nagyobb lett a fény és árny közötti ingadozás, a kapkodó útkeresés bennem.*”¹⁷⁶ A vallás és hagyományok, illetve a modernitás és progresszió közötti ingadozás hangsúlyos eleme volt a fiatal Baumgarten László világnézetének. Ezt alátámaszthatja, hogy Reményik Sándor *Négy erdélyi poéta* című munkájából egy mondatot jegyzett ki, mintegy mottóként saját maga számára: „*Amilyen köteles tisztelettel viseltetem a tisztas hagyományok iránt, épp olyan tisztelettel vagyok azon modernséggel szemben, mely nem pusztán jelszó, hanem mélységesen új élmény egy új világ új emberének.*”¹⁷⁷

A fiatal Baumgarten Lászlóra egy meglehetősen eklektikus világnézet volt jellemző: bár keresztény-konzervatív szerzőket olvasott, de az ez irányú nézetvilág csak a vallásról és magánéletről alkotott képét formálta. Politikai és közéleti kérdésekben nagyobb hatással volt rá a kortárs transzilvanizmus.¹⁷⁸ 1924 októberében a gyulafehérvári gimnáziumban irodalmi

¹⁷³ Uo.

¹⁷⁴ Uo., 116.

¹⁷⁵ Uo., 115. Bányai Szekfű egyik fő munkájáról, az 1934-ben megjelent *Három nemzedékről* is lesújtó véleménnyel volt: „*Szekfű sok gonddal megírt, de félígazságokból álló könyve, amely a fiatal értelmiség szellemi kibontakozása elé jó időre gátat emelt.*” (Uo., 116.).

¹⁷⁶ Uo., 117-118.

¹⁷⁷ CSSZM BLH, I/A. Gimnáziumi jegyzetek.

¹⁷⁸ A Trianon utáni transzilvanizmus „programját” a Kós Károly, Zágony István és Paál Árpád által közösen kiadott *Kiáltó Szó* című röpirat fektette le. A transzilvanizmus ideológiájának lényege a regionális tudat, az erdélyiség hangsúlyozása. Bár ez az irányzat főként irodalmi síkon vált jelentőssé, politikai téren a transzilvanisták helytelennek ítélték meg az erdélyi magyar politikai elit által sürgetett „passzív kivárás” taktikáját, és a romániai államéletben való aktív részvételt sürgették. Kós Károly 1921-ben egy rövid életű pártkezdeményt is alapított Erdélyi Néppárt néven (Pomogáts Béla: *Erdélyi gondolat – erdélyi irodalom*. In: *Párbeszéd anyanyelven*. Budapest, 1998. 88–106.).

önképzőkört alakítottak, amelyet Vörösmarty Mihályról neveztek el, és őt választották meg elnökké. Elnöki nyitóbeszédében (melyet önéletírásában később „fellengzősnek” nevezett) a következő kijelentést tette: „*a megváltozott körülmények között elemi kötelességünk a saját javunkért megismerni a román nép irodalmát. A kölcsönös megbecsülés öljön ki belőlünk minden gyűlöletet... Sem érzéstelen tespedést, sem felfuvalkodottságot nem akarunk. A nemzeti érzés és megértés lesz mindig a népek, sőt az egész emberiség kovásza.*”¹⁷⁹

Ugyanebben az évben a *Vasárnapi Újság*¹⁸⁰ című kolozsvári hetilap közölte azt az olvasói levelet, amelyet a gimnazista Baumgarten László küldött be Becsky Andor egy cikkére reagálva.¹⁸¹ Ebben – az irodalmi fejtegetések mellett – kijelenti: „*Ránk, erdélyi magyarokra nézve életbevágó a fellendülés. (?) már bástya, amely mind több kultúrintézménytől kell átvegye a felvértező szerepet. Ha Becski (sic!) cikke ennek féltésében, ennek megerősíteni vágyásában keletkezett, akkor meghajlok előtte, különben csak kihámozásra váró igazságként írom alá. Igaza van Becskinek: szükség van ébresztőre, aki ne engedjen soha álomképekbe merülni minket, csupán az előrevágások átfogó érzéseibe. Igaza van: szükséges eréllyel fellépni hiányok, hibák kényelmes palástolása ellen. [...] Legyenek lelkes akarásaink, a sorssal meg nem alkuvó küzdéseink és fel-felvágódásunk, törekvésünk a nyugati álkultúra üledékének mai poshadt völgyéből. Akkor majd ki fogjuk termelni apostolainkat is. Ám addig nem, amíg ernyedten úszunk az árral.*”¹⁸² Nem egyértelmű, hogy az ifjú László számára a „nyugati álkultúrával” szemben mi volna a követendő példa. Ez a nyílt levele azonban már egyrészt érzékelteti, hogy az irodalom mellett fokozatosan érdeklődni kezdett a közéleti kérdések iránt is, másrészt írásának „lázadó” hangvétele alapján már ekkor egyre inkább helytelenítette a romániai magyar közéletben fennálló status quot, még ha kritikáját ekkor még főként a kulturális szférára (és nem a politikaira) hegyezte is ki. Mint

¹⁷⁹ Bányai László: I. m. 118. A beszéd kulcsfontosságú eleme a „nemzeti érzésre” való hivatkozás. Később, a marxista tanokkal való megismerkedését követően Bányai politikai gondolatvilágában a nemzeti egy más, negatív kicsengésű értelmet kap.

¹⁸⁰ Az önmagában beszédes, hogy Bányai ekkor a *Vasárnapi Újság* rendszeres olvasója volt. Annak felelős szerkesztője ugyanis 1923-ig Kós Károly, a lap pedig a transzilvanizmus egyik szócsöve volt. Kós helyét 1923-tól Szentimrei Jenő vette át (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. V. Szerk.: Dávid Gyula, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 2002.).

¹⁸¹ Becsky Andor (1898–1978): A Szatmár megyei Sárközújlakon született 1898-ban. Az avantgárd költészet erdélyi képviselője, műveit közölte a *Keleti Újság*, a *Napkelet*, a *Vasárnapi Újság*, és az *Új Genius* is. Az 1930-as években a *Független Újság* és a *Korunk* állandó munkatársa lett. Kapcsolatba került az illegális kommunista mozgalommal, ezért emigrálni kényszerült. Előbb Bécsben, Berlinben és Párizsban élt, majd a háború után Budapesten telepedett le, ott halt meg 1978-ban (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. I. Szerk.: Balogh Edgár, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.).

¹⁸² Baumgarten László: Irodalmi életünk nagy kérdései. A tizennyolcévesekből egy. In: *Vasárnapi Újság*. 2. évf. 46. sz. 23. o.

fogalmaz: „Erdélyben is visszhangra talált az újak ösztönös forrongása elhibázott idők lélektelen, mérgező, de tűnni nem akaró maradékai ellen. És megyünk előbbre, még előbbre, nem tekintve semmire, ha fogyatékosan, ha terhelten is, mert zilált idő szült minket. Nagy, tiszteletreméltó nyomok tűnnek elénk, s mi úttá tapossuk, hogy a múlt talajából bár a jelen erejével, nőjünk a jövőnek. Vajúdó idők koraérett gyermekei vagyunk, de hadd teljen az idő, míg méltón kilépünk. Sok a bűnös azok között akik ma állnak a poszton, Ilyen az újságíró és a magát álmokba ringató erdélyi magyar. Rostálni kell, hogy jusson a helyébe egy puhultságból és kábultságból messzi előrenézni tudó, értékesebb elem...”¹⁸³

Egy évvel később az *Ifjú Erdély* református folyóirat közölt tőle két verset és egy cikket. Cikkében erőteljesen érződik a transzilvanizmus hatása: „A mi erdélyiségünknek külön hivatása, magasabb küldetése van. Ránk súlyosabban nehezedik a jövő, többszörös kitartással kell kiverednünk azt.”¹⁸⁴ A transzilván eszmeiségre utal egy verse is, mely 1925 áprilisában jelent meg az *Ifjú Erdély* hasábjain. Ennek utolsó sora: „Ó bús öröke elvált fiaknak / Ó elvárásolt kincsrejtő hegyek / Erdély anyánk, hej, nagyon megsiratlak / ha egyszer én is, én is elmegyek.”¹⁸⁵

Naplója tanúsága szerint az ifjú Bányaiban ekkoriban volt hajlam a „népszolgálat”¹⁸⁶ eszméje iránt is: „Márpedig én mindenképpen itt akarok elhelyezkedni, ahol a magyar tömegeknek oly nagy szüksége van képzett értelmiségiekre.”¹⁸⁷ Ez a meggyőződése később, magyarországi tanulmányai alatt is megmaradt: „Egyik kollégám azt kérdezte tőlem hol akarok letelepedni. Azt feleltem, hogy Erdélyben. <<Hát neked ott van a hazád? Nem akarsz magyar maradni?>> - kérdezte. <<Hát csak az a magyar aki a pesti húsosfazék körül sündörög? Hát a székyek se jó magyarok már?>> - válaszoltam. Nem tudott mit felelni rá...”¹⁸⁸

¹⁸³ Uo.

¹⁸⁴ *Ifjú Erdély*, 1925 április. A folyóirat hasábjain Baumgarten László együtt publikált Kolozsvári Grandpierre Emillel és Székely Lászlóval. Ő saját cikkét már ekkor Bányai-Baumgarten Lászlóként írt alá, míg Székely is felvett nevét, a Szabédit használta.

¹⁸⁵ Bányai László: Erdély. In: *Ifjú Erdély*. 1925. április. A lap egyszerre két versét is közölte, a másik a „Hitet vetettem a jövőmben...” címet viselte.

¹⁸⁶ A népszolgálat fogalmára és erdélyi megnyilvánulásaira lásd: Bárdi Nándor–Filep Tamás Gusztáv–Lőrincz D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozásai a magyar kisebbségtörténetében*. MTA TTK – Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2014.

¹⁸⁷ CSSZM BLH, E/1. Napló, 1924. április 20-i bejegyzés. Bányai utólag egyáltalán nem volt elégedett levelének stílusával: „A Vasárnapi Újságban megjelent a hozzászólásom. Utólag olvasva bizony cikornyásnak tűnik.” CSSZM BLH, E/1. Napló, 1924. november 23-i bejegyzés.

¹⁸⁸ Bányai László: I.m. 1978. 159. és CSSZM BLH, E/1. 1926. május 19-i naplóbejegyzés.

1924 folyamán néhány versét leköszölte a Benedek Elek főszerkesztésében megjelenő *Cimbora* gyermeklap.¹⁸⁹ Benedek Elek később a következőt jegyezte le egy Dsida Jenőhöz címzett levelében az ifjú Bányai kapcsán: „*Szívemből örvendek, hogy rövid időn belül két 6-ik gimnazistát ismertem meg, akik reménykeltően próbálgatják szárnyaikat: Baumgarten László (Gyulafehérvár) az egyik, te vagy a másik.*”¹⁹⁰ Naplója szerint Walter Gyula, a *Pásztortűz* egyik felelős szerkesztője utólag kritikát fogalmazott meg Bányai verseivel szemben, kijelentve, hogy „*vannak köztük jók, de olyanok is, amelyeket nem lett volna szabad közölni.*”¹⁹¹ Versei azonban egyben új kapcsolatokat is hoztak a számára. 1924-ben megismerkedett Szemlér Ferencsel, aki 1923-tól a bukaresti egyetem jogi karán tanult.¹⁹²

Ugyanebben az évben levélben vette fel a kapcsolatot vele Dsida Jenő.¹⁹³ Dsida később egy verset írt Bányainak ajánlva.¹⁹⁴ Ezt később ő is viszonzta: „*Ugy-e barátom béke volt a bölcsőd / Vagy feledted a régi dajkaszót / Míg kis szobád tündéri képet öltött / sok méla dal*

¹⁸⁹ Bányai személyesen is találkozott egy ízben Benedek Elekkel, melyről a következőképpen írt: „*Nagy megkönnyebbülés volt számomra a szintén Magyarországról jött Benedek Elekkel való kolozsvári találkozásom. Megerősített abban a meggyőződésemben, hogy nekünk, fiatal értelmiségieknek itt kell meggyökereznünk, ahol a román néppel együttélő magyar néptömegek jövőbeli sorsa alakul. Hogy itt kell maradnunk, s ha külfországra visz az utunk, ide kell visszatérnünk.*” (Bányai László: A Pásztortűztől a Korunkig. In: *Korunk Évkönyv*, 1976. 44.).

¹⁹⁰ *Benedek Elek irodalmi levelezése 1921–1929*. I–IV. Közzéteszi: Szabó Zsolt. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest és Kolozsvár, 1979–2002. 496.

¹⁹¹ Uo., 1924. február 6-i naplóbejegyzés. Egy február 12-i naplóbejegyzése szerint egyszer egy ismeretlen ügyvéd is megszólta versei miatt: „*Lili, a papeány névnapját tartotta. Zsúr volt és Bözsi húgommal én is ott voltam. Táncolni viszont alig táncoltam. Az ügyvéd meg is szólított: <<Miért nem táncol? Akkor nem írna olyan bolondos verseket.>> [...] A. előítélettel van a verseim iránt, annélkül, hogy valami útbaigazítást tudna adni. Abban viszont igaza van, hogy több életvidámságra lenne szükségem.*” Egyszer maga Majláth püspök is leszólta a *Cimborában* megjelent verseit: „*Ma Sanyi [valószínűleg László öccse] ministrált a püspöki kápolnában. A végén odaszólt neki a kegyelmes, hogy ezekre az utoljára megjelent verseimre ötöst adna. Ez most a legrosszabb jegy. De hát miért? Mert egy kicsit fátyolosak, szimbolikusak?*” (Uo., 1924. február 24-i bejegyzés).

¹⁹² Szemlérrel később, 1931-ben közös kötetet adtak ki, *Új Arcvonal – tizenkilenc fiatal erdélyi író antológiája* címmel (érdekesség, hogy a kötet szerzői közt volt a később kifejezetten jobboldali politikai oldalra sodródott Wass Albert is). Később Szemlér is kapcsolatba került a kommunista mozgalommal, majd 1944–1946 között a Magyar Népi Szövetség dél-erdélyi sajtóorgánumát, a *Népi Egységet* szerkesztette (melynek hasábjain Bányai is publikált). 1956-tól Bukarestben telepedett le, ahol az *Utunk* c. pártlap és a *Művelődés* szerkesztőbizottsági tagja volt (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, V. Kriterion-EME, Bukarest-Kolozsvár, 2002.).

¹⁹³ Dsida egyidős volt Bányaival, neki is 1923-ban jelent meg az első verse a *Cimborában*. Később a *Pásztortűz* szerkesztője lett, majd az *Erdélyi Helikon*nál és az *Erdélyi Fiatalok*nál írt (akárcsak Bányai). 1934-től azonban, Bányaival és Szemlérrel ellentétben, az Országos Magyar Párt felé orientálódott, és a *Keleti Újság* rovatszerkesztője lett. 1938-ban, 31 évesen hunyt el Kolozsváron tüdőgyulladásban (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, Szerk: Balogh Edgár, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.).

¹⁹⁴ Dsida versét valóban megtaláltam, a cím alatt szerepel, hogy „*Baumgarten Lászlónak ajánlom,*” keltezése 1924. május 7. A költemény kifejezetten harcias hangvételű, bár naplója szerint Baumgarten ezt nem tudta, Dsida versét valószínűleg a *Vasárnapi Újság*ban megjelent harcias hangvételű olvasói levele ihlette. Csak egy strófát idéznék a vers hangvételének érzékeltetésére: „*Bajtárs! Csattog a kard! / Bömböl az ágyú, tűznyilak esnek / Vérbetapodtan ifjúi testek! / Látod a szörnyű vérzivatar? / Rajta, előre, csattog a kard!*” Láng Gusztáv – Urbán László (szerk.): *Dsida Jenő összegyűjtött versei*. Budapest, 2008.

csodákba ringatott / Fájón, tudom, aztán ébredni kellett, / Szemedbe szúrt a dermesztő való. [...] Sok önfeledt, vidám mosolyt lemostak / míg egyre vártad a te katonád.”¹⁹⁵ Bányai őszintén csodálta az ifjú Dsidát, mint naplójában fogalmazott: „Elcsodálkoztam azon az életgazdagságon, ami áthatja. Pedig dehogyis kérkedik vele. Súlyosan szívbeteg fiú, aki jórészt otthon ül, rengeteget olvas, szintén szűk sorsban ül, és líraibb lélek nálam. [...] Nagyon tehetséges, törekvő fiú. Nyelveket tud, jeles rendű tanuló, bár alig járhat egy héten kétszer az iskolába. Papnak készült, s csak betegsége akadályozta meg terve kivitelében.”¹⁹⁶ Személyesen első ízben 1924. augusztus 27-én találkoztak, mikor László meglátogatta levelezőtársát. A személyes találkozás mély nyomot hagyott benne: „Olyan Jenő, mint amilyennek képzeltem. De még annál is értékesebb. Költőiségben annyira elől van, hogy én ezt a távolságot őszinte csodálkozással nézem. Versei rögtön születnek. Amíg aludtam délután, már kettőt is írt.”¹⁹⁷ Dsida és Szemlér lehettek Baumgarten László első kapcsolatai annak az irodalmi életnek irányába, mely később az ún. helikoni munkaközösséget alkotta és az *Erdélyi Helikon* szépirodalmi folyóirat körül tömörülve fejtette ki tevékenységét. 1925. szeptemberében találkozott először Szász Endre¹⁹⁸ újságíró kolozsvári lakásán Kuncz Aladárral¹⁹⁹ és Hunyady Sándorral.²⁰⁰ Kuncz Aladárral később is kapcsolatban maradt. Miután Kuncz 1929-ben az *Erdélyi Helikon* főszerkesztője lett, leveleztek egymással, és Kuncz Bányai több írását is leközölte.²⁰¹ Ugyancsak ekkor, egy pótérettségi-

¹⁹⁵ Bányai László: i. m. 131. A versben emlegetett katona Dsida Aladár, Jenő édesapja, aki az első világháború idején a k.u.k. hadsereg tisztjeként orosz hadifogságba esett, és csak 1919 után térhetett haza. Dsida nagybátyja – aki után keresztnevét is kapta – elesett a fronton.

¹⁹⁶ Bányai László: i. m. 133.

¹⁹⁷ Bányai László: i. m. 136. Érdekesség, hogy jóval később, 1968-ban Dsida özvegy édesanyja egy levelet írt Szemlér Ferencnek, aki azt továbbította Bányainak. Ebben a következőket írta: „Ha B. Lacival találkozik, kérem mondja meg neki, hogy nagy, meleg szeretettel csókolja Margit néni azt a kis fiút, aki annak idején nálunk nyaralt... Jenő szívéhez oda volt forrva, s mikor letelt a vakáció és eltávozott, olyan úrt hagyott, hogy csak hetek múlva tudunk beletörődni, hogy nincs közöttünk.” (Ráday Levéltár, C/188 Bányai László hagyatéka. V/5. Bányai László levelezése Szemlér Ferencsel. a. Szemlér Ferenc levele Bányai Lászlónak Dsida Jenő édesanyjától kapott leveléről. Bukarest, 1968. május 18.).

¹⁹⁸ Szász Endre (1887–1944) A két világháború közötti időszakban az OMP-s *Keleti Újság* főszerkesztője Kolozsváron. 1941-ben átköltözött Marosvásárhelyre, ahol a *Székely Szó* napilapot szerkesztette. 1944 szeptemberében a megszálló szovjet csapatok elhurcolták, a mostoha fogvatartási körülmények között elhunyt.

¹⁹⁹ Kuncz Aladár (1885–1931) író, az *Ellenzék*, majd 1929-től az *Erdélyi Helikon* munkatársa. Legfontosabb műve a *Fekete kolostor*, melyben I. világháborús franciaországi fogságát örökítette meg. Betegségben hunyt el Budapesten, 1931-ben.

²⁰⁰ Hunyady Sándor (1890–1942) kolozsvári születésű regény- és drámaíró. 1929-ben elhagyta Erdélyt és Budapestre költözött, itt élt egészen 1942-ben bekövetkezett haláláig.

²⁰¹ CSSZM BLH, III/2-3. Baumgarten László levelei Kuncz Aladárhoz.

felkészítő kurzuson²⁰² ismerte meg Székely Lászlót,²⁰³ aki később Szabédi László néven vált költővé. Kettejük kapcsolata lényegében Szabédi 1959-es öngyilkosságáig fennmaradt, de nem volt mindig barátinak nevezhető. Kováts József, az *Ifjú Erdély* református havilap munkatársának jóvoltából ismerkedett meg Kolozsvári Grandpierre Emillel egy kocsmázás során. Grandpierre kapcsán megemlítette, hogy „konzervatív apjával²⁰⁴ szemben radikális nézeteket vall.”²⁰⁵ Bányaiival később együtt szerepeltek írásaik az 1932-ben megjelent *Új Arcvonal* c. gyűjteményes kötetben. Bányai utólag, visszaemlékezésében kitért rá, hogy számukra, a fiatal generáció irodalommal kacérkodó tagjai számára Kuncz Aladár és Áprily Lajos jelentették az igazodási pontot, akiknek a nyomdokaiba szerettek volna lépni: „Legszívesebben nyomban lapot indítottunk volna, hiszen litografált diáklapok szerkesztői voltunk azelőtt. A mindnyájunk által tisztelt Kuncz Aladár és Áprily Lajos nyomdokaiba akartunk lépni, akik felváltva szerkesztették akkor az *Ellenzék mellékletét*, az erdélyi magyar irodalom első átfogó fórumát. Egy vasárnap délelőtt, meghitt légkörben mindannyian Áprily vendégei voltunk Farkas utcai lakásán.”²⁰⁶

Dsida révén ekkor ismerkedett meg Pakocs Károly²⁰⁷ nagykárolyi papköltővel is, aki a későbbiekben szintén véleményezte verseit, és kiváló kapcsolatot ápolt az ekkor szintén Szatmárnémetiben szolgáló Olasz Péter²⁰⁸ jezsuita lelkésszel, akivel rendszeresen levelezett. Olasz 1924-ben Majláth püspök meghívására többszöri előadást tartott a gimnázium diákjainak és tanárainak. Úgy Bányait, mint a tanári kart meglepte az a nyíltság amellyel Olasz páter a szexuális

²⁰² Erről a következőképpen ír visszaemlékezésében: „A vizsgázók [érettségizők – szerk.] tömeges kudarca arra készítette a magyar felekezeti iskolák vezető szerveit, hogy közös román nyelvű nyári tanfolyamot szervezzenek Kolozsvárra.” (Bányai László: A Pásztortűztől a Korunkig. In: *Korunk Évkönyv*, 1976. 45.).

²⁰³ Bányai László: i. m. 151. Bányai Szabédit ekkor: „éles eszű, tehetséges, merész gondolkodású ifjú”ként jellemezte.

²⁰⁴ Id. Grandpierre Emil 1918-1919-ben Károlyi Mihály megbízásából Kolozs vármegye kormánybiztosa volt. Később, 1922-1925 között az OMP alelnöki tisztségét töltötte be, de lemondott és kiköltözött Magyarországra. Ő alapította 1921-ben a *Pásztortűz* folyóiratot, és egyben ő volt névadója is.

²⁰⁵ Bányai László: I. m. 151.

²⁰⁶ Bányai László: A Pásztortűztől a Korunkig. In: *Korunk Évkönyv*, 1976. 45-46.

²⁰⁷ Pakocs Károly 1892-ben született Nagykárolyban. 1915-ben pappá szentelték, a két világháború között Máramaroszigeten és Nagykárolyban szolgált. A második bécsi döntés után behívott képviselő volt a magyar országgyűlésben. 1949-ben a letartóztatott Márton Áron püspök melletti kiállása miatt őt is letartóztatták és Jilaván tartották fogva. Itt fizikai kényszer hatására csatlakozott a békepapi mozgalomhoz, ezért szabadon engedték. Később a Bukarest melletti Popești-Leordeniben szolgált, itt is hunyt el 1966-ban (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, IV. Szerk.: Dávid Gyula, Kriterion-EME, Bukarest-Kolozsvár, 2002.).

²⁰⁸ Olasz Péter Nagyváradon született 1895-ben. 1910-ben lépett be a jezsuita rendbe, majd filozófiai és teológiai tanulmányokat folytatott Innsbruckban. Később Szatmárnémetibe helyezték, ahol diákpasztorizációval foglalkozott, filozófiai és közéleti témájú írásait különböző periodikák közölték. 1940-ben kilépett a jezsuita rendből és Nagyváradon telepedett le, ott hunyt el 1952-ben (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Szerk.: Dávid Gyula, IV. Kriterion-EME, Bukarest-Kolozsvár, 2002.). Érdemes megjegyezni, hogy Szatmárnémetiben volt a legrégebbi jezsuita jelenlét a tágabb értelemben vett Erdély területén, az itteni rendházat 1858-ban alapították. Bánkúti Gábor: *A romániai jezsuiták a 20. században*. Jezsuita Kiadó, Budapest, 2016. 39.

életről beszélt, és megosztotta a hallgatóságot az evolúcióról elmondott véleménye. Mondatait László naplójában szó szerint idézte: „*Mellékes, hogy az ember agyagból teremtett vagy az állatba lehelte Isten a lelkét.*” Utólagosan hozzáfűzte: „*Ilyent itt még nem állítottak. Hittanórán az egyiket tanultuk, biológián a másikat.*”²⁰⁹ Állítása szerint a tanári karból főként Rass Károly és Léstyán József²¹⁰ képviselték a keményvonalas álláspontot ebben a kérdésben. A későbbiekben az Olasz által képviselt radikalizmus azonban őt is elidegenítette. 1925-ös naplóbejegyzéseiben Olasz pátert már egyszerű „agitátorként” jellemezte. Ennek ellenére még legalább 1930-ig kapcsolatban maradt vele. Időnként publikációi (főként versei) jelentek meg az Olasz által szerkesztett különféle periodikákban, úgy mint az *Új Nemzedékben* és a *Vakációi levélben*. Ez utóbbinak öccse, Baumgarten Sándor is rendszeres olvasója volt.²¹¹ Utólag visszatekintve Olasz alakjára, Bányai sokkal negatívabb képet rajzolt, mint naplóiban: „*A kápolnajárás, püspöknél való gyónás egybeesett az erdélyi Savonarolát játszó jezsuita páter, Olasz Péter viharos működésével. Gyűjtő hatásának szánt lelki gyakorlatokon biztatta az ifjúságot házasság előtti szüzességre, könyörtelen küzdelemre a zsidó-szabadkőműves-bolsevik maffia ellen. Sokan az idősebb papok közül is hecckampánynak tartották botrányt kereső, szenzációt hajhászó szónoklataiért.*”²¹² Olasz itt említett antiszemitizmusára sehol máshol nem tért ki, az viszont tény, hogy 1930 után többé nem publikált az általa szerkesztett periodikákban. Azt azonban ekkor sem tagadta, hogy a jezsuita lelkész úgy rá, mint Dsida Jenőre mély hatást gyakorolt: „*Olasz páter [...] mindkettőnket igyekezett kezelésbe venni. Dsidában a hagyományos családi vallásosságot próbálta klerikális kiállássá fokozni, bennem a belső viaskodást fanatizmussá éleszteni.*”²¹³ Naplójának fentebb ismertetett részeinek fényében azonban kérdéses, hogy Olasz páternek mennyire kellett „nyomást gyakorolnia” a fenti célok elérésére. Mint azt Bányai naplójában Dsida kapcsán megemlítette, csak betegsége akadályozta meg abban, hogy papi szemináriumra jelentkezzen (Olasz páter közreműködése nélkül is). Bányai pedig azután is mélyen hívő katolikus maradt, miután Olaszból

²⁰⁹ CSSZM BLH, E/1. Napló, 1924. december 4.

²¹⁰ Léstyán József (1886–1952) Szovátán született, 1906-ban szentelték pappá Gyulafehérváron. Előbb Nagyszebenben volt segédlelkész, majd vallásnár a gyulafehérvári Főgimnáziumban. 1931-től Besztercén főesperes-plébános volt. Művészettörténeti tárgyú írásai jelentek meg az *Erdélyi Tudósítóban*.

²¹¹ *Vakációi levél*. Szerkeszti P. Olasz Péter. Három szám jelent meg belőle, az első 1928 júniusában, a második júliusban, a harmadik szeptemberben. Az első szám bevezetője alapján Olasz páter szándéka ezzel a rögtönzött lappal kifejezetten a nyári vakáció időtartama alatt a fiú diákok szórakoztatása, illetve vallásos írásokkal való tanítása volt.

²¹² Bányai László: A Pásztortűztől a Korunkig. In: *Korunk Évkönyv*, 1976. 43.

²¹³ Uo.

fokozatosan kiábrándult. Katolikus kongresszusokon vett részt, és katolikus diákegyletbe iratkozott be.²¹⁴

Bányai gimnazistaként közvetlen kapcsolatban állt Majláth püspökkel, aki időnként magánrendezvényekre is meginvitálta őt.²¹⁵ Majláth püspök felkarolta az ifjú Bányait. Tehetséges diákként számoltak tanárai azzal, hogy egyetemre küldik. Többen is ajánlották számára a papi pályát. Elsőként egy családi barátjuk, Veress Ernő kolozsvári plébános vetette fel számára a lehetőséget, ő azonban ettől mereven elzárkózott: „*Szónok nem vagyok, s latinul sincs kedvem tanulni. De főleg nem érzek hivatást arra, hogy a világban éljek s ugyanakkor a világtól teljesen elzárkózva.*”²¹⁶ Később egyik tanára, Léstyán József is felvázolta neki a papi pályát, mint lehetőséget, arra hivatkozva, hogy a család anyagi állapotát tekintve önerőből nem tudna főiskolára menni, de a papi szemináriumon kiküldhetnék Rómába. Ő azonban továbbra is mereven elzárkózott ettől a gondolattól, a következő előrelátó kijelentést téve: „*Nem rendelkezhetem egész életemre magammal. Nem tudhatom, hogy tíz év múlva milyen meggyőződésű leszek...*”²¹⁷

A gyulafehérvári végzősök 1925. június 28. – július 6. között Déván érettségiztek. A bakkalaureátus (románul *bacalaureat*) a felsőoktatásba való bebocsátást jelentette a román oktatási rendszerben. Kizárólag az érettségit sikeresen teljesítők felvételizhettek romániai egyetemekre. Mivel az érettségit Constantin Angelescu tanügyminiszter 1925-ös tanügyi reformját követően kizárólag az államnyelven, azaz románul lehetett letenni, ez értelemszerűen rontotta a nemzeti-anyanyelvi kisebbségekhez tartozó diákok esélyeit, egyben elősegítette a romániai egyetemi oktatás nacionalizálását. Az új rendszer szerinti bakkalaureátust első ízben 1925-ben kellett a végzős évfolyamoknak, azaz Bányai korosztályának letennie. A Constantin Angelescu-féle tanügyi reform jelentős mértékben ellehetetlenítette a nemzetiségi nyelvű oktatást, amennyiben szabályozta, hogy a tanítási nyelvet az iskolafenntartó határozza meg. Mivel az állami iskolák esetében ez értelemszerűen a román állam volt, a nemzetiségi nyelvű oktatást elsősorban a felekezeti iskolákba „számúzték.” Ezenkívül azonban a törvény előírta, hogy Románia földrajzát,

²¹⁴ Így sokkal valószínűbb, hogy idézett visszaemlékezésében – melyet nagyközönség elé szánt – Olasz leginkább a bűnbak szerepét töltötte be, mellyel Bányai igazolni próbálta a pártvonallal és 1945 utáni tevékenységével össze nem egyeztethető katolikus meggyőződését

²¹⁵ Így leírt egy esetet, mikor Tessitori Nóra szavalóművészt látta vendégül a püspök és a tanári kar. Az ezt követő ebédre a püspök őt is meghívta a püspöki palotába. Ebéd után a művésznőt, férjét, aki Kőműves Nagy Lajos újságíró volt és Bányait beinvitálta magánlakosztályába, ahol zongorán Franz Schubert műveket játszott nekik (CSSZM BLH, E/1. Napló, 1925. április 25-i bejegyzés).

²¹⁶ CSSZM BLH, E/1. Napló, 1925. április 16-i bejegyzés.

²¹⁷ CSSZM BLH, E/1. Napló, 1925. május 3-i bejegyzés.

történelmét és alkotmánytanát kizárólag román nyelven, képesített és a román nyelvet megfelelő mértékben bíró tanárok oktathatták (és nemzetiségi diákoknak is államnyelven kellett ezekből a tantárgyakból vizsgázni). A magániskolák önállóságát korlátozta a törvény azon rendelkezése, amely szerint nem állíthattak ki okleveleket, csak egyszerű igazolásokat. Ez alól csak esetenként volt kivétel. A magániskolák (kisebbségi iskolák) tanulóinak így az állami iskolákban kellett letenniük a vizsgáikat, értelemszerűen ismeretlen, és az esetek túlnyomó többségében magyar nyelven nem beszélő tanárok előtt, mely a nemzetiségi diákok esélyeit tovább rontotta a sikeres érettségire.²¹⁸

Bányai az írásbeli vizsgákon átment, de a román szóbelin elvágta a vizsgabizottság. Állítása szerint a teljes iskolából mindössze három diákot engedtek át. Októberben Nagyszebenben tartották a pótérettségét, azonban őt ekkor már az írásbelin elvágták.²¹⁹ Ő is kitér rá naplójában/emlékiratában, hogy ekkor, az 1920-as évek első felében különösen kevés magyar diákot engedtek át az érettségén, és még kevesebbet vettek fel belföldi egyetemre. Egyes magyar diákok román tudása eleve nem volt elégséges az átmenő jegyhez (így Bányai is azt állítja magáról, hogy ekkor még nem bírta kellőképpen a román nyelvet, az egyes tantárgyakban alkalmazott szakkifejezéseket pedig egyáltalán nem ismerte), de román vidékről származó, és románul folyékonyan beszélő osztálytársait is elvágták, hiába voltak a gimnáziumban eminens tanulók.²²⁰

A sikertelen érettségét követően Bányai megpróbált az *Ellenzék* irodalmi rovatában publikálni, ennek érdekében felvette a kapcsolatot a rovat főszerkesztőjével, Áprily Lajossal.²²¹ 1925-ben legalább öt levelet írt neki,²²² melyekben – az udvariassági formulák mellett – töredelmesen bevallotta, hogy a publikálásra nehéz anyagi helyzete is motiválta: „*Amellett, hogy az Ellenzék irodalmi melléklete szerény helyzetünkben, szűk hatásaink között úgyszólván a legnagyobb irodalmi fórumot is képviselné, bocsásson meg, de az is vezet ebben, hogy*

²¹⁸ Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopuláció Erdélyben 1918-1948 között*. EME, Kolozsvár 2013. 29-30.

²¹⁹ CSSZM BLH, E/1. 1925. október 4-i bejegyzés.

²²⁰ Így például a Fogaras megyei Törösvárról származó Nagy Jenőt. Neki is csak második nekifutásra sikerült az érettségije.

²²¹ Áprily Lajos (1887-1967). Brassóban született 1887-ben. Iskoláinak elvégzését követően Nagyenyeden lett magyar, majd magyar-francia szakos tanár, időközben verseit több periodika is közölte. 1924-től Kuncz Aladárral együtt szerkesztette az *Ellenzék* irodalmi mellékletét. 1926-ban Kolozsváron telepedett le, ahol az *Erdélyi Helikon* szerkesztője lett, majd 1929-ben Budapestre emigrált. Itt hunyt el 1967-ben.

²²² A válaszlevelek nem maradtak fenn.

tiszteletdíjukra nagyon is rá vagyok szorulva. Lévén árva fiú s vagyontalan teljesen.”²²³ Bár Áprily először visszautasította verseinek közlését,²²⁴ később mégis közölte az egyiket.²²⁵ A levelek érdekes adaléka, hogy a sikertelen érettségi okozta traumából még fel nem ócsudó Baumgarten László beszámol terveiről a jövőre nézve. Felveti, hogy ideiglenesen Budapestre költözik és „*kinn magyar, francia s tán történelmi szakra megyek, még a némettel is meg szeretnék barátkozni.*”²²⁶ Utolsó levelében már mint pesti diák számol be róla, hogy mennyit valósított meg ebből az elképzeléséből: „*Künn vagyok, mint magyar-francia szakos bölcsész a pesti egyetemen. Rendes hallgató vagyok, de azért december elején előállok a magyar érettségire.*”²²⁷

Az érettségi sikertelensége miatt a püspök támogatásával kiutazott Budapestre, mivel Romániában nem folytathatta tanulmányait a vizsgák sikeres teljesítéséig. A szülőföldtől való elválás nehézsége fogalmazódik meg egy versében, melyet 1925. július 5-én publikált az *Új Nemzedék*.²²⁸ „*Már siklanak a gondolat-hajók: / a ködbe rejtett szent jövőbe vágnak / Míg homlokomra ifjú nap ragyog / víg hadja száll a képzelt sirálynak. / A part, ahonnan pezsgő nóta kél, / ajkamra vágyó én tizennyolc évem / Ó nem esengek én a holnapért / de ég az orcám, hogy határhoz értem. [...] S kit itt hagyok ne ejtsen könnyet az / Nem bút hozok a kis családi házra / Most homlokom verejtéket fakaszt / de rákerül a győzelem virága.*”²²⁹

Pesten lakást egy ismerőse, Mihály László²³⁰ újságíró révén szerzett, akivel pesti tartózkodása alatt szobatársak voltak. Bányai Budapesten készült az érettségire, de már ezt megelőzően bejárt a magyar irodalmi egyetemi tanszék óráira. Az egyetemen tapasztalt viszonyok

²²³ PIM, Áprily Lajos-hagyaték, V4566/25. Áprily Lajos és Baumgarten László levelezése, 2. levél, 1925. szeptember 17.

²²⁴ Uo., 1. levél 1925. július 27.

²²⁵ Uo., 3. levél, 1925. október 6.

²²⁶ Uo., 2. levél, 1925. szeptember 17.

²²⁷ Uo., 4. levél, keltezetlen. Bár magyar-francia szakos hallgató volt, már pesti egyetemi éve alatt bejárt történelem-kurzusokra. A német nyelvvel azonban élete végéig sem ismerkedett meg.

²²⁸ P. Olasz Péter által szerkesztett vallásos lap, mely 1925-ben indult Szatmárnémetiben. Mindössze öt kiadást ért meg ez év júniusa és szeptembere között (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, Szerk.: Dávid Gyula, Kriterion-EME, Bukarest-Kolozsvár, 2002.).

²²⁹ Bányai László: Tizennyolc évem. In: *Új Nemzedék*, 1925. július 5.

²³⁰ Mihály László Barna (1902-1977) Székelyudvarhelyen született 1902-ben. Középszkolát a székelyudvarhelyi Római-Katolikus Gimnáziumban végzett, majd Pesten magyar-történelem szakos tanári diplomát szerzett. Írásait erdélyi és magyarországi lapok egyaránt közölték, a katolikus erkölcsi szemlélet és a Székelyföld iránti honvágy jellemzi hangvételüket. A két világháború közötti időszakban a budapesti *Új Nemzedék* munkatársa volt. 1949-től nyugdíjazásáig a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa lett (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, III. Kriterion, Szerk.: Dávid Gyula, Bukarest, 1994.). Bányai állítása szerint 1926 után egyáltalán nem tartotta a kapcsolatot vele, és csak 1977-ben bekövetkezett haláláról értesült. Végrendelete szerint hamvait szülővárosában temették el (Bányai László: I. m. 153.).

egyáltalán nem nyugózték le: „Noszogatnak, hogy lépjek be valamelyik diákegyesületbe, de én egyelőre csak a Segítő Egylet tagja vagyok, a Bajtársiba nem vagyok hajlandó belépni. Azok csak ivászáttal és zsidóveréssel foglalkoznak. Hívnak a Szezhébe, a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyletbe, de az szintén ivászáttal jár, valamilyen összszejkelynek hitt szerttartással együtt. A katolikus Emericana kevésbé visszariasztó, de a szellemi színvonala annak sem valami magas...”²³¹ Később mégis belépett a számára legvonzóbb Emericanába, melyről a következőképpen nyilatkozott: „Katolikus egyesület, de aránylagos liberalizmusáért (kikeresztelkedett zsidót is felvesznek) a fajvédők veszélyesnek tekintik. A <<szabad-királyválasztó bajtársiak>> és a Habsburgokra esküvő legitimista szentimrések ebben a kérdésben egygékényen árulnak. Elmentem a Szezhébe is egyszer: ott táltosokról, meg rabonbánokról beszéltek. De legalább pogány magyar hagyományokat akarnak feleleveníteni, míg a bajtársiak a német diákegyleteket majmolják.”²³² A Pesten megtapasztalt antiszemita közhangulatra később is visszatért barátja, Benczel Béla kapcsán. Benczel szintén Majláth püspök ajánlólevelével utazott fel Budapestre érettségizni, de zsidó származása miatt gyakran érték inzultusok az oktatási közegben tanárok és diákok részéről egyaránt.²³³

Az Emericanába való belépése fontos fordulópontot jelenthetett Bányai eszmei fejlődésben, még ha ez a forrásokból nem is vezethető le egyöntetűen. A szervezet ugyanis a Magyarországon ekkor erősen jelenlévő neokatolikus irányvonalat követte.²³⁴ Valószínűsíthető, hogy az Emericana hatására történt meg Bányai nyitása a katolikus egyházon belüli reformirányzat felé, mely a későbbiekben, franciaországi kiutazását követően fokozódott, majd Erdélybe hazatérve az itt látott mintákat propagálta, ám kevés sikerrel. Az kétségtelen, hogy Bányai rendszeresen résztvett az Emericana összejövetelein, ahogy az is legalább egy ízben előadást tartott Szent Imréről, az egyesület védőszentjéről.

Másodéves korától a Vilmos császár (mai Bajcsy-Zsilinszky) út 55. szám alá költözött. A bentlakás egy háromemeletes, múlt század végi bérháznak körülbelül a felét foglalta el, visszaemlékezése szerint a „Bethlen-otthon” nevet viselte. Érdeemes megemlíteni, hogy ebben a kollégiumban laktak a SZEZFHE diákjai, akik között gyakran megfordult Jancsó Benedek tanár is.

²³¹ Bányai László: I. m. 154.

²³² Uo., 155.

²³³ Uo., 154.

²³⁴ Spannenberger Norbert: Katolikus elitnevelés és rendi társadalompolitika. A Foederatio Emericana és a ciszterciek. In: Guitman Barnabás (szerk.): *A Ciszterci Rend Magyarországon és Közép-Európában*. Piliscsaba, 2009. 381-394.

Bár Jancsóval baráti viszonyba került a későbbiekben, nincs arra vonatkozó utalás, hogy a szálláson kívül bármilyen kapcsolatban állt volna a SZEFHE szervezetével. A vallásos Bányainak sokkal inkább megfelelt a katolikus Americana.²³⁵ Ugyanakkor azt is fontos kiemelni, hogy Jancsó Benedeknek nagy szerepe volt az ún. Népies Irodalmi Társaság létrejöttében, mely 1920–1944 között fenntartotta azt a kollégiumot, melyben a határontúli diákok laktak (kiemelten a SZEFHÉsek, de Bányai példája mutatja, hogy nem kizárólag).²³⁶ Az is kimutatható, hogy Bitay Árpád és Jancsó Benedek kapcsolatban állt egymással, és nem kizárt, hogy Bitay volt az, aki Bányait Jancsó figyelmébe ajánlotta.²³⁷ Érdekesebb kérdés, hogy Bányai pontosan kikkel ismerkedett meg a kollégiumban? Itt lakott ugyanis – többek között – Vámszer Géza és Domokos Pál Péter is, akik később fontos szerepet töltek be az erdélyi falukutató mozgalomban. Nincs arra vonatkozó információ azonban, hogy Bányai budapesti tanulmányai alatt kapcsolatban lett volna bármelyikükkel is, ismereteim szerint úgy Vámszerrel, mint Domokossal csíkszeredai tanári pályafutása elején ismerkedett meg.²³⁸ Az kétségtelen azonban, hogy együtt lakott Jancsó Elemérrel, akivel ekkor már jó ismeretségben volt. Ő lehetett az első kapcsolódási pont Bányai számára Jancsó Bélához és köréhez (Elemér Béla öccse volt), mely később az *Erdélyi Fiatalok* körül szerveződött.

1925 decemberében sikeresen letette a magyarországi érettségét, így hivatalosan is megkezdhette egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Hagyatékában fennmarad magyarországi jegyzeteinek egy (valószínűleg elenyésző) része.²³⁹ Ezek főként egyetemi tanárainak kurzusait foglalják magukban. Sorban az első Domanovszky Sándor: *A fölvilágosodás hatása Magyarországra* című kurzusa.²⁴⁰ Dr. Horváth Jánostól két kurzus jegyzetei is fennmaradtak: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, és *A nemzeti klasszicizmus korszaka*.

²³⁵ A Foderatio Americana, más néven Katolikus Magyar Egyetemi és Főiskolai Bajtársi Szövetség 1921-ben jött létre, két cisztercita szerzetes, Bittér Illés és Schwartz Elemér alapították. Az Americana szigorúan vallási alapon szerveződött a katolikus hallgatók között.

²³⁶ Mészáros Máté: A trianoni trauma kialakulása és kihatása a Népies Irodalmi Társaság létrejöttében. *Valóság*, 2015/9. 64-73. A szervezet MNL OL-ben őrzött iratanyagáról Izsák Anikó-Borbála készített jegyzéket: URL: https://www.academia.edu/5990514/N%C3%A9pies_Irodalmi_T%C3%A1rsas%C3%A1g_iratainak_jegyz%C3%A9ke_MNLOL_P_1077 – 2021. november 10.

²³⁷ Ez azonban csak feltételezés, amit nem tudok forrásokkal alátámasztani.

²³⁸ Ez nem is meglepő amennyiben figyelembe vesszük, hogy úgy Vámszer, mint Domokos idősebb generációhoz tartoztak, mint Bányai. Vámszer 1896-ban, Domokos 1901-ben született.

²³⁹ CSSZM BLH, I/1. b. magyarországi jegyzetek.

²⁴⁰ Domanovszky Sándor (a magyar társadalomtörténet egyik megalapítója) Nagyszebenben született, szlovák eredetű családban. 1914-1948 között a Magyar Királyi Egyetemen tanított (mely 1921-ben felvette a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem nevet). Magyar művelődéstörténetet tanított és a bölcsészkar dékánja volt, egy ideig a rektori pozíciót is betöltötte.

Horváth ekkor az egyetemen irodalomtörténetet oktatott.²⁴¹ Bányai a következőket írta róla: „*A magyar irodalomtörténetből, Jancsó Elemér tanácsára, aki két évvel felettem járt, Horváth Jánost választottam. Horváth már 1910-ben elég tárgyilagos könyvet írt Ady és a magyar líra címen, de ennek nem volt folytatása.*”²⁴² Valószínűleg Horváth tette rá a legmélyebb benyomást tanárai közül, mert naplójában a későbbiekben is kizárólag az ő személyét tartja említésre érdemesnek: „*Horváth János valóban alapos tudású tanár, akinek ékes körmondatait meg Tisza-táji kiejtését is élvezzi az ember.*”²⁴³ Dr. Zilinszky Aladárnak *Poétika* című kurzusát látogatta, míg dr. Eckhardt Sándornak a *Jelentéstan* című kurzusát, egyben franciául is tőle tanult. Naplójában még pusztán említés szintjén kitért rá, hogy finnugor nyelvészetet is tanult Szinnyei Ferenctől, magyar jelentéstant Gombocz Zoltán előadásában, művészettörténetet Hekler Antaltól és Gerevich Tibortól, sőt román nyelv és irodalmat is Iosif Siegescu nagyváradi görög-katolikus prelátus előadásában.²⁴⁴ Önszorgalomból bejárt Pauler Ákos filozófiatörténeti kurzusára is, amely felcsigázta érdeklődését a filozófia iránt.²⁴⁵

Bányaira kifejezetten mély benyomást tett az erdélyi származású Jancsó Benedek,²⁴⁶ akinek történelem óráit rendszeresen látogatta: „*...olyan dolgokat mond el Erdély történetéről, amelyekről eddig alig tudtam valamit. Órái után haza kísérjük, és séta közben még érdekesebb dolgokat fed fel. Többek között hangsúlyozza, hogy a székelyek a középkorban századokon keresztül szoros kapcsolatban voltak a román vajdaságokkal. Különösen a Báthoryak jogfosztásai és a török inváziók elleni harcban. Beszél II. Rákóczi Ferenc erdélyi román kurucairól is.*”²⁴⁷ Bányait Jancsó gyulafehérvári történelemtanárára, Bitay Árpádra emlékeztette: „*Amit Bitay Árpád a magyar-román kultúrális kapcsolatokról tár fel, azt teszi Jancsó a gazdasági, politikai, katonai viszonyokról. [...] Állítólag most egyes vezető körök is keresik a lehetőséget a Magyarország és a szomszédos államok közötti közeledésre. Mások viszont továbbra is fújják a Kárpátoktól az Adriáig*

²⁴¹ Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. Században*. Budapest, 1937. 45. Horváth a Bihar megyei Margittán született, a Pázmány Egyetemen 1923-1948 között oktatott. 1923-1926 között Tormay Cécile folyóiratának, a *Napkeletnek* is munkatársa volt.

²⁴² Bányai László: I. m. 155.

²⁴³ Uo., 156. Később, mikor az egyetemi alapvizsgán csak „jó” minősítést kapott tőle (azt érdemes megjegyezni, hogy pusztán ebből az egy tantárgyból nem kapott kitűnőt), Horváth egyből részrehajló közellenség lett, aki – Bányai megfogalmazása szerint – egyoldalú küzdelemben győzte le őt.

²⁴⁴ Bányai László: I. m. 156.

²⁴⁵ Uo., 159. CSSZM BLH, E/1.1926. április 9-i naplóbejegyzés.

²⁴⁶ Jancsó Benedek (1854-1930) a háromszéki Gelencén született 1854-ben. Az egyetemet Kolozsvárott és Bécsben végezte el, majd Kolozsváron szerzett doktori fokozatot történelemből. 1887-től Budapesten élt és tanított, 1907-től töltött be kormányzati szerepkört is.

²⁴⁷ Bányai László: I. m. 158.

szólamot. Jancsó Benedek mindenesetre azt hangoztatja, hogy mindkét népre egyaránt végzetes lenne ha nem tudnának egyetérteni... [...] A múltkor bankettet is rendezett a Pesten átutazó román egyetemi hallgatók küldöttségének tiszteletére. Én is meg voltam hívva. Koccintottunk a két nép barátságára. A fehér asztalon mindkét ország címere ki volt téve, ami itt egy-két évvel ezelőtt lehetetlen lett volna.”²⁴⁸

Jancsó Benedek munkássága a korszak magyar történetírásában meglehetősen egyedinek számított. A trianoni békszerződés idején már huzamosabb ideje Budapesten tevékenykedő történész közel két évtizede kutatta a magyarországi nemzetiségek (elsősorban a románok) politikai törekvéseit. Jancsó már 1903-tól ellátta az erre szakosodott Országos Magyar Szövetség vezetését.²⁴⁹ Az erdélyi történészek közül elsőként, már 1920-ban könyvet publikált a román nemzetiségi mozgalom történetéről – magyar szemszögből – melyet a Trianonhoz vezető út egyik legfontosabb állomásának tekintett.²⁵⁰ Ugyanakkor a Bányai által leírtakkal ellentétben Jancsó gondolkodásától egyáltalán nem állt távol a határrevízió gondolata: Jancsó Benedek felfogása szerint csak területi integritását veszítette el a magyarság, de kulturális integritása megmaradt, és azt fön is kell tartani a demográfiai, gazdasági, kulturális pozíciókkal együtt, hogy egy eljövendő új béketárgyalásokon hivatkozási alapul lehessen felhasználni azokat.²⁵¹ Jancsó részben a fenti elgondolása alapján is ellenezte az erdélyi magyar elit „kivárára” felszólító taktikáját, szerinte a romániai magyar kisebbség túlélésének záloga az aktív politikai küzdelem.²⁵² Úgy gondolta ugyanakkor, hogy a kortárs erdélyi magyar elit erre a „népkisebbségi társadalomszervező szerepre” nincs felkészülve, ugyanis a Monarchiában szocializálódott politikai vezetőréteg értelemszerűen csakis államalkotóként képes látni a saját szerepét. Ezért kulcsfontosságú egy új politikai elit kinevelése.²⁵³ A Jancsó által Budapesten kisebbségi diákoknak tartott „önképző körök” elképzelhető, hogy ezt a célt szolgálták, ahogyan az is kimutatható, hogy a későbbiekben is rendszeresen segítette diákjait.²⁵⁴ Másrészt felmerül a lehetősége, hogy a később történetírással is kacérkodó Bányai témaválasztásai Jancsó Benedek hatására alakultak ki. 1945 utáni,

²⁴⁸ Bányai László: I. m. 158-159.

²⁴⁹ Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Budapest, 2013. 110.

²⁵⁰ Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Budapest, Bocskay Szövetség, 1920.

²⁵¹ Bárdi Nándor: I. m. 278.

²⁵² Idézi: Bárdi Nándor: i.m. 294.

²⁵³ Uo.

²⁵⁴ Mint később látni fogjuk, Bányainak később Jancsó Benedek révén nyílt lehetősége arra, hogy résztvegyen egy Grenoble-ban tartott nyári kurzuson. Ugyanakkor korai, már 1930-ban bekövetkezett halála meggátolta, hogy komoly szerepet tölthessen be az új erdélyi „elit” kinevelésében.

tudományos munkákról készült jegyzeteiben ugyanis egyértelműen túlsúlyban van a román-magyar kapcsolatok témaköre, különös tekintettel a középkorra és újkorra nézve.²⁵⁵ Ez a témakör némileg átfedést mutat Jancsó Benedek történeti kutatásaival is.

Bányai Pesten töltött éveit a helyi kulturális élet szempontjából is kihasználta: háromszor is elment Szabó Dezső előadásaira, de az író személyében csalódott: „[Szabó] Számomra kiábrándulás volt az Elsodort falu után, amely, minden egyenetlensége dacára, mégiscsak súlyos mű. De annyi igaz, hogy előadásaiban a hivatalos köröket meri legalább bírálni...”²⁵⁶ Pesten ismerkedett meg Móricz Zsigmonddal is. Az irodalmi előadások mellett nővérével, Lilivel és 1926-ban megismert barátnőjével rendszeresen járt a Magyar Opera és a Nemzeti Színház előadásaira.²⁵⁷ A versírással sem hagyott fel, míg Budapesten tartózkodott, költeményeit a *Nemzeti Újság* közölte, ahol „pártfogója” az Erdélyből emigrált Bodor Aladár volt.²⁵⁸ Néhány versét lehozta az *Élet* című katolikus irodalmi szemle is, melynek főszerkesztője, Alszegehy Zsolt²⁵⁹ azonban nem rendelkezett megfelelő anyagi fedezettel honorárium fizetéséhez. Bányai visszaemlékezése szerint ennek pótlására hetenként részt vehetett a lap által szervezett irodalmi teadélutánon.

Bár Budapesten is rendszeres hitéletet élt, naplója tanúsága szerint az itt tapasztalt egyházi viszonyok, már egyre több kétkedést vetettek fel benne a római katolikus vallási tanok igazsága iránt. 1926 februárjában egy jezsuita lelkigyakorlaton vett részt. A szónok beszédét az ifjú Bányai azonban szokatlanul élesen kritizálta: „*Humboldt és Heine idézetek követik egymást a beszédben minden rendszer nélkül. S a lelkiatya ki tudja, hogy hányadik eresztésből idéz, annélkül, hogy a kezébe került volna egy Heine-kötet. Ami a tudományos fejlődéelméletet illeti, az a növés, a sokasodás, a differenciálódás és a minőségi ugrás alapján áll. Az emberbe lehelt lélek tana túlságosan kezdetleges...*”²⁶⁰ A későbbiekben a vallási egyenjogúság mellett áll ki naplójában:

²⁵⁵ CSSZM, BLH, XIV. doboz, Anyaggyűjtések.

²⁵⁶ Bányai László: I. m. 155.

²⁵⁷ Uo., 165.

²⁵⁸ Bodor Aladár 1880-ban született Alvincen. A gyulafehérvári gimnáziumban érettségizett, majd a kolozsvári egyetem filozófia karán tanult. Az első világháborúban önkéntesként harcolt, leszerelése után nem tért haza, hanem Budapesten maradt. Itt 1918-tól gimnáziumi magyartanár volt, mellette a *Nemzeti Újság* és a *Magyarság* belső munkatársa. A *Magyarság* szélsőjobbra tolódása ellen tiltakozva 1938-ban átigazolt a *Magyar Nemzethez*. (*Új Magyar Életrajzi Lexikon*)

²⁵⁹ Alszegehy Zsolt (1888-1970) magyar irodalomtörténész, szerkesztő, akadémikus. A felvidéki Nagyszombatban született és nőtt fel, egyetemi tanulmányait Budapesten végezte el magyar-latin szakon. 1933-tól az MTA rendes tagja, 1940-től a budapesti egyetem tanára lett. 1949-ben a eltávolították állásából, mint „rendszeridegen” elemet.

²⁶⁰ Bányai László: I. m. 156-157. CSSZM BLH, E/1. Naplójának 1926. február 27. és 28-i bejegyzései.

„Szidni minden nem katolikust? Ezzel nem érthetek egyet. Ezért írtam a reformátusok Ifjú Erdélyébe is, még nyolcadikos koromban.”²⁶¹ A lelkigyakorlat végéig egymás után érik olyan impulzusok, melyek akarva-akaratlan kritikát váltanak ki belőle: „Az egyik beszéd megint kizökkentett ünnepi hangulatomból. Minek kellett ócsárolja a lelkiatya a táncot? [...] S miért kell bírálólág az Emericanara célozni, mint <<táncos egyletre>>?”²⁶² Az egyházi berkekben tapasztalt maradiság már ekkor kezdte az amúgy is örökösen örlődő, tépelődő Baumgarten Lászlót elidegeníteni az egyháztól és a vallástól.

Ennek ellenére hagyatékában fennmaradt egy – valószínűleg – ebből az időszakból származó előadásának szövege Szent Imréről, mely a címzés alapján („Kedves fiúk!”) valószínűleg egy katolikus ifjúsági közönség, talán az Emericana egyik összejövetelén hangzott el. Bányai beszédében Szent Imrét példaképpül állította a magyar katolikus ifjúság elé: „Voltak és vannak el nem múltó értékek örök hősei, szentjei az emberiségnek akiknek minden korhoz van szavuk, és számunkra éppúgy léteznek, mint léteznek saját koruk számára. Ilyen Szent Imre is. Idézzük fel őt, az első magyar királyfit, aki a trón helyett az oltárra került. Aki az uralkodás helyett az időben – az Örökkévalóság bajnoka lett. Milyen ideát kövessünk ma őbenne, akinek tisztasága nemcsak szép ártatlanság volt, Istennek tetsző erény, hanem egy nemzet fennmaradásának záloga, tehát felelet a kor legnagyobb kérdésére is.”²⁶³ Beszéde fontos része, hogy Bányai – a vallási elemek mellett – egy némileg nemzetibb hangot is megüt, amikor Szent Imre tevékenységét „egy nemzet fennmaradásának zálogának” tekinti. Az ifjú Bányai Szent Imre fontosságát három fő elemben találta meg: harc az „alsóbbrendű ösztönök zabolátlansága” és az „elernyedtt akarat” ellen, a béke, valamint a fiatalság életszentsége. Úgy vélte, hogy „A külszínes civilizáció mögött az elhanyagolt szívből burjánzanak az emberiség legkezdetlegesebb hibái. Mert nem Szent Imre kora volt a vad harcok példája, hanem a miénk, amikor a technikai civilizáció elsősorban az emberi önzés rossz ösztöneinek nyújtott raffinált eszközöket.”²⁶⁴ Emellett Bányai kemény kritikában részesítette saját korának társadalmát is, kifejezve ugyanakkor reményét a saját generációjában rejlő potenciál előtt: „[Szent Imre] a fiatalság szentje is. A kiebrudált, a hosszú dáridókat böjtölő, a jövőjét nem látó fiatalságé: a tiétek fiúk. A világtörténelemnek talán legnagyobb terhét hordja

²⁶¹ Uo.

²⁶² Uo., 157.

²⁶³ CSSZM BLH, II/A. Beszédok. 1. „Mélyen tisztelt közönség! Kedves fiúk!” című beszéd Szent Imréről. 1925. körül. 1.

²⁶⁴ Uo.

az ifjúság: a jövőtlenséget. Ha nem érzi át mélyen helyzete kegyetlenségét, csak azért van, mert jobb napokat soha nem látott. És mégis ennek a fiatalságnak oly kevés a barátja. Oly kevés aki sorsát mélyen meg tudná érteni. (...) És én mégis azt mondom, ez az ifjúság nem értéktelen, hanem sőt olyan lelki tulajdonságokkal rendelkezik, amelyeket hiába kerestünk volna a háború előtt. Ez az ifjúság nem fog álorcát hordani, nem fog elrejtőzni...”²⁶⁵ Egy sajátos eleme a beszédének az a vallási alaplól táplálkozó messiás tudat, melyet Bányai áttételesen a magyarság jövőjére ültet át: „És tudom mindenki áhítja az eljövendőt, aki majd egyszerű megnyilatkozásával hódítani fog. Akinek nem kellene majd fullajtárok, sem terror, megfélemlítés. Akinek nem lesz szüksége ceremóniára, sem a titkolózás álorcájára. Olyan aki közénk mer jőni és szólni velünk és nem rejtőzik a megszépítő messzeségbe. Olyan akinek nincs vesztenivalója. Nincs nem is volt, csak hazug nagyság, csak görögtűz? És népbútítás? Voltak és vannak nagyok.”²⁶⁶ Érdekes eleme Bányai előadásának, melyben az európai kultúra hanyatlásáról számol be, ezt párhuzamba állítva a „színes bőrű fajok” mentalitásával: „A fehér ember abból az erkölcsi tartalékból élt ezidáig, amit a középkori kereszténység gyűjtött számára össze. Abból élt, amit az emberiségnek eme szigorú iskolájából tanult. Kultúrájának minden javáért, minden profán felfedezéséért a kereszténységben szerzett lelki erők adósa. Ma az erkölcsi erő hanyatlóban van. Színes, új fajok hozzák meg nem mérgezett életüket, pogány, de fejlett vallási kötelekben iskolázott lelkeiket az európai civilizáció szolgálatába. Ha mi, akik a földkerekség mai képének alkotói vagyunk, ha mi európaiak velük egy sorban élni akarunk, ahhoz először is ezt az erkölcsi erőt kell regenerálnunk. Erre pedig csak egy vallásos diszciplína, aszkézis képes.”²⁶⁷ Bányai ezzel a bekezdéssel az Európán kívülről érkező bevándorlást állította fókuszba. A „kívülről érkező nyomással” szemben a kereszténységet határozza meg, mint azt az eszközt, mely segíthet a hagyományos európai értékek fenntartásában.

Bányai küldött riportot 1924 novemberében az *Erdélyi Tudósítónak* a magyarországi XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésről. Ennek a cikknek a szövege még nem sokat árul el az ifjú Bányai vallási kétségeiről: „Mosolygó őszi nap virradt és felmosolyogtak a lelkek is, százezren, millión, akik csak jelen voltak, vagy együtt éreztek a nagygyűléssel. Fennségei megnyilatkozása volt ez a magyar katolikusságnak. Az ország szava buzogott fel és szót kért, erőteljes, hódolatra

²⁶⁵ Uo.

²⁶⁶ Uo., 2.

²⁶⁷ Uo., 3-4.

kényszerítő hangon.”²⁶⁸ A beszámoló érdekessége, hogy Bányai pozitív képet fest a magyar politikai élet több, később reakciósként megbélyegzett szereplőjéről, így a gyűlésen felszólaló Apponyi Albertről, Klebelsberg Kuno kultuszminiszterről és Prohászka Ottokár székesfehérvári püspökről is. Prohászka beszédét fogadta a legnagyobb egyetértéssel: „*fájdalmas igazságokat tár fel: a nyugati kultúra osztlásának jegyeit. [...] Legsiralmasabb jelenségek a szervtelenség, a nagyvárosi kultúrának szexuális hevenyfertőzése, amelyet mindenütt látni.*” Később, egy 1926-os kongresszuson a következőképpen nyilatkozott Prohászka beszédéről: „*Az ő gondolatai erjesztő gombák voltak, és azok ma is: minden tespedésnek ellenszerei.*”²⁶⁹

1926-ban Gyulafehérváron ismét megpróbálkozott a romániai érettségi letételével. Ezúttal július 16-án sikeresen vizsgázott. Ez biztosította számára, hogy egyetemi tanulmányai végeztével hazatérhessen, és Romániában találjon állást.²⁷⁰ Mikor 1927 nyarán a második egyetemi évét is elvégezte hírt kapott Gyulafehérvárról: „*a romániai magyar iskolafenntartó egyházak ösztöndíjas tanárjelölteket fognak küldeni Franciaországba, mivel egyetlen francia szakos tanáruk sincs. Márpedig az állami iskolák programja szerint a német helyett át kellett térni a francia nyelv tanítására.*”²⁷¹ Baumgarten László ekkor az egyetemen már két éve tanult franciául, így ő volt az egyik jelölt az Erdélyi Római Katolikus Státus által biztosított ösztöndíjra. 1927 nyarán kitűnő eredménnyel teljesítette az egyetemi alapvizsgát,²⁷² majd mielőtt az ösztöndíj sorsa eldőlt volna, püspöki támogatással kiutazott a franciaországi Grenoble-ba egy nyári kurzusra. A Franciaországban, Grenoble-ban és Párizsban 1927–1930 között folytatott tanulmányok fokozatosan új perpektívákat nyitottak Baumgarten László gondolkodásában, melyek hosszabb távon politikai és vallási identitásának teljes átrendeződését okozták.

²⁶⁸ Baumgarten László: Képek a magyarországi XVI. kath. nagygyűlésről. In: *Erdélyi Tudósító*. 1924. november 9. 1.

²⁶⁹ Uo. Itt érdemes megemlíteni, hogy Prohászka Ottokár püspök a mai napig a 20. századi magyar egyháztörténet egyik legvitatottabb személyisége. Bár beszédei és írásai kétségtelenül a két világháború közötti katolikus megújulás alapját képezték, antiszemitizmusa, antiliberizmusa és antikapitalizmusa Szálasi Ferenc és köre számára fontos eszmei hatást jelentett. A hungarizmus kifejezés is Prohászka püspöktől származik. Gyurgyák János szerint „*Prohászka és Bangha tragikus hatással voltak a magyar intellektuális és politikai életre.*” Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001. 301.

²⁷⁰ Uo., 161. A sikeres érettségi vizsga annyira megnövelte önbizalmát, hogy sikeresen udvarolt, amire korábban nem volt példa. Egy felvidéki lány, Répászky Erzsébetet lett a barátnője, a románc Bányai franciaországi kiküldetéséig tartott.).

²⁷¹ Bányai László: i. m. 167.

²⁷² Uo., 179.

2. A katolicizmustól a szocializmusig

2.1 Grenoble és Csíkszereda közt

Az Erdélyi Római-Katolikus Státusban²⁷³ már 1926-ban felmerült, hogy ösztöndíjat biztosítanak Bányai számára egy franciaországi tanulmányútra. Visszaemlékezései szerint vele együtt még Vita Zsigmond²⁷⁴ kiküldésére gondoltak, ő végül később kapta meg az ösztöndíjat. Baumgarten Lászlót támogatta az ösztöndíj megszerzésében Majláth püspökön kívül Balázs András kanonok,²⁷⁵ a Római-katolikus Státus referense, aki anyai nagyapjának jó barátja volt.²⁷⁶ Mielőtt az ösztöndíj sorsa eldőlt volna, volt történelemtanárának, Jancsó Benedeknek a közreműködésével lehetőséget kapott egy Grenoble-ban megszervezett nyári kurzuson való részvételre.²⁷⁷ 1927. június végén utazott ki Grenoble-ba Genf érintésével. Saját állítása szerint a Grenoble-ban teljesített nyári kurzus alatt tökéletesítette francia nyelvtudását olyan szintre, hogy az egyetemi év kezdetére a francia nyelvű előadásokat már fennakadás nélkül jegyzetelhetette.²⁷⁸ Emlékiratában megindokolta, hogy miért választotta a francia nyelvet a német vagy angol helyett: *„A technika és a természettudományok terén a német volt a leghasználtabb nyelv, s az angol hódított akkor mind jobban teret, jóval meghaladva nemsokára a németet is. De érdeklődési köröm majdnem kizárólag a humán tudományok, az irodalom, a művészet volt. S ezen a téren a francia nyelvet hajlékonysága és árnyalatossága miatt értékelték. Az, hogy a diplomáciában fokozatosan vesztett egyeduralmából, nemigen érdekelt. Úgy éreztem, hogy a francia kultúra újra kezdi sugározni erejét, gazdag hagyományait folytatva.”*²⁷⁹ Visszaemlékezése szerint grenoble-i tanulmányai alatt igyekezett a francia nyelv „tudományos” elsajátítását előnyben részesíteni: *„Több, mint másfél éves grenoble-i tanulmányaim főleg nyelvészeti böngészgetésből álltak. De az*

²⁷³ Az erdélyi római-katolikus egyház önkormányzata. A státus nem foglalkozott hitéleti kérdésekkel és az egyház belső ügyeivel, feladata az egyház érdekeinek külső képviselője illetve az egyházi vagyon fenntartása volt.

²⁷⁴ Vita Zsigmond (1906–1998): 1906-ban született Nagyenyeden. Kolozsváron szerzett magyar-román-francia szakos tanári oklevelet 1928-ban, ezt követően egy évig tanult Franciaországban. Hazatérve az *Erdélyi Fiatalok*, majd az *Erdélyi Helikon* munkatársa lett.

²⁷⁵ Balázs András (1869–1956): Kászonyimpéren született 1869-ben. 1892-ben szentelték pappá, majd Torda plébánosa, később főesperes volt. 1917-től nevezték ki kanonokká, 1921-ben az erdélyi Státus referense lett. 1931-ben nyugdíjba vonult, majd kiköltözött Magyarországra (*Új Magyar Életrajzi Lexikon*).

²⁷⁶ Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion, Bukarest, 1980. 13.

²⁷⁷ Bányai László: *Kitárul a Világ*. Kriterion, Bukarest, 1978. 180. Bányai visszaemlékezése szerint Jancsó azzal érvelt, hogy: *„...azzal, hogy már amúgy is künn vagyok, egy évvel több lesz az ösztöndíj elnyerésére.”*

²⁷⁸ Uo., 185.

²⁷⁹ Uo.

ófrancia nyelv tanulása, éppen úgy, mint a Dauphiné²⁸⁰ alpesi tájszólásaival és a provanszál nyelvvel való együttműködés együtt járt annak az életörömmel a magamba szívásával, amelyet ezek a tájak leheltek magukból.”²⁸¹ A korszakban a grenoble-i egyetem számos tanulni vágyó fiatalat vonzott ide, nemcsak a magyar nyelvterületről, hanem több európai országból és a francia gyarmatokról is. Erről Bányai a következőképpen emlékezett meg: „*Mintha a francia kultúra újra kezdené sugározni erejét, mikor (ki tudja hányadszor) egyesek már-már az alkonyát jósolták. Minden francia egyetemnek van ma számottevő idegen kolóniája s Párizson kívül talán Grenoble dicsekedhetik a legtöbb külföldivel.*”²⁸²

Grenoble-ban másfél évig tartózkodott, ez idő alatt egy idős nőnél, „Madame Prévot”-nál lakott.²⁸³ Itteni tanulmányai alatt főként francia és külföldi (kínai, bolgár, norvég) hallgatókkal ismerkedett meg, de itt szerzett kapcsolatai nem bizonyultak tartósnak.²⁸⁴ Mindössze egy angliai diákkal, John Cole-lal váltott még levelet néhányszor a későbbiekben.²⁸⁵ Bányai ott léte során találkozott gróf Bethlen István miniszterelnök Gábor nevű fiával is, akinek azonban nem kereste a társaságát, és – mint rámutatott – nem is egy közegben mozogtak. Bányai számára Bethlen – nem mellékesen arisztokrata származásából kifolyólag – meglehetősen rossz benyomást tett.²⁸⁶ A Bethlen Gáborról, majd később Gyárfás Elemérről írt jellemrajza is egyértelművé teszi Bányai erőteljes elitellenességét, és az arisztokrácia képviselőivel szembeni elutasító magatartását. Meglátásom szerint ez is egy fontos eleme lehetett a munkásmozgalom irányába történő fokozatos „átigazolásának.”

Az erdélyi irodalmi élettel való kapcsolattartást Grenoble-ban jóformán kizárólag Vita Zsigmond biztosította számára, aki 1928 elején érkezett ki a francia városba.²⁸⁷ Naplója tanúsága szerint – lehetőségeihez mérten – továbbra is követte az erdélyi politikai- és közélet eseményeit, bár ekkor még jobbára passzív szemlélőként. Erről tanúskodik 1928. április 15-i naplóbejegyzése is: „*A hazai lapokból értesülve a kisebbségi helyzet sok aggodalomra ad okot. Az uralmon levő*

²⁸⁰ Történelmi tájegység Franciaország délkeleti részén. Itt található Grenoble is, mely az 1789-es francia forradalom óta az ún. Isère kerület székhelye.

²⁸¹ Uo., 7.

²⁸² Bányai László: Azúrország. In: *Jóbarát*, 1928.

²⁸³ Uo., 186-187.

²⁸⁴ Uo., 188-189.

²⁸⁵ Uo., 189. Bányai szerint ez a bizonyos Cole „*felvilágosult, merészen bíráló elme volt, s az angol munkáspárt ifjúsági tagozatának tagja.*”

²⁸⁶ Uo., 189-190. Kitért rá, hogy Bethlen gróf inkább mulatozott, mintsem aktívan résztvevő volna az órákon és meglátása szerint általánosságban véve is egy „*faragatlan fickó*” volt.

²⁸⁷ CSSZM BLH, E/1 Naplók, 1928. március 22-i naplóbejegyzés.

kormány nem tudja, vagy nem is akarja megérteni, hogy az ország java csak egyenjogúságon alapulhat. Olvastam a kisebbségek tervezett nemzetközi kongresszusáról is. Az tűnik ki ebből, hogy az egyes országok kisebbségi pártjai különböző eszmeáramlatok hatása alatt állnak. Nem egy közülük jobboldali nacionalista párt kezét keresi, amely uralomra jutva maga is elnyomná kisebbségeit, sőt hódító politikát űzne, fittyet hányva az emberi jogokra.”²⁸⁸

Hagyatékában fennmaradt egy 1927. október 20-i keltezésű jegyzetfüzet, mely a grenoble-i olvasmányairól vagy azoknak egy részéről tartalmaz jegyzeteket.²⁸⁹ Ennek alapján megállapítható, hogy Bányai komolyan vette a francia nyelv szakszerű elsajátításának szándékát, és széleskörű műveltségre tett szert a francia irodalom terén. Ezeknek a többségét francia eredetiben olvasta, és jegyzeteit is franciául készítette.²⁹⁰ Olvasmányait ekkoriban továbbra is a szépirodalom és a vallásos irodalom dominálta, de érdeklődési körébe került a művészettörténet, főként az építészettörténet is. Bányai érdeklődési körét ebben a témakörben kiemelten a középkori francia és olasz templomépítészet képezte (elsősorban a román, gótikus és reneszánsz stílusok). Amennyiben anyagilag megtehetette, az egyes templomokat személyesen is felkereste.²⁹¹ Később a francia gótikáról önálló publikációja is megejelent az *Erdélyi Tudósító*ban.²⁹² Ezenfelül a későbbiekben is rendszeresen közölt franciaországi és külföldi utazásairól cikkeket az erdélyi római-katolikus *Jóbarát* és *Erdélyi Tudósító* periodikákban, 1928-1930 között.²⁹³ Emlékirataiban később megjegyezte, hogy míg Grenoble-ból érdeklődése leginkább Provence felé fordult, később,

²⁸⁸ Uo., 1928. április 15-i naplóbejegyzés.

²⁸⁹ Ugyanakkor megjegyzem, hogy a jegyzetek értelmezhetőségét rontja, hogy több esetben kiolvashatalan a szerző neve vagy a mű címe.

²⁹⁰ CSSZM BLH, I/C. Franciaországi tanulmányok jegyzetei.

²⁹¹ Bányai László: I. m. Különösen sokat olvasott a rouen-i katedrálisról. Ezen a tematikán kívül jegyzeteiben a következő témába vágó szakmunkák azonosítható: Male, Émile: *L'Art Religien du XII. siècle France* (A XII. századi Franciaország vallásos művészete). Princeton, 1922.

²⁹² Vallásos sajtóorgánum a két világháború között. Főszerkesztője a Bányaival is baráti viszonyban lévő Veress Ernő kolozsvári plébános volt, ennek megfelelően ott szerkesztették ahol Veress szolgált. 1919-1929 között Brassóban, majd 1929-től Kolozsváron. 1944-ben szűnt meg. (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, I. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.) Baumgarten László: A francia gótika. In: *Erdélyi Tudósító*. 1928. november 11. Egy másik cikkét a *Jóbarát* hozta le 1929-ben. Ebben a következő francia gótikus templomokról írt egy elemzést: Notre-Dame, Chartres, Saint-Chapelle, Saint-Dennis. Bár Bányai hivatásszerűen sohasem foglalkozott művészettörténelemmel, az egyes katedrálisokról írt elemzése komoly olvasottságról tanúskodik (Bányai László: A francia katedrális. In: *Jóbarát*, 1929.).

²⁹³ Így az 1928-as évben több részletben jelent meg dél-franciaországi utazása a *Jóbarát*ban, „Az örök napfény honában” címmel. A naplójegyzetek keltezése szerint az utazásra 1927 decemberében került sor, és legfontosabb állomásai Avignon, Marseille és Nice voltak (a vonatkozó lapszámok megvannak: CSSZM BLH, V. Sajtó. B/1. *Jóbarát*: 1928. május 15, június 15, 1929. október 15. és 1930. január 15-i lapszámok). Ezenfelül az *Ellenzék* 1928. december 15. és december 16-i számaiban publikálta a velencei utazásáról készült útinaplóját „Velencei sorok” és „Az elsüllyedt város” címmel.

párizsi tartózkodása alatt Normandia vált kedvenc úticéljává. 1930 tavaszán két hetet töltött Rouenben, ahonnan kiindulva ellátogatott Croisset-be is, Gustave Flaubert szülőfalujába,²⁹⁴ Lisieux-be, Kis Szent Teréz szülőhelyére és bejárta a Bretagne-félszigetet. Utazásai alkalmával „mindig a táj történetével igyekezett előbb megismerkedni,”²⁹⁵ önbevallása szerint. Ezt a hagyatékában fennmaradt jegyzetek és ekkori publikációi is alátámasztják.

1928-ban jelentetett meg egy cikket a *Jóbarátban*²⁹⁶ dél-franciaországi utazásáról, „Azúrország” címmel. Az utazásra 1927. december 26. – 1928. január 2. között került sor, Bányai és útitársai Grenoble-ból indultak, majd érintették Avignont, Nîmes-t, Marseilles-t és Nice-t. Érdeemes idézni a cikk felvezetését: „*Innen fogunk mi délre, a tavaszba menni, tíz ország fia, lánya. Véletlenül-e vagy az idők jeleként éppen a nyugtot nem lelő Közép- és Kelet-Európa állt össze erre a kirándulásra. Magyarok, románok, németek, csehek, szerbek, horvátok, olaszok, lengyelek, meg litvánok s egy leningrádi csöndes fiú, együtt az Örök Napfény honába.*”²⁹⁷ Ez a megfogalmazás érzékelteti, hogy Bányai már ekkor kacérkodott a kelet-közép-európai népek „sorsközösségének” gondolatával, bár kérdéses, hogy ekkor még állt-e bármilyen tartalom emögött. Később, közéleti tevékenységének eredményeként jutott el előbb a „dunavölgyi népek” egymásraultaltságának téziséhez,²⁹⁸ majd a konföderáció gondolatához. Transzilvanista nézetvilágának ékes bizonyítéka, hogy 1930 januárjában francia nyelven is megjelentetett egy tanulmányt a párizsi *Le Monde Nouveau* irodalomtudományi szemlében. Ez a publikáció a „La Transylvanie, Suisse Orientale”²⁹⁹ címet kapta.³⁰⁰ Bányai itt egy rövid ismertetését nyújtotta Erdély történetének és népi kultúrájának. Már a cikk bevezetőjében leszögezte, hogy Erdély a Magyar Királyságon belül is egy részlegesen különálló entitás volt, melyet az idők során három etnikum népesített be: a magyar, a román és a szász. Kihangsúlyozta azt a véleményét, hogy Erdély bármely országhoz is tartozzon, az ott élő népek boldogulása csakis e három népcsoport szoros együttműködésével tud megvalósulni. 1929 novemberében a *Pásztortűzben* publikált egy irodalomtudományi fejtegetést a történelmi

²⁹⁴ Ez utóbbi utazásáról Kuncz Aladárnak is beszámolt egy levelében, és felvetette, hogy publikálna az íróról az *Erdélyi Helikonban*. Nem ismert, hogy ez a publikáció valaha megszületett-e. CSSZM BLH, III. Levelezés. A. Személyes levelezés, 3. Bányai László levele Kuncz Aladárhoz 1930 nyarán.

²⁹⁵ Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. 26.

²⁹⁶ A *Jóbarátot* a Bányai által később antiszemitizmussal és minden egyéb rosszal vádolt Olasz Péter jezsuita páter szerkesztette. 1925–1940 között jelent meg Kolozsváron. Azt követően szűnt meg, hogy Olasz 1940-ben kilépett a jezsuita rendből, és Kolozsvárt is elhagyta. Átköltözött Nagyváradra, és ott halt meg 1952-ben.

²⁹⁷ Bányai László: *Azúrország*. In: *Jóbarát*. 1928.

²⁹⁸ Bányai László: *A magyarság a dunavölgyében. Ezer év tanúsága*. Kolozsvár, 1938.

²⁹⁹ Erdély, Kelet Svájc.

³⁰⁰ László Baumgarten: *La Transylvanie, Suisse Orientale*. In: *Le Monde Nouveau*, 1930. január. 756-761.

regényről.³⁰¹ Ebben a következő gondolatokat fogalmazta meg: „*A regény nem nagy tartósságot ígérő, de annál népszerűbb formáját használják fel a művész lelkiismeretében megtisztult szociális hitvallás elmondására. Ilyen hitvallás az erdélyi gondolaté. Egy új, magyarságunkban termékenyebb, emberségünkben igazabb öntudaté. Ezzel akarunk abba a fekete valóságba lépni, amely világhatasztrófák küszöbén vár reánk. Ezzel a múltunk minden teremtő akarását egybe foglaló öntudattal kérünk részt a jövőből.*”³⁰² Bányai szerint „*ma nem a szerzők, nem is a közönség, hanem az erdélyi építés, az erdélyi jövő apológiájára van szükség. Ez volt 1919 óta kifejezett vagy ki nem fejezett címkeje annak a szociális ízt művészettel és művészkedéssel variáló műfajnak.*”³⁰³ Cikkében a történelmi regény műfaját a sajátos erdélyi irodalom szemszögén keresztül vizsgálta. A történelmi regény feladata Bányai szerint az erdélyiség történelmi gyökereinek hangsúlyozása kell legyen: „*nem az események sorozatát keressük benne, hanem az erdélyi öncélúság tudatos vagy tudatalatti felismeréséig magaszosult vagy értékükben különállót, függetlent, erdélyit adó elődöket.*”³⁰⁴

Az általa olvasott francia írók között Grenoble-ban továbbra is a katolikus, konzervatív világnézetű írók domináltak. Így például olvasta a Savoyából származó Henry Bordeaux műveit. Bordeaux eredeti foglalkozása szerint ügyvéd volt, de írásainak elismeréseként 1919-ben a Francia Akadémia állandó tagjává választotta. Írásaiban a vidéki francia katolikus társadalom értékeit hangsúlyozta, melyet időnként kontrasztba állított a „kozmpolita” nagyvárossal, Párizssal. A Bányai által jegyzetelt *Le Peur de vivre*³⁰⁵ című művének központi eleme az Istenhez, hazához és családhoz való hűség. Ugyanebben ez időben olvasta Antonin Sertillanger domonkos szerzetes, katolikus filozófus és spirituális gondolkodó munkáit. Jegyzetfüzetében a *La Vie Intellectuelle, son Esprit, ses Conditions, ses Méthodes* című munka maradt fenn. A vallásos irodalomhoz sorolható Georges Gorgan *Saint Bernard* című munkája is, Clairvaux-i Szent Bernátról.³⁰⁶ Ugyancsak ehhez az irányzathoz állt közel Maurice Barres, aki a 19. század végi és 20. század eleji francia monarchista irányzat meghatározó teoretikusa volt. Monarchista nézetei mellett a politikai katolicizmus erőteljes propagálója volt, és közeli barátja Charles Maurras-nak, a

³⁰¹ B. Bányai László: Legyen a múltból jövőendő! Néhány szó a történelmi regényről. In: *Pásztortűz*. 1929. november 3.

³⁰² Uo., 525.

³⁰³ Uo.

³⁰⁴ Uo.

³⁰⁵ Az élet félelme.

³⁰⁶ Cisztercita szerzetes, a clairvaux-i apátság alapítója és első apátja. A katolikus egyháztörténelemben a 12. század egyik szellemi vezéregyéniségeként tartják számon.

szélsőjobboldali Action Française alapítójának.³⁰⁷ Bányai grenoble-i jegyzetei között magának Maurras-nak is megtalálható egy cím alapján nem azonosítható munkája (*Promontione et Révolution*). Grenoble-ban olvasta el eredeti nyelven Molière: *Az úrhatnám polgár* (*Le Bourgeois gentilhomme*) című színpadi komédiáját, Henri Bernstein *A méreg* (*Le Venin*) című drámáját, René Boylesve munkáit, Taine³⁰⁸ *Le Voyage en Italie* (Olaszországi utazás) című útinaplóját, Gonzague de Reynold svájci író 1920-ban, Genfben megjelent *Charles Baudelaire* című művét (életrajzi mű a költőről), Francois Coppee költő verseit, Jules Lemaître 1912-ben megjelent *Chateaubriand* című művét. Franciaországi tartózkodása alatt is rendszeresen olvasott magyar irodalmat. Így például Kont Ignác irodalomtörténész *Petőfi a franciáknál* című munkáját, Meltzl Hugó több tanulmányát Petőfi költészetéről, illetve egy szerző nélküli írást Gyulai Pálról.

Továbbra is a pszichológia volt egyik fő érdeklődési területe. Egyik kedvenc olvasmánya a témában Alfred Adler osztrák pszichológus *Le Tempérament Nervoux* című munkája volt, és a filozófusok közül megjelentek olvasmányai között Nietzsche művei, amelyek talán már világképe lassú átrendeződésének az előhírnökei.³⁰⁹ Ennél is jelentősebb azonban, hogy elkezdte André Gide³¹⁰ munkáit olvasni. Gide rövidesen Bányai kedvenc írójává vált, amely nézetvilágának eléggé jelentős átalakulását bizonyítja, amennyiben figyelembe vesszük, hogy Gide már korai műveiben is erőteljes antiklerikalizmust és vallásellenességet képviselt, írásait pedig a konvenciókkal való teljes leszámolás jellemezte.³¹¹ Érdekes párhuzam, hogy – akárcsak Bányai – Gide is az 1930-as évek elejére a szocializmus irányába fordult.³¹² Bányai egy kézírásos feljegyzésében a következőképpen értékelte Gide írásait: „*Klasszikus, tisztos, mély.*”

Bányai évekkel később – már hithű marxistaként – a *Korunkban* értekezett az íróról „Gide páfördulása?” címmel. Írását a francia író személye körül kialakult vita motiválta, melyet Gide szocialista világnézet melletti állásfoglalása váltott ki: „*André Gide változása még mindig*

³⁰⁷ Bár nem találtam arra vonatkozó utalást, hogy a fiatal Bányainak antiszemita nézetei lettek volna, elgondolkodtató, hogy Bangha Bélát, Barres-t és Maurras-t olvasott és lelkesedett Prohászka Ottokár prédikációiért.

³⁰⁸ Valószínűleg Hippolyte Taine francia történészről van szó.

³⁰⁹ Ezt elsősorban abból kifolyólag gondolom, hogy pályafutása nagyobb részében Nietzsche ateista nézeteket vallott. Tőle származik a híres „*Isten halott!*” szállóige.

³¹⁰ André Gide (1869-1951) francia író. A posztmodern irodalom franciaországi képviselője, műveiben szembement a konvencionális tradicionalizmussal és erőteljes antiklerikalizmust képviselt, ezenkívül az 1930-as évektől egyre inkább áthatották műveit a szocialista gondolkodás elemei, de egy 1936-os moszkvai útja következtében kiábrándult a kommunizusból.

³¹¹ Csűrös Klára: André Gide. in.: *A francia irodalom a XX. században*, Gondolat, Bp., 1976, 189-206.

³¹² Ez is hozzájárult, hogy 1936-ban a szovjet pártvezetés Gidet hivatalos moszkvai látogatásra invitálta. Az itt szerzett tapasztalatok azonban – Sztálin szándékai ellenére – ellenkező hatást értek el, és Gide végleg kiábrándult a kommunizusból.

foglalkoztatja a francia közvéleményt. Alig pár héttel ezelőtt irodalmi törvényszék tárgyalta Párizsban – az író jelenlétében – Gide vallomástételét a baloldal mellett. Állásfoglalását lehet kifogásolni és lehet hangosan helyeselni, de igazi jelentéséhez csak a belső átalakulásáról szóló naplófoszlányain, széthulló gondolatközlésein túl, Gide egész szellemi ívelésébe kapcsolódva juthatunk.³¹³ Bányai meggyőződése szerint Gide esetében legkevésbé sem lehetett pálfordulásról beszélni, mert az író munkássága már a kezdetektől predestinálta, hogy eljut a baloldali eszmeiséghez. Ezt ő – meggyőzően – Gide egy 1907-ben megjelent munkájából, a *Tékozló fiú hazatérése*ből (Le retour de l'enfant prodigue) vezette le. Fontos szimboliztikai értéke van, hogy Gide ebben egy bibliai történetet dolgozott fel. Bányai szerint az itt megjelenő tékozló fiú magát a szerzőt jelképezi: „Gide jóval a háború előtt megírta a maga *Tékozló fiúját*, aki visszatér az atyai hagyományok házához, de a kudarc, a letörtség érzésével. A bibliai legendának azonban nála is folytatása van. Útnak indult a tékozló kisöccse is, akit bátyja megtérése az akadályoktól, nehézségektől való megfutamodás iránt undorral tölt el. S a tékozló titkolt reménnyel követi az útját, hogy talán neki, az ifjabbnak sikerülni fog...”³¹⁴ Bányai szerint „André Gide, mint annyi más író, úgy látszik túljutott a történelmi zökkenőn. Frontot vállalt, mint annyi más író, ki erre, ki arra. Mások visszahorgadtak a továbbvivő úttól, vagy felsorakoztak testőrgárdának a hatalom urai közé. Gide a benne vívódó nietzschei feszültség feloldásával egy felsőbbrendű társadalmat igényelt a maival szemben.”³¹⁵ Gide munkásságának Bányaira gyakorolt fontosságát egy későbbi visszaemlékezése is alátámasztja: „A szintén ott közölt műfordításom André Gide-től, *A tékozló fiú hazatérése* messzebb is mutatott. A *tékozló fiú* még megtörve visszatér, de öccse, aki azelőtt lángoló hévvel kísérte annak kalandozását, szégyenpírral az arcán vág neki a világnak, felégetve minden hidat maga mögött...”³¹⁶ Valószínűleg „A *tékozló fiú* visszatérése” jellemformáló hatása Bányainál Szent Ágoston *Vallomás*okjához mérhető, Gide műve azonban már egy eltérő irányt mutatott a még mindig útját kereső Lászlónak. Érdemes azonban azt is megemlíteni, hogy arról, amikor Gide – a Szovjetunióban tett látogatását követően – nyíltan szakított a szocializmus eszméjével, Bányai nem írt véleménycikket. Csak emlékirataiban jegyezte meg egy mondat erejéig, hogy Gide a háború alatt „sajnálatosan a fasiszta demagógia hálójába fonódott.”³¹⁷

³¹³ Bányai László: Gide pálfordulása? In: *Korunk*, 1935.

³¹⁴ Uo.

³¹⁵ Uo.

³¹⁶ Bányai László: A Pásztortúztól a Helikonig. In: *Korunk Évkönyv*, 1976. 50.

³¹⁷ Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion, Bukarest, 1980. 37. Bár Gide a háború alatt nem vállalt semmilyen aktív szerepet, az is tény, hogy más francia írókkal ellentétben nem vett részt az ellenállásban. 1940-ben a Vichy-

Bányai grenoble-i tanulmányai alatt még mindig gyakorló katolikus volt, de önbevallása szerint a Franciaországban tapasztalt vallási élet mindinkább erősítette benne a negatív kritikát az Erdélyben és Magyarországon tapasztalt klerikális maradisággal szemben. Ahogyan emlékiratában fogalmazott: „*Még mindig gyakorló katolikus voltam. Ez kihatott további szellemi alakulásomra is. Rájöttem, hogy nemcsak olyan katolicizmus létezik, amilyen a félfudális államokban divik.*”³¹⁸ Bányait megdöbbenette a francia katolikus papok részéről tapasztalt „modernitás,” közvetlenség: „*Engem az is meglepett, amikor valamelyik kirándulásom alkalmával feltűrt reverendájú bicikliző pappal találkoztam. Ez is az alkalmazkodást jelezte az idők változásához. Még jobban hatott rám, amikor egy kishivatalnok asztaltársam a penzióból magával vitt nyomortanyákat látogatni az egyik katolikus egyesület nevében. Miből állt ez? Gyógyszereket, ruhaneműt, ételt vittünk egy-egy szegény családnak, miután előzetesen megérdeklődtünk miből szenvednek a legnagyobb hiányt.*”³¹⁹

Ebben a francia jótekonysági egyesületben³²⁰ kifejtett tevékenységéről két részletben közölt cikket az *Erdélyi Tudósító*ban.³²¹ Bányainak a példamutatás volt célja a cikkével, mint a bevezetőben is megfogalmazta: „*magyar sorsra magyar ír kell, de hogy az megteremjen, nem lesz hiábavaló rámutatni mások tetteire. A magyar öntudat azután tudni fogja mit cselekedjék.*”³²² A francia egyház karitatív tevékenységét abból a tényezőből vezette le, hogy „*a nemzet szenvedése magára ébresztette az emberek lelkiismeretét, másrészt pedig éppen a vallás segítette őket magasabb nemzeti kötelességeik teljesítésére.*”³²³ Ebből kifolyólag szerinte a legtöbb francia segélyszervezetnek a fenntartói és támogatói rendszerint „hithű” katolikusok. Ugyanakkor Bányai leírása alapján a szervezet nemcsak vallási, hanem nemzeti alapon is működött, amennyiben deklarált céljai között szerepelt a „nemzetfenntartás és nemzetmentés is.” Bányai szerint a szervezet tagsága eleinte volt egyetemi hallgatókból rekrutálódott, de később a társadalmi osztályokon átívelővé vált: „*Dubois kardinális, Páris érseke s magasrangú tisztviselők mellett ott*

Franciaországban maradt, majd 1942-ben átköltözött a szintén Vichy-uralom alatt álló Tuniszba. 1946-ban tért vissza Párizsba, ahol azonban semmilyen retorzió nem érte állítólagos kollaboráns magatartása miatt.

³¹⁸ Uo.

³¹⁹ Uo., 191.

³²⁰ A szervezet teljes neve Association Catholiques des Amis de l'Étudiant, azaz Az Egyetemi Hallgatók Barátainak Katolikus Egyesülete. Elnöke Henry Bordeaux író, a Francia Akadémia tagja volt, aki 1926 májusában hozta létre az egyesületet.

³²¹ Baumgarten László: Francia egyetemi hallgatók barátai. In: *Erdélyi Tudósító*, 1928. március 11.

³²² Uo.

³²³ Uo.

találjuk a szerény tanítónőt, aki kötelezi magát minden héten egy magánórával többet vállalni, csakhogy ő is adhasson erre az ügyre, a szegény özvegyasszonyt, aki semmije se lévén két kezét ajánlja fel mosni...”³²⁴ Cikkében burkolt kritikában részesítette az erdélyi katolikus egyházat, elbeszélve egy néven nem nevezett ismerősének történetét, aki kénytelen volt félbehagyni tanulmányait, és egy faipari vállalat alkalmazásába állni, holott a franciaországihoz hasonló egyházi segítséggel kamatoztathatta volna tehetségét.³²⁵

A francia és erdélyi/magyarországi katolikus egyház közötti különbségeket Bányai az egyházak eltérő vagyoni, társadalmi, politikai helyzetére vezette vissza: „A francia egyház mérhetetlen nagybirtokait elsöpörte az 1789-es polgári forradalom. Az egyházat hívei tartották fenn, ami fogékonyabbá tette a tömegek törekvései iránt.”³²⁶ Naplójában is egyre gyakrabban bírálta elsősorban az erdélyi katolikus egyház maradiságát közéleti kérdésekben. Erre utal egy 1928. május 12-i bejegyzése: „Berdjajevtől³²⁷ már eddig is olvastam, de franciául. Most élém került egy magyarra fordított tanulmánya, mégpedig a kolozsvári Korunk márciusi és áprilisi számában. Jellemző a mi erdélyi katolikus sajtónk színvonalára, hogy ilyen bölcséleti esszét, még ha keresztényi szemléletű is, nem közöl. Hogy éppen egy baloldali szemle, a Korunk figyel fel rá, bár ellenkező nézeteket vall, a modern szellemi áramlatokat népszerűsítő főszerkesztő, Dienes László nyilván kordokumentumnak tekinti a tanulmányt.”³²⁸

Az Erdélyi Tudósító 1928. november 11-i számában Bányainak egy egyházkritikus cikke is megjelent, melynek már a címe is beszédes: „Új idők szele. A szeparációs Franciaország oktatja a romániai elárvult és magára hagyott katholicizmust.”³²⁹ Bányai a romániai (elsősorban az erdélyi) római-katolikus egyházat illető kritikáját főként a francia és erdélyi egyház eltérő

³²⁴ Uo.

³²⁵ Uo. „Itt egy éles matematikus elmére, gimnáziumi ismerősömrre gondolok, aki érettségi után, miután mindent megpróbált, és semmi sem sikerült, kénytelen volt a hegyek közt egy favállalatnál állást vállalni, és onnan készülni a jogra, az egyetlen fakultátszra, amely nem követel helybéli munkát. Mondanom sem kell, hogy sikeresen vizsgázik, de ki tudja, talán egy erdélyi magyar tudóst vagy feltalálót vesztettünk el benne, akinek tevékenysége százszorosan visszasugározta volna az erdélyi magyar népre azt a jótékonytságot, ami nem jutott el hozzá.”

³²⁶ Uo., 190.

³²⁷ Nyikolaj Alexandrovics Bergyajev orosz filozófus és görög-keleti teológus. Megkísérelte a marxizmus és a vallási idealizmus összeegyeztetését, ennek ellenére 1922-ben menekülnie kellett a Szovjetunióból. Sajátos nézetei miatt azonban az ortodox egyház és a nyugati egyházak is elvetették munkásságát. Előbb Berlinben, majd Párizsban telepedett le, ahol az orosz emigráció egyik jelentős kulturális személyiségévé vált.

³²⁸ CSSZM BLH, E/1 Naplók, 1928. május 12-i bejegyzés. A Korunk 1926 februárjában indult Kolozsváron, első főszerkesztője Dienes László újságíró volt. Bár a lap már ekkor erőteljes baloldali „beütésekkel” rendelkezett, Dienes helyét 1929-től Gaál Gábor vette át, melynek következtében a Korunk az erdélyi magyar baloldal első számú szócsövénévé nőtte ki magát az 1930-as évekre (Gáll Ernő: A régi Korunk antifaszizmusa. In: Korunk, 1984/8.).

³²⁹ Baumgarten László: Új idők szele. In: Erdélyi Tudósító, 1928. november 11. 1-2.

anyagi viszonyaira építette fel. Míg a francia állam teljességgel államosította az egyházi javakat, addig az erdélyi püspökség kezében továbbra is viszonylag jelentős anyagiak összpontosulnak. Meglátása szerint ez eredményezi a két egyházi központ között a számottevő mentalitásbeli különbséget: „*Szimbolikus szerepe van annak, hogy a francia katolikus templomokban kényelmes széles padok helyett szegényes nádfonatú székek serege várja a híveket. Úrfelmutatás előtt egyszerre zörögnek mind, megfordítják őket s térdeplökké válnak áldozás utánig. Közben végigtopog itt is ott is egy öreg néni és szedi a 2 sonat (nem egészen 1 leu), a székek használati árát.*”³³⁰ Bányai szerint mióta államosították a francia egyházi vagyont, azóta a katolicizmus csak erősödött, és itt párhuzamba állítja a vagyon nélküli „öskeresztény” egyház példájával, ahol „világi híúságok” nem terelték el a vezetők és hívek figyelmét az egyház valódi feladatáról: a lelkek gondozásáról.³³¹ Végül a pezsgő francia katolikus élet bemutatása után nyíltan felvetette, hogy az erdélyi katolikus egyház kevésbé foglalkozik a fiatal generáció megszólításával, holott – meglátása – szerint erre szükség lenne, mert „*amennyivel nagyobb az új generáció érdeklődése a vallás dolgai iránt a régi nemzedéknél, annyival nagyobb a bizonytalansága, annyival kritikusabb is. [...] Szinte közhellyé vált, hogy az erdélyi magyar katolicizmus sorsa egyetemi hallgatóink megviselt, de annál munkásabb kezébe van letéve. S mégis jövőnknek egyetlen zálogát anyagiakban is csak most kezdtük istápolni s szellemiek terén még alig-alig tettünk valamit.*”³³²

Ellenérzései dacára 1928. június 17–23. között részt vett a marosvásárhelyi katolikus fiúkongresszuson. Az eseményről beszámoló tudósítás szerint a kongresszusnak mintegy 120 résztvevője volt, akik Erdély 18 városából érkeztek. A kongresszus fővédnökei Majláth püspök, Jaross Béla marosvásárhelyi apátplébános és Gyárfás Elemér³³³ szenátor voltak.³³⁴ A résztvevőket elkísérő ifjúsági lelkipásztorok közül Bányainak három közeli ismerőse volt jelen: Lestyán Ferenc, volt tanára Gyulafehérvárról, Veress Ernő plébános és Szalay Mátyás sepsiszentgyörgyi plébános.³³⁵ Jelen volt velük együtt az ekkor Marosvásárhelyen szolgálatot teljesítő Márton

³³⁰ Uo.

³³¹ „*De vajjon a küzdő egyház megállapodhat-e bárhol, bármikor? Nem örök misszió-e a feladata a lelkek körül? Vajjon az állami pártfogás pótolhatja-e ezt?*”

³³² Uo.

³³³ Gyárfás Elemér (1884–1945) a Kis-Küküllő vármegyei Borzason született. Jogot végzett, majd 1918-ig Kis-Küküllő megye főispánja volt. 1922-től, alapításától bekapcsolódott az Országos Magyar Párt tevékenységébe, melynek elnökségi tagja lett, majd 1926-tól Csík megye színeiben szenátor a bukaresti parlamentben. 1933-tól a Katolikus Státus világi elnökévé nevezték ki.

³³⁴ CSSZM BLH, V. Sajtó. A/1. Vakációi Levél. d. Harmadik Vakációi Levél, 1928. szeptember.

³³⁵ Szalay Mátyás költésszettel is foglalkozott, és az ifjú Bányai nagyra tartotta verseit. Emlékirataiban megjegyzi, hogy: „*A katolikus papköltők közül nemcsak a hivatalosan jelzett Sík Sándor, hanem az akkoriban Fehérvárt élő*

Áron³³⁶ is, aki – a helyi Katolikus Gimnázium igazgató-helyetteseként – a nyitóbeszédet tartotta. Naplója tanúsága szerint Bányai egyáltalán nem szívesen vett részt az összejövetelen: „*Szívesen elmaradtam volna, de mivel Dsida Jenő is ott volt, mégis elmentem.*”³³⁷ Ennek ellenére kifejezetten aktívan vett részt a konferencia ülésein, az összes előadáshoz hozzászólt Dsidával együtt.³³⁸ Június 22-én a Majláth püspök jelenlétében tartott ünnepi fogadáson Bányai köszöntötte fel a „világkatolicizmus ifjúságát” egy beszéddel.³³⁹

Valószínűsíthetően Bányai a marosvásárhelyi kongresszuson találkozott először Gyárfás Elemérrel. A naplójában megjegyzi, hogy: „*Az utolsó nap délelőttjén Gyárfás Elemér szenátor szónokolt. Megüzente nekem, hogy szívesen venné, ha a vakációban egy hónapra lemennék hozzájuk a gyermekeinek franciaórákat adni.*”³⁴⁰ Bányai eleget is tett Gyárfás megkeresésének és egy augusztus 25-i naplóbejegyzése szerint leutazott néhány hétre a Dicsőszentmárton melletti Borzásra, ahol a szenátor gyermekeinek tartott francia órákat.³⁴¹ Első találkozásukkor még jóval óvatosabban fogalmazott Gyárfással kapcsolatban, mint későbbi naplóbejegyzéseiben: „*Ritkán látom, néha bizalmas hangnemben beszél velem, néha zárkózott. Aszerint, hogy milyen téma kerül szóba. Egyelőre csak azt látom, hogy sok önuralommal rendelkező, de a személyes bosszúállásig menő politikus. Felkészült üzleti szakember és jogász. Nagyra törő, de már többet alig érhet el. Nem lehet belőle magyarpárti elnök, mert exponált katolikus, s az erdélyi magyarság nagyrésze*

Szalai Mátyás is vonzott. Az őszirózsás forradalom idején a papi tanács elnöke volt Pesten, s ezt Bangha Bélának nem tudták megbocsátani neki. Majláth püspök rugalmasabb káderpolitikája viszont menhelyet nyújtott neki.” (Bányai László: *Kitárul a világ*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 114.). Bányai és Szalai kapcsolata azonban meglehetősen rövid ideig tartott: „*Mikor Szalai Mátyás papköltő Fehérvárt élt egy ideig, tőle is kaptam könyveket. Azt hittem, hogy alkalmas irodalmi kalauzt találok benne. De mikor elolvasta keserűen lázongó verseim, azt ajánlotta, hogy inkább a vidám prózai műfajt gyakoroljam, erre manapság nagyobb szükség van. Hogy gúnyból vagy öngúnyból mondta-e máig sem tudom.*” (Bányai László: I. m. 101.).

³³⁶ Márton Áron (1896–1980) Csíkszentdomokoson született. A papi szeminárium elvégzését követően 1924-ben szentelte pappá Majláth püspök Gyulafehérváron. Ezt követően előbb Gyergyóditróban, majd Gyergyószentmiklóson látott el segédlelkészi teendőket. 1928-ban nevezék ki a marosvásárhelyi Római-Katolikus Gimnázium hittanárává. Valószínűleg Bányai vele is itt találkozott először személyesen: „*Márton Áron marosvásárhelyi hittanár volt a főrendező s ő tartotta a megnyitót is, mély zengésű széky hangszíval.*” (CSSZM BLH, Uo.).

³³⁷ CSSZM BLH, I/A Személyes iratok, E/1 Naplók, 1928. augusztus 15-i bejegyzés.

³³⁸ CSSZM BLH, V. Sajtó, A/1 Vakációi Levél, Harmadik Vakációi Levél, 1928. szeptember. A hozzászólások tartalma sajnos nem maradt fenn. Az egyes témákhoz való kritikusabb hozzáállására enged következtetni azonban, hogy Bányai helyenként aláhúzásokkal és felkiáltójelekkel látta el az egyes megállapításokat, így például a magyar színházi életet illető kritikát: „*A mai magyar színház az ő erkölcstelen vagy emésztő erotikával telített darbjával a kisebbségi sorsban élő magyarság gyilkosa. Egyben örömmel szögezte le azt a tényt, hogy a felelős magyarság ma már nem jár színházba, sőt annyira elszokott a színházról, hogyha ez nagyon kivételesen erkölcsös, lélekmesítő darabot ad, azt sem nézi meg.*”

³³⁹ Uo., 13.

³⁴⁰ CSSZM BLH, I. Személyes iratok, E/1 Naplók, 1925. augusztus 15-i bejegyzés.

³⁴¹ Uo., augusztus 25-i bejegyzés.

protestáns. *Úgy látszik minden oldalról inkább szürke eminenciás marad, de egyre nagyobb hatáskörrel.*”³⁴² Gyárfás Elemér borzási birtokán szeptember 18-ig maradt, mire visszatért Gyulafehérvárra már némileg megromlott Bányai és a szenátor viszonya: *„Végre itthon vagyok. Gyárfáséknál már kezdett feszültté válni a légkör. A kényelem s a csönd jót tett, de nézeteim Gyárfáséval mind jobban súrlódtak. Ő is járt Franciaországban, de az első világháború előtt, s a konzervatív, vaskalapos körökkel volt kapcsolatban.*”³⁴³ Bányai végül októberben, Olaszországon keresztül tért vissza Grenoble-ba, útba ejtve Velencét és Milánót.³⁴⁴

A vallási tapasztalatoknál azonban jóval fontosabb hatást tett Bányaira első közvetlen találkozása a szocialista világgéppel. Erre először Grenoble-ben került sor, mikor a Francia Kommunista Párt a helyhatósági választások alkalmával gyűlést hirdetett a grenoble-i kiállítási csarnokban. Ezen Bányai is részt vett, első tapasztalatát emlékiratában később így összegezte: *„A stílusában nem valami pallérozott munkásszónok agitációja, ha stílusában nem is, de egy-egy kijelentésével valósággal mellbe vágott. Hiszen nálunk odahaza a kommunisták nem tarthattak szabadon gyűlést.*”³⁴⁵ *Földalatti kiáltványaik nem jutottak el hozzám. Csak a gyűlölködő rágalom igyekezett eleve torz képet terjeszteni róluk. S ez a torzkép ellenkezett mindazzal amit ezen a gyűlésen láttam, hallottam. Ahhoz, hogy meggyőzőn még kevés volt, de ahhoz éppen elég, hogy ezentúl a nép javáért bár nyers szavakkal küzdő, de áldozatkész élcsapatnak érzem a kommunistákat.*”³⁴⁶ Bányai érdeklődését tovább erősítette Szergej Mihajlovics Eisenstein³⁴⁷ egyik előadása, melyet a grenoble-i egyetemen tartott.³⁴⁸ Naplójában beszámolt róla, hogy Grenoble-ban, az egyetemi könyvtárban végigolvasta a „baloldali” beállítottságú *Le Cri des Peuples* (Népek

³⁴² Uo., augusztus 28-i bejegyzés.

³⁴³ Uo., szeptember 18-i bejegyzés.

³⁴⁴ Emlékirataiban olaszországi kirándulása kapcsán kitér az fasizmussal való első találkozására is: *„Délután bejártam a sikátorokat, térképpel a kezemben. A múltat kerestem, de már az első utcafordulónál fekete sziluett, hatalmas árnyék meredt felém. Mussolini, a Duce. Tovább mentem, de újra rám nézett a képe. S még egyszer és még egyszer. Mit akar? Hogy féljenek tőle? Hogy a békés emberek ne tudjanak szabadulni hajthatatlan vezért megjátszó arcától?”* (Bányai László: *Kitáruul a világ*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 215.).

³⁴⁵ Az Kommunisták Romániai Pártját (Partidul Comunistilor din România), mely 1921-ben alakult, 1924-ben betiltotta George Mârzescu, a Brătianu-kormány belügyminisztere. A betiltás okaként a mozgalom „diverzáns” tevékenységét határozta meg, mellyel „egy idegen entitás (a Szovjetunió) érdekeit képviseli Románia területén.” A betiltás apropóját a dél-besszarábiai Tatarbunarban kitört felkelés adta. Itt, a szovjet ügynökök által is feltüzelt helyi ukrán földművesek fellázadtak a román hatóságok ellen, követelve a település és a térség Ukrán SZSZK-hoz csatolását. A román hadsereg három nap alatt leverte a megmozdulást, majd a KRP-t végérvényesen betiltották. (Troncotă, Cristian: *Siguranța și spectrul revoluției comuniste*. In: *Dosarele Istoriei*. Nr. 4/2000.).

³⁴⁶ Uo., 191.

³⁴⁷ Szovjet író és filmrendező. 1898-ban született Rigában, 1920-tól dolgozott filmrendezőként, 1925-ben rendezte leghíresebb művét, a *Patyomkin páncélost*.

³⁴⁸ Uo., 191.

kiáltása) című napilap utolsó lapszámait. Bár Bányainak erről – a naplóbejegyzés megfogalmazása szerint – nem volt tudomása, a lap a SFIO-hoz³⁴⁹ kötődő sajtótermék volt, mely 1929-ben szűnt meg. A lap tartalma felkeltette az ifjú Bányai érdeklődését: „Minden számban pár cikk az elnemzetlenítő törekvések, a sovinizmus, a fajgyűlölet ellen. Ír a spanyolországi katalánok önkormányzati törekvéseiről s a gyarmati elnyomásról is. Viszont azt is leszögezi, hogy nem támogat olyan franciaországi mozgalmat, amelynek nyílt szeparatista jellege van. Úgy tekinti Franciaországot, mint amely átment a polgári forradalom fázisán, s itt csak az egyenjogúsításért és a helyi önkormányzatért folyó harcnak lenne létjogosultsága. De a francia gyarmatosítókat, akárcsak az angolokat, élesen elítéli.”³⁵⁰ Az újságról 1928-ban cikket is írt az Erdélyi Tudósítónak „Egy új szövetséges” címmel,³⁵¹ ebben pedig inkább negatív hangvétellel tudósított a sajtóorgánusról. Cikkében egyrészt pozitívként kiemelte, hogy az újság – annak ellenére, hogy Franciaországban jelent meg – a kisebbségi sorba került magyar közösségek ügyeivel is első kézből foglalkozik. Így például cikket közöltek Szüllő Gézától, a csehszlovákiai Magyar Keresztényszocialista Párt elnökétől, Tornya Gyulától, az Országos Magyar Párt szenátorától,³⁵² sőt leközltek egy fiatal felvidéki magyar költőnek, Ölvedy Lászlónak a Népszövetséghez írt levelét is. Emellett Bányai állítása szerint minden számban legalább két cikk szólt a román kisebbségpolitikáról, melyet egyáltalán nem pozitív színben tüntettek fel. Bár Bányai dicsérte a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontot, a lap cikkein keresztül kritikát fogalmazott meg a Szovjetunióval szemben: „A legnagyobb imperializmus tabu alatt áll. Igen, igen: az orosz szovjetköztársaság vagy ha akarjuk a III. Internacionálé.”³⁵³ Ugyancsak nehezményezte, hogy a lap pozitív hangvétellel ír Álvaro Obregón mexikói kormányáról: „Mexikóban is maga a kormány, a mai legvéresebb diktátori hatalom szorul a lap pártfogására.”³⁵⁴ Emellett kihangsúlyozta, hogy a lap nem az „egyesítésért”, hanem a „széthúzásért” dolgozik. Így például amennyiben a

³⁴⁹ Section française de l’Internationale ouvrière, magyarul: a Munkások Internacionáléjának Francia Szekciója. 1905-ben alapított szocialista párt Franciaországban. A Harmadik Internacionálét követően a párt két részre szakadt: a Komintern fennhatóságát elismerő csoportból létrejött a Francia Kommunista Párt, míg az ezt elutasító csoport megtartotta eredeti nevét, majd később a Szocialista Párt (Partie Socialiste) nevet vette fel. Ez utóbbi csoportosulás vált a franciaországi szociáldemokrácia politikai megtestesítőjévé.

³⁵⁰ Uo., 1928. november 21-i naplóbejegyzés.

³⁵¹ Bányai László: Egy új szövetséges. In: *Erdélyi Tudósító*, 1928. október 14.

³⁵² Itt érdemes kiemelni, hogy Bányai Tornya Gyulát a „kitűnő magyar politikusunk” jelszóval illette. Ideológiai irányváltását követően már jobban fukarkodott az elismerő szavakkal az Országos Magyar Párt tagjait és politikáját illetően.

³⁵³ Uo., 1.

³⁵⁴ Uo. Ennek a pártfogásnak nyilvánvalóan az volt az oka, hogy Obregón egy szocialista színezetű forradalom révén jutott hatalomra, a helyi Munkáspárt (Partido Laborista Mexicano) élén.

kisebbségek egy jobboldali kormánnyal egyeztek meg, azt hangsúlyozta ki, hogy kik és mivel elleneztek a paktumot, nem a pozitív hatásokról írt: „*Mintha a kisebbségek szélsőbalának a kapcsolatáért tapogatózna.*”³⁵⁵ Végül pedig a Francia Kommunista Pártot is kritikában részesítette: „*Ahány kommunista népgyűlésen részt vettem eddig Franciaországban (pedig előszeretettel kutattam a taktikájukat), a központból kiadott jelszó mindig egy volt: a lázadó katonaköteleseket védelembe venni, követésükre buzdítani. Nem támadja-e minden pacifista jobb érzésemet ez a képmutatás, mely külföldön a fegyver megtagadására készlet s Oroszországban munkásokat, nőket, gyermekeket fegyverez? [...] Igen, most én is kimondom: ez a lap nem a mi érdekeinket szolgálja! Ennek csak egy fontos, hogy ezt a sok gyúanyagot a kirobbanásig szítsa, ennek mi csak eszköz vagyunk, egy az ezer közül, abban amiben a mi életünk vagy halálunk egy fíkarcsnyit sem számít nekik, eszköz a világegésre.*”³⁵⁶ Bár a cikk megfogalmazásában némi kritika a Francia Kommunista Pártnak is kijutott, a legsúlyosabb megállapítások a Szovjetuniót érik Bányai részéről. Így valószínűsíthető, hogy fokozatos megismerkedése és megbarátkozása a szocializmus eszméjével, nem jelentette automatikusan a Szovjetunió csodálatát is. Erre utalhat, hogy egy 1928. április 15-i naplóbejegyzésében a következő sorokat vetette fel: „*Moszkvában egyetemi propaganda intézetet alapítottak az Oroszország nyugati részeivel határos államok kisebbségi kérdéseinek tanulmányozására. Nem kérünk belőle! De vajjon elég erősek leszünk-e a harcra, két fronton küzdeni, amikor a kormány oly végzetesen ostoba szenvedéllyel egyre folytatja a legnélkülözhetetlenebb emberi értékek letéteményesének, az Egyháznak iskoláit, intézményeit, az állam egyetlen ki nem kezdhető mentsvárait?*”³⁵⁷

Grenoble-i tartózkodása alatt került közvetlenebb viszonyba Kuncz Aladárral, akivel – mint már korábban láttuk – 1925-ben, Kolozsváron ismerkedett meg. Bányai naplójának tanúsága szerint 1928-1930 között rendszeresen leveleztek.³⁵⁸ Kuncz 1928-ban értesítette Bányait, hogy unokahúga, Máthé-Szabó Magda³⁵⁹ szintén megkapta a Katolikus Státus ösztöndíját Franciaországba, egyben felkérte, hogy segítse őt. Kuncz személyesen kísért fel unokahúgát Grenoble-ba, akinek Bányai időközben lakást szerzett egy katolikus leányotthonban. Kuncz

³⁵⁵ Uo.

³⁵⁶ Uo.

³⁵⁷ CSSZM BLH, I. Személyes iratok, naplók stb. 1928. április 15-i naplóbejegyzés.

³⁵⁸ Kelt.: 1929 őszén és 1930 nyarán. CSSZM BLH, III. Levelezés, A/3. Bányai László levele Kuncz Aladárhoz 1930 nyarán. XI-es doboz.

³⁵⁹ A Bolyai Egyetem nyilvántartása szerint 1907-ben született Erzsébetvárosban. Franciaországi tanulmányait követően tanári pályára lépett, majd feleségül ment Jancsó Elemérhez. SJANC, Fondul Universitatea Bolyai, Dos.63/1946-1948. 45.

Párizsba is el szeretett volna utazni, hogy a készülőben lévő *Fekete kolostor*hoz anyagot gyűjthessen, erről azonban pénzszüke miatt le kellett mondania.³⁶⁰ Kuncz Aladár közel egy hétig tartózkodott Bányainál. Ez idő alatt a két férfi összebarátkozott és „letegeződött,” Bányai pedig értékes megfigyeléseket tett az író nézetvilágára vonatkozólag: „*Aladár a riportírást nagyon komolyan veszi. Nem rutinos, könnyed újságíró típus. Inkább esszéista és irodalomszervező.*”³⁶¹ Akárcsak Bányai nézetvilágára, Kunczéra is hatott a kortárs transzilvanizmus: „*Beszéltünk a romániai magyar irodalom ígéreteiről, fejlődési távlatairól, haladó szellemű kisebbségi elkötelezettségéről, a román irodalommal való termékeny kapcsolatokról. Szívügye az erdélyi irodalmi élet. Úgy beszél róla, mint a gyerekekről, akit közvetett módszerrel jobban lehet serkenteni, mint közvetlen beavatkozással.*”³⁶² Bányainak későbbi, 1930-as keltezésű levele utal rá, hogy a későbbiekben munka együttműködés is volt köztük, és nem kizárt, hogy Kuncz volt az aki bevonta Bányait az *Erdélyi Helikon* körébe, ahol az 1930-as évek első felében többször is publikált.³⁶³ Naplójának tanúsága szerint Kuncz egy ízben a következőt írta unokahúgának (eredetileg francia nyelven): „*Közöltem két cikkét. Tehetséges. Örömet okoz nekem. Sok mindenben kell tökéletesítenie magát, de sikerülni fog, mert szerény és munkaszerető.*”³⁶⁴ Kuncz Aladár azonban 1931. június 24-én hosszas betegség után elhunyt, így Bányai közéleti pályájának alakulásához már nem tudott érdemben hozzájárulni.

Bányai 1928 folyamán sikeresen teljesítette vizsgáit a grenoble-i egyetemen, és a Státus ösztöndíjának jóvoltából 1929 tavaszától már Párizsban, a Sorbonne-on folytathatta tanulmányait. Emlékirata szerint 1929 márciusában költözött át Grenoble-ból Párizsba. Életének újabb fejezetét később a következőképpen értékelte: „*Grenoble-ból 1929 márciusában való Párizsba utazásom nemcsak környezetváltozást jelzett. Fejlődésem új szakaszának kezdetét is jelentette, utat nyitva az érettebb irodalmi érzék s a tágasabb közéleti tevékenység felé.*”³⁶⁵ Párizsban az úgynevezett Latin-negyedben (Quartier Latin) foglalt magának szállást, egy Hotel des Nations elnevezésű

³⁶⁰ Napló, 1928. november 6-i bejegyzés. Bányai szerint Kuncz: „*Talán tartózkodik is ettől a viszontlátástól, hiszen akkor már azokat az ósdi erődítéseket is látni akarná, melyekhez annyi keserű emléke fűzi internálása idejéből.*”

³⁶¹ Uo., november 8-i naplóbejegyzés.

³⁶² Uo., november 10-i naplóbejegyzés.

³⁶³ CSSZM, BLH, Bányai László levele Kuncz Aladárhoz. „*Az októberi számra lenne egy esszém. A címe Croisset. Ti. meglátogattam áprilisban Flaubert lakóhelyét és mivel most van halálának éppen félszázados évfordulója, éppen aktuális lenne róla írni. Az egész impressziókból, gondolatokból s egy-két idézetből állna. Persze még nyers állapotban várja a leírást.*”

³⁶⁴ Napló, 1928. december 20-i bejegyzés. Emlékiratában is kitér a levélre, azt állítva, hogy hosszú ideig magánál tartotta és megőrizte azt, de 1944-ben, mikor kolozsvári lakását feldúlták, nyoma veszett.

³⁶⁵ Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 5.

épületben.³⁶⁶ Bányai Grenoble-ból Párizsba költözése a szocializációs környezet teljes megváltozását is jelentette számára. A két világháború közötti időszakban (is) Grenoble a katolicizmus egyik jelentős fellegvára volt Franciaországban, és bár – mint azt Bányai naplójának és emlékiratának tanúsága szerint maga is érzekelte – a francia katolikus egyház jóval nyitottabb volt az újítások felé, mint az erdélyi vagy akár a magyarországi, de ezáltal a francia konzervativizmus volt a leginkább hangsúlyos a város belső életében. Párizs ezzel szemben – fővárosként és világvárosként – számos vallási és politikai irányzatnak adott otthont, melyek a velük kapcsolatba kerülő Bányai számára értelemszerűen egy tágabb perspektívát biztosítottak.

Bányai saját állítása szerint Párizsban kezdett el behatóbban foglalkozni a nemzetiségi kérdéssel, sőt, cikket is írt a témában. Sajnálatos módon ennek a cikknek azonban – önbevallása szerint is – nyoma veszett. Ezt a rejtélyes cikkét eljuttatta Kuncz Aladárhoz, aki ekkor még az *Ellenzék* munkatársa volt. Kuncz erről később egy levélben a következőképpen referált unokahúgának, Máté-Szabó Magdának (eredetileg francia nyelven): „*Bányai hosszú cikket küldött nekem a kisebbségi kérdésről. Közölni fogom. Egyébként jól ír...*”³⁶⁷ A cikk azonban az *Ellenzék* lapszámaiból nem került elő, így valószínűleg soha nem jelent meg.³⁶⁸ Ennek ellenére ez a tény kiemelt fontosságú, ugyanis az első bizonyítéka annak, hogy Bányai fokozatosan érdeklődni kezdett a közéleti szerepvállalás iránt.³⁶⁹

Jegyzetei alapján párizsi olvasmányai a korábbiaknál sokkal világibbak voltak, bár a vallásos irodalom még itt is jelen volt. Így például elolvasott egy könyvet Salo-i Szent Ferencről, valamint egy másik könyvet Szent Pascal életéről is. A francia vallási miszticizmus is megjelent olvasmányai között Henri Delacroix filozófus *Études d'histoire et de psychologie du mysticisme* [Tanulmányok a miszticizmus történetéről és pszichológiájáról] című műve révén. Olvasmányai között ugyanakkor megtaláljuk a szélsőjobboldali Louis-Ferdinand Céline³⁷⁰ egy munkáját is. Bár továbbra is olvasott költészetet, a korábnál jóval kevesebbet: jegyzetei között csak Jean Cocteau

³⁶⁶ Bányai László: i. m. 9. „*A Hotel des Nations, a <<a Nemzetek Szállója>> négyemeletes, keskeny, régi épület volt, amelynek épségéről, tisztaságáról ugyanazon család tagjai gondoskodtak, egyetlen alkalmazottal, aki családtagként velük étkezett.*”

³⁶⁷ Idézi Bányai László: i. m. 13.

³⁶⁸ Jellemző Bányai örökös gyanakvására, hogy ebben is ellenséges aknamunkát feltételezett: „*Valakinek szemét szúrhatott, és Kuncz mégsem közölte.*” (Bányai László: i. m. 13.).

³⁶⁹ Ezzel lehet összefüggésben, hogy hagyatékában található egy 1929-es keltezésű jegyzet, melyben Pál Gábor OMP-s képviselő egy parlamenti felszólalását jegyzetelte ki a kisebbségi kérdésről. CSSZM BLH, I./C. jegyzetek.

³⁷⁰ Céline a két világháború között antiszemita írásokat jelentetett meg, és közel állt az Action Française-hoz, bár annak nem volt tagja. Franciaország német megszállását követően nyíltan támogatását fejtette ki a „bolsevizmus elleni keresztes” háború mellett, Hitlert dicsőítve. Tevékenysége miatt 1945 után háborús bűnösnek elítélték.

és Charles Baudelaire néhány verse található meg. Fontos azonban kiemelni, hogy ez a két szerző is a francia költészet modernista irányvonalához tartozott. Ezenkívül jegyzetei között számos útleírás található: főként a rouen-i katedrálisról, de kijegyzetelte Maurice Bassé: *Alsace-Lorraine* [Elzász-Lotharingia] című útleírását is. Olvasott emellett szórakoztató szépirodalmat (pl: Rosa Nunchette Carr: *Only the governess*) és a francia szépirodalom klasszikusait is. Így Honoré de Balzacot, Pierre Coneille drámaíró műveit, illetve a francia katolikus irodalom egyik jelentős kortárs képviselőjének, Francois Mauriac-nak a műveit. Az eredetiben olvasott francia munkákat nyelvészeti könyvek, elsősorban a francia kiejtéstan egészítették ki.³⁷¹

A grenoble-i és magyarországi olvasmányjaival szemben két tárgykör jelentkezett gyakorlatilag teljes újdonságként: egyrészt megjelennek szociológusok és történészek munkái, másrészt a szocialista irodalom klasszikusai is (bár a két tárgykör több ponton fedí egymást). Jegyzetei között a sort a szocializmus előfutárának is tartott Georg Wilhelm Friedrich Hegel *Történelem és társadalom* című munkája nyitotta. Ezt követi Karl Marx egy közelebbről meg nem nevezett munkája, majd Friedrich Engels: *A család, a magántulajdon és az állam eredete*³⁷² című könyve. Bár később, Romániába hazatérve illegális marxista szemináriumokon is részt vett, kijelenthető, hogy ez irányú képzettségének alapjait Párizsban szerezte meg. Ugyanakkor nem állt meg a marxista klasszikusoknál, erről tanúskodik egy francia nyelvű újságkivágás Szergej Mihajlovics Eisenstein szovjet filmrendező egyik előadásáról.³⁷³ Emlékirataiban azt állította, hogy már Marx és Engels műveinek olvasása előtt olvasta a narodnyik Georgij Plehanov marxista teoretikus két művét.³⁷⁴ Úgy értékelte, hogy „*ebben is, mint sok másban, rendhagyó volt a fejlődésem.*”³⁷⁵ Egyben Plehanov műveit olvasva kezdett rokonszevezni a forradalom eszméjével: „*Plehanov könyvei alaposan megtépázták idealista nézeteimet. Nem egy fogalmamat a feje*

³⁷¹ CSSZM BLH, I. Személyes iratok, kéziratok. C. Franciaországi tanulmányok jegyzetei. 1927-1930.

³⁷² Der Ursprung der Familie, das Privateigentums und des Staats. Zürich, 1884.

³⁷³ Uo.

³⁷⁴ Párizsban szerezte be őket és francia nyelven olvasta. A két mű címe: A marxizmus alapvető kérdései (Les question fondamentales du marxisme) és A harcok materializmus (Le matérialisme militant).

³⁷⁵ Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 51. Sajnos nem részletezte miben állt a – szerinte – rendhagyó fejlődése. Ugyanakkor írásait és levelezését átolvasva úgy tűnik, hogy gyakran úgy gondolta mások nem értik meg őt. Ez a külvilágban úgy csapódott le, hogy Bányai zárkózott, magába húzódnó vagy egyenesen arrogáns. Az egyik legkifinomultabb jellemrajzot Bernád Ágoston közölte róla egy recenziójában, melyet Balogh Edgár és Bányai egy-egy művéről írt. Eszerint: „*Balogh Edgár heves, robbanékony, romantikus alkat, örök vitázó, szervező, cselekvő, még akkor is, amikor a cselekvés lehetősége csupán az írásban adatik meg számára. Balogh Edgárt nehezen képzelem el Hivatalban. Az ő életeleme: a Fórum. Bányai zárkózottabb, hidegebb intellektus, fegyelmezett, racionálisan csiszolt elme, s ez elme mögött: nyugtalan lírai mélyrétegek. Van valamilyen sajátos tartózkodás egyéniségében, amely a látszat ellenére távolabb tartja őt az emberektől.*” (Bernád Ágoston: Két könyv-két kortárs. *Korunk*, 1976/11. 4.).

tetejéről a talpára állították. Kezdem arra is rájönni, hogy csupán olvasmányok révén az ember eszmevilága még nem kap szárnyra. Hogy a forradalmi eszmék is csak a küzdőtéren kristályosodnak ki.”³⁷⁶

A marxista teoretikusok mellett Bányai olvasmányai között társadalomtörténeti és szociográfiai munkák is jelentkeztek. A magyar történetírást ezekben a jegyzetekben Acsády Ignác *A magyar jobbágyság története* című 1906-ban megjelent szintézise képviseli. Olvasott viszont munkákat Georges Lefebvre-től és Lucien Febvre-től. Míg az előbbi a mikrotörténetírás egyik atyjának számít, és munkásságában jelentkeznek marxista elemek is, addig Febvre 1929-ben Marc Bloch-kal közösen megalapította az *Annales* folyóiratot, mellyel az azonos nevű történetírói iskola egyik megalapozójává vált. Az Annales iskolához kötődő történészek nevéhez fűződik lényegében a modern gazdaság- és társadalomtörténetírás megalapozása. Bányai olvasmányai között még jelen volt a historista irányt képviselő Hippolyte Taine és a korai kereszténység történetét kritikai szemszögből vizsgáló Ernest Renan is.³⁷⁷ Egy sajátos színfoltot képviselt Bányai olvasmányai között a Korán, melyet francia fordításban olvasott,³⁷⁸ illetve egy franciára fordított ballada az algériai szabadságharcos, Abd el-Kader al-Dzsazaíri³⁷⁹ életéről. Bányai először Grenoble-ban találkozott főként francia gyarmatokról érkező muszlimokkal, majd párizsi tartózkodása alatt felkeltette figyelmét az akkor francia gyarmat Algéria. Ez az érdeklődése később egy algériai utazásban csúcsonyosodott ki, melyre – olvasmányainak tanúsága szerint – igyekezett alaposan felkészülni. Ugyanakkor egy *Vasárnapban* megjelent cikk szerint keresztény nézeteiből származó előítéleteit nem tudta teljesen levetkőzni.³⁸⁰

Maga Bányai a későbbiekben a következőképpen jellemezte franciaországi olvasmányait: „*Descartes, majd az enciklopédisták, főként Diderot és Voltaire olvasása*

³⁷⁶ Bányai László: i. m. 51.

³⁷⁷ Uo. Renan egyik fő műve ebben a témakörben az 1863-ban megjelent *Jézus élete*. Ebben Renan – amellet, hogy a fajelmélet egyes megállapításait is beépíti – Jézust emberként és nem Istenként írja le, egyben az evangéliumokban jelentkező csodák hitelességét is elvetve. Renan könyvét természetesen keresztény körökben teljességgel elutasították.

³⁷⁸ Az iszlám hittudósainak többsége úgy tartja, hogy a Korán csak eredeti, arab nyelven olvasható. Amennyiben lefordítják elveszti eredeti értelmét, és könnyen félremagyarázható, inshallah.

³⁷⁹ Abd el-Kader „az algériai” (az al-Dzsazaíri jelentése) algériai szúfi vallási vezető volt a 19. században, aki a francia hódítás idején fegyvert fogott, és szembeállt a megszállókkal. Miután legyőzték letartóztatták és franciaországi börtönbe került, majd szabadon távozhatott az Oszmán Birodalom területére. Damaszkuszi száműzetésben halt meg.

³⁸⁰ Ebben a cikkében az iszlám vallás képviselőit pogányokként jellemzi, kiemelve az iszlám vallás „elmaradottságát” a kereszténységgel szemben, emellett az iszlám agresszív voltát hangsúlyozta: „*A Koránra gondolok, ahol írva van: nem lehet béke a hitetlenekkel szemben. De amikor az igazhívőknek nincs elégséges erejük az elleneállásra, nem baj ha lemondanak egy időre a szent háborúról, bizonyos mértékig ez is hadviselés.*” (Bányai László: *Úti Reflexiók*. In: *Vasárnap*, 1930. augusztus 30. 21-22.).

hozzájárult egyre foszlányosabb vallásosságom felszámolásához. A középkori teológiának és morálnak igyekeztem én is racionalizmussal és szarkazmussal fölébe kerülni. De ha gondolkodásban szembe is szálltam a felhők közt lebegő neotomista észkonstrukciókkal, a beidegzett merevség és gátlás nehezen engedett föl. Az irodalomban a katolikusként reklámozott Paul Bourget laposságán hamar túljutottam, s a hagyományok élesztésén modern eszközökkel próbálkozó Maurice Barres sem tudott sokáig lekötöni. A modern francia irodalom legkiválóbbjai közül a szimbolisták vonzottak, Baudelaire és Verlaine, a természetrajongó Francis Jammes és a misztikusnak is merész Paul Claudel. André Gide és Paul Valéry új útjait mutatták számomra a regénynek és költészetnek. Csak a több kitartást igénylő Prousttal nem tudtam még akkor megbirkózni. Eszmevilágomat szélrózsaszerűen próbáltam gazdagítani, a Bibliothèque Nationale-ban töltött napi öt-hat órán át. A többi idő a városnézésre, a végnélküli sétákra kellett.”³⁸¹ Egyben kihangsúlyozta, hogy „egyre kevesebb verset írt.”³⁸²

Mint Bányai 1925–1930 közötti olvasmányélményeinek bemutatása is érzékelteti, pályakezdő éveire kétségtelenül egy széleskörű műveltséggel rendelkező értelmiségi vált belőle. Bár olvasmányainak túlnyomó többsége a kultúra, művészet és filológia irányába predestinálta volna, párizsi olvasmányai már arra utalnak, hogy mindinkább érdeklődni kezdett a közéleti pálya iránt. Bányai világnézetének és pályafutásának alakulására azonban új kapcsolatai is jelentős befolyással voltak. A Sorbonne-on a kor jelentős francia szakemberei tanították. Emlékirataiban külön kiemelte művészettörténet tanárát, Émile Mâle ³⁸³ professzort, aki középkori építészettörténet kurzusán képeket is vetített, felkeltve ezzel Bányai (és valószínűleg a többi diák) érdeklődését.³⁸⁴ Ez a lelkesedés Mâle professzor órái iránt magyarázza Bányai hirtelen érdeklődését a művészettörténet iránt, melyek a korábban már említett publikációiban csúcsosodtak ki. Hasonlóan pozitívan nyilatkozott Vendries ³⁸⁵ professzor összehasonlító nyelvészet óráiról, valamint Ion-Aurel Candrea³⁸⁶ román nyelvészet óráiról, melyet az elismert

³⁸¹ Bányai László: A Páztortúztól a Korunkig. In: *Korunk Évkönyv*, 1976. 47.

³⁸² Uo.

³⁸³ Émile Mâle (1862-1954) művészettörténész, 1906-tól 1937-ig a Sorbonne művészettörténet tanára. Tevékenységének elismeréseként a Francia Akadémia tagjává választotta, akadémiai székfoglalóját a francia gótikáról tartotta.

³⁸⁴ Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 26.

³⁸⁵ Az ő személyazonosságát nem tudtam megállapítani.

³⁸⁶ Ion-Aurel Candrea (1872–1950) román nyelvész. A Sorbonne-on tanult, 1902-ben védte meg doktori disszertációját a román nyelv latin gyökereiről. 1927–1938 között a bukaresti egyetem filológiai tanszékét vezette. 1942-ben zsidó származása miatt elvesztette román állampolgárságát, majd a háború után Párizsba emigrált és ott halt meg (Balaciu, Jana – Chiriacescu, Rodica: *Dicționar de lingviști și filologi români*. Editura Albatros, Bukarest, 1978.)

román filológus vendégtanárként tartott. A legközvetlenebb viszonyba azonban Mario Roques-val,³⁸⁷ a középkori irodalomtörténet tanárával került. Emlékirata szerint Roques felvetette számára, hogy doktoráljon nála francia nyelvészetből, ő azonban makacsul kitartott amellett, hogy feltétlenül erdélyi témával szeretne foglalkozni.³⁸⁸ Erről a doktori-lehetőségről beszámolt Kuncz Aladárnak is egy 1929-ben kelt levelében: „Párizsban letettem a Licence utolsó vizsgáját is. Úgy hírlík, hogy még egy évre kiküldenek, de semmi kedvem, hogy valamilyen nyelvészeti témából készüljek doktorátusra, pedig kénytelen-kelletlen inkább azzal foglalkoztam eddig. Szeretnék valamilyen szellemtörténeti témán dolgozni, ami francia vonatkozású legyen s erdélyi érdekű. De semmi anyagom nincs itt, még az alapdolgozatra sem, pedig jó volna most tájékozódni.”³⁸⁹

Bányai párizsi tartózkodása alatt rendszeres társasági életet élt. Ahogy erről ő fogalmazott utólag: „Napi programom utolsó egyetemi évemben általában ez volt: este baráti társalgás a Saint-Germain-des-Prés, majd a Montparnasse irodalmi kávéházaiban, éjfél utánig bolyongás, másnap délelőttig alvás, a reggelenél újságböngészés. Azután olvasás, a Bibliotheque Nationale-ban esti zárásig, megszakítva a büfében való étkezéssel.”³⁹⁰ Ilyen kávéházi társalgásokon ismerkedett meg többek között Brachfeld Olivérral.³⁹¹ Brachfeld élesen szemben állt a keresztény-konzervatív világszemlélettel. Erre utalhat Bányai egyik megjegyzése is: „Párizsban szintén pszichológiára iratkozott, bár mélységesen megvetette az előadások konzervatív szellemét.”³⁹² Bányaival ugyanakkor elsősorban nem politikai, hanem lélektani vitákat folytattak. Közvetlen kapcsolatuk ellenére Bányai szerint Párizsból való hazaköltözését követően soha többé nem találkozott vele. Hallomásból tudni vélte, hogy 1936-ban Barcelonában lett egyetemi tanár, majd a spanyol polgárháború kitörését követően a köztársasági csapatok oldalán vett részt a harcokban. Franco győzelmét követően azonban visszatért Franciaországba.³⁹³

Bányai párizsi kapcsolatainak többsége elsősorban irodalmárok közül került ki. Itt ismerkedett meg Szerb Antal irodalomtörténésszel, akiről később a következőképpen írt: „Szerb Antallal a Boulevard Saint-Germain egyik kávéházában folytattam irodalmi eszmecserét,

³⁸⁷ Mario Roques (1875–1961) francia nyelvész. A Sorbonne és a Collège de France nyelvészet és irodalomtörténet tanára volt. Pályafutása során összesen 15 önálló kötete jelent meg.

³⁸⁸ Bányai László: i. m.

³⁸⁹ CSSZM BLH, Levelezések, stb. Bányai László levele Kuncz Aladárhoz, 1929. augusztus 9.

³⁹⁰ Bányai László, I. m. 26.

³⁹¹ Brachfeld Olivér (1908-1975). Budapesten született, Bécsben és Párizsban végezte az egyetemet (a numerus clausus miatt), majd előadótanár lett Párizsban a Sorbonne-on. Pszichológus volt. Bogotában hunyt el.

³⁹² Uo.

³⁹³ Uo., 32-33.

elámulva kifinomult szellemességén, világirodalmi ismeretei széles körén.”³⁹⁴ Ugyancsak itt ismerkedett meg Gyergyai Albert irodalomtörténésszel, aki ekkor – többek között – a *Nyugat*³⁹⁵ munkatársa volt. Bányai szerint Gyergyai felajánlotta, hogy leközi a „Szegény szamaritánusok” című versét a *Nyugat*ban, de ő ezt ekkor már kiküldte Kuncz Aladáron keresztül az *Erdélyi Helikon*nak.³⁹⁶ Egy párizsi asztaltársaságban ismerkedett meg Trócsányi Zoltán későbbi irodalomtörténésszel, akadémikussal. A „két majomhoz címzett kávéházban” (Café des deux magots) ismerte meg Rónai Pál³⁹⁷ nyelvészt. Bányai visszaemlékezése szerint Rónai és Szerb Antal egy asztaltársaságba jártak, és számos szakmai vitát folytattak le a fiatal irodalmárok (köztük Bányai) füle hallatára: „Szerb Antal és Rónai Pali közt nemegyszer fantasztikus irodalmi vetélkedés zajlott le, aminél mi többiek csak áhítattal asszisztáltunk, mint valami világhírű sakk mesterek játszmájánál a szurkolók. Az egyik egy szakaszt vagy egy sort idézett valamelyik világnyelven írt versből, a másiknak folytatnia kellett. Szerb Antal modern költészeti ismeretei szélesebb körűek voltak, s azonkívül angolul is jobban tudott. Viszont Rónai kitűnő latinista volt.”³⁹⁸ Szerb Antal révén ismerkedett meg Hevesi András íróval, újságíróval³⁹⁹. Ugyancsak Párizsban tanult ekkor Dionisie Pippidi, a később nemzetközi hírnévre szert tevő román történész és epigráfus. Bányai állítása szerint ő is itt ismerkedett meg Szerb Antallal, és szoros baráti kapcsolat alakult ki közöttük: „Párizsban tanult ekkor a bukaresti, latin-görög szakos Pippidi, a mai nemzetközi hírnevű epigráfus. A külvárosi Fontenay-aux-Roses román diákotthonában tanyázott, és egy csomó szakmabeli fiatal magyar tudóssal volt ismeretségben. Szerb Antalhoz pedig, annak haláláig, szoros barátság fűzte. A háború kitöréséig sűrűn leveleztek egymással. Aztán Szerb Antalt meggyilkolták a nyilasok. Pippidi professzor most is őrzi Szerb Antal francia nyelven írt leveleit. Bizonyára megvannak Pippidi levelei is Szerb Antal hagyatékában. Milyen jó lenne, ha erről a levelezésről valamelyik irodalomtörténészünk tanulmányt írna, annál is inkább,

³⁹⁴ Bányai László: A Pásztortűztől a Korunkig. 47.

³⁹⁵ A 20. századi magyar irodalmi élet meghatározó szakfolyóirata volt, mely 1908–1941 között jelent meg. Főszerkesztője előbb Osvát Ernő, majd Babits Mihály volt. Babits halálát követően szűnt meg.

³⁹⁶ Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980.

³⁹⁷ Bányai visszaemlékezése szerint Rónai francia-latin-olasz szakon szerzett diplomát a Sorbonne-on. Rövid időre hazaköltözött Budapestre, de mivel tanái állást nem kapott, 1939-ben Braziliába költözött. Az 1960-as években is itt volt gimnáziumi tanár, 1992-ben halt meg ugyanott.

³⁹⁸ Uo., 34.

³⁹⁹ Hevesi egyetelmi tanulmányait követően hazatért Budapestre, de 1939-ben visszautazott Franciaországba, azzal a szándékkal, hogy a náci Németország ellen harcoljon. 1940 júniusában a francia hadsereg katonájaként esett el a fronton. 1945-ben posztumusz kitüntették a Francia Becsületrenddel.

mert mindkét barát leveleiből mély humánus árad.”⁴⁰⁰ Az erdélyi magyar kulturális és közélettel Bányai számára az egyedüli kapcsolódási pontot Jancsó Elemér képezte. Jancsó 1930 nyarán érkezett Párizsba és Bányai hazautazásáig együtt járták a várost.⁴⁰¹ Nem kizárt, hogy Jancsó itt ismerkedett meg – talán Bányai közreműködésével – Máthé-Szabó Magdával, akit 1945-ben feleségül is vett.⁴⁰²

Mint a fenti példákból is kitűnik, Párizs a 20. század 20-as és 30-as éveiben egy pezsgő kulturális életnek adott otthont, és egyben az ifjú magyar (és európai) értelmiségi elit számára is egy szocializációs közegnek számított. Bányai számára itt szerzett kapcsolatai egy komoly irodalmi pályát vetítettek előre. Hogy ez mégsem valósult meg, az meglátásom szerint részben Romániába való hazatérésének számlájára írható, részben pedig a kommunista mozgalom mellett való fokozatos elköteleződésének köszönhető. Erről egyébként ő maga is hasonlóan vélekedett a későbbiekben: *„Ha az 1933-ban történt letartóztatásom s a börtön után következő bojkott, meg a megbélyegzett ember ijedelme nem törí meg az írói pályám, talán műfordító és esszéíró leszek. Bár társadalmi elkötelezettségemnek akkor is eleget tettem volna.*”⁴⁰³ A magyar irodalmárok között érzett különütasságára utal azonban egy másik állítása is: *„Párizsi íróbarátaim modernségemmel együtt a katolikus lelkiületet emlegették bennem. De én már eklektikus voltam, különböző szellemi irányzatok gyöngyszemeit fűzve egybe. Míg ők kezdetben eklektikusok, éppen a katolicizmusban vélték feltalálni, dogmák nélkül, korunk ihlető áramlatát. A parnasszista Babits módjára, aki erotikus és istenes verseket egyaránt fordított, s akit ők mindnyájan mesterüknek tartottak.*”⁴⁰⁴

Önbevallása szerint a francia katolikus személyiségek közül ekkor már csak az olyan reformszemélyiségek vonzották, mint Francois Mauriac író és Jacques Maritain filozófus. Mauriac személye és munkássága olyannyira felkeltette Bányai érdeklődését, hogy 1931-ben cikket jelentetett meg róla az *Erdélyi Tudósító*ban.⁴⁰⁵ Emlékirataiban utólag úgy értékelte, hogy vallásosságának fokozatos felszámolásához Engels és Plehanov művei is hozzájárultak.⁴⁰⁶

⁴⁰⁰ Uo., 34-35. Ismereteim szerint a levelezés a mai napig nem lett feldolgozva.

⁴⁰¹ Uo., 38.

⁴⁰² SJANC, Fondul Universitatea Bolyai, Dos.63/1946-1948. 47.

⁴⁰³ Uo., 36.

⁴⁰⁴ Uo. Bányai ezzel szemben határozottan kijelentette, hogy számára – akárcsak Jancsó Elemér számára is – Móricz Zsigmond volt a szakmai példakép. Móriczcal egyébként személyesen is megismerkedett pesti egyetemi éve alatt.

⁴⁰⁵ B. Bányai László: Francois Mauriac. In: *Erdélyi Tudósító*, 1931/2. 23-25.

⁴⁰⁶ Bányai László: i. m. 51. *„Elgondolkodtam azon, amit Engels mondott, hogy korunkban a vallás minden lehetősége kimerült. Plehanov ehhez hozzáfűzte, hogy ezek a lehetőségek nem merültek ki a valóságban, csak öntudatos*

Ugyanakkor volt egy másik tényező is, a már korábban is tárgyalt ellenérzése az erdélyi római-katolikus egyházzal szemben. Az 1929-ben kitört gazdasági világválság saját elmondása szerint csak annyiból érintette, hogy „Párizsban drágább lett az élet,” családja azonban nagyon megsínylette. Öccse, Sándor, aki ekkor végezte Kolozsváron az orvosi egyetemet állandóan nélkülözött, édesanyjuk pedig szinte szünet nélkül dolgozott, hogy a gyermekei és saját megélhetését biztosítsa. Bányait ez a papság és a katolikus tulajdonú bankok ellen hangolta: „Ekkor hallottam arról is, hogy az úgynevezett magyar, sőt katolikus bankok, például a gyulafehérvári székhelyű Transsylvania, kényszervégrehajtás okán negyvenszázalékos uzsorakamatot hajtanak be falusi ügyfeleiktől. Számos pap szószékről hirdette e bankoknak a kisebbségi magyarság hasznára folyó jótékony tevékenységét.”⁴⁰⁷ A gyulafehérvári püspökség és a „katolikus” bankrendszer vezetése egy kézben tömörült. Gyárfás Elemér volt egyszerre az Erdélyi Katolikus Státus világi elnöke és az Erdélyi Bankszindikátus elnöke is. Állítása szerint hosszú levelet írt Párizsból Majláth püspöknek, melyben Gyárfás személyét sem kímélte, tudomása szerint azonban a püspök ezt a levelet neki is megmutatta. Bányai véleménye szerint ez vezetett ahhoz, hogy 1930 után nem támogatták anyagiakkal tervezett doktori tanulmányait, sőt ahhoz is, hogy Csíkszeredába helyezték tanárnak az általa kért Marosvásárhely vagy Kolozsvár helyett.⁴⁰⁸

Bányai Párizsban Kuncz Aladár ajánlására megismerkedett Gyomai Imrével.⁴⁰⁹ 1929-ben Kuncz levélben kereste meg Gyomait, felkérve hogy unokahúgát, Máté-Szabó Magdát és Bányait vegye szárnyai alá, és ismertesse meg baráti körével. Gyomai, kötődéséből kifolyólag – 1924-ig az *Ellenzék*nek volt szerkesztőségi tagja és párizsi tudósítója, de a *Korunk* megalapítását követően ennek az újságnak lett állandó munkatársa. Bányai visszaemlékezése szerint egyben francia baloldali lapok számára is írt.⁴¹⁰ – ez egyben azt is jelentette, hogy Bányai kapcsolatba került azokkal a francia és külföldi kommunista értelmiségiekkel, akik Párizsban megfordultak ebben az időszakban.

proletároknál. Azonban nemcsak öntudatos proletárok vannak, hanem félig öntudatosak és öntudatlanok is. És van egy csomó értelmiségi, aki a valóságban öntudatlanul hagyja magát sodorni mindenféle divatos áramlattól, és mindenféle miszticizmus felé hajlik.”

⁴⁰⁷ Uo., 52.

⁴⁰⁸ Ennek bizonyításához természetesen fontos lenne a másik fél, Gyárfás Elemér vagy akár Majláth püspök álláspontját ismerni, erre vonatkozóan azonban nincsenek forrásaim.

⁴⁰⁹ Gyomai Imre (1894-1962) Író és újságíró. Gyomaendrődön született Weinberger Imre néven.

⁴¹⁰ Uo., 47.

Gyomai javaslatára 1929 végén megtekintett egy szovjet színdarabot, melynek címe *La rouille* („a rozsdá”) ⁴¹¹ volt. A történet – Bányai tolmácsolása szerint – az orosz polgárháború idején játszódott és a „klasszikus” „ellenforradalmárok és imperialista intervenciós csapatok” elleni harcokat dolgozta fel. Bányai a színdarabról cikket írt, melyet 1930 januárjában lehozott a *Pásztortűz*. ⁴¹² Bár emlékiratában utólag azt állította, hogy tetszett neki a darab, a *Pásztortűz*ben közölt szöveg pontosan az ellenkezőjéről tanúskodik. Bányai tudta, értette, hogy ez a szovjet nyilvánosságnak szánt, az 1920-as évek szovjet viszonyait kritizáló, az 1917-es forradalmi eszméket számonkérő darab volt. Ugyanakkor úgy ítélte meg, hogy a következtetése, megoldása hamis: „*A cári rozsdá? Nem. Az emberiség örök rozsdája, a paragrafusba nem szorítható gonosz, ezerfejű természet kezd ki a jó kommunizmuson. A tekintetbe nem vett emberi anyag, az ösztön, az élet borítja fel az egész számtani műveletet. Be is sorozzák az ellenforradalmárok közé, mivel csak ezen a címen lehet valakivel végezni a mai Oroszországban, s egykettőre lecsiszolják a rozsdát. Hogy újra ki fog rajta ütni, hogy a természettel csak alkudni lehet, de legyőzni őt alig? Az most nem számít.*” Az írás azt tükrözi, hogy Bányai ekkor még elvetette a „szovjet víziót”, kora Oroszországát „fantasztá, életveszélyes gépezet”-nek nevezte. Másrészt viszont a kritika zárásában ő is azt húzta alá, hogy a Szovjetunió letért a forradalmi útról: „*nemrég még a Fedorok képviselték az ellenforradalmat, s a Térékinek a tiszta kommunizmust, az már nem aktuális. Azóta a szovjet áttért az amerikanizálódás, a vörös ruhát öltött kapitalizmus jövedelmezőbb útjára. Neki most pontos munkásokra, hibátlan kerekekre van szüksége a hatalmas rozoga gépezethez. A többi, ha élni akar, poltron legyen, denunciáns. A talajt vesztett makacs Térékinek csak zavarják a játékot. Pusztulást hoznak és rájuk is az vár.*” A Szovjetunióról írt kritikus megjegyzések azt érzékeltetik, hogy bár Bányai nézetvilága párizsi tartózkodása alatt már fokozatosan tolódott balra, sőt kifejezetten jó véleménnyel volt a marxista teoretikusokról, ez nem eredményezte automatikusan szimpátiáját a bolsevizmussal és a szovjet rendszerrel.

Hasonlóképp jelentős esemény volt Bányai számára, mikor Gyomai közvetítésével a Montparnasse egyik kávéházának teraszán személyesen is megismerkedett Ilja Ehrenburg ⁴¹³ szovjet íróval. Ehrenburg mély hatást tett az ifjú Bányaira, bár a találkozójuk leírása alapján nem

⁴¹¹ Bányai szerint a darab szerzői egy bizonyos Kirhon és Uszpenszkij voltak.

⁴¹² Bányai László: Moszkva Párizsban. In: *Pásztortűz*. 1930 január.

⁴¹³ Ilja Ehrenburg (1891–1967) szovjet író. Polgári zsidó családban született. Részt vett az 1905-ös orosz forradalomban, amiért elítélték, szabadulása után Párizsba emigrált, itt maradt 1940-ig, a német bevonulásig. 1905-től volt a bolsevik párt tagja, a két világháború között közölte írásait többek között a *Pravda*, az *Izvesztyija* és a *Krasznojá Zvezda* is.

sokat kommunikáltak egymással: „Mikor a kávéházba értünk, az összetolt asztalok körül már számosan ültek. A főhelyen maga Ehrenburg. Amikor bemutattak neki, kivette szájából a pipát, pár szóval üdvözölt, azután tovább fújta a füstöt. Kissé pocakos testével, s kutyájával a lába mellett inkább joviális kávéházi polgárra, mint forradalmár íróra emlékeztetett.”⁴¹⁴ Jegyzeteinek tanúsága szerint azonban Bányai párizsi tartózkodása alatt (valószínűleg a vele való találkozást követően) több francia nyelven megjelent cikket elolvasott tőle,⁴¹⁵ emlékirataiban pedig kitért rá, hogy a találkozást követően olvasta el a Ehrenburg *Moszkvai sikátor* és *Lasik Roitschwantz* című műveit, melyek elnyerték tetszését.⁴¹⁶ Később, 1934-ben cikket is írt a *Korunk*nak Ehrenburg egy esszégyűjteményéről, mely cikk az „Ilja Ehrenburg francia írókról” címet viselte. Bár a cikk alapvetően irodalomtudományi fejtegetés, Bányai egy szubjektív bekezdést is „becsempésztett:” „Megvallom, mikor 1929-ben a Montparnasse egyik kávéházának teraszán az Erdélyből Párizsba került Gyomai Imre, a francia baloldali lapok munkatársa bemutatott neki, még semmit sem olvastam műveiből. Azután is először a francia eredetiben megjelenteket olvastam végig, amelyek az imperialista világ maró szatirájával hozzásegítettek nem egy kérdés megértéséhez.”⁴¹⁷

Bányai első alkalommal – jobbára véletlenül – 1930. március 15-én vett részt egy kommunista színezetű megmozduláson. A nemzeti ünnep alkalmából a párizsi magyar nagykövetség díszünnepséget rendezett. Miközben a nagykövet díszbeszédet tartott, az összegyűlt magyar tömegből többen bekiabálták, hogy „Le a fehérterrorral! Le Petőfi árulóival!”, majd Bányai visszaemlékezései szerint a beszéd megzavarására többen elkezdték az internacionálét énekelni. A követség a párizsi rendőrséghez fordult, mely gumibottal verte szét a tömeget. A hangadók azonban nem sokára újra gyülekezni kezdtek a közeli földalatti bejáratánál, és Bányai is velük tartott, felháborodva a követség „cinkosságán” a francia rendőrséggel. Itt tudta meg, hogy a

⁴¹⁴ Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 49-50.

⁴¹⁵ CSSZM BLH, I. napló, önéletrész, jegyzetek, C. Franciaországi tanulmányok jegyzetei. Cikk-kivágás a *Le Monde Nouveauból*, 1930 január.

⁴¹⁶ Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 50. Itt ugyanakkor megemlíti, hogy az 1945 utáni művei szerinte „vérszegények” voltak. Ez a véleménye némiképp azért is meglepő, mert Ehrenburg 1945 után jobbára a sztálini propagandát közvetítette műveiben (egészen a hruscsovi „olvadásig” – mely kifejezés egyébként szintén tőle származik), tehát azt az eszmekört, melyet Bányai is felvállalt az 1930-as évek közepétől. Bányai Péter szerint apja élete vége felé reformkommunista lett, majd kiábrándult a kommunista eszmekörből, az ehhez hasonló megállapítások Péter kijelentésének igazát támaszthatják alá.

⁴¹⁷ Bányai László: Ilja Ehrenburg francia írókról. In: *Korunk*, 1934/1.

tiltakozás szervezői mindannyian a Francia Kommunista Párt magyar csoportjához tartoztak, néhányan közülük Erdélyből költöztek át Franciaországba.⁴¹⁸

Az utolsó vallási rendezvény melyen résztvett az algíri katolikus kongresszus volt 1930. április 20-27. között.⁴¹⁹ Azonban már ezen sem annyira vallásos meggyőződése, hanem az utazás lehetősége miatt vett részt vagy esetleg azért, hogy lássa – ahogy emlékirataiban írta – az „érem másik oldalát, a gyarmati elnyomást.”⁴²⁰ Nem Bányai volt az egyetlen Franciaországban tanuló erdélyi magyar akinek érdeklődését felkeltették az észak-afrikai francia gyarmatok. Vele egy időben indult észak-afrikai körútra Jancsó Elemér is, aki azonban Bányaival szemben a magányos és szervezetlen utazást választotta, egyben nem csak Algériát, hanem Marokkót és Tunéziát is beutazta. Több hónapos utazásán készült útinaplóját később könyvként adta ki Kolozsváron *Északafrikában* címmel.⁴²¹ Mivel Bányai és Jancsó párizsi tartózkodásuk alatt közeli kapcsolatban álltak egymással, nem kizárt, hogy ezen a téren egymást inspirálták. Az a tény, hogy Jancsó nem ment el Bányaival egy katolikus rendezvényre, abból következhetett, hogy eredetileg református volt.

Bányai Marseilles-ből utazott hajóval Algírba 350 francia egyetemistával együtt. Algírban rezesbanda fogadta őket, mely eljátszotta tiszteletükre a Marseilles-t. Bányai visszaemlékezése szerint a kongresszus időpontjának kiválasztása nem volt véletlen, ekkor ünnepelték Algéria gyarmatosításának századik évfordulóját.⁴²² Az ifjú Bányai számára ez az utazás élete végéig egy meghatározó élmény maradt. Ezt az is alátámasztja, hogy Algírból való visszatérését követően négy oldalas útibeszámolót közölt az aradi *Vasárnap*⁴²³ című római-katolikus havilapban, melyet saját fotókkal díszített. Később, emlékiratainak második kötetében

⁴¹⁸ Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 52. Visszaemlékezése szerint miután az esemény lezajlott megismerkedett egy munkással, aki előadta, hogy a Zsil-völgyében volt bányász, de munka nélkül maradt, és emiatt költözött ki Párizsba. Elmondása szerint azért csatlakozott az FKP magyar csoportjához, mert lehetőséget biztosítottak a magyar nyelvű művelődésre. „*Megkérdezett, hogy mi a foglalkozásom, s hogy egyetemi társaim között vannak-e kommunisták? Zavarba jöttem, s azt feleltem bizonyára. Egy kicsit csodálkozott ezen a válaszon, s aztán röviden hozzáfűzte: A maguk számára sincs más kiút, mint a forradalom.*”

⁴¹⁹ CSSZM BLH, I. személyes iratok, kéziratok. (I. doboz) D. Vegyes jegyzetek. 3. Az algíri kongresszusra szóló francia nyelvű meghívó.

⁴²⁰ Az útról írt korabeli publikációjában azonban algériai útja kapcsán erről a tényezőről egy szót sem említ.

⁴²¹ Jancsó Elemér: *Északafrikában*. Kolozsvár, 1931.

⁴²² Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 56-57.

⁴²³ Aradi folyóirat, mely 1920–1940 között jelent meg Wild Endre főszerkesztésében. Nincs arra vonatkozó információ, hogy Bányai személyes kapcsolatban állt volna Wilddel, de a lapnál volt főmunkatárs egykori tanára Rass Károly. Bár emlékirata és naplói tanúsága szerint egyáltalán nem voltak jó viszonyban, úgy tűnik időnként mégis tartották a kapcsolatot egymással. 1930. május 3-án még egy irodalomtudományi elmélkedése megjelent a lapban „A költő és a misztikus” címmel, majd július 12-én még egy, „Vallás és modern irodalom” címmel.

egy egész fejezetet szentelt algériai utazásának.⁴²⁴ A két írást párhuzamosan olvasva teljesen eltérő képet kapunk arról, hogy az Algériában látottak milyen benyomást tettek Bányaira. Véleményem szerint ennek legfőbb oka, hogy az idős Bányai 50 év távlatából már korábbi élettapasztalainak szemüvegén keresztül vizsgálta a látottakat, helyenként olyan értékes társadalmi kérdésekre is rávilágítva, melyek fiatalon még teljesen elkerülték figyelmét. Ezzel szemben a *Vasárnapban* közölt publikációjában első impresszióit örökítette meg, és még erőteljesen érződik írásán katolikus neveltetésének hatása. Érdeemes kiemelni azonban, hogy a kongresszusról konkrétan egyáltalán nem emlékezik meg, helyette úti tapasztalait osztotta meg az olvasóval, részletesen írva a félnomád berberek életmódjáról, a tuaregekről, a „benszülöttek” mindennapi életéről.⁴²⁵ Bár alapvetően tisztelettel írt a helyiek „évezredes” kultúrájáról,⁴²⁶ azért helyenként érzékelhető az idegen kultúrától, itt konkrétan az iszlámtól való tartózkodás is.⁴²⁷

Alig pár hónappal algériai útját követően fejezte be tanulmányait, és 1930. július 16-án hazaköltözött Párizsból, ideglenesen Gyulafehérvárott élő édesanyjának házába. Azonnal levelet írt a Státus elnökségének, kérve, hogy tanári kinevezésénél vegyék figyelembe irodalmi és tudományos tevékenységét. Ennek megfelelően elsődlegesen Kolozsvárt szeretett volna elhelyezkedni, indoklásában kitérve a gazdag könyvtári anyagra, és a feldolgozatlan levéltári dokumentumokra, melyeket felhasználhatott volna a tervezett doktori disszertációjához. Amennyiben ez nem lehetséges, másodiknak Marosvásárhelyt, harmadiknak pedig Gyulafehérvárt jelölte meg. Bízott benne, hogy kérése pozitív elbírálásra talál, mert *„tudtam, hogy francia szakos tanárban nem bővelkedik a Státus, s egy parányi jóindulat elegendő lenne kérésem teljesítéséhez.”*⁴²⁸ Ennek ellenére Bányai kérését figyelembe nem véve Csíkszeredába helyezték, a helyi Római Katolikus Főgimnáziumba. Csíkszeredai kinevezését száműzetésként élte meg, attól

⁴²⁴ „Tenger és sivatag.” Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 54–64.

⁴²⁵ B. Bányai László: Úti reflexiók. A tengertől a Szaharáig. In: *Vasárnap*. 1930. augusztus 31. 18–21.

⁴²⁶ „Akkor éreztem meg először évezredes kultúrájukat, ami felcsillan elesettségből is. Mint egy antik szobor, törött szobor, félig földbe temetve, de a váll bágyadt puha hajlása, a márvány finom erezete elővillog az értő szem előtt a rátapadt szenny alaktalanságából.”

⁴²⁷ „Csak a szemükben ne villogna valami ismeretlen fanatikus fény, mint a hamu alól villogó parázs. A Koránra gondolok, ahol írva vagyon: nem lehet béke a hitetlenekkel szemben. De amikor az igazhívőknek nincs elégséges erejük az ellenállásra, nem baj ha lemondanak egy időre a szent háborúról, bizonyos mértékben ez is hadviselés.”

⁴²⁸ Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 66. A levél nem maradt fenn. Érdeemes megjegyezni, hogy a Status vezetősége más esetekben sem feltétlenül vette figyelembe az ifjú tanárjelöltek óhajait. Máthé-Szabó Magda például Kolozsvárra kérte magát, ahol családja és nagybátyja, Kuncz Aladár lakott, mégis Gyulafehérvárra helyezték. Ez némileg annak az elképzelésnek is ellene szólhat, hogy Bányai „összeesküvés” áldozata lett. Máthé-Szabó kapcsán egyébként Bányai tudni vélte, hogy György Lajos akadályozta meg Kolozsvárra kinevezését, aki Kuncz Aladárral haragban volt.

tartva, hogy ez derékba törte tudományos pályafutását. Félelme megalapozottnak bizonyult, mert a tervezett doktori disszertációja végül mindössze egyetlen tanulmányban merült ki.⁴²⁹ Bányai kérelmének negatív elbírálásáért személyesen Gyárfás Elemért tekintette felelősnek. Tudni vélte, hogy „*a csiki szenátor, Gyárfás Elemér, a magyarpárti vezetőség egyik legmerevebb tagja, nem volt híve annak, hogy egy ágrólszakadt tanárember közéleti személyiség legyen. Még kevésbé tűrhetett engem, aki nyakra-főre bíraltam az itthoni állapotokat. Kinevezésemkor Gyárfás maga adta ki az ukázt: <<Jó lesz neki Csíkszereda, hadd törjön meg!>>*”⁴³⁰ Kinevezését megváltoztatandó, felkereste a gyulafehérvári püspököt, és Balázs András kanonokot is (akinek ösztöndíját köszönhette), azonban eredménytelenül. Állítása szerint egyedül Bitay Árpád adott kifejezést felháborodásának a döntés kapcsán.⁴³¹

Mielőtt elfoglalta volna csíkszeredai posztját, levelet váltott az ekkor már súlyosan beteg Kuncz Aladárral. Ebben leírta, hogy 1930. szeptember 1-jén foglalja el állását a Római Katolikus Főgimnáziumnál, egyben kitért siralmas anyagi helyzetére is: „*Jó ideig egyéni megcsaládi adósságokat fogok fizetni.*” Egy bekezdésben azonban már képet kapunk arról is, hogy a sértett Bányai egyre nyíltabban hangot adott lázadó meggyőződésének, még ha azzal a katolikus intézményrendszerrel mellyel kapcsolatban állt, nem is szakított azonnal: „*Azonkívül, horrible dictu, fölkértek, hogy előadást tartsak szept. 6-án a kat. nagygyűlésen. Az egyetemistákat kell szóba hoznom, de szabadon hagytak a tárgyválasztásban. Ezt a címet sugallták: az egyetemi ifjúság és vallásos élete. Ehelyett azonban a következőt választottam: az egyetemi ifjúság és új világgépe.*”⁴³² A beszéd szövege eredetiben nem maradt fenn, de részletekben közölte az *Erdélyi Fialatok*. Ez már előrevetítette Bányai életének egy új szakaszát, amikor közírói pályafutását a fennálló struktúrák folyamatos támadására építette fel, és ez hosszabb távon a munkásmozgalom oldalára állította: „*A mai ifjúság nem csoda, ha minden erejével kiutat keres a mából, s nem visszautat a régibe, amit történelmi távlatból ítél, s amihez érzelmi elemek már nem is köthették.*

⁴²⁹ Bányai László: A francia felvilágosodás hatása Erdélyre. In: *Korunk*, 1939/július-augusztus.

⁴³⁰ Uo., 67. Ezt az esetet bemutatja Főcze János is egy tanulmányában (Főcze János: A Magyar Dolgozók Országos Szövetségének megalakítása és megalakítói. In: Romsics Ignác (szerk.): *Közelítések. Tanulmányok Erdély 19-20. századi történetéhez*. In: Komp-Press Kiadó-Korunk, Kolozsvár, 2018. 118.). Főcze tanulmányában Gyárfás felelősségét – kizárólag Bányai elbeszélése alapján – tényként kezeli. Én magam részéről kihangsúlyozom fenntartásaimat, mert – mint korábban láttuk több tanára esetében is – Bányaitól nem állt távol az alaptalan vádaskodás, úgyszintén fontos lenne ismerni a másik fél álláspontját is egy kiegyensúlyozott vélemény kialakításához. Jobb híján azonban kijelenthetjük, hogy Bányai magyarázata logikus és valószínű.

⁴³¹ Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 67.

⁴³² CSSZM BLH, III. Levelezés. A/3. Bányai László levele Kuncz Aladárhoz 1930 nyarán.

*Bizalmatlanságot s talán óvakodó elzárkózást talál útjában, s legjobban az fog sajogni neki, ha hirtelen lendülete, forrongó ereje miatt szándékai tisztaságát, józanságát, esetleg eszméinek létjogát vonnák kétségbe.*⁴³³

2.2 Tanári és közírói pályafutása az 1930-as években

Bárdi Nándor a romániai eliteket vizsgáló elemzésében a „kisebbségi ember”, a „kisebbségi etika” és „kisebbségi társadalom” konstrukcióját tulajdonítja annak a romániai magyar második generációnak, amely már 1918 után, román többségi környezetben szocializálódott. Szemléletüket a „nemzetnevelés” kulcsszerepe, gazdasági téren pedig a szövetkezeti mozgalom fontosságának a felismerése jellemezte. Ennek a generációnak a baloldalán is két csoport körvonalazódott. Egyrészt a *Korunk* folyóirattal szorosabb-lazább kapcsolatban állók, akik szellemi vezérüknek Gaál Gábort (Románia egyik legképzettebb marxista filozófusa) tekintették. A másik csoportot pedig a szociáldemokraták alkották.⁴³⁴ Az erdélyi magyarság politikai (gazdasági) és kulturális vezetői az 1930-as évektől fokozatosan inkább a fiatalabb, már 1918 után szocializálódott generációból kerültek ki.

Bányai László is elhelyezhető ebben a keretben, bár kezdetben inkább a keresztényszocialista csoporttal állt kapcsolatban, amelynek két legjelentősebb erdélyi képviselője György Lajos és Márton Áron voltak (előbbivel az 1920-as években rendszeresen levelezett is, bár szinte kizárólag a *Pásztortűz*-ben megjelent publikációi kapcsán). Politikai „átigazolására” az 1930-as évek első felében került sor. Ebben meglátásom szerint kiemelt szerepet töltött be csíkszeredai tanárságának időszaka: az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmával való megismerkedése, majd az azzal való szakítást követően a radikális *Falvak Népében* kifejtett tevékenysége, és egyben az illegális kommunista mozgalomba való fokozatos bekapcsolódása. Életének ezt a szakaszát 1933-as letartóztatása zárta le, melynek következtében végérvényesen felszámolta az addigi „kettős életét” és végleg elköteleződött a kommunista mozgalom és a szocializmus iránt. Ez az alfejezet kronológiailag ezt az 1930–1933 közötti életpálya szakaszt öleli fel.

⁴³³ *Erdélyi Fiatalok*, 1930. szeptember. 3.

⁴³⁴ Bárdi Nándor: *Otthon és haza* I.m. 492. Az 1930-as években az első csoportba sorolhatóak a kommunista mozgalom vonzáskörébe kerülő fiatal magyar értelmiségiek, mint Bányai, Balogh Edgár, Méliusz József vagy Korvin Sándor. A második csoportba tartoznak az olyan szociáldemokrata vezetők, mint Lakatos István, Bruder Ferenc és Jordáky Lajos, bár Jordáky politikai nézetvilága már ekkor több ponton közeledett a kommunistáké fele.

A *Csíki Lapok* 1930. szeptember 21-i száma azt közölte, hogy: „*A francia nyelvű tanszékre a főhatóság Baumgarten Lászlót, az ismert költőt nevezte ki tanárnak, akinek működéséhez szép reményeket fűzünk.*”⁴³⁵ A cikkben említett hatóság az Erdélyi Katolikus Státus igazgatóságát jelentette, a csíkszeredai⁴³⁶ Római-Katolikus Főgimnázium ekkor ugyanis – más erdélyi felekezeti iskolákhoz hasonlóan – a Státus fennhatósága alá tartozott.⁴³⁷ Bányai röviddel Csíkszeredába költözését követően máris részévé vált a város közeletének. Már szeptember 22-én a Csík Megyei Kulturális és Múzeum Egyesület alakuló közgyűlésén beválasztották az igazgatóságba, jegyzőnek.⁴³⁸ Visszaemlékezése szerint ez a kinevezés inkább volt tekinthető hátránynak, mint megtiszteltetésnek. A múzeumi gyűjteménynek nem volt egységes épülete, az ajándékozott tárgyakat különböző intézmények saját épületeiben tartották.⁴³⁹ Az Egyesület működéséhez Bányai szerint nem sok bizalmat fűztek a helybeliek.⁴⁴⁰ Ezt alátámasztotta a *Csíki Lapok* egy tudósítása is: „*Csíkszereda város 3000 lakosának 22 egyesülete volt a mai napig. Ez a 23. Csíkszereda város és maroknyi népe a széthúzás terén s egyesületeinek nagy számával országos rekordot teremtett.*”⁴⁴¹ A Római-Katolikus Gimnázium tanszemélyzete Bányai kinevezésekor 18 főből állt (öt is beszámolva), ezt egészítette ki egy gépszerező és két „iskolaszolga.”⁴⁴² Bányai

⁴³⁵ *Csíki Lapok*, 1930. szeptember 21-i lapszám. 8. (a „Főgimnáziumunk hírei” rovat)

⁴³⁶ Csíkszeredának, Csík megye székhelyének az 1930-as népszámlálás idején még mindössze 4807 lakosa volt. A később hozzá csatolt települések közül Csíksomlyónak (mely maga is két település, Várdotfalva és Csobotfalva összeolvadásából keletkezett) 1404, Csíktaplocának 2095, míg Csíkzsögödnek 1195 lakosa volt. Elsőként Zsögöd olvadt be a városba már 1945 körül, majd Somlyó és Taploca az 1950-es években (Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. 1850-2002.* I. kötet, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 2-3.). Az 1930-as évek Csíkszeredájáról azonban joggal írta Bányai, hogy: „*Engem azonban ennél a finomvegyes kisvárosnál jobban érdekelt maga a megye, annak eleven népi élete. S amelynek nem egy községe nagyobb lélekszámú volt, mint maga a megyeszékhely.*” (Bányai László: *Válaszúton.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 80.).

⁴³⁷ Ennek ékes bizonyítéka, hogy a Gimnázium igazgatósága az összes fontosabb kérdésben a Státus elnökségéhez fordult útmutatásért. Lásd a Gimnázium levéltári anyagát, melyet a Román Nemzeti Levéltár Hargita megyei kirendeltségében őriznek, Csíkszeredában (Köszönet illeti Főcze Jánost, hogy felhívta az anyagra a figyelmem). Lelőhelye: SJANH, Fond nr. 503.

⁴³⁸ Az igazgatóság tagjai voltak rajta kívül Boga Lajos, Domokos Pál Péter, Vámszer Géza és Nagy Imre. Nagy Imrén kívül mindannyian a Gimnázium tanárai is voltak.

⁴³⁹ Ennek az egyesületnek a jogutódja a Csíki Székely Múzeum. A gyűjtemény csak 1949-ben kapott saját épületet, a Borvíz utca egyik épületében rendezték be (a századfordulón épült ún. „Zakariás házban”, mely később a hadsereg sorozóirodája lett, majd 1980-tól Tanulók Háza. Mióta visszaszolgáltatták eredeti tulajdonosainak, azóta kihasználatlanul áll), majd 1970-ben a Mikó várba költözött. Tekintve, hogy Bányai lényegében a Múzeum egyik alapító tagja volt, nem meglepő, hogy Bányainé férjének halálát követően a hagyaték egy jelentős részét – az örökhatározó akarataira hivatkozva – a csíki Múzeumban helyeztette el. A „kényesebb” iratokat azonban a Securitate elől Budapestre menekítették (Molnár Gusztáv személyes közlése).

⁴⁴⁰ Bányai László: *Válaszúton.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 80.

⁴⁴¹ *Csíki Lapok*, 1930. szeptember 23. 2.

⁴⁴² SJANH, Fond nr. 497. *Correspondență* 18. Kimutatás az 1930/1931-es tanévről. A tanári kar megoszlása „hierarchikus sorrendben” a következőképpen nézett ki: Papp János igazgató. Rendes tanárok: Mayer János, Ferencz Gyula, Antal Áron, Borcsa Gergely, Buszek Gyula, Mánya Ferenc, dr. Csipak Lajos, Albert Vilmos, Purmann Dezső,

szerint: „*valamikor az egész környéken a somlyói kollégiumi tanár volt a legnagyobb tekintély. Az egyszerű cigány a törvényszéki bírót is így szólította meg Szeredában: Tekintetes főtanár úr! De hát Csíkban a közigazgatási tisztviselők nem eladósodott dzsentrikből kerültek ki, hanem legtöbbször fehér posztóharisnyát viselő, egyszerű emberek fiaiból.*”⁴⁴³ A tanári karból többen Erdély szerte ismert szakemberek voltak már ekkor vagy azzá váltak a későbbiekben. A Gimnázium igazgatója, Papp János, 1928–1941 között töltötte be az iskola igazgatói pozícióját (majd a háború után, 1945–1948 között ismét). Egyben az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség csíki kerületének világi elnöke volt és egyháztanácsos.⁴⁴⁴ Albert Vilmos fontos szerepet töltött be a település világi és vallási életében egyaránt, városi tanácsos és egyháztanácsos is volt. A Credo Egyesület (egy katolikus férfiegylet) helyi igazgatója, emellett rendszeresen publikált a *Csíki Lapokban* és a *Csíki Néplapban*.⁴⁴⁵ Rangidős tanárnak számított még Antal Áron⁴⁴⁶ író és helytörténész, Csipak Lajos kanonok, magyar latin-szakos tanár,⁴⁴⁷ dr. Boga Lajos,⁴⁴⁸ valamint László Ignác.⁴⁴⁹ A helyettes tanárok közül Vámszer Géza⁴⁵⁰ vált a későbbiekben híressé. Bányai visszaemlékezése szerint

dr. Boga Lajos, László Ignác. Helyettes tanárok: Vámszer Géza, Veégh Sándor, Pulchard János, Rozsnyai Béla, Baumgarten László. Az 1930-1931-es tanévtől érkeztek az iskolához Angi Dénes, Beczassy Zoltán tornatanár és Sarkady Elek énektanár (SJANH, Fond nr. 503. Kimutatás az 1931/1932-es tanévről).

⁴⁴³ Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 83.

⁴⁴⁴ 1948-ban nem csak az igazgatói pozíciójából bocsátották el, hanem tanári engedélyét is megvonták. Ennek oka Bányai 1933-as kirógása volt. (RL, V/2. h. Papp János levele Bányai Lászlóhoz. Csíkszereda, 1949. június 13.). További sorsáról nem rendelkezem információkkal.

⁴⁴⁵ *A Katolikus Főgimnázium évkönyve*. Csíkszereda, 1940. Papp János 1941-től kerületi tanfelügyelő lett, ekkor Albert Vilmos vette át tőle az igazgatói pozíciót.

⁴⁴⁶ Antal Áron (1881–1966). Csíkdánfalván született, iskoláit Csíksomlyón, Budapesten és Kolozsváron végezte, 1908-ban szerzett magyar-latin tanári szakos oklevelet. 1910–1943 között tanított a csíksomlyói Főgimnáziumban. Írásait a *Csíki Lapok* és az ekkor már Kolozsvárt megjelenő *Erdélyi Tudósító* közölte le. A Főgimnázium évkönyve szerint 1914-ben megírta Csík vármegye történetét is. (Uo., 3.)

⁴⁴⁷ Az Egyházmegyei Igazgatótanács tagja, majd a második bécsi döntést követően az Erdélyi Párt elnöki tanácsának tagja lett Csík vármegye képviselőjében (Uo.).

⁴⁴⁸ Boga Lajos (1885–1956). Marosvásárhelyen született, 1925-től a Főgimnázium matematika szakos tanára. A gimnáziumot 1936-ban hagyta ott, mikor a székelyudvarhelyi katolikus Főgimnázium igazgatója lett. 1945–1948 között a Bolyai Tudományegyetem állattani professzora volt, egyben az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) természet- és matematikatudományi közleményeinek főszerkesztője. 1948-ban nyugdíjazták. (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, I. Szerk: Balogh Edgár, Kriterion, Bukarest, 1981.)

⁴⁴⁹ László Ignác (1898–1981): Székelyszentkirályon született. 1923-ban szentelték pappá, 1930-ban a Főgimnázium rendes vallásstanára lett. 1936-ban gyergyószentmiklósi plébános és gyergyói főesperes lett. 1945-ben a kolozsvári népbíróság háborús bűnökkel gyanúsítva letartóztatta, kiszabadítása érdekében lázadás tört ki Gyergyószentmiklóson (SJANH, Fondul M.A.I.-M.A.M. A gyergyószentmiklósi rendőrfőnök jelentése, 1946. február 9.). Később mégis elítélték, és 1949–1955 között börtönben volt. Kiszabadulva Székelyudvarhelyen volt plébános, innen ment nyugdíjba és itt is halt meg.

⁴⁵⁰ Vámszer Géza (1896–1976) Nagyszébenben született. 1920-ban szerzett rajztanári képesítést Budapesten. A Főgimnáziumban 1929–1941 között tanított, 1934-ben megjelentette *Csík vármegye turistakalauza és térképe* című munkáját. 1941-től Kolozsváron telepedett le. 1992-ben róla nevezték el az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület díját, melyet „népnevelői” munkáért ítélnek oda.

közülük leginkább Antal Áronnal, Borcsa Gergellyel és Ferencz Gyulával kapta meg a közös hangot, akik „hallgatag emberek voltak, de sokat adtak arra, hogy önálló véleményüket a tanári szobában is kinyilvánítsák. Régi fajta liberális véleményeket, szembeszállva nem egy előítélettel. A korkülönbség ellenére mindannyian atyai jó barátaim lettek.”⁴⁵¹ A vele egyidős generáció tagjai közül állítása szerint főként a román-francia szakos Veégh Sándorral,⁴⁵² és az egy évvel utána Csíkszeredába került Beczásy Zoltán tornatanárral barátkozott össze. Természetesen a legkevésbé az iskola vezetőségével, főként Papp Jánossal kapta meg a közös hangot. Róla emlékirataiban a következőket jegyezte fel: „Az igazgató kutató szemű ember volt, hol mosolyogni, hol korholni kész. Nem lehetett tudni mikor melyik feljebbvalójának a véleményéhez igazodik. Az egyházihoz vagy az államihoz?”⁴⁵³ Egy 1949-es keltezésű levelében a következőképpen jellemezte Papp Jánost: „Papp János meghunyászkodó, szolgai szellemű, feletteseinek hízelgő, lefelé hatalmaskodó, jellembelileg puhány ember volt, akit azonban, mint ilyent, az akkori iskolahálózat szelleme termelt ki. Az ilyen emberek, ha most meg is lapulnak, magukban nem ismerik el a múltban milyen aljas szerepük volt. Különben nem tartom a legveszélyesebbek közül valóknak, és nem is lenne jó ha a reakció személyes bosszú áldozatának tüntethetné fel.”⁴⁵⁴

Ugyancsak az iskola címzetes tanára volt Mayer János, a köztük lévő rokoni kapocs ellenére azonban nagyon szűkösen írt róla visszaemlékezéseiben. Mayer János felesége Mayer (szül. Ferencz) Matild, „Mici néni” volt, Bányai édesanyjának testvére. Mayer Besztercén született szász származású családban. Magyar-német szakos tanárként helyezték a csíksomlyói

⁴⁵¹ Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 83. Antal Áron esetében ez a Bányai szerint „liberális vélemény” azért is figyelemre méltó, mert az ő sogora volt a kézdivásárhelyi születésű Vajna Gábor, aki később a szélsőjobboldalra sodródott és a Szálasi-kormány belügyminisztere lett.

⁴⁵² Veégh Sándor (1906–1977): A Szilágy megyei Aranymezőn született. A csíksomlyói Főgimnáziumban érettségizett, majd Kolozsváron végezte az egyetemet, és 1934-ben le is doktorált. Ezt követően előbb a csíkszeredai Főgimnázium tanára volt, majd 1934 után Marosvásárhelyen telepedett le, ahol a Kereskedelmi Középiskola tanára lett. Irodalomtörténeti írásai a két világháború között az *Erdélyi Lapokban* és a *Hitelben*, majd 1945 után az *Utunkban*, a *Korunkban* és a *Vörös Zászlóban* jelentek meg. Doktori disszertációját *Petőfi a románoknál* címmel védte meg, ebben elsőként gyűjtötte össze Petőfi költeményeinek román fordítóit és fordításait. (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, V. Szerk: Dávid Gyula, Kriterion, Bukarest, 2010.)

⁴⁵³ Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 83.

⁴⁵⁴ RL, C/188 V/2. h. Bányai László levele a csíki néptanácsnak Papp János ügyében. Csíkszereda, 1949. június 13.

Főgimnáziumba 1902-ben.⁴⁵⁵ 1934-ben nyugdíjazták.⁴⁵⁶ Az ő fiúk volt Mayer László,⁴⁵⁷ Bányai unokatestvére, akinek jelentős szerep jutott az ifjú francia tanár „megtérítésében.”

Bányai alkalmazása teljességgel a római-katolikus intézményi hálón keresztül történt. A Státus igazgatótanácsa egy ülésén megvitatta a tanárok kihelyezésének kérdését, majd határozatukat egy 1930. július 16-i levelükben közölték Majláth püspökkel, és egyben felkérték, hogy azt „*a szokott formában*” közölje Bányaival, egyben pedig a csíkszeredai Római-Katolikus Főgimnáziumot is értesítse. Egyben a Státus igazgatóság felkérte a püspök útján Bányait, hogy „*Franciaországban szerzett okleveleit akár eredetiben, akár hiteles közjegyzői másolatban sürgősen terjessze fel, csatolva egyben előző egyetemi végzettségéről szóló hiteles iratait is. Ezek alapján beadvánnyal kell élnünk a közoktatásügyi minisztériumnál, működési engedély elnyerése végett.*”⁴⁵⁸ Bányai alkalmazása körül sor került némi bonyodalomra, ugyanis a Közoktatásügyi Minisztérium értesítette a Státust és a Főgimnáziumot, hogy a tanárjelölt diplomáját honosítani kell.⁴⁵⁹ A diploma honosításának finanszírozására Bányainak előleget kellett felvennie, a procedúra pedig még szeptember 15-én is javában tartott. Ez magyarázhatja, hogy miért csak a tanév kezdete után hetekkel, szeptember 22-én tudott munkához látni.⁴⁶⁰ Megérkezte után kérvényezte, hogy a Gimnázium mellett az attól függetlenül működő római-katolikus tanítóképzőben is franciát taníthasson. Ehhez azonban a Státus igazgatótanácsának jóváhagyására volt szükség.⁴⁶¹ A Státus igazgatósága megvitatta a kérést, és csak azzal a feltétellel járult hozzá Bányai kérésének teljesítéséhez, hogy egyrészt ingyen, mellékfoglalkozásként vállalja el, és „*e mellékfoglalkozás őt a gimnáziumban végzendő tanári kötelesség teljesítésében nem akadályozza,*

⁴⁵⁵ *A Katolikus Főgimnázium Évkönyve. 1908-1909.* 12. o.

⁴⁵⁶ *A Katolikus Főgimnázium Évkönyve, 1941.* 20. o. Mayer János nyugalmazása Bányai és Mayer László „lebukásával” függött össze.

⁴⁵⁷ Mayer László (1908–1944). Várdotfalván született. A nagyváradi jogi karon tanult, majd ügyvéd lett és le is doktorált. Az 1930-as évek végén magyarosíthatta nevét, Ferencz Lászlóra (felvette anyja lánykori nevét). Már az 1930-as évek elején az illegális kommunista mozgalom aktivistája lett, a MADOSZ 1934-es megalakulását követően annak első főtitkára. Először 1935-ben tartóztatták le a román hatóságok, ezt követően vette át helyét Bányai László a pozícióban. 1941-ben, a nagy-észak-erdélyi kommunista nyomozás idején az elsők között tartóztatta le a M. Kir. Csendőrség Nyomozó Osztályparancsnoksága. Az észak-erdélyi kommunistaellenes tömegperből azonban kimaradt. 1944-ben besorozták és karpaszomyányos tizedesként a frontra került. Nyugat-Galíciában esett el. (Főcze János: i.m. 2021.).

⁴⁵⁸ SJANH, Fond nr. 497. Levél az Erdélyi Római-Katolikus Státus igazgatótanácsától Majláth Gusztáv Károly püspökhöz.

⁴⁵⁹ Uo., Levél a Státus igazgatótanácsától a Főgimnázium igazgatóságának. „*Diploma de licență nu este nostrificată.*”

⁴⁶⁰ Uo., A Státus igazgatótanácsának s a Főgimnázium igazgatóságának levelezése. 1930. szeptember 6. és 15.

⁴⁶¹ Uo., Szeptember 23-i levél.

minek megállapítása és ellenőrzése az igazgató kötelessége.”⁴⁶² A döntés értelmében Bányai az I-III. osztályosok számára heti két órában tarthatott kurzust, két hónapig. Különös azonban, hogy Bányai még egy hónapja sem tanított, máris kérvényezte a Státus igazgatótanácsától, hogy jogosítsák a „rendes” tanári (ez mai fogalmaink szerint a véglegesített posztot jelölte) fizetésre. Ezt a Státus vezetősége természetesen elutasította, közvetítőnek ismét Majláth püspököt kérve fel, hogy közölje Bányaival: „Oklevelet szerzett fiatal tanárainkkal szemben, akik két évet is vártak a rendes tanári fizetés elnyeréséért, kérelmezőnek, aki csak folyó tanévtől nyert helyettes tanári alkalmazást, nem adható azonnal rendes tanári fizetés az egyenlő elbánás elvének megsértése és veszedelmes precedens megteremtésének a veszélye nélkül. Elismerésre méltó buzgalommal megszerzett kiváló képesítése ugyanis megfelelő szolgálat híján még nem jogalap nagyobb fizetés nyújtására. Kérelmező tehát érdekeinek veszélyeztetése nélkül várhat, amíg számára is elérkezik az idő, hogy joggal igényelheti a rendes tanári illetményeket.”⁴⁶³ A két ügy alapján úgy tűnik, hogy Bányai már-már kétségbeesetten igyekezett plusz jövedelemhez jutni meglehetősen sovány tanári fizetése mellett, de erre a lehetőségei Csíkszeredában nem igazán voltak adottak. 1931-ben évi összilletménye 43 120 lej volt, ezzel nála kevesebbet csak a két új helyettes tanár (36 818 lej), a gépész és a két iskolaszolga keresett. Összehasonlításképpen a legnagyobb keresete a két rangidős tanárnak, Mayer Jánosnak és Antal Áronnak volt, évi 98 213 lej. Érdekes, hogy Papp János igazgató csak évi 78 469 lej keresett, ennél az iskola nyolc tanárának is nagyobb fizetése volt.

Működési engedélyét végül 1930. november 2-án bocsátotta ki a Minisztérium, Borcsa Gergely fizika és matematika, illetve Rozsnyai Béla zenetanárával együtt. Ennek értelmében Bányai heti 17 órában tanított francia nyelvet a gimnáziumban.⁴⁶⁴ A következő tanévben az Oktatásügyi Minisztérium kérésére felterjesztett egy nyilatkozatot, autorizációjának megerősítése végett. Ebben tételesen felsorolta felsőfokú tanulmányait: „Gimnáziumi tanulmányaimat a gyulafehérvári római-katolikus gimnáziumban végeztem el, az 1924/1925-ös tanévben. Az érettségít Gyulafehérváron tettem le 1926 júniusában. 1925/1926 között a budapesti bölcsészkarra jártam, mint különleges jogállású hallgató. [ennek oka, hogy nem volt még érettségije – K.Sz.] Az 1926/1927-es tanévben ugyanarra a karra voltam beiratkozva. 1927 nyarán egy grenoble-i nyári

⁴⁶² Uo., október 10-i levél.

⁴⁶³ Uo., Az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsának levele Majláth püspökhöz, 1930. október 9.

⁴⁶⁴ Uo., Az Oktatásügyi Minisztérium levele a Római-Katolikus Főgimnázium igazgatótanácsának, 1930. november 2.

kurzust teljesítettem, melynek végén letettem egy vizsgát. 1927 júniusában letettem egy alapvizsgát. 1927/1928 között a grenoble-i bölcsészkar kurzusait végeztem. A vizsgák után 1928 júniusában két igazolást kaptam felsőfokú tanulmányaimról. Az 1928/1929-es tanév első félévében ugyanoda voltam beiratkozva. 1929 márciusában megszereztem harmadik igazolásomat felsőfokú tanulmányaimról. Az 1928/1929-es tanév második félévében a Sorbonne (Párizs) kurzusaira jártam, ahol 1929 júniusában megkaptam negyedik igazolásomat. Az 1929/1930-as tanévet szintén a Sorbonne-on végeztem, alapfokú diplomámat 1930 júliusában kaptam meg. Az 1930/1931-es tanévben, helyettes tanári működésem alatt doktorátusra voltam iratkozva a kolozsvári bölcsészkarra.”⁴⁶⁵

Kiemelendő az a tény, hogy nyilatkozata szerint 1930–1931 között doktori hallgató volt Kolozsváron. Ion Chinezu kolozsvári egyetemi tanár később Bányai perében tanúként azt vallotta, hogy Bányai őt kérte fel témavezetőnek és doktori témája *A francia felvilágosodás hatása Erdélyben* volt. Nem tudjuk azonban, hogy doktori tanulmányait miért hagyta abba. Valószínű, hogy ebben szerepet játszott az a tény, hogy állandó munkahellyel képtelen volt ingázni Csíkszereda és Kolozsvár között.⁴⁶⁶ 1931. őszén az Oktatásügyi Minisztérium megtagadta Bányai autorizációjának megújítását, arra hivatkozva, hogy franciaországi diplomája továbbra sincs honosítva, illetve a tanári álláshoz kötelező módon el kell végeznie a pedagógiát.⁴⁶⁷ A Státus igazgatósága 1931. november 28. – december 2. között kénytelen volt szabadságot adni Bányainak, aki Gyulafehérvárra utazott diplomája honosítása végett. Egyben 3000 lej előleget bitosítottak számára, melyet a fizetéséből 10 hónapra lebontva vontak le utólag.⁴⁶⁸ A Főgimnázium igazgatósága december 15-én küldte el a Minisztériumnak a honosított diplomát, ezt követően valószínűleg rendeződött Bányai alkalmazásának kérdése.⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ SJANH, Fond nr. 503. Baumgarten László nyilatkozata, 1931. október 5., Csíkszereda.

⁴⁶⁶ A két települést több, mint 200 kilométer választja el közúton, és akkor még nem volt közvetlen vasúti összeköttetés köztük. Ez csak 1940–1942 között, az észak-erdélyi Szeretfalva-Déda vasúti szakasz megépítésével jött létre. A gépkocsiforgalmat is nehezítette, hogy a Hargitán kellett átkelni Kolozsvár irányába.

⁴⁶⁷ SJANH, Fond nr. 503. A Minisztérium átirata a Főgimnázium igazgatójának. Bányai valóban nem szerzett pedagógiai képzettséget Párizsban ismereteim szerint.

⁴⁶⁸ Uo., Levél az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsától a Főgimnázium igazgatójának. „*Baumgarten László tanárnak közvetlenül ide benyújtott kérésére folyó év november 28. – december 3-ig bezárólag szabadságot engedélyezünk, hogy a nosztrifikáló vizsgálatát letehesse s katonai ügyét Gyulafehérvárt elintézhesse.*” Kérdéses mi volt ez a „katonai ügy,” de bizonyára Bányai elmaradt sorkatonai szolgálatával függött össze. 1925-ben kellett volna bevonulnia, de ekkor felsőfokú tanulmányokba kezdett Budapesten. Valószínűleg utólag nyilvántartásba kellett magát vetetnie, de jelenlegi ismereteim szerint soha nem volt besorozva.

⁴⁶⁹ Uo., A Római-Katolikus Főgimnázium igazgatójának levele az Oktatásügyi Minisztériumhoz.

Visszaemlékezése szerint nagyon hamar szembekerült a tanári kar egy részével, melynek oka a közállapotokat állandóan bíráló jelleme volt: „A közállapotokat bíráló kijelentéseimre a tanári ebédlőben általában nem válaszoltak. Azonban a feszült hallgatás és a más témákra való áttérés eléggé kifejezte, hogy rosszalják amit mondtam. Egyszer azonban már maga a régens is megelégette a hallgatást. Én a falvak művelődési életének hiányosságairól beszéltem. Ő kifakadt, hogy ma már minden suszter fia úriember szeretne lenni. Meghökkenett a kijelentése, annál is inkább, mert tudtam, hogy az apja cipész volt, mint az én nagyapám is. Az igazgató, aki vasárnaponként átjött a tanári ebédlőbe egy szivarra, élénként helyeselt a régensnek, mert hiszen <<mégiscsak mindennek megvan a határa.>>”⁴⁷⁰ Bányai állítását független források is alátámaszthatják. 1933-as perében a tanári karból hárman, Papp János igazgató, Csipak Lajos és László Ignác (az utóbbi kettő paptanár és nem mellékes, hogy a helyi OMP tagjai voltak) tanúskodtak ellene a vád oldalán. Papp János kihangsúlyozta, hogy Bányai állandóan bírálta a közállapotokat és az Országos Magyar Párt politikáját, és egy „gyanús tartalmú,” minden bizonnyal „kommunista” sajtótermékben, az *Erdélyi Fiatalok*ban publikált.⁴⁷¹

A helyi elit helyett csíkszeredai tanársága idején néhány fiatal értelmiséggel barátkozott össze. Akiket különösképp kiemelt azok Gáll Ferenc és Nagy Imre. Gáll Ferenc ekkor Gyergyószénmiklóson volt tisztviselő, felesége szőnyegszövésssel foglalkozott.⁴⁷² Nagy Imre már ekkor híres festőművész volt, és mint azt metszetei is bizonyítják, az 1930-as években a fiatal baloldali magyar értelmiség több prominens szereplőével is baráti viszonyba került.⁴⁷³ Míg Bányai Csíkszeredában élt, fotók tanúsága szerint többször is síeltek együtt, de visszaemlékezéseiben is kitért rá, hogy gyakran megfordult a zsögödi „Nagy Imre-portán,” ahol a festővel művészetről, kultúráról, politikáról társalogtak: „Télen a műteremben, ősszel-tavasszal az udvaron társalogtunk. Imre művészi fejlődését a falon sorjában kiakasztott vagy a sarokban egymásra

⁴⁷⁰ Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 84.

⁴⁷¹ RL, C/188 Bányai László hagyaték, V/2. a. A brassói Sziguranca átiratának másolata a csendőrségnek a Bányai letartóztatásakor nála talált iratok alapján az országban tervezett izgatások megelőzésével kapcsolatban. I A nyomozást végző Siguranța tiszt azonban lelkiismeretesen megvizsgáltatta az *Erdélyi Fiatalok* lapszámait, és megállapította, hogy az valóban bírálja az OMP politikáját, de egyáltalán nem tekinthető kommunista sajtóorgánumnak.

⁴⁷² Uo., 84. Ennél többet nem sikerült megtudnom róla.

⁴⁷³ Nagy Imre: *Ahogy Csíkba megérkeztem...* (Szerk.: Gerencsér Zsigmond) Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983. Nagy Imre metszetei között megtalálható Bányai mellett Jordáky Lajos, Méliusz József, Szabédi László, Balogh Edgár és Gaál Gábor portréja is. Ez is érzékelteti, hogy Nagy szoros kapcsolatban állt azzal a közössel, amely hamarosan az illegális kommunista mozgalom irányába orientálódott (az egyedüli kivétel Szabédi, aki csak 1945 után lépett kapcsolatba a párttal), még ha ő maga nem is vett részt illegális pártmunkában.

halmozott rézkarc, fametszet, tusrajz, tempera-, olaj- és vízfestmény jelezte. Nemcsak kísérlet, hanem érett eredmény, s mégis csupa nyugtalan keresés. A műveihez fűződő emlékein kívül velem, az érezhetően laikus műélvezővel főleg a természetes emberhez fűződő gondolatvilágából igyekezett közölni egyet s mást.”⁴⁷⁴ Kapcsolatuk Bányai kényszerű elköltözését követően is fennmaradt. Bányai még 1973-ban is felköszöntötte Nagy Imrét 80. születésnapja alkalmából, felidézve fiatalkori közös emlékeiket.

Bányai közírói pályája csíkszeredai tanárkodása idején teljesedett ki. Ekkor jelentette meg utolsó két vallásos tematikájú publikációját a római-katolikus *Vasárnap*ban, valamint egy cikkét François Mauriac francia íróról a Veress Ernő kolozsmonostori plébános által szerkesztett *Erdélyi Tudósító*ban. Bányai egyébként a későbbiekben következőképpen véleményezte Veress Ernőt és a folyóiratot: „Két katolikus folyóirat is teret nyújtott ilyen irányú eszmefuttatásaimnak, bár számolnom kellett mindkettő korlátaival. Az egyik az *Erdélyi Tudósító* volt, amelyet a testiekben aszkéta, lelkiekben rugalmas Veress Ernő szerkesztett, aki brassói hittantanárból akkor lett kolozsmonostori plébános. A másik az aradi fiatal minoriták által szerkesztett *Vasárnap* volt. Az első főleg az erdélyi egyházmegyében terjedt, de önálló állásfoglalásai és bíráló megjegyzései miatt anyagi támogatásra Gyárfás Elemérék részéről nem számíthatott. A másik egyszerűen alkalmazkodott Arad és a Bánság polgárosultabb környezetéhez.”⁴⁷⁵ Ezenkívül kezdetben jobbra a Kuncz Aladár által irányított *Erdélyi Helikon*ban publikált, de már 1931-től kapcsolatban állt az *Erdélyi Fiatalokkal* is. Bányai szerint Franciaországból hazaküldött, az egyházat kritizáló írásai negatív visszhangot keltettek prominens római katolikus körökben. Állítása szerint azonban csak az terjedt el róla egyházi berkekben, hogy „az ateista körökkel cicázó francia katolikusok megfertőzték.”⁴⁷⁶ A tevékenységét jellemző bizonytalanság volt az oka, hogy 1932 után már

⁴⁷⁴ Uo., 88.

⁴⁷⁵ Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 70. Az *Erdélyi Tudósító*ban leközölt Bányai szövegek tartalmát ismerve helytálló az a megállapítás, hogy a folyóirat szokatlanul modern és az egyházi vezetést bíráló hanvétellel bírt. Az *Erdélyi Tudósító* repertóriumát Izsák Anikó készítette el, elérhető az *Adatbankon*: <https://erdelyitudosito.adatbank.transindex.ro/> - Letöltés: 2021. november 8. Úgyszintén ő írt tanulmányt a lapról: Izsák Anikó-Borbála: A neokatolicizmus recepciója az Erdélyi Tudósítóban, 1932–1936. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Terek, intézmények, átmenetek*. MÁSZ, Budapest, 2015. 95–117. Izsák Anikó elemzésében a lapot a neokatolicizmus egyik legfontosabb erdélyi szócsövének tekinti, mely egy „jelentős nemzetközi irányzaton belül kínál sajátosan erdélyi válaszokat.” Izsák Anikó: I.m. 97. Ugyanakkor azt is fontos kiemelni, hogy ő a lap 1932 utáni történetével foglalkozott, annak a kérdésnek az eldöntése, hogy az általa leírtak a korábbi időszak *Erdélyi Tudósítójára* is vonatkoznak-e, további kutatásokat igényelne. Annál is inkább, mert Izsák kutatásai szerint 1932 után a lap nem csak szélesebb körben terjedt, hanem témái között hangsúlyosabbá váltak a gazdasági és szociális kérdések is. Bányai – ismereteim szerint – utoljára pontosan 1932-ben publikált a lapban.

⁴⁷⁶ Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 71.

egyáltalán nem publikált vallásos folyóiratban. Gyakran küldött azonban cikkeket az *Erdélyi Helikonnak*, bár a helikoni munkaközösségnek⁴⁷⁷ nem volt tagja (barátjával, Dsida Jenővel ellentétben, akivel ekkoriban kezd kettéválni útjuk).

Kuncz Aladár 1931. június 24-én hosszas betegség után elhunyt. Helyét a folyóirat élén előbb Lakatos Imre,⁴⁷⁸ majd 1932-től Kós Károly vette át. Bányai szerint azonban Kuncz halálát követően a hivatalosan csak helyettes szerkesztő Kovács László⁴⁷⁹ irányvonala érvényesült. A folyóiratot az Erdélyi Szépmíves Céh adta ki Kolozsváron, főszerkesztője gróf Bánffy Miklós (írói álnevén Kisbán Miklós) volt. Bányai szerint azonban „*gróf Bánffy Miklós neve ugyan, mint főszerkesztőjé, a szerkesztő neve felett szerepelt, de róla tudnivaló volt, hogy ritkán avatkozott a szerkesztésbe. A folyóirat anyagi alapjaihoz is inkább előkelő társaságokból verbuvált előfizetőkkel járult hozzá.*”⁴⁸⁰ Kuncz halála nem tántorította el Bányait a lappal való együttműködésétől. Emlékiratában is elismerte, hogy „*ami személyemet illeti, az Erdélyi Helikon végleges balrafordulásomig – ez 1932 folyamán ment végbe – változatlanul támogatóm volt.*”⁴⁸¹ Utólag felvázolta, hogy az egyes szerkesztők munkássága hogyan befolyásolta a lap irányvonalát: „*Áprily és Kuncz a szépirodalmat szervező Kazinczy Ferenc-vonulatot folytatták. Lakatos tárt ablakot nyitott a nyugat-európai eszmevilág felé. Kós az erdélyi együttélésnek, népek egymásbafonódásának művészi tükrözését képviselte.*”⁴⁸² Ennek megfelelően utolsó cikke a

⁴⁷⁷ A helikoni közösség erdélyi magyar írók és költők munkatársasága, melynek fóruma az 1926 és 1944 között, évente egyszer a Kemény János kastélyában összeülő marosvécsi találkozó volt. Kemény mellett híres tagjai voltak Bánffy Miklós, Áprily Lajos, Balázs Ferenc, Berde Mária, Dsida Jenő, Hunyady Sándor, Jékely Zoltán, Kacsó Sándor, Kós Károly, Kuncz Aladár, Ligeti Ernő, Makkai Sándor, Molter Károly, Nyíró József, Olosz Lajos, Reményik Sándor, Szabédi László, Szentimrei Jenő, Szemlér Ferenc, Szenczei László, Tamási Áron, Tabéry Géza, Tompa László, Vita Zsigmond és Wass Albert. 1944 után a munkaközösség tagjai közül többen emigráltak vagy a kommunista rendszer alatt nem működhettek. Marosi Ildikó: Így indult a Helikon. Irodalomtörténeti dokumentumok. In: *Utunk*, 1976/29. 23.

⁴⁷⁸ Lakatos Imre (1882–1944) újságíró, szerkesztő. Marosvásárhelyen született, Kolozsváron orvosi diplomát szerzett, de nem dolgozott a szakmájában. A két világháború között a *Zord Idő* irodalmi folyóirat, majd az *Ellenzék* és az *Erdélyi Helikon* munkatársa, utóbbinak 1931–1932 között szerkesztője lett. Zsidó származása miatt 1941-ben megfosztották állásától, majd 1944-ben deportálták. Auschwitzban halt meg (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. III. Szerk.: Dávid Gyula, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1994.).

⁴⁷⁹ Kovács László (1892–1963). Író, szerkesztő, kritikus. Gerendkeresztúron született, iskoláit Nagyenyeden végezte el. A háború után az *Erdélyi Szemle*, a *Pásztortűz*, majd annak megszűnéséig az *Erdélyi Helikon* munkatársa volt. 1950-ben Magyarországra emigrált. (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. III. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1994.) Bányai szerint „*Kovács László egy elmosódó valaki volt. Amilyen mértékben távoztak a nagyok, olyan mértékben hódított teret az ő szürke, óvatos egyénisége.*” (Bányai László, 1980. i.m. 75.).

⁴⁸⁰ Uo., 75. Bányai egyébként röviden úgy jellemezte Bánffyt, hogy „*mágnásként gögös és nyegle, politikusként és íróként hol szeszélyes és bohém, hol társadalombíráló, tehát csupa ellentmondásos egyéniség.*” Úgy vélte, hogy a Helikon szerkesztői voltak azok akik Bánffy „főúri szeszélyeit” ellensúlyozták (Uo.).

⁴⁸¹ Uo., 77.

⁴⁸² Uo., 76. Kós kapcsán még kiemelte, hogy sikeresen megszólította a fiatal írókat. Így Bányai mellett a Helikonnál publikált ekkor Dsida Jenő, Grandpierre Emil, Kovács József, Méliusz József, Szemlér Ferenc és Vita Zsigmond is.

lapban 1932-ben jelent meg. Ezzel párhuzamosan már aktívan résztvett az *Erdélyi Fiatalok* munkájában is.

Bányainak a *Helikon*ban közölt publikációi főként versekből és irodalomtörténeti fejtegetésekből álltak. 1931-ben közölte *A regényírás útjáról* című cikkét. Ennek bevezetőjében idézte François-René de Chateaubriand író és politikust, minden bizonnyal a saját személyére is utalva: „Chateaubriand szerint a népek költészettel kezdik és regényekkel végzik.” Bányai írói pályafutását megvizsgálva felmerül, hogy számára a versírás lényegében a hívő, vallásos korszakával esik egybe. Amint fokozatosan érdeklődni kezd a közélet iránt, úgy tér át egyre inkább a prózai alkotásokra. Bár néhány verset a II. világháború alatt és azt követően is írt, ezek már jobbra munkásmozgalmi alkotások voltak. Az *Erdélyi Helikon*ban megjelent cikkének bevezetőjében egyrészt az irodalom népszerűsítő szerepét hangsúlyozta, másrészt kifejezte véleményét, hogy az íróknak társadalmi szerepet kell betölteniük: „Az irodalom az élet nélkülözhetetlen része. Nem különvaló és nem fényűzés. Az igazi irodalom a hasznos. A tendencia lóláb, elriaszt. Ez bizonyítja, hogy a közösség hisz az irodalomban, amelynek szabad hivatása az élet kifejezése, amely élni segít. Meg kell végre jelölni az író helyét a tömegek előtt, hogy éppen a jövőre helyezze vissza minden nagy termelők és dolgozók közé. Furcsának tűnik talán, hogy olyan kortól várjuk ezt, amelyiktől mások a szellem eltírását rettegik. De hinnünk kell, hogy csak azért fog szenvedni az irodalom, azért lesz talán erőszaknak is áldozata, hogy ezután annál nagyobb ölelésű, annál termőbb, annál megbecsültebb legyen.”⁴⁸³ 1932-ben jelent meg a *Helikon* gondozásában Bányai műfordítása André Gide, *A tékozló fiú hazatérése* című regényéről. Egyben ez volt utolsó együttműködése a lappal. A mű bevezetőjében az ekkor már szocializmussal kacérkodó Gide-t „előretolt őrszemként” aposztrofálja, aki élen jár a régi, maradi hagyományok lebontásában.⁴⁸⁴

Bányai utólag, egy 1976-ban megjelent visszaemlékezésében részletesebben is kifejtette, hogy miért szakította meg kapcsolatát a *Helikon*nal. Ebben azt állította, hogy a hozzá hasonló radikális fiatal írók számára a lap már nem adott elég teret a radikális, progresszív nézetek kifejtésére: „Bánffy a háttérből igyekezett elszigetelni a radikálisnak maradt idősebbeket, ignorálni a lázongó fiatalokat. A *Helikon* szerkesztőjévé lett Kovács László körül a porfelhő kezdett belepni minden merészebb törekvést. A „tisza irodalom” hangoztatása mintegy összekötő fonal

⁴⁸³ Bányai László: *A regényírás útjáról*. In: *Erdélyi Helikon*. 1931. 34.

⁴⁸⁴ Bányai László: André Gide. In: *Hosszú mezsgye. Esszék, jegyzetek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974.

lett az Erdélyi Helikon és a Pásztortűz között. Akik mindkét laptól elszakadtunk, azt hangoztattuk, hogy itt szemfényvesztés folyik tartalom és forma rovására egyaránt, s hogy kisebbségi közéletünknek az irodalomban is mindenekelőtt eszmei megújulásra, társadalmi tisztánlátásra van szüksége.⁴⁸⁵ Mikor Bányai végleg elkötelezte magát a politikai szélsőbal mellett, ekkor értelemszerűen egyben fórumokat is váltott. 1932 után az *Erdélyi Helikon* és az *Erdélyi Fiatalok* helyett a rövid életű *Falvak Népevel* és a *Korunkkal* működött együtt, melyek már az erdélyi magyar szocialista értelmiség szócsövei voltak. Az *Erdélyi Fiatalokkal* való szakítása személyes indítékokra vezethető vissza.

Bányai 1930-tól, lényegében indulásától kapcsolatba került ez utóbbi lappal, bár kezdetben csak levelezője volt és Csíkszeredába költözését követően vált annak tényleges munkatársává. Egyben őt bízták meg a lap Csík megyei terjesztésével is, bár ő is volt az egyetlen állandó munkatársa a megyében. A szervezőmunkájának köszönhetően később több csíkszeredai tanártársa, így Vámszer Géza is közölt a lapban.⁴⁸⁶ 1930–1931 között összesen hat cikke jelent meg a lapban.⁴⁸⁷ Az *Erdélyi Fiatalok* önmeghatározása szerint is az Országos Magyar Párt által képviselt irányvonallal szemben határozta meg magát. Alapító tagjai László Dezső, Jancsó Béla, Debreczeni László és Bíró Sándor voltak. A lap főszerkesztője hivatalosan László Dezső volt, de ténylegesen Jancsó Béla vezette, szervezte. Horváth Sz. Ferenc az *Erdélyi Fiatalok* munkásságának három fontos elemét azonosítja: a lapalapítók protestáns gyökerei, a négyből két alapítónak református teológiai végzettsége is volt, az OMP-vel való határozott szembenállás, illetve az a szándék, hogy olvasótáboruknak főként az egyetemi diákságot nyerjék meg, s ezáltal a párt befolyását csökkentsék köreikben.⁴⁸⁸ A lap alapítóinak és első munkatársainak túlnyomó többsége korábban külföldön is tanult. Ezt a jelenséget Cseke Péter a következőképpen fogalmazta meg a lap körül tömörülő fiatalság szociális és generációs hátterére kivetítve: „*Érthető tehát, hogy 1929 nemzedékét azok próbálták összefogni, akik megrendítő élményekben, világlátásban, tapasztalatokban gazdagabbak voltak, közösségük helyzetét világosabban látták és sorsát mélyebben átérezték, mint a középiskolák padjaiból frissen egyetemre került – felekezeti és*

⁴⁸⁵ Bányai László: A Pásztortűztől a Korunkig. In: *Korunk Évkönyv*, 1976. 48.

⁴⁸⁶ Bányai László, 1980. i. m. 90. és 93.

⁴⁸⁷ Cseke Péter: i.m. 16.

⁴⁸⁸ Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931-1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007. 83.

többszire konzervatív szellemben nevelt – értelmiségi, kispolgári és falusi származású ifjak.”⁴⁸⁹ A református identitás azonban nem volt kizárólagos ebben a körben, erre utal, hogy rövidesen Bányai is „teljes jogú” munkatárssá vált. Visszaemlékezése szerint azonban a lapot eléggé gyanakodva fogadták a túlnyomórészt római-katolikus és a vallásos hagyományokat erőteljesen felvállaló Csík megyében: „Párizsban még csak levelezője voltam az Erdélyi Fiataloknak, tanárkodásom kezdetén egyik főmunkatársa lettem, és egyben Csík megyei képviselője és terjesztője. Nem volt könnyű feladat, tekintve Csík katolikus jellegét s a lap főként protestáns személyiségekből álló szerkesztőségét.”⁴⁹⁰ Sajátos, hogy a Magyar Párttal való erőteljes szembenállásuk ellenére nem akartak alternatívát kínálni a párttal szemben. Úgy gondolták, hogy a kisebbségi ifjúságnak szellemileg és politikailag függetlennek kell maradnia és saját ideológiát kell kidolgoznia. Éppen ezért adósságokat is magukra vállaltak a lap teljes függetlenségének megőrzése érdekében. A havonta megjelenő lap az ifjúság körében közkedveletté vált, bár azt maga Debreczeni László is elismerte utólag, hogy a katolikusok velük szemben ellenségesnek érezték.⁴⁹¹

Bányai valószínűleg Jancsó Elemér révén került kapcsolatba Jancsó Bélával. Közel két évig leveleztek, „mindaddig, amíg az ő mérsékelt, latolgató álláspontjával szemben a szerkesztőségben felül nem emelkedett mások prédikátori heve. S amíg én is mind elégedetlenebb lettem az Erdélyi Fiatalok jobb és bal felé egyaránt óvatoskodó, középutas vonalával.”⁴⁹² Első levelében, melyet 1930. szeptember 2-án küldött neki,⁴⁹³ még magázta, a későbbiekben már tegeződtek. Első cikkét is még Párizsból küldte a lapnak, *Párizsi levél* címmel s az a májusi számban jelent meg. Ebben lényegében az 1930. március 19-én, francia nyelven megtartott előadásának szövegét küldte el, mely egy katolikus kongresszuson hangzott el *Erdélyi kultúrák és mítoszok* címmel. Cikkének bevezetőjében reflektált az *Erdélyi Fiatalok* fontosságára is: „Az idők azonban mindig vajúdnak. Az Erdélyi Fiatalok lapja is ezt példázza. Úgy köszönt be hozzánk, mint

⁴⁸⁹ Cseke Péter – László Ferenc (Szerk.): *Erdélyi fiatalok. Dokumentumok, viták (1930–1940)*. Kriterion, Bukarest, 1986. 25.

⁴⁹⁰ Bányai László, 1980. i. m. 90.

⁴⁹¹ Cseke Péter: *Vigyázó torony. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval*. Bukarest, 1995. 11.

⁴⁹² Bányai László: *Válaszúton*. I.m. 91. Bányai azt állította, hogy miután mindkét Jancsó fivér elhunyt (Béla 1967-ben, Elemér 1971-ben), felvette vele a kapcsolatot Mikó Imre, aki figyelmeztette, hogy Jancsó Béla és Elemér édesanyjának (aki 1976-ban 91 éves volt) birtokában van Béla és Bányai levelezése. Bányai kérésére Jancsó édesanyja 1977-ben elküldte ezeket a leveleket, és 1980-ban megírt önéletrajzában fel is használta azokat. A levelek azonban hagyatékából nem kerültek elő eredetiben, így kérdéses, hogy Bányai halála után mi történt velük (Bányai László: I.m. *Válaszúton*. 91-92.).

⁴⁹³ „Megkérem Önt, hogy kolozsvári tartózkodásomkor keressen fel rokonaimnál. Vacsora előtt még csak Dsidával szeretnék összejönni, amit együtt is megcselekedhetünk, s esetleg felnézek a Helikon asztalához” Bányai László: *Válaszúton*. I.m. 92..

egy újszülött igazság. Formátlan csecsemő, de mi az, hogy forma, mikor a mienk, a mi tekintetünk, a mi élő, kisugárzó lényünk fogja felnevelni. Két első száma fekszik előttem. Még hiányzik egy-két szín, de már így is képet ad az erdélyi fiatalokról. Arról is, amivel többjük van, arról is, amivel kevesebbjük. [...] Föl kell zavarni, ki kell forgatni ágyúkból a legmélyebb vízeket, a legelhanyagoltabb (mert legkényesebb) problémákat. Így találunk rá közös stigmánkra is: érzések, akarások, gondolatok közös formáira. Mert vannak, bőven vannak.”⁴⁹⁴ Ez a bevezető egyben érzékelteti, hogy Bányai hamar megtalálta a közös hangot a lap szerkesztőivel, mely elsősorban a fennálló rendszer kritikájára épült, másrészt pedig ő is úgy gondolta, hogy az erdélyi magyarságnak, a Trianon révén előállt új helyzetből kifolyólag saját megoldásokat kell találnia saját problémáira. Ebben a gondolatmenetében egyúttal az erdélyiség eszmeköre is jelentkezik: „Problémáink is mások, semhogy bárhonnán le tudnók másolni őket. A parasztkérdés nem az, ami Magyarországon. Mi agrárreform után vagyunk, még ha nem is úgy történt minden ahogy kellett volna. Félős is, hogy a parasztkultusz csak újra a rebellis színekbe öltöztetett Szent Maradiság tápláléka lesz egy megtört intellektuális rétegnél. A romániai magyarság jövője sok tekintetben az erdélyi magyar falu jövője. De zavaros glorifikálása helyett inkább anyagi és morális helyzetének javításával, hagyományos értékeinek felkutatásával foglalkozunk. Ehhez meg gazdasági és kulturális segítség, szociológiai és etnográfiai kutatások szükségesek.”⁴⁹⁵ Ebben a felvetésében egyúttal hitet tett az *Erdélyi Fiatalok* körül csoportosuló értelmiségiek falukutató mozgalma mellett is. László Dezső egy 1930-as statisztikára hivatkozva kihangsúlyozta, hogy Erdély magyar lakosságának 72%-a falun él, így „a falu jelenti az erdélyi magyarságot”.⁴⁹⁶ Horváth Sz. Ferenc meglátása szerint a falukutatás a csoport legjellegzetesebb tevékenységévé vált, melynek sajátossága volt, hogy egyszerre táplálkozott a magyarországi falukutató mozgalom kultúrájából és a román faluszociológiai iskolából is. Jancsó Béla szegedi egyetemi éve alatt a falukutatással is foglalkozó Bethlen Gábor Kör vezetője volt, és később rendszeresen levelezett a csehszlovákiai Sarló-mozgalom tagjaival (melynek egyik alapítója Balogh Edgár, a későbbi Madoszos és pártaktivista). Bíró Sándor a lap hasábjain részletesen cikkezett a Bartha Miklós Társaság

⁴⁹⁴ B. Bányai László: Párisi levél. *Erdélyi Fiatalok*. 1930. május. 67. Érdemes kiemelni, hogy itt még csak munkatársként szerepel a lapban. Az 1930 októberi számtól már főmunkatárs.

⁴⁹⁵ Uo., 69.

⁴⁹⁶ László Dezső: A falu. *Erdélyi Fiatalok*, 1931. május-június 85. Bár a statisztikai adatok megfeleltek a valóságnak, azért az összkép árnyalására érdemes kihangsúlyozni, hogy a két világháború közötti időszakban még az erdélyi városok többsége is erős magyar vagy német polgársággal rendelkezett. Így bár László a falukutató mozgalom jelentőségét a hivatalos statisztikai adatokkal legitímálta, sokkal valószínűbb, hogy az *Erdélyi Fiatalok* tevékenysége inkább egy tradicionalista vonalból vezethető le, hasonlóképpen a magyarországi népi mozgalomhoz.

programjáról és tevékenységéről, kiemelve főként a szervezet földreform-tervezetét, Mikó Imre pedig már 1930-ban felvette a kapcsolatot Dimitrie Gusti⁴⁹⁷ bukaresti professzorral, akinek a szemináriumain több más csoporttaggal együtt részt vett.⁴⁹⁸

Bányai cikkének sajátos eleme, hogy reflektált korának „faji” kérdésére is, és ennek a kapcsán kemény negatív kritikában részesítette a turanizmus⁴⁹⁹ ideológiáját: „*A parasztkérdés magával rántott egy másikat: a faji kérdést. De hol találunk egységes fajra? Más kontinenseken, kezdetleges fejlődési fokon. [...] Egyébként a faji probléma erőltetett feszegetése a turanizmus álmaival nem erdélyi, hanem magyarországi eredetű. S csak fordított másolata a háborús összeomlás után fejét újra felütő német fajimádatnak. Germániában pogány mitológiát ácsolnak, új imperializmus eszméjét terjesztik, ócsárolják a nyugati kultúrát, faji magaslatokról lenézve az egész emberiséget, magát az emberit, a humánusot.*”⁵⁰⁰ Érdeemes kiemelni, hogy ekkor a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt és Adolf Hitler még nem voltak hatalmon.

Bányai az *Erdélyi Fiatalok* falukutató mozgalomban inkább szervezőként vett részt, mintsem cikkekkel. Egy Jancsó Bélának küldött levele szerint az ő szervezőmunkájának köszönhetően küldött cikkeket Vámszer Géza a lapnak.⁵⁰¹ Beszámolt Jancsónak az Erdélyi Fiatalok-estély ötletéről is, ugyanakkor érzékeltette, hogy ezirányú munkáját nem nézik jó szemmel felettesei: „*Sok akadályt kell elhengerítsünk, hogy a becsületes kultúr- és falumunkát megkezdhessük. Gyarapodnak az ellenségeim. A Státus központjából egyre-másra gáncsolják el a dolgaimat.*”⁵⁰² Bár Bányainak ez az állítása első ránézésre paranoiának tűnhet, mint a későbbiekben részletezni fogom, valóban nem nézték jó szemmel az *Erdélyi Fiatalok* csoportjával való együttműködését. Különösképp kiemelkedett ebben a tekintetben Papp János, a Főgimnázium igazgatója és Domokos Pál Péter tanár. Egy másik levelében Bányai szavá is tette: „*Domokossal nehéz kollaborálni.*”⁵⁰³ Domokos kihangsúlyozta, hogy „*hitében erős, erkölcsében tiszta, és*

⁴⁹⁷ A bukaresti egyetem professzora volt, rövid ideig oktatási miniszterhelyettes a két világháború között, majd a Román Akadémia elnöke 1944-1946 között. Nevéhez fűződik az interdiszciplináris módszereket alkalmazó romániai falukutató mozgalom megalapítása. Gusti hatása jelentős volt korának erdélyi magyar értelmiségi generációjára is, tanítványai között volt Mikó Imre mellett Venczel József és Imreh István is. A professzor erdélyi magyar fiatalokra gyakorolt hatását Balázs Sándor később egy önálló monográfiában mutatta be (Balázs Sándor: *Szociológia és nemzetiségi önismeret*. Bukarest, 1979.).

⁴⁹⁸ Horváth Sz. Ferenc: I.m. 85-86.

⁴⁹⁹ A turanizmus magyarországi történetére vonatkozóan lásd: Ablonczy Balázs: *Keletre, magyar!* Jaffa Kiadó, Budapest, 2016.

⁵⁰⁰ B. Bányai László: Párisi levél, 69.

⁵⁰¹ Bányai László: *Válaszúton*. I.m. 93.

⁵⁰² Uo.

⁵⁰³ Uo., 94.

önazonosságában szilárd ifjúságot akarunk”,⁵⁰⁴ ezért a későbbiekben konkurenciának tekintette az *Erdélyi Fiatalok* saját „népnevelő” mozgalmára, mely rövidesen nyílt konfliktusba torkollott. Érdeemes ugyanakkor kiemelni, hogy Bányai eleinte pozitívan viszonyult Domokos személyéhez: „Péter nagyon buzgó, jó fiú, de igen gyakran elveti a sulykot.”⁵⁰⁵ Alig két hónap elteltével, már teljesen másként értelmezte a személyét: „Domokossal teljesen lehetetlen kollaborálnom, legalább belátható időn belül, s akkor is, saját felfogott érdekemben, csak egy meghatározott kereten belül. S ha nélküle csinálnám meg, esetleg olyan akadályokat gördítene elé, mint a székely írók estélye elé, aminek az előkészítésére Szentimrei kért fel annak idején, és Nagy Imréékkel már kezdtük nyélbe ütni a dolgot. Egyéb baj, hogy Domokos kitámadta újonnan megjelent hetilapjában Makkayékat Gyergyószentmiklósról, s így az ottani rendezés is meg lenne nehezítve vele. Különben sem értem mennyiben lenne ő erdélyi fiatal, különösen elvei, magatartása után, s képzettsége sem alkalmas, hogy példának álljon fiatal intellektuellek előtt. Falumunkája kiterjedt, de nem áll semmi magvas, komolyabb programból, hiúsági momentumok fűtik, s főként nem egyezik meg a ti felfogásokkal. Egyedül tevékenységre való készsége óriási, de akik jó irányba próbálták eddig vezetni, s minden eddigi tettehez az eszmét adták, nagyot csalódtak benne. – Sokszor én sem tudom, nem-e többet árt, mint használ.”⁵⁰⁶

Bányai egy 1930. október 15-i keltezésű levele szerint folyamatos agitációs tevékenységet folytatott Csíkban, azonban – állítása szerint – nagy közönnyel szembesült. Próbált előfizetőket szerezni, felsőbb osztályos gimnazistáknak is reklámozta, ugyanakkor az év folyamán mindössze egyetlen vidéki előfizetőt tudott beszervezni. Bányai felvetette, hogy az újonnan alapított Csíki Múzeum Egyesület tevékenységét is érdemes lenne az *Erdélyi Fiatalok* munkásságával összehangolni, erre azonban – ismereteim szerint – nem került sor. Kiemelte ugyanakkor, hogy az ezirányú tevékenységét a helyi magyar politikai és egyházi elit rossz szemmel nézte: „Gyarapodnak az ellenségeim. A Státus központjából egyre-másra gáncsolják el a dolgaimat.”⁵⁰⁷ Bányai narratíváját azonban némileg megingatja, hogy amikor az *Erdélyi Fiatalok* estélyt szervezett Csíkszeredában, 1930. tavaszán, a Római Katolikus Főgimnázium igazgatója, Papp

⁵⁰⁴ *Csíki Néplap*, 1931. június 8.

⁵⁰⁵ Bányai László levele Jancsó Bélának, 1930. november. In: Cseke Péter: i.m. 120-121.

⁵⁰⁶ Bányai László levele Jancsó Bélának, Csíkszereda, 1931. február 13. In: Cseke Péter: i.m. 123-124.

⁵⁰⁷ Bányai László levele Jancsó Bélának. 1930. október 15. In: Cseke Péter: i.m. 105.

János ingyenesen a rendelkezésükre bocsátotta az iskola dísztermét. Ezen a csíkszeredai estélyen fellépett Zsögön Zoltán is, Bányai egykori tanára, saját verseivel.⁵⁰⁸

Bányai az 1930 októberi számtól kezdve szerepel a lap főmunkatársaként. Kollégái között volt a négy alapító, valamint Balázs Ferenc, Dsida Jenő, Jancsó Elemér, László József, Mikó Imre, Nagy József, Péterffy Jenő és Demeter János. Valószínű, hogy Bányai Balázs Ferencet,⁵⁰⁹ Mikót⁵¹⁰ és Demeter Jánost⁵¹¹ kifejezetten a lapnak köszönhetően ismerte meg. Felmerül a lehetősége, hogy Dsida konkrétan Bányainak köszönhetően került a laphoz, ugyanis egy Jancsó Bélának küldött levelében megjegyezte vele kapcsolatban, hogy: „*Ami Dsidát illeti az már nehezebb kérdés, de remélem, mikor majd mi is lap leszünk a javából, találkozunk vele. Stíluskérdések választanak el, és sokszor ezt ő sem látja be.*”⁵¹² A szerkesztőségből külön kiemelendő Demeter János személye, akivel Bányai az *Erdélyi Fiataloktól* való eltávolodásukat követően továbbra is szoros kapcsolatban maradt, és a későbbiekben együtt vettek részt a MADOSZ munkájában és az illegális pártmunkában is.

Bányainak a lapban közzétett cikkei ugyanakkor egyáltalán nem tekinthetők faluszociológiai munkáknak. Jobbára a nemzetiségi és kisebbségi kérdés kereteit feszegeti. A továbbiakban egy⁵¹³ ilyen cikkét fogom ismertetni, ezeknek fontossága abban áll, hogy egyrészt olyan elemeket tartalmaznak, melyek Bányai szocialista fordulata után teljességgel eltűnnek munkáiból, másrészt igazolják, hogy Bányai politikai gondolkodásában egyre hangsúlyosabb

⁵⁰⁸ Bányai László levele Jancsó Bélának. Gyulafehérvár, 1931. április 7. In: Cseke Péter: i.m. 128-129.

⁵⁰⁹ Balázs Ferenc (1901–1937) 1901-ben született Kolozsváron. Tanulmányainak befejezését követően unitárius pap lett, leghosszabb ideig a Torda melletti Mészkon szolgált. Versei, írásai jelentek meg az *Erdélyi Fiatalok* mellett a *Korunkban* is, majd a *Falvak Népe*nek is terjesztője volt, a marxista sajtóorgánium terjesztéséért az Unitárius Püspökség vizsgálatot indított ellene. Fiatalon, 1937-ben hunyt el tüdőbetegségben Tordán. (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. I. Szerk.: Balogh Edgár, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.).

⁵¹⁰ Mikó Imre (1911–1977) Bánffyhunyon született 1911-ben. 1934-ben a kolozsvári egyetemen jogi doktorátust szerzett. Bár az *Erdélyi Fiatalok* főmunkatársa volt, később az Országos Magyar Párthoz közeledett, ahol az 1930-as években a párt bukaresti irodáját vezette. A második bécsi döntést követően az Erdélyi Párt országos főtitkára lett, egyben behívott képviselő a magyar Országgyűlésben. (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, III. Szerk: Balogh Edgár, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1994.).

⁵¹¹ Demeter János (1908–1988). A szolnok-dobokai Kerlésen született. Kolozsváron végezte jogi tanulmányait, ahol doktorátust is szerzett. Bár egy rövid ideig az OMP irányába orientálódott, időközben az *Erdélyi Fiatalok* főmunkatársa lett, majd miután innen eltávolították az illegális kommunista mozgalomhoz csatlakozott, megalapítva a *Falvak Népe* marxista lapot. 1933. június 13-án létrehozta az Országos Magyar Párt Ellenézkét (OMPE), mely 1935 májusától felvette a Magyar Dolgozók Országos Szövetsége (MADOSZ) nevet. Főcze János: i. m. 2021.

⁵¹² Bányai László levele Jancsó Bélának. Csíkszereda, 1930. november. In: Cseke Péter: i.m. 120-121. Érdekes, hogy később, 1934-ben Dsida is kivált a lap szerkesztői közül és az OMP-közeli *Keleti Újság* munkatársa lett.

⁵¹³ Meg kell említenem, hogy Bányai különösen gazdag publicisztikai munkásságot hagyott az utókorra, így kénytelen voltam a cikkei közül kiszemelni azokat, amelyeket fontosabbnak gondoltam Bányai gondolatiságának és az ebben bekövetkezett változásoknak a felvázolására.

szerepet kapott a kelet-közép-európai népek egymásrataltságának tézise, melynek eredményeként már ekkor eljutott egy konföderáció⁵¹⁴ szükségességének gondolatáig.

Bányai a *Kisebbség és nyelv* című cikkében az anyanyelvi oktatás fontosságát járta körül. Írásában kemény kritikában részesítette a román állami oktatást és az anyanyelvi oktatás ellehetetlenítését, amely szerinte kontraproduktív: ha meg is tiltják, hogy a nemzetiségi diákok elsajátítsák saját anyanyelvüket, azt képtelenek elérni, hogy a többségi nemzet nyelve legyen „természetes” nyelve.⁵¹⁵ Egyben Bányai kihangsúlyozta azon véleményét, mely szerint a nyelv az egyének szellemi fejlettségének hordozója is: „*A nyelv s a gondolkodás kifejlődése az emberiség történetében, akárcsak az egyén életében annyiban egymáshoz van kötve, hogy keletkezésükben időbeli elsőbbséget egyiknek sem adhatunk. Az anyanyelv struktúrája így színezi a jövendő ember szellemi világát is, s az így nyelvi formáikkal együtt gondolatformáiban is egyféléképp módosult egyének kölcsönhatása már egymagában is kifejezett egy bizonyos érték- és kultúrközösséget a nyelv szellemének jegyében*”.⁵¹⁶ Az *Erdélyi Fiatalok* csoportjának eszmeiségéből következően is Bányai kihangsúlyozta, hogy egy adott nyelv fennmaradásának a záloga nem kizárólag a kultúrfoka és institutionális jellege, hanem mindennapi használatára is: itt felértékelődik a „népi élet” szerepe. Amennyiben egy közösség a népnevelést elhanyagolja, az rövid távon is asszimilációhoz vezet: „*Ha eltűnik a nyelv, eltűnik a nemzeti tudat is s ahol kiölik ezt a tudatot a nyelv is közel áll ahhoz, hogy felhagyja a posztot. S vele együtt minden érzelmi közösség, mi együvé kapcsolt. A faji vonások, a rokon értékek egy darabig tévelyeghetnek, de legfőbb orgánumukat, értelmüket veszítve, széthullnak s maradék nélkül olvadnak be egy idegen, sőt ellenséges közösségbe is.*”⁵¹⁷ Ezt meglátása szerint kizárólag az anyanyelvi oktatás kiépítésével lehet megakadályozni: „*A nyelvnek az őre az iskola. S mivel a demokrácia elterjedésével a tanítás is mind általánosabb lett, az iskola kénytelen volt bevezetni lassanként a nép nyelvét, egyszerűen*

⁵¹⁴ Baumgarten László: Nemzet, nemzetiség, kisebbség és az Európai Konföderáció. RL, C/188. I/1. *Erdélyi Fiatalok*, 1931. március 1–2.

⁵¹⁵ Bányai mondandójának alátámasztására Maurice Barres egy 1909-ben megjelent regényére hivatkozott (Colette Baudoche). Ennek cselekménye a Német Császárság uralma alá tartozó Elzászban játszódik, ahová kihelyeznek egy „jóindulatú” német tanárt, aki a francia kultúrának is nagy tisztelője. A professzor egyszer a következő kérdést tette fel a helyi hatóságoknak: „*Vegyünk egy gyermeket, aki most érkezik az iskolába... Az önök iskolamesteri megtagadják franciául írni, olvasni tanítani őt, de azt mégsem tudják megtenni, hogy a német legyen a természetes nyelve! Íme, egy egész életére megnyomított ember. Hol van itt számunkra a nyereség? Szeretném ha megmondanák, ugyan mennyiben híz hasznat a pángermanizmus ebből a helyi butításból?*” Idézi B. Bányai László: *Kisebbség és nyelv*. In: *Erdélyi Fiatalok*. 1930. november. 106.

⁵¹⁶ Uo., 107.

⁵¹⁷ Uo., 108.

hasznossági szempontból. Ma tehát, ha egy állam komolyan akarja venni az általános iskolakötelezettséget és nemcsak politikájának megfelelő állampolgárok nevelését tartja céljának, hanem a kultúra és tudás terjesztését is, csak egy úton juthat hozzá, ha a gyermekeket anyanyelven taníttatja.”⁵¹⁸ Végül pedig egy francia idézetet lefordítva pozitív példaként Svájcot emelte ki, melynek példája bemutatja, hogyan működhet egy állam közös államnyelv nélkül. Mindehhez „liberális típusú intézmények, széleskörű autonómia (vagy akár föderáció) és tevékeny jóakarattal kellene.”⁵¹⁹

Bányai 1931. július 12-14. között részt vett az *Erdélyi Fiatalok* alapítói összejövételén Kolozsváron, amelyet konferencia előadásokkal kötöttek össze. Ezen Bányai többször is előadott, az általa feszegetett témák érzékletesen tanúskodnak arról, hogy ekkoriban mely kérdések képezték fő érdeklődési körét. Önálló előadást kettőt tartott, első előadása *Az egyházak helyzetképe ifjúsági szempontból. A Római Katolikus Egyház* címet viselte. Egy másik szekcióban már egy ennél elméletibb témáról adott elő *A szociális kérdés: Autonómia és centralizmus, Nacionalizmus és internacionalizmus* címmel. Ezt követően Dsida Jenővel és Debreczeni Lászlóval közösen mutatták be az irodalom-művészeti szeminárium és önképzőkör programját, majd László Józseffel együtt az *Erdélyi Fiatalok* vidéki fiókjainak munkájáról referáltak. Végül szintén Lászlóval együtt tartottak előadást a középiskolások megszólításának lehetőségeiről.⁵²⁰

Bányainak az *Erdélyi Fiatalok*nál és az *Erdélyi Helikon*nál kifejtett tevékenységével egy időben jelent meg az *Új Arcvonal*, melynek alcíme (Tizenkilenc fiatal erdélyi író antológiája) érzékletesen kifejezte a munka koncepcióját.⁵²¹ Az *Új Arcvonal* az 1923-ban megjelent *Tizenegyek antológiája* mintájára egy generációs irodalmi összeállítást kívánt nyújtani, melyben elsősorban az *Erdélyi Fiatalok*hoz és/vagy az *Erdélyi Helikon*hoz kapcsolódó fiatal irodalmárok kaptak publikációs lehetőséget. A kötet főszerkesztője Flórián Tibor⁵²² újságíró volt, vele együtt vettek

⁵¹⁸ Uo.

⁵¹⁹ Uo. Úgy tűnik a Svájc-Erdély párhuzam Bányai párizsi tanulmányai óta igencsak megragadta fantáziáját. Ugyanez évben jelent meg francia nyelven *Erdély, Kelet Svájc* (eredeti címen: *La Transylvanie, Les Suisse Orientale, Le Monde Nouveau*, 1930.) című publikációja, melyben az erdélyi magyarság megmaradását szintén a románsággal és a szászokkal való közös államszervezési keretek megtalálásában látta. Érdeemes talán még kiemelni, hogy Bányai ezen meglátásai jelentős mértékben hasonlítanak Jászi Oszkár 1918-as elképzeléseire, arról azonban nincs információ, hogy Bányai mennyiben ismerte Jászi munkáit.

⁵²⁰ Az *Erdélyi Fiatalok* 1931. július 12-14-i alapítói összejövételének programja. In: Cseke Péter: i.m. 143-144.

⁵²¹ *Új Arcvonal. Tizenkilenc fiatal erdélyi író antológiája*. Szerk. Flórián Tibor, Kolozsvár, 1931.

⁵²² Flórián Tibor (1908-1986) Selmecbányán született, Kolozsváron végezte el a jogi egyetemet. A két világháború között az *Ellenzék* és a *Keleti Újság* munkatársa volt. 1945-ben katonaként Németországba került, ahonnan többé nem tért haza. 1949-ben az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le.

részt a szerkesztésben Dánér Lajos⁵²³ és Kovács József.⁵²⁴ A kötet címlapját egy fiatal irodalmár, Méliusz-Nelovánkovics József⁵²⁵ készítette el. Az *Új Arcvonal* a Minerva nyomda gondozásában jelent meg, Reményik Sándor előszavával.⁵²⁶ Bár a kritika később meglehetősen lesújtó volt az antológiáról, ez volt az utolsó alkalom, hogy ez az irodalmi generációs csoportosulás egységesen fellépett. Egyesek hamarosan a baloldali (szociáldemokrata és kommunista) mozgalmak irányába mozdultak el, míg mások a jobboldalra sodródtak. Bányai verseket közölt az antológiában, de a későbbiekben úgy értékelte, hogy az igencsak „hevenyészetten” lett összeállítva, tele sajtóhibákkal.⁵²⁷ A későbbiekben Dsida Jenő az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain véleményezte az antológiát. Ebben Bányait dicsérő szavakkal illette (talán barátságuk miatti udvariasságból is): „*A versírók közül azonnal ki kell emelnünk B. Bányai Lászlót, akinek nehéz gondolatú versein művészi érzék, kulturáltság s a parnassienek halvány hatása érzik.*”⁵²⁸ Hasonlóképpen pozitívan véleményezte Szemlér Ferencet (akit „izmos tehetségnek” nevezett) és Varró Dezsőt (aki szerinte a „legérdekesebb ígérlet”). Az antológiát azonban összességében negatívan értékelte, feltéve három kérdést, melyre rendre nemmel válaszolt: 1. a kötet jelent-e valami újat? 2. Mutat-e ígértes tehetségű írókat és költőket, akik az erdélyi irodalom utánpótlásaivá válhatnak? 3. Mutakozik-e benne világnézeti egység? Dsida összességében kihangsúlyozta csalódottságát, „...*ugyanazt csinálja az Új arcvonal tizenkilenc fiatal írója is, amit a negyven-ötvenéves elődei csináltak, csak sokkal fakóbban, sokkal gyöngébben, összehasonlíthatatlanul lankadóbban és cinikusabban.*”⁵²⁹ Reményik Sándor az *Erdélyi Helikon*ban írt alapvetően pozitív hangvételű kritikát az *Új Arcvonal*ról, külön kiemelve Bányai Lászlót, Szemlér Ferencet és Varró Dezsőt.⁵³⁰ A

⁵²³ Dánér Lajos (1911-1964) Brassóban született, Kolozsváron református teológiát végzett, majd Brüsszelben doktorált teológiából. Kolozsváron volt református lelkész, a két világháború között belépett a Szociáldemokrata Pártba. 1945 után a párt magyar nyelvű tartományi lapjának, az *Erdélynek* volt munkatársa. Az SZDP szétverését követően Svájcba emigrált.

⁵²⁴ Kovács József (1906-1937) Kolozsváron született, Pécssett magyar-olasz-francia szakos diplomát szerzett, és le is doktorált 1931-ben. Hazatérve szabadúszó újságíróként dolgozott, de fiatalon elhunyt.

⁵²⁵ Méliusz József (1909-1995) Temesváron született Nelovánkovits József néven, szerb eredetű családban. A Méliusz vezetéknevet kezdetben írói álnévként használta, majd véglegesen felvette. 1933-ban református lelkészi képzést szerzett Berlinben, de már korán elkötelezte magát a munkásmozgalom mellett, 1934-től a *Korunk* állandó munkatársa lett. Később Bányaival együtt vett részt a MADOSZ tevékenységében és az illegális pártmunkában is.

⁵²⁶ A kötet szerzői: Bányai László, Béltékny László, Dánér Lajos, Debreczeni László, Flórián Tibor, Gagy László, Jancsó Elemér, Janovics András, Kolozsvári Grandpierre Emil, Kovács György, Kovács Katona Jenő, Kovács József, László Dezső, Méliusz József, Óvári Éva, Szemlér Ferenc, Thury Zsuzsa, Varró Dezső és Wass Albert voltak.

⁵²⁷ Bányai László: *Válaszúton*. I.m. 1980. 97.

⁵²⁸ Dsida Jenő: *Új Arcvonal*. In: *Erdélyi Fiatalok*. 1932. 96.

⁵²⁹ Uo., 97.

⁵³⁰ Reményik Sándor: *Új Arcvonal*. In: *Erdélyi Helikon*. 1932/1.

legnegatívabb kritika azonban a *Korunk* új főszerkesztőjének, Gaál Gábornak részéről érte az antológiát, amely – néven ugyan nem nevezve, de – Bányait is érintette. Gaál szerint: „Tizenkilenc fiatal erdélyi keresztmetszete annak a zűrzavarnak, amit az idősebb Helikon-generáció idézett fel Erdélyben. Jó részük, elsősorban a költők (az egy Szemlér Ferenc kivételével) tipikus Helikon-dilettáns. Több fejlettség akad a prózaírók közt... Melius kivételével azonban ezek sem haladják meg közölt darabjaikban a Helikon absztrakt irodalmát.”⁵³¹

A negatív kritika ellenére az antológia kiadásának volt Bányai számára egy közvetlen „haszna”, amennyiben az *Új Arcvonal* révén ismerkedett meg Méliusz Józseffel. Bányai visszaemlékezése szerint 1931 őszén találkoztak először Kolozsváron: „Pár hónappal azelőtt jött haza németországi útjából s bár református teológus volt, magával hozta a Weimari Németország baloldali értelmiségének szellemi lendületét.”⁵³² Méliusz decemberben Csíkba utazott, ahol meglátogatta egy ismerősét Csíkszentmártonban, majd Nagy Imre zsögödi portáján szállt meg. Itt hosszas beszélgetéseket folytattak Bányaival a francia és német avantgárd irodalomról is.⁵³³ Méliusz csíki tapasztalatairól később az *Erdélyi Fiatalok*ban publikált, mely egy nem várt sajtópolémiát váltott ki és ez Bányai közírói pályájára is sorsfordító hatással volt.

1931 márciusában az *Erdélyi Fiatalok* egy körutat szervezett Székelyföldre, amelynek állomásai Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós és Székelyudvarhely voltak. Bányainak Jancsó Bélához írt levele szerint a sepsiszentgyörgyi szereplés nem aratott osztatlan sikert a közönség körében.⁵³⁴ Hasonlóan kudarcosra sikerült a gyergyószentmiklósi előadás, melynek okát Bányai két tényezőben látta: egyrészt a helyi plébános elhíresztelte, hogy ez egy református társaság, akiknek rendszeresen vannak katolicizmus-ellenes kirohanásaik, másrészt a felkért főszónok Makkay Dezső ügyvéd volt, aki szemben állt az Országos Magyar Párt helyi vezetőivel.⁵³⁵ Bányai szerint Makkayról Majláth püspöknek is referáltak, mint „nemzetellenes” személyről, amiért kérdőre vonta őt a lapnál kifejtett tevékenységével kapcsolatban. Bányai fellépett Makkay védelmében és átadott neki két lapszámot, hogy legyen önálló véleménye az *Erdélyi Fiatalokról*. Arról azonban már nem referált, hogy a lap

⁵³¹ Gaál Gábor: Új írók-új arcvonal. *Korunk*, 1932/1. 74.

⁵³² Bányai László: *Válaszúton*. I.m. 98.

⁵³³ Uo., 99.

⁵³⁴ Uo., 94. „A helyi szereplések nem elégítik ki a közönséget, itt sem, Háromszéken sem. ”

⁵³⁵ Makkay Dezső (1896-1975) Gyergyószentmiklóson született, a két világháború közötti időszakban az Országos Magyar Párt helyi tagozatában töltött be különféle beosztásokat. Krenner Miklóssal és másokkal együtt azonban kilépett az OMP-ből, majd megalapította a Magyar Gazdasági Szövetséget. 1931-1932 között rövid ideig Gyergyószentmiklós ideiglenes polgármestere volt.

tartalma milyen benyomást tett a püspökben. A kettejük között lévő közvetlen kapcsolatot illetően azonban nagyon érdekes adalék Bányai megjegyzése egy Jancsó Bélának írt levelében: „*Ő a lelkek halásza, s a végén is jobban érdekelték az én lelki ügyeim, mint az egész intrika-hadjárat. Mindenesetre nagyon fontos az ő véleménye.*”⁵³⁶

A csíkszeredai est ellen egy helyi lapban, a *Csíki Néplap*ban jött le egy Bányai által „rosszindulatúnak” nevezett cikk.⁵³⁷ Ennek ellenére az *Erdélyi Fiatalok* estje 1931. március 24-én nagy érdeklődés mellett zajlott le a Főgimnázium tornatermében. A résztvevők főként értelmiségiek, gimnazisták és tanítóképzősök voltak, míg az előadók között jelen volt Bányai mellett Balázs Ferenc, Debreczy Sándor, László József és Venczel József.⁵³⁸ A csíkszeredai előadást követően utaztak Kézdivásárhelyre, ahol Bányai levele szerint ezúttal a helyi református lelkész hangolta az *Erdélyi Fiatalok* ellen a híveit, Bányai jelenléte miatt azt állítva, hogy ez egy református-ellenes, neokatolikus egyesület.⁵³⁹ Bányai ugyanakkor kiemelte, hogy a csíkszeredai előadás megszervezésében jelentős segítséget kapott Bálint Vilmos csíkszenttamási és Sass Antal csíkkarcfalvi plébánosoktól, akik a lap rendszeres olvasói is voltak.⁵⁴⁰ Később egy négy napos kirándulást szerveztek a gimnázium diákjainak a felcsíki falvakba (többek között Csíkszenttamásra és Csíkkarcfalvára) Vámszer Géza szervezésében, és ezen részt vett a Gimnázium tanárai közül Pulchárt János és László Ignác is. Bányai szerint a kirándulás nagy siker volt.⁵⁴¹ Összességében azonban úgy látta, hogy a lapnak ekkora sem sikerült Csíkban egy jelentős olvasói tábor összegyűjtenie: „*Különben nagyon egyedül vagyok, ami a munkateret illeti, rendkívül sok rosszakarattal, ellenszenvvel kell magamnak is megbírkóznom, s azonkívül a két intézetnél a munkám is annyira lefoglal, hogy vidéki szervezetek fiókjai ügyében nemigen szólhatok hozzá, és sok helyt még nagyon korainak látom az egész dolgot. Hiszen még csak most dolgozzuk meg a kedélyeket, s csak az első falufüzetek után megnyilvánuló érdeklődésre lehet konkrét válaszunk.*”⁵⁴² Néhány nappal később beszámolt róla, hogy a Katolikus Népszövetség helyi

⁵³⁶ Bányai László levele Jancsó Bélának, Gyulafehérvár, 1931. április 7. In: Cseke Péter: i.m. 129.

⁵³⁷ Ez a lap Bányai szerint Domokos Pál Péter tulajdonában volt, ugyanakkor a címlapon az szerepel, hogy felelős szerkesztője és laptulajdonosa egy bizonyos Péter Ferenc.

⁵³⁸ Bányai László: *Válaszúton*. I.m. 95.

⁵³⁹ Bányai László levele Jancsó Bélának. In: Cseke Péter: i.m. 133-135.

⁵⁴⁰ Uo.

⁵⁴¹ Bányai László levele Jancsó Bélának, Gyulafehérvár, 1931. július 4. In: Cseke Péter: i.m. 141-142.

⁵⁴² Uo.

vezetőjével, Sándor Imrével⁵⁴³ is összetűzésbe került. Bányai szerint Sándor azért volt ellenséges az *Erdélyi Fiatalokkal*, mert riválist látott bennük a katolikus szervezetre.⁵⁴⁴

A lap Székelyföld iránti érdeklődésének megnövekedésével egy időben történt, hogy Méliusz József a *Temesvári Hírlapban* leköszölt egy verset, melyet néhány hónappal azelőtti csíkszentmártoni látogatása ihletett. Ebben egy meglehetősen erős képi világot vázolt fel: „*Porban füstben kocsmagőzben zsíros, bűzös olajlámpa ring./ Rezesbanda vastag nyakkal, dagadt szájjal szédült táncot zeng./ Csizmák zengő ritmusában fal s gerenda megremeg./Táncolók közt kisgyerekek viháncolva kergetőznek/ A lócákról vénasszonyok karvalyszemmel pletykát lesnek/ Botorkáló legény száján ital gőze s káromkodás dűl/ A homályban bódult párok csukott szemmel ölelkeznek/ S feldölt üvegekből piszkos asztalokra savanyú bor folydogál./ Istállóknak jászolában kiomlik a szerelem/ Trágyabűzben vasárnapi ájult életet fogan./ A jövő őszön lányok teste megmerevednek fojtó lázban/ S az Olnak sodrásában tépett, véres gyermekhullák úsznak.*”⁵⁴⁵ Méliusz verse heves reakciót váltott ki a csíki közéletben. A *Csíki Lapok* szerkesztőségének nevében dr. Nagy Jenő írt a *Temesvári Hírlap* főszerkesztőségének, kihangsúlyozva, hogy a vers inzultálta a „székely népet”: „*A Csíki Lapok soha még nyomdafestékre ilyen gondolatokat, még ha másról volt is szó, ilyen kifejezéseket, ilyen szavakat nem adott. E vers lealacsonyítása székely népiünknek, mely élet-halál harcát vívja jelen súlyos idejében, hogy azon a kultúrnívón tarthassa fenn magát, melyet múltja hagyományai s történelmi elhivatása jelölnek ki részére*”.⁵⁴⁶ Súlyosabb sajtópolemia alakult ki Domokos Pál Péterrel, a *Csíki Néplap* hasábjain.⁵⁴⁷ Domokos cikkében egyrészt hevesen támadta az Erdélyi Fiatalokat, másrészt Méliusz személyét. A lap kapcsán kihangsúlyozta, hogy a „*legszebb országban, Csíkországban, közel egy évtizede zajlik a népnevelés hatalmas és fontos munkája.*” Ezért abbéli meggyőződésének adott hangot, hogy az *Erdélyi Fiatalok* falukutató mozgalma nemcsak fölösleges, hanem felettébb káros. Ugyanis ezek a fiatalok „divatos városi fiúk”, akik nem érthetik a falut, sőt: „*a városok fiait mi, falusiak se nem*

⁵⁴³ Sándor Imre (1893–1956) Csíkverebesen született, 1916-ban szentelték pappá. Gyergyóremetén, Csíkszeredában, Gyulafehérváron és Brassóban szolgált, majd Székelyudvarhely főesperes-plébánosa lett. A második bécsi döntés után Márton Áron Kolozsvárra küldte, ahol püspöki helynök volt. Márton Áron 1949-es letartóztatását követően egy ideig titkos ordináriusként irányította az egyházmegyét, de 1951-ben letartóztatták és koncepció perben 25 év kényszermunkára ítélték. 1956-ban halt meg a rámnicu sátrai börtönben, szemtanúk szerint megfagyott.

⁵⁴⁴ Bányai László levele Jancsó Bélának, Csíkszereda, 1931. május 30. In: Cseke Péter: i.m. 138-139.

⁵⁴⁵ N. Méliusz József: Vasárnap este táncban. *Temesvári Hírlap*, 1932. február 7. Idézi Főcze János: A Magyar Dolgozók Országos Szövetségének megalakítása... I.m. 119.

⁵⁴⁶ Dr. Nagy Jenő: A bánati vendég hálája. *Csíki Lapok*, 1932. március 6.

⁵⁴⁷ Erre a vitára részletesen kitér Főcze János idézett tanulmányában: Főcze János: A Magyar Dolgozók Országos Szövetségének megalakítása... I.m. 119-120.

értettük, se nem szerettük, mert éreztük, hogy egy világ van a lelkeink között.” Egyben kihangsúlyozta, hogy nagyon eredménytelen és nagyon tartalmatlan előadásokkal álltak a székelyföldi közönség elé. Sőt, Domokos odáig ment, hogy felvetette: ezentúl csak azokat a falukutató fiatalokat engedjék be a csíki falvakba, akik az ő írásos engedélyével rendelkeznek. Egyben követeléseket támasztott az *Erdélyi Fiatalok* és a *Temesvári Hírlap* felé. Követelte, hogy soraikból zárják ki Méliusz Józsefet, az utóbbit pedig megfenyegette, hogy – saját érdekében – ne közölje többé az írásait. Ezt követően pedig Méliusz származását kezdte firtatni: „Üzenjük Nelovankovits Mélius Józsefnek, hogy nevében a megtévesztő N. betű helyett mindig írja ki természetes nevét [...] hogy munkásságára nincs szükségünk, hogy ne a mi fajunkat, hanem a saját szerb fajtát mentse, mely nekünk örökös ellenségünk...”⁵⁴⁸

A Méliusz verse körül kialakult vita egy estély szervezése közben érte Bányait, aki Antal Áront kérte fel a rendezvény főszónokának, de Méliusz verse kifejezetten nehéz helyzetbe hozta (és az estély végül el is maradt). Jancsónak írt levele alapján Bányai ezért eleinte kifejezetten neheztelt Méliuszra.⁵⁴⁹ Az *Erdélyi Fiatalok* főszerkesztősége a lapot és Méliuszt ért súlyos támadás ellenére sem lépett fel azonnal és határozottan Domokos Pál Péter ellen, bár Bányai ezt egy Jancsó Bélának írt levelében kifejezetten kérte: „Kérek azonnali erélyes választ legkésőbb vasárnapig, körülbelül ugyanolyan terjedelemben, mint a cikk.”⁵⁵⁰ Egyben felvetette, hogy Méliusz védelmében cikket írhatna Kacsó Sándor a *Brassói Lapok*ba és esetleg még valaki az *Ellenzék*be.⁵⁵¹ Bányai lépését az is indokolta, hogy a Nagyváradon megjelemlő *Erdélyi Lapok*⁵⁵² is lehozta Domokos cikkét, ezáltal a sajtópolémia túllépte a regionális kereteket. Míg a hivatalos válasz késett, a lappal közvetlen kapcsolatban nem álló Tamási Áron⁵⁵³ közölt egy cikket a

⁵⁴⁸ Domokos Pál Péter: Csíkszentmárton-Csekefalva nemes székely község üzen Nelovankovits Mélius Józsefnek, az erdélyi fiatalnak. *Csíki Néplap*, 1932. március 9. 1.

⁵⁴⁹ Bányai László levele Jancsó Bélának, Csíkszereda, 1932. március 7. In: Cseke Péter: i.m. 177-180.

⁵⁵⁰ Bányai László levele Jancsó Bélának, Csíkszereda, 1932. március 9. In: Cseke Péter: i.m. 180.

⁵⁵¹ Uo.

⁵⁵² A római-katolikus egyházhoz kötődő sajtótermék, mely 1932-1944 között jelent meg Nagyváradon. Főszerkesztője Paál Árpád, főmunkatársa Gyárfás Elemér volt. (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. I. Szerk.: Balogh Edgár, Kritrion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.).

⁵⁵³ Tamási Áron (1897-1966) író. Farkaslakán született, egyetemi tanulmányait Kolozsváron végezte el, majd banktisztviselőként helyezkedett el előbb ott, később Brassóban. 1923-1926 között az Amerikai Egyesült Államokban élt (itteni élete ihlette nagyszerű Ábel-trilógiájának harmadik kötetét). A két világháború között az *Ellenzék* és az *Erdélyi Helikon* munkatársa volt. 1937-ben ő volt a Vásárhelyi Találkozó egyik szervezője. 1944-ben Budapestre költözött, és a háború után sem tért haza. 1966-ban hunyt el Budapesten, végrendeletének értelmében hamvait szülőfalujában temették el. (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. V. Szerk.: Dávid Gyula, Kritrion Könyvkiadó, Bukarest, 2010.)

Temesvári Hírlapban Méliusz védelmében.⁵⁵⁴ Ezzel együtt a lap válaszként elővette Domokos Pál viselt dolgait, beszámolva róla, hogy egyes esetekben bizonyos népművészeti tárgyakat illegálisan tulajdonított el tulajdonosaiktól.⁵⁵⁵ Bányai ugyanakkor Jancsó Bélát óva intette attól, hogy Domokos Pál Pétert személyében támadják: „*A hangulat veszedelmes, esetleg minden jövődő falumunkának vége lehet, ha idejében meg nem szólalunk. Objektív hangon, mert a laptulajdonos Domokos Pál Péter barát.*”⁵⁵⁶ A vita hozadéka, hogy még Mikó Imre is levelet írt Bukarestből Jancsó Bélának és László Dezsőnek, kérve a Méliusz melletti kiállást.⁵⁵⁷

Végül, Domokos cikkének megjelenését követően egy héttel megjelent az *Erdélyi Fiatalok* főszerkesztőségének hivatalos válasza is Méliusz védelmében.⁵⁵⁸ Bányai tudomása szerint azonban ezt hosszas vita előzte meg a szerkesztőségen belül. Az *Erdélyi Fiatalok* válaszát a *Temesvári Hírlap* is leközzölte, *Az Erdélyi Magyar Fiatalok és a temesvári Magyar Dalárda tiltakozása a „csíki irodalmi házőrző” támadása ellen* címmel. A *Temesvári Hírlap* szerkesztősége mindenekelőtt a maga részéről kihangsúlyozta: „*[Domokos] burkolt fenyegetéssel a Temesvári Hírlapot is el akarja tiltani attól, hogy Melius Nelovánkovits verseit közölje. A magunk részéről erre a hivatlan és illetéktelen, enyhén szólva az ildomosság keretein túllépő kívánságra megadtuk a választ, amikor a múlt héten leközzöltük a tehetséges költő versét*”.⁵⁵⁹ Ezt követően a lap közölte az *Erdélyi Fiatalok* válaszát, mely mindamellet, hogy visszautasította Domokos vádait, némileg mentegetőző hangnemet ütött meg. Bár elutasították, hogy Domokos Méliusz szerb származását támadta, és kihangsúlyozták, hogy Méliusz továbbra is munkatársuk marad, azt is megjegyezték, hogy „*Mélius N. József, mint magánszemély, egyik barátjának vendégeként tartózkodott Csíkszentmártonban, falumunkát végző csoportunknak nem tagja.*”⁵⁶⁰ Valószínűleg ez a kettősség volt az, amely miatt többen úgy értékelték – így Bányai és Demeter János is –, hogy a főszerkesztőség nem állt ki elég határozottan Méliusz mellett. Domokos a *Csíki Néplapban* március 23-án reagált az öt ért vádakra. Válaszában mindenekelőtt Tamási személyét támadta, aki szerinte egy „*Farkaslakáról elszabadult, de fokhagymaszagú pénzből készült pórázon*

⁵⁵⁴ Tamási Áron: Irodalmi házőrzők a Székelyföldön. In: *Temesvári Hírlap*. 1932. március 13.

⁵⁵⁵ Író Úr lop, csal, betör. In: *Temesvári Hírlap*. 1932. március 13.

⁵⁵⁶ Bányai László levele Jancsó Bélának, Csíkszereda, 1932. március 17. In: Cseke Péter: i.m. 183.

⁵⁵⁷ Mikó Imre levele Jancsó Bélának és László Dezsőnek, Bukarest, 1932. március 24. In: Cseke Péter: i.m. 183.

⁵⁵⁸ *Erdélyi Fiatalok*, 1932. március.

⁵⁵⁹ Uo., 3.

⁵⁶⁰ Uo.

tartott farkas.”⁵⁶¹ Ezt követően pedig az *Erdélyi Fiatalok* lapját „zsidóbérencséggel” vádolta meg: „Ó, ti Izraelnek fennkölt drága fenegyerekei s ti más nagy díjak gyors elköltői tudjátok meg, hogy én nem tudok hozzátok a magasba emelkedni, mert engem nem enged a föld s por mivoltom. [...] A szent nagy nevekhez viszonyítva ti is, védencetek is senki és semmik vagytok.”⁵⁶²

A Domokos és Méliusz körül kialakult vita vezetett ahhoz, hogy Bányai egyre inkább elhidegült az *Erdélyi Fiataloktól*. A lap körül tömörülő csoportosulásban fokozatosan egy ideológiai vonzatú törés vált nyilvánvalóvá, mely 1932-ben szakadáshoz vezetett. Horváth Sz. Ferenc ennek okát a fiatal értelmiségi nemzedék eltérő irányú útkereséséből vezette le: „*Arra vágytak, hogy egy ideológia tanításaiban megoldást találjanak a kisebbségi lét problémáira, és ugyanakkor világosan elhatárolódjanak más világnézetektől.*”⁵⁶³ Ennek a csoportnak a baloldalán fellépő fiatalok (Bányai László mellett például Demeter János és Méliusz József) az *Erdélyi Fiataloktól* való eltávolodásukat követően rövidesen a munkásmozgalom irányába orientálódtak, és együtt vettek részt a Magyar Dolgozók Országos Szövetségének (MADOSZ) ⁵⁶⁴ megalapításában. Cseke Péter meglátása szerint a lap főszerkesztősége korántsem törekedett arra, hogy a baloldali nézeteket valló tagjait kizárja, csak a közösségi szervezet szabályait kérte számon. Ez kimondta, hogy a mozgalom függetlenségének megőrzése végett a munkatársak ne csatlakozzanak politikai pártokhoz. Ezt először Péterffy Jenő szegte meg, mikor elfogadta az OMP kolozsvári szervezete által felkínált képviselőjelöltséget, majd 1932 januárjában Mikó Imre vállalt állást az OMP bukaresti irodájánál. Ezt követte Demeter János esete a *Falvak Népe* megalakításával. Demeter és Péterffy kizárását csak ezt követően rendelték el, mert tevékenységük kínos lett a főszerkesztőség számára,⁵⁶⁵ Bányai pedig a Méliusz József személye körül kialakult konfliktusban a főszerkesztők számára elfogadhatatlanul viselkedett.⁵⁶⁶ Az ideológiai töltetű szakadás okát azonban a Jancsó Béla és a lap főszerkesztőit jellemző „erdélyi realizmusból” is le

⁵⁶¹ Domokos Pál Péter: Üzenet sokfelé. In: *Csíki Néplap*. 1932. március 23. 1.

⁵⁶² Uo.

⁵⁶³ Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931-1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007. 90.

⁵⁶⁴ A MADOSZ 1934-ben jött létre, deklarált célja volt egy, az Országos Magyar Párttal szembeni alternatív erővé válás. A szervezet létrejöttét ugyanakkor egyben az illegális kommunista párttitkárság és Főris István későbbi KRP főtitkár felügyelte, így egyben a párt fedőszerve is volt. A szervezet történetét Főcze János dolgozta fel könyvében: Főcze János: *A MADOSZ. Baloldali magyar történet a Román Királyságban (1934–1944)*. EME-Kriterion, Kolozsvár, 2020. A MADOSZ elnökei Blázi István, Szepesi Sándor és Kurkó Gyárfás voltak. Az első pártfőtitkár Mayer László volt, őt 1935-ben Bányai László váltotta.

⁵⁶⁵ Érdekes, hogy Bányai Péterffy kizárásával egyetértett, kijelentve, hogy „karrierista.” Bányai László levele Jancsó Bélának, Csíkszereda, 1932. január 20. 174-175.

⁵⁶⁶ Cseke Péter: i.m. 14–15.

lehet vezetni, mely szerint se jobb se bal irányban nem kell elköteleződni. Ezt fogalmazta meg László Dezső is egy cikkében a kommunista mozgalom kapcsán: „*A felvidéki sarlósok marxizmusát egyoldalúságai és különböző felfogásom ellenére is tudom tisztelni, mert fejlődés eredménye, mert ha egyetemes elvek hatására született is, nem átvett, hanem az ifjúság által elért eredmény. Egészen természetes, hogy Erdély sem lehet mentes a szocializmus hatásától, de ez nem jelenti azt, hogy egy kátét meg kell tanulni, és szüntelenül abból kell recitálni.*”⁵⁶⁷ Bányai is egyébként halála előtt nem sokkal, retrospektíven a következőképpen értékelt a később baloldali irányba elmozdult csoportosulás tevékenységét: „*Bennünk, amikor a MADOSZ-t építettük, a forradalmi eszmekör mintegy harc közben tisztult ki. Bármennyire is fújtuk a kátét, a gyakorlatban eleven gondolatokkal, kezdeményezésekkel jöttünk, mert nem volt honnan érvényes, kész kliséket kapnunk sajátos helyzetünkre. Keserves tapasztalatok révén tanultuk meg, hogy a balosság nem azonos a forradalmisággal. Hogy imminens és permanens világforradalmi álmokban élve nem vihetjük előbbre a dolgok fejlődését.*”⁵⁶⁸

A törés hivatalos okát végül a Demeter János személye körül kialakult vita szolgáltatta. Demeter 1932. szeptember 30-án saját lapot alapított, *Falvak Népe* címen. Ez a lap már nyíltan felvállalta a marxizmust, mint fő szervező elvet, bár továbbra is a falusi lakosságot tekintette a társadalom alapjának, a lapban közölt írásokban hangsúlyosabb szerephez jutott a proletár fogalma. Emellett időnként nyílt csodálatukat fejezték ki a Szovjetunió irányába. A lap megalapítása miatt Demeter Jánost kizárták az *Erdélyi Fiatalok* köréből.⁵⁶⁹ Erre válaszul Bányai is levelet küldött a lap szerkesztőségének, melyben bejelentette kilépését, azzal indokolva tettét, hogy a Kolozsvár és Csíkszereda közti nagy távolság miatt képtelen feladatait ellátni. Ugyanakkor világnézeti egyet nem értését is kifejezte: „*...a lap helyi érdekeit tartva szem előtt többször kénytelen voltam olyan álláspontok védelmezésére, amik részben elveimmel, részben állásbeli érdekeimmel vittek összeütközésbe. Ezek után, mivel a lap akcióiban különösen az utóbbi időben érvényesülő szempontokat úgyszólván módomban ellenőrizni, és még kevésbé velük szemben saját szempontjaimat érvényesíteni, egzisztenciális érdekeim arra indítanak, hogy az Erdélyi Fiatalok*

⁵⁶⁷ László Dezső: Az erdélyi magyar ifjúsági mozgalmak mérlege. *Erdélyi Fiatalok*, 1933/1. 1-5.

⁵⁶⁸ Bányai László: Míg eltűnünk a színről. *Korunk*, 1981/5. 476.

⁵⁶⁹ Demeter visszaemlékezése szerint a szerkesztőbizottságból mindössze négyen szavaztak a kizárása ellen: Jancsó Elemér, Bányai László, Mikó Imre és Demeter Béla. Lásd Demeter Béla: *Századunk sodrában*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975. 180.

kötelékéből kilépésemet ezennel bejelentem.”⁵⁷⁰ Ugyanakkor érdemes kiemelni, hogy Bányai és a főszerkesztőség kapcsolata korábban sem volt konfliktusoktól mentes. 1931. májusában például Debreczeni László egyik cikke miatt írt Jancsó Bélának, melyben egyet nem értését fejezte ki annak tartalmával szemben, kifejezetten hevesen támadva Debreczenit, de rajta keresztül kritikában részesítve a lap teljes irányvonalát: „Úgy gondolom, az ilyenektől nekünk különösen kell őrizkednünk, valamint bizonyos meddő, de jóleső ellenzékieskedéstől vagy elkeseredett búsmagyarkodástól, ami csak egy teljesen fölösleges, idejétmúlt romantika lenne, akárcsak a konzervativizmus.”⁵⁷¹

Bányai ekkor már csatlakozott a *Falvak Népe*nek szerkesztőségéhez – Bányai visszaemlékezése szerint Kohn Hillel személyes kérésére –, akivel ekkortájt ismerkedett meg Kolozsváron.⁵⁷² Egyben ez az esemény értékelhető Bányai végleges balrafordulásaként is, bár elköteleződésére a kommunista mozgalom mellett az egy évvel későbbi letartóztatása is hangsúlyosan rányomta bélyegét. Különös azonban, hogy Bányai később emlékiratában – szándékosan vagy véletlenül – csúsztatott a laptól való távozását illetően. Azt állította ugyanis, hogy utoljára 1932. április 3-án vett részt egy irodalmi estélyen, melyet Lugoson, a helyi OMP művelődési szakosztálya rendezett.⁵⁷³ Hivatalos távozására pedig már ez év novemberében sor került, így állt ki Demeter János és a *Falvak Népe* mellett. Ezzel szemben azonban az *Erdélyi Fiatalok* lapszámait átvizsgálva megállapítható, hogy még 1932. április 10-én is részt vett egy esten melyet a csoport szervezett, ahol egy novellájából olvasott fel.⁵⁷⁴ A laptól való távozását pedig csak 1933 márciusában közölte az *Erdélyi Fiatalok*, ugyanebben a hóban írt levelét követően.⁵⁷⁵ Ezek a tények némileg átírják az általa közvetített narratívát is, Bányai ugyanis azt

⁵⁷⁰ Bányai László – Az Erdélyi Fiatalok szerkesztőségének. In: Cseke Péter: *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930-1940)*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986. 243. A levél másolata Bányai peranyagában is megtalálható, úgy tűnik a Siguranța is a nyomozati anyaghoz csatolta.

⁵⁷¹ Bányai László levele Jancsó Bélának. Csíkszereda, 1931. május 5. In: Cseke Péter: i.m. 133-135.

⁵⁷² Kohn Hillel (1891-1972) zsidó származású ügyvéd. 1930-tól volt az illegális KRP tagja, ahol rövid idő alatt az erdélyi kommunista hálózat egyik prominens vezetőjévé vált. A második bécsi döntést követően a Kommunisták Magyarországi Pártjának észak-erdélyi tartományi titkárságát vezette. 1941-ben letartóztatták és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, később – zsidó származása miatt – koncentrációs táborba került. 1945 után a Romániai Demokratikus Zsidó Népközösség elnöke volt és tanár a Bolyai Egyetem jog- és közgazdaságtudományi karán (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. III. Szerk.: Dávid Gyula, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1994. és Föcze János: I.m. 2018.).

⁵⁷³ Ez önmagában utalhat arra, hogy az *Erdélyi Fiatalok* korai radikalizmusa ekkorra felhígult, ugyanis mint láttuk, 1930-ban még hangsúlyosan az OMP-vel szemben határozták meg magukat. A lugosi estélyen egyébként Bányai visszaemlékezése szerint jelen volt Jakabffy Elemér képviselő is. Bányai László: I.m. 1980. 100.

⁵⁷⁴ *Erdélyi Fiatalok*, 1932/5. sz. 100.

⁵⁷⁵ *Erdélyi Fiatalok*, 1933/1. sz. 36. „Bányai-Baumgarten László lapunk kötelékéből kilépett. Kilépését sajnálattal vesszük tudomásul.”

állította, hogy kilépése kiállítás volt Demeter és Méliusz mellett. Ugyanakkor, erre a tetre már lényegében a *Falvak Népe*nek betiltása után került sor és a szerkesztőségnek írt levelében egy szóval sem említette Demetert vagy a lapját, ellenkezőleg, kilépését a Csíkszereda és Kolozsvár közti nagy távolsággal magyarázta, mely megnehezítette számára a szerkesztői kör döntéseiben való részvételt. Demeter János emlékirataiban egyenesen tagadta, hogy Bányai benne lett volna a *Falvak Népe* szerkesztőbizottságában, állítása szerint csak a cikkeit közölték a Nagy Istvánéval (aki Gyökér István álnéven publikált), Méliusz Józsefével és Tamás Gáspáréval együtt. A szerkesztőbizottság tagja volt viszont Mayer László és Demeter állítása szerint az összekötő a párt és a lap között Vincze János volt.⁵⁷⁶

A *Falvak Népe* először 1932. szeptember 30-án jelent meg, és már ebben publikált Bányai Szőke Pál álnéven. Első cikkében egy, a csíkszeredai törvényszéken folyamatban lévő bírósági ügyről számolt be. Eszerint Gyergyóalfaluban helyi lakosok bombamerényletet hajtottak végre egy helyi ügyvéd háza ellen. Bányai cikkében a merényletért a helyi lakosság nehéz sorsát okolta. Meglátása szerint „*[Gyergyóalfalu] amellett, hogy a falunak és a föld népének mindenféle kijáró szenvedésén osztozik, kisebbségi magyar falu is, ahol könyörtelenebb az adóbehajtó, és ahova sohasem jut semmi az állam pénzéből. Pedig Csíkban mostohább a természet, mint máshol s az intézményes állami segítségre jobban rászorulna.*”⁵⁷⁷ Bányai szerint a lakosság elégedetlenségét növelte a munkanélküliség magas aránya, illetve az a tény, hogy a dolgozó lakosság is nagyjából fakitermelésből élt, de a bérezésük annyira szerény volt, hogy javarészüknél a mindennapi megélhetéshez szükséges összeget sem biztosította. Ezt a tendenciát felerősítette Bányai szerint a helyi világi és vallási elit érdektelensége vagy egyes esetekben kifejezett rosszindulata: „*Az elégedetlenség nőttön-nőtt. Akiknek az ügyvédek, a papok üzleteiből csurrant valami, azok lelkesedtek a hatalom eme képviselőiért, s megpártolták az urakat. Akik pedig mindennek az árát megszenvedték: a nép, az istenadta nép éhezett és tűrt, összeszorított foggal és ököllel.*”⁵⁷⁸ Így Bányai szerint a bombamerénylettel lényegében a „nyomor fogott tüzet Gyergyóban” és a falusi elit korrupciója állt bosszút önmagán.

Bányainak a leghosszabb cikke 1932. október 14-én jelent meg a lapban. Ebben a vidéki lakosság minőségi oktatásának szükségességéről értekezett. A falusi közoktatás gyenge

⁵⁷⁶ Demeter János: *Századunk sodrában*. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1975. 177-178.

⁵⁷⁷ Szőke Pál: A gyergyóalfalusi bomba. In: *Falvak Népe*. 1932. szeptember 30.

⁵⁷⁸ Uo.

minőségéért leginkább a „nagybirtokos” réteget tekintette felelősnek.⁵⁷⁹ Ennek kiváltó oka véleménye szerint, hogy a tanultabb falusi szegényréteget nehezebb befolyásolni, öntudatosabb lesz és gondoskodik róla, hogy gyermeke is tanuljon. Ugyanakkor az a falusi gyermek, amelyik otthon is kénytelen nehéz fizikai munkát végezni, értelemszerűen elmarad eredményeit tekintve a módosabb gazdák gyermekeitől. Abból a tényből kiindulva, hogy a falusi szegénységnek és a városi munkásságnak nincs anyagi kerete gyermekeinek iskoláztatására, Bányai szerint ezt az anyagi keretet az államnak kellene biztosítania számukra, hiszen: *„Leendő tudósok, nagy mérnökök, nagy költők, hivatott népvezetők rejtőzködnek a nép fiaiban. Kinek van joga elpusztítani a bennük rejlő tehetséget? Ki meri azt állítani, hogy középiskolába csak gazdag embernek van joga adni a fiát? Hogy egyetemet csak gazdag emberek fiainak van joga elvégezni?”*⁵⁸⁰ Végül öntudatos magatartásra szólította fel a falusi szegényréteget: *„Elérkezett az idő, hogy a falusi szegénység a maga vezetőivel összefogva, ne engedje, hogy a maga fiaiból janicsárokat neveljenek.”*⁵⁸¹

A *Falvak Népet* nagyon hamar betiltották a román hatóságok, a nem túlságosan burkolt kommunista tartalom miatt. Utolsó száma 1933. március 19-én jelent meg. Ettől az évtől kezdve Bányai már a Gaál Gábor által szerkesztett *Korunknál* publikált, mint a KRP értelmiségi holdudvarához tartozó közíró. Bányai László megismerkedése a romániai kommunista mozgalommal lényegében két kapcsolathálón keresztül történt, és mindkettő unokatestvérének, Mayer Lászlónak köszönhető.⁵⁸² Egyrészt Kolozsváron 1931-ben kapcsolatba került azzal az egyetemista csoportosulással, mely az ott működő illegális marxista szemináriumokat látogatta. Másrészt újból kapcsolatba lépett Csíkszeredában a helyi kommunista sejt vezetőjével, Berkovits Bernáttal.⁵⁸³ Berkovits a Borsányi György által leírt „zsidó munkásmozgalmi értelmiségi”

⁵⁷⁹ „Ma is hallani lehet nagybirtokos körökben, hogy amióta a falusi szegény ember is tanulhat, azóta szakadt minden baj a világra. Értsd ezalatt, hogy azóta nem érzik ők, a hajdani feudális nagyurak biztosnak talpuk alatt a földet.” Szóke Pál: Az „urifíúk” iskolája.

⁵⁸⁰ Uo.

⁵⁸¹ Uo.

⁵⁸² Különös, hogy ennek ellenére Mayer igencsak ritkán jelenik meg Bányai önéletírásában. Főcze János könyvében rámutatott arra a tényre, hogy Mayer a romániai kommunista mozgalom múltjával foglalkozó szakirodalomból is szinte teljességgel kimaradt. Főcze erre megkísérelt magyarázatot is találni: nem kizárt, hogy mikor 1942-ben, az észak-erdélyi kommunisták Vácon lefolytatott pere zajlott, Mayer kollaborált a nyomozó hatóságokkal. Ezt alátámaszthatja, hogy sem őt, sem a szintén bíróság elé állított édesanyját nem ítélték el. Ugyanakkor azt is megmagyarázhatja, hogy 1945 után miért nem jelenik meg sem a kommunizmus- sem a MADOSZ-történetekben (Főcze János: i.m. 2021. 273.).

⁵⁸³ Berkovits Bernátról keveset lehet tudni. Az tény, hogy mikor Bányai 1919-1920 között Csíkszeredában tanult, osztálytársak voltak. Később – szintén Bányai szerint – a családnak nem volt pénze finanszírozni taníttatását, így nyomdász lett. 1930 körül kapcsolódott be a kommunista mozgalomba, és a csíkszeredai sejt vezetője lett. Bányai

archetípusának egyik kiváló példája. Borsányi szerint a munkásból lett „hivatalos forradalmárok” általában olyan zsidó polgári családok gyermekei voltak, amelyek nem voltak elég tehetősek ahhoz, hogy valamennyi gyermeküket iskoláztassák. Így érettségi helyett valamilyen szakmát tanultak. A zsidó értelmiség és a munkásmozgalom találkozása pedig a kölcsönös érdekeken alapult: a mozgalomnak szüksége volt újságírókra, jogászokra, szónokokra, a zsidó értelmiségnek pedig kellett egy olyan politikai bázis, ahol egyenlőnek érezhette magát, nem kellett többletteljesítménnyel igazolnia legitimitását.⁵⁸⁴ Berkovits Bernát is, bár kiváló tanuló volt, szülei csak idősebb testvérének felsőfokú tanulmányait voltak képesek finanszírozni. Így Bernátból nyomdász lett. Valószínűleg ebben a közegben került kapcsolatba a kommunista mozgalommal is.

A két világháború közötti időszakban a kommunista mozgalom erdélyi sejtjeinek kiépítésében nagy szerepet játszottak azok az emigránsok, akik a magyarországi Tanácsköztársaság idején politikai szerepet játszottak, majd elmenekültek. Bár a tanácskormány emigránsai inkább Nyugat-Európát vagy a Szovjetuniót részesítették előnyben, egyesek közülük Romániában telepedtek le. Így került Erdélybe például a Tokajban született Dienes László, aki a Tanácsköztársaság idején Budapesten városi népbiztos volt, a Budapesten született Gaál Gábor, aki a Közművelődési Népbiztosságon dolgozott, és részt vett a Vörös Hadsereg felvidéki hadjáratában is, a deveceeri Antal Márk, aki a Közoktatásügyi Népbiztosságon dolgozott, Salamon László⁵⁸⁵ és Tihanyi Erzsébet.⁵⁸⁶ Közülük Dienes indította útjára a *Korunk* folyóiratot, mely Gaál Gábor főszerkesztősége alatt a legjelentősebb magyar nyelvű marxista lappá nőtte ki magát, míg Antal Márk és Tihanyi Erzsébet illegális marxista szemináriumokat tartottak saját lakásukon. Ugyancsak marxista szemináriumokat tartott egy bizonyos Heves „Renci” is.⁵⁸⁷ Ezek a szemináriumok kolozsvári magyar egyetemisták vettek részt. Bányait elsőként Mayer László

szerint később – zsidó származása miatt – munkaszolgálatosként a keleti frontra került, ahol elesett. A United States Holocaust Memorial Museum adattárában megtaláltam veszteségi adatlapját. Eszerint: 1907-ben született Csíkszeredában, 1943. március 22-én halt bele a keleti fronton egy korábban szerzett sérülésébe. URL: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=3418026 Letöltés: 2020. július 3.

⁵⁸⁴ Borsányi György: Zsidók a munkásmozgalomban. *Világosság*, 1992/2. 145–151.

⁵⁸⁵ Salamon László (1891-1983): nagyváradai zsidó családban született. Harcolt az első világháborúban, majd a Tanácsköztársaság alatt is pozíciót vállalt a Közoktatásügyi Kormánybiztosságnál. Emiatt 1919-ben elítélték. Szabadulása után Kolozsváron telepedett le, ahol 1926-ban közreműködött a *Korunk* elindításában. Ezt 1931-ben otthagya és saját, szociáldemokrata irányultságú lapot indított *A Másik Út* címmel. 1944-ben deportálták, de hazatért és a szociáldemokrata *Erdély* szerkesztője lett. 1948-ban belépett a Román Dolgozók Pártjába és publicisztikai tevékenységét az *Igazságnál* folytatta.

⁵⁸⁶ Főcze János: I.m. 70.

⁵⁸⁷ Az ő személyéről nem sikerült többet megtudnom.

vitte magával Tihanyi Erzsébet egyik szemináriumára.⁵⁸⁸ A „konkurrens” szemináriumok közül Antal Márk előadásai voltak leglátogatottabbak. Antal szemináriumain megfordult többek között Jancsó Elemér, az ekkor még fiatal orvoshallgató Csögör Lajos⁵⁸⁹ és maga Mikó Imre is rendszeresen látogatta azt.⁵⁹⁰ Bányai szerint időnként megfordult itt Tamási Áron, és a magyarul kiválóan beszélő ifj. Teofil Vescan is.⁵⁹¹ Nem egyértelmű azonban, hogy Bányai maga részt vett-e Antal Márk kurzusain, emlékirata és egy, a hagyatékában talált visszaemlékezés szerint, a legmeghatározóbb hatást Tihanyi Erzsébet szemináriumai tették rá.⁵⁹² Bányai leírása szerint ezeken a szemináriumokon marxista szövegek értelmezésével és azok megvitatásával foglalkoztak. Egy, a hagyatékában fennmaradt kéziratos jegyzet szerint a szemináriumot 1931 márciusában szervezték meg először, közgazdasági szeminárium fedőnév alatt, egy Majális utcai épületben. 1932-től egy politikai szemináriumot is indított, melyet Salamon József⁵⁹³ lakásán tartott, a Ferencz József úton (ma Strada Horea). Míg Bányai számára Tihanyi volt a követendő példa, Csögör Lajos felesége, Falk Erzsébet később kritikusan emlékezett vissza személyére: *„Ez egy olyan egzaltált, nagyon értelmes és számomra nagyon antipatikus teremtés volt, akinek gondolataival én ugyan hellyel–közzel egyet is értettem, de a személyiségével és az egész attitűdjével, az egész nővel szemben nem tudtam felmelegedni. Nagyon antipatikus volt nekem. Egy nagyon agresszív, egy nagyon határozott. [...] Olyan volt, aki megpróbálta a gondolatait*

⁵⁸⁸ Bányai László: *Válaszúton*. I.m. 113. o. Bányai szerint tudomást szerzett erről Balázs András kanonok, a Státus referense is, aki személyesen vonta felelősségre, a következő kijelentést tette: *„A kommunisták csak kihasználnak fiam, aztán sutba dobnak, ha már nincs szükségük rád.”* Uo., 114.

⁵⁸⁹ Csögör Lajos (1904-2003) Nagysármáson született, Kolozsvárt végezte el az orvosi egyetemet. 1935-1940 között Nagyenyeden volt fogorvos, majd 1940-től a kolozvári egyetemen tanított. 1945-1948 között a Bolyai Egyetem rektora volt. 1949-ben letartóztatták és koncepció perben elítélték, csak 1954-ben szabadult. Ezt követően nyugdíjazásáig egyetemi tanárként dolgozott. (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. I. Szerk.: Balogh Edgár, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.).

⁵⁹⁰ Mikó Imre: Antal Márk és köre. *Korunk*, 1972/12. 1875-1878.

⁵⁹¹ Bányai László: *Válaszúton*. I.m. 113. Vescan (1913-1963) később a Babeş Tudományegyetemen, majd a iasi egyetemen lett fizikatanár. Legjelentősebb pozícióját azonban 1944 novembere – 1945 márciusa között töltötte be, mikor az észak-erdélyi szovjet katonai közigazgatás időtartama alatt az Országos Demokrata Arcvonal Végrehajtó Bizottságának (ez a testület vezette a térséget ezekben a hónapokban) társelnöke volt Jordáky Lajos mellett.

⁵⁹² Tihanyi korai pályafutásáról a legrészletesebb leírás Passuth László *Rézkor* című regényében maradt fenn. E szerint Tihanyi már az 1920-as években a kommunista mozgalom aktivistája volt. Egy ideig Moszkvában és Párizsban élt, majd Lausanne-ban doktorált francia nyelvből. 1933-ban Budapestre költözött, de a magyar hatóságok kitoloncolták (Passuth László: *Rézkor*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1969. 333-347.) Bányai szerint később Fóris Istvánnak, a KRP 1940-1944 közötti főtitkárának lett közeli munkatársa. Ez vezetett ahhoz, hogy Fóris 1944-es letartóztatását követően Tihanyi is marginalizálódott (Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval. *Otos_piros2*, 0:32-1:07. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye). Passuth László szerint Tihanyi már 1946-ban elhunyt Bukarestben (Idézi Bányai László: *Válaszúton*. I.m. 1980. 114.).

⁵⁹³ Salamon József (1912–1962) 1931-ben lett a KRP tagja és kezdetben a Vörös Segély vonalán dolgozott. Később a bánsági pártszervezet tagja lett, majd a Nagy Nemzetgyűlés képviselője. 1945 után felvette a Iosif Bogdan nevet.

rátukmálni az emberre.”⁵⁹⁴ Nem kizárt, hogy Bányait éppen az a határozottság és „agresszivitás” fogta meg Tihanyi személyében, amely Falkot elijesztette. Egy másik fontos kapcsolódási pont lehetett kettejük között, hogy Passuth László visszaemlékezése szerint Tihanyira is mély hatást tett Kraft-Ebbing *Psihopatia Sexualis* című műve, mely – mint korábban láttuk – Bányainak is kedvenc olvasmányai közé tartozott.⁵⁹⁵ Passuth Tihanyi személyéről alapvetően pozitív hangvétellel emlékezett meg. Akárcsak Falk Erzsébet, Passuth szerint is Tihanyi Erzsébet kiemelkedő intellektussal rendelkező, határozott, de elveit bizonyos fokú agresszivitással képviselő személy volt: „*Erzsi ezercsillanású, szeszélyes, robbanó hangulatok rabja. [...] Erzsi nem sokat törődött a hiúság problémáival. Megvetette a nőies dolgokat, a divatos öltözködést, a külsőségeket. Haja kócosan lógott a homlokába, ide-oda cibálta töprengései között.*”⁵⁹⁶

A szemináriumokon résztvevő diákok egy része ezzel párhuzamosan illegális pártmunkában is részt vett: *Vörös Erdély* címmel röpcédulákat szerkesztettek és terjesztették, elsősorban a kolozsvári gyárakban, terjesztették a *Falvak Népet* és egymás megsegítésére pénzalapot tartottak fenn. Az egyik szeminarista, Perdic Gyula saját kezűleg készített egy rádiót, amellyel a moszkvai adót lehetett fogni. Később saját lapot is kiadtak *Studentul revoluționar*⁵⁹⁷ címmel. Az ifjú egyetemisták hamarosan a Kolozsvári Egyetem összes karán létesítettek pártsejteket, az ezeket összefogó központi sejt pedig közvetlenül a KRP tartományi bizottságával tartott fenn kapcsolatot.⁵⁹⁸ A pártsejt tagjai voltak többek között Mayer László, Vincze János,⁵⁹⁹ Csehi Gyula,⁶⁰⁰ Vasile Pogăceanu,⁶⁰¹ Csögör Lajos, Séra Zoltán és Osztrovszky György.

⁵⁹⁴ Idézi: Kósa-Grimm András Kristóf: A két világháború közötti erdélyi magyar kommunista mozgalom helyzete a magyar állambiztonsági iratok P-dossziéi alapján. *Betekintő*, 2020/3. 142.

⁵⁹⁵ Passuth László: I.m. 335.

⁵⁹⁶ Uo.

⁵⁹⁷ *A forradalmár egyetemista*. Ennek a szerkesztőbizottsága a következő egyetemi hallgatókból állt: Csehi Gyula, Váncza Klára, Virág Vera, Salamon József, Zoe Bugnariu. „*Terjesztése az egész szervezet feladata volt. Pénzért is adtuk szimpatizánsoknak. Padokban, kabátzsebekben helyeztük el. Osztrovszki a legmagasabb emelet ablakából legyezőszerűen szórta az udvaron keresztül haladókra.*” (CSSZM BLH, Ismeretlen szerző kézírásos jegyzete).

⁵⁹⁸ Bányai László: *Válaszúton*. I.m. 1980. 114.

⁵⁹⁹ Vincze János (1910–1993), később Ion Vințe. Lippán született, 1931 óta volt a KRP tagja. Előbb részt vett a MADOSZ munkájában, majd 1945 után a pártnomenklatúrában töltött be különböző pozíciókat. 1948–1960 között az RMP KB-nak volt tagja. Dobre, Florica (szerk.): *Membrii CC al PCR*. Editura Enciclopedică, Bukarest, 2004. 434.

⁶⁰⁰ Csehi Gyula (1910–1976) Szatmárnémetiben született, Kolozsváron szerzett francia-német szakos tanári képesítést 1934-ben. 1928–1930 között ő is Párizsban, a Sorbonne-on tanult, itt lépett kapcsolatba először a kommunista mozgalommal. 1946-ig Nagyváradon volt gimnáziumi tanár, majd előbb a Bolyai Egyetem, annak 1959-es beolvasztását követően pedig a Babeş-Bolyai Tudományegyetem tanára lett. (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. I. Szerk.: Balogh Edgár, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.).

⁶⁰¹ Vasile Pogăceanu (1905–1986) 1944–1945 között Kolozs megye prefektusa volt. Később oktatásügyi miniszter, magyarországi nagykövet (1959–1960 között), majd laoszi, vietnámi és szíriai nagykövet.

Ekkoriban ismerkedett meg Kohn Hillel, a tartományi pártbizottság tagjával is.⁶⁰² Csögör felesége, Falk Erzsébet ugyanakkor egy későbbi visszaemlékezésében azt állította, hogy az egyetemen nem találkozott sem Bányaival, sem a feleségével: „*Jellemző, dolog, hogy Bányai Lacival nem találkoztam, mint kommunista diákkal. Bányai Laci, az korábban volt valahol, azt hiszem Franciaországban is volt egyetemi hallgató, azt is tudom, hogy az egyház küldte ki, ő a katolikus egyháznak volt a bizalmi embere, és aztán ugyanolyan szélsőségesen lett kommunista. Se a feleségével, se vele az egyetemen nem találkoztam.*”⁶⁰³ Csögörné egyben a Bányai házaspárt is véleményezte: „...*Gerő Mancsi pedig, akit ő elvett feleségül, az nem sok vizet zavart. Inkább olyan elméletieskedő, és ilyen a háttérben fonalakat rángató, egy ilyen rendkívül antipatikus házaspár, férj-feleség együttesen...*”⁶⁰⁴ Csögör Lajos is elutasítóan vélekedett Bányai személyéről: „*Nem vettem különösebben részt a MADOSZ munkájában. Elsősorban személyi okok miatt. Talán részt vettem volna intenzívebben, de miután Bányai László volt annak egyik mozgatója, legalábbis az általam ismert vezetők közül, már az elég volt ahhoz, hogy lehetőleg kerüljem őket. Miután nekem közvetlen kapcsolatom a párt felé volt, sokkal szívesebben maradtam ezen a vonalon, mint a MADOSZ vonalán. K: Ha szabad kérdezni, mi irritált Bányai Lászlóban? V: Az ő túlzásai minden kérdésben. [...] Ő mindenkit egyformán gyalázott, mindenki ellen tudott valami rosszat mondani, mindenkit igyekezett megfúrni. Hát szóval az egész egyéniségétől irtóztam.*”⁶⁰⁵

A két világháború közötti időszakban a KRP tagságában felülreprezentált volt a nemzeti kisebbségek száma. Egy 1933-as statisztika szerint összesen 1635 személy rendelkezett Románia területén párttagsággal.⁶⁰⁶ Közülük mindössze 37%-ot tett ki a román nemzetiségűek aránya. 26,4% volt magyar nemzetiségű (kiemelendő, hogy az 1930-as népszámlálás idején Románia összlakosságának 7,9%-a volt magyar. Így a KRP-ben a magyar nemzetiségűek aránya több, mint háromszorosan volt felülreprezentálva az országos arányszámához képest.). A párttagság további

⁶⁰² Bányai László: *Válaszúton*. I.m. 115. Bányai szerint Kohn kérte fel személyesen, hogy vegyen részt a Demeter János által szerkesztett *Falvak Népe* munkájában.

⁶⁰³ Interjú Csögör Lajosnéval. Készítette Barabás Béla 1986-ban. Veritas Intézet, Oral History Archívum, OHA-27. 32.

⁶⁰⁴ Uo.

⁶⁰⁵ Interjú Csögör Lajossal. Készítette: Tóth Pál Péter 1986-ban. Veritas Intézet, Oral History Archívum, OHA-007. 52.

⁶⁰⁶ A pártszimpatizánsok száma ugyanakkor ennél nagyobb lehetett. Ez a szám is érzékelteti azonban, hogy a két világháború közötti kommunista mozgalom – az utólagos párttörténetírás megállapításaival ellentétben – nem volt egy jelentős tényező Románia belpolitikai életében. A KRP fontosságát csak az állambiztonsági tényezők értékelték fel, akik kiterjedt hajtóvadászatot folytattak a kommunista aktivisták ellen. Ennek oka, amellet, hogy az állambiztonságra veszélyes tényezőt láttak bennük, az is, hogy a Szovjetunió „ötödik hadoszlopát” látták a mozgalomban.

nemzetiségi megoszlása: 18% zsidó,⁶⁰⁷ 8,4% bolgár, 6% orosz, 4% ukrán volt.⁶⁰⁸ A statisztikát vizsgálva megállapítható, hogy a párttagság jelentős része azon nemzetiségek közül került ki, amelyek leginkább elégedetlenek voltak az első világháborút lezáró területrendezésekkel. Ez egyben megmagyarázza az adott etnikai közösségek nagyarányú részvételét is a kommunista mozgalomban. A kommunista pártok (központilag, a Komintern által meghatározott irányvonalból kifolyólag) elutasították a Párizs-környéki békeszerződéseket, ugyanis állampolgárok millióit taszította kisebbségi léthelyzetbe. A Lenin által megfogalmazott elv erre egy megoldást kínált: a kisebbségi kérdés nem határkérdés, ezt a problémát a határok teljes feloldása fogja majd megoldani. Ahogyan Olti Ágoston megfogalmazta: „*A párt és annak transznacionális ideológiája kitörési lehetőséget kínált a román társadalom által perifériára szorított csoportok és nemzeti kisebbségek számára.*”⁶⁰⁹ Másrészt, Románia esetében a Szovjetunióknak konkrét területi követelése is voltak. Cristina Diac meglátása szerint a Besszarábiát és Észak-Bukovinát érintő területi vita is jelentős mértékben hozzájárult a román lakosság kommunizmussal szembeni bizalmatlanságához és a KRP marginalizálódásához.⁶¹⁰ A versailles-i rendszer kritikája csak a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt és Adolf Hitler 1933-as hatalonra kerülése után vált másodlagossá, mikor a Komintern a náci „expansionizmussal” szemben népfrontos politizálásra szólította fel az egyes országokban működő kommunista sejteket. Gyárfás Elemér egy 1931-es cikkében egy másik jellegzetességre is felhívta a figyelmet: „*A legaggasztóbb jelenség az, hogy a mozgalom vezetői túlnyomó részben a magasabb műveltségű, úgynevezett intellektuel elemek — írók, újságírók, magántisztviselők — közül rekrutálódnak.*”⁶¹¹

⁶⁰⁷ A két világháború közötti időszakban a román hatóságok – elsősorban a magyar kisebbség pozícióinak gyengítése végett – a zsidó vallású személyeket köztelezően külön nemzetiségként listázták. Ugyanakkor ezeknek a személyeknek egy jelentős része (főként az erdélyi városokban) magyar anyanyelvű és/vagy kettős identitású volt.

⁶⁰⁸ Az adatokat közli: Novák Zoltán: Magyarok a Román Kommunista Pártban. *Pro Minoritate*, 2006/2. 66.

⁶⁰⁹ Olti Ágoston: A Romániai Kommunista Párt és a romániai nemzetiségi/területi kérdés a két világháború között. *Regio*, 2007/1. 113.

⁶¹⁰ Diac, Cristina: I.m. 236.

⁶¹¹ Gyárfás Elemér: A szovjet-propaganda és a romániai magyar kisebbség. In: *Magyar Kultúra*, 1931. 2. Ugyanakkor Gyárfás némileg eltúlozta a kommunista mozgalomnak a romániai magyarságra gyakorolt hatását. Azt állította pl, hogy: „*A legutóbbi képviselőválasztások, de különösen a most megtartott biharmegyei időközi választás eredményei világosan mutatják, hogy mindazok a szavazatok, melyeket a Magyar Párt elveszít, a kommunista listára esnek.*” Bár ez a megállapítás technikailag igaz lehet, ugyanakkor nem igazolható, hogy a magyarság tömegesen szavazott volna a Gyárfás által kommunistának tekintett (vagy ténylegesen kommunista fedőszerv) pártok listájára az OMP-vel szemben. Azt is érdemes megemlíteni, hogy ekkor még sem az OMPE sem a MADOSZ nem léteztek. Érdekes megállapítása azonban Gyárfásnak, hogy a kommunista propaganda különösen a székelyek közt erős: „*Mélységes aggodalommal eltelve népünk sorsa és jövője iránt, fájó szívvel látjuk, miként bontakozik ki és erősbödik napról-napra a felforgató propaganda, mely elidegeníti ezt a nemes népet mindattól, ami eddig szent volt a számára és miként*

Bányai a csíkszeredai tanügyi tevékenységéhez szükséges pedagógiai képesítést Kolozsváron szerezte meg 1931-ben. Ehhez azonban próbaórákat is kellett tartania egy gimnáziumban. Itt ismerte meg leendő feleségét, Gerő Margitot. Gerő édesanyja ágán a szatmári Kisszekerestről⁶¹² származott, míg apai ágon beregszászi felmenői voltak. Ő maga azonban már Budapesten született 1906-ban. Szülei korán elváltak, édesanyjával még az első világháború alatt rokonaihoz költözött, Máramarosszigetre.⁶¹³ Itt érettségizett 1924-ben, majd 1928-ban francia nyelv és irodalom szakos diplomát szerzett. Néhány évig a felsővisói gimnázium tanárnője volt, majd Kolozsvárra költözött.⁶¹⁴ Mikor Bányai is Kolozsváron telepedett le, 1934-ben összeházasodtak. Házasságukból két fiú született: László 1938-ban és Péter 1946-ban.

A kolozsvári munkásmozgalmi aktivisták mellett Bányai kapcsolatba került a csíkszeredai kommunista pártsejttel és konkrétan Berkovits Bernáttal. Kettejük kapcsolatát sajnálatos módon csak Bányai visszaemlékezéseiből tudjuk rekonstruálni. Eszerint Bányai kezdetben mindössze a kommunista bebörtönzöttek segélyezéséhez járult hozzá. Később Berkovits révén jutott albérlethez, melyet készségesen felajánlott a Párt céljaira, akik időnként illegális összejöveteleket tartottak ott.⁶¹⁵ Bányai egy ilyen összejövetelen ismerkedett meg a csíkbánkfalvi Bákay Domokossal, aki később a MADOSZ egyik alapító tagja lett.⁶¹⁶ Később azt a feladatot kapta – elmondása szerint a kolozsvári párttartományi bizottságtól, melyet Vincze János személyesen közölt vele –, hogy kommunista röplapot írjon. Ezt Brassóban sokszorosították, majd Bákay Domokos szervezésében a csíksomlyói pünkösdi búcsúra összegyűlt tömeg között szétszórták.⁶¹⁷

Bányai csíkszeredai illegális pártmunkája nem tartott sokáig, ugyanis 1933. októberében váratlanul letartóztatták. 1933 szeptemberében az iskola megbízásából két ízben is megjárta Brassót, ahová a gimnázium diákjait kísérte el az állami érettségire. Ezekre az utakra szeptember

vétkeznek a saját népük és államuk ellen is egyes román vezetőemberek, kik meglegedetten dörzsölik a kezüket, midőn itt és amott már konkrét eredményeit láthatják e felforgató izgatásoknak.”

⁶¹² A település a trianoni békeszerződés után is Magyarország része maradt.

⁶¹³ Édesapja Budapesten maradt, további sorsa – előttem – ismeretlen.

⁶¹⁴ RMIL és Bányai László: *Válaszúton*. I.m. 101-111.

⁶¹⁵ Bányai László: *Válaszúton*. I.m. 119-120.

⁶¹⁶ Bákay asztalosként és lakatosként dolgozott. 1934-ig élt Csíkbánkfalván, majd Kolozsvárra költözött, ahol részt vett a MADOSZ munkájában és az illegális pártmunkában. 1935-1941 között Bukarestben élt, de a kényszersorozás elől Magyarországra menekült, ott is maradt a háború végéig. 1945-1947 között az MNSZ-nél dolgozott, majd 1952-ig egy csíkszentsimoni gyár igazgatója volt. Ekkor azonban – illegalista múltja ellenére – elbocsátották és kizárták a pártból. Élete hátralévő részében lakatosként dolgozott Marosvásárhelyen. Tar Károly: *Erdélyi sors. Szociográfiai írások*, Erdélyi Híradó Lap- és Könyvkiadó, Kolozsvár, 1997. Online: <http://mek.oszk.hu/02000/02067/02067.htm#4> – letöltés: 2020. július 7.

⁶¹⁷ Bányai László: *Válaszúton*. I.m. 122.

24–25. és 28–30. között került sor. Második útja végén a brassói vonatállomáson már várta a román politikai rendőrség, a Siguranța ügynöke, aki letartóztatta. Aktatáskáját átvizsgálva kommunista propaganda-anyagot találtak nála, illetve egy kézírásos vázlatot, melyben a kommunista mozgalom sejtjei és prominens vezetői voltak feltüntetve hierarchikus sorrendben a Kominterntől a csíki és brassói pártsejtékig.⁶¹⁸ A letartóztatott Bányait rövid ideig a brassói börtönben tartották fogva, majd Csíkszeredába szállították. Itt állították bíróság elé.⁶¹⁹ Az eljárás során a védelem fő érvelése arra vonatkozott, hogy Bányainak nem volt tudomása az aktatáska tartalmáról. Azt a brassói állomáson bízta rá egy idegen, akiről úgy vélte, hogy vagy egy tanítványának rokona vagy közírói múltja miatt ismerte fel. Mivel tudta róla, hogy nézetei az Országos Magyar Párt vonalával ellenkeznek, olyan iratokat bízott rá, melyek ezzel a vonallal szembenek.⁶²⁰ Bányai később emlékiratában is beszámolt erről a brassói útról, az itt közölt állításai valószínűleg közelebb állnak a valósághoz. Eszerint valójában Berkovits Bernát kérte fel, hogy illegális propaganda-anyagokat hozzon el Brassóból a megyei pártszervezet számára. A konspiratív találkozó szabályai szerint megegyeztek, hogy Bányai cigarettát tart majd a kezében, míg brassói kontaktja a *Brassói Lapok* egy számát, innen ismerik fel egymást. A találkozó létre is jött, azonban Bányai utólagos tudomása szerint erre már egy álsruhás brassói Siguranța tiszt, egy bizonyos Munteanu detektív ment el. Ez megmagyarázta azt a tényt is, hogy a találkozó létrejöttét követően szinte azonnal lekapcsolták a propaganda-anyagokat szállító Bányait a brassói állomáson.⁶²¹ Letartóztatását követően házkutatást tartottak lakásán, ahol többek között a következő terhelő iratok kerültek a rendőrség birtokába: Marx, Lenin és Maxim Gorkij-idézetek a proletár irodalomról, a Romániában indexen lévő *Monde* című párizsi baloldali lap egy száma, egy román nyelvű baloldali sajtóorgánium *Spre Stânga*⁶²² címmel, illetve Bányai egyik diákjának, Merly Istvánnak⁶²³ levele, amely a nyomozó hatóság szerint szintén kommunista gondolatokat fogalmazott meg, ezért Merlyt is letartóztatták.

⁶¹⁸ ANR ANIC, Fond nr. 96, Dos. 1605/1933-1939. 3.

⁶¹⁹ A csíkszeredai törvényszéken lefolytatott eljárásban a bíróság elnöke Petre Corduban, helyettese Ioan Mihăileanu volt, míg az ügyész Nicolae Lașcu. Bányai védelmét dr. Ilarie Debu védőügyvéd látta el, nem világos, hogy ő kirendelt védő volt vagy Bányai kérte fel (ez utóbbi lehetőség a KRP közreműködését is sejtethetné).

⁶²⁰ Uo., 7-8.

⁶²¹ Bányai László: *Válaszúton*. I.m. 125-126.

⁶²² Balra.

⁶²³ Merly István (1914–1969) a Szatmár megyei Mezőpetriben született. A gimnáziumot Csíkszeredában kezdte meg, de innen bírósági ügye miatt kicsapták és Székelyudvarhelyen fejezte be. Álnéven publikált a *Falvak Népeben*, nem kizárt, hogy valójában innen származott a Bányáival való szoros kapcsolata. 1939-ben Magyarországra távozott, 1951-től az MTI munkatársa volt.

Míg Bányai a csíkszeredai börtönben várta perét, dr. Nagy András helyi orvos részletes kivizsgálást készített egészségi állapotáról. Jelentésének elején Nagy elismerte, hogy Bányait már gyermekkorától ismeri, ebből kifolyólag egy általános pszichológiai jellemrajzot is közölt róla. Nagy szerint nevezettet mindig is önmagának túlértékelése és labilis idegrendszer jellemezte. Depresszióra hajlamos, sértődékeny, megfontolatlanul cselekszik. Mint gyerek nagy érzékenységről és magába fordultságáról volt ismert. Konkrét egészségügyi állaptát illetően azonban kitért rá, hogy Bányai korábban tuberkulózisban szenvedett, mely az új, általa elvégzett vizsgálat szerint kiújult. Ebből kifolyólag fontos, hogy a beteg sokat pihenjen, szabad levegőn legyen és a gyógyszerek mellett speciális étrendet írt elő neki.⁶²⁴

A per során a legfontosabb terhelő tanú Baumgarten László ellen Papp János, a Főgimnázium igazgatója volt.⁶²⁵ Papp beosztottjának esetleges kommunista kapcsolatairól nem tudott beszámolni, de ezenfelül meglehetősen terhelően vallott Bányai személyéről. Kihangsúlyozta, hogy az *Erdélyi Fiatalok* irodalmi társaság tagja volt, melyet a gimnázium tanárai nem néztek jó szemmel. Ezenfelül Bányai nem viselkedett kollegiálisan a többi tanárral, tanítási időn kívül nem járt össze senkivel, amit pedig még fontosnak tartott leszögezni vallomásában, hogy mindig a Magyar Párt ellen beszélt.⁶²⁶ Érdekes eleme azonban Papp János vallomásának, melyben azt állította, hogy Bányai minden kilengése ellenére rendszerint a tanári karnak adott igazat, időnként még kifejezetten a kommunista eszmekört is elítélve.⁶²⁷ Bányai kihallgatásakor elismerte, hogy az *Erdélyi Fiatalok* főmunkatársa volt, mely értékelése szerint valóban egy baloldali lap volt, de nem kommunista. Ezt követően beszámolt a lap által szervezett estélyekről, ahol ő is fellépett, ugyanakkor itt csak novelláiból és verseiből olvasott fel, ugyanis ő soha nem foglalkozott politikával. Kihangsúlyozta, hogy véleménye szerint nagyon jó viszonyban volt a gimnázium tanáiraival, akik tudomása szerint szerették is őt. Két tanárral volt személyes konfliktusa, ezek közül az egyik az igazgató volt, aki mindig ellenségesen viseltetett vele szemben (nem részletezte ki volt a másik). Igyekezett egyben kihangsúlyozni katolikus múltját, felsorolta az általa ismert környékbeli papokat, illetve azt a tényt, hogy korábban vallásos

⁶²⁴ ANR ANIC, Fond nr. 96, Dos.1605/1933-1939. 65. Orvosi igazolás Nagy András aláírásával és pecsétjével. Bányai tuberkulózisa megmagyarázza, hogy miért nem fogyasztott soha sem alkoholt, ahogy azt is, hogy a későbbiekben miért betegeskedett sokat.

⁶²⁵ Ugyancsak kihallgatták Csipak Lajos és László Ignác paptanárokat, de az ő vallomásaikat nem találtam meg a peranyagban.

⁶²⁶ Uo., 39.

⁶²⁷ Uo., 68. A későbbiekben Czikó Nándor is hasonlóképpen jellemezte Bányait: „Laci mindig odaállt, ahol a többség van.”

sajtóorgánumoknak írt.⁶²⁸ Ezek a megállapításai egyértelműen a védelem részét képezték a kommunizmus vádjával szemben.

Merly István kapcsán Bányai leszögezte, hogy diákja vette fel vele a kapcsolatot és kizárólag irodalomról beszéltek, nem politikáról. Erre az állítására Merly is ráerősített kettejük szembesítésekor. Merly szerint néhány versével fordult Bányaihoz – tudván, hogy ő is verseket írt korábban – aki tanáráként véleményezte ezeket az alkotásokat. Szerinte Bányaival soha nem beszéltek másról, mint irodalomról. Érdeemes kiemelni vallomásának azt a részét, melyben reflektált arra a tényre, hogy korábban, rendőrségi kihallgatásakor még azt állította: Bányaival a marxizmusról beszélgettek: „*Visszavonom ezt a vallomásumat, csak azért tettem, mert nagyon fáradt voltam, beteg, nem ettem három napig és a rendőrségen azt mondták ha ezt vallom kapok egy ingyenes vonatjegyet, amivel hazamehetek*”.⁶²⁹ Merly azonban nem sokkal később levelet írt Székelyudvarhelyről Bányainak, amelyből még a hevenyészett madárnyelv ellenére is egyértelműen kijelenthető, hogy a két vádlott igenis beszélt egymás közt politikáról: „*Ez a kis epizód az életemben nem, hogy gyöngíténé, de erősíti hitemet, megacélozza erőmet egy bizonyos irányba. Most már magam is belátom, hogy azok a lesajnált – papi részről – eszmék, az az elintézettnek minősített ideológia mégis csak több, mert lám: egy zsenge hajtás, gyenge szellő már mekkora vihart támaszt egy-egy náci sötét lelkében*”.⁶³⁰ A levél további részében pedig kitért rá, hogy „még nem olvas, mert nem kapott megfelelő könyveket”.⁶³¹

Bányait végül 1933. december 2-án felmentették az ellene hozott vádak alól és szabadlábra helyezték.⁶³² Az ítélet indoklásában a bíróság lényegében teret adott a védelem érvelésének, mely szerint nincs arra vonatkozó bizonyíték, hogy Bányai tudott volna róla milyen iratok voltak a rá bízott aktatáskában, és azokat jóhiszeműségében vette el. Azt is kihangsúlyozták, hogy az *Erdélyi Fiatalok* valóban az OMP-vel szembenálló vonalat követ, de ez még nem jelenti azt, hogy kommunista irányultságú volna. A nála talált brosúrákat és iratokat mindenesetre a bíróság elkoboztatta. Az is Bányai érvelését erősítette, hogy Merly – a fent részletezett okokra hivatkozva – visszavonta a rendőrségen tett vallomását és a bíróság előtt sokkal pozitívabban beszélt Bányai

⁶²⁸ Uo., 65.

⁶²⁹ Uo., 67. Porces-verbal. 1933. november 28. Bányai egyébként később úgy ítélte meg, hogy a bíróság teljesen jogszerűen járt el ügyében. Időben megkapta a vádiratot, neki és védőügyvédjének is elegendő időt biztosítottak a tárgyalásra való felkészülésre (Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Otos_piros2. 0:32-1:07).

⁶³⁰ Uo., 10-13. Merly István levele Bányaihoz a börtönbe. Kelt: Székelyudvarhely, 1933. november 21.

⁶³¹ Nem nehéz kitalálni, hogy itt a marxista irodalomra utal.

⁶³² Uo., Ordonanță, 69.

személyéről. Ebből kifolyólag a bíróság elrendelte Bányai azonnali szabadlábra helyezését, felmentése mellett.⁶³³

Felmentése ellenére a kommunista-vád súlyos következményekkel járt úgy Bányai, mint környezete számára. Merly Istvánt már letartóztatását követően eltanácsolta Papp János a Főgimnáziumból.⁶³⁴ Később, a püspöknek írt levelében azzal magyarázta Merly elbocsátását, hogy „magatartása nagyon gyanúsnak látszott, dolgozataiban is szertelen és meggondolatlan kifejezéseket használt, és az előttem már régebben gyanús B. Lászlóval nagyon jó viszonyban volt”. Bányai elmozdításához azonban szükséges volt a Státus elnökségének jóváhagyását is megszereznie, így már 1933. október 6-án levelet írt Majláth püspöknek. Ebben beszámolt a Bányai ellen indult eljárásról, leszögezve: „Nem tudom, hogy a bíróság ítélete Baumgarten L. h. tanárra nézve marasztaló vagy felmentő lesz-e, de az bizonyos, hogy itt diáksejttet akart szervezni, és ezért mély tisztelettel kérem méltóztassék őt állásából azonnal felfüggeszteni. [...] akármilyen legyen a bírói ítélet, katolikus gimnáziumi tanár, véleményem szerint, Baumgarten László többé nem lehet”.⁶³⁵ Papp János azonban Bányai ügyét felhasználva kérvényezte Mayer János nyugdíjaztatását is. Mayer esetében kihangsúlyozva, hogy Bányai az unokaöccse, de Kolozsváron élő egyetemista fia, László is már régebb óta kommunista-gyanús. A rendőrség házkutatást tartott a Mayer családnál Bányai letartóztatását követően, és bár ez eredménytelen volt, Mayer Jánost nyugdíjazták. Papp szerint Mayernek „a házában és a családjában van a baj csírája és ő túri azt”. Végül kérvényezte Veégh Sándor helyettes tanár elhelyezését is, holott ellene semmilyen vádat nem tudott felhozni: „Semmi konkrét adatot nem tudok felhozni egy másik fiatal tanárral szemben, de magatartásából kifolyólag gyanús előttem Veégh Sándor is. A folyó év januárjában a méltóságos referens úr figyelmét Baumgartenre is felhívtam volt, aki akkor szintén csak gyanúsnak látszott magaviselete, és baloldali eszmekörökkel való szimpatizálása miatt. Hasonló a gyanúm most Veégh Sándorral szemben is. [...] A jövő évre nézve mély tisztelettel javasolnám, hogy őt egy másik intézet román nyelvszakos tanárával kicserélni méltóztassék”.⁶³⁶ A püspök Papp János kérésének ezúttal is eleget tehetett, Veégh Sándor ugyanis 1935-ben már Marosvásárhelyen tanított. Végezetül Papp János leszögezte: „Ennyi szomorú és sajnálatos eset után azonban

⁶³³ Uo., 70-74. Ítélet Baumgarten László ügyében.

⁶³⁴ Uo., 58.

⁶³⁵ RL, C/188 Bányai László hagyatéka. V/g. Papp János levele Majláth Gusztáv Károly püspökhöz a letartóztatott Bányai László ügyében. Csíkszereda, 1933. október 6.

⁶³⁶ Uo.

*nyugodt lelkiismerettel [jelentem] azt, hogy ifjúságunk lelkivilágában a felforgató eszmék termékeny talajra nem találtak és a jó Isten végtelen kegyelméből még elég korán tudtuk megakadályozni a fertőző csírák elszórását. Fájdalmas ez az operáció de végeredményben egészséges vágás, mely után jobb és szebb élet fakadhat, ha a jó Isten is úgy akarja”.*⁶³⁷

Bányai elbocsátásának sajátos epilógusa, hogy 1945-ben szintén Papp Jánosnak kellett őt visszahelyeznie tanári tisztségébe, bár ez számára csak morális elégtétel volt, a tanári állást ténylegesen nem foglalta el.⁶³⁸ Miután a kommunista *Igazság* hasábjain 1949. június 8-án támadó hangvételű cikk jelent meg Papp ellen, részletesen taglalva Bányai elbocsátásának körülményeit is, a Csíki Néptanács Káderosztálya elbocsátotta igazgatói pozíciójából, majd tanári működését is felfüggesztette. Az igazgató ezt követően személyesen Bányainak írt egy levelet, melyben őt barátjának nevezte, és azt állította, hogy a Majláthnak írt levél tartalmát a csíkszeredai rendőrkvésztor kényszerítette ki, ellenkező esetben az iskola bezárásával fenyegetve meg Pappot. Egyben a következő kétségbeesett kijelentést tette: *„Szerencsétlenségemre én voltam az intézet igazgatója. Bár soha ne lettem volna!”* Egyben ezúttal Bányait mélységesen dicsérte: *„Abszolút becsületesnek ismertelek meg és olyannak, aki az igazságért mindig helytállt. Nem kívánod szegény embertársad pusztulását”.* Jellemző, hogy Papp János hamar átvette a korszakra jellemző retorikát, míg 1933-as levelében még a vallásos megállapítások domináltak, addig 1949-ben már fontosabbnak tartotta a marxizmusra utaló érvelést: *„Én 1933-ban nem ismertem még a haladó filozófiát és irodalmat. Marx és Engels nevén kívül egyebet nem tudtam róluk. Csak a Vörös Hadsereg felszabadítása után kezdtem foglalkozni a haladó tudománnyal”.* Összességében kérte Bányait, hogy járjon közbe a tanári állásba való visszavételéért.⁶³⁹ Bányai a Csíki Néptanács Káderosztályának írt levelében egy negatív jellemrajzot közölt Pappról, de egyben kihangsúlyozta, hogy *„nem a legveszélyesebbek közül való és eltávolítása azért sem lenne kívánatos, hogy ne adjunk muníciót a reakció kezébe”.* Nem ismert, hogy Papp János visszavétele a tanügybe végül megtörtént-e.

Bányai 1933-as letartóztatása, majd eltávolítása a csíkszeredai Főgimnáziumból életének egyik fontos fordulópontjának tekinthető. Egyben egy hosszú folyamat lezárása is volt, melynek során a vallásos, katolikus világnézetű fiatalember eljutott a szocializmus eszmeköréig, sőt az

⁶³⁷ Uo.

⁶³⁸ CSSZM BLH, L/3. a. Értesítés Bányai Lászlónak az MNSZ-től, amelyben visszaállítják tanári jogaiba a csíkszeredai főgimnáziumban.

⁶³⁹ RL, C/188, Papp János levele Bányai Lászlóhoz. Csíkszereda, 1949. június 13.

illegális kommunista mozgalom aktivistája lett.⁶⁴⁰ 1934 után kezdett aktívan politizálni, párhuzamosan a kommunista mozgalomban és a Magyar Dolgozók Országos Szövetségében (továbbiakban MADOSZ).

3. Bányai László politikai pályafutásának kezdetei

3.1 A *Korunk* munkatársaként

A Római-Katolikus Főgimnáziumból való eltávolítását követően Bányai azonnal elhagyta Csíkszeredát, és ideiglenesen visszaköltözött Gyulafehérváron élő édesanyjához. Állítása szerint itt személyesen kereste fel Majláth püspök, felajánlva neki, hogy visszaveteti tanári állásába, amennyiben egy hivatalos nyilatkozatban tagadja meg a kommunista mozgalomhoz való kötődését. Bányai ezt kategorikusan visszautasította.⁶⁴¹ Alig két hét múlva összeköltözött Gerő Margittal Kolozsváron, akit 1934. június 23-án feleségül vett.⁶⁴² Házasságukból az első gyermek 1938. december 28-án született szintén Kolozsváron, akit Bányai László Sándor névre kereszteltek.⁶⁴³ 1934-ben mindkettejüket hivatalosan is felvették a Kommunisták Romániai Pártjába.⁶⁴⁴

Kolozsvárra való felköltözésüket követően úgy Bányai, mint felesége francia magánórák tartásából próbálta megkeresni a mindennapi betevőt. Egy Méliusz Józsefnek írt leveléből azonban úgy tűnik, hogy ebből igencsak szűkösen éltek.⁶⁴⁵ Bányai már ekkor ismeretségben volt Gaál Gáborral, a *Korunk* főszerkesztőjével. Méliusznak írt levele alapján azonban 1934-ben még nem

⁶⁴⁰ Főcze János: I.m. 2021. 32.

⁶⁴¹ Bányai László: I.m. 1980. 137.

⁶⁴² Uo., 143.

⁶⁴³ Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 24-én. Ifj. Bányai László később fizikus lett, a frankfurti Goethe Institut tanáraként vonult nyugdíjba. E sorok írásakor a németországi Oberurselben él feleségével.

⁶⁴⁴ Ez a gesztus talán Bányai meghurcoltatásából következett, ugyanis a két világháború közötti időszakban nem volt egyszerű a kommunista párttagságot elnyerni. Jó példa erre Méliusz József esete, aki már az 1930-as években aktivista volt, a háború alatt pedig illegálitásban szervezőmunkát végzett. Ennek ellenére csak 1945-ben kapta meg hivatalosan is a párttagságot.

⁶⁴⁵ PIM, V.55583/111. Méliusz József hagyatéka, Bányai László levelei Méliusz Józsefhez. 3. levél, d.n. Bányai László és Méliusz József rendszeresen leveleztek, összesen 31 levél maradt fenn Méliusz hagyatékában. Ezek közül a legkorábbi 1933. június 6-i keltezésű, a legkésőbbi 1981. május 22-i. Sajátos, hogy a két világháború között keletkezett leveleik rendszerint madárnyelven íródtak, valószínűleg a cenzúra miatt, ám egyes áthallások ezekben a kommunista mozgalomra utalhattak. Pl: „Fontos, hogy ne a lapérdekeket, hanem a társadalmiakat tartsd szem előtt.”(4. levél, 1934. augusztus 20.)

volt a lap közvetlen munkatársa: az összekötő kapocs közte és Gaál között Korvin Sándor⁶⁴⁶ volt, aki lehetőségeihez mérten segítette a Bányai házaspárt. Munkát szerzett nekik, könyvekkel látta el őket, közreműködött Bányai cikkeinek megjelentetésében – elképzelhető, hogy ezt felsőbb pártutasításra tette.⁶⁴⁷

Bányai szintén ekkor ismerkedett meg Balogh Edgárral,⁶⁴⁸ akivel a későbbiekben évtizedeken keresztül munkakapcsolatban maradt.⁶⁴⁹ Balogh visszaemlékezése szerint 1935-ben interjúsorozatot készített egy felvidéki magyar baloldali lap, a *Magyar Nap* számára. Ennek során felkereste Gaál Gábort, Nagy Istvánt és Bányai Lászlót is.⁶⁵⁰ Az 1934-ben létrejött MADOSZ mellett a *Korunk* volt a legfontosabb kapcsolódási pont köztük. Ahogyan maga Balogh a későbbiekben megfogalmazta: „Számomra a *Korunk* tulajdonképpen csak eszköznek, nagyszerű ideológiai gyűjtőpontnak tűnt a MADOSZ közvetlen történelmiségének szolgálatában. [...] S meg kell végre mondanom, hogy Bányai László személyében megtaláltam azt az elvtársamat, akitől (akárcsak Gaál Gábortól) sokat tanulhattam és elfogadtam, bizonyára hozzá járulva részemről is az ő munkásságának sikeréhez. Az Erdélyi Fiatalok mély erdélyiségéből és népi elköteleződéséből a munkásmozgalomig jutott, a fiatalság ívéen szeretteket megőrizve meghaladó értelmiségit, meggyőződéséért megszenvedett – elcsapott – tanárt, nehéz körülmények közt tengődő, de a népeletből többé soha ki nem szorítható ideológust ismertem meg benne, s elismerésében nem ingatott meg idegesen bizalmatlan természete, összeférhetetlenségig feszülő türelmetlensége s szervezőképességének nem egy gyakorlati hiányossága. [...] Személy szerint soha sem melegedtünk

⁶⁴⁶ Korvin Sándor (1912–1944) Nagysomkúton született. Jogi tanulmányokat kezdett, ám azt korán félbehagyta, és 1932-től a *Korunk* belső munkatársa lett. A második bécsi döntés után is Kolozsvárott maradt, és a *Népszava* helyi tudósítója lett. A háború alatt munkaszolgálatra hívták be zsidó származása miatt, ahonnan ugyan hazakerült, de a fronton szerzett betegségében rövidesen elhunyt.

⁶⁴⁷ PIM, Uo., 4. levél, 1934. augusztus 20.

⁶⁴⁸ Balogh Edgár (1906–1996) Temesváron született, de Pozsonyban, édesanyja szülővárosában nőtt fel, tanulmányait is itt kezdte meg, majd Prágában folytatta. 1931-ben csatlakozott a Csehszlovákiában legális kommunista mozgalomhoz, egyik alapítója volt a baloldali Sarlós mozgalomnak (A szervezet történetét Bajcsi Ildikó dolgozta fel átfogóan, *A cserkészettől a kommunizmusig: A sarlósok alternatívái a két világháború közötti Csehszlovákiában* című doktori disszertációjában, Eger, 2018.). 1935-ben kiutasították az országból, így hazatért Romániába, ahol Kolozsváron telepedett le és a *Korunk*, majd a *Brassói Lapok* munkatársa lett, egyben belépett a MADOSZ-ba is.

⁶⁴⁹ Itt érdemes megemlíteni, hogy Balogh Edgár volt az egyetlen aki úgy emlékirataiban, mint a Molnár Gusztávnak adott interjúiban alapvetően pozitív hangon emlékezett meg Bányai Lászlóról. Érdemes ugyanakkor megemlíteni, hogy Bányai fia, Bányai László Sándor szerint kettejük kapcsolata is időnként kifejezetten konfliktussal terhelt volt (Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 24-én).

⁶⁵⁰ Balogh Edgár: *Szolgálatban*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1981. 31. Balogh szerint az említett interjúkat az újság le is hozta.

fel egymás iránt, de a kölcsönös támogatás akkor sem maradt el, amikor dohogva veséztük egymást.”⁶⁵¹

Bányai közírói pályafutásának kétségtelenül legfontosabb állomása volt a *Korunk*nál kifejtett tevékenysége. 1933–1940 között összesen 26 közleménye jelent meg a lapban. Ezek tematikájukat illetően széles skálán mozogtak. Bányai a közéleti témájú és a nemzetiségi, kisebbségi kérdést feszegető írásai mellett gyakran referált a kortárs román publicisztikáról⁶⁵² és könyvismertetései⁶⁵³ is megjelentek. Az itteni gazdag publicisztikájából – terjedelmi korlátok miatt – azonban most csak azokat a cikkeket emelem ki, melyek érzékletesen bemutatják politikai gondolkodásának átalakulását, és a marxizmus melletti elköteleződését, másrészt arra is rávilágítanak, hogy Bányai gondolkodásában a baloldaliság és a népszolgálat eszmeköre ekkor még egymással összefonódva létezett. Külön kitérek azon cikkeire, melyekben a Római Katolikus Egyházzal referál, arra a kérdésre keresve a választ, hogy a *Korunk* mellett való végleges elköteleződése milyen irányban befolyásolta a római katolicizmusról és az egyházzal kialakított képét?

Első cikke a *Korunk*nál még 1933-ban jelent meg, *Fiatal értelmiség* címmel. Az értelmiség társadalomban betöltött szerepét ebben a cikkében már az osztályharcos szempontok szerint vizsgálta: „*Eltekintve néhány nagy- és középpolgári ivadéktól, akik azonban ritkán vállalták a többiek életfrontját, a fiatal magyar erdélyi értelmiség nagyjából kispénzű intellektüellek, szabadfoglalkozásúak, kishivatalnokok vagy többé-kevésbé tehetős gazdák fiai. A lateinerek fiaikat a deklasszáció félelmében irányítják az egyetemre, a többé-kevésbé tanult kispolgárban pedig a régi ambíció dolgozik: a könyvvel barátkozó gyermek úrrá nevelése. A legutóbbi években a szabadfoglalkozású s még inkább a földművesivadékok száma csökkent a középiskolákban, amit egyrészt a „szellemi” foglalkozások gazdasági elértéktelenedése, másrészt különösen a falvakban érzett válság magyaráz.*” Meglátása szerint az uralkodó osztályok szándékosan igyekeznek a fiatal generációt ellehetetleníteni vagy ideológiájukat (ezalatt a jobboldali keresztény-konzervativizmust érthette) ráerőltetni, hogy ezáltal is biztosítsák befolyásukat: „*A kispolgárság mai válsága éppen*

⁶⁵¹ Balogh Edgár: I. m. 1981. 39-40. Az emlékirat Bányai halálának évében jelent meg, így ez akár egyfajta megemlékezésnek is értékelhető Balogh részéről.

⁶⁵² Bányai László: A Țara Nouă és a magyarkérdés. *Korunk*, 1939/9. 792. Bányai László: A Gând Românesc és az erdélyiség. *Korunk*, 1939/11. 981. Ez utóbbi lap 1933–1940 között jelent meg Kolozsváron és főszerkesztője Ion Chinezu volt, Bányai korábbi vezetőtanára.

⁶⁵³ Bányai László: Tibold Márton. *Korunk*, 1938/2. 190. Recenzió Molter Károly regényéről. Bányai László: Korom és korona. Bíráló Szenczei László regényéről. *Korunk*, 1939/10. 908.

abban áll, hogy ez az önálló létformákat nélkülöző, felfelé áhító réteg, amely függvénye és kiszolgáltatottja a hatalom birtokosainak, a gazdasági válság folytán és kisebbségi sorsban sok tekintetben a proletariátus életszínvonalára süllyedt. [...] Míg azonban apáik öntudathiányuk, és szervezatlenségük következtében nem juthattak el helyzetük felismeréséig, fiaiknál ez a folyamat már könnyebben végbemehet. A vezető köröknek ezért is fontos, hogy ezt az ifjúságot – támogatásuk révén – ideológiájukhoz kössék.”⁶⁵⁴ Az erdélyi magyar értelmiség helyzetének ismertetésével párhuzamosan tért ki pozitív példaként Csehszlovákiára, a Sarlós mozgalomra, akik tevékenysége eljutott a: „homályos népimádaton s a népek testvériségének eszméin át egészen az osztályharc álláspontjáig. Ezt a fejlődést, nemcsak a csehszlovákiai magyar középrétegek gazdasági szétbomlásának, hanem az új, iparilag fejlettebb államkeretnek is tulajdoníthatjuk.”⁶⁵⁵ Érdeemes kiemelni, hogy az erdélyi magyar baloldali mozgalmárok számára Csehszlovákia ekkor egy mintaországnak számított. Erre utalhat egyrészt, hogy a *Korunk* publicisztikájában gyakran feltűnik az ország, mint pozitív viszonyítási pont, de Bányai is 1938-ban egy körutat szervezett az országba, mely végül a bécsi döntés és az állam szétesése miatt nem valósult meg. Nagy szerepe lehetett ennek a pozitív képnek a kialakulásában Balogh Edgárnak, aki Romániából is tartotta a kapcsolatot a Sarlósokkal és a Csehszlovák Kommunista Párttal.

Bányai cikkében már hevesen támadta az erdélyi római katolikus egyházat, sőt – talán személyes sérelméből fakadóan is – már a felekezeti oktatást is kritikában részesítette: „Az előítéletek és gátlások halmaza a romániai fiatal értelmiség felszabadítását a legtekervényesebb utakra szorította. Jelentős szerepet játszott ebben a családi hatásoktól eltekintve, az egyházak kezén lévő kisebbségi oktatás, bár a polgárosodás útján haladó román állami iskola sem adott segédkezet a haladásnak. Fokozta ezt a mozzanatot azután az a tény, hogy a felekezeti iskolák – felsőbb szándékra – egyre tudatosabbá tették mentési akcióikat. Ezt a mentést az ifjúság lelkiületéért oly erővel szorgalmazták, hogy még tanulmányi elemeket is elhanyagoltak ennek érdekében.”⁶⁵⁶ Az osztályharcos retorikát alkalmazva továbbra is élesen kritizálta az egyház és a politikai vezető körök összefonódását: „Viszont a papi vezetők Erdélyben arra is ügyelnek, hogy összhangban legyenek a hivatalos kormányzat felfogásával, és sehol sem mennek tovább, legalábbis tetteikben, mint amennyire a hivatalos Magyar Párti körök őket felhatalmazzák. (...)”

⁶⁵⁴ B. Bányai László: Fiatal értelmiség. In: *Korunk*, 1933/6. 9.

⁶⁵⁵ Uo.

⁶⁵⁶ B. Bányai László: Fiatal értelmiség. In: *Korunk*, 1933/6. 9.

Osztályösszefogást hirdetnek, akárcsak nyugati mestereik, ami az osztálykizsákmányoláson alapuló tőkés rend erősítését álcázza."⁶⁵⁷ Ekkor már kemény kritikában részesítette az „ifjúkatolikus” mozgalmakat is, melyek pedig az egyház megreformálását tűzték ki célul: *„Nálunk még csak nem is az egyház (formájában egyetemes) gondolatainak átmentésén van a hangsúly, hanem elsősorban a burzsoázia érdekeinek körülbástyázásán. Igaz, hogy például Magyarországon (lásd a Korunk Szava című szemlét), némileg ellenzékivé teszi mozgalmukat egyes nagybirtokos főpapi körökkel való vita s a feudális maradványok likvidálásának követelése az egyház befolyásának megőrzése végett, viszont nálunk már minden lépésük a progresszív mozgalom vakvágányra terelésében nyilvánul meg.*"⁶⁵⁸ Véggkövetkeztetésében az erdélyi magyar burzsoázia viszonyaival magyarázta, hogy azok a fiatal értelmiségiek, akiket valóban a népszolgálat eszmeköre mozgat, a fennálló struktúrákkal szemben határozzák meg magukat, és ezáltal a baloldali mozgalmak oldalán sorakoznak fel: *„Akik Erdélyben levontak minden helyzetükből eredő következtetést, azok a fiatalok nem köldöknéző entellektüell-kört alakítottak, szellemi hevületük levezetésének többé-kevésbé ártalmatlan fészkeit, hanem megtalálták a reális kapcsolatot a néptömegekkel és román kartársaikkal. Ezek a fiatalok megtudták ütni a dolgozó nép időszerű hangját, s megtalálták azt az egyetlen utat, ami a tőkésosztály érdekharcával való szolidaritást megtagadó entellektüelt megmentheti attól a sorstól, hogy demoralizálódjék, vagy két malomkő között morzsolódjék széjjel.*"⁶⁵⁹

Bányai a *Korunk*nál kifejtett publicisztikai tevékenysége során egyre hevesebben kritizálta a Római Katolikus Egyházat és a korábban által is követett neokatolikus irányvonalat is. A Budapesten 1935-ben útjára indított *Vigília* című lapot hevesen támadta amiért „új világ, új katolikus értékekről” beszél, ennek ellenére azonban „elsősorban a francia „neokatholikus“ gárda vonul fel hasábjain, amely valójában a Direktórium óta nem szűnt meg káprázatos szépségekbe vonni a keresztény középkort, a vakmerő nagyságú katedrálisok és liliputi kunyhók korát. Kipróbált régi Írók ezek.”⁶⁶⁰ A negatív kritika az első számban szereplő Babits Mihálynak, Mécs Lászlónak, sőt a fiatal Bányai által még dicsért Sík Sándornak is kijutott, aki ezúttal „a magyar forradalmi időkből vett drámarészletével a minden „forradalmi szennyen“ át győzedelmes

⁶⁵⁷ Uo.

⁶⁵⁸ Uo.

⁶⁵⁹ B. Bányai László: *Fiatal értelmiség. Korunk*, 1933/6. 9.

⁶⁶⁰ Bányai László: *Vigília* vagy küzdelem a homályért. *Korunk*, 1935/5. 409. Bányai cikkének érdekessége, hogy a negatív kritika többek között Jacques Maritain írónak is kijut, akire korábban felnézett.

„krisztusi szeretetet“ dicsőíti meg példás buzgalommal.⁶⁶¹ Végül kihangsúlyozta, hogy „Ehhez a kórushoz még csak Földi Mihály kell, hogy megszólaljon a Nyugat hasábjairól, hogy teljes legyen az összhang az éjszaka imádatában. Mert a Vigilia nem a „hajnal-várók és holnap-építők attitude-je“, az „új világ gyökerei“ egészen máshol bontakoznak, egy olyan társadalmi réteg szemléletében, amely mer a valósággal szembe nézni és mer rajta változtatni is.“⁶⁶² 1938-ban megjelent a „a katolicizmus útja“ című cikkében azonban még összességében kiegyensúlyozottan vizsgálja az Egyház szerepét, kiemelve, hogy a római katolikus értékek alapján véve szembenállnak a náci fajelmélettel: „Önmagát tagadná meg a katholicizmus, ha a fasizmus mind szűkebb érdekkörébe zárná magát, mikor létértelmét az egyetemesség adja. Viszont az egyetemesség szelleme sehogyan sem fér össze a faji kizárólagossággal s ezért sorolja a Schwante Korps, az S. A.⁶⁶³ hivatalos lapja, egyéb „felforgató törekvésekkel“ egy táborba az egyházat, amely hisz egy univerzalista nemzetközösségben, egy humanitásban, ami uralja a fajokat“.⁶⁶⁴ A katolikus Egyház mellett azonban Bányai a Magyar Református Egyház holdudvarába tartozó szervezeteket is kritikában részesített. Így például egy 1935-ben megjelent cikkében a Soli Deo Gloria református diákmozgalmat részesítette kritikában a *Magyar Út* címen megjelenő hivatalos sajtóorgánumán keresztül. Bányai a lapból vett példákra hivatkozva bizonyította, hogy a szervezet és a lap a Gömbös Gyula miniszterelnök által meghatározott irányvonalat követve hitet tett a német-olasz szövetség mellett, kihangsúlyozva ennek káros voltát.⁶⁶⁵

Az 1930-as évek második felében az erdélyi magyar értelmiségi közbeszédben egy hosszan tartó sajtópolémia bontakozott ki, melynek kiváltó oka Makkai Sándor református püspök *Nem lehet* címmel megjelent cikke volt, melyet a budapesti *Láthatár* című folyóirat közölt. Makkai 1926 óta volt az Erdélyi Református Egyház püspöke, 1936-ban lemondott tisztségéről és Budapestre költözött. Itt megjelent, pesszimista hangvételű cikkében a kisebbségi létet az emberi méltóságához méltatlan állapotként jellemezte, és kihangsúlyozta, hogy a „nacionalizmusok évszázadában” az egyének csak saját nemzeti közösségükben vállalhatnak teljes értékű emberré. Végkövetkeztetésében a következő kijelentést tette: „A kisebbségi sors nem politikai

⁶⁶¹ Uo., 411.

⁶⁶² Uo.

⁶⁶³ Sturmabteilung, a náci Németország egyik erőszakszerve.

⁶⁶⁴ Bányai László: A katholicizmus útja. *Korunk*, 1938/2. 350.

⁶⁶⁵ Bányai László: A magyar út szegénylegényei. *Korunk*, 1935/6. 479.

lehetetlenség, vagy legalábbis nem csak az, hanem erkölcsi lehetetlenség.”⁶⁶⁶ Makkai cikkét Erdélyben heves tiltakozással fogadták. A püspök álláspontját válaszcikkben ítélte el többek között Reményik Sándor az *Ellenzékben*, Hegedűs Nándor a nagyváradi *Szabadság* hasábjain, Ligeti Ernő a kolozsvári *Független Újságban*, Jancsó Béla az *Erdélyi Fiatalokban*, Szemlér Ferenc a *Brassói Lapokban*, Szász Endre a *Keleti Újságban*. Ezeknek az érveléseknek központi elemük a Reményik által megfogalmazott „lehet, mert kell” tézis,⁶⁶⁷ azaz az kisebbségi sorba került magyarság számára nincs igazi választási lehetőség. A cikkírók legfontosabb célkitűzésüként a minél teljesebb önrendelkezés kiharcolását nevezték meg.

Egy sajátos érvrendszert hozott be a vitába Bányai, aki szerint: „*Három hónapja, hogy Makkai Sándor megírta Nem lehet című cikkjét a budapesti Láthatárban, s most higgadtan megállapíthatjuk, hogy hosszú idők óta nem volt olyan kérdés, ami ennyire megmozgassa a közvéleményt. Nemcsak a nemzetiségi kérdést emelte ki kabinetirodák labirintusából, hanem vele együtt általános létkérdéseket is, s nem egy olvasóját arra a hangra emlékeztette, ami Zrínyi és Ady öröksége.*”⁶⁶⁸ Bányai mindenekelőtt kihangsúlyozta, hogy Makkai cikkének megírásában elsősorban személyes meghasonlása motiválta: „*Nem lehet – már a cím is ezt hirdeti. Nem lehet, szerinte, a kisebbségi népet beilleszteni sem a politikai, sem az erkölcsi világrendbe: [...] Gondolatmenete Makkai egyéni útjának görbáját követi, azt az utat, amelyen ő a maradisággal való viaskodásában kudarcot szenvedve, felhagyott a jövőnek vélt kisebbségi nyáj egyházi pásztorkodásával, s Magyarországra vándorolt. A kisebbségi közösség lét vagy nemlét kérdésére minduntalan Makkai személyes válsága vet árnyat. A cikk ellentmondásain a félmegoldásokban felőrölt ember lelkiállapota ütközik ki.*” Bányai a marxista retorikát használva a teljes kisebbségi kérdést már az osztályharc jelenségéből vezette le: „*Harc folyik egyrészt a reakció közt, amely a népi érdekeket feladva, nemzetközi szolidaritást bont, s a támadó imperializmus kétes kimenetelű pártfogásába húzódik, másrészt a demokratikus erők közt, amelyek a békéért és nemzeti függetlenségért, valamint a nemzetiségek jogegyenlőségéért harcolva frontot vállalnak a földkerekség fasiszta tűzfészkeivel szemben.*” Végkövetkeztetésében a kisebbségi kérdés

⁶⁶⁶ Cseke Péter (szerk.): *Lehet – nem lehet? Kisebbségi létértelmezések, 1937-1987.* Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 1995. Makkainak ez a cikke nagy megdöbbenést váltott ki kortársaiból, már csak abból az okból kifolyólag is, hogy pár évvel korábban, 1931-ben még egy ezzel teljesen ellentétes hangvételű cikke jelent meg *Magunk revíziója* címmel. Ebben még az erdélyi magyarság jövőjének rendezését a transzilvanizmuson keresztül látta megvalósíthatónak.

⁶⁶⁷ Reményik Sándor: *Lehet, mert kell.* In: *Ellenzék*, 1937. február 21.

⁶⁶⁸ Bányai László: *Makkai Sándor és a kisebbségi jövő.* In: *Korunk*, 1937/7. 20.

megoldását a „népi demokratikus rendszerek” kiépítésével látta lehetségesnek, egyben érvelésében megjelenik a „nemzetek egymásra uszításának tézise”, mely a háború alatti és utáni publicisztikájában is rendre előkerült. Eszerint az egyes nemzetek uralkodó osztályai rendszeresen felhasználják a nacionalizmust, hogy ennek égisze alatt tarthassák hatalmukban az alsóbb osztályokat. Ezzel szemben a munkásmozgalom az, mely a népek egyenjogúságáért ügködik: *„Az egészségesebb jövőbeli összefogásnak viseli gondját, mikor a népek közötti testvériséget ápolja és szoros kapcsolatba lép nálunk a román nép demokratikus erőivel. A sovinszta reakció ezzel szemben az emberi haladásért, a szabadságjogokért való harc helyett hatalmi körök szolgálatába áll, s hol megalkuszik a nemzeti függetlenség kérdésében, hol a revansvágyat éleszti, faltörőkösnek használva a kisebbségi politikát. [...] A hozzászólók sem mutatnak rá, hogy az egymás ellen acsarkodó nacionalizmusok felmorzsolják, viszont a demokratikus arcvonalt összeegyezteti az egymással összefonódó többségi és kisebbségi tömegek érdekeit, megszüntetve a gazdasági és politikai kiváltságoknak számbeli és erőviszonyokhoz mért skáláját.”*⁶⁶⁹ Egy másik cikkében Bányai a következő értékítéletet fogalmazta meg Makkaival szemben: *„A kisebbségeknek nincsen politikai imperiumuk”, állapítja meg keserűen Makkai s ezzel le is mond nemzeti törekvéseik érvényességéről. Nem veszi észre, hozzászólói pedig tartózkodnak kimondani, hogy éppen a kisebbségek, valamint minden függetlenségében fenyegetett nép helyzetében nyeri vissza a nemzeti eszme hagyományos, történelem alakító erejét.”*⁶⁷⁰

Bányai utolsó cikke az 1940-es év elején jelent meg a lapban. Melyben az írói közösség társadalomban játszott szerepének fontosságát járta körbe. Bányai meglátása szerint *„a közösségi élet, a társadalom, olyan az író számára, mint a növénynek a talaj. Minél mélyebbre és minél messzibbre nyúl, annál dúsabb amit felszív, annál terebélyesebb koronája is: a műalkotás. Az író hivatása társadalmi hivatás, de ha úgy tetszik: hivatás önmagával és a művével, önmagának és a művének nagyságával szemben. Hiszen az író akkor is hatóereje társadalmának, hogyha — látszólag — elfordul attól.”*⁶⁷¹ Írásában Bányai kihangsúlyozta, hogy az író felelősséggel tartozik a társadalom felé, melynek része. Nem kell a közéletben feltétlen részt vennie, de egy társadalmi

⁶⁶⁹ Uo.

⁶⁷⁰ Bányai László: A kisebbségi jövő kérdése. *Korunk*, 1937/5. 433.

⁶⁷¹ Bányai László: Írói hivatás – társadalmi hivatás? *Korunk*, 1940/3. 456.

állásfoglalásnál a személy és a mű elválaszthatatlan, „*társadalmi nagyságot fel nem ismerő író nem tud nagyot adni művében sem.*”⁶⁷²

A *Korunkot* a második bécsi döntést követően, 1940 szeptemberében a magyar hatóságok betiltották. Bányai ekkor már nem tartózkodott Kolozsváron. A *Korunk* betiltása metaforikusan egy korszak lezárásának is tekinthető. Az 1940-es év nem csak Bányai, hanem a teljes kommunista mozgalom számára egy új korszakot nyitott.

3.2 A MADOSZ főtitkára

Bányai László harmincas évekbeli politikai pályafutását kettőség jellemzi: egyrészt a törvényen kívüli kommunista mozgalomban tevékenykedett, másrészt pedig az évtized második felében legálisan működő MADOSZ egyik vezéregyénisége volt. A kommunista mozgalomban játszott szerepéről meglehetősen kevés információval rendelkezünk, éppen a szervezet illegális voltából kifolyólag.⁶⁷³ Ami bizonyosan megállapítható, hogy Bányai kapcsolatban állt a párt bukaresti vezetőségével, és valószínűleg már magával Fóris Istvánnal⁶⁷⁴ is, a KRP későbbi pártfőtitkárával. Veress Pál⁶⁷⁵ emlékiratában kitért rá, hogy 1934 augusztusában együtt utaztak Bányaival Bukarestbe, ahol a párt központi titkárságának tagjaival találkoztak.⁶⁷⁶ Állítása szerint ekkor még Bányai sem tudta, hogy őt szemelték ki a Magyar Dolgozók Országos Szövetségének főtitkári pozíciójára, a párt központi vezetősége ezért alaposabban meg akarta ismerni.⁶⁷⁷ Bányainak párttagként az első komolyabb kiküldetése egy konspiratív gyűlés szervezése lehetett

⁶⁷² Uo. „*Társadalmi feladatot teljesített Proust, amikor a maga iszonyító valójában tárta fel a francia felső tízezrek életét, akárcsak az a népi író, aki a nyomor színein túl érezteti a társadalmi megújulás mélyebb folyamatát. Vajjon mi más ma a haladó szellem hivatása, mint emberi lényeket adni az irodalomnak?*”

⁶⁷³ A legmarkánsabban jelentkező probléma a forrásbázis terén, hogy a korszakhoz kapcsolódóan egyrészt az érintettek szubjektív visszaemlékezéseit, másrészt az 1945 után keletkezett hivatalos párttörténeti iratokat lehet felhasználni. Emellett a Molnár Gusztáv által felvett életútinterjúk állnak rendelkezésünkre, melyek az esetek nagyrésztében olyan személyekkel készültek, akik Bányaival 1945 után vagy már azt megelőzően konfliktusban voltak.

⁶⁷⁴ Fóris István (1892–1946) romániai magyar kommunista politikus. A Brassó megyei Tatrangon született, 1919-ben a magyar Vörös Hadsereg soraiban vett részt a román haderő elleni harcban. Hazatérve, 1921-ben belépett a Kommunisták Romániai Pártjába, majd az illegális pártsajtó szerkesztésével foglalkozott. 1928-ban elítélték, de Fóris a büntetés elől a Szovjetunióba szökött. 1930-ban hazatért, majd 1940-ben a KRP főtitkárává nevezték ki. 1944-ben Gheorghe Gheorghiu-Dej parancsára letartóztatták, majd 1946 nyarán Pintilie Bodnarenko (később a Securitate első vezetője Gheorghe Pintilie néven) egy vasrúddal agyonverte.

⁶⁷⁵ Veress Pál (1906–1983) Marosvásárhelyen született, géplakatosnak tanult, majd kolozsvári gyári munkásként csatlakozott a kommunista mozgalomhoz. 1944 után Kolozsváron volt szakszervezeti vezető. 1952–1954 között az MNSZ vezetők perével párhuzamosan őt is letartóztatták és vizsgálati fogságban tartották, de bíróság elé nem került.

⁶⁷⁶ Veress sajnálatos módon nem részletezte kik vettek részt ezen a találkozón.

⁶⁷⁷ Veress Pál: *Holnap indulok hozzád, Egy ifjúmunkás élete*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 130-131.

Gyergyóditróban, 1934-ben, ahol ekkor már létezett egy működő kommunista sejt a helyi Gál Imre vezetésével. A találkozó rendben lezajlott, az azon résztvevő Mezei Lajos központi kiküldött is pozitívan véleményezte.⁶⁷⁸ Ennek következménye lehetett az, hogy a szervezőképességét bizonyító Bányai neve felmerült a pártvezetés előtt, mint a MADOSZ esetleges főtitkára.

A Magyar Dolgozók Országos Szövetségét⁶⁷⁹ 1934. augusztus 18–19.-én alapították Marosvásárhelyen.⁶⁸⁰ Közvetlen előzménye volt az 1933. június 13-án létrehozott Országos Magyar Párt Ellenzéke (OMPE). Ebben szerepet vállaltak olyan helyi, korábban OMP-s politikusok is, akik szembefordultak egykori pártjukkal,⁶⁸¹ illetve a kommunista mozgalomhoz kötődő fiatalok, például Vincze János és Demeter János.⁶⁸² Az OMPE nyomán szerveződő MADOSZ-ból azonban már kimaradtak a Desbordes Ernőhöz kötődő egykori OMP-ek, a tagság túlnyomó többsége közvetlen vagy közvetett kapcsolatban állt a KRP-vel. Bár a későbbi visszaemlékezések többségében Bányai László neve is úgy került fel, mint aki a kezdetektől jelen volt a MADOSZ munkájában, ennek az elérhető források ellentmondanak. A marosvásárhelyi alakuló gyűlésen a szervezet elnökévé Blázsi István kályhás mestert választották, míg főtitkárává Mayer Lászlót, Bányai unokatestvérét.⁶⁸³

Bányai a saját visszaemlékezése szerint 1935 júliusától került kapcsolatba a MADOSZ-szal, mikor megbízták a szervezethez kötődő sajtótermékek munkájának koordinálásával.⁶⁸⁴ A neve főtitkárként először 1935 decemberében szerepelt.⁶⁸⁵ Bányai főtitkári kinevezése valószínűleg összefüggésben állt azzal a ténnyel, hogy Mayer Lászlót 1935 februárjában a

⁶⁷⁸ Bányai László: I.m. 1980. 164-165.

⁶⁷⁹ A MADOSZ történetét átfogó jelleggel dolgozta fel Főcze János *A Magyar Dolgozók Országos Szövetsége története 1934-1944* című doktori disszertációjában. Eger, 2018.

⁶⁸⁰ Főcze, 2021: 102.

⁶⁸¹ Ez a frakció a korábban Szamos megyei OMP elnöki tisztségét betöltő Desbordes Ernő személye körül tömörült. Tagja volt még többek között Tabéry Géza nagyváradai író és Makkay Domokos is, aki korábban Gyergyószentmiklós „ellenzéki” polgármestere volt a Magyar Kisgazdapárt elnevezésű rövid életű párt színeiben.

⁶⁸² Uo., 94-95. Kohn Hillel önéletrajza szerint az OMPE programját eleve ő dolgozta ki Vinczével és Demeterrel közösen.

⁶⁸³ Uo., 102. Különös, hogy maga Bányai sem említette unokatestvérét a későbbiekben írt visszaemlékezéseiben, (pl. *Új Élet*, 1981/7.). Mayer Lászlónak ez a kollektív kitörlése a munkásmozgalmi emlékezetből általános jellegűnek számított.

⁶⁸⁴ Bányai László: *Válaszúton*. I.m. 156-157.

⁶⁸⁵ A kolozsvári magyar konzul egy jelentésében: „*A Magyar Párt informatív jellegű tárgyalást folytatott a dolgozószövetség két megbízottjával: Bányai /Baumgarten/ Lászlóval és Szepesi Györggyel [sic! Szepesi Sándorral – K.Sz.] Megállapítást nyert, hogy a titkárként szereplő Bányai azonos azzal a Baumgarten László volt gimnáziumi segédtanárral, aki kommunista váddal vizsgálati fogságban volt, felmentették utána, de egyházi főhatósága állásából elbocsátotta.*” (Szélső baloldali közeledési kísérlet az erdélyi Országos Magyar Párthoz tárgyú kolozsvári konzuli jelentés a Magyar Külügyminisztériumnak. Kolozsvár, 1935. december 11. HU-MNL-OL-K 64-64. cs.-27 (1935)-858/res.pol./1935. Idézi: Főcze János: I.m. 2018. 102.).

Siguranța letartóztatta Kolozsváron, azzal a váddal, hogy szerepet játszott az egy évvel korábbi gyimesvölgyi parasztlázadás kiobbantásában.⁶⁸⁶ Mayert végül 1935 májusában másfél év börtönbüntetésre ítélték,⁶⁸⁷ a főtitkári tisztséget pedig Bányai László vette át. Helyettese 1937 novemberében Rác Gyula⁶⁸⁸ borsi földműves lett, aki 1936-ban szabadult a börtönből.⁶⁸⁹

Bányai kinevezése egybeesett a kommunista mozgalmon belüli irányváltással, mely a MADOSZ-t is érintette. 1935-től a Komintern utasításba adta az egyes országokban működő pártsejteknak, hogy az addigi politikával szemben próbáljanak népfrontot alkotni a polgári pártokkal és a szociáldemokratákkal. Ennek legfőbb célja a fasizmus és náciizmus elleni közös harc lett volna. Ennek megfelelően Bányai két éves főtitkárságát is jórészt ez a népfrontos politizálás jellemezte. Az ő főtitkári kinevezésével párhuzamosan más személyi változásokra is sor került a szervezet élén, Blázi István elnököt leváltották és Szepesi Sándorral⁶⁹⁰ helyettesítették. A szervezet új vezetőségének legfőbb feladata a MADOSZ legális politikai pártként való elismertetése volt. Ezt 1935 májusára sikerült keresztülvinni,⁶⁹¹ így a szervezet már pártként készülhetett az 1937-es romániai választásokra, az egyetlen országos választásra amelyen lehetősége volt megmérkőzni.⁶⁹²

A MADOSZ tevékenységét a KRP vezetősége is rendszeresen figyelemmel kísérte. A Cziko testvérek visszaemlékezései szerint Bányait és más vezetőségi tagokat állandó jelleggel instrukciókkal látta el Fóris István, a párt későbbi főtitkára,⁶⁹³ de rajta kívül több ízben

⁶⁸⁶ 1934. október 14-én Gyimesbükkön és Gyimesközéplekon helyi falusiak lázadtak fel gazdasági és oktatási okok miatt. A lázadás megszervezésében valóban szerepet játszott a KRP és a MADOSZ is, az utóbbi a helyszínre utazó Mezei Lajos révén. Mivel a lázadás nem járt halálos áldozatokkal, a csikszeredai törvényszék előtt lefolytatott perben is relatív enyhe ítéletek születtek. Bár 17 személyt helyeztek vád alá, mindössze 4 vádlottat ítélték el pár havi fogházra. A gyimesi eseményekkel összefüggésben azonban a román hatóságok később letartóztatták a MADOSZ több tagját, így Mayer Lászlót és Rác Gyulát is. A gyimesvölgyi lázadás történetére vonatkozóan lásd: Főcze János: A gyimesvölgyi parasztlázadás. In: *BBC history*, 2016/4. 68-71.

⁶⁸⁷ Főcze János: I.m. 137.

⁶⁸⁸ Rác Gyula (1900–1974) a Bihar megyei Borsón született. A két világháború között napszámosként dolgozott szülőfalujában, az 1930-as évek elején került kapcsolatba a kommunista mozgalommal. 1934-ben letartóztatták és kétévi börtönbre ítélték, szabadulását követően résztvett a MADOSZ munkájában. A második bécsi döntést követően letartóztatták és 15 év fegyházra ítélték, majd munkaszolgálatos büntetőszázaddal a frontra vezényelték. Itt szovjet fogságba esett, majd a Vörös Hadsereg soraiban harcolta végig a háborút. 1945 után Magyarországon telepedett le.

⁶⁸⁹ Főcze János: I.m. 2018: 187.

⁶⁹⁰ Kolozsvári szabó, aki 1935-1937 között volt a MADOSZ elnöke.

⁶⁹¹ Főcze János, I. m. 136-137.

⁶⁹² 1936-ban még szerepeltek a Hunyad megyei időközi választáson, mint a Hunyad megyei népfrontos összefogás egyik tagja.

⁶⁹³ Molnár Gusztáv interjúja Cziko Nándorral és Lőrincsel, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, hatos_piros1. 0:00-23:00. Czikoék egyenesen azt állították, hogy a MADOSZ megszervezését személyesen Fóris irányította. Ugyanakkor ez két okból is fenntartásokkal kezelendő: Egyrészt Fóris István 1931-1935 között börtönben volt, majd 1936 decemberéig külföldön, így csak 1937 elejétől igazolható a tevékenysége. Másrészt Czikoék helyenként téves

megbeszélést folytattak Petre Constantinescu-Iași-al⁶⁹⁴ is. Bányai visszaemlékezése szerint a Komintern részéről 1935-ben hivatalos kiküldött is érkezett Kolozsvárra Jakobovics Jenő személyében, aki egyenesen vele vette fel a kapcsolatot. Bányai szerint Jakobovics ismertette meg vele a KRP és Komintern közötti kapcsolatrendszerét, míg Bányai segített neki eligazodni az erdélyi és bánági pártszervezet belső személyi viszonyrendszerében.⁶⁹⁵ Bányai kitért rá, hogy rendszeresen értesültek a Szovjetunió területén zajló tisztogatásokról is, melyeknek több romániai és magyarországi kommunista is áldozatául esett. Állítása szerint se ő se elvtársai nem kérdőjelezték meg az ellenséges aknamunkákról szóló koncepciók igazságtartalmát. Ugyanakkor azt is gondolták, hogy: „*ha igaz is, szörnyű, de nincs más kiút. A fasizmust rosszabbnak tartottuk.*”⁶⁹⁶ Egy cikkében később a következőképpen emlékezett vissza erre az időszakra: „*Már javában benne voltunk a népfronti szövetségi politika gyümölcsöző alkalmazásában, amikor a szélsőjobbról jövő orvtámadások közepette a szélsőbalról jövő kételyek és merevségek is gyengítették a sorainkat, pusztán taktikázásnak véve a demokrata erők összefogásának imperatívuszát. Tény azonban, hogy még mi is, akik a meggyőződés első hevével valltuk magunkénak a népfrontos harcot, legtöbbször csak azt bírálhattuk, amit a polgárosult Nyugat vészfelhői hoztak. De ami keleten a torzított forradalmi eszmék mögött burjánzó maradiság volt, annak felismerését sokáig a mozgalmi fanatizmus zárta el előlünk. S egy-egy vészkiáltás ha át is villant az agyunkon, eszmevilágunk nem egyszer összeszűkül.*”⁶⁹⁷ Csögör Lajosné ennek kapcsán egy érdekes adalékot közölt egy interjúbán. Állítása szerint kétkedve fogadta a Szovjetunióban zajló perek koncepcióit, amiért Bányaiék megvádolták, hogy trockista: „*Ezt a módot találták ki ellenem, hogy leszavazzanak, alaposan elbánjanak és kinyírjanak, mert maffiaszerűen működött a*

megállapításokat is tettek, mikor a szervezet létrejöttéről beszéltek. Így például azt állították, hogy Bányai már a kezdetektől részt vett a MADOSZ munkájában, mely megállapítás valóságtartalma nem kizárt, de forrásokkal nem igazolható.

⁶⁹⁴ Petre Constantinescu-Iași (1892-1977) Iașiban született, értelmiségi családban, iskoláinak elvégzését követően történelemtanárként dolgozott. A KRP egyik alapító tagja volt, a két világháború között fontos szerepet játszott a pártszervezet kiépítésében. 1936-ban letartóztatták és többéves börtönbüntetésre ítélték, melyet Doftanan, Csíkszeredában és Târgu Jiuban töltött le. A háború után előbb propagandaügyi miniszter, majd közoktatásügyi miniszter volt, 1948-ban a Román Akadémia is tagjává választotta.

⁶⁹⁵ *Új Élet*, 1981/7. 14. Bányai egy vele felvett interjúbán azt állította, hogy: „*A Román Kommunista Párton belül az erdélyieknek volt egy elasztikusabb vonala.*” Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval, Jakobffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Ötös_piros2. 0:32

⁶⁹⁶ Uo.

⁶⁹⁷ Bányai László: *Míg eltűnünk a színről.* *Korunk*, 1981/5. 456.

Bányai Laci, aki mindenki ellen nem tudom, hogy milyen kartotékat vezetett, hogy kit mivel lehet kikészíteni, de például ellenem ezt a trockizmust választotta, egyrészt.”⁶⁹⁸

Érdeemes megemlíteni, hogy a MADOSZ tevékenységét a magyar állam is figyelemmel követte. Erre utalnak a Magyar Országos Levéltárban fennmaradt diplomáciai jelentések, de Czikó Lőrinc visszaemlékezése szerint egy ízben Bárdossy László bukaresti magyar követ is ellátogatott az egyik MADOSZ által szervezett rendezvényre. Itt Czikó és Bárdossy hosszas beszélgetést folytattak, melynek során a követ arra próbált rájönni, hogy a szervezet „*nem kommunista-e?*”⁶⁹⁹ A későbbiekben azonban semmilyen hivatalos kapcsolatfelvételt nem került sor a magyar kormányzat és a szervezet között, melynek oka egyrészt a magyar hatóságok gyanakvása, másrészt a MADOSZ hangsúlyos antirevizionizmusa volt.

A MADOSZ elsődleges fontosságúnak tekintette a népnevelő munkát, melyből Bányai is aktívan kivette a részét. 1935-ben ő volt a MADOSZ naptárbizottságának vezetője, így az ő szervezésében jelent meg a *Dolgozó Magyarság Naptára* elnevezésű, 96 oldalas kiadvány. Ebben az adott évre vonatkozó legfontosabb tudnivalók mellett (legfontosabb állami és vallási ünnepek, vásárok időpontjai) szépirodalmi szövegeket közöltek, az – olvasatukban – a népért küzdő legfontosabb román és magyar irodalmi és történelmi személyiségek rövid életrajzaival (Dózsa György, Martinovics Ignác, Horea, Cloșca és Crișan, Tánicsics Mihály, Petőfi Sándor, Kossuth Lajos és Ady Endre) kiegészítve. Ugyanakkor szerepet kapott egy *A magyar párt története és áruzásai* címet viselő cikk,⁷⁰⁰ valamint egy beszámoló az OMPE és a MADOSZ addigi tevékenységéről, *A Magyarpárti Ellenzék másfél éves múltja* címmel.⁷⁰¹ A két cikk párhuzamba állításával azt kísérelték meg alátámasztani, hogy a MADOSZ az a szervezet, mely valóban a magyar néptömegek érdekeit védi, ezzel szemben az OMP az uralkodó réteg érdekvédelmi szervezete, de egyben azzal is megvádolták, hogy a magyar néptömegek „fasizálódását” segíti elő. Ugyanakkor a naptárban a Római-Katolikus Egyházat is heves kritika érte, melyet a magyar bankrendszerrel való szoros összefonódása miatt támadtak. Ahogy a cikkíró is fogalmazott: „*A vallási érzést nem bántjuk, a vallási előítéleteket a tudományos nevelésre bizzuk. De a bankpolitikát és a magyarpárti elnyomó politikát nem engedjük behurcolni a templomba, a*

⁶⁹⁸ Interjú Csögör Lajosnével, I.m. 111.

⁶⁹⁹ Molnár Gusztáv interjúja Czikó Nándorral és Lőrincsel. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Hatos_piros1, 1:18-1:52. Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy erről az állítólagos találkozóról írott forrás nem maradt fenn.

⁷⁰⁰ RL, C/188, I/3. *A Dolgozó Magyarság Naptára*, 1935. 51-55.

⁷⁰¹ Uo., 89-93.

szószékre és a vallás többi területeire!”⁷⁰² Az egyes cikkek névtelenül jelentek meg, csak valószínűsíteni tudjuk, hogy ezek közül néhány Bányai tollából származik. 1935-ben Bányai is közreműködött a KRP-hez kötődő *Jövő* folyóirat megalapításában, melynek főszerkesztője Brassai Viktor lett, munkatársai Bányain kívül Csehi Gyula, Korvin Sándor, Méliusz József és Salamon Ernő voltak, míg linóleum-metszeteket León Alex (eredeti nevén Löwinger Sándor) készített.⁷⁰³ Bár az eredeti terv szerint a lap kéthavonta jelent volna meg,⁷⁰⁴ azt 1935 áprilisában az első lapszám megjelenését követően a cenzúra betiltotta.

A rendelkezésre álló források alapján úgy tűnik, hogy a MADOSZ – az OMP-hez hasonlóan – érdekvédelmi szerepkört is igyekezett ellátni. Az ilyen kiszállásokat is – főtitkárként – Bányai szervezte meg. Így például 1935 novemberében elbocsájtott magyar tisztviselők miatt utazott Temesvárra a szervezet egyik kiküldöttje, a munka gördülékenységének biztosítására Bányai Méliusz támogatását kérte.⁷⁰⁵ Az ügy végkifejlete nem ismert.

A népfrontos politika jegyében a MADOSZ – és Bányai – előtt álló legfontosabb feladat az Országos Magyar Párttal és a román pártokkal való kapcsolatfelvétel volt. Az OMP-vel való tárgyalásokra 1935 novembere és 1936 januárja között került sor,⁷⁰⁶ ezen a szervezeten Szepesti Sándor elnök és Bányai, mint főtitkár képviselték magukat. A MADOSZ a román kormányok kisebbségellenes intézkedései és a „fasizmus” fenyegető veszélye miatt hívta fel együttműködésre az OMP-t. Ezt a fenyegető fasiszta veszélyt az Alexandru Vaida-Voevod, Alexandru Constantin Cuza és Octavian Goga körül tömörült politikai szervezetekben látták.⁷⁰⁷ Ennek megfelelően egy nyolcpontos együttműködési tervet juttattak el az OMP vezetőségéhez, mely a következő feltételeket tartalmazta: „1. *Küzdelem a háború és a fajgyűlöletet*

⁷⁰² Uo., 85.

⁷⁰³ A szerkesztőség tagjai közül Bányai és Méliusz kötődött a MADOSZ-hoz is, a többiek csak a KRP-hez. Egyben csak ők ketten nem voltak zsidó származásúak. Érdemes megemlíteni, hogy Brassai Viktor, Löwinger Sándor és Salamon Ernő később – zsidó származásuk miatt – munkaszolgálaton haltak meg a Szovjetunióban a II. világháború alatt, míg Korvin Sándor ugyan hazatért, de a fronton szerzett betegségébe még 1944 januárjában belehalt. Csehi Gyula átvészelte a munkaszolgálatot, de ezalatt családját deportálták és mindannyian Auschwitzben haltak meg.

⁷⁰⁴ PIM, V.5583/111, Méliusz József hagyatéka. Bányai László levele Méliusz Józsefnek, Kolozsvár, 1935. április 9.

⁷⁰⁵ Uo., 1935. november 29.

⁷⁰⁶ RL, C/188, I./4. A Magyar Dolgozók Országos Szövetsége és a romániai Országos Magyar Párt közötti tárgyalásokkal kapcsolatos szövegek. 1935. november – 1936. január.

⁷⁰⁷ Alexandru C. Cuza és Octavian Goga 1935-ben egy nyíltan nemzetiszocialista pártot alapítottak Nemzeti-Keresztény Párt (Partidul Național-Creștin) néven, ennek színeiben Goga egy rövid ideig miniszterelnök is volt 1937–1938 között. A nemzeti parasztpárti Vaida-Voevod ugyan nem csatlakozott ehhez a párthoz, de nyíltan szimpatizált a román szélsőjobboldal tömegmozgalmával, a Vasgárdával, mely azonban ekkor még nem volt törvényes politikai párt. Ennek oka, hogy a Vasgárda alapítója és vezetője, Corneliu Zelea Codreanu a parlamentáris rendszeren kívül képzelte el az ország jövőjét.

szító fasizmus és sovinizmus ellen. 2. A kisebbségellenes és jobboldali pártok és szervezetek ellen. 3. A polgári demokratikus szabadságokért, úgymint a szervezkedési, gyülekezési, szólás- és sajtószabadságért. 4. A magyar akció egységéért. 5. A közigazgatási és más törvénytervezetek kisebbségellenes szakaszainak megmásként. 6. A felekezeti magyar iskolák egyenjogúsításáért az államiakban jogokban és segélyezésben, magyar alsó, közép és felsőoktatásért az állam terhére. 7. A magyar nyelv írásban és szóban való hivatalos használatáért. 8. A nyelvvizsgák megszüntetéséért és az elbocsájtott magyar munkások és tisztviselők visszavételéért, a nemzeti munkavédelmi törvény visszavonásáért.”⁷⁰⁸ Az OMP részéről Zágoni István⁷⁰⁹ kiküldött tárgyalta Bányaiékkal. Zágoni udvariasan, de a párt vezetőségének nevében visszautasította a MADOSZ-osok közeledési kísérletét. Kijelentette, hogy az OMP lényegében egyetért a Bányaiék által meghatározott nyolc pont tartalmával, de abban érdekelt, hogy független maradjon, így nem lép be semmilyen politikai szövetségbe. Zágoni emellett kitért rá, hogy az OMP fontosnak tartaná a romániai magyarság egyetlen egységblokkban való tömörítését, de „*az olyan rétegekkel szemben, melyeknek gazdasági szervezetekhez való tartozása a Magyar Pártba való beilleszkedést gátolja, a barátságos együttérzés és kölcsönös jóindulat álláspontját tartja fenn.*”⁷¹⁰ Bányaiék válaszukban burkoltan megvádolták a Magyar Pártot, hogy valójában nem fontos számára a fasizmus elleni küzdelem, de további tárgyalásokat szorgalmaztak: „*A magyarság érdekeinek képviselői nem vonhatják ki magukat a fasizmus elleni közös küzdelemből, amit a román demokrata és baloldali pártok folytatnak. A népfront nem homályosíthatja el, csak megerősítheti a párt nemzeti jellegét: tekintélyt szerezve a tömegek előtt és a magyarság sorainak szorosabb összefogását eredményezve.*”⁷¹¹ Ezt követően leszögezték, hogy a romániai magyarság fennmaradásának létkérdése a „német fasizmus” által szított jövőbeli háborúból való kimaradás, melyet csak és kizárólag akkor lehetséges megvalósítani, ha a teljes romániai magyarságot egyetlen érdekvédelmi szervezetben tömörítik. Ennek felépítését a következő elvek szerint

⁷⁰⁸ RL, C/188, I/4b. *A Magyar Dolgozók Országos Szövetsége Központi Végrehajtóbizottsága felkérésének szövege, melyet az OMP elnökségéhez intézett egy közös magyar akcióközösség megalapításáról.* 1935. november 23.

⁷⁰⁹ Zágoni István (1887-1959). Publicista, a két világháború között az OMP-hez kötődő *Keleti Újság* munkatársa. 1921-ben Kós Károssal és Paál Árpáddal közösen jelentette meg a *Kiáltó* szót, mely a transzilvanizmus ideológiai keretében szolgált. Az 1920-as években még kulcsszerepet játszott a párt választási kampányaiban, de az 1930-as évektől fokozatosan háttérbe szorult. A bécsi döntést követően Budapesten telepedett le, ahonnan a háború után sem tért haza.

⁷¹⁰ RL, C/188, I/4c. *Zágoni István válasza a felkérésre (Bányai átirata).* d.n.

⁷¹¹ Uo., I/4d. *A Magyar Dolgozók Szövetsége nevében Bányai László és Szepesi válaszol Zágoni István OMP-s kiküldöttnek a közlésére.* d.n.

tekintették lehetségesnek: „1. A magyarság demokratikus szervezeti felépítése, értvén ez alatt a magyarság szervezeti összefogását a városokban, falvakban, járásokként és megyéenként. A Párt vezető szerveinek alulról felfelé tagozati gyűléseken titkos és egyenlő szavazati joggal való megválasztása. Az összes, a magyarságot vagy a pártot általában és az egyes tagozatokat külön illető kérdésekben a szervezetek által való tárgyalása, és a határozatoknak a párt irányvonalára és vezető szerveire kötelező érvényessége. Az ifjúsági és női pártszervezeteknek hasonló teljes joggal való működése. 2. Véleménynyilvánítási és kezdeményezési szabadság biztosítása kivétel nélkül a párt összes tagjai számára, úgy a belső pártéletben, mint általában a magyarság és az egyes rétegek közéletében. 3. A Magyar Párt összes tagozati és központi vezetőségeinek demokratikus alapon való újraválasztása, mely kifejezője legyen a széles magyar néprétegek akaratának. Ugyanezt érvényesíteni a magyarság összes egyéb kulturális, gazdasági, sport, stb. szervezeteinél.”⁷¹² A tárgyalások itt azonban végleg megakadtak a két politikai csoportosulás között. Ebben szerepet játszhatott a kölcsönös bizalmatlanság, mely a későbbiekben is hangsúlyosan felszínre tört (pl. az 1937-es Vásárhelyi Találkozó szervezésekor). Érdeemes megjegyezni, hogy erről a közeledési kísérletről a kolozsvári magyar konzul is jelentést készített a magyar Külügyminisztériumnak. Ebben úgy értelmezte, hogy a kapcsolatfelvételnek semmilyen jelentősége nincs, de felhívta a figyelmet, hogy a MADOSZ több tagját is elítélték már román bíróságok kommunista agitációért, és Bányai László maga is egy „kompromitált múltú” személy.⁷¹³ Az OMP részéről is több támadás érte úgy a MADOSZ-t, mint személyesen Bányait is. Sulyok István, a párt intézőbizottságának tagja például a következőket írta az *Erdélyi Lapok* hasábjain: „[A MADOSZ] főtitkára egy püspöki pénzen Párizsban nevelkedett tanár, akit az egyik katolikus gimnáziumból azért kellett eltávolítani, mert tanári tekintélyét arra használta fel, hogy a kiskorú ifjak között kommunista sejteket alakított!”⁷¹⁴

Bár az OMP-vel való kiegyezés szándéka kudarcba fulladt, a MADOSZ sikerebben tárgyalta a román pártokkal, természetesen elsősorban azokkal, amelyek szintén a politikai paletta baloldalán helyezkedtek el. A MADOSZ – a KRP utasítására és együttműködésével – először egy

⁷¹² Uo.

⁷¹³ A forrást idézi Föcze János: I.m. 2021. 140.

⁷¹⁴ Sulyok István: A trójai faló. In: *Erdélyi Lapok*, 1936. november 7. Idézi Föcze János: I.m. 2021, 153. A cikk további részében Sulyok a *Brassói Lapokat* és főként annak tulajdonosát, Kahána Ernőt támadta, amiért Balogh Edgár és mások révén teret biztosít a Madosz (és ezáltal kommunista propagandának), természetesen kihangsúlyozva Kahána zsidó származását is. Érdeemes megemlíteni, hogy Sulyok később, a háború alatt a Nyilaskeresztes Párthoz kötődő *Magyarság* munkatársa lett.

viszonylag új, csak 1933-ban alakult pártkezdeménnyel az Ekésfronttal⁷¹⁵ vették fel a kapcsolatot, amelyet egy Hunyad megyei ügyvéd, Petru Groza⁷¹⁶ vezetett. A KRP részéről előbb Gavrilă Birtaş, Józsa Béla és Rácz Gyula tárgyalt először az Ekésfront tagjaival, majd Bányai Lászlót küldték Dévára, hogy személyesen találkozzon Grozával. Bányai megállapodott az Ekésfront vezetőjével, hogy Kolozsvárra utazik egy találkozóra a KRP küldöttjeivel. Erre a találkozóra állítólag a kolozsvári ortodox püspökség vikáriusának dolgozószobájában került sor, a találkozón Birtaş⁷¹⁷ és Józsa Béla⁷¹⁸ mellett Bányai is részt vett a MADOSZ képviselőjében.⁷¹⁹ A találkozó eredményesen zárult, az Ekésfront és a MADOSZ 1935. szeptember 24-én megállapodást kötött Bácsiban, melynek keretében lefektették a „népfrontos” együttműködés alapelveit. Ennek értelmében elhatárolódtak a fasizmustól és a háborúpárti uszítástól, megegyezve, hogy együtt harcolnak majd a polgári szabadságjogokért, a kisebbségek anyanyelvi oktatásáért, valamint az általános földosztásért.⁷²⁰ Ezt a kettős szövetséget 1935. december 6-án kibővítették egy, elsősorban Petre Constantinescu-Iași és Scarlat Callimachi herceg által tető alá hozott megállapodással, melynek során két kis párt, a Demokratikus Blokk és a Szocialista Párt (mindkettő a KRP felé gravitált) is csatlakoztak a népfronti együttműködéshez. A megállapodásra a Hunyad megyei Cebén került sor, mely egy szimbólikus helyszín volt úgy a magyar-román közeledés, mint a munkásmozgalom szempontjából.⁷²¹ A MADOSZ nagy pártok felé való nyitása

⁷¹⁵ Románul Frontul Plugariilor.

⁷¹⁶ Petru Groza (1884–1958). A Hunyad megyei Bácsin született, egy ortodox pópa fiaként. A gimnáziumot Szászvároson végezte magyar nyelven, majd jogot tanult Budapesten, így folyékonyan elsajátította a magyar nyelvet. 1907-ben Németországban doktorált, majd hazatérve előbb Lugoson, később Déván volt ügyvéd. Időközben csatlakozott a Iuliu Maniu vezette Román Nemzeti Párthoz, és résztvett az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nemzetgyűlés megszervezésében. 1920-ban otthagyta a pártot és az Alexandru Averescu tábornok által elnökölt Néppárt (Partidul Poporului) színeiben lett képviselő a bukaresti parlamentben. 1927-ben hazatért Dévára, majd 1933-ban saját pártot alapított.

⁷¹⁷ Gavrilă Birtaş (1905-?): Nagybányai születésű ácsmester, illegalista. 1940-ben a KRP Központi Bizottságának tagja, 1941-ben letartóztatták és elítélték. A doftanai börtönben ismerkedett meg Gheorghe Gheorghiu-Dejjel, akinek közvetlen munkatársa lett. 1948 után a Securitate egyik vezetője, akinek hatáskörébe tartozott a munkatáborok és börtönök felügyelete is. 1952-ben, Teohari Georgescu belügyminiszter bukását követően őt is elmozdították hivatalából.

⁷¹⁸ Józsa Béla (1898–1943): Az Udvarhely vármegyei Hodgyán született. Az első világháborúban a fronton harcolt, majd 1919-ben a magyar Vörös Hadsereg soraiban a román csapatok ellen. Hazatérve épületasztalosként dolgozott Kolozsváron és belépett a KRP-be. A két világháború közötti időszakban tevékeny szerepet játszott a kommunista propaganda kifejtésében és a helyi szervezőmunkában, melyet 1940-től, a második bécsi döntést követően a KMP-ben és a Békepártban folytatott. 1943-ban letartóztatta a Vkf. 2 és a kémelhárítás börtönébe került, ahol a mostoha bánásmód következtében meghalt.

⁷¹⁹ Főcze János, I.m. 2021: 138.

⁷²⁰ Uo., 138.

⁷²¹ A hagyomány szerint itt tartott beszédet 1784-ben, Horea, a mócvidéki parasztlázadás egyik vezetője, 1872-ben itt temették el Avram Iancut, de az 1849-ben móc lázadók által kiirtott Brády család 13 tagja is a faluban van eltemetve.

azonban sikertelen maradt. 1935 decemberében megkíséreltek a Nemzeti Parasztpárttal is tárgyalásokat folytatni, de ezek eredménytelenül zárultak.⁷²² Hasonlóan sikertelen volt a Szociáldemokrata Párttal való kapcsolatfelvétel is, mely nem tekintette őszintének a népfrontos fordulatot.⁷²³ Az 1937-es évtől kezdve a MADOSZ tevékenységét lényegében két elem dominálta: egyrészt az antirevizionista propaganda a romániai magyarság körében, másrészt az 1937-es romániai parlamenti választásokra való felkészülés. Ekkorra már lényegében az erdélyi megyék többségében⁷²⁴ és Bukarestben is volt a pártnak aktív szervezete, bár befolyásuk a magyarság körében az Országos Magyar Párthoz és részben a Szociáldemokrata Párthoz képest eléggé csekély volt.

Egy érdekes epizódja a szövetség történetének az 1937. január 3-án tartott brassói küldöttgyűlés. Itt az általános szervezeti kérdések mellett Bányai László előadást tartott *Béke, kenyér, szabadság* címmel. Bányai általánosságban kihangsúlyozta, hogy a MADOSZ egyszerre forradalmi és demokrata szervezet, de tagadta annak kommunista kötődését. Érdekes eleme azonban beszédének, az hogy felhívta a megyei szervezetek vezetőit, hogy ne fogadjanak be zsidókat a pártba, de kiváltképp ne juttassák őket fontos pozícióhoz. Bányai a zsidók számára elsősorban szimpatizánsi szerepet szánt, és nem zárta ki annak lehetőségét, hogy egyszerű tagok lehessenek.⁷²⁵ Nehezen elképzelhető, hogy e megfontolások mögött antiszemitizmus állt volna, ugyanis Bányainak és a MADOSZ-alapítók egy jelentős részének is zsidó származású felesége volt.⁷²⁶ Sokkal valószínűbb az a magyarázat, melyet maga Bányai adott: a párt vezetése így próbálta elkerülni azt a vádat, hogy „zsidókommunista” szervezet,⁷²⁷ mely a választásokon az esélyeit kétségkívül rontotta volna.

⁷²² Uo., 141.

⁷²³ Molnár Gusztáv interjúja Lakatos Istvánnal. Kettes_zöld1b. 0:00-28:41. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Lakatos szerint kiváltképp ellenezte a kommunistákkal való kiegyezést Ion Flueraş, aki szerint a bárminemű népfrontot csakis a demokrácia jegyében, az autoriter jellegű pártok kizorításával szabad megvalósítani.

⁷²⁴ Kolozs, Maros, Brassó, Csík, Hunyad, Udvarhely, Temes, Torda és Háromszék megyékben egészen biztosan volt MADOSZ szervezet (Főcze János közlése). Ugyanakkor ezek a szervezetek eleve kis létszámúak voltak, és nem jellemezte őket folytonosság. Kiváló példa erre a tordai MADOSZ-szervezet esete, melynek tagsága nem sokkal megalakulása után, már 1936-ban egyszerűen belépett az Országos Magyar Pártba (Főcze János: I.m. 2021, 152.).

⁷²⁵ Főcze János, I.m., 2021. 164.

⁷²⁶ Lásd Főcze János: A Magyar Dolgozók Országos Szövetségének megalakítása és megalapítói. In: *Közelítések. Tanulmányok Erdély 19-20. századi történetéhez*. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kolozsvár, 2018. 136-137. Főcze hivatkozik Méliusz egyik feleségéhez írt levelére, melyben Méliusz politikai vonzatot tulajdonít annak, hogy a MADOSZ vezetői közül többen is (Bányai mellett Csögör és Tamás Gáspár) zsidó nőt vettek feleségül. Ezzel ugyanis a MADOSZ körül tömörülő csoport igazolja, hogy nem „fasiszta antiszemita”.

⁷²⁷ Főcze János: I.m. 2021. 164.

Bányai számára az 1937-es év egy kellemetlen személyes epizóddal kezdődött. Habár a csíkszeredai törvényszék első fokon felmentette a kommunista propaganda vádja alól, az ügyészség fellebbezett, és a másodfokú tárgyalás már a marosvásárhelyi fellebviteli bíróságon zajlott le.⁷²⁸ Nicolae Lașcu főügyész fellebbezésében egyenként kezdte ki a bíróság – szerinte – téves megállapításait, melyekre hivatkozva a vádlottat felmentették. A főügyész kitért rá, hogy míg az elsőfokú bíróság is elismerte, hogy a vádlott „*kommunista eszméket vall*”, de úgy ítélte meg ez önmagában nem elegendő jogalap az elítéléséhez. A főügyész azonban úgy vélte, hogy – amellet, hogy szándékosan röplapokat terjesztett – ez kétségtelenül egy súlyosbító körülménynek számít. Emellett a vádlottnál megtalált iratokat tartalmilag kielemezve megállapította, hogy ezek lázadásra buzdítanak a fennálló államrend ellen. Végül megállapította, hogy „*Ami felfolyamodásunkat illeti, úgy véljük, hogy a vádlott nem maradhat szabadlábbon, ugyanis bizonyította, hogy tevékenységével a legsúlyosabb módon veszélyezteti az állam és a közbiztonságát, ezért letartóztatásba kell helyezni és elítélni.*”⁷²⁹ A marosvásárhelyi fellebviteli bíróság befogadta az ügyet, de azt állapította meg, hogy a csíkszeredai bíróság helyesen járt el Bányai szabadlábba helyezésével, és visszautasította az ügyészség arra vonatkozó kérését, hogy ismét vizsgálati fogságba helyezték. Így Bányai az eljárás során végig szabadlábbon védekezhetett.⁷³⁰ Az első tárgyalási napra 1934. május 12-én került sor az Octavian Popescu által elnökölt bírósági tanács előtt, Bányai védelmét dr. Iustin Nestor, általa felkért ügyvéd látta el.⁷³¹ A tárgyaláson az ügyész megismételte az ügyre vonatkozó megállapításait, erre válaszul a védőügyvéd kérte a fellebbezés elutasítását, megismételve Bányainak az első fokú eljárás során tett védekező megállapításait, kiegészítve ezt a vádlott előéletének ismertetésével, mely szerint „*a vádlott születésétől fogva egész fiatal kora során egy becsületes személyiség volt, aki számára mindig a család és társadalom volt a legfontosabb.*”⁷³² Ezt a megállapítását pedig Bányai válogatott verseivel és prózai írásaiival igyekezett bizonyítani.⁷³³ Az ügyvéd azt is megállapította,

⁷²⁸ ANIC, Fond nr. 96, 77. Fellebbezés Bányai ügyében, 1933. december 6.

⁷²⁹ ANR ANIC, Fond nr. 96. *Motivele apelului și recursului făcut de Parchetul Tribunalului Ciuc în contra sentința Tribunalului Ciuc nr. 1683/933 din 2. decembrie prin care profesorul Baumgarten a fost achitat.* 1933. december 6. 86.

⁷³⁰ Uo., A fellebviteli bíróság határozata. 1933. december 13. [Kézírásos, román nyelven]

⁷³¹ Valószínű, hogy az ügyvéd – akárcsak más megvádolt kommunisták esetében – kapcsolatban állt a KRP-vel, és ezért választotta ki Bányai saját ügyének képviselőjére. Ugyanakkor a személyéről semmi közelebbit nem tudtam megállapítani.

⁷³² ANR ANIC, Fond nr. 96. *Ședința publică de la 12 mai 1934.* 9.

⁷³³ Ide természetesen kizárólag vallásos tematikájú cikkeket válogatott be. Megjegyzendő, hogy ezek a cikkek ekkor már kétségtelenül nem egyeztek az ő világszemléletével. Egy 1920-ban vagy 1921-ben megjelent cikkben például az

hogy Bányait valójában az Országos Magyar Párttal való szembenállása miatt akarják meghurcolni, és azért, mert közelíteni szeretné a magyar fiatalságot a románhoz. Egyben ebből vezette le, hogy Papp János, a Római-Katolikus Főgimnázium igazgatójának és más tanároknak a tanúvallomásai (a vád oldalán) nem vehetőek komolyan, ugyanis tudvalévő, hogy a vádlott tevékenységét már az *Erdélyi Fiataloknál* kifejtett tevékenysége miatt is helytelenítették (holott Papp vádjával ellentétben az nem volt egy kommunista sajtóorgánium, mint azt a csíkszeredai bíróság is – helyesen – megállapította.), az a tény pedig, hogy a vádlottnál a házkutatás során marxista könyveket találtak, önmagában nem jogalap az elítélésére, ugyanis azt értelmiségi minőségében olvasta, melyet nem tilt a törvény. Végezetül Bányai mindezekhez hozzáfűzte: „Az én irodalmi tevékenységem a kommunizmus ellen szólt. A fiatal generáció tagjaként nem is képviselhetek olyan eszméket, amelyek a Román Állam ellen uszítanak.”⁷³⁴ A bíróság végül, még három tárgyalást követően Bányait másodfokon is felmentette az ellene hozott vádak alól, helyt adva az elsőfokú bíróság megállapításainak.⁷³⁵ Az ügyészség azonban továbbra sem hagyta nyugodni Bányai ügyét. Ezúttal a marosvásárhelyi fellebviteli bíróság mellett működő ügyészség kérte az ítélet megsemmisítését, melynek a bíróság helyt adott, és 1935-ben újra kezdődött a Bányai elleni bírósági eljárás, ezúttal egy megváltozott összetételű bírósági tanács előtt.⁷³⁶ Bányainak lehetősége volt ezúttal a védelem részéről tanúkat is megidéztetni. Heszke Béla és Tomjek József brassói tanárokat,⁷³⁷ Ion Chinezu⁷³⁸ kolozsvári egyetemi professzort és Nagy Jenő püspöki titkárt idéztette be Gyulafehérvárról.⁷³⁹ Nagy Jenő azonban betegségére hivatkozva nem

akkor 8. osztályos Bányai még az erdélyi magyar katolikus sajtó hegemoniájáért agitált: „Az a katolikus magyar lélek, amelyet Szent István 1000 éve Szűz Mária oltalmával reánk hagyott, ne csak üres szóhasználat legyen, hanem gyújtsatok neki újra méceszt először magatokban, aztán azokban akikben még ott honol, s végül ahol kontár kezek eloltották a világot. Válljatok apostolokká, olyan apostolokká, akik semmit sem kell feláldozzanak a javaikból, sőt életüknek legboldogabb kincse lesz ez a gyümölcsöző lélek.”

⁷³⁴ Uo., 10.

⁷³⁵ Uo., 54.

⁷³⁶ Ennek tagjai Constantin Drăghicescu (a bíróság elnöke), Mihail D. Climescu és Carol Miko voltak.

⁷³⁷ Heszke Béla Marosvásárhelyen született 1912-ben. 1933-tól francia nyelvet tanított a brassói katolikus líceumban, majd Kolozsváron a Piarista Gimnáziumban. 1945 után Budapesten telepedett le, 1968–1973 között az ELTE romanisztika tanszékén adott elő. Tomjek József vallomása alapján 1907-ben született Alvincen. A brassói Katolikus Líceumban történelmet oktatott.

⁷³⁸ Ion Chinezu (1894–1966) Marosszentannán született, egyetemi tanulmányait Budapesten kezdte és Bukarestben fejezte be 1920-ban. 1930-ban védte meg doktori dolgozatát, melyet az erdélyi magyar kortárs irodalomról írt, a Kolozsvári Egyetemen. A bíróságon tett tanúvallomása szerint őt kérte fel Bányai doktori témavezetőjének, de a doktori egy év után félbemaradt. Chinezu később a szélsőjobb irányába sodródott és belépett a Vaszgárdába, de a legionárius lázadást követően Antonescu támogatója maradt, és a háború alatt előbb kolozsvári konzul, majd budapesti követ volt. A román kiugrást követően Budapesten a Gestapo letartóztatta és deportálták, 1945-ben szabadult ki és tért haza Romániába. 1947-ben nyugdíjazták, majd 1960-ban politikai múltja miatt megvonták nyugdíját.

⁷³⁹ Uo., 70. Idézés.

jelent meg a tárgyaláson.⁷⁴⁰ A tanúkihallgatásokra végül 1936. november 7-10. között került sor, a megidézett tanúk mindannyian alátámasztották Bányai állításait.⁷⁴¹ Nagy Jenő végül csak 1937. március 2-án tett tanúvallomást a bíróság előtt, megállapítható azonban, hogy a köztük lévő barátság ellenére sem Bányai mellett, sem ellene nem igazán állt ki. Bár kijelentette, hogy nem tud semmit Bányai politikai nézeteiről (Bányai emlékiratában azt állította, hogy ez nem volt igaz), ugyanakkor nem hagyta helyben a védelem érvelésének azon elemeit sem, hogy Bányai korábban vallásos tevékenységet folytatott. Azt ugyan elismerte, hogy Bányai régebb vallásos tematikájú cikkeket írt, de azt is hozzáfűzte, hogy ezeket soha nem olvasta. Úgyszintén arra a kérdésre, hogy Bányai diákként tagja volt-e a Mária Kongregációnak, úgy felelt, hogy nem emlékszik rá (holott Bányai naplója szerint egyértelműen benne volt).⁷⁴²

Végül a két évig zajló bírósági eljárást 1937. május 18-án zárta le a marosvásárhelyi fellebbviteli bíróság ítélete. Ezúttal Bányait bűnösnek találták kommunista propaganda terjesztésében (de felmentették az államrend ellen irányuló összeesküvés vádja alól) és a bíróság két év börtönbüntetésre, valamint 2000 lej kártérítés megfizetésére kötelezte. Egyben azonban az ítélet végrehajtását öt évre felfüggesztették arra hivatkozva, hogy a vádlott korábban büntetve nem volt, az orvosszakértő megállapítása szerint beteges, és „mivel művelt ember, a jövőben remélhetőleg jobb útra tér”. Egyben az ítéletbe beleszámították a vizsgálati fogságban töltött 57 napot is.⁷⁴³ Bányai elítéléséről a *Brassói Lapok* együttérző hangvétellű cikkben tudósított. A lap értesülése szerint Bányai az ítéletet követően azonnal benyújtotta lemondását a MADOSZ főtitkári pozíciójáról, ezt azonban a szervezet vezetősége nem fogadta el.⁷⁴⁴

A népfrontosodás jegyében került megszervezésre 1937. október 2. és 4. között az ún. Vásárhelyi Találkozó (Marosvásárhelyen), ahol világnézetileg különböző platformon álló értelmiségi fiatalok találkoztak és kíséreltek meg egyfajta „nemzeti minimumot” megállapítani.⁷⁴⁵

⁷⁴⁰ Uo., 78. Nagy Jenő levele a bíróság elnökének, 1936. július 5.

⁷⁴¹ Uo., 49-53. Tanúkihallgatások a marosvásárhelyi bíróságon.

⁷⁴² Uo., 85. Érdekes, hogy Bányai ennek ellenére emlékiratában is értékelte Nagy Jenőnek a bíróságon játszott szerepét, és mindig pozitív hangvétellel emlékezett meg róla. Valószínűleg úgy értékelte, hogy a püspöki titkár pozíciójából fakadóan nem állhatott ki ennél határozottabban mellette. Az viszont tény, hogy míg korábban rendszeresen leveleztek, addig 1938-1951 között egyetlen levelük sem maradt fenn.

⁷⁴³ Uo., 108-115. A bíróság ítélete. 1937. május 18.

⁷⁴⁴ *Brassói Lapok*, 1937. május 31.

⁷⁴⁵ A Vásárhelyi Találkozót utólag „ifjúsági parlamentnek” is nevezték. Történetét többen is átfogóan feldolgozták: Turzai Mária: *A Vásárhelyi Találkozó*. Bukarest, 1977. Politikai Kiadó, Csátsári Dániel: *A Vásárhelyi Találkozó*. Budapest, 1967. Akadémiai Kiadó). A témát érintette Bárdi Nándor is (Bárdi Nándor: *A népszolgálat genezise és tartalomváltozása* In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – D. Lőrincz József: I.m. 2015. 1-25.).

Az összejövétel ötletgazdája – és később főszerzője – Tamási Áron volt. Tamási egy, a *Brassói Lapokban* megjelent cikksorozatban feltérképezte az erdélyi magyar értelmiség kortárs alkotótáborait: az *Erdélyi Fiatalokat*, a *Korunk* és a *Hitel* körül tömörülő publicistákat, gondolkodókat.⁷⁴⁶ Megállapította, hogy a fiatal magyar értelmiségi közösség indokolatlanul megosztott, holott a maga módján egyaránt egy közös célért dolgozik, a kisebbségi magyar közösség jövőjének biztosításaért.⁷⁴⁷ Tamási felvetése széleskörű visszhangra talált: a cikksorozatra az *Erdélyi Fiatalok* részéről László Dezső és Jancsó Béla reagált, a *Korunkban* Balogh Edgár, majd Jancsó Elemér a *Független Újságban*⁷⁴⁸ egy ankétot közölt *Fiatal magyarok tavaszi találkozója elé* címmel, melyben megszólalt többek között Venczel József, Nagy István, Jordáky Lajos, Dsida Jenő, Szabédi László, Kovács Katona Jenő, Vita Zsigmond, Szemlér Ferenc, Méliusz József és Bányai László is. A vitát Balogh Edgár a következőképpen értékelte később emlékirataiban: „*Tamási Áron felhívására hivatkozva 1937 márciusának utolsó hetében a Független Újságban kezdtük közreadni körlevelezés útján lebonyolított ankétunk eredményét azzal a kérdéssel kapcsolatban, vajon szükséges-e és lehetséges-e a különböző romániai magyar szellemi irányzatok képviselőinek találkozása parlamentáris formában. Írók, jogászok, orvosok, tanárok, szerkesztők szólaltak meg, s a többségük igenlően válaszolt. Szó volt itt a magyar tömegek demokratikus igényeiről, a közös célok rögzítéséről, minden oldal számára elfogadható munkatervről, egységes magatartásról az anyanyelvi kultúra szabad fejlesztésével kapcsolatban, a román dolgozókkal való szövetkezésről s az új nemzedék szervezkedéséről, de a lényeges az volt a sok szép szó között, hogy a katolikus Dsida Jenőtől a szocialista Jordáky Lajosig, a Hitel Venczel Józsefétől a MADOSZ Bányai Lászlójáig vagy a Korunk Kovács Katona Jenőjéig régebben össze nem egyeztethetőnek vélt végletek törekedtek közös álláspontra.*”⁷⁴⁹ Tamási Áron a vitát mintegy lezárandó a következőképpen értékelt a találkozót megelőző cikksorozatot: „*Nemzedék és nemzedék között nincs véleménykülönbség abban, hogy amiért a legtöbbet kell szenvednünk és túrnunk, abban van egyetlen megtartó erőnk is: magyar mivoltunkban. [...] Nem csak itt kell*

⁷⁴⁶ Tamási Áron: Cselekvő erdélyi ifjúság. In: *Brassói Lapok*, 1936. április 5. – április 12.

⁷⁴⁷ Uo., 1936. április 12.

⁷⁴⁸ Kolozsváron megjelent hetilap, mely 1934–1940 között létezett. Főszerkesztője a zsidó származású Ligeti Ernő volt. Lapját a magyar hatóságok a bécsi döntést követően betiltották, ő maga Budapestre költözött, ahol a *Magyar Nemzet* munkatársa lett. 1945 januárjában egy nyilas különítmény a családjával együtt meggyilkolta.

⁷⁴⁹ Balogh Edgár: *Szolgálatban*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1981. 40-41.

*maradni, hanem az uralkodó nemzettől átvenni a hősi emberi harcot, amelyet neki a művelődésteremtő anyanyelv jogáért és bárkinek emberi jogaiért folytatni kéne.*⁷⁵⁰

Bányai a maga részéről a *Korunk* hasábjain szolt hozzá a vitához. Előljáróban leszögezte, hogy az össznépi kompromisszumokra leginkább a történelmi változások idején szokott sor kerülni és ez most sincs másképp.⁷⁵¹ Ugyanakkor kihangsúlyozta, hogy csak a társadalom szabadabban gondolkodó tagjai, az írók merték elmondani véleményüket, míg a politikai elit, amely a „hagyományos nevű nagybirtokosokból, a pénzügyi életbe beépült jogászokból áll”, képtelen résztvenni a néptömegekkel folytatott kommunikációban. Bányai úgy vélte, hogy: *„Mig az idősebb erdélyi nemzedék demokratikus lelkiismereténél egyéni színezetű hanggal találkozunk, amely maga is a fiatalabbak közt lel visszhangra (Spectator, Szentimrei, Molter, Kós) az ifjagnál már maga az indulás is kollektív jellegű (lásd ankétjukat a Független Újság és a Brassói Lapok hasábjain), s egyszerre több világszemléletet tart össze a kisebbségi küzdelem valóságtalaján. Kisebbségi helyzetben a „nép“ több társadalmi réteg érdekközösségét jelenti, mint az anyaállam kiéleződött osztályellentétei között.*⁷⁵² Egyben kihangsúlyozta, hogy a romániai magyarság már így is lemaradásban van csehszlovákiai és magyarországi sorstársaihoz képest, kihangsúlyozva, hogy a csehszlovákiai magyar értelmiség már korábban tartott egy Tavaszi Parlamentet, Magyarországon pedig a népi írók és a budapesti, illetve debreceni Egyetemi Kör diákjai a Márciusi Frontba tömörültek. Ehhez hasonló összefogásra pedig az erdélyi magyar értelmiség számára is szükség lenne: *„Azok, akik a néppel nem szűntek meg élő kapcsolatban lenni, fel tudtak számolni mechanisztikus elképzeléseikkel a nemzetiségi kibontakozás parancsoló szociális követelménye előtt. S ma épp úgy szemben állnak a vezetést kiváltsággként űző uralkodó kasztokkal, amelyek vezényszóra akarják érdekeikhez idomítani a tömegeket, mint azokkal, akik az egyes néprétegek közti antagonizmus kiélezését éppen a közös veszély előtt úzik.*⁷⁵³

A találkozó megszervezése azonban a látszólagos egyetértés ellenére sem volt zökkenőmentes. Balogh Edgár szerint őt és Bányait szándékosan kihagyták a szervezésből, arra hivatkozva, hogy a baloldali ifjúságot Nagy István és Jordáky Lajos már képviseli.⁷⁵⁴ Ezt a szervezésben résztvevő Jordáky is alátámasztotta naplójában, úgy ítélve meg, hogy: *„Kéki [Béla*

⁷⁵⁰ Tamási Áron: Mind magyarok vagyunk. In: *Független Újság*, 1937. május 29.

⁷⁵¹ Itt valószínűleg a faszizmus és nácizmus térnyerésére, illetve az elkerülhetetlennek gondolt második világháborúra utalt.

⁷⁵² Bányai László: Erdélyi ifjúsági parlament. In: *Korunk*, 1937/7-8. 658.

⁷⁵³ Bányai László: Erdélyi ifjúsági parlament. In: *Korunk*, 1937/7-8. 660.

⁷⁵⁴ Balogh Edgár: I.m. 1981. 45.

– szerző megj.] és Venczel [József– szerző megj.] igen óvatosak és ravaszak. Szükségesnek tartják az ifjúság együttműködését, de még nem kívánják a kongresszus összehívását.”⁷⁵⁵ Érdemes megemlíteni, hogy ezzel szemben Balogh Edgár Jancsó Béla és László Dezső aknamunkájának tudta be, hogy nem hívták meg őket a találkozó szervezésére,⁷⁵⁶ ezalatt Bányai és Méliusz József bizalmas levelezésében Tamásit ostromozták.⁷⁵⁷ Ennek ellenére a találkozóra mégis sor került 1937. október 3–7. között Marosvásárhelyen 187 romániai magyar fiatal részvételével. A MADOSZ részéről jelen volt Balogh, Bányai, Vincze János, Méliusz József, Csögör Lajos, Kurkó Gyárfás és Vargyas Antal földműves.⁷⁵⁸ A találkozón a nemzeti-konzervatív gondolkodású csoport volt túlsúlyban, és a baloldali nézetek képviselőinek (Kacsó Sándor, Szemlér Ferenc) felszólalásai rendszerint elutasításra találtak. A találkozón Bányai is felszólalt, beszédében azonban csak nagy általánosságban az anyanyelvi oktatás fontosságáról értekezett, egyben kihangsúlyozva, hogy szükség lenne anyanyelvi oktatást lehetővé tevő állami iskolákra is a felekezeti mellett.⁷⁵⁹ Később résztvett az iskolai kérdés ügyében írt határozat megszövegezésében is,⁷⁶⁰ így úgy tűnik Kacsó és Szemlér előadásával ellentétben Bányai felszólalása egyetértésre talált. A találkozó lezárásaként megszerkesztett „hitvallás” is ellentétben állt a kommunista mozgalomhoz kötődő fiatalok nézeteivel. Eszerint: „a kisebbségi élet irányítása csak a keresztény erkölcs és a demokratikus nemzeti követelmények szerint történhetik.”⁷⁶¹

⁷⁵⁵ Jordáky Lajos kézirat hagyatéka, Erdélyi Múzeum Egyesület Kézirattára, Kolozsvár, Naplók I/2. Jordáky Lajos 1937. június 10-i naplóbejegyzése.

⁷⁵⁶ Balogh Edgár: I.m. 1981. 45.

⁷⁵⁷ A konfliktus oka az volt, hogy Tamási korábban lesújtó kritikát fogalmazott meg a *Falvak Népe*ről, ugyanakkor Bányai megjegyezte, hogy „most nem jó őt bántani, mert felénk húz.” PIM, V.5583/111, Bányai László levele Méliusz Józsefnek, 1936. (pontos dátum nélkül). Bár a cenzúra miatt Bányai nem pontosította, hogy mit ért a „felénk” alatt, nyilvánvaló, hogy a MADOSZ-ra vagy esetleg a kommunista mozgalomra gondolt.

⁷⁵⁸ Főcze János: I.m. 2021. 177.

⁷⁵⁹ *Brassói Lapok*, 1937. október 6. 8. Bányai a későbbiekben cikket is írt a találkozóról: Bányai László: Emlékezetes értekezet. In: *Korunk*, 1967/11. 1355-1359. Ebben a cikkében – annak ellenére, hogy a találkozó a baloldali résztvevők számára inkább egyfajta vereséggel zárult – a Vásárhelyi Találkozót úgy értékelte, mint az első igazi kísérletet a népfront létrehozására, másrészt Tamási Áron nevét egyáltalán nem említette, helyett a KRP-t nevezte meg a teljes találkozó ötletgazdájának. Érdemes megemlíteni, hogy ez az interpretáció jórészt a teljes államszocializmus alatti történetírást végigkísérte (lásd pl. Csatári, de ugyanebben a *Korunk* lapszámban hasonlóképp értékelte a találkozót Jordáky Lajos, Kacsó Sándor és Balogh Edgár is.).

⁷⁶⁰ A határozat megszövegezésében részt vettek: Pálfi Antal, Jancsó Elemér, Venczel József, Kéki Béla, Medve András, Fehér Endre, Jánosy Zoltán, Vita Zsigmond, Kali Sándor, Józsa Béla, Domonich László, Rohrer Károly, Gyarmathy Árpád, Szűcs Elemér és Bányai László. *Brassói Lapok*, 1937. október 15. 6. Józsa Bélát kivéve mindannyian pedagógiai végzettséggel rendelkeztek. Kérdéses, hogy a kétkezi munkás Józst miért vonták be az iskolaügyi határozat megszövegezésébe.

⁷⁶¹ *Brassói Lapok*, 1937. október 7.

A MADOSZ számára a Vásárhelyi Találkozóznál fontosabb volt a párt első országos kongresszusa, melyet 1937. november 14-én Brassóban tartottak. Ezen mintegy 200 párttag vett részt, de jelen volt az Ekésfront és a Szocialista Párt egy-egy küldötte is.⁷⁶² A kongresszuson megerősítették Kurkó Gyárfást a párt elnöki tisztségében, alelnökei a nagyváradi Kovács Elek és a gyergyóditrói Gál Imre lettek. Bányait megerősítették főtitkári pozíciójában.⁷⁶³ Itt érdemes kitérni röviden a Kurkó és Bányai közti kapcsolatra. A bukaresti Czikó Lőrinc visszaemlékezése szerint – aki ekkor a MADOSZ Központi Bizottságának volt tagja – kettejük kapcsolata korántsem volt felhőtlen. Czikó szerint Kurkó és Bányai személye között állandó súrlódások voltak, Bányai például – Czikó szerint – szándékosan nem hívta meg Kurkót egy, az 1937-es választásokat megelőző pártmegbeszélésre, sőt, azt is tudni vélte, hogy a konfliktus egyik forrása Bányai intellektuális arroganciája volt a kisiparos Kurkóval szemben.⁷⁶⁴ A szűkös forrásanyag alapján azonban Bányai és Kurkó között ekkor még lényegében zökkenőmentes volt az együttműködés a MADOSZ-t érintő kérdésekben.⁷⁶⁵

A kongresszus végén *Mit kíván másfél millió magyar?* címmel tették közzé a Kongresszus határozatait. Kurkó Gyárfás nyitotta meg, összegezve az erdélyi magyar parasztság és munkásság harcát (marxista szemszögből) az évszázadok során, rámutatva, hogy a kongresszusra a bábolnai parasztfelkelés⁷⁶⁶ 500. évfordulóján került sor. Kurkó – némiképp szerénytelenül – úgy vélte, hogy a MADOSZ naggyűlése ezt a sok évszázados harcot zárta le: „Először történt meg a jobbágyok ötszáz évvel ezelőtt lezajlott Bábolna-hegyi naggyűlése óta, hogy nem az urak vitatták meg a nép kérdéseit, hanem maga az érdekelt nép szólalt meg s intézte a nemzet sorsát.”⁷⁶⁷ Ezt követően az egyes szakosztályok vezetői összegezték munkájukat: a földműves szakosztály részéről Gál Imre és Rácz Gyula, a kisiparosok részéről Kovács Elek és Laczkovits Albert, a székely alkalmazottak részéről Dózsa Márton és Kiss Gyula, a munkások részéről Szepesi Sándor és Szabó József, az ifjúság részéről Székely Árpád, a nők részéről Torró

⁷⁶² Föcze János: I.m. 2021. 179.

⁷⁶³ Föcze János: I.m. 2021. 180.

⁷⁶⁴ Molnár Gusztáv interjúja Czikó Lőrinnel és Czikó Nándorral. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár, hatos_piros1. 2:50-3:24. Czikó megállapításai ugyanakkor fenntartásokkal kezelendők, ugyanis személyes sérelme is volt Bányaival szemben. Czikó maga ismertette be, hogy korábban ellenezte Bányai főtitkárrá választását német származása miatt (Uo.).

⁷⁶⁵ Lásd pl. PIL, 923. Bányai László hagyatéka, F.9. Kurkó Gyárfás kézzel írt levele Bányaihoz. Brassó, 1937. június 10. A kettejük közti konfliktust 1945 után azonban nem csak Czikóék, hanem Méliusz József, Katona Szabó István (Szabédi Lászlóra hivatkozva), és magyar külügyi jelentések is alátámasztják.

⁷⁶⁶ A Budai Nagy Antal vezette parasztfelkelés, mely 1437–1438 között zajlott Erdélyben.

⁷⁶⁷ RL, I/5. *Mit kíván másfélmillió magyar?* Brassó, 1937. 1.

Jánosné és Gergely Lajosné, az írók részéről Méliusz József.⁷⁶⁸ Végül a kongresszus tanulságait Bányai László összegezte *Magyar népi egységért és országos demokrata összefogásért* címmel.⁷⁶⁹ Ebben lényegében a MADOSZ addigi történetét és munkáját összegezte, kijelentve: „A négyéves MADOSZ ma meggyökerezett mozgalom és szervezett tömegező. Méltán megértünk arra, hogy ezen első kongresszusunk a magyar kisebbségi összefogás toborzója és az országos demokrata összefogás ösztönzője legyen. [...] Az ország népeinek békés együttélése és szolidaritása minden külső és belső veszéllyel szemben csakis a nemzetiségi és általános demokratikus jogok érvényesülése és az ország alkotmányának tiszteletben tartása mellett biztosítható.”⁷⁷⁰ Balogh Edgár a későbbiekben a következőképpen értékelte a kongresszusi határozatot: „A Bányai László által előterjesztett és lelkesen fogadott kongresszusi határozat erejét magának a nemzetiségi ethosnak a sutba dobásával lehetett volna megtagadni. Egyként szólt ez az elvi összegzés a liberális kormányzat sovinizmusának visszautasításáról és a román demokratikus erőkkal való szövetkezés döntő szükségességéről...”⁷⁷¹

Az 1937-es év legjelentősebb eseménye azonban kétségtelenül az az évi parlamenti választás volt. Egyben ez volt az egyetlen országos szintű parlamenti megmérettetés, melyen a MADOSZ pártként részt vett. A választást megelőzően a KRP és a MADOSZ hosszas tárgyalásokat folytatott a potenciálisan szóba jöhető szövetségesekkel egy baloldali egységfront kialakításáról. Ezeket a tárgyalásokat a Czikó testvérek visszaemlékezései szerint Lucrețiu Pătrășcanu⁷⁷² és Fóris István koordinálták. A tárgyalódelegációnak sikerült megnyernie az egységfronthoz a Nemzeti Parasztpárt két disszidens tagját, Nicolae Luput és Ghiță Poppot.⁷⁷³ Ugyanebben az évben ismételten tárgyalások kezdődtek a Szociáldemokrata Párttal, ezek azonban eredménytelenül zárultak. A tárgyalásokon a KRP és a MADOSZ részéről Pătrășcanu, Czikó Lőrinc és Bányai vettek részt, a szociáldemokraták részéről pedig Constantin Titel-Petrescu, Ion Fluieraș és Radu Grigorovici. Czikó visszaemlékezése szerint szociáldemokrata

⁷⁶⁸ Uo.

⁷⁶⁹ Uo., 14.

⁷⁷⁰ Uo., 16.

⁷⁷¹ Balogh Edgár: I.m. 1981. 75.

⁷⁷² Lucrețiu Pătrășcanu (1900–1954). Ügyvéd, politikus. Jól szituált, bojári eredetű családban született Bákóban. Korán elkötelezte magát a szocializmus eszmerendszere mellett, már egyetemi tanulmányai alatt, 1919-ben belépett a Román Szocialista Pártba, majd ennek szakadása után a KRP tagja lett. 1925-ben jogi doktorátust is szerzett a lipcsei egyetemen. 1931-től a párt központi bizottságának tagja, 1940–1943 között börtönben volt. 1944–1948 között igazságügyminiszter volt, ekkor azonban letartóztatták, egy koncepció perben halálra ítélték és 1954-ben kivégezték.

⁷⁷³ Molnár Gusztáv interjúja Czikó Nándorral és Lőrincsel. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Hatos_piros1. 5:06-5:35.

tárgyalópartnereik a MADOSZ részvételét a választásokon merő formaságnak tartották, úgy gondolva, hogy siker esetén általuk csak a KRP befolyása növekedne. A tárgyalások kudarcát követően azonban megkísérelték az Ekésfrontot megnyerni szövetségüknek. Petru Groza azonban kitartott a MADOSZ-szal (és titokban a KRP-vel) kötött paktum mellett.⁷⁷⁴ A választási koalíció végül decemberben jött létre a MADOSZ és partnerei között. Tagjai a MADOSZ mellett az Ekésfront, a Magyar Kisgazdapárt,⁷⁷⁵ illetve a Nemzeti Parasztpárt lettek.⁷⁷⁶ A tárgyalások eredményeként végül a MADOSZ kettő vagy három jelöltet indíthatott képviselőjelöltként a választáson. Kurkó Gyárfás Csík megyében, Czíkó Lőrinc Háromszéken indult.⁷⁷⁷

A választások azonban nem jártak a remélt eredménnyel. A MADOSZ nem volt képes valós kihívást támasztani az OMP jelöltjeivel szemben.⁷⁷⁸ Czíkó Lőrinc a Háromszéken elszenvedett vereségéért lényegében Bányait okolta – bár elismerte, hogy ő sem rendelkezett tapasztalatokkal a kampányolás terén. Ennek ellenére Bányai hibájának tekintette, hogy nem biztosított elegendő forrás a jelölteknek, és „magukra hagyta” őket. Czíkó a választásokat követően leutazott Bukarestbe, ahol találkozott Bányáival, itt pedig nemtetszését – nyomdafestéket nem tűrő szavakkal – a tudomására is hozta.⁷⁷⁹ A 1937-es választások azonban már egyetlen párt számára sem jártak pozitív következményekkel, ugyanis II. Károly király 1938. február 8-án váratlanul Octavian Gogat bízta meg kormányalakítással, és betiltotta az összes pártot, létrehozva egy fasiszta jellegű tömegmozgalmat Nemzeti Újjászületés Frontja⁷⁸⁰ névvel. Ezáltal értelemszerűen a MADOSZ is megszűnt törvényes pártként létezni.

A romániai belpolitikai eseményekben való részvétel mellett a MADOSZ számára – magyar jellegéből kifolyólag – legalább annyira fontos volt az egyre erősebb magyarországi revizionista politikához való viszonyulás. Rendszerint a Komintern utasításait követték, és hangsúlyosan a területi revízió ellen foglaltak állást. Ezzel ugyanakkor nem növelték

⁷⁷⁴ Molnár Gusztáv interjúja Czíkó Nándorral és Lőrincsel. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Hatos_piros1. 5:06-5:35.

⁷⁷⁵ Egy kis létszámú és befolyású magyar párt, melyet főként az OMP-ből disszidált politikusok alkottak.

⁷⁷⁶ Főcze János: I.m. 2021., 188.

⁷⁷⁷ Uo., 188. Főcze János doktorijában állítja, hogy tudomása szerint a borsi, Bihar megyei származású Rác Gyula is indult a választáson, de sajnos nem részletezte, hogy melyik megyében jelölték.

⁷⁷⁸ Uo., 189-190.

⁷⁷⁹ Molnár Gusztáv interjúja Czíkó Nándorral és Lőrincsel. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Hatos_piros1. 5:06-5:35.

⁷⁸⁰ Frontul Renașterii Naționale.

népszerűségüket, még a szociáldemokraták részéről is érték támadások őket.⁷⁸¹ Bányai László azonban már 1937-ben, a MADOSZ brassói kongresszusán leszögezte azt az irányvonalat, melyet a kommunista mozgalom felé gravitáló szervezet követett: „*Mind a budapesti, mind a bukaresti kormány reakciós, ezért nem elfogadható, hogy ez az igazságtalanság egy másikkal helyettesítődjön. A revizionizmus nem megoldás, a megoldást nem jelentheti más, mint az erdélyi nemzetek önrendelkezési joga...*”⁷⁸² Bányai egy zárt ajtós megbeszélésen ezt bővebben is kifejtette Huszár Emil, a bukaresti MADOSZ szervezet vezetőjének kérésére – annak tudatában, hogy a hallgatóság soraiban ül a brassói Siguranța egyik nyomozója. Bányai egyértelművé tette, hogy a MADOSZ nem a román hatóságok megtévesztésére folytat revizionista politikát, hanem meggyőződésből: ugyanis a revizionizmus háborúhoz vezet, a MADOSZ pedig elkötelezett a béke fenntartása mellett. Egyben kijelentette, hogy Románia alapvetően egy demokratikusabb állam, mint Magyarország, és erre pozitív példaként a földreformot hozta fel.⁷⁸³ Ugyanakkor az 1921-es romániai földreformot nehéz demokratikusként értékelni, amennyiben Erdélyben annak volt egy kifejezetten magyarellenes éle is.⁷⁸⁴ Kérdéses, hogy Bányai részéről ennek elhallgatása a jelenlévő detektív felé tett gesztusként értelmezhető vagy valóban komolyan gondolta. Az kétségtelen, hogy a későbbiekben, már az államszocialista korszakban megjelent írásaiban is pozitív példaként hivatkozott a földreformra.⁷⁸⁵ Bányai azt is előadta, hogy az antirevizionista politikának egy pragmatikus haszna is van: a MADOSZ ezáltal szeretne a romániai magyarság megítélésén javítani, hogy a többségi nemzet képviselői és az állam ne ellenséget lássanak bennük. Így megnyerhetik a román közvélemény szimpátiáját, és megvalósulhat a népfront a fasizmus elleni harchoz.⁷⁸⁶ Beszédének egy másik fontos eleme volt az OMP-vel szembeni viszony meghatározása. Bányai szerint a két szervezet közötti ellenségesség abból származik, hogy a

⁷⁸¹ Lakatos István kolozsvári szocdem tagozati vezető például megvádolta Bányait és Józsa Bélát, hogy 1938-ban a román hatalom szolgálatában tüntettek a bécsi döntések ellen. Molnár Gusztáv interjúja Lakatos Istvánnal, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Hármás_piros2b. 13:00-25:00.

⁷⁸² Idézi Olti Ágoston: A Romániai Kommunista Párt és a romániai nemzetiségi/területi kérdés a két világháború között. *Regio*, 2007/1. 116. Feltűnő, hogy a kezdeti káosz után végül a KRP Központi Bizottsága is végül ebben a szellemben adott utasítást a Romániát érintő területi elcsatolásokhoz való viszonyulásra. Lásd: Diac, Cristina: I.m. 234.

⁷⁸³ Főcze János: I.m. 2021. 165.

⁷⁸⁴ Lásd: Venczel József: Erdély és az erdélyi román földreform. *Hitel*, 1940–1941. 275. Venczel statisztikai adatokkal is bizonyította, hogy a földreform nemcsak a nagybirtokosokat, hanem az egyházakat, a közbirtokosságokat és a magyar középbirtokosokat is károsította. A földreform célja pedig az erdélyi magyar kisebbség gazdasági elszegényedésének előidézése volt.

⁷⁸⁵ Bányai László: *Közös sors – testvéri hagyományok*. I.m. 218.

⁷⁸⁶ Főcze János: I.m. 2021. 166.

Magyar Párt kizárólag a burzsoáziát képviseli. Kihangsúlyozta ugyanakkor, hogy a MADOSZ nem osztálypárt – mint a KRP –, hanem a romániai magyar dolgozó rétegeket (parasztok, munkások, kisiparosok, értelmiségiek) egyaránt képviselni akarja. Ugyanakkor úgy vélte, hogy a MADOSZ nem jelent fenyegetést az OMP-re, mert azokat a rétegeket akarja megszólítani, amelyeket az nem képviselt addig, és a szervezet továbbra is nyitott egy demokratikus és népfrontos alapon felállítandó egységes magyar érdekképviselő létrehozására.⁷⁸⁷

Az antirevizionista elgondolásnak továbbfejlesztése volt az Kárpát-medence (Dunavölgye) népeinek összefogását célzó elképzelés, mely abból az elgondolásból indult ki, hogy a revizionista politika lényegében a náci Németország nagyhatalmi törekvéseit erősíti és hosszabb távon Kelet-Közép-Európa kisállamait egyaránt az újabb világháborúba sodorja. Ezt az elképzelést Bányai László fejtette ki bővebben 1938-ban megjelent, első önálló könyvében (*A magyarság a Dunavölgyében – ezer év tanúsága*). Bányai ebben a munkában az osztályharcos, marxista szemléletmódból kiindulva az általa Dunavölgyének nevezett térség történelmét járta körbe, a részletes elemzés helyett azonban a munkának jól értelmezhető politikai célja volt. A történelmi események ismertetésén keresztül azt igyekezett bizonyítani, hogy a német expanziós törekvések évszázadokra visszamenően problémát jelentettek a térség számára.⁷⁸⁸ Bányai kiindulópontja szerint a Dunavölgye már a kezdetektől egyfajta *népek kohójaként* jellemezhető, mindig is népek és civilizációk vegyülésének színtere volt: „*Különböző fajok és műveltségek keverednek itt össze, és ez a különbözőségük akadály a egy egységes állam kialakulásának, de akarva nem akarva csak vállvetve állhatnak ellen a kívülről érkező hódítóknak.*”⁷⁸⁹ A Dunavölgye számára azonban legalább ennyire fontos volt, hogy egy átmeneti ütközőzónát képezett Kelet- és Nyugat között, itt pedig részletesen kielemezte, hogy mit is jelentett ez a nyugati hatás a Kárpát-medencét lefedő Magyar Királyság számára. Ezt a kapcsolatot Géza fejedelem és I. István király idejére vezette vissza: egyrészt a kereszténység felvételére, másrészt a németek kolonizálására. Mikor István legyőzte Koppányt, német lovagokat és polgárokat telepített be az országba, akik magukkal hozták a feudalizmust is. Így Bányai meglátása szerint a Nyugatnak kettős funkciója volt a magyarság

⁷⁸⁷ Föcze János: I.m. 2021. 165.

⁷⁸⁸ Itt érdemesnek tartom megemlíteni, hogy a történelemnek ez a retrospektív átértékelése a sztálini Szovjetunió propaganda gépezetét is jellemezte. Ugyancsak 1938-ban jelent meg Szergej Eisenstein rendezésében a *Jégmezők lovagja* című film, melynek cselekménye Alexandr Nyevszkij novgorodi hercegnek a Német Lovagrend felett aratott győzelme köré épül fel. Ez a film is úgy mutatja be a német fenyegetést, mint egy kezdetektől jelenlévő problémát, mely ellen a fiatal orosz állam örök és kérelmetlen harcot vívott.

⁷⁸⁹ Bányai László: *A magyarság a Dunavölgyében – ezer év tanúsága*. Kolozsvár, 1938. 5.

számára: egyrészt onnan érkezett a felvilágosultság és a technikai fejlődés, másrészt azonban az intézményes elnyomás is onnan öröklődött át. Ezt követően felvázolta történelmi példákon keresztül (Budai Nagy Antal, Dózsa György, Horea, Cloșca és Crișan) a parasztság mindenkori harcait az elnyomó uralkodó osztályokkal szemben, akik esetében kihangsúlyozta, hogy jelentős részük német volt vagy német származású.⁷⁹⁰ Kiemelte ugyanakkor, hogy ezen elnyomás ellen a parasztság félre tudta tenni nemzetiségi, nyelvi különbségeit és vállvetve harcolni, egészen addig míg az uralkodó osztályok fel nem használták a nacionalizmust, ezáltal megmérgezve az alsóbb osztályok egy részének tudatát. Végül Bányai azt a következtetést vonta le, hogy a magyarságnak az a szerepe a Kárpát-medencében, hogy közvetítsen a vele együtt élő népek között, és megszervezze őket az erősödő német imperializmus ellen.⁷⁹¹ Ugyanakkor ennek az elképzelt együttműködésnek nem képezték részét a térségben élő németek, talán azért, mert Bányai meglátása szerint addigra már túlságosan elköteleződtek a német birodalmi törekvések mellett.

Bányai könyvének nem lett különösebben nagy visszhangja. A *Brassói Lapok*ban 1938. augusztus 15-én jött le egy rövid ismertető a könyvről, melynek írója szerint „*egy meggondolkoztató tanulmány.*”⁷⁹² Bányai az 1938-as év folyamán Kolozsváron és Nagyváradon tartott előadást a „dunavölgyi kérdésről”, máshol azonban nem tudta ezt megtartani, mert – Méliusznak írt levelében azt állította, hogy – nagy nehézségekbe ütközött. Ugyanakkor kihangsúlyozta, hogy „*pedig nagyon fontos az ideológiai munka az ellenséges diverzós propagandával szemben, különösen a nemzetiségi kérdésben.*”⁷⁹³ Bányai részéről felmerült, hogy a dunavölgyi kérdés köré építve tartsanak egy propaganda utat Csehszlovákiában, melynek megszervezésére Méliusz Józsefet kérte fel, és rajtuk kívül még részt vett volna Gaál Gábor és Nagy István is.⁷⁹⁴ A körútra azonban soha nem került sor, hiszen a csehszlovák állam szétesett.⁷⁹⁵ Bányai egyben felkérte Méliusz Józsefet, hogy recenzálja a könyvét, de Balogh Edgár ebben

⁷⁹⁰ Saját német származását azonban bölcsen elhallgatta.

⁷⁹¹ Uo.

⁷⁹² *Brassói Lapok*, 1938. augusztus 15. Sajnos nem tudjuk ki írta az ismertetőt, de nem kizárt, hogy eleve Balogh Edgár, aki 1937-1940 között a Párt megbízásából a lap munkatársa volt.

⁷⁹³ PIM, V.5583/111. Bányai László levele Méliusz Józsefhez, 1938.

⁷⁹⁴ Uo. V.5583/111 Bányai László levele Méliusz Józsefnek, 1938. december 6.

⁷⁹⁵ 1938. szeptember 29-én a négyhatalmi (német, olasz, brit, francia) müncheni konferencián a nyugati hatalmak lényegében feláldozták Csehszlovákiát a békéért cserében. Október folyamán a német csapatok bevonultak a többségében németek lakta Szudéta-vidékre, az ország emellett területet veszített Lengyelország, majd novemberben, az első bécsi döntés következtében Magyarország javára is. 1939. március 14-én Csehország, Szlovákia és Kárpátalja különvált, a német csapatok ekkor a teljes Csehországot megszállták és protektorátusként a Német Birodalomhoz csatolták, Kárpátalja egy rövid hadjárat eredményeként a Magyar Királyság fennhatósága alá került. Szlovákia 1939-1945 között Jozef Tiso vezetése alatt német bábállam volt.

megelőzte Méliuszt.⁷⁹⁶ Az előbbi egyébként 1939-ben hasonló tematikájú és tartalmú könyvet tett közzé, melyben korábban megjelent publicisztikáját gyűjtötte össze és adta ki.⁷⁹⁷ Balogh könyvét is erős németellenes él jellemezte, azonban Bányaival ellentétben ő nem rejtette véka alá német származását. Ugyanakkor ezt kifejezetten mondanivalójának alátámasztására hozta fel példaként, kihangsúlyozva, hogy míg német nagyapja osztrák dragonyos volt, addig a magyar honvéd, és a későbbiekben dragonyos nagyapja házában tilos volt kiejteni a másik nevét.⁷⁹⁸ Balogh egyébként azt állította, hogy Bányai könyvét Brassó szerte terjesztette és a később, emlékirataiban a következőképpen értékelte azt: „*Ma már pálcát törhet a régi helyzeteket meg nem értő utód az ilyen röpirodalom felett, de akkor ennek a politikai agitációnak a népszerűsége magot erősített, mozgalmi feladatot teljesített, művelt és finom félrevezetések helyett egyszerűen a lényegre utalt, kemény alapállásra a megpróbáló fergetegben*”.⁷⁹⁹

Az 1938-as évben került sor Féja Géza⁸⁰⁰ író romániai látogatására. Féja a magyar írók népi csoportosulásához tartozott, amely a MADOSZ körül tömörült értelmiségiekkel is kapcsolatban állt.⁸⁰¹ 1938 nyarán utazott Romániába, ahol többek között Kolozsváron is előadást tartott a helyi újságíróklubban. Ezen a találkozón részt vett Nagy István, Szenczei László, Lőrinczi László, Kovács Katona Jenő, Jordáky Lajos, Bányai László, Szabédi László, Kéki Béla és Venczel József. Bár mindannyian irodalmárok voltak, az előadás hamar eltolódott a kül- és belpolitika irányába, a *Brassói Lapok* jelenlévő tudósítója szerint szóba került a szudétanémetek kérdése és a dunavölgyi összefogás témája is. A tudósítás szerint akadt három személy a jelenlévők között, akik folyamatosan ellenszegültek: „*Elleneztek, támadtak, helytelenítettek. Akkor ezt kérdezte tőlük Féja Géza: hát akkor mit akartok? Erre már nem tudtak mit válaszolni.*”⁸⁰² A fiatalok leírása alapján könnyűszerrel azonosítható Bányai László és Nagy István személye, a harmadik személy

⁷⁹⁶ PIM, V.5583/111 Bányai László levele Méliusz Józsefnek, 1938. december 6. Úgy tűnik Balogh rendszeres recenzense lett Bányainak, ugyanis később több más könyvét is recenzálta.

⁷⁹⁷ Balogh Edgár: *Íratlan történelem*. Erdélyi Enciklopédia, Kolozsvár, 1939.

⁷⁹⁸ Uo., 7.

⁷⁹⁹ Balogh Edgár: I.m. 1981. 91.

⁸⁰⁰ Féja Géza (1900–1978) a felvidéki Léván született. Szabó Dezső hatására a népi írókat tömörítő *Válasz* folyóirat munkatársa lett. 1937-ben a *Viharsarok* című szociográfiája miatt – melyben a nagybirtokrendszer létjogosultságát tagadta – nemzetgyalázás címen perbe fogták és kéthavi fogházra ítélték.

⁸⁰¹ A népiek és a madoszosok kapcsolatára Főcze János részletesen kitért doktorijában, így ennek ismertetésétől én most eltekintek. Főcze kihangsúlyozta, hogy a rengeteg kapcsolódási pont ellenére a népiek és a MADOSZ-os értelmiség között komoly ellentét is feszült. Ezt két elemre vezette vissza: Erdély hovatarozásának kérdése (a népiek jelentős része revíziópárti volt) és a kommunizmushoz való viszonyulás (úgy Féja Géza, mint Szabó Dezső vagy akár Kodolányi János hangsúlyos antikommunistákként jellemezhetőek). Főcze János: I.m. 203.

⁸⁰² Ruffy Péter: Féja válaszol Kós Károlynak. In: *Brassói Lapok*, 1938. augusztus 21.

valószínűsíthetően Kovács Katona Jenő volt. Féja a három fiatal fejéhez vágta, hogy: „vértódulással nem lehet politikát csinálni. Ti a levegőben lógtok.”⁸⁰³ A Féja Gézával való összekülönbözés előkerült még egy Kós Károllyal lezajlott sajtópolémia során is. Féja egy Kósnak címzett cikkében Bányaiékat szektásokként jellemezte, akik „gőzfelhők tetején csücsülnek” és ismételten kihangsúlyozta: „Sajnos azt kell mondanom, a fiatalok körében van egy csoport, mely elsősorban szellemi vértódulásokból él. Ezek a legszélesebb közösségi politikát hirdetik szóval, de a valóságban a maguk – minden valóságtól elszakadt – elképzeléseit szeretnék ráerőszakolni a közösségre. [...] Óvakodnunk kell azoktól az önmérsékletre képtelen elemektől, akik meggondolatlan apostoli hévvel és gőggel minden helyes elgondolást kompromittálnak!”⁸⁰⁴ Féja megállapításaival a fiatal írókat illetően több ponton egyetértett Kós Károly is. Ezért a válaszcikk, amely Nagy István neve alatt jelent meg – de nem kizárt, hogy a megszövegezésében Bányai és Kovács Katona is részt vett – egyaránt szólt mindkettejüknek. Nagy István előbb Féja alkotásainak egy részéről fogalmazott meg negatív kritikát, de azt is kihangsúlyozta, hogy mikor a *Viharsarok* miatt támadták, ezek a „vérgőzös” fiatalok egy emberként álltak ki mellette. Másrészt eredményként említette, hogy sikeresen kiadatták Bözödi György *Székely bánja* című szociográfiáját, mely a *Viharsarok*hoz hasonló elgondolásokra épült.⁸⁰⁵ Végül kihangsúlyozta, hogy egyaránt hálásak Féjának és Kósnak a kritikákért, mert „ha minden oldalról verik a vén diófát, csak így hull róla a dió.”⁸⁰⁶

A királydiktatúra bevezetését követően úgy a MADOSZ, mint a KRP számára kulcsfontosságú kérdést jelentett a megváltozott romániai belpolitikai állapothoz viszonyulás, konkrétan annak eldöntése, hogy a súlyosabb veszélyt ezúttal a Károly király körül kialakult korporatív rendszer vagy a Vasgárda jelenti, mellyel Károly király is élesen szembenállt.⁸⁰⁷ A KRP

⁸⁰³ Ruffy, I.m.

⁸⁰⁴ Uo.

⁸⁰⁵ Ennek a szociográfiának folytatása lett volna a *Székely sorsban* című társadalomrajz, melyet Bányai 1939-ben a MADOSZ pénzalapjából szeretett volna megjelentetni. Bár a kötet szerkesztésében közreműködött Bányai mellett – Demeter János szerint – Abafáy Gusztáv, Balogh Edgár, Jancsó Elemér, Kovács Katona Jenő, Czikó Lőrinc, Szabédi László, Nagy István, Csendes Zoltán és Kurkó Gyárfás is, ez végül soha nem jelent meg (Demeter János: I.m. 226-228.).

⁸⁰⁶ Nagy István: Azok a vértódulásból élő fiatalok... *Brassói Lapok*, 1938. augusztus 28. Féja később Magyarországon, a *Magyarország* című napilapban hosszú cikkben tárgyalta romániai benyomásait. Itt a következőképpen írt a szélsőbaloldali (madoszos és/vagy kommunista) értelmiségről: „A szélsőbaloldal egy beteges terméketlen embertípust fejlesztett ki: az eszmetermelő szövetkezeti tagot. Pártalapítás terve, lapalapítás terve, tárgyalások jobbra és balra, végtelen elmélkedések a világmegváltó eszmék minél belterjesebb szaporítása érdekében: ez az ő életük.” (Idézi Főcze János: I.m. 207.).

⁸⁰⁷ Mikor 1939. szeptember 21-én egy legionárius különítmény meggyilkolta az angolbarát miniszterelnököt, Armand Călinescut, a király széleskörű leszámolást rendelt el: több, mint 300 legionáriust gyilkoltak meg ítélet nélkül,

KB végül hosszas elemzés után arra a megállapításra jutott, hogy a Vasgárda jelenti a nagyobb veszélyt, így utasításba adták sejtjeiknek a királyi diktatúra korporatív szervezeteibe való beszivárgást.⁸⁰⁸ Sajátos azonban, hogy a MADOSZ-t ennek ellenére is kritizálták, amiért már a kezdetektől hűségesküt tettek a királynak. A pártvezetés úgy ítélte meg, hogy Bányaiék félelmükben cselekedtek így, és ezáltal elszakadtak a néptömegektől.⁸⁰⁹ Úgy tűnik, hogy a pártvezetés és Bányai között a konfliktus elmérgesedett, ugyanis ki akart lépni a pártból, ezt azonban a pártvezetés nem fogadta el, a következő indokkal: „*A mi pártukban nem mond fel senki.*”⁸¹⁰

Az egykori MADOSZ vezetősége – Bányai által is aláírva – 1938. november 14-én egy memorandumot juttatott el Armand Călinescu miniszterelnökhöz, melyben nemzetiiségi egyenjogúságot kértek, ezáltal biztosítva a román miniszterelnököt a Román Állam iránti feltétlen lojalitásukról.⁸¹¹ Bánffy Miklós, a Magyar Népközösség vezetője tiltakozott Silviu Dragomir kisebbségügyi fő kormánybiztosnál, hogy a kormány kommunista csoportosulással tart fenn kapcsolatot. Dragomir Bánffy nyomásának engedve először nem adott engedélyt egy új lap indítására, de miután a kérvényezők azzal vádolták meg, hogy ezzel az intézkedéssel a *magyar revizionista propagandát szolgálja*⁸¹², a vád hatékonynak bizonyult. Ennek eredményeként alapíthatták meg hamarosan az *Erdélyi Magyar Szót*. Az egykori MADOSZ-osok azonban nem csak a Nemzeti Újjászületés Frontja, hanem a Magyar Népközösség irányába is próbáltak nyitni. 1939. február 11-én kilenc személy, a „*kétkezi dolgozó rétegek*” képviseletében kérte felvételét a Magyar Népközösségbe.⁸¹³ Ez esetben is egyértelmű, hogy a nyílt levelet megfogalmazók a KRP KB által meghatározott direktívát, a tömegszervezetekbe való beépülést szerették volna megvalósítani. A Népközösség vezetősége azonban nem járult hozzá az általuk gyanús elemekként

egyesekeket közülük nyíltan, az utcán lőttek le. Azt is fontos megemlíteni, hogy a Vasgárda alapítóját és vezetőjét, Corneliu Zelea Codreanu 1938-ban letartóztatták és 10 évi kényszermunkára ítélték. Ugyanez év november 30-án 13 társával együtt – hivatalosan – szökési kísérlet közben lelőtték. Valószínű, hogy a gyilkosságot a király parancsára szervezték meg.

⁸⁰⁸ Diac, Cristina: I.m.

⁸⁰⁹ Főcze János: I.m. 2021. 198.

⁸¹⁰ Idézi Főcze János: I.m. 2019. 198. Eredeti forrás: ANR ANIC, Fond 10. R101. C286-290. *A MADOSZ és az Ekésfront feladatai.*

⁸¹¹ Bányai László: *Közös sors – testvéri hagyományok.* Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1973. 302.

⁸¹² Főcze János: I.m. 2021. 214.

⁸¹³ *Brassói Lapok*, 1939. február 17. Név szerint: Bányai László, Vincze János, Nagy István, Kovács Katona Jenő, Fogarassi László, Jordáky Lajos, Balogh Edgár, Galambos Vilmos és Józsa Béla. Közülük Fogarassi személyazonosságát nem tudtam megállapítani, Jordáky ekkor még a szociáldemokraták közé tartozott, de a többiekről megállapítható, hogy a MADOSZ és/vagy a KRP holdudvarába tartoztak.

meghatározott személyek felvételéhez, a felsorolt személyek közül egyedül Jordáky Lajosról igazolható, hogy a Népközösség tagja lett. Ez – Jordáky naplója szerint – vitát idézett elő a csoporton belül. Józsa Béla meglátása szerint Jordákynak azonnal le kellett volna mondania Népközösségi tagságáról. Ezzel szemben Nagy István és Bányai László arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem szabad lemondania, mert ezáltal lehet egy belső emberük a szervezetben belül.⁸¹⁴ Végül az utóbbiak álláspontja érvényesült.

Az 1938-as év során Európában felgyorsultak azok a nemzetközi események, melyek egyre elérhetőbb közelségbe hozták a második világháború kitörését. 1938. március 14-én Németország – felrúgva a versailles-i szerződés egyik rendelkezését – megszállta és annektálta Ausztriát. Ezt követően Hitler figyelme Csehszlovákia felé fordult. A csehszlovák kérdés rendezésére hivatott müncheni konferencián 1938. szeptember 29-én a francia és brit kormányok lényegében feláldozták az országot, abban a reményben, hogy így talán sikerül elejét venni a további német terjeszkedésnek, és egy újabb háború kitörésének. Októberben a Wehrmacht bevonult a többségében németlakta Szudéta-vidékre. Hitler követelte a csehszlovák kormányzattól, hogy teljesítse a lengyel és magyar területi igényeket is.⁸¹⁵ A kétoldalú tárgyalások azonban végül eredménytelennek bizonyultak, így 1938. november 2-án Németország és Olaszország döntött Bécsben a határvitában. Ennek értelmében Magyarországhoz csatolták Felvidék és Kárpátalja déli, többségében magyarlakta részét.⁸¹⁶

A MADOSZ határozottan a területi változások ellen lépett fel. Nagy István aláírásgyűjtő akcióba kezdett az első bécsi döntés ellen, ez azonban nem járt sikerrel, tekintve, hogy az erdélyi magyar közvélemény egyértelműen pozitívan viszonyult a revíziós elképzelésekhez.⁸¹⁷ A MADOSZ és a KRP 1939. május 1-jén Kolozsváron antirevizionista tüntetést tartott, ezeken valószínűleg Bányai is részt vett.⁸¹⁸ Május 10-én, Románia nemzeti ünnepén is felvonult mintegy 500 kalotaszegi magyar Kolozsvár főterén, a MADOSZ szervezésében. A díszfelvonulásra készített transzparensen hitet tettek Románia területi épsége mellett: „*Határainkat védve földjeinket védjük! Mi is harcolunk a határaink épségéért! Békét akarunk, nem revíziót!*”⁸¹⁹ A hangsúlyos antirevizionista kiállással nem csak a magyar

⁸¹⁴ EME Jordáky naplók i. m. 1940. január 9-i bejegyzés.

⁸¹⁵ Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 393–399.

⁸¹⁶ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 246.

⁸¹⁷ Főcze János: I.m. 2021. 209–210.

⁸¹⁸ Balogh Edgár: I.m. 1981. 114.

⁸¹⁹ Idézi Főcze János: I.m. 2021. 216.

közvélemény, hanem a teljes magyar politikai elit, még a magyar szociáldemokraták is szembehelyezkedtek. Lakatos István egyenesen azzal vádolta Bányait, hogy a román állam érdekeit szolgálja.⁸²⁰ A román állam számára azonban ezáltal vált elfogadhatóbbá a MADOSZ tevékenysége, kommunista kötődése ellenére. Ez is magyarázhatja, hogy a román hatóságok engedélyezték egy nagyszabású Petőfi-ünnepség megtartását, melyre 1939. július 23-án került sor. Ezt három helyszínen szervezték meg: Kolozsváron, Nagyváradon és Szatmárnémetiben. Kolozsvári főszervezőik Nagy István és Szabó Árpád voltak,⁸²¹ Nagyváradon Bányai, míg Szatmárnémetiben Nonn György. Bányai szerint az ünnepség sikeres volt: *„Elég erélyesen állítottuk, hogy csak ez az egy út van: a nemzeti tömegek szabad lélegzete és útmutatás, amely az országon belül szabadságának kiharcolását állítja fel perspektívának, kifelé pedig a szolidaritást a maradványaikat ellepő árral szemben.”*⁸²²

1939 júniusától az egykori MADOSZ-osok ismét saját lapot indíthattak *Erdélyi Magyar Szó* néven. A lapot Bányai és Vincze János irányították, főszerkesztője Szabó Árpád volt és Kolozsváron adták ki. 1940 júniusáig rendszeresen megjelent, és ez idő alatt végig magyar nyelvű antirevizionista propagandát folytatott. A lap szerkesztői legalább egy ízben, 1939. december 31-én egy műhelybeszélgetést hívtak össze, melyen Jordáky Lajos is részt vett, és a következőképpen értékelt: *„Részt vettem az Erdélyi Magyar Szó barátainak évvégi találkozásán. Barátaim közül itt voltak Edgár, Jenő, Méliusz, Nagy István, Józsa, Bányai, Vincze*⁸²³ *és rengetegen mások. A tárgykör túlságosan bő volt. Őt kongresszus anyagát tárgyalták itt meg, a legtöbbet igen felületesen. Mégis nagy jelentősége van ezen megbeszélésnek. Népi megbeszélés. Parasztok, munkások, fiatalok az ország minden részéből tárgyaltak s mondták el véleményüket az erdélyi magyarság minden sorskérdésében. Népi és nemzeti demokráciát a Népközösségbe! Román-magyar testvéri összefogás! Szabadság és egyenlőség! – ezekbe a jelszavakba sűrítethők a tanácskozás eredményei.”*⁸²⁴ A találkozó leírásánál azonban érdekesebb, hogy Jordáky röviden,

⁸²⁰ Molnár Gusztáv interjúja Lakatos Istvánnal. Harmas_piros2b. 0:13-0:25. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

⁸²¹ Szabó Árpád a második bécsi döntést követően pártutasításra Aradra utazott, ahol az illegális kommunista propaganda megszervezésében vett részt. 1943-ban letartóztatta a Siguranța, majd a vallatása során elszenvedett fizikai bántalmazásba belehalt. A háború után, 1946-ban, a kolozsvári népbíróság három román állambiztonsági tisztet ítélt életfogytiglani börtönbüntetésre az ő meggyilkolásának vádjával.

⁸²² PIM, V.5583/111, Bányai László levele Méliusz Józsefnek, 1939.

⁸²³ Balogh Edgár, Kovács Katona Jenő, Méliusz József, Józsa Béla és Vincze János teljes nevükön.

⁸²⁴ EME Jordáky naplók i. m. 1939. december 31-i bejegyzés.

egy-egy szóval véleményezte a résztvevők jellemét: „*Méliusz túlságosan nagyképű, Edgár naiv szervező, Bányai intellektuel, de becsületes.*”⁸²⁵

Ugyanakkor az újság természetesen hangsúlyos propagandát is folytatott a Szovjetunió mellett, még akkor is ha ez az 1939. augusztus 23-án megkötött Molotov-Ribbentrop paktumot⁸²⁶ követő átmeneti szovjet-német közeledés idején adott esetben a náci Németországgal szemben is pozitív hangvételt hordozó cikkekhez vezetett. Így például a szovjet- finn háború⁸²⁷ idején váratlanul Franciaország és az Egyesült Királyság vált az első számú ellenséggé. Ahogy az újság fogalmazott: „*már német vezető körök is látják, hogy az úgynevezett finn kérdés mögött egy angol-francia stratégiai lépés húzódik Németország megtámadására is.*”⁸²⁸ Nagy István pedig a lap hasábjain azért ragadott tollat, mert több székelyföldi városban ismeretlenek röpcédulákon, kerítéseken elhelyezett üzeneteken arra szólították fel a lakosságot, hogy imádkozzanak a finnekért. Nagy István kétségbe vonta ennek a kérésnek a jogosságát, kihangsúlyozva, hogy inkább a székelyek bajaival kellene foglalkozni, meg máskülönben is akár az oroszok mellett is lehet imádkozni, mert szerinte egyáltalán nem egyértelmű, hogy a finneknek van igaza.⁸²⁹ A lap irányvonalát az *Erdélyi Magyar Szó* 1940-es naptára is megmutatja, melyet Bányai szerkesztett. A kiadványt II. Károly szavai nyitották meg, majd a cikkek nagy többsége a magyar és román dolgozó réteg és szegényparasztság évszázados harcát alátámasztó eseményekkel foglalkozott.⁸³⁰

⁸²⁵ Uo. A Bányairól alkotott véleménye az 1950-es években majd hangsúlyosan megváltozik negatív irányba.

⁸²⁶ 1939. augusztus 23-án Moszkvában a két nagyhatalom megnevezett szerződést kötött egymással. Az egyezményt a két ország külügyminisztere után nevezték el: német részről Joachim von Ribbentrop, szovjet részről Vjacseszlav Mihajlovics Molotov látták el kézjegyükkel. A paktumnak volt egy titkos záradéka – ennek létét a Szovjetunió később évtizedekig tagadta –, melynek értelmében elhatárolták a két állam kelet- és észak-európai érdekszféráit. Eszerint a Romániához tartozó Besszarábia és Észak-Bukovina, Kelet-Lengyelország, a balti államok és Finnország a szovjet érdekszférába tartozott. Németország Nyugat-Lengyelországra, és előbb a teljes Litvániára, majd csak az országhoz tartozó Memel-vidékre (1919 előtt a Német Császárság része volt) jelentette be igényét.

⁸²⁷ A téli háború néven elhíresült konfliktus 1939. november 30. – 1940. március 13. között zajlott a Szovjetunió és Finnország között. Kezdeti finn sikereket követően végül a Szovjetunió – emberelőnyének köszönhetően – legyűrte a finn hadsereget, majd a moszkvai békeszerződésben az ország területének mintegy 10%-át veszítette el a SZU javára. A nemzetközi közvélemény egyértelműen Finnországot támogatta, a Népszövetség a Szovjetuniót ki is zárta tagjai közül az agresszió miatt. A háború alatt a finn oldalon egy 344 főt számláló magyar önkéntes zászlóalj is harcolt az erdélyi születésű kémeri Nagy Imre parancsnoksága alatt.

⁸²⁸ A Balti-államok és a Szovjet-Unió. Miért harcolnak a finnek? *Erdélyi Magyar Szó*, 1940. január 28.

⁸²⁹ Nagy István: „Imádkozunk a finnekért.” In: *Erdélyi Magyar Szó*, 1940. február 4. Vö: Föcze János, I.m. 2021. 123.

⁸³⁰ Így például a bábolnai parasztfelkelés, a Dózsa György vezette parasztlázadás, a madéfalvi veszedelem, mint a Habsburgok reakciós tevékenységének bizonyítéka, Petőfi Sándor agitációja a magyar és német nagybirtokosok és a Habsburg kormányzat ellen. A kiadvány csak közvetve, Balogh Edgár tolmácsolásában állt rendelkezésemre: Balogh Edgár: I.m. 1981. 156.

Az egykori MADOSZ tagjai 1940-ben, a második bécsi döntésig még két ízben hívtak össze találkozót. Első alkalommal 1940. február 4-én Brassóban, ahol – Balogh Edgár visszaemlékezése szerint – mintegy 500 személy vett részt.⁸³¹ A gyűlésre a Magyar Népközösség is delegált küldöttet Szabó Béni személyében, aki felszólította a jelenlévőket – Bánffy Miklósról, a szervezet vezetőjére hivatkozva – a Magyar Népközösséghez való csatlakozásra, azt állítva, hogy a Népközösség képes megvédeni a csatlakozók jogait.⁸³² Nem ismert, hogy a rendezvényen Bányai felszólalt volna, kérdés, hogy egyáltalán jelen volt-e. 1940. március 31-én azonban egy újabb, ezúttal illegális találkozóra került sor a MADOSZ egykori vezetői között, amelynek Bányai az egyik szervezője volt. Ennek lefolyásáról szintén Balogh Edgár visszaemlékezéséből rendelkezünk információkkal: „Az értekezlet megkezdődött: Bányai László beszélt, Vincze János beszélt, szóba került az ország, a világ helyzete, a nemzeti forradalmi mozgalom újjászervezése, félreérthetetlené vált, hogy egy békés belenövés illuziókergetése helyett ki kell teljesen sajátítanunk vagy lelepleznünk a magyar Népközösséget, s harcolnunk a királyi diktatúra ellen⁸³³ éppen a hivatalos magyar vezetőség világosan kialakult osztálypolitikájának visszautasítását követeli meg.”⁸³⁴ A MADOSZ vezetőinek ez a nyilatkozata lényegében a népfrontos időszak lezárását jelentette, és az ún. nemzeti-forradalmi taktikához való visszatérést.⁸³⁵ Ennek a taktikának azonban a nemsokára bekövetkező politikai változások miatt (bécsi döntés, Antonescu és a legionáriusok hatalomátvétele) már nem lett konkrét következménye.

1939-től a Román Állam megkezdte a katonaköteles férfiak mozgósítását. Ez kiemelten sok magyar férfit érintett, akiknek jórészt fegyvertelen munkaszolgálatra vezényelték Besszarábiába, ahol a szovjet-román határon tankcsapdák és katonai erődítések megerősítésével foglalkoztak.⁸³⁶ A magyar baloldali politikai elit képviselői közül is többeket behívtak, így például

⁸³¹ Balogh Edgár: I.m. 164. Főcze János kutatásai szerint azonban a brassói Siguranța az összejövetelről írt jelentésében csak mintegy 200 főre tette a jelenlévők számát.

⁸³² Főcze János: I.m. 2021. 240.

⁸³³ Mely a valóságban – mint korábban láttuk – sokkal inkább volt valamiféle kényszerű együttműködés, mint harc.

⁸³⁴ Balogh Edgár: I.m. 1981. 173-174.

⁸³⁵ Főcze János szerint a MADOSZ ezt a megnevezést 1934-1935 között használta magára nézve (Főcze János: I.m. 2021. 110.). Bár Főcze a fogalmat külön nem magyarázza meg, nagyjából úgy értelmezhető, hogy a MADOSZ ez idő alatt nemzeti alapon szerveződve, de forradalmi úton képzelte el a fennálló államrend megdöntését, és az általa elsősorban képviselt társadalmi osztályok (munkások, szegényparasztek, kisiparosok) hatalomra juttatását.

⁸³⁶ Tudomásom szerint ezt az 1939-1940 közötti eseménysort még egyáltalán nem dolgozták fel, így nem tudunk róla, hogy mekkora volt a mozgósítottak száma. A munkaszolgálatosok többségét 1940 júniusában, a keleti területek elleni szovjet inváziót követően engedték haza.

1939–1940 között Besszarábiában szolgált Lakatos István kolozsvári szociáldemokrata vezető.⁸³⁷ Bányai egy Méliusz Józsefnek írt levelében azt állította, hogy 1940 márciusában Balogh Edgárt is behívták katonának,⁸³⁸ sőt, hozzátette, hogy egy hónapot ő is „lehúzott”. Ennek körülményeit azonban nem részletezte, így nem tudjuk milyen körülmények között és hol került sor Bányai katonai szolgálatára.⁸³⁹ Nemsokára azonban a belpolitikai változások eredményeként Bányai illegálisba kényszerült. Ennek kiváltó oka a Besszarábia és Észak-Bukovina hovatartozása miatt kialakult román-szovjet ellenségeskedés volt. 1940 júniusában a Szovjetunió ultimátumban követelte Romániától a térség 48 órán belül történő kiürítését. A román államvezetés – kilátástalannak ítélve a fegyveres ellenállást – hozzájárult a román adminisztráció kivonásához, ezáltal Besszarábia és Észak-Bukovina szovjet fennhatóság alá került. A KRP vezetése örömet fejezte ki a visszacsatolás kapcsán, annak ellenére, hogy ezzel lényegében a párt tagsága is felére csökkent.⁸⁴⁰ A román hatóságok azonban szokatlanul keményen léptek fel: 1940. június 29-én a kommunista vezetők tömeges letartóztatására került sor.⁸⁴¹ A magyar (és magyar zsidó) származású kommunisták közül ez Nagy Istvánt, Mayer Lászlót, Kurkó Gyárfást és Kohn Hillelt érintette, akiket a caracali internálótáborba zártak, majd a bécsi döntést követően a Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdélybe száműzték.⁸⁴² 1940 júniusában letartóztatták a Bányai utasítására Kolozsvárról Székelyudvarhelyre utazó Szabó Zoltán pártaktivistát az ottani vasútállomáson. Bányai valószínűnek tartotta, hogy Szabó beszélt a Siguranțanak a szerepéről – és állítása szerint – tudomására jutott, hogy a hadbírótság körözést adott ki ellene. Így összecsomagolt, és az első esti gyorsvonattal Temesvárra utazott, ahol konspiratív szálláson

⁸³⁷ Lakatos azt állította, hogy mintegy 25 ezer fő volt a mozgósítottak száma, és egy román főhadnagyról hivatkozva elbeszélte, hogy a magyar munkaszolgálatos századok foglalkoztatásának egyedüli célja az, hogy „*ez a 25000 magyar ne legyen otthon.*” Egyben a rá jellemző humorérzékkel ismertette a rossz higiéniai körülményeket is: „*akkora tetvek voltak, hogy verekedtek a csókákkal*” Molnár Gusztáv interjúja Lakatos Istvánnal. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Harmas_zöld2a. 2:13-2:21.

⁸³⁸ Különös ugyanakkor, hogy Balogh Edgár erről emlékirataiban egyáltalán nem emlékezett meg, sőt, azt állította, hogy 1940 márciusában több ízben is Brassó és Kolozsvár között ingázott hivatali ügyek miatt.

⁸³⁹ PIM, V.5583/111. Bányai László levele Méliusz Józsefnek, 1940. március 22. 1940. június 10-én még küldött egy levelet Méliusz Józsefnek Kolozsvárról, ezt követően azonban hosszú időre megszakadt köztük a kapcsolat, amely valószínűleg Bányai illegálisba kényszerülésével magyarázható.

⁸⁴⁰ A KRP KB engedélyezte a besszarábiai származású aktivisták számára a hazatérést. Besszarábia és Észak-Bukovina elcsatolásának és a KRP viszonyulásának kérdésére lásd: Diac, Cristina: *Zorii comunismului în România*. Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște. 2014. 89-114.

⁸⁴¹ Uo., 93-94.

⁸⁴² Sóni Pál: *Nagy István*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 120-121.

lakott.⁸⁴³ Bár a pártvezetés utasítására pár nap múlva visszatért Kolozsvárra, végleg illegalitásban maradt. Itt is konspiratív szálláson lakott. Jordáky naplója szerint 1940. július 27-én, este 9 óra tájban felkereste őt Bányai és Balogh Edgár és az erdélyi kérdés „népi-nemzetiségi” vonatkozásait tárgyalták meg. Megegyeztek abban, hogy a KRP irányvonalával összhangban komoly akciót kell kezdeményezni az önálló Erdélyi Népköztársaság kikiáltása érdekében: „*Nem döntöttük még el, hogy néptanács vagy nemzeti tanács megalakítására tesszük meg a szükséges lépéseket. Én az előbbi mellett vagyok, Edgár a nemzeti tanácsot hasznosabbnak látja, Bányai előbb a néptanács mellett volt, de aztán mind jobban hajlott Edgár álláspontja felé.*”⁸⁴⁴ Bányait illegalitásban érte a második bécsi döntés kihirdetése 1940. augusztus 30-án.⁸⁴⁵ Ezt követően pályafutásában egy teljesen új fejezet kezdődött, amely az illegális pártmunkára épült.

Végezetül érdemes megemlíteni, hogy Bányai történészként/történetpolitikusként hogyan értékelte a MADOSZ-t és az abban kifejtett tevékenységét. Már egy 1949-ben megjelent munkájában kiemelten foglalkozott a MADOSZ-szal, azt állítva, hogy ez volt az első demokratikus alapon szerveződő szervezet, mely a román és magyar kizsákmányoló rétegek ellen harcolt a Kommunista Párt vezetése alatt.⁸⁴⁶ Később más publikációiban is ezt az értelmezést adta. Bányai saját múltját is érintő történeti munkáit megvizsgálva azonban feltűnik az olvasó számára, hogy kizárólag az 1944-ig kifejtett, főként MADOSZ-os, és részben illegalista tevékenységével foglalkozott. Ennek a tendenciának a jelenlétét fia, Bányai László Sándor is megerősítette. Bányai szerint apja időskorában, csak erre az időszakra emlékezett szívesen, a MADOSZ-ban és az illegális KRP-ben kifejtett tevékenységére volt büszke. A későbbi időszak azonban már egyértelműen negatív emlékeket idézett elő benne.⁸⁴⁷

⁸⁴³ Egy különös epizódról számolt be Csögör Lajosné egy későbbi interjúban. Szerinte az ekkor Nagyenyeden lakó Csögör házaspár bujtatta el néhány napig Bányait, akit a román rendőrök kerestek. Ez az epizód azonban sehol máshol nem jelentkezik, Bányai esetleges nagyenyedi bujkálásának a körülményei sem ismertek. Interjú Csögör Lajosnéval, Készítette Barabás Béla 1986-ban, Veritas Intézet, Oral History Arhívum, OHA-27. 51.

⁸⁴⁴ EME Jordáky naplók i. m. 1940. július 27-i bejegyzés. Jordáky nem pontosította, hogy az általuk használt értelmezési keretben mit takart a néptanács és a nemzeti tanács. Valószínűsíthetően azonban a leglényegesebb különbség a kettő között, hogy míg a nemzeti tanács kizárólag a magyar baloldaliakat (és esetleg társutasokat) tömörítette volna, addig a néptanács a románokat is.

⁸⁴⁵ Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Otos_piros2: 3:52-4:49.

⁸⁴⁶ Bányai László: *Harminc év. Jegyzetek a romániai magyarság múltjáról*. Állami Könyvkiadó, Bukarest. 1949. 46.

⁸⁴⁷ Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 24-én.

4. Bányai László az illegalitás éveiben (1940–1944)

4.1 „Mély” illegalításban

1940. augusztus 30-án a bécsi Belvedere palotában aláírták a második bécsi döntést, mely a Magyarország és Románia közötti területi vitára volt hivatott pontot tenni. A német-olasz bíraskodás alapján kihirdetett döntés felosztotta Erdélyt a két ország között. Magyarországhoz visszacsatoltak 43 104 km²-t, mely Észak-Erdélyt és a Székelyföld nagyrészét foglalta magában (köztük Bányai lakhelyét, Kolozsvárt is). Az 1930-as román népszámlálás adatai szerint a terület lakosságának csak 38%-a volt magyar nemzetiségű, ezzel szemben az 1941-es magyar népszámlálás szerint 53,5%-a.⁸⁴⁸ Mindkét népszámlálás megegyezik azonban abban, hogy több, mint 1 millió román nemzetiségű lakos került kisebbségbe, magyar fennhatóság alá. Ezzel szemben mintegy 400 ezer magyar maradt Dél-Erdélyben.⁸⁴⁹ Az észak-erdélyi magyarok túlnyomó többsége azonban örült a visszacsatolásnak és eufórikusan várta a magyar csapatok bevonulását. Ebben az örömben még egyes prominens baloldali személyek is osztoztak. Így például Jordáky Lajos naplójában megörökítette: *„Örvendünk nemzeti felszabadulásunknak. Küzdelmünkben eszméink realizálásáért és céljaink eléréséért egy pillanatra sem állhatunk meg. Nemzetiségi síkon pedig harcolunk a más nemzetiségekért, hogy azon jogokat amelyekért mi hiába küzdöttünk, ők megkaphassák.”*⁸⁵⁰ A magyar csapatok szeptember 11-i kolozsvári bevonulása kapcsán lejegyezte: *„Mindenki örvendett Kolozsváron s bizony mi magunk is örvendtünk, hogy a nemzeti elnyomás igája alól felszabadultunk.”*⁸⁵¹ Bányai visszaemlékezése szerint még a kommunista Nagy István is – a caracali internálótáborból történő hazatérése után – kijelentette, hogy *„megszabadultunk egy igától”*.⁸⁵² A KRP vezetése azonban ezúttal a területi változások ellen

⁸⁴⁸ Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940-1944*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2015. 47.

⁸⁴⁹ A kevert etnikai viszonyok egy északról délre tartó román és egy délről északra tartó magyar menekülthullámot eredményeztek (Sárándi Tamás: *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2016. 60-61.).

⁸⁵⁰ EME Jordáky naplók i. m. 1940. szeptember 4-i naplóbejegyzés.

⁸⁵¹ Uo., szeptember 11-i naplóbejegyzés.

⁸⁵² Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Otos_piros2. Nagy István 1940 után – álcázásként – belépett a Magyar Szociáldemokrata Pártba. Lakatos István szerint Jordáky innen 1943-ban mindenáron megpróbálta kizárni, mert Nagy résztvett az azévi balatonszárszói találkozón, ahol Szombathelyi Ferencet, a Magyar Királyi Honvédség vezérkari főnökét és Antal István propagandaügyi minisztert éltették (Molnár Gusztáv interjúja Lakatos Istvánnal. Harmas_zold2a. 2:23-2:38). Jordáky azonban naplójában erről egyáltalán nem tett említést, pusztán annyit említett meg egy 1944-es bejegyzésében, hogy: *„Nagy István kezd erőteljesen magára találni. Sok ingadozás, tétovázás és elcsúszás után ismét a harcos szocializmus útjára lép...”* (EME Jordáky naplók i. m. 1944. március 6-i naplóbejegyzés).

lépett fel, kezdeti kapkodások után kiadták a „Független Erdély” jelszavát, kihangsúlyozva, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés csakis az ott élő népek önrendelkezésén keresztül oldható meg.⁸⁵³

A központi direktíváknak megfelelően néhány erőtlen tiltakozó akcióra sor került a bécsi döntés ellen Kolozsváron. Lakatos István visszemlékezése szerint Józsa Béla a Dermata gyár előtt szervezett tüntetést a visszacsatolás ellen, a független Erdély jelszavával, azonban kis híján megverték az ottani magyar munkások.⁸⁵⁴ Egy másik tüntetésről Balogh Edgár számolt be. Erre a kolozsvári Városháza előtt került sor, és Balogh szerint „riadt” kolozsmonostori román parasztfjak és „előrelátó” magyar munkások vettek részt rajta. A tüntető tömegben Balogh is jelen volt.⁸⁵⁵ Ugyanakkor ő is elismerte, hogy a Kommunista Párt által meghirdetett szlogenek nem találtak tömegtámogatásra, a magyar honvédeket pedig kitörő örömmel üdvözölte Kolozsvár magyar lakossága: *„Tagadnám le, hogy a magyar csapatokat Kolozsvárt magyar lakosok sokasága lelkesedéssel fogadta? A román tőkés-bojári uralom osztály- és nemzeti elnyomása után ilyen fordulat a szabadság illúzióját keltette, s aki tudta mi lesz, csendben visszahúzódott. Jelkép? A Főtér széléről, a New York kávéház teraszáról néztük a zajlást a régi baráttal, Féja Gézával és Budapestről érkezett újságíró társaival. Láttuk: hogyan emeli vállra néhány lelkesedő ifjú a Dermata cipőgyár egy öreg munkását, aki erre az alkalomra régi magyar királyi csendőruniformisát öltötte magára. Ezek a jövőbeli gyilkosaikat éltetik... – mondotta mögöttem az egyik újságíró, nem hagyva kétséget a pesti sajtó általa képviselt részének liberalizmusa felől.”*⁸⁵⁶ A magyar katonai közigazgatás azonnal betiltotta a *Korunkot*.⁸⁵⁷ Ezzel a független erdélyi magyar baloldali sajtó lényegében megszűnt,⁸⁵⁸ néhányan – mint például Nagy István, Jordáky Lajos és Lakatos István – a budapesti szociáldemokrata sajtóban, elsősorban a *Népszavában* publikáltak.

⁸⁵³ Diac, Cristina: I.m. 129-130. A kérdésre vonatkozóan lásd még: Főcze János: Kikiáltani a független Erdélyt vagy elfogadni a második bécsi döntést? – A Kommunista Romániai Pártja Erdélyi és Bánsági Tartományi Bizottsága vargabetűi 1940 július és szeptembere között. In: *Archivnet*, 2018/4. URL: <https://archivnet.hu/kikialtani-a-fuggetlen-erdelyt-vagy-elfogadni-a-masodik-becsi-dontest-a-kommunistak-romaniai-partja> - Letöltés: 2020. december 26.

⁸⁵⁴ Molnár Gusztáv interjúja Lakatos Istvánnal. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Harmas_piros2b. 13:00 – 25:00. Lakatos itt kitért rá, hogy Bányai is aktívan kampányolt a bécsi döntés ellen, de ennek mikéntjét nem részletezte, és kérdéses is, ha figyelembe vesszük, hogy Bányai még a magyar csapatok bevonulása előtt Temesvárra utazott.

⁸⁵⁵ Balogh Edgár: I.m. 1981. 185.

⁸⁵⁶ Uo., 187.

⁸⁵⁷ A lap csak 17 év múlva, 1957-ben jelent meg ismét. Ezt a korábbi főszerkesztő, Gaál Gábor már nem érte meg, ugyanis 1954-ben elhunyt. Az újjáindult lap főszerkesztője Gáll Ernő lett, de szerkesztésében közreműködött még az 1940 előtti *Korunk* több egykori munkatársa is, pl. Balogh Edgár, Bányai László, Nagy István, Csehi Gyula és Méliusz József.

⁸⁵⁸ Az *Erdélyi Magyar Szót* még a román hatóságok tiltották be 1940 júniusában.

Bányai László a bécsi döntés idején már illegalitásban volt, konspiratív szálláson lakott, melyet a Párt szerzett számára.⁸⁵⁹ Mikor a bécsi döntést kihirdették, a Párt Központi Bizottsága úgy határozott – Bányai szerint kifejezetten Kertész Rezső,⁸⁶⁰ a párt észak-erdélyi szervezetének főtitkára javaslatára –, hogy Bányait Temesvárra küldik illegális pártmunkára az ott tartózkodó Jakab Sándor⁸⁶¹ helyére, akit áthelyeztek Kolozsvárra. Visszaemlékezése szerint erre valószínűleg egy félreértés okán került sor. Mivel születési vezetékneve Baumgarten volt – éppen német származásából kifolyólag –, a pártvezetésben úgy gondolták, hogy bizonyára folyékonyan beszél a német nyelvet. Így kihelyezésének oka az az elgondolás volt, hogy agitációs munkát végezhetne a bánási svábok között. Ezt különösképp fontosnak ítélte meg a pártvezetés annak tudatában, hogy a romániai németek túlnyomó része teljességgel magáévá tette a hitleri propagandát.⁸⁶² Feleségének azonban továbbra is Kolozsváron kellett maradnia. Megbeszélték, hogy amíg dél-erdélyi kiküldetése tart, addig öccsén, Baumgarten Sándoron keresztül tartják a kapcsolatot. Baumgarten ekkor a szintén Romániánál maradt Aranyosgyéresen praktizált körorvosként, és úgy ítélték meg, hogy mivel a határhoz közel él (Aranyosgyérestől az új határ csak mintegy 40 km-re húzódott), ezért egyszerűbb lesz számára az Észak-Erdélybe való átjutás.⁸⁶³

Itt érdemes kiemelni azt a pártfegyelmet, amelyet Bányai és felesége tanúsítottak: mikor Molnár Gusztáv az 1970-es években interjút készített Bányai Lászlóval – és ezen Bányai Margit is jelen volt – rákérdezt, hogy nem merült fel bennük, hogy megtagadják a párt utasítását? Erre Bányainé röviden válaszolta, hogy fel sem merült bennük, hogy ha küldik akkor nem megy.

⁸⁵⁹ Visszaemlékezése szerint ez a szállás Áprily Lajos családjának egy ritkán használt háza volt. Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Otos_piros2. 1:07-1:21.

⁸⁶⁰ 1891-ben született a Bihar megyei Okányban, a háború előtt Nagyváradon volt ügyvéd. Kertész hamarosan Moszkvába menekült, így helyét a titkárság élén már 1941 elején Kohn Hillel vette át (Főcze János: I.m. *Archivnet*).

⁸⁶¹ Jakab Sándor (1913-1997) a Szatmár vármegyéhez tartozó Alsószivágyon született, zsidó származású családban. Az 1930-as években csatlakozott a KRP-hez, 1940 után – akárcsak a többi Észak-Erdélyben maradt kommunistát – felvették a Kommunisták Magyarországi Pártjába, és Nagyváradon végzett illegális pártmunkát. 1944 után az RKP KB tagja lett, Luka László pártfőtitkár-helyettes egyik közvetlen munkatársa. 1948-ban pénzügyminiszter-helyettesé nevezték ki, de 1952-ben – Lukával együtt – letartóztatták és egy koncepció perben 20 év börtönre ítélték. 1964-ben kiszabadult, 1980 után Svédországba emigrált, itt is halt meg.

⁸⁶² Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Otos_piros2, 1:07-1:21. Ez a megállapítás nem túlzás, a háború alatt a romániai (és magyarországi) németiség erőteljesen elköteleződött a náci Németország érdekei mellett. Ez leginkább abban nyilvánult meg, hogy a toborzótak alkalmával a német fiatalok tömegesen jelentkeztek – önkéntesen – a Waffen-SS-be. Később a német nemzetiségű katonaköteles férfiakat automatikusan az SS-be sorozták be. Lásd: Milata, Paul: *Între Hitler, Stalin și Antonescu. Germanii din România în Waffen-SS*. Schiller-Verlag, Bonn. 2017. (Eredeti megjelenés: *Zwischen Hitler, Stalin und Antonescu: Rumäniendeutsche in der Waffen-SS*. Köln, 2007.).

⁸⁶³ Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Otos_piros2. 1:07-1:21.

Ott volt rá szükség.⁸⁶⁴ Ez végül azt eredményezte, hogy négy évig nem látták egymást, míg Bányai 1944 novemberében – szintén a pártvezetés utasítására – vissza nem térhetett Kolozsvárra. Ugyanakkor forrással is igazolható, hogy Bányai a háború forgatagában sem feledkezett meg családjáról és aggódott értük (annál is inkább, mert felesége és kislánya is a zsidótörvények hatálya alá estek). 1944. március 28-án Temesvárról keltezve egy verset írt kisfiának címezve. Érdemes kiemelni, hogy ekkor Magyarország már német megszállás alatt volt, ez pedig fokozhatta Bányai aggodalmát családjáért. A versből, mely a *Kisfiam* címet kapta, kiolvasható a gyermekéért aggódó apa szorongása: „*Kisfiam a távolban/ mit álmodtál éjjel?/ Gépmadarak száguldnak/ bombák hullnak széjjel/ Rossz emberek törnek rád/ eltépnek anyádtól/ elsodornak messzire/ levelet az ágról?/ Vagy tán őt ragadják el/ míg zokogva ébredsz,/ Kis szívedbe karmoló/ kegyetlen lidércek?/ [...] Hej kik hozták ránk e gyászt/ kik e lidérc-hordát?/ Sok apának szorítja keserűség torkát:/ Kis fiunk álmát lesik?/ Vérit veszik holnap?/ Hej ha mind beléhalunk,/ de ők meglakolnak!/ Kis fiam a távolban,/ aludj, aludj szépen!/ Nem rakéták, csillagok/ ragyognak az égen.*”⁸⁶⁵ Májusban újabb verset írt *Tompa csönd* címmel. A dátum ez esetben azért is kiemelendő, mert ekkor vette kezdetét az észak-erdélyi zsidóság gettósítása és deportálása, de ekkor zajlott a nyugati szövetségesek bombázóhadjárata is Magyarország nagy városai ellen, mely Kolozsvárt is érintette. Ez utóbbiról – a vers szövege alapján – Bányai is értesült a híradásokból: „*...Álmodban gyermekien szorongó vágy melenget/ de az idők mesgyéjét a történelem/ óriás-ekéi szaggatják./ Egy pillanat/ s a csillagos ég búróján/ gépmadár száguld/ az alvó házikók/ tűzkigyóként kerengenek/ s a fáradt nyájként elpihent lanka/ farkastorokból üvölt./ Egy pillanat/ s agyadból új erők villámai cikáznak/ egész lényedből győztes/ csatakiáltás harsan/ vagy mindennél siketebb halál/ iszonyú tömbje temet.*”⁸⁶⁶ Fennmaradt egy keltezés nélküli verse is, melyet azonban szövege alapján szintén az 1944-es év folyamán írhatott *Ma ismét láttalak* címmel, a feleségének címezve: „*Ma ismét láttalak. A kert végében jártál,/ Kézen fogva vezetted kis fiad, kis fiunk./ Hogy megnőtt már! Sudárabb lett a karcsú fáknál/ s védőn reáhajoltál, mint méla esti lomb./ Aztán eltűntetek. Magam sem tudom merre.../ Ti vagytok-e vagy én, ki emlékként felmerül,/ majd alámerül, mint alkonyati*

⁸⁶⁴ Uo., 1:15. A Bányai házaspárnak ezt a sajátos mentalitását ifj. Bányai László is alátámasztotta a vele való beszélgetésem során. Ő utólag úgy ítéli meg, hogy édesanyja még a későbbi évek során is töretlenebbül kitarított a kommunizmus eszméje mellett, mint édesapja (Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 24-én.).

⁸⁶⁵ CSSZM BLH, I/I Versek, önéletírás, színdarabok. e. Versek 1944-ből és keltezés nélkül. A *Kisfiam*, a *Tompa Csönd* és a *Ma ismét láttalak* című versei 1957-ben megjelentek az *Igaz Szó* című folyóiratban. Bányai László: *Kisfiam Igaz Szó*, 1957. július 803–804.

⁸⁶⁶ Uo.

*pernye?/ Ti maradtok vagy én, siváran, egyedül?/ Ti maradtok vagy én, kimondhataltan árván,/ árnyékba szellemülten, kihülten, mint a táj,/ e naplementén? Végigborzongva, halvány/ körvonala is elvész s a lét velőnkbe fáj./ [...] Ádáz határok, gyötrő évek közénk meredtek,/ de most az éj jobban zár, mint minden év, határ,/ jobban hasít a szívbe, mely nyöszörög, mint a gyermek/ kit nem vigasz, nem álom: sejtelmek réme vár”.*⁸⁶⁷ A háború alatt ismét meglehetősen gyakran írt verseket.⁸⁶⁸

Bányainé tudomása szerint a magyar bevonulást követően a Vkf. 2.⁸⁶⁹ keretében működő kémelhárítás azonnal megkezdte az ismertebb kolozsvári kommunisták felkutatását. Állítása szerint a nyomozók egy lista alapján dolgoztak, melyet a kolozsvári Siguranța egyik tisztje bocsátott rendelkezésükre. Ennek a listának az élén Ráczy Gyula, Kohn Hillel és Bányai László álltak.⁸⁷⁰ Bányainé beszámolt róla, hogy magyar csendőrök házkutatást tartottak nála, őt is kihallgatták és a férjéről faggatták, de végül elengedték. Számára a magyar bevonulást követő napok megerőltetőek voltak, erre példa, hogy egy ízben – elbeszélése szerint – 1940 őszén magyar katonák kopogtattak lakása ajtaján, férjét keresve. Bányainé már az egyenruha láttán pánikrohamot kapott, holott – mint kiderült – csak Bányai egyik Magyarországon élő rokona érkezett látogatóba.⁸⁷¹ Ifj. Bányai László visszaemlékezése szerint Baumgarten János egyik unokatestvére Magyarországon a kémelhárításnál dolgozott, valószínűleg ő volt a Bányai családot meglátogató katona.⁸⁷²

Bányai László ezalatt megérkezett Temesvárra, de itt nagyon hamar kiderült, hogy egyáltalán nem beszéli a német nyelvet. Ezért rövid időn belül áthelyezték Brassóba. A párt egy területi titkárságot hozott létre Brassó székhellyel, mely magába foglalta a Bánságot, a Zsil-völgyét

⁸⁶⁷ Uo.

⁸⁶⁸ Az 1944-es évből összesen nyolc verse maradt fenn, és ezeknek egy része kifejezetten személyes hangvételű. A háború utánról fennmaradt néhány versében csak a hivatalos propagandát közvetítette. Utolsó – általam – ismert verse 1957-ből keltezett. Ezt követően valószínűleg egyáltalán nem írt lírát.

⁸⁶⁹ A Vezérkari főnökség 2. osztálya, mely elsősorban kémelhárítással foglalkozott, de a háború alatt az antikommunista nyomozásokat is koordinálta. Vezetője Újszászy István vezérőrnagy volt, akit a német megszállás után elhurcolt a Gestapo. A háború után szovjet fogságba került és eltűnt.

⁸⁷⁰ Ráczy Gyula és Kohn Hillel továbbra is Észak-Erdélyben tartózkodtak, illegalitásban. Mindkettejüket az 1941-es év folyamán tartóztatták le. Ráczy egy munkaszolgálatos századdal a frontra került, ahol átszökött a szovjetekhez és a Vörös Hadsereg tagjaként tért vissza 1945-ben, de a háború után Magyarországon maradt. Kohn Hillelt életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte a Vkf. különbírósa, majd politikai fogolyként – és zsidó származása miatt is – 1944 novemberében Dachauba deportálták. Innen az 1945-ös év folyamán tért haza Kolozsvárra.

⁸⁷¹ Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval (és Bányai Margittal). Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. *Otos_piros2*. 1:15-1:20.

⁸⁷² Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 24-én.

illetve a Barcaságot. Ennek a területi titkárságnak a vezetésére Rangecz Józsefet⁸⁷³ hívták Brassóba Aradról, Bányai pedig a pénzügyi-, nemzetiségi- és propagandaosztályt kapta meg, így lényegében ő lett Rangecz után a második ember. Temesváron a helyét Káli János foglalta el. Rangecz később azt állította Bányainak, hogy kifejezetten Fóris ragaszkodott a személyéhez. Kettejük kapcsolata azonban már a kezdetektől konfliktussal terhelt volt. Czíkó Lőrinc állítása szerint Rangecz egy ízben kijelentette Bányáival kapcsolatban, hogy: „*Vigyázzatok, jól rejtsetek el őt! Nagyon félős ember, ha lebukik az egész vonalat beárulja.*”⁸⁷⁴ Ez esetben elképzelhető, hogy ez a mondat valóban elhangzott Rangecz részéről, és maga Bányai szolgáltatott magyarázatot az okára. Visszaemlékezéseiben elismerte, hogy nyugtalanította az a tény, hogy a helyi Siguranța 1933-as letartóztatása óta ismerte. Emiatt kockázatosnak tartott bármilyen aktív tevékenységet. Rangecz állítólag a következő kijelentést tette Czíkó Lőrincnek Bányaira vonatkozóan: „*Czíkó vigyázz Bányaira, mert egy intrikus opportunist, nagyon veszélyes vele dolgozni.*”⁸⁷⁵ Brassói kiküldetése alatt találkozott Kurkó Gyárfással és Csoboth Imrével,⁸⁷⁶ illetve 1940 decemberében a Czíkó testvérek közreműködésével szervezett egy találkozót a MADOSZ továbbélésével kapcsolatban.⁸⁷⁷ Bányai visszaemlékezéseiben részletesen elbeszélte azokat a körülményeket is, amelyek brassói tevékenységét jellemezték. A pártsejtnél, állítása szerint, Rangeczen kívül még csak egyetlen közvetlen munkatársa volt, egy bizonyos Havadi József. Rangecz még 1940 őszi katonai behívót kapott. Bár Fóris kifejezetten utasításba adta, hogy ne tegyen ennek eleget és

⁸⁷³ Rangecz József (1904-1952): Az Arad vármegyei Varsádon született. 1930-ban lépett be a KRP-be, 1933-1934 között a kolozsvári pártsejt főtitkára volt, 1934-1940 között Aradon végzett illegális párttevékenységet, majd 1940-1944 között Brassóban. 1945-ben az RKP KB tagja lett, 1948-tól haláláig a Nagy Nemzetgyűlés tagja.

⁸⁷⁴ Molnár Gusztáv interjúja Czíkó Nándorral és Lőrincel. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. *Hatos_piros1*. 2:50-3:24.

⁸⁷⁵ Uo., *Ötös_öld2b*. 1:23–2:22

⁸⁷⁶ A Czíkó testvérek visszaemlékezése szerint Csoboth Imre összekötőként tevékenykedett a bukaresti pártvezetés és a brassói pártsejt között. Kurkó Gyárfás háború alatti élettörténete is viszontagságosan alakult. 1940 nyarán a román hatóságok letartóztatták és Caracalba internálták, a bécsi döntést követően azonban (1940 novemberében) Erdőfeleknél áttették a magyar határon. A magyar hatóságok azonnal kiutasították, így kénytelen volt visszatérni Romániába, ahol Brassóban telepedett le. Itt 1943-ban letartóztatták a katonai behívó megtagadása miatt, és a háború végéig börtönben volt.

⁸⁷⁷ Ennek a találkozásnak a lefolyását sajnos nem részletezte, de kitért rá, hogy nagyon kevesen vettek részt rajta. A bukaresti és brassói volt madoszosok mellett csak Székelyföldről érkezett néhány képviselő, de a Bánságból például nem jelent meg senki. Bányai egyben őszintén bevallotta – szembemelve a hivatalos párttörténeti vonallal –, hogy a KRP ekkorra nagyon meggyengült. Cristina Diac becslései szerint a pártnak mintegy 1500 aktív tagja volt Románia teljes területén szétszórtan. A madoszos találkozó megszervezésében segédkező Czíkó Lőrinc is hamarosan Észak-Erdélybe szökött, Csíkszentgyörgyön élő rokonaihoz, mert a Siguranța körözést adott ki ellene.

vonuljon illegálitásba, ő mégis bevonult és 1942-es leszereléséig munkaszolgálatot⁸⁷⁸ látott el, egy Brassó és Fogaras közötti vasúti szakasz építésében vett részt. Bányai jelentette Rangecz engedetlenségét Fórisnak, és innen eredeztette Rangecz ellenségeskedését.⁸⁷⁹ Havadi József 1941 nyarán, miután kezdetét vette a Szovjetunió elleni háború, Magyarországra szökött. Itt a kémelhárítás fogságába került, majd informátor lett. Bányai szerint emiatt a háború után letartóztatták és elítélték.⁸⁸⁰

Mikor Rangecz 1942 elején visszatért Brassóba, a helyi pártsejtet teljesen működésképtelen állapotban találta. Bányai kérte tőle, hogy visszatérhessen Temesvárra – ahol még nem ismerte a Siguranța –, ezt azonban Rangecz nem akarta engedélyezni. Ekkor Bányai személyesen Kazinczy Jánoshoz⁸⁸¹ fordult, Fóris egyik közvetlen munkatársához, aki ez időben Temesváron tartózkodott.⁸⁸² Kazinczy közbenjárására végül a Központi Bizottság jóváhagyta Bányai Temesvárra helyezését, így 1942 tavaszán megérkezett a bányai központba, ahol Káli János párttitkár munkatársaként a propagandáért felelt.⁸⁸³ Bányai szerint a pártsejtnél közvetlen munkatársa volt egy bizonyos Drăgan,⁸⁸⁴ Ilie Murgulescu,⁸⁸⁵ aki egyben összekötő volt a bukaresti pártvezetés és a bányai pártsejt között, valamint Salamon „Bogdán” József,⁸⁸⁶ aki a pénzügyi bizottság vezetője volt. 1943-ban kizárták a pártból, Bányai szerint azért, mert erkölcstelen magatartást

⁸⁷⁸ A második világháború alatt a magyar nemzetiségű katonaköteleseket – mint megbízhatatlanokat – főként fegyvertelen munkaszolgálatra osztották be. Lásd: L. Balogh Béni: *Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940-1944 között*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2014.

⁸⁷⁹ Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy mindezt kizárólag Bányai elbeszéléséből tudjuk, kontrollforrások nem állnak rendelkezésünkre.

⁸⁸⁰ Havadi Józsefről nem sikerült ennél többet megtudnom. A háború utáni elítéléséről sem találtam információkat.

⁸⁸¹ Kazinczy János (1914-2008) Temesváron született, 1938-tól vésnöként dolgozott szülővárosában, Vízaknán és Bukarestben. A második világháború illegálitásban vészelte át Temesváron. 1944-ben a *Szabad Szó* temesvári napilap munkatársa lett, de innen már 1945 nyarán elbocsátották. A személyét ért állandó támadások miatt 1947-ben Magyarországra emigrált. 1949-től a budapesti Iparművészeti Főiskolán tanított, de 1950-ben elbocsátották. 1957-ben fiával együtt Ausztrián keresztül előbb Nyugat-Németországba szökött, majd 1968-ban Franciaországban telepedett le. Itt hunyt el 2008-ban.

⁸⁸² Nem egyértelmű, hogy mi volt Kazinczy funkciója a bányai pártszervezetben, de Bányai visszaemlékezései alapján a pártsejt egyik vezetője lehetett Káli mellett.

⁸⁸³ Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Ötös_piros2. 0:32-1:07. A háború alatt a határ 50 km-es körzetében csak a hatóságok engedélyével szabadott utazni. Mivel Brassó az új határtól alig 20 km-re feküdt, ez jelentős mértékben megnehezítette Bányai számára a Temesvárra utazást. Visszaemlékezésében azonban kihangsúlyozta, hogy „a Siguranța szerencsére korruprt volt, így kaptam utazási engedélyt.”

⁸⁸⁴ Az ő személyazonosságát nem tudtam megállapítani.

⁸⁸⁵ Ilie Murgulescu (1902-1991) kémikus, a háború után, 1947-1949 között a temesvári politechnikai egyetem rektora, majd 1950-ig a bukaresti egyetem rektora. 1948-1975 között a Nagy Nemzetgyűlés tagja, ezalatt kétszer is betöltötte az oktatásügyi miniszteri posztot (1953-ban és 1961-1963 között).

⁸⁸⁶ Salamon József (1912-1962, a háború után Iosif Bogdan): 1931 óta volt az KRP tagja.

tanusított.⁸⁸⁷ Ugyanebben az évben azonban munkaszolgálatosként a karánsebesi börtönhöz került, ahol megismerkedett az itt fogvatartott Emil Bodnăraşsal, Gheorghiu-Dej bizalmi emberével, ezért 1944. augusztus 23-án visszavették a pártba. Káli Jánost 1943-ban letartóztatták, helyére a pártközpont Leontin Sălăjan⁸⁸⁸ küldte ki, aki a pártsejtet a háború végéig vezette.

Bányai szerint a temesvári pártsejt kifejezetten aktív volt és a háború alatt megszakítás nélkül működött. Ezenkívül azt is állította, hogy Temes megye 12 településen működött kisebb-nagyobb pártsejt.⁸⁸⁹ Ezt más források is alátámaszthatják,⁸⁹⁰ ugyanakkor fontos leszögezni, hogy ez csak a romániai kommunista mozgalom általános színvonalához mérten számított jelentős teljesítménynek, ugyanis a párt befolyása a háború alatt országszerte elenyésző volt. Bányai, nem sokkal Temesvárra érkezte után, behívót kapott munkaszolgálatra, melynek nem tett eleget, helyette teljes illegalitásba vonult.⁸⁹¹ A háború alatt a romániai (és magyarországi) kommunisták tevékenységét a politikai rendőrség elől való állandó menekülés jellemezte. Ez a Szovjetunió elleni háború kitörését⁸⁹² követően a korábbiaknál is intenzívebbé vált. A Kominternhez kötődő KRP-re ugyanis úgy a román, mint a magyar hatóságok úgy tekintettek, mint a Szovjetunió „ötödik hadoszlopára”.⁸⁹³ Magyarországon azonban a Vkf 2 és a Csendőrség Nyomozó Osztályparancsnoksága által irányított antikommunista nyomozás Észak-Erdélyben

⁸⁸⁷ Ez konkrétan azt foglalta magában, hogy szexuális kapcsolatot létesített a pártsejt nőtagjainak nagy többségével.

⁸⁸⁸ Leontin Sălăjan (1913-1966) Szilágyi Levente néven született a Szatmár megyei Tasnádszántón. A bécsi döntésig Nagyváradon élt, ahol lakatosként dolgozott. 1939-ben lett párttag. A háború után – Gheorghiu-Dej bizalmi embereként – az RKP KB tagja lett, majd 1949-1950 között építésügyi miniszter volt, 1950-től pedig a Román Néphadsereg vezérkari főnöke altábornagyi rangban. 1955-től 1966-ig (haláláig) honvédelmi miniszter, egyben megkapta a román haderőben elérhető legmagasabb katonai rangot is (general de armată, nincs magyar megfelelője. Tükörfordításban hadseregtábornok.).

⁸⁸⁹ Uo. Bányai szerint román, magyar és német nyelven is adtak ki propaganda anyagokat.

⁸⁹⁰ *Partidul Comunist Român în anii celui de al doilea război mondial* [A Román Kommunista Párt a második világháború éveiben]. Szerk.: Tudor-Pavelescu, Alina, ANR, Bukarest, 2003. 144-171. Raportul privind activitatea partidului în zona Banatului [Jelentés a párt bányai tevékenységéről]. Természetesen felmerül a lehetőség, hogy utólagos kozmetikázásról van szó.

⁸⁹¹ Uo. A behívót átvette és aláírta, így később kezdték keresni, azalatt pedig konspiratív lakást szerzett magának. Ebben egy helyi másod-unokatestvére segített, aki kibérelt egy házat Erzsébetvárosban, Temesvár egyik negyedében. Az álca kedvéért Hitler képét is felakasztották a lakásban. Állítása szerint ezen az unokatestvén és Kálin kívül senki nem ismerte a tartózkodási helyét. Ezenkívül beszervezett a MADOSZ-szervezet révén még négy lakást. Ezek a lakások hasznosnak is bizonyultak, ugyanis visszaemlékezése szerint egyszer kis híján letartóztatták. Csendőrök keresték fel a lakásán és igazoltatták, de ő hamis pecsétekkel tudta igazolni magát, ezért elengedték. Később a Siguranța letartóztatta a háztulajdonost és kivallatták Bányaira vonatkozóan, de ő addigra már lakhelyet váltott.

⁸⁹² A hitleri Németország 1941. június 22-én lerohanta a Szovjetuniót. Ehhez a támadáshoz Románia az elsők között csatlakozott, de június 27-én Magyarország is bejelentette a hadiállapot beálltát a SZUval. A támadás az 1941-es év folyamán gyors német sikereket hozott, de az előrenyomulás Moszkvánál megtorpant.

⁸⁹³ Diac, Cristina: I.m. 230-231. Sztálin 1943-ban hivatalosan is felszámolta a Komintern, ez azonban a KRP országban működő központi bizottságára és az országban szétszórt kommunista sejtekre kevés hatással volt. 1941 nyarától gyakorlatilag teljesen megszűnt a kapcsolat Moszkva és a KRP között, és csak a háború végén állt helyre.

jóval kiterjedtebb és sikereesebb volt, mint a Siguranța dél-erdélyi nyomozásai.⁸⁹⁴ Erre utalhat, hogy a kolozsvári népbíróság háború utáni adatgyűjtése szerint Észak-Erdélyben 1940-1944 között legkevesebb 675 letartóztatást foganatosítottak potenciális vagy tényleges kommunisták ellen. Ezidő alatt Dél-Erdélyben a Siguranța 88 embert vett őrizetbe. A legtöbb letartóztatás, szám szerint 57, Aradon történt. Itt 1943. március 12-én volt egy nagyarányú letartóztatási hullám, amikor egyszerre 29 személyt vettek őrizetbe, alig két héttel korábban, február 25-én vették őrizetbe a helyi MADOSZ szervezet vezetőjét, Szabó Árpádot is. Legkevesebb 13 személyt vettek őrizetbe Nagyszebenben, 13 személyt Temesváron és Déván,⁸⁹⁵ 9 személyt Belényesen, hármat Gyulafehérváron és legkevesebb kettőt Abrudbányán.⁸⁹⁶ Bár nincs arra vonatkozó információ, hogy Dél-Erdélyben a háború alatt hivatalosan kivégeztek volna bárkit is kommunista meggyőződése miatt,⁸⁹⁷ a nyomozó szervek brutális eljárásai időnként az őrizetesek halálához vezettek. 1940 októberében Aradon tartóztatták le Ocskó Teréz⁸⁹⁸ aktivistát és két társát. Ocskó a vallatás közben elszenvedett fizikai erőszakba belehalt, gyilkosai holttestét egy zsákba helyezték és a Marosba dobták.⁸⁹⁹ Érzékenyen érintette az aradi pártsejtet Szabó Árpád letartóztatása 1943. február 25-én. Szabót a pártközpont Aradra küldte, ahol feladata volt a helyi MADOSZ-sejt újjászervezése. Letartóztatását követően azonban az aradi rendőrségen olyan súlyosan bántalmazták, hogy a temesvári hadbíróóság börtönébe való szállítás közben meghalt.⁹⁰⁰ Ocskó Teréz és Szabó Árpád személye az időközben Kolozsváron meggyilkolt Józsa Béláéval együtt a háború után a munkásmozgalmi pantheon része lett. 1942 decemberében a KRP egy röpiratban

⁸⁹⁴ Bár ez azzal is magyarázható, hogy Észak-Erdélyben kiterjedtebb kommunista hálózat tevékenykedett, mint Dél-Erdélyben, mely szervesen integrálódott a KMP-be.

⁸⁹⁵ A két letartóztatási hullám kapcsolódott egymáshoz.

⁸⁹⁶ SJANC, *Fondul Tribunalul Poporului*, Dos. 22/1946. 118-124 és 129-136. A számokat természetesen más forrásból is ellenőrizni kellene.

⁸⁹⁷ Ugyanakkor volt ilyen eset Bukarestben, ahol 1941 júliusában letartóztatták az alig 24 éves aktivistát, Filimon Sârbut. Egy hadbíróóság halálra ítélte és július 19-én a jilvai börtönben agyonlőtték. A háború után kultuszt építettek ki személye körül. (Diac, Cristina: I.m. 45-46.).

⁸⁹⁸ Ocskó Teréz (1917-1940) a Temes megyei Drágsinán született. A két világháború között egy temesvári harisnyagyárban dolgozott. 1933-ban belépett a KRP-be, majd 1935 után a MADOSZ vonalán is dolgozott.

⁸⁹⁹ Glück Jenő: *Ocskó Teréz (1917-1940)*, Bukarest, 1978. Politikai Kiadó. Vö. Főcze János: I.m. 2021. 278.

⁹⁰⁰ Főcze János: I.m. 2021. 283. Szabó Árpádot több más letartóztatottal együtt szállították Temesvárra, ahol bíróság elé állították volna őt is. Az ekkor már haldokló Szabó elmesélte, hogy vallatói láncsal tekerték körbe a mellkasát, amelyet aztán egy kettős vassal megfeszítettek, azt az érzést keltve mintha összetört volna a mellkasa. A fültanúk, szám szerint összesen 20-an, a háború után tanúskodtak a Szabó Árpádot meggyilkoló Siguranța tisztek elleni népbírósági perben (SJANC, *Fondul Tribunalul Poporului*, Dos.22/1946. 121.).

emlékezett meg egy nagy bukaresti letartóztatási hullámról.⁹⁰¹ Ennek során 20 kommunista fiatalot vettek őrizetbe, egyikük a Siguranța elszennvedett bántalmazások miatt öngyilkos lett. A letartóztatottak között volt Vincze János⁹⁰² és Czíkó Márta⁹⁰³ is.

Az Észak-Erdélyben lefolytatott antikommunista nyomozások nem csak Bányai elvtársait érintették, hanem a rokonságát is. Az észak-erdélyi kommunista mozgalom felgöngyölítése 1941 nyarán, egy véletlen folytán vette kezdetét. 1941. június 29-én Csíkszeredában letartóztatták Szabó Juliannát, az Észak-erdélyi Tartományi Bizottság tagját, aki Bányai nagynénje, Mayer Matild házában szállt meg. A Mayer házaspárt fiúk és unokaöccsük kommunista múltja miatt állandó jelleggel megfigyelés alatt tartotta a magyar rendőrség. Mikor Szabó Júlia lebukott, a teljes kommunista hálózatot beárulta. Ennek következtében nagyarányú letartóztatási hullám vette kezdetét. Ennek során Mayer Matildot és Jánost is letartóztatták, majd az ekkor Kolozsváron dr. Ferencz László néven élő fiúkat is. Bár Mayer Jánost szabadon engedték, Matild és fia ellen vádat emeltek. Az észak-erdélyi kommunisták elleni tömegperre 1942-ben Vácon került sor, itt még a két Mayer is a vádlottak padján ült, de nem ítélték el őket. Demeter János tudomása szerint ennek oka az volt, hogy Mayer László ismerte a bírósági tanács egyik tagját, akin keresztül elérte, hogy halasszák el az ügyet.⁹⁰⁴ Valószínű ugyanakkor – bár nincs rá bizonyíték –, hogy Mayer egyben a nyomozókkal is együttműködött, és ezért sikerült szabadlábban maradnia édesanyjával együtt. Ez megmagyarázná azt is, hogy a háború után miért említették oly ritkán a nevét a MADOSZ és illegális kommunista mozgalommal foglalkozó szakirodalomban.⁹⁰⁵ Mayer László azonban nem örülhetett sokáig szabadságának, ugyanis 1944 tavaszán katonai behívót kapott és karpaszományos tizedesként a frontra került. A galíciai harcok alatt vesztette életét, 1944. május 12-én.⁹⁰⁶ Bányai ismerősei és elvtársai közül a háború alatt mások is életüket veszítették: 1943 novemberében a börtönben elszennvedett kínzásokba halt bele Józsa Béla, aki ekkor a Békepárt észak-erdélyi vezetője volt. 1944 őszén a Gestapo gyilkolta meg Nagy József

⁹⁰¹ Mivel a röpirat nincs aláírva nem tudjuk, hogy mely pártsejt jóvoltából jelent meg. Azt sem tudjuk, hogy Bányainak esetleg volt-e szerepe a megalkotásában. Az írás lelőhelye: RL, C/188, II/2. Védelem. A Gestapo munkában Romániában. 1942. december. (Román nyelven)

⁹⁰² Az írás szerint Vincze a vallatás során elszennvedett kínzásokba behalt, de később kiderült, hogy ez nem igaz.

⁹⁰³ A bukaresti Czíkó fivérek (Nándor és Lőrinc) testvére, aki korábban a MADOSZ vonalán is dolgozott. A háború után feleségül ment Alexandru Drăghici-hez, aki a Gheorghiu-Dej korszakban hosszú ideig állambiztonsági miniszter volt, s mint ilyen a Securitatet felügyelte.

⁹⁰⁴ Demeter János: I.m. 283.

⁹⁰⁵ Az antikommunista nyomozások történetére vonatkozóan lásd: Csatári Dániel: *Forgószelelben*. Budapest, 1969. Politikai Kiadó. Mayer László történetére vonatkozóan pedig: Főcze János: I.m. 271-272.

⁹⁰⁶ Uo., 273.

újságíró és vele egyszerre tűnt el Kovács Katona Jenő, aki soha többé nem került elő. Valószínűleg vele is a Gestapo végzett.⁹⁰⁷

1942. június 26-án a KRP KB levélben értékelte a bányai pártszervezet munkáját. A levelet egy önkritika nyitotta meg, melyben a KB saját hibájaként értékelte, hogy kevés támogatást nyújtott a bányai elvtársaknak, és nem igazán volt képes aktivistákat küldeni az agitációs munkára. Ezt követően kitértek Vincze János bukaresti lebukására,⁹⁰⁸ majd számonkérték a bányai pártszervezeten, hogy a KB utasításai ellenére nem szervezett működőképes partizáncsoportokat az ország területén és kizárólag a bányai üzemekben aktív kommunista sejt hajtott végre szabotázsakciókat a vasfeldolgozás lassítására.⁹⁰⁹ A bányai pártszervezet hibájaként rótták fel, hogy nem kíséreltek meg antikommunista egységfrontot létrehozni az „antihitlerista erők” (nemzeti parasztpártiak, nemzeti liberálisok, szociáldemokraták) összefogásával.⁹¹⁰ Emellett a szervezet vezetőinek nem megfelelő politikai képzettségét is hibának rótták fel. A pártvezetés szerint nem léptek fel elég határozottan az opportunizmus és a szektarianizmus ellen, majd felszólították a bányai pártsejt vezetőségét, hogy szervezze teljesen újjá a pártmunkát.⁹¹¹ Nem egyértelmű, hogy mi volt az oka ennek a komoly kritikának a pártszervezet ellen, de talán összefüggésben állt azzal a ténnyel, hogy ekkoriban tartóztatta le a Siguranța Káli Jánost, és Leontin Sălăjan érkezett helyére, aki valószínűleg negatívan véleményezte a pártszervezet addigi munkáját. Ezzel lehet összefüggésben, hogy Bányai egy 12 oldalas önkritikát írt a Központi Bizottságnak címezve a bányai pártsejtben játszott szerepéről. Ebben lényegében elfogadta a kritikát és hitet tett saját és a pártsejt tevékenységének javítása mellett⁹¹².

⁹⁰⁷ Csatári Dániel: I.m. 235.

⁹⁰⁸ Vinczét 1942 novemberében a bukaresti hadbíróóság életfogytiglani kényszermunkára ítélte, majd a karánsebesi börtönbe zárták. Itt ismerkedett meg Gheorghiu-Dejjel.

⁹⁰⁹ Bár a KRP KB valóban kötelezettségként írta elő a kommunista sejtek számára a partizáncsoportok szervezését, nincs tudomásunk róla, hogy akár egy is alakult volna az országban. Diac, Cristina: I.m. 234-235.

⁹¹⁰ Itt a KB ismét olyasmit kért számon a bányai pártszervezeten, melyet ő maga is képtelen volt teljesíteni országos szinten. A háború alatt – ekkor még a Komintern utasításainak jegyében – a KRP megkísérelt egy antihitlerista egységfrontot összehozni Hazafias Front (Uniunea Patrioților) néven, melynek érdekében tárgyalásokat folytattak úgy a Nemzeti Parasztpárt, mint a szociáldemokraták vezetőivel. Ezek azonban nem vezettek eredményre, a Parasztpárt és a KRP között a legnagyobb törésvonalat Bessarábia és Észak-Bukovina jövődöbeli sorsa jelentette. (Diac, Cristina: I.m. 227-229.).

⁹¹¹ RL, C/118, II/1. A KRP Bányai Tartományi Titkárság Központi Bizottsága önkritikája. A KRP Bányai Tartományi Titkárság Központi Bizottsága feladatai. 1942. június 28.

⁹¹² Uo., II/3. Bányai László önkritikájának fogalmazványa a Bányai Tartományi Bizottságban kifejtett munkájáról. d.n. Temesvár.

Bányai 1943-ban Méliusz Józsefet dél-erdélyi körútra küldte, kihasználva, hogy neki volt egyedül utazási engedélye a kommunista pártsejt tagjai közül.⁹¹³ Méliusz erről az útról egy négy oldalas beszámolót készített Bányainak. Ebben a dél-erdélyi magyarság ellehetetlenítését vázolta fel. Méliusz szerint a falusi lakosság életét a rekvirálások és a katonai behívók nehezítették meg, mely elől sokan – főként a katonaköteles fiatal férfiak – átszöktek a határon. Akik itthonmaradtak, de ellenszegültek a katonai behívónak, román hadbíróóságok elé kerültek. A városi munkásosztályt pedig a munkahelyeikről való elbocsátás sújtotta leginkább. Kiemelte azt is, hogy egyetlen magyar nyelvű hírlap működhet az egész országban, a Temesváron kiadott *Déli Hírlap*. Mindemellett negatív színben tüntette fel a Magyar Népközösséget és annak vezetőjét, Gyárfás Elemért, valamint a *Déli Hírlap* munkatársait is.⁹¹⁴ Méliusz egyes ideológiai töltetű megállapításait lefejtve,⁹¹⁵ jelentése kifejezetten értékes információkat tartalmaz a dél-erdélyi magyar kisebbség négy év alatti megpróbáltatásairól, másrészt magyarázattal szolgál arra a szemléletmódra is, mely a háború után az egységes magyar érdekvédelmi szervezet, a Magyar Népi Szövetség észak- és dél-erdélyi politikusai közti szemléletkülönbséget jellemezte.

A bányai pártszervezet a háború alatt rendszeresen jelentetett meg agitációs anyagokat. Ezek közül egy írás 1943 februárjában keletkezett. A brosúrán a *Romániai Kommunista Párt bányai tartományi bizottsága* aláírás szerepel, így csak valószínűsíthető, hogy annak szerzője maga Bányai volt. A felhívásban a szerző mindenekelőtt a hadi helyzetet ismertette: „*Hazafiak! Békét és szabadságszerető polgártársak! A szovjet hadsereg egész hosszában áttörte a keleti frontot és a fasiszta rablóhadsereg felét megsemmisítette.*”⁹¹⁶ *A szovjet hadsereg hatalmas sikerei meggyorsították Anglia és Amerika katonai akcióját a hitleri Európa ellen. Az orosz-angol-amerikai koalíció koncentrált támadását s a leigázott európai népek szabadságharca elseprik a*

⁹¹³ Főcze János: I.m. 2018: 283.

⁹¹⁴ RL, C/188. II/4. Méliusz József jelentése a dél-erdélyi helyzetről a kommunista pártnak. 1943. A dél-erdélyi magyarok 1940-1944 közötti történetére vonatkozóan lásd: L. Balogh Béni: *Kiszolgáltatva – A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940-1944 között*. Pro-Print Könyvkiadó, Budapest, 2013.

⁹¹⁵ A bányai magyar, román és szerb lakosságot például kifejezetten szovjetbarátnak írta le, akik „várják” a Vörös Hadsereg bevonulását. Emellett kihangsúlyozta, hogy a magyar és román lakosság kifejezetten szolidáris egymással.

⁹¹⁶ A megállapítás csak részben felelt meg a valóságnak. 1943 februárjában ért véget a sztálingrádi csata, mely a Tengelyhatalmak csapatainak keleti fronton elszenvedett legnagyobb veresége volt, és végérvényesen megfordította a háború kimenetelét. A sztálingrádi katlanban 400 ezer német katona halt meg vagy esett fogságba, a hadművelet során pedig két román hadsereg is megsemmisült (a 3. és 4. hadseregek, megközelítőleg 130 ezer katona halt meg vagy esett fogságba). Ettől északra pedig a szovjet csapatok megsemmisítették a 2. magyar hadsereget és az olasz expedíciós csapatokat, visszafoglalva Voronyezst. A német Közép és Észak Hadseregcsoport vonalán azonban az erőviszonyok ekkor még nem változtak. A sztálingrádi vereséget azonban már nem tudta a német hadvezetés kiheverni, így fokozatosan a szovjet fél vette át a taktikai kezdeményezést.

hitlerista banditáknak fegyveres terrorra épített gyűlölt uralmát.”⁹¹⁷ A felhívásban a szerző egy balkáni angol-amerikai offenzívával számolt,⁹¹⁸ kihangsúlyozva, hogy Románia így az előretörő Vörös Hadsereg és az angol-amerikai csapatok között harapofogóba kerül: „*Ütött az utolsó óra, hogy válasszunk a szabadság vagy megsemmisülés között! A hitlerszolga Antonescu és a háborún hízó bandája a szenvedések végtelen láncolatát zudították a nép minden rétegére, a fronton pedig több, mint félmillió román katona életét áldozták fel Hitler bestiális világuralmi vágyáért. [...] El sem tűrhetjük, hogy hadseregünket, ifjúságunkat, a nemzet virágát kiirtsák Hitler és Antonescu rabló étvágyáért, míg Felsőerdély [Észak-Erdély – K.Sz.] románjai hiába várják rabságuk végét, amibe ugyancsak Hitler és Antonescu fasiszta uralma vetette őket.*”⁹¹⁹ Itt egyrészt sajátos, hogy a KRP magyar nyelven kampányolt a bécsi döntés ellen, másrészt szándékos csúsztatás, hogy ezért Antonescut tette felelőssé. A bécsi döntés aláírásakor még Ion Gigurtu volt a miniszterelnök, másrészt Antonescu – akárcsak a román politikai paletta összes szereplője – Erdély kettéosztását csak ideiglenes állapotnak tekintette, és továbbra is igényt tartott a teljes térségre. A tartományi bizottság ezt követően ismételten hitet tett a nemzeti önrendelkezés ideája mellett, majd felszólította a Bánság lakosságát, hogy lázadjon fel Antonescu uralma ellen. Sajátos, hogy ehhez egy olyan egységfrontot képzeltek el, amelyben akár még a legionáriusok is helyet kaptak volna: „*Azok a pártok, azok a szervezetek, amelyeket a fasiszta diktatúra betiltott és üldöz, a Nemzeti Parasztpárt, a Nemzeti Liberális Párt, a Szociáldemokrata Párt, fel kell, hogy ismerjék, hogy milyen fordulatot vettek a történelmi események. Azok a legionáriusok, akik szabadnak akarják látni a hazájukat, és ezért megtagadják a Gestapo-ügynök Horia Simát,*⁹²⁰ *fel kell, hogy ismerjék az egységes hitlerellenes felszabadító harc szükségességét.*”⁹²¹

1943 május 1-jén a tartományi bizottság újabb felhívást tett közzé, ezúttal *Bánsági Hazafias Önvédelmi Bizottság* néven. A brosúrában az Antonescu rendszer valós vagy helyenként

⁹¹⁷ RL, C/118. II/7. A Romániai Kommunista Párt Bánsági Tartományi Bizottsága felhívása. 1943 február.

⁹¹⁸ Ez végül nem valósult meg, a nyugati szövetségesek csak Olaszországban és Normandiában szálltak partra.

⁹¹⁹ Uo. A félmillió román katona erőteljes túlzás, a háború alatt, 1941–1945 között (mindkét oldalon harcolva) összesen megközelítőleg 400 ezer román katona vesztette életét.

⁹²⁰ Horia Sima (1907–1993) a Fogaras megyei Mundrán született. Az egyetem elvégzését követően román nyelvet tanított Karánsebesen, időközben, 1927-ben belépett a legionárius mozgalomba. Corneliu Zelea Codreanu 1938-as letartóztatását és meggyilkolását követően ő vette át a Vasgárda vezetését. 1939–1941 között az ő parancsára gyilkolták meg a román politikai élet több szereplőjét, Ion Antonescu hatalomátvételét követően pedig miniszterelnök-helyettes volt. Az 1941 januári legionárius lázadást követően a Német Birodalom területére menekült. Itt az 1944. augusztus 23-i román kiugrást követően egy emigráns, németbarát román kormány vezetője lett, Bécs székhellyel. A háború után Spanyolországba menekült, emigrációban halt meg.

⁹²¹ Uo.

eltúlzott bűntényeit összegezték, kitérve a koncentrációs táborokra, a Siguranțan elkövetett kínzásokra – itt külön megemlíkezve Szabó Árpádról, aki „*az ország szabadságának és függetlenségének a mártírja.*” – és az általános mozgosításra, melynek eredményeként román férfiak százezrei vesztették életüket a fronton. Majd ismételten általános felkelésre szólították fel a Bánság lakosságát, nemzetiségtől függetlenül, azonban – akárcsak a korábbi felhívások esetében – eredménytelenül.⁹²² A KRP lázadásra buzdító felszólításai nem eredményeztek komolyabb felkeléseket sem a Bánságban, sem az országban. Ennek ellenére Bányai hagyatékában fennmaradt egy röpce kézírásos munkaszövege, melyet antihitlerista bánsági partizánokhoz címzett.⁹²³ Valószínűbb azonban, hogy ezt Bányai egy esetlegesen létrehozandó és nem egy már létező partizáncsoporthoz írta. Ezt bizonyíthatja, hogy míg többi brosúrája gépelt változatban maradt fenn, addig ez egyedül csak kézírásos piszkozatként. Valószínűleg végül nem volt szükség a legépelésére és sokszorosítására.

Ezzel párhuzamosan a KRP KB instrukciókat küldött a bánsági pártvezetésnek a parasztság ellenállásának megszervezésére. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a Központi Bizottság jelentős mértékben túlértékelt a helyi pártsejt befolyását a bánsági lakosság körében, ahogy a helyi román, magyar és más nemzetiségű lakosság ellenállásra való hajlandóságát is. A KB megállapítása szerint például: „*A harci formák a parasztok konkrét harci színvonala szerint, meggyőződésük ereje szerint változhatnak. A tömegaláírástól, beadványoktól, küldöttségek választásától, a kultúrotthonokban, szövetkezetekben, korcsomákban, templomokban, községházán rendezett nyilvános gyűlésektől a községháza, a csendőrség, főszolgabíróház, megyeháza előtti tüntetésektől egészen az áruló kormány hatóságaival és a hitleri bandákkal való megszervezett fegyveres összetűzéseikig terjedhetnek.*”⁹²⁴ Ezt követően konkrétan utasításba adták a bánsági pártsejtnek a katonai szolgálatra való behívások és a rekvirálásokat elleni harc megszervezését, és kiemelten a helyi ifjúság körében végzett agitációs munkát.⁹²⁵ Egy másik brosúrában – amelyet valószínűleg szintén a KB bocsátott ki – osztályharcos alapon, a parasztság és a munkásosztály közötti szövetség elmélyítésének szükségességét elemezték. Megállapították, hogy a román nép történelme során mindig a parasztság alkotta az idegen elnyomással szembeni

⁹²² RL, C/188, II/8, A Bánsági Hazafias Antifasiszta Önvédelmi Bizottság felhívása Bánság népéhez. 1943. május 1.

⁹²³ Uo., II/9. Egy Hitlerellenes bánsági partizánokhoz címzett röpce munkaszövege. d.n.

⁹²⁴ RL, C/188, II/11. Felhívás a parasztság mindennapi harcának szervezésére. d.n.

⁹²⁵ Uo. Itt azért meg kell említenünk, hogy amennyiben figyelembe vesszük, hogy az ország teljes területén ekkor mindössze mintegy 1500 tagja volt az illegális KRP-nek, a bánsági pártsejt valószínűsíthető létszámához képest igencsak túlméretezett feladatokat kapott.

ellenállás gerincét. Ennek ellenére az elnyomó „nagybirtokos-feudális” réteg szándékosan gazdasági visszamaradottságban tartja ezt a társadalmi réteget: ezáltal a parasztság „a reakció szabad zsákmányává vált”. A nagyipar fejlődésével a parasztság soraiból vált ki a városi munkásréteg, azaz a proletariátus, melyet hasonlóképpen folyamatosan kizsákmányoltak. Így – a brosúra szövege szerint – természetesen adódik, hogy a parasztság és a munkásosztály vállvetve köteles harcolni az elnyomó Antonescu-rendszer és az idegen elnyomás (a náci Németország ellen). A KRP KB ezért felszólította a párt minden tagját, hogy agitációs munkát végezzen a parasztság soraiban és vegye ki részét „a parasztság harcának megszervezéséből”.⁹²⁶

A háború alatt írta meg Bányai *A hitlerizmus igazi harca* című értekezését. Valószínűleg ezt is illegális úton sokszorosították és terjesztették Temesváron. Ebben az írásában röviden összefoglalta a nemzetiszocializmus történetét, azzal a jól körülhatárolható céllal, hogy bizonyítsa annak népellenes és reakciós voltát. Az írás bevezetőjében kitért rá, hogy bár az NSDAP⁹²⁷ nemzetiszocialistaként hivatkozik a saját irányvonalára, annak támogatói már a kezdetektől „a német nehézipar mágnásai”, „a nemzetközi nagytőke kalandorai”, sőt az első világháború győztes államainak kormányai is.⁹²⁸ Bányai szerint Hitler azzal, hogy a munkások nevében beszél, de nem a nagytőkések, hanem a zsidók ellen hirdetett harcot, a „néphülyítés” régi receptjét követte, és célja valójában a „munkások egységfrontjának” megtörése volt. Ezzel párhuzamosan felszámolta a munkásság „igazi” pártjait, a kommunista és a szociáldemokrata pártokat, mialatt maximálisan kiszolgálta a német nagytőkét (ennek alátámasztására a Krupp családnak a náci rendszerben betöltött szerepét ismertette). Bányai szerint: „*A hitleri párt magát propagandából szocialistának mondja, de a legkíméletlenebb kapitalista kizsákmányolást valósítja meg. Sőt, a kapitalizmus előtti legelmaradottabb korszakok elnyomási rendszerét támasztja fel.*”⁹²⁹ Ez alatt a rabszolgaság intézményére célt. Ezt követően pontokba szedve

⁹²⁶ RL, C/188. II/15. A munkásosztály és a parasztság szövetségének történelmi jelentősége és szerepe a Hazafias Frontban. d.n.

⁹²⁷ Nazionalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – Nemzetiszocialista Német Munkáspárt. A náci párt hivatalos megnevezése.

⁹²⁸ Itt Bányai szándékosan vagy véletlenül csúsztat. Bár a náci mozgalomnak hatalomra kerülése előtt kétségtelenül voltak nagytőkés támogatói (pl. Gustav Krupp), azt elhallgatja, hogy az első világháború okozta gazdasági nehézségek, majd a nagy gazdasági világválság hatására egy jelentős tömegmozgalommá nőtte ki magát, mely demokratikus keretek között megszervezett választáson ragadta meg a hatalmat. Az angol–francia–amerikai összeesküvés tézise, mely szerint ezen államok juttatták hatalomra Hitlert a Szovjetunió gyengítésére, a háború után, a hidegháborús légkörben még sokszor felmerült a kommunista államok propagandájában. Ennek egy kiváló példája a Mihail Csiareli szovjet filmrendező által rendezett *Berlin eleste* című kétrészes film, melyet 1949-ben és 1950-ben vetítettek először.

⁹²⁹ RL, C/188. II/18. Bányai László: *A hitlerizmus igazi harca*. d.n.

ismertette a hitlerizmus német nép, kereszténység, Európa és a Szovjetunió ellen elkövetett bűneit. Mondanivalójának alátámasztására többször is idézett a Mein Kampfból, így valószínű, hogy akár eredetiben, akár közvetett úton, behatóbban is megismerkedett annak tartalmával. Végezetül kijelentette, hogy „*Elérkezett a leszámolás órája!*” A háború a végéhez közeledik, és a szövetségesek fognak győzni, így szükséges, hogy a román és magyar nép is részt vegyen a Németország elleni harcban és ellenálljon az Antonescu-kormány rendelkezéseinek: „*Minden társadalmi rétegnek, minden nemzetiségnek, véleménykülönbség nélkül együtt kell harcolnia az ország felszabadításáért a Hazafias Frontban. Cselekednünk kell míg nem késő!!!* [a három felkiáltójel az eredetiben – K.Sz.] *Meg kell hiúsítanunk a totális mozgósítást!!! Az ország teljes kifosztását, egész népek vágóhídra és kényszermunkára való hurcolását!! Szakítanunk kell a bűnös hitleri szövetséggel!! Ki kell űznünk az országból a bűnös hitleri banditákat és szolgálókat!! Békét kell kötnünk dicsőséges nagy szomszédunkkal, Oroszországgal!! Szövetséget kell kötnünk a hatalmas orosz–amerikai–angol koalícióval!! Harcolnunk kell a hitlerizmusnak, az emberiség eme rákfenéjének kiirtásáért, ha nem akarunk vele együtt pusztulni a szabadságukért küzdő népek minden oldalról ránk zúduló offenzívájában!!!*”⁹³⁰

1944 tavaszán Magyarország (és ezáltal Észak-Erdély is) német megszállás alá került.⁹³¹ Kállay Miklós miniszterelnököt lemondatták és kénytelen volt Törökország budapesti követségére menekülni, több közismerten németellenes politikust és katonatisztet német koncentrációs táborokba deportáltak. Horthy kormányzó német nyomásra egy, a német érdekeket maradéktalanul kiszolgáló kormányt iktatott hivatalba, melyet Sztójay Döme volt berlini követ vezetett. Az új kormány első rendelkezései között kezdte meg a zsidókérdés „végső megoldását”. Ez Bányai Kolozsváron élő családját is érintette. Ifj. Bányai László visszaemlékezése szerint mikor bevezették a sárga csillag kötelező viselését, azt ők is viselték néhány napig. Mikor azonban kezdetét vette az észak-erdélyi zsidóság gettókba tömörítése, Bányai Margit és fia elmenekültek a városból, és a Kolozsvártól mintegy 30 km-re található Kendilónán húzták meg magukat egy román földműves házában, aki – ifj. Bányai visszaemlékezése szerint – maga is kommunista volt. Ez a tény valószínűvé teszi, hogy Bányai családjának megmenekülését maga a Párt szervezte

⁹³⁰ Uo.

⁹³¹ A német csapatok 1944. március 19-én, a Margarethe hadművelet keretében, 24 óra alatt szállták meg az országot. Hitler Románia lerohanását is tervbe vette, de Antonescu győzködésére végül eltekintett ettől.

meg.⁹³² Bányai Margit édesanyja nem hagyta el Kolozsvárt, unokája szerint váltig hangoztatta, hogy „*Ugyan! Hitlernek mi szüksége van egy öreg zsidó nőre?*” Auschwitzbe deportálták és a holokauszt áldozata lett.⁹³³ Bányai Margit és fia 1944 októberéig, a magyar adminisztráció kivonulásáig Kendilónán bujkáltak. Ekkor a bevonuló román gárdisták miatt ismét menekülniük kellett.⁹³⁴ Végül sikeresen hazajutottak Kolozsvárra, ahol a házukat teljesen kifosztva találták.⁹³⁵

Az 1943-as sztálingrádi vereség, majd a kurszki csata⁹³⁶ nyilvánvalóvá tette, hogy a Német Birodalom a második világháborút elvesztette. A Vörös Hadsereg 1944. március 17-én átlépte a román határt, a hónap végére pedig elesett az első jelentősebb romániai város, Botoşani. A román államvezetés 1943-tól kezdve folyamatosan kereste a háborúból való kilépés lehetőségét, Antonescu azonban akkor sem tudta a kiugrásra elhatározni magát, mikor a harcok már Románia területén zajlottak. Mikor 1944. augusztus 21-én elesett Iaşi, Mihály király – a történelmi pártok segítségével – döntő lépésre szánta el magát. 1944. augusztus 23-án letartóztatta Ion Antonescut és néhány miniszterét, majd bejelentette a háborúból való kiugrást. Bár az 1945 utáni hivatalos párttörténetírás eltúlozta a KRP szerepét a kiugrás előkészítésében és végrehajtásában, az augusztus 23-i államcsínyben a KRP szerepe csekély volt, már a párttagság kis számából adódóan is. 1944. augusztus 23. után azonban egy új fejezet vette kezdetét úgy a Párt, mint az ország történetében. Ez a fejezet Bányai életére is jelentős hatással volt: míg 1945 előtt jobbra elszenvetője volt az eseményeknek, addig 1945 után első ízben adódott lehetősége a romániai magyarság sorsának irányításában résztvenni.

4.2 Hatalmi harc a KRP-ben. Támadások a bánsági pártszervezet ellen

⁹³² Ugyanakkor nem bizonyítható minden kétséget kizáróan, mert Bányai László Sándor még túl fiatal volt, hogy ilyen összefüggésekre emlékezzen, id. Bányai és felesége pedig nem beszéltek róla az általam ismert interjúkban.

⁹³³ Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 24-én.

⁹³⁴ Érdekes eleme Bányai László Sándor elbeszélésének, hogy „*1944 tavaszán a magyarok akartak megölni minket, mert zsidók voltunk. Ősszel a románok, mert magyarok voltunk*”. A Magyar Béke-előkészítő Bizottság jelentése szerint 1944. október 14-én Kendilónán Maniu-gárdisták öt helyi magyar lakost lőttek agyon. Lásd: Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája. 1944–1953.* Szeged, 1994. 357.

⁹³⁵ Bányai László Sándor közlése 2020. szeptember 24-én. Ekkor tűnt el Bányai két világháború közötti levelezésének és más iratainak oroszlanrésze.

⁹³⁶ 1943 júliusában a német haderő egy nagyszabású offenzívával kísérelte meg visszazerezni a kezdeményezést a keleti fronton. Bár a Vörös Hadsereg súlyos veszteségeket szenvedett, a hadászati győzelem az övé lett. Ezt követően a német hadvezetés végleg elvesztette a kezdeményezést, a Vörös Hadsereg pedig fokozatosan visszahódította a megszállt területeket, majd megindult Németország és a szövetségesei ellen.

Az 1944. augusztus 23-i államcsíny Temesváron érte Bányai Lászlót, aki ekkor egyrészt a Kommunisták Romániai Pártjának bányai tartományi titkársági tagjaként a propaganda ügyeivel foglalkozott, másrészt az 1944 tavaszán ismét életrehívott MADOSZ szervezését végezte.⁹³⁷ Az államcsínyt követően az addig illegálisan szerveződő kommunisták a város (és az ország) politikai életének alakítóivá váltak, ez Temesváron abban nyilvánult meg, hogy az átállást követő napokban felvették a kapcsolatot a Nemzeti Parasztpárt (PNȚ) helyi vezetőivel és a Magyar Népközösség együttműködni hajlandó elemeivel.⁹³⁸ Ehhez a folyamathoz kapcsolható, hogy Bányaiék fokozatosan átvették az ellenőrzést a Temesváron megjelenő *Déli Hírlap* felett is: 1944 novemberétől *Szabad Szó* címmel jelent meg, főszerkesztője pedig a korábban Népközösség tag Takács Lajos lett.⁹³⁹ 1944. augusztus 23-án komoly szervezeti változások történtek a tartományi pártsejt élén, részben ez magyarázza azt a tényt is, hogy Bányai rövidesen Brassóba került, majd hazatérhetett Kolozsvárra.

A szervezeti változások legfőbb mozgatórugója a KRP-n belül kibontakozó frakcióharc volt. A kommunista mozgalmon belüli, egymással vetélkedő frakciók létrejötte még a két világháború közötti időszakra nyúlik vissza, de a II. világháború alatt vált igazán hangsúlyossá. 1944 elejére gyakorlatilag három erőközpont jött létre a román kommunista mozgalmon belül: a hivatalos pártvezetés Bukarestben, mely a magyar származású Fóris István személye körül szerveződött, az országban szétszórta tevékenykedő kommunista sejtek jobbára ennek a pártközpontnak rendelődtek alá. A pártközponttal szemben pozícionálta magát egy másik kommunista csoport, mely a doftanai és karánsebesi börtönökben jött létre, vezéralakjává pedig az 1933-as grivițai sztrájk miatt börtönbe zárt ambíciózus villanyszerelő, Gheorghe Gheorghiu-Dej vált. Ezt a két erőközpontot egészítette ki a harmadik, mely külföldön, a moszkvai Komintern⁹⁴⁰ központ körül szerveződött. A Komintern román osztályának vezetése a sztálini „nagy tisztogatás” idején jelentős mértékben átalakult.⁹⁴¹ 1944 elejére a csoport két legfontosabb képviselője Luka

⁹³⁷ PIL, 923. fond, *Bányai László hagyaték*. F2, Jelentés a MADOSZ temesvári működéséről 1944. augusztus 23-tól október 1-ig. 1. o.

⁹³⁸ Bányai visszaemlékezései szerint a temesvári népközösségi vezetők közül Takács Lajos volt az egyetlen aki vállalta a kapcsolatot már a háború alatt a kommunista párttal, ő az államcsíny után belépett a MADOSZba is, majd a Magyar Népi Szövetség egyik elnökségi tagja lett (Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár).

⁹³⁹ Beke György: *Sorsváltás és sorsvesztés Erdélyben. 1944–1948*. d.n. 13.

⁹⁴⁰ Ezt 1943-ban felszámolták, de tagjai továbbra is Moszkvában töltöttek be különféle hivatalos tisztségeket.

⁹⁴¹ A csisztkának 19 romániai kommunista esett áldozatául. Közülük is kiemelkedik Marcel Pauker, Alexandru Dobrogeanu-Gherea és Imre Aladár, valamint a pártfőtitkári tisztséget 1924-1927 között betöltő Köblös Elek (Tismăneanu, Vladimir: *Stalinism pentru eternitate*. [Sztálinizmus örökké] Humanitas, Bukarest, 2003. 102.).

László és Ana Pauker voltak, akik 1944 végén a Vörös Hadsereg nyomában tértek haza. Ebből az erőteljes megosztottságból kifolyólag az RKP Gheorghiu-Dej főtitkársága alatt mindvégig egy „ostromlott erőd” állapotában volt, Vladimir Tismăneanu erre a jelenségre a „bizantinizmus” kifejezést használja.⁹⁴² A kitűnően taktikázó Gheorghiu-Dej 1945-1957 között négy alternatív hatalmi csoportosulást számolt fel, melyek veszélyt jelenthettek főtitkári pozíciójára.⁹⁴³

A párton belüli hatalmi harc első megnyilvánulására még az átállást megelőzően sor került. A Gheorghiu-Dej körül létrejött „börtönfrakció” már 1943-tól konspirált Fóris megbuktatására. Dej munkáját nagymértékben segítette, hogy Fóris nem volt jó szervező, és az aktív pártvezetés helyett jobbára konspiratív lakhelyén megbújva Lenin és Sztálin műveinek elemzésével foglalkozott.⁹⁴⁴ Inkompetenciája miatt ellentétbe került a pártvezetés több tagjával. Fóris pozícióját különösképp megingatta, amikor 1943-ban a Központi Bizottság két tagját és közeli munkatársát, Teohari Georgescut és Iosif Chișinevskit letartóztatta a Siguranța. A karánsebesi börtönben mindketten Dej szövetségeseivé váltak, majd a későbbiekben tevékeny szerepet vállaltak Fóris megbuktatásában. Gheorghe Gheorghiu-Dej és frakciója még a karánsebesi börtönből szervezte meg Fóris eltávolítását. A főtitkárt Emil Bodnăraș tartóztatta le Dej parancsára, aki szabadulása után átvehette a Román Kommunista Párt irányítását.⁹⁴⁵ A váltást követően azonnal kezdetét vette a Fóris-hoz hű aktivisták háttérbe szorítása vagy teljes marginalizálása.

Az elérhető források nem valószínűsítik, hogy a bánági pártszervezet vezetői értesültek volna a párhuzamosan zajló hatalmi harcokról, amennyiben az átállásig és a német csapatok visszavonulásáig⁹⁴⁶ kevés kapcsolatuk volt a bukaresti pártközponttal. A bánági

⁹⁴² Tismăneanu: I. m. 234. Az idézett történész olvasatában a bizantinizmus kifejezés a pártvezetésen átívelő intrikákat és a pártfőtitkár labilis pozícióját foglalja magába.

⁹⁴³ 1944-ben eltávolította Fóris Istvánt a főtitkári pozícióból és házi őrizetbe helyezte. Később 1946-ban parancsára a Securitate későbbi vezetője, Pintilie Bodnarenko egy vasrúddal agyonverte. 1948-ban elérte a komoly hazai illegalista múlttal rendelkező Lucrețiu Pătrășcanu (és 45 korábbi munkatársa) eltávolítását (akit később másodmagával 1954-ben kivégeztek). 1952-től sikerrel lépett fel a Moszkva támogatását elvesztő „moszkovita” frakcióval szemben. Luka Lászlót koncepció perben elítélték, Ana Paukert házi őrizetbe helyezték, Teohari Georgescu volt belügyminisztert egy állami könyvkiadó élére állították. Végül 1956-1957 között kizárta a pártból Iosif Chișinevskit és Miron Constantinescut, akik korábban megkísérelték Dej leváltását.

⁹⁴⁴ Diac, Cristina: *Zorii comunismului în România. Ștefan Foriș, un destin neterminat*. [A kommunizmus hajnala Romániában. Fóris István, egy befejezetlen végzet] Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014. 248.

⁹⁴⁵ Diac, Cristina: I. m. 320.

⁹⁴⁶ 1944. szeptember 12-én a Görögországból átvezényelt 4. „Polizei” SS-hadosztály a Nyugat-Bánásgból kiindulva offenzívát indított Temesvár elfoglalására (ehhez csatlakozott a 3. magyar hadsereg északról, Arad-Belényes irányába támadva). Bár a német csapatok elérték a külvárost, a román városvédők sikerrel tartóztatták fel őket a szovjet csapatok megérkeztéig. Bányai maga is kilátogatott a külvárosban húzódó frontvonalba, ahol személyesen látta amint egyes román katonatisztek civilruhába öltözve menekültek el a harcok elől.

pártszervezet egyik prominens tagja Fóris közeli munkatársa, Kazinczy János volt. Bányai visszaemlékezése szerint Kazinczy Fórisal annyira közeli kapcsolatban volt, hogy az ő saját lakása volt hosszú ideig Fóris konspiratív szállása. Fóris letartóztatását követően Kazinczyt önkritikára kötelezték,⁹⁴⁷ melynek 1944. március 19-én állítólag eleget tett, ennek szövege azonban – jelenlegi ismereteim szerint – nem maradt fenn. Fenn maradt azonban Bányai László hagyatékában egy magyar nyelvű válaszlevél, melyet a „három titkárság” nevében írtak alá, ez valószínűleg azt a három főből álló ideiglenes titkárságot takarja, mely Gheorghiu-Dej kiszabadulásáig irányította a pártot (Teohari Georgescu, Iosif Chişinevski és Gavrilă Birtaş).⁹⁴⁸ A pártvezetés azzal vádolta Kazinczyt, hogy önkritikája valójában „támadások sorozata” a pártvezetés ellen. A továbbiakban Kazinczyt nacionalizmussal vádolták meg,⁹⁴⁹ illetve felrötták neki, hogy diktatórikusan, az egyes elvtársakkal személyesen egyeztetve oldotta meg a vitás kérdéseket. Kiemelendő Kazinczynak azon állítása, hogy *„a mozgalomba nem csak osztályhelyzetem, hanem magyarságom hozott be. Lenin írásai a nemzetiségi kérdésekről győztek meg.”*⁹⁵⁰ A pártvezetés erre válaszolva Kazinczy hibájának róttá fel, hogy a nemzetiségi kérdést úgy értelmezte, mely szerint a kispolgári elemek is a nemzet integratív részének számítanak, így jelenlétük a pártban nem káros. Holott ezek az elemek bomlasztják a pártot, és ellene a párt egy „határozott és könyörtelen” harcot vív.⁹⁵¹ Végeredményben Kazinczyt nem csak a pártvezetésből cserélték le, hanem a párttagságától is megfosztották: *„A megyei és tartományi bizottság tekintetbe véve, hogy K. egy régi elvtárs, aki az illegalitásban is dolgozott, fegyelmezetlenség, a pártvezetőséggel ellenséges, a pártszellemmel ellenséges magatartása miatt, K. elvtársat*

⁹⁴⁷ Ez annak függvényében egy paradox helyzet, hogy a forrásokból megállapíthatóan a bányai pártszervezet 1940-1944 között a romániai kommunista mozgalom szintjén komoly tevékenységet fejtett ki, és ez nagy mértékben Kazinczy és Káli János szervezőmunkájának volt köszönhető (*Partidul Comunist Român în anii celui de al doilea război mondial* [A Román Kommunista Párt a második világháború éveiben]. Szerk.: Tudor-Pavelescu, Alina, ANR, Bukarest, 2003. 144-171. Raportul privind activitatea partidului în zona Banatului [Jelentés a párt bányai tevékenységéről].).

⁹⁴⁸ Diac, Cristina: I. m. 304.

⁹⁴⁹ Ő erről a következőképpen nyilatkozott önkritikájában: *„A párt itteni szervezetének egyes tagjaival szemben, azok álláspontja következtében, felfokozódott bennem nemzeti érzékenységem.”* (RL, C/188 II. Bányai László az illegalitás éveiben. 1. Cím nélküli irat, a továbbiakban Válasz Kazinczy János önkritikájára).

⁹⁵⁰ Uo., 2.

⁹⁵¹ 1945 után ez az elv tovább „fejlődik” az „elvtelen magyar egység” fogalmává, melyet 1948 után az MNSZ is magáévá tett.

felfüggeszti a párttagságtól bizonytalan időre. K. elvtárs őszinte bolseviki önkritikájától és munkájától függ, hogy mikor lehet újra a Párt élcsapatában.”⁹⁵²

A Kazinczy elleni fellépés a bányai szervezet több más vezető tisztségben lévő aktivistáját, így Bányai Lászlót sem kímélte. Bányai utólag azt állította, hogy Fóris személyes kérésére helyezték 1940-ben előbb Brassóba, majd Fóris és Kazinczy beleegyezésével harcolta ki magának a temesvári pozíciót. Ez a kapcsolat bőven elég lehetett a – korlátozott mértékű – meghurcoltatásához. Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy mikor Molnár Gusztáv az 1970-es évek végén bukaresti otthonában interjút készített vele, Bányai nem állította párhuzamba saját ügyét Fóris eltávolításával vagy Kazinczy meghurcoltatásával. Nehezen elképzelhető, hogy a kitűnő kapcsolatokkal rendelkező és mindig jól értesült Bányai ne lett volna tisztában a személye elleni támadás körülményeivel. Valószínűbb, hogy inkább óvatosságból⁹⁵³ hallgatta el a vele történetek igazi okát, mert nem tudhatta kihez jut el a hangfelvétel. Óvatossága indokoltnak bizonyult, ugyanis Molnár Gusztávtól a Securitate elkobozta a teljes hanganyagot, őt magát pedig a Magyarországra való átköltözésre „ösztönözték.”⁹⁵⁴

Bányai visszaemlékezései szerint a bányai elvtársak elleni fellépést Gheorghiu-Dej két bizalmi embere, Leontin Sălăjan és Salamon József hajtották végre. A személyével szembeni bizalom csökkenésére utalt, hogy a temesvári MADOSZ vezetését megosztották közte és Juhász Lajos között.⁹⁵⁵ 1944. augusztus 23. után váratlanul eltávolították a Sajtó- és Propaganda Osztály éléről, helyére Salamon Józsefet helyezték. A munkatársaként dolgozó Méliusz Józsefet súlyosabb következmények érték, amennyiben feljelentették a szovjet katonai parancsnokságnál, mint kémét és megvádolták, hogy nyugati újságoknak ír.⁹⁵⁶ A szovjetek néhány hétig fogságban tartották,

⁹⁵² Uo., 4. Bányai visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy rövidesen ugyanígy járt Fóris másik közvetlen munkatársa, Tihanyi Erzsébet is (Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.).

⁹⁵³ Balogh Edgár emlékirataiban a „mindig óvatos Bányainak” titulálta (Balogh Edgár: *Férfimunka*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 34.).

⁹⁵⁴ Molnár Gusztáv személyes közlése. M. G.-nek meggyőződése, hogy a Securitate váratlan lecsapásának oka a Corneliu Coposu volt parasztpárti politikussal (és korábbi politikai elítélttel) tervezett találkozója, melyet az államvédelmi szervek már nem toleráltak.

⁹⁵⁵ Juhászra a pártközpont is megbízható elemként tekintett. Ő volt az egyik levezenylője a Kazinczy elleni fegyelmi eljárásnak is (Ráday, Válasz, 3.). Nagy Mihály Zoltán a Magyar Népi Szövetségről szóló doktorijában a következőképpen jellemzi Juhász politikai nézetvilágát: „*Politikai nézeteit és cselekedeteit mindvégig a kommunista párt irányutatóihoz szabta [...] Számára a társadalmi érdekeket, így a magyarság érdekeit is az RKP jelentette meg és képviselte.*” (Nagy Mihály Zoltán: *Kisebbségi érdekképviselet vagy pártpolitika? A Romániai Magyar Népi Szövetség története, 1944-1953*. Pécs, 2012. 166. (doktori disszertáció).

⁹⁵⁶ Bányai a feljelentés mögött Vincze Jánost sejtette, de megemlítette, hogy Sălăjan sem bízott Méliuszban, mert nacionalistának tartotta.

majd Bányai és Káli János közbenjárására szabadon engedték. A szervezeti átalakítást követően vette kezdetét a tulajdonképpeni támadás Bányai személye ellen is. Sălăjanék hibás politikaként ítélték meg, hogy a bánsági pártszervezeten belül külön magyar, német, zsidó és szerb alapszervezetek voltak. A MADOSZ létének legitimitását ugyan elismerték, de a részleges különállását nacionalista elhajlásnak titulálták.⁹⁵⁷ A Bányai ellen megfogalmazott kritikát egy borsúrāja köré építették fel, melyben az „erdélyi kérdésről” értekezett.⁹⁵⁸ Ennek kapcsán merült fel ellene első alkalommal a „nacionalista elhajlás” vádja. Sălăjan írásbeli jelentést kért tőle 12 pontban megfogalmazott kérdésekről.⁹⁵⁹ Ez a Bányai személye elleni támadás a hagyatékában is fennmaradt, de mivel keltezés és aláírás nélküli, ezért ezt csak a tartalma alapján valószínűsítem. A levélírók⁹⁶⁰ Bányai egyik broszuráját vették górcső alá. Ebben kifejezetten ellenséges hangnemben támadták a szerzőt: *„Kedves barátunk! Cikkeddel kapcsolatban méltán felmerül a kérdés, hogy te, akit pártunk barátjának ismerünk, hol is állsz tulajdonképpen? Hogyan határozod meg te magad mai álláspontodat és hozzáánk való viszonyodat? Mit érezel valójában feladatodnak: hogy öntudatlanul bár, a magyar reakció baloldali rezervája légy, akit ma felhasználnak, holnap sutba dobnak vagy szorosán mellékn állva a magyar nép felszabadítási harcának szolgálatába állítsd tolladat, s a magyar kisebbségi értelmiség sorában pártunk harci platformját népszerűsítve, az újraéledő MADOSZ táborát erősítsd? Erre neked kell felelned, elsősorban önmagad előtt.”*⁹⁶¹

Ekkor azonban egy váratlan esemény kímélte meg Bányait attól, hogy Kazinczyhoz hasonlóan marginalizálódjon. 1944 októberében a pártközpont Brassóba helyezte át, majd október folyamán az időközben Moszkvából hazatért Luka László⁹⁶² kereste fel őt és Kurkó Gyárfást,

⁹⁵⁷ Ez a tény a helyi pártszervezetek és a központi pártvezetés közti kommunikáció hiányát támasztja alá. Míg Sălăjanék a helyszínen támadták a MADOSZt, addig a bukaresti pártvezetés úgy tekintett rá, mint az RKP szükséges és legitim tömegszervezetére (Válasz, 4.).

⁹⁵⁸ Ez a broszúra – jelenlegi ismereteim szerint – nem maradt fenn.

⁹⁵⁹ Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár, Otos_piros2. 5:00-5:28. Bár ennek a broszúrának a kritikája fennmaradt Bányai hagyatékában (a Ráday Levéltárban) román nyelven (aláírás nélkül), kézírásos volta miatt nagyon nehezen olvasható. Ami megállapítható belőle, hogy Bányai hibájának tekintették, hogy broszurájában kizárólag a magyarsággal foglalkozik és csak a Bánság lakosságát szólítja meg, ezáltal a regionalizmusra erősít rá. Az írás keltezése: Temesvár, 1944. május 20. RL, C/188, II/13. A Kazinczy János elleni pártfegyelmi eljárás során született szöveg.

⁹⁶⁰ A levelet többes számban fogalmazták meg, bár ez lehet akár királyi többszám is.

⁹⁶¹ RL, C/188, II/5. Levél a Párt álláspontjáról egy délerdélyi értelmiségi cikke kapcsán.

⁹⁶² Luka László (1898–1963) 1898-ban született a háromszéki Lemhényben. Szülei lelencházba adták, Nagyszebenben nőtt fel. Az első világháborúban besorozták, majd 1919-ben önkéntesként a Székely Hadosztályban harcolt. 1920-tól Brassóban gyári munkásként kereste kenyerét, majd 1924-ben belépett a Kommunisták Romániai Pártjába. 1938-ban letartóztatták és a Cernăuți-i (ma Csernyivci, Ukrajna) börtönbe zárták, ahonnan 1940-ben a bevonuló szovjet csapatok szabadították ki. A háború végéig Moszkvában maradt, ahol a Komintern román

bejelentve, hogy a pártvezetés utasítása alapján a MADOSZ alapján álló, de kiszélesülő magyar tömegszervezet, a Magyar Népi Szövetség elnöke és alelnökei lesznek.⁹⁶³ A váratlan fordulat okait illetően csak találgathatunk, de Bányait valószínűleg kitűnő bukaresti kapcsolatai mentették meg a teljes kegyvesztettségtől. Arra vonatkozóan nincsenek ismereteim, hogy Bányai és Luka mióta ismerték egymást, az azonban bizonyos, hogy a volt madoszista a háború alatt kitűnő kapcsolatban állt Miron Constantinescuval⁹⁶⁴ és Avram Bunaciuvval.⁹⁶⁵ A hatalmi harcok folyamatosságát érzékelteti, hogy mikor Luka 1944 novemberében Bányait visszaküldte Kolozsvárra, a brassói pártszervezet főtitkára, Vincze János egyszerűen megtiltotta Bányinak, hogy elutazzon. A konfliktust végül Luka személyes közbelépése oldotta meg, aki személyesen szervezte meg Bányai felutazását.⁹⁶⁶

Az RKP-n⁹⁶⁷ belül zajló első komolyabb leszámolást Bányai tehát sikerrel vészelte át, az ekkor szerzett tapasztalatok azonban – meglátásom szerint – végig kísérték politikai pályafutásának nagy részét. Később, főként az MNSZ vezetőségi tagjaként kifejtett tevékenysége, és a nemzetiségi kérdéshez való általános viszonyulása, éveken keresztül a hivatalos pártvonalnak való minél teljesebb megfelelési szándékot tükrözi, mely egy sajátos helyet biztosít számára a szervezet (tágabban pedig a romániai magyarság) történetében. Az MNSZ-ben kifejtett tevékenységével párhuzamosan azonban Bányainak lehetősége nyílt egy másik „munkakörben” is

frakciójánál dolgozott, emellett a Vörös Hadseregben volt politikai tiszt őrnagyi rangban és az ukrainai Legfelsőbb Szovjet tagja. 1945-ös hazatérését követően az RKP főtitkár-helyettese lett.

⁹⁶³ Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval. 5:00-5:28. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

⁹⁶⁴ Molnár Gusztáv interjúja Czikó Nándorral és Lőrincsel. Miron Constantinescu (1917–1974) Chişinăuban született, de Aradon nőtt fel, ahol felsőfokon elsajátította a magyar nyelvet is. Bukarestben végezte egyetemi tanulmányait, ahol doktorált is filozófiából. A KRP ifjúsági szervezetével 1935-től állt kapcsolatban, a háború alatt letartóztatták és 10 év kényszermunkára ítélték. 1944 után a *Scînteia* kommunista sajtóorgánum főszerkesztője, 1945-ben az RKP Központi Bizottságának tagja lett. Érdemes megemlíteni, hogy Czikó Lőrinc negatívumként említette a Bányai és Constantinescu közötti jó kapcsolatot, kihangsúlyozva, hogy ő soha nem találta meg vele a közös hangot. Ennek a kölcsönös megértésnek azonban sokkal inkább az lehetett az oka, hogy Bányai és Constantinescu is értelmiségiek voltak.

⁹⁶⁵ Avram Bunaci (1909–1983) Az Arad megyei Garbán született. 1933-ban végezte el a jogi egyetemet Kolozsváron, ahol előbb a Szociáldemokrata Párttal került kapcsolatba. 1938-ban Bukarestbe költözött, ahol az RSZDP ifjúsági tagozatát vezette. A háború alatt vállalt a KRP szimpatizánsává, rövidesen illegális párttevékenységet is folytatott. Az 1944-es kiugrás után igazságügyi államtitkárnak nevezték ki. Bányai és Bunaciú később közösen fejtettek ki közvádíói tevékenységet a kolozsvári népbíróságnál. Pătrăşcanu eltávolítása után ő vette át a miniszteri tisztséget, majd ő volt a vád egyik koronatanúja az egykori felettese ellen lefolytatott koncepciós eljárásban (Giugariu, 1996. 60-62.) A koncepcióépítés sajátossága, hogy Bunaciú nacionalizmussal vádolta meg Pătrăşcanut, mely – a vád szerint - a dél-erdélyi román háborús bűnösök ügyeinek elsikkadását eredményezte, egyben azt állítva, hogy szabotálta a bukaresti népbíróság tevékenységének „kiteljesedését.” Holott ezekért a vádakért - a népbírósági munka érdemleges megszervezőjeként - éppen őt lehetett volna felelősségre vonni).

⁹⁶⁶ Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval, 5:00-5:28, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

⁹⁶⁷ A Kommunisták Romániai Pártja 1945-től a Román Kommunista Párt nevet viselte.

bizonyítani: 1945 elején kezdetét vette a háború alatt elkövetett bűncselekmények vizsgálata és a felelősök bíróság elé állítása, előbb Bukarestben, majd Kolozsváron is. Ennek a folyamatnak Bányai is tevékeny részese volt.

5. Bányai László köztársadalmi tevékenysége a kolozsvári népbíróságnál

Már 1944. augusztus 23-át, Románia átállást követő napokban felmerült a háború alatt elkövetett bűncselekményekben felelős személyek elítélésének szándéka a hatalomra került politikai szervezetek részéről, ebben a témakörben konkrét programot a Iuliu Maniu és Ion Mihalache vezette Nemzeti Parasztpárt fogalmazott meg először. A háborús bűnösök feletti ítélezés gyakorlati megszervezését azonban megakadályozta a kibontakozó belpolitikai harc, és nem történt konkrét előrelépés a baloldali pártok (elsősorban a Román Kommunista Párt) által dominált első Groza-kormány 1945. március 6-i kinevezéséig.⁹⁶⁸ A népbírósági intézményrendszer felállítására keretet biztosító törvényt 1945. április 23-án jelent meg a *Monitorul Oficialban*.⁹⁶⁹

Nem tudjuk, hogy Bányai hogyan került a népbírósági intézményrendszerhez,⁹⁷⁰ feltételezésem szerint ebben két elem játszhatott szerepet: az intézményrendszer felállításával megbízott Avram Bunaciu igazságügyi államtitkárral való ismeretsége még a háború alatti időszakból, és MNSZ alelnöki tisztsége, mely azt a benyomást kelthette, hogy a magyar kisebbségnek is van hivatalos képviselője a népbírósági ítélezésben. Ami bizonyos, hogy Bányai

⁹⁶⁸ Ioanid, Radu: *Lotul Antonescu în ancheta Smerș*. Editura Polirom, Iași, 2006. 30-31.

⁹⁶⁹ „Legea 1945/312 pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării sau de crime de război.” A törvény szövege (<http://www.lex.ro/Legea-312-1945-87.aspx> - Letöltés: 2018. június 11.).

⁹⁷⁰ A kolozsvári népbíróság tevékenységével foglalkoztak: Vekov Károly Wass Albert pere kapcsán (Vekov Károly: Adalékok Wass Albert háborús bűnperéhez. In: Raffay Ernő–Takaró Mihály–Vekov Károly: *A gróf emigrált, az író itthonmaradt*. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 2004.) Nagy Mihály Zoltán: Wass Albert háborús bűnpere. A per jogtörténeti háttere. In: *PoLisz* 2004/aug.-szept. 78. Olosz Levente: Felelősségre vonás a vészidőszak bűneiért Észak-Erdélyben. In: *Századvég*, 2014. 74. Petru Weber: A háborús bűnök megtorlása a második világháború utáni Romániában és Magyarországon. In: *Korall* 2007/28-29., valamint e sorok szerzője négy tanulmányában és érintőlegesen egy könyvében: Kovács Szabolcs: A kolozsvári népbíróság tevékenysége a II. világháború utáni Erdélyben. In: Romsics Ignác (szerk.): *Közéleti tanulmányok Erdély 19–20. századi történetéhez*. Komp-Press, Kolozsvár, 2018. 191–228. Kovács Szabolcs: A kolozsvári népbíróság tevékenységének sajátosságai. In: Tötös Áron: *Fejezetek Erdély történetéről*. EME, Kolozsvár, 2018. 334–353. Kovács Szabolcs: Csopartos perek a kolozsvári népbíróság előtt (1946). *Clio Műhelytanulmányok*, 2018/1. Kovács Szabolcs: *A nagysármási zsidók meggyilkolása (1944. szeptember 16-17.): Magyarok, románok és zsidók a magyar katonai megszállás időszakában*. Clio Intézet, Budapest, 2021.

már egy, a temesvári MADOSZ 1944. október 1-i házavató ünnepsége alkalmából elmondott beszédében a háborús bűnösök elítélését nevezte meg a jövő legfontosabb feladatának.⁹⁷¹ Később cikket jelentetett meg a *Népi Egységben*,⁹⁷² melyben Gyárfás Elemért a „*fasiszmus élő szimbólumának*” nevezte, szorgalmazva elítélését. 1945. február 4-én a *Népi Egység* vezércikkében ostromozta a dél-erdélyi magyar értelmiségi és politikai elitet.⁹⁷³

1945. március 7-én a *Népi Egységben* négy oldalas cikket jelentetett meg a háborús bűnösök elítélésére buzdítva. Ebben örömét fejezte ki, hogy „*megindult a fasiszta és fasisztabarát maradványok könyörtelen kiséprése a hivatalokból, üzemekből, hadseregből egyaránt.*” Kiemelte azonban, hogy a dél-erdélyi magyar közvéleménynek is el kell határolnia magát a saját háborús bűnöseitől, a „*demokrata népi egység*” fogalma, melyet a MADOSZ hirdetett meg nem terjedhet ki rájuk. Kiemeli, hogy kisebbségi voltuk ellenére a dél-erdélyi magyar háborús bűnösök legalább annyira felelősek a háborús bűncselekményekért, mint a román „*fasiszták*,” mert bár „*nem állt karhatalom a rendelkezésükre*,” de újságban, szószékről ugyanúgy uszítottak a „*bolsevizmus elleni keresztes háborúra*.” Ebben a tekintetben külön kitér egy néven nem nevezett zsil-völgyi magyar papra, akinek a *Déli Hírlapban* cikke jelent meg a „*zsidó-bolsevik világuralom*” veszélyéről és Gyárfás Elemérre, aki a Magyar Népközösség vezetőjeként hivatalos közleményben szólította fel a magyar katonaköteleseket, hogy „*engedelmesen vonuljanak a hitleri vágóhídra*” és még Magyarország német megszállása után is kapcsolatot tartott fenn a mindenkori magyar kormányokkal. A háborús bűnösök elítélését a megalakítandó népbíróóságok feladatának nevezte, majd felhívással fordult a magyar lakosokhoz: „*Vessük ki a sorainkból, leplezzük le helységünként, nyilvános gyűléseken, sajtóban a reakciós elemeket! Tisztítsuk meg tőlük magyar intézményeinket! Tanáraink, tanítóink, papjaink közül ne maradjon egy sem a helyén, aki fasiszta, sovinszta lélekmérgezést folytat!*” Kiemelendő azonban, hogy cikkében Bányai nem tett különbséget a román és zsidó polgári lakosság, valamint a magyar polgári lakosság ellen elkövetett háborús bűnök között: „*Tapsoltak Horthy és Szálasi rémuralmának? Fizessünk meg nekik Józsa Béláért! Behódoltak a Vasgárda és Antonescu diktatúrájának? Fizessünk meg nekik Szabó Árpádért! Összejátszanak a román reakcióval? Fizessünk meg nekik Szárazajtáért, Földvárért, a*

⁹⁷¹ PIL, 923. Fond, f. 2. A temesvári MADOSZ házavató ünnepsége október 1-jén. A MADOSZ az ún. Magyar Házban rendezkedett be, melyet a két világháború közötti időszakban az OMP bányai tagozata hívott életre.

⁹⁷² A Magyar Népi Szövetséghez kötődő sajtóorgánum, mely előbb Brassóban, majd 1946-tól Sepsiszentgyörgyön jelent meg.

⁹⁷³ Bányai László: A magyar reakció bűnei. *Népi Egység*, 1945. február 4. In: Beke György: I.m. 204.

*munkatáborokért, Majláthfalváért!*⁹⁷⁴ Ennek ellenére a kolozsvári népbíróság nem vonta saját hatáskörébe az 1944 őszen elkövetett magyarellenes atrocitások felelőseinek ügyét, a Maniu-gárda parancsnokainak ügyében is a brassói hadbíróóság hozott – meglehetősen enyhe – ítéleteket.

A kolozsvári népbíróságot 1945. június 23-án állították fel Lucrețiu Pătrășcanu rendelete alapján, ennek megfelelően a nyomozati munka lefolytatására és a bírósági ítélezés megszervezésére öt köztársasági kabinetet állítottak fel, ezek közül az egyik vezetésével Bányai Lászlót bízta meg Avram Bunaciu.⁹⁷⁵ A népbírósági törvény értelmében a köztársasági széles mozgáskörrel rendelkeztek, amennyiben nyomozati munkájuk során egyrészt utasíthatták a teljes rendvédelmi apparátust, és a bíróság elé utaláson kívül elrendelhettkék a vádlott foglalkozástól való eltiltását vagy akár internálását is.⁹⁷⁶ Ez utóbbi büntetésformát Bányai is alkalmazta legalább egy esetben. A népbírósági ítélezést komoly nyomozati munka előzte meg, melyet személyesen Avram Bunaciu koordinált. Ez az 1945 júniusa és szeptembere közötti időszak a helyszíni szemléket és a népbírósághoz beérkező feljelentések feldolgozását, az ügyek kivizsgálását foglalta magában. A köztársasági a nyomozást előbb Erdély középső zónáiban – kiemelten Kolozsvár környékén és a Szilágyságban – kezdték meg, majd a bihari és szatmári területeken folytatták és a Székelyföldön fejezték be.⁹⁷⁷ A kolozsvári népbíróság első köztársasági névsorát 1945. június 25-én állította össze Bunaciu (aki egyben a főköztársasági tisztséget is betöltötte). Ennek értelmében öt köztársasági kabinetet állítottak fel, melyeket Alexandru Bohățel,⁹⁷⁸ Paul-Pollák Endre,⁹⁷⁹ Grigore Râpeanu,⁹⁸⁰ Gheran Morariu és Bányai László irányították.⁹⁸¹ A köztársasági személyének közös

⁹⁷⁴ Bányai László: Ki a sorainkból a háborús bűnösökkel! *Népi Egység*, 1945. március 7. 1-4.

⁹⁷⁵ Mocanu, Radu-Marin: *Vremuri satanice*. 2005. 21-22. A népbírósági törvényrendelet értelmében a köztársasági nem volt kötelező jogi végzettséggel rendelkezniük.

⁹⁷⁶ A kolozsvári köztársasági munka megértéséhez nagy segítséget jelentett a Grigore Râpeanu köztársasági kabinetje előtt keletkezett dokumentumok áttanulmányozása (SJANC, Fondul Tribunalul Poporului [Népbíróság fond], Dos.6/1945 és Dos.6/1946. – Határozatok az egyes letartóztatottak ügyeiben).

⁹⁷⁷ SJANC, Dos.21/1946. A népbíróság nyomozati munkájának adminisztratív iratai.

⁹⁷⁸ Nagyenyeden született 1911-ben, a két világháború között Kolozsváron praktizált ügyvédként. Már a második bécsi döntés után, 1942-ben hagyta el a várost és költözött Bukarestbe, ahol a Transznisztriai Kormányzóság jogi tanácsadójává nevezte ki az Antonescu-kormány. Ennek ellenére 1945-ben belépett az RKP-be, majd a népbíróság köztársasági lett, holott potenciálisan ő is a népbírósági törvény hatálya alá esett. (*Igazság*, 1945. július 12.).

⁹⁷⁹ Nagyszalontán született, a két világháború között Nagyváradon dolgozott ügyvédként. A II. világháború alatt munkaszolgálatosként a keleti frontra került, majd dezertált és a Vörös Hadsereg soraiban harcolva vett részt a háborúban. 1945-ben a nagyváradai bíróság főügyészévé nevezték ki (*Adevărul Ardealului*, 1945. július 11-18.).

⁹⁸⁰ Râpeanu később jelentős egyetemi pályát futott be, a Bukaresti Egyetem Jogi Karának lett dékánja és a büntetőjogi tanszék vezetője. Kincses Előd: Wass Albert és halálos ítélete. In: *Élet és Irodalom*. LII. évf. 34. sz. 2008. augusztus 22. URL: http://www.es.hu/kincses_elod;wass_albert_es_halalos_itelete;2008-08-25.html Letöltés - 2016.04.24.

⁹⁸¹ *Memoriul magistratului Alexandru Bohățel, acuzator public la Tribunalul Poporului din Cluj, adresată ministerului justiției Pătrășcanu*. In: Mocanu, Radu Marin: i. m. 21-27.

jellemzője, hogy mind kötődtek a kommunista párthoz. A népbírósi perek alatt a köztársadalmi személyi állománya részben kicserélődött, ez egyrészt személyi konfliktusoknak is köszönhető, de egy jól megfigyelhető tendencia a helyi köztársadalmi testület „feltöltése” Bukarestből érkező személyekkel.⁹⁸² Emellett a perek során a főköztársadalmi tisztséget végig egy bukaresti ügyész töltötte be (aki az időközben a fővárosba visszatért Bunaciut helyettesítette), Petre Grozdea személyében,⁹⁸³ mely a romániai népbírósi ítélezés centralizáltságát bizonyítja. Érdekes lenne összehasonlítani Bányai köztársadalmi tevékenységét más köztársadalmi tevékenységével, ezt azonban megnehezíti, hogy a kolozsvári köztársadalmi hivatalok ügyforgalma csak töredékesen maradt fenn a kolozsvári levéltárban. Így Bányai köztársadalmi tevékenységének feltérképezéséhez részben ezekre az iratokra, részben pedig a korabeli sajtóra tudtam hagyatkozni.

Az *Erdély* szociáldemokrata hetilap szerint a köztársadalmi – így Bányai is – 1945. június 30-án folytatták le első kihallgatásaikat. A Bányai-kabinet előtt ezen a napon kezdődött meg a nagysármási tömeggyilkosság ügyében a nyomozás.⁹⁸⁴ Az újság tudósítása szerint július 1-ig Bányai és Avram Bunaciú⁹⁸⁵ összesen 96 tanút hallgattak ki az ügyben, ám közülük csak báró Kemény Béla pusztakamarási földbirtokost valamint Murádin János és Székely Márton helyi lakosokat helyezték letartóztatásba.⁹⁸⁶ Bányai kezdte meg a nyomozást az antiszemita uszítással vádolt Botos János újságíró, a *Keleti Újság* volt munkatársának ügyében⁹⁸⁷ is. Hasonlóképpen ő nyomozott Árvay Árpád újságíró, a nagyváradi *Estilap* tulajdonosának ügyében. Az *Erdély* tudósítása szerint Bányai terhelő információk birtokába jutott a személyét illetően, ugyanakkor

⁹⁸² Bukarestből érkeztek a kolozsvári népbíróshoz Mircea Lăpădătescu és Simion Pop köztársadalmi is. Az utóbbit az elbocsátott Bohățel helyére nevezték ki (Memoriul magistratului Alexandru Bohățel...). Mircea Lăpădătescu neve első alkalommal a 4. csoportos perben tűnt fel (SJANC, Dos. 22/1946. 115.), majd a 8. csoportos pert követően visszahívták a bukaresti népbíróshoz (*Világosság*, 1946. június 3.).

⁹⁸³ Grozdea korábban a bukaresti népbíróshoz pereiben tevékenykedett köztársadalmiként (SJANC, Fondul Tribunalul Poporului, Dos. 21/1946. 1.). Előlelete kapcsán érdemes megemlíteni, hogy a két világháború közötti időszakban kommunista-ellenes perekben volt védőügyvéd, többek között ő volt Tudor Bugnariu védője 1936-os perében (*Igazság*, 1946. március 15.).

⁹⁸⁴ Kihallgatások a kolozsvári népbíróshoz. *Erdély*, 1945. július 1. 1.

⁹⁸⁵ Akit a lapban tévesen Emil Bunaciunak neveztek.

⁹⁸⁶ Itt érdemes ugyanakkor kiemelni, hogy Bányai később mindanyukat szabadlábra helyezette. Emellett az újság naprakészségét némileg megkérdőjelezi, hogy nem csak Bunaciú nevét rontották el, hanem Murádin Jánosnak is csak a keresztnévét ismerték, Székely Mártont pedig Mihálynak nevezték. Murádin és Székely egyébként 1944 szeptemberében, a magyar megszállás idején az ideiglenesen megszervezett Nemzeti Gárda tagjai voltak, Székely az alakulat vezetője volt. Ezt a Gárdát egy magyar csendőrpáncsnok szervezte meg, feladata a közbiztonság fenntartása volt, míg azt a magyar hatóságok át nem veszik. A vád szerint a gárda tevékenysége románellenes tevékenységekkel függött össze, és részt vettek a később lemeszárolt helyi zsidók összegyűjtésében.

⁹⁸⁷ Botost később 1946. május 31-én 15 év kényszermunkára ítélték és a nagyenyedi börtönben halt meg (Kovács Szabolcs: Csoportos perek a kolozsvári népbíróshoz előtt (1946). *Clio Műhelytanulmányok*, 2018. 59.).

nem egyértelmű, hogy ezek kizárólag terhelő tanúk vallomásából származó információk vagy konkrét bizonyítékai is voltak. Eszerint Árvay korábban az Erdélyi Párt „szélsőjobboldalán” foglalt helyet, kezdeményezte a Bihar megyei „antifasiszták” üldöztetését, lapjában dicsőítette Hitlert és antiszemita uszítást is folytatott, illetve arra törekedett, hogy „megnyerje a Nyilaskeresztes Párt szimpátiáját”.⁹⁸⁸ A nyomozati munkát követően Árvay a bíróság elé került, perében Bányai volt az egyik közvadász (ügyész). Az újságíró annak ellenére ítélték el, hogy perében Tildy Zoltán köztársasági elnök levélben járt közben érte, és a – később szintén elítélt – Rajnay-Reiner Károly Bihar megyei főispán igazolta az ellenálláshoz való kötődését, amelyért megfigyelte a Gestapo.⁹⁸⁹ Mindezek ellenére a bíróság 1946. április 15-én 10 év kényszermunkára ítélte,⁹⁹⁰ mely a magyar baloldalon is vitákat váltott ki.⁹⁹¹ Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy Bányai Árvay és Botos ügye mellett vizsgálta Gábor Béla és Bíró János újságírók ügyét is. Gábort már a nyomozati szakaszban felmentette, Bíró a népbírósági tanács elé utalta, de itt felmentették és szabadlábra helyezték.⁹⁹² A későbbiekben Bányai járt el Scheffler Ferenc kanonok, a nagyváradi *Magyar Lapok* tulajdonosának ügyében is, mely lapra a Nyilaskeresztes Párthoz kötődő sajtótermékként tekintettek.⁹⁹³ Bányai helyt adott Scheffler védekezésének, mely szerint ő csak a lap gazdasági ügyeit intézte, és szabadlábra helyezte.⁹⁹⁴ Akárcsak a többi közvadász, Bányai is alkalmazta egyes esetekben a meghatározott időtartamra szóló rendőrségi internálás gyakorlatát. 1945. augusztus 7-én például elrendelte Vincze Anna kolozsvári lakos, gyári munkás hat hónapra szóló internálását, ugyanis a nyomozati munka alapján bebizonyosodott, hogy nevezett a magyar kémelhárítás (Vkf. 2.) beszerzett ügynöke volt. Bányai indoklásában kifejtette, hogy ez a tényállás nem elegendő nevezettnek bírósági úton történő elmarasztalásához. Ugyanakkor

⁹⁸⁸ Újabb fejlemények Árvai Árpád ügyében. *Erdély*, 1945. július 18. 4.

⁹⁸⁹ Somogyi Zsolt: Egyik fasiszta menti a másikat. In: *Igazság*, 1946. április 13. 4-5. Jellemző a kommunista sajtó által képviselt elfogult retorikára, hogy a Rajnay tanúvallomását is magába foglaló cikket az ártatlanság vélelmének sutba dobásával jelentették meg.

⁹⁹⁰ Kovács Szabolcs: Csoportos perek a kolozsvári népbíróság előtt. I.m. 42.

⁹⁹¹ Balogh Edgár és Gáll Ernő például nem értettek egyet Árvay elítélésével. Molnár Gusztáv interjúi Balogh Edgárral és Gáll Ernővel. *Scotch_piros_1*. 1:20-2:20, Jakabffy Elemér Alapítvány gyűjteménye, Kolozsvár.

⁹⁹² Bíró korábban szintén a *Keleti Újság* munkatársa volt. Kovács Szabolcs: I.m. 44. és *Erdély*, 1945. augusztus 11. Az újság Bányait ekkor a „népszerű” Bányai László közvadászónak nevezte.

⁹⁹³ Az tény, hogy a lap főmunkatársa 1939-től Sulyok István volt, aki a háború alatt a *Magyarság* nyilaskeresztes sajtóorgánumnak is írt cikkeket. Az újság egy másik szerkesztője, Jávor Béla is nyilaskeresztes párttag volt, őt később ezért a kolozsvári népbíróság is elítélte.

⁹⁹⁴ Hitlerista szellem irányította a nagyváradi Magyar Lapokat. *Erdély*, 1945. szeptember 7. 3.

„szabaddlábra helyezése esetén ismét antidemokratikus tevékenységet folytathat, így a rend és közbiztonság érdekében célszerű őt lágerbe internálni”.⁹⁹⁵

Bár a Bányai-kabinet eredeti iratainak sajnálatos módon csak töredéke maradt meg a kolozsvári levéltárban, a sajtótudósítások alapján is megállapítható, hogy a nyomozati munka során két ügye tekinthető kiemeltnek. Egyrészt Bányai kezdte el a nagysármási nyomozati munkát.⁹⁹⁶ A tömegsírt 1951. február 21-én exhumálták, a holttesteket a - jobbra elmenekült - gárdisták családtagjaival ásatták ki, és a két település teljes lakosságát kivezényelték annak megtekintésére.⁹⁹⁷ A nyomozati munkát irányító Bunaciu és Bányai meglepetten tapasztalta, hogy míg a helyi magyar lakosság jobbra elzárkózott a felelősség elismerésétől, és csak nagyon mérsékelten működött közre a nyomozati munkában, addig a román lakosság egy része kifejezetten tiltakozott a tömegmészárlás körülményeinek kivizsgálása ellen, követelve, hogy a népbíróság inkább a környékbeli románság sérelmeivel foglalkozzon.⁹⁹⁸ Bányai rendelkezésére legkevesebb nyolc helyi lakost vettek őrizetbe a gyilkosságban való közreműködés vádjával, de közülük hét személyt szabaddlábra helyeztek.⁹⁹⁹ Végül csak Pánczél János¹⁰⁰⁰ mezősámsondi lakost, korábbi csendőrt ítélte a népbíróság 20 évi kényszermunkára, azzal a váddal, hogy jelen volt a zsidók kísérésénél, ha a gyilkosságokban való részvétele nem is nyert bizonyítást. Bár távollétükben halálra ítélték hét csendőrtisztet is, ezeket az ítéleteket soha nem hajtották végre.¹⁰⁰¹ A nagysármási vádlottak ügyének aktív bírósági szakasza azonban már Bányai közreműködése nélkül zajlott, az eljárást 1946 elején Grigore Râpeanu vette át tőle.¹⁰⁰²

⁹⁹⁵ SJANC, Fondul Tribunalul Poporului, Dos. 6/1945.

⁹⁹⁶ 1944. szeptember 9-én a Romániától négy napja visszafoglalt településen a 2. páncélosadosztály katonái és a zilahi csendőr tanzászlóalj a helyi nemzeti gárda tagjainak segítségével összegyűjtötte Kis- és Nagysármás 126 zsidó lakosát, akiket egy rögtönzött gettóba zártak, majd a szeptember 16-ról 17-re virradó éjjelen Pusztakamarás határában legéppuskázták mindannyiukat. A háború után legkevesebb három háborús bűnpert is lefolytattak a tömeggyilkosság ügyében, ebből egyet Kolozsváron (a népbírósági eljárás 1946-ban), egyet Bukarestben (1951-1954 között), illetve egyet a budapesti népbíróság előtt (1947-1948 között). Ez utóbbiban hét halálos ítélet született, melyből négyet végrehajtottak. Érdekesség, hogy az 1951 utáni Nagysármás-per ügyésze a jogi végzettséggel nem rendelkező Keleti Sándor, Bányai gyerekkori ismerőse volt. Keletit Luka László bukását követően eltávolították a hivatalból.

⁹⁹⁷ Id. Sütő András visszaemlékezése. In: Erdélyi, 2004. 34-41.

⁹⁹⁸ *Vatra*, 1981. 5.

⁹⁹⁹ SJANC, Fondul Tribunalul Poporului, Dos. 12/1946. 1-23. Masacrul de la Sărmașu [a nagysármási vérengzés]

¹⁰⁰⁰ Mezőörményesen született, vallomása szerint 1943-ban iratkozott be a zilahi csendőriskolába. Egységével részt vett Dél-Erdély megszállásában, majd később a magyarországi harcokban, Újpesten esett hadifogságba 1945 januárjában, és innen tért haza. Elítélésekor 28 éves volt és Mezősámsondon volt molnár. A nagysármási zsidók összegyűjtésében illetve a tömeggyilkosság végrehajtásában játszott esetleges szerepét tagadta.

¹⁰⁰¹ RNLt KMH, Fondul Tribunalul Poporului, Dos. 22/1946. 365. A népbíróság határozata a 9. csoport perében. 1946. június 28.

¹⁰⁰² Bányai egy későbbi levelében azt állította, hogy a bírósági per előkészületeit is ő és Mircea Lăpădătescu közvádlók tették meg. Azt azonban nem részletezi, hogy miért nem vett részt a tárgyalás lefolytatásában. (CSSZM

Bányai kiemelt szerepet játszott a „fasiszta” újságírók ügyét megelőző nyomozati munkában, és a per letárgyalásában is.¹⁰⁰³ A pert megelőző nyomozati munka során Gáll Ernőt¹⁰⁰⁴ kérte fel az 1940–1944 közötti időszak sajtójának átnézésére és a bűnösök kiemelésére, de ő nem vállalta ezt a munkát.¹⁰⁰⁵ A per során 28 vádlottat állították bíróság elé, közülük nemzetiség szerint 11 szász (három észak-erdélyi), 10 magyar és 7 román volt (közülük azonban csak nyolc fő állt a bíróság előtt). Az ítéletben egy főt mentettek fel, három fő ügyét pedig a bíróság elkülönítette, a többi vádlottat 8-tól 20 évig terjedő kényszermunkára ítélték.¹⁰⁰⁶ Az ítélet súlyos kritikát váltott ki a korabeli romániai közvéleményben, mely főként a nagyváradi Árvay Árpád és a nagyszebeni Gligor Popa újságírók elítélése körül bontakozott ki. Gligor Papat, a *Țara* napilap főszerkesztőjét azért ítélték 10 év kényszermunkára, mert cikkeiben „*uszított a Szovjetunió ellen,*” de azokat az enyhítő körülményeket, miszerint kritikus hangvételű cikkeket jelentetett meg a nemzetiszocialista Németországgal szemben is, illetve egy 1943-as kommunista-pert követően visszautasította az ítélet közzétételét lapjában, a bíróság nem vette figyelembe. Popa utolsó szó jogán elmondott beszédét a hallgatóság tüntetőleg megtapsolta.¹⁰⁰⁷

Fontos kitérni rá, hogy több magyar értelmiségi is neki köszönheti, hogy nem hurcolták meg. A népbíróság egyik köztáplója, Alexandru Bohățel Pătrășcanu igazságügy-miniszternek küldött memorandumában nehezményezte, hogy Bányai „*elsősorban nem köztáplóként, hanem MNSZ alelnökként viselkedik, magyar fasisztákat mentve,*” másrészt elhanyagolja a románellenes atrocitások ügyeinek kivizsgálását. A feltárt források alapján neki köszönhetően került szabadlábra a kolozsvári egyetem „fasiszta magatartásért” letartóztatott tanárai közül Gyergyai Árpád és

BLH, II. Közéleti tevékenység, J/1. a. Jegyzetek és levélfogalmazvány, egy a *Vatra* 1981. márciusi cikkére válaszul). A kolozsvári népbíróság eljárására és Bányai szerepére vonatkozóan bővebben: Kovács Szabolcs: i.m. 2021. 221–234.

¹⁰⁰³ Az 5. csoport pereként letárgyalt ügyben 1946. április 21-én hirdettek ítéletet (*Igazság*, 1946. április 22.).

¹⁰⁰⁴ Gáll Ernő (1917–2000) nagyváradi születésű kommunista párttag, szociológus és újságíró. A két világháború között a *Korunk* munkatársa volt, 1944-ben zsidó származása miatt deportálták. Hazatérve az *Igazság* és az *Utunk* pártlapok szerkesztője lett, 1949-től a Bolyai Egyetem filozófia tanszékén is tanított. 1952–1956 között az Egyetem rektorhelyettese. Az 1956-os magyar forradalom alatti szimpátiatüntetésekért őt tették meg bűnbaknak és leváltották. 1957-től 1984-ig a *Korunk* főszerkesztője.

¹⁰⁰⁵ Molnár Gusztáv interjúja Gáll Ernővel, 1:40-2:25. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. „*Találkoztam az utcán Bányai Lászlóval, aki egyrészt a MADOSZ illetve az MNSZ egyik vezetője, másrészt akkor ügyész volt. Miután én jogot is végeztem, azt mondta: Ernő, gyere be a népbüvészségre és fel fogod dolgozni a 4 év magyar sajtót abból a szempontból, hogy kit kell fasiszta bűnökért perbe fogni. Ki uszított, kit lehet jogilag is felelősségre vonni. Bementem, de két nap múlva, miután az egész nem smakkolt nekem, számomra teljesen elképzelhetetlen volt, hogy pereket készítek elő.*” Interjú Gáll Ernővel, I.m. 42-43.

¹⁰⁰⁶ SJANC, Fondul Tribunalul Poporului, Dos.22/1946. 163-165. A népbíróság határozata az 5. csoport perében.

¹⁰⁰⁷ Sz. n. *Igazság*, 1946. április 15. 6.

Móritz Dénes valamint Kemény Béla pusztakamarási földbirtokos,¹⁰⁰⁸ de megkísérelte gr. Bethlen Béla, Észak-Erdély korábbi kormánybiztosának szabadlábra helyezését is elérni, ez utóbbi esetben azonban az ő közbenjárása sem volt elég.¹⁰⁰⁹ Sajátos, hogy nem Bányai irányította a nyomozást személyes nagy ellenfele, Gyárfás Elemér személyével szemben, akit 1945 elején vád alá helyezett a kolozsvári népbíróság. Az ügy közvadásza Paul-Pollák Endre volt. Bár Gyárfás 1945. október 4-én elhunyt, az ügyét csak 1946 június 28-án zárták le végleg. Bányai az eljárásban még a vád tanújaként sem szerepelt, ellentétben más MNSZ-es politikusokkal, mint Kacsó Sándor és Csákány Béla.¹⁰¹⁰

Bányai népbírósághoz kapcsolódó tevékenysége kapcsán érdemes kitérni arra is, hogy 1945 októberében utazott Bunaciu (aki maga is folyékonyan beszélt magyarul) társaságában Budapestre 234 magyar állampolgárságú vagy Magyarországra menekült háborús bűnös kiadatását kieszközölni. A Farkas Mihály által vezetett tárgyalódelegációval mindössze két személy kiadatásában sikerült megállapodni, de 1945. október 17-én megkötötték a magyar-román kiadatási megállapodást, mely az ezirányú megkeresések tárgyalási alapjává vált a későbbiekben.¹⁰¹¹ 1945 decemberében az *Igazság* beszámolt róla, hogy Bányai Lászlónak és Avram Bunaciunak a Farkas Mihállyal folytatott budapesti tárgyalásai eredményre vezettek, amennyiben rövidesen várható Rajnay-Reiner Károly ny. á. vezérőrnagy, dr. Paksy-Kiss Tibor csendőrezredes és dr. Péterffy Jenő csendőrezredes kiadatása Románia részére.¹⁰¹² Ennek ellenére

¹⁰⁰⁸ Molnár Gusztáv interjúja Balogh Edgárral. Scotch_piros_1. 1:27-1:39. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Kemény Bélát később, 1951-ben ismét letartóztatták és 1955-ig volt vizsgálati fogságban. Bár el nem ítélték, kolozsvári kényszerlakhelyre utalták és ott hunyt el 1957-ben.

¹⁰⁰⁹ Bethlen Bélát bár felmentették az ellene felhozott legsúlyosabb vádak alól, arra hivatkozva ítélték 5 év kényszermunkára, hogy főispánként és észak-erdélyi kormánybiztosként nem akadályozta meg „fasiszta” törvények gyakorlatba ültetését (SJANC, Fondul Tribunalul Poporului, Dos.22/1946, 177-178. A népbíróság határozata a 6. csoport perében). Bányai közbenjárásai ellentétben állnak a Beke György által sugallt képpel, aki szerint Bányai a „legfőbb purifikátor” lett volna, aki „sorozatban írta feljelentéseit a neki nem tetsző magyar közéleti emberekről.” (Beke György: I.m. 391–392.) Bár Gyárfás Elemérről például valóban írt elmarasztaló cikkeket, arra vonatkozóan nem találtam információt, hogy bármilyen szerepet játszott volna az ellene folytatott nyomozásokban, a köztük lévő személyes rossz viszony ellenére.

¹⁰¹⁰ ACNSAS, P 050871 Dosar Penal, Gyárfás Elemér.

¹⁰¹¹ MNL OL, Küm-Tük Románia, XIX-j-1-k, 239. tétel, 50. doboz. 71.113/1945. Háborús bűnösökre vonatkozó román-magyar megállapodás. 1945. október 17.

¹⁰¹² Péterffy az újság tudósítása szerint – kiadatását megakadályozandó – öngyilkosságot követett el a Katonapolitikai Osztály vizsgálati fogságában (*Igazság*, 1945. december 23.). Más források szerint vallatás közben agyonverték (Szakály Sándor: *Akik a Magyar Királyi Csendőrséget 1919 és 1945 között vezették*. Magyar Napló Kft. 2005.).

az 1946-os év folyamán csak Rajnay kiadatása történt meg,¹⁰¹³ Paksy-Kiss Tibort, a kolozsvári IX. csendőrkerület egykori parancsnokát a budapesti népbíróság ítélte el 15 év börtönre.¹⁰¹⁴

A népbírósági ítélezés időtartama alatt a magyar hatóságok végig kritikus szemmel tekintettek a romániai népbírósági ítélezésre, melyet – a magyar vádlottak magas számából adódóan – a magyarság elleni bosszúhadjáratnak tekintettek. A magyar diplomáciai jelentések különösen kritikus hangvétellel tudósítottak Árvay Árpád elítéléséről és Inczedy-Joksmann Ödön volt Kolozs megyei főispán meghurcolásáról.¹⁰¹⁵ A későbbiekben az egyes kiadások elbírálásánál az erdélyi magyarság legitim érdekképviselői szervének tekintett Magyar Népi Szövetség (és bár nem nevesítik, de valószínűleg konkrétan Bányai László) véleményét kérték ki. Nékám Sándor, a külügyminisztérium kirendelt szakértője 1946 májusában Gyallay-Pap Domokos minisztériumi titkárral együtt „igen hosszú és az erdélyi magyarság összes problémáira kiterjedő” beszélgetést folytatott Bányáival. Nékám Bányai népbírósági tevékenységét úgy értékelte, hogy „a kolozsvári népbíróság mellett ő a népügyész és e minőségében mindent megtesz az irányban, hogy ennek a népbíróságnak nem megfelelő működését letompítsa és mérsékelje.”¹⁰¹⁶ Érdekes része Nékám jelentésének, melyben beszámolt róla, hogy „Bányai jelentős szerepet játszik az MNSZ politikájában, azt tartják róla, hogy ő annak ideológiai irányítója. Régi MADOSZ-ista, hosszú ideig illegalitásban élt, tagja a kommunista pártnak, és a párt vezetőségéhez igen kitűnő baráti és elvtársi nexusok fűzik.”¹⁰¹⁷

5.1 Bányai vádbeszédei

¹⁰¹³ MNL OL, Küm-Tük, XIX-j-1-k, Románia, 46. tétel 10. doboz, 1065/1946. Gyárfás László jelentése a Magyar Külügyminisztérium Sajtóosztályának. 1946. április 10. Rajnay-Reiner Károly romániai kiadatására vonatkozóan lásd: Keresztes Csaba: Egy nemzetközi kiadatás folyamata. Rajnay Károly vezérőrnagy kiadása Romániának 1945–1956. *Debreceni Jogi Műhely*. URL: http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/1_2011/nemzetkozi_kiadatas/ - Letöltés: 2021. december 10.

¹⁰¹⁴ Kovács András Zoltán: Ládai Istvánnak, a Szálasi-kormány belügyminisztériumi államtitkárának fogságban írott feljegyzései, 2008. 329. URL: <http://epa.oszk.hu/01500/01500/00006/pdf/13Kovacs.pdf> - Letöltés: 2021. április 22. A kolozsvári népbíróság 1946. május 31-én távollétében halálra ítélte.

¹⁰¹⁵ MNL OL, a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya, XIX-J-1-a, 60. doboz. 71/pol. 1946. *Nékám Sándor jelentése a kolozsvári népbíróság tevékenységére vonatkozóan*.

¹⁰¹⁶ MNL OL, XIX-J-1-a-IV-135-1945-1947, A Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztályának iratai.

¹⁰¹⁷ Uo. Köszönettel tartozom Főcze Jánosnak, az MNL OL munkatársának, hogy felhívta a dokumentumra a figyelmem.

„Ezek a gaztettek éles ellenségeskedés légkörét teremtették meg a két nép között, s ezt a légkört használta ki ügyesen a hitleri klikk, egyengetve az utat, hogy mindkét országot az öngyilkos szovjetellenes háborúba rántassa.”¹⁰¹⁸

Bányai László, 1946. március 9-én.

Népbíróági tevékenysége során Bányai Lászlónak két vádbeszéde maradt fenn a hagyatékában, illetve egy harmadikból részleteket közölt a *Világosság*. Az első az „észak-erdélyi románellenes tömeggyilkosságok” perében hangzott el 1946. március 16-án, a második a „katonai parancsnokok és tanácsadók” perében 1946. április 3-án, míg a harmadik a „fasiszta újságírók” perében április 15-én. A három vádbeszéd híven tükrözi a köztápló és MNSZ-alelnök politikai gondolkodását a jelzett időszakban. Bányai vádbeszédeinek egyedi voltát két elemben látom: a köztáplók közül kizárólag ő hangsúlyozza ki Románia területi integritásának fontosságát (ez az MNSZ vezetőségének hivatalos állásfoglalásaként is értelmezhető), másrészt az ő vádbeszédeiben jelentkezik a leghangsúlyosabban a németek kollektív felelősségének elve.

A Bányai-vádbeszédek kontextusba helyezéséhez célszerű röviden ismertetni a népbíróági ítélkezést jellemző általános diskurzust. A népbíróági perek vádiratai és az elhangzó vádbeszédek a háborús bűnösség kérdéskörét egyaránt az osztályharc szemszögéből közelítették meg. Ez tükröződik a fasizmus, mint ideológia körülhatárolásában, valamint az egyes bűncselekmények eszmei felelőseinek tekintett nagybirtokos réteg megnevezésében. Petre Grozdea az első csoportos perben elhangzott beszédében a fasizmust¹⁰¹⁹ az uralkodó osztály nézeteként azonosította. Okfejtését tovább folytatva kijelentette, hogy a nemzetek közti ellentétet és a sovinizmust kifejezetten az uralkodó rétegek tartották életben úgy a magyar, mint a román oldalon, sőt – felvetése szerint – osztályérdekeik fenntartása végett a két ország uralkodó rétege időnként még kooperált is egymással (ennek alátámasztására azzal érvelt, hogy „1918-ban (sic!) a magyar grófok hívták segítségül a román hadsereget a munkáskormány ellen.”).¹⁰²⁰ A köztáplók vádbeszédeiben a későbbiekben is hangsúlyosnak bizonyult ez a motívum, mely szerint a fasiszta ideológia tulajdonképpen áthidalja a nemzetiségi ellentéteket a „magyar grófok és román urak között,” mert „amikor az osztályérdekek vannak előtérben, akkor eltűnnek a nemzetiségi

¹⁰¹⁸ Ráday Levéltár, C/188. III. Bányai Lászlónak a kolozsvári népbíróósággal kapcsolatos iratai. Vádbeszéd az első csoport perében, 1.

¹⁰¹⁹ A köztáplók sem vádbeszédeikben, sem vádirataikban nem tesznek különbséget fasizmus és náciizmus között.

¹⁰²⁰ *Igazság*, 1946. március 16.

ellentétek.”¹⁰²¹ Ennek a tendenciának mozgatórugója – a népbírósi vádiratok szerint –, hogy a nagybirtokos-feudális rendszerek a szociális és gazdasági problémákról, valamint a munkásréteg elnyomásáról való „figyelemelterelésként” a sovinizmust teszik meg a „nép ópiumának.” Az első csoportos per vádirata szerint kifejezetten ezzel magyarázható a Horthy-korszak Magyarországnak revizionista politikája.¹⁰²²

A fent felvázolt általános diskurzussal összhangban történt meg a Horthy-rendszer és ezáltal az észak-erdélyi magyar adminisztráció ideológiai körülhatárolása is. Az első csoportos per vádirata kiemelte, hogy a hitleri Németország első számú követője a „*nagybirtokos feudális*” Magyarország volt, melyet következetesen fasiszta rendszerként interpretáltak.¹⁰²³ Paul-Pollák Endre közzéadott egyenesen rámutat a „horthyizmus” és hitlerizmus vérrokonságára, megkockáztatva azt a kijelentést is, hogy a „horthy-fasizmus” már akkor virágzott, amikor még Mussolini fasiszta Olaszországa sem létezett.¹⁰²⁴

Az ideológiai körülhatárolást követően célszerű rátérni annak vizsgálatára, hogy a közzéadók milyen érvrendszerrel támasztották alá a népbírósi ítélezés jogosságát. Meglátásom szerint ebben a retorikában két elem dominált: az együttélő nemzetiségek közötti béke megteremtése és biztosítása,¹⁰²⁵ illetve a bűnösök „kiemelése” a társadalomból. Ez utóbbihoz kapcsolódóan viszont már megjelenik az ellenségkép felvetése is, amennyiben a közzéadók vádbeszédeiben többször is elhangzik, hogy a „*fasiszta maradványok*” még veszélyt jelentenek a „*demokratikus kiépülésre,*” valamint a „*fasiszta és reakciós elemek*” újabb „*világpusztulás*” előidézésére készülnek, ezért a bíróság – lehetőleg – szigorú ítéletének elrettentésként kellene szolgálnia.¹⁰²⁶

Bányai vádbeszédeinek fontos eleme, hogy több ízben is kitért a bécsi döntés jogtalanságára, káros hatásaira, kiemelve a Horthy-korszak irredentizmusának káros szerepét, melynek a két világháború közti romániai magyar politikai elit is a szolgálatába szegődött. Végül kijelentette, hogy kizárólag a fasiszta maradványok felszámolásával valósítható meg az ország demokratikus újjáépítése és a nemzetek közti harmónikus együttműködés. A bécsi döntés

¹⁰²¹ Uo.

¹⁰²² SJANC, Fondul Tribunalul Poporului, Dos. 22/1946. 8. o. A népbírósi határozata az első csoport perében. 1946. március 12.

¹⁰²³ *Igazság*, 1946. március 26.

¹⁰²⁴ *Igazság*, 1946. április 15.

¹⁰²⁵ *Igazság*, 1946. március 12. Az 1. per közzéadójának vádbeszédei.

¹⁰²⁶ *Igazság*, 1946. március 11. Bukarestben ezt az érvrendszert használták fel a történelmi pártok besározására is, megteremtve az átmenetet a fasizmus és a „reakciós körök” között.

jogtalanságának hangsúlyozása részéről nemcsak egy következetes álláspont fenntartása, hanem Bányai politikai funkcióját tekintve akár egy hivatalos állásfoglalásként is értékelhető az MNSZ részéről az Erdélyt érintő területi vitában.¹⁰²⁷ Fontos eleme a beszédeknek az erdélyi nemzetiségek harmonikus együttélésének hangsúlyozása. Egyes köztudósok, mint Ghiran Morariu és Petre Grozdea vádbeszédekben kihangsúlyozzák, hogy a fasizmus áthidalja a nemzetiségi ellentéteket, amennyiben a magyar és román reakciós körök („*a román bojárok és magyar urak*”) időnként még kooperálnak is egymással céljaik elérésére, miközben a néptömegek elvakítására a sovinizmust teszik meg vezető eszmerendszerré. Bányai is magáévá teszi ezt az érvelést, sőt az okfejtést tovább folytatva kiemeli, hogy az erdélyi román és zsidó lakossággal szembeni atrocitások legfőbb magyarázata a Horthy-rendszer „*legállatiasabb fajgyűlöletre épülő*” jellege, mely megmérgezte a magyar nép egyes rétegeinek tudatát. A bíróság előtt álló vádlottak ennek a szélsőséges politikának lettek az eszközei, tetteikkel pedig uraikat szolgálták.¹⁰²⁸

Második vádbeszédében a háború alatti magyar katonai és polgári vezetést bélyegezte meg. Meglátása szerint a bécsi döntést követően bevezetett katonai közigazgatás tevékenysége igazolta azok álláspontját, akik elleneztek a határváltozást: „*E katonai parancsnokok brutalitása sokaknak kinyitotta szemét azok közül, akiknek még hiú ábrándjaik voltak a rendszerváltozással szemben. A horthysta demagógia káprázata számára ez volt az első csapás [...] Kevesen voltak az akkori magyar vezetőkörökben, akikben volt erkölcsi bátorság, hogy kétségbevonhatatlan tanújelét adják annak: nem vállalnak szolidaritást az ünnevelt vezérek embertelenségével. Ez a per a katonai közigazgatás tevékenységének feltárásával nemcsak a bűntettekről ad képet, hanem arról a szolgálkéségről is, mely megkönnyítette vagy éppen lehetővé tette a vadállati parancsnokok hóhérmunkáját.*”¹⁰²⁹ Bányai szerint a magyar katonai- és politikai elit átokfutása kiemelt szerepet játszott az „Erdély népei” közt szított gyűlölet kibontakozásában: „*Ez a jórészt sváb vezérkari tisztekből álló katonai klikk hitleri babérokra szomjazott és vakon bízott a németeknek a szabadságszerető népek fölötti győzelmében. Azokat a kormányzati módszereket, amelyeket ezeken a területeken alkalmaztak, a hitleri boszorkánykonyhában tervelték ki higgadtan a világ meghódítására [...] Boldog volt ez a klikk, hogy a német imperializmus keleteurópai*

¹⁰²⁷A korabeli magyarság részéről megjelent a vád a szervezettel szemben, hogy „*eladta a románoknak Erdélyt.*” Domokos Pál Péter 1989-ben Rendületlenül címmel megjelent munkájában személyesen is kiemelte Bányait, mint a nemzetárulás mintaképét (Domokos Pál Péter: *Rendületlenül*. Budapest, 1989. 174.).

¹⁰²⁸ Ráday Levéltár, C/188 Bányai László kolozsvári népbírósággal kapcsolatos iratai. Vádbeszéd az 1. perben, 2.

¹⁰²⁹ Idézte a beszédet a *Világosság*, 1946. április 4., 3.

előrsének, a Volksbundnak kedvezhetett, boldog volt, hogy a kifejtett terrorral gyűlöletet kelthetett Erdély népei között. Az északerdélyi üldözéseket és gyilkosságokat kegyetlen megtorlások követték Délerdélyben. Mi kellett egyéb Hitlernek, hogy mindkét népet befoghassa a halál szekerébe?”¹⁰³⁰

Érdekes részlete az 5. csoport perében elhangzó vádbeszédének, hogy már ekkor megjelenik benne a római katolikus egyház – ekkor még burkolt – kritikája: kiemelte a Kelet-Közép-európai országok katolikus egyházi szervezeteinek gyakori kollaborációját a „hitlerista” szervezetekkel. Erdély viszonylatában a katolikus egyházhoz kötődő nagyváradi *Magyar Lapokra* tért ki, melynek szerkesztője, Jávor Béla (aki maga is a vádlottak padján ült) a Nyilaskeresztes Párt aktív tagja volt.¹⁰³¹

Bányai kihangsúlyozta, hogy a népbíróság nem magyarok és románok felett mond ítéletet, hanem a fasiszmus felett, és „*a nép széles tömegei, kik maguk is áldozatai voltak a fasiszta háborúnak im elszakadnak e gonosztevőktől, megtagadják őket.*”¹⁰³² Ez az érvelés tükrözi a kollektív felelősség elvének elvetését a magyar és román nemzetiségű vádlottak esetében. Ugyanakkor Bányai az 5. per során elhangzott vádbeszédében teljesen másként fogalmaz az erdélyi szász vádlottakkal kapcsolatban. Ebben a perben a német vádlottak különösen magas száma (11 fő) miatt kitért rá, hogy a „*szászok és svábok voltak az elsők Erdélyben akik a hazug fajelméletet átvették.*”¹⁰³³ A romániai németek kollektív felelősségének alátámasztására Erdély történelmének osztályharcos szemléletű interpretációját hozta fel érvként. Véleménye szerint a szász és sváb lakosság gazdasági és kulturális felsőbbrendűsége Erdély története során vitathatatlan, de ennek egyetlen oka az a tény, hogy megtelepedésüktől kezdve más népek kizsákmányolásából, és a „külső” hatalmak támogatásából éltek. Bányai érvelése szerint évszázadokon keresztül a reakció erdélyi képviselői voltak: előbb a Habsburgokat szolgálták ki, majd a pángermán eszmék szolgálatába állottak. Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása után, Nagy-Románia keretében a „legreakciósabb és sovínisztább” erők oldalán helyezkedtek el. Ebből kifolyólag a háború alatti szász sajtót is külön kezelte a román és magyar megfelelőjétől. Míg a román és magyar sajtótermékek csak támogatták a fasiszmus „közvetett ügynökeit” (ez alatt

¹⁰³⁰ Uo.

¹⁰³¹ Jávor a népbíróság előtti kihallgatásán azzal indokolta párttagságát, hogy szociális érzékenysége készítette a belépésre. Saját magát keresztényszocialista eszmeiségüként jellemezte (Igazság, 1946. április 12.).

¹⁰³² Ráday Levéltár, C/188 Bányai László kolozsvári népbírósággal kapcsolatos iratai. Vádbeszéd az 1. perben, 6.

¹⁰³³ Ráday Levéltár, C/188 Bányai László kolozsvári népbírósággal kapcsolatos iratai. Vádbeszéd az 5. perben, 1.

egyrészt a Horthy-rendszert és a Nyilaskeresztes Pártot, másrészt az Antonescu-rezsimet és a Vaskardát értette), addig az észak- és dél-erdélyi német sajtó a hitleri propaganda egyenes szócsövének számított. A fasiszta sajtó jellemzőit négy pontban foglalta össze: 1. gyűlölet a munkástömegek és a munkásszervezetek ellen. 2. gyűlölet a demokrácia és az emberi szabadságjogok ellen. 3. gyűlölet a zsidók ellen, mellyel a kizsákmányolt néprétegek és az elnyomott népek egységét igyekeznek megbontani. 4. gyűlölet a Szovjetunió ellen, mely az emberiség előrehaladásának egyedüli bajnoka.¹⁰³⁴ Az európai országokban élő „népi német” közösségeket a hitleri Németország 5. hadoszlopaként interpretálta, melyeknek feladata volt a teljes Európára kiterjedő német „Lebensraum” (élettér) megteremtése.¹⁰³⁵ Ebből kifolyólag a hitlerizmus az „ember ember által történő kizsákmányolásának legkegyetlenebb formája” Bányai értelmezése alapján.¹⁰³⁶

Bányainak a németek kollektív felelőssége mellett ismertetett állásfoglalása kapcsán két elemet tartok fontosnak kiemelni: egyrészt nézetei nem a háborút követően – vagy a háború hatására – alakultak ki. 1938-ban Kolozsváron megjelent *A magyarság a Dunavölgyében. Ezer év tanúsága* című munkájában előrevetíti a megfogalmazottakat, a népi németeket a nemzetiszocialista Németország expanziós eszközeként tekintve.¹⁰³⁷ Másrészt kiemelendő, hogy az 1945 utáni erdélyi magyar baloldali politikai elit gondolkodásában hangsúlyos elemként volt jelen a németek kollektív felelősségének elve, így ez Bányai részéről nem tekinthető egy egyedi állásfoglalásnak.¹⁰³⁸ Másrészt itt valószínűleg szerepet játszott a magyarországi németellenes hangulat Erdélyre gyakorolt hatása is.

5.2 Epilógus

Bányai László neve utoljára a 6. csoportos per egyik ügyészeként tűnt fel, bár már abban sem játszott kiemelt szerepet.¹⁰³⁹ Az 1946. május 21-i ítélethirdetést követően neve nem bukkant

¹⁰³⁴ Ráday Levéltár, C/188 Bányai László kolozsvári népbírósággal kapcsolatos iratai. Vádbeszéd az 5. perben, 4.

¹⁰³⁵ Állításainak alátámasztására részletesen idézett a Mein Kampfból (Ráday Levéltár, C/188 Bányai László kolozsvári népbírósággal kapcsolatos iratai. Vádbeszéd az 5. perben,., 2-5.).

¹⁰³⁶ Ráday Levéltár, C/188 Bányai László kolozsvári népbírósággal kapcsolatos iratai. Vádbeszéd az 5. perben, 2.

¹⁰³⁷ Bányai, 1938.

¹⁰³⁸ Így például a kommunista Igazság hasábjain megjelent a „*hitlersváb*” kifejezés a romániai németekkel szemben, Dánér Lajos szociáldemokrata újságíró pedig az Erdély hasábjain oldalakon keresztül értekezett a romániai és magyarországi német lakosság kitelepítésének szükségességéről (*Erdély*, 1945. április 10.).

¹⁰³⁹ Bethlen, 1989. 229.

fel többé a bíróság munkájában, holott az ítélezés még egy hónapig, június 28-ig tartott. Ennek oka sajnos jelenleg ismeretlen, ami bizonyosan megállapítható, hogy a Magyar Népi Szövetség is egyre kritikusabban viszonyult a kolozsvári ítélezéshez, egyrészt a magyar nemzetiségű vádlottak felülreprezentáltsága, másrészt az ezzel párhuzamosan zajló bukaresti ítélezés relatív enyhésége miatt. Az MNSZ vezetősége egy hivatalos közleményében a következőképpen értékelte a kolozsvári népbíróság munkáját: „*A kolozsvári ítélőtábla, mint népbíróság nagyszámban ítél el kisembereket rendszerint olyan bűncselekményekért, melyért köztörvényi alapon csak pénzbírság lett volna kiszabható. Ezeket a testvéreinket több évi börtönbüntetéssel és vagyonekobzással büntették. Jogügyi osztályunk az összes ilyen ítéletek anyagát feldolgozza és ennek alapján kívánja a szükséges lépéseket megtenni.*”¹⁰⁴⁰ Megemlítendő ugyanakkor az is, hogy Bányai nyilvánosan még május 19-én is védte a népbíróság tevékenységét: „*Sokan azt számolgtják, hogy Kolozsváron hány román és hány magyart ítélnék el? Vajon ezek a számolgtatók azt is nyilvántartják hány románt és magyart ítél el a bukaresti néptörvényszék?*”¹⁰⁴¹ Bányai felvetése ez esetben téves, ugyanis abban az esetben is felülreprezentált a magyar nemzetiségű vádlottak aránya, ha a bukaresti és kolozsvári népbíróság tevékenységét együtt vizsgáljuk.¹⁰⁴²

Az alig négy hónapig tartó ítélezés időtartama alatt összesen 548 személy ügye került a kolozsvári népbíróság elé. Közülük 31 főt mentettek fel, 13 vádlott ügyét a közvádlok kérésére elkülönítették, 504 személy ellen született elmarasztaló ítélet. Annak ellenére azonban, hogy a népbíróság hatásköre a teljes Erdély területére kiterjedt (tehát egyszerre szankcionálhatta a magyar uralom alatt és az Antonescu-rezsim által elkövetett bűncselekményeket), nemzetiségi megoszlás szerint az elítéltek közül 445 fő volt magyar, 33 román, 23 német és 3 zsidó. Az elítéltek közül 384 főt távollétében ítélték el, 120-an ültek a vádlottak padján.¹⁰⁴³ Ezzel szemben az Órománia és a Szovjetunió területén elkövetett bűncselekményekre „szakosodó” bukaresti népbíróság (melyet személyesen Avram Bunaciu irányított) összesen 229 főt marasztalt el¹⁰⁴⁴ (közülük azonban 129

¹⁰⁴⁰ ANIC, Fondul Uniunea Populară Maghiară (M.A.D.O.Sz.), Rola 377, 87. Az MNSZ Végrehajtóbizottságának brassói ülése 1946. március 18-20-án.

¹⁰⁴¹ Fasiszta hivatalnokok a kolozsvári népbíróság előtt. *Népi Egység*, 1946. május 19.

¹⁰⁴² A két népbíróság összesen 733 személyt ítél el, ebből 445 személy volt magyar nemzetiségű. Ez az összes elítélt 60,7%-a, bár tény, hogy a magyar vádlottak túlnyomó részét távollétében ítélték el.

¹⁰⁴³ SJANC, . Fondul Tribunalul Poporului, Dosar 22/1946. *Hotărârile Tribunalului*. 1-387.

¹⁰⁴⁴ SJANC, Fondul Inspectoratul General Administrativ, Circ. III. Cluj-Napoca. Dos. 1/1947. 424-457.

főt jelenlétükben és négy halálra ítéltet¹⁰⁴⁵ ki is végeztek), mely aránytalanság joggal válthatta ki úgy az MNSZ, mint a magyar állami szervek kritikáját. Talán ez magyarázza Bányai távolmaradását. Mikor a kolozsvári népbíróság 1946. június 28-án befejezte tevékenységét, Bányai rövid kalandozása az igazságszolgáltatás területére is véget ért.

Összességében kijelenthető, hogy Bányai köztudósi tevékenysége életútjának egy „kiugró” fejezete volt, amennyiben sem korábban, sem a későbbiekben nem töltött be közjogi tisztséget. Jelentősége ugyanakkor nem elvitatható, amennyiben élete utolsó évében, 1981-ben köztudósi tevékenységére hivatkozva a *Vatra* folyóiratban nacionalizmussal vádolták meg, arra hivatkozva, hogy szándékosan akadályozta a magyar háborús bűnösök felelősségre vonását, illetve elszabotálta a románellenes atrocitások kivizsgálását. Az esetre egy, a nagysármási tömeggyilkosságról készült cikk apropóján került sor. Ebben a cikkben az 1944 szeptemberi magyar megszállás több helyi – román és magyar – átéltjével készített interjú az újság. Egyikük, Emil Mora¹⁰⁴⁶ nyugalmazott körzeti orvos a háború utáni nyomozások kapcsán kitért Bányai szerepére is. Mora szerint Bányai egyrészt nem törődött a magyar megszállás román áldozataival, kizárólag a zsidók legyilkolásának ügyét vizsgálta ki.¹⁰⁴⁷ Másrészt Bányai szándékos aknamunkájának köszönhetően a nagysármási románok elleni kilengésekben részt vevő helyi magyar lakosok büntetlenek maradtak.¹⁰⁴⁸ Bár ez utóbbi állítás tartalmaz igazság-elemeket, amennyiben a kolozsvári népbíróság 1946. június 28-án csak egyetlen nagysármási vádlottat ítélt el egy helyi román megveréséért,¹⁰⁴⁹ Bányai válaszában rámutatott, hogy a felelősök megbüntetésének elsikkadásában felelősség nem terheli. Köztudósi tevékenységének ismertetése

¹⁰⁴⁵ Ion Antonescu marsall, Mihai Antonescu, a Minisztertanács volt elnöke, Gheorghe Alexianu, a háború alatt román megszállás alatt lévő szovjet területek (Transznisztria) volt kormányzója és Constantin Vasiliu, a Román Csendőrség főparancsnoka a háború alatt. Négyük ítéletét a jilvai börtön udvarán hajtották végre 1946. június 1-jén.

¹⁰⁴⁶ 1900-ban született Besztercén. Orvosi tanulmányokat végzett Kolozsváron, majd Bécsben és Grazban. Hazatérve előbb Kolozsváron praktizált, majd Nagysármáson lett körorvos. Itt érte a magyar csapatok bevonulása 1944. szeptemberében. A faluba bevonuló magyar csendőrök letartóztatták és egy rögtönzött lágerbe szállították, ahol többször is bántalmazták. Néhány hét után azonban szabadlábra helyezték (*Vatra*, 1981. március 20. 5, 17-18.).

¹⁰⁴⁷ *Vatra*, 1981. március 20. „Megkérdeztem: miért nem azonosítjuk a románokat is. Ő [Bányai] azt felelte, hogy őt csak a zsidók holtteste érdeklik. A románok úgyszólván orvosok, ügyvédek, tanítók és munkások voltak, nem kell velük foglalkozni, mert miattuk követték el a horthysták bűntetteiket.” 18.

¹⁰⁴⁸ *Vatra*, 1981. március 20. Meg kell itt említenem, hogy ebben az esetben a kritika Grigore Râpeanu volt köztudósnak, aki ekkor a bukaresti egyetem jogi karának volt dékánja, még inkább kijárt volna, ő vette át ugyanis 1946 elején Bányaitól a sármási ügy kivizsgálását és a per letárgyalásában is ő volt jelen ügyészként.

¹⁰⁴⁹ SJANC, Dos.22/1946. 354. Határozat a 9. csoport perében, 1946. június 28. Soós István földművest 5 év kényszermunkára ítélték, mert megverte Socaciu Petrut, akit a magyar csendőrök „megbízhatatlan elemként” (korábban a helyi Vasgárda prominens figurája volt, emellett pedig a bécsi döntés után Kolozsvárról menekült Nagysármásra) internáltak.

mellett kitért a Mora tanúvallomásában jelentkező komoly pontatlanságokra is.¹⁰⁵⁰ A *Vatra* cikkére Bányai egy hét oldalas válaszlevelet írt.¹⁰⁵¹ Ebben több pontba foglalta össze Mora visszaemlékezéseinek pontatlanságait: Avram Bunaciu nem volt miniszter, csak igazságügyi államtitkár, ő pedig nem volt „minisztériumi kiküldött,” mint Mora állítja, és legkevesbé sem állja meg a helyét az az állítás, mely szerint „megtiltotta azon áldozatok exhumálását, akik nem voltak zsidók.” Védekezésként előadta, hogy ő volt az, aki 1939 májusában antirevizionista tüntetést szervezett Kolozsváron, így románellenességgel vádolni nem lehet.¹⁰⁵² Arra is kitért, hogy a bécsi döntést követően a „horthysta titkosrendőrség” házkutatást tartott feleségénél és anyjánál, abból a célból, hogy megtudja Bányai hol tartózkodik. Személyes érdemeinek felsorolását követően tért rá a nagysármási nyomozás taglalására. Kihangsúlyozta, hogy már a Rădescu kormány megkezdte a nyomozást az ügyben, még a népbíróságok felállítása előtt, de ezek problémás és szakszerűtlen módon jártak el.¹⁰⁵³ Bányai szerint azonban az események leírása egyébként nagyjából – tudomása szerint – megfelelt a valóságnak, Mora állításait leszámítva, és öröm látni, hogy „*a magyar és román munkásemberek undorral és utálattal viseltetnek a fasiszta és – napjainkban – neofasiszta borzalmak iránt, és a kölcsönös megértés vágya hajtja őket.*”¹⁰⁵⁴

6. Bányai László a Magyar Népi Szövetségben

¹⁰⁵⁰ Így például Emil Mora azt állította, hogy a tömegsír exhumálásakor a százhuszonhat legyilkolt zsidó holtteste mellett 38 román holtteste is hevert, akiket ráadásul még ismert is. Bányai az exhumálási jegyzőkönyv ismeretében helyesen rámutatott, hogy a sírban egyetlen román holttestet sem találtak. Az exhumálási jegyzőkönyvet idézi teljes terjedelmében Matatias Carp: *Sărmaș, unor celor oribile crime fasciste*, 1945. Kérdéses, hogy a jegyzőkönyv szerint az exhumálást vezető Emil Mora rossz emlékezete miatt vagy szándékos rosszindulatból támadta Bányait.

¹⁰⁵¹ Ez kéziratként fennmaradt hagyatékában, de rá jellemzően tele van kihúzásokkal és utólagos betoldásokkal, így nehezen értelmezhető. CSSZM BLH, II. Közéleti tevékenység, J/1. a. Jegyzetek és levélfogalmazvány válaszul az 1981. március 20-án megjelent *Vatra* egyik, a sármási ügygel kapcsolatos, Bányai ellen kritikát megfogalmazó cikkére.

¹⁰⁵² Ez egy sajátos érvelés Bányai részéről, ugyanis ezzel a megfogalmazással azt sejteti, hogy a MADOSZ fellépése Románia területi épsége mellett a román nemzeti egység érdekeit szolgálta. Holott ezzel szemben a MADOSZ antirevizionista álláspontjával a Komintern utasítását teljesítette, melynek célkitűzése ekkoriban egy független Erdély volt.

¹⁰⁵³ Bányai állítását alátámasztja az exhumáláson résztvevő Matatias Carp ügyvéd is, akit a Zsidó Hitközségi Föderáció delegált az exhumálás felügyeletére. Carp egy, Lucrețiu Pătrășcanu igazságügyi miniszternek küldött levelében beszámolt róla, hogy az exhumáláson mindössze három orvos vett részt. Emil Mora nagysármási és Ghiță Gavrilă mezőszentpéteri körorvosok, illetve a nagysármási zsidó közösség saját orvosa. Ghiță Gavrilă azonban annyira részegen szállt ki a helyszínre, hogy hasznát nem vették. A sírt pedig jórészt a környék magyar asszonyai és a hazatérő zsidó férfiak ásták ki, mert nem volt más felhasználható munkaerő. (Carp, Matatias: *Sărmaș: una dintre cele mai oribile crime fasciste*. Bukarest, 1945. 56-58.).

¹⁰⁵⁴ CSSZM BLH, II. Közéleti tevékenység, J/1. a. 4. A *Vatra* cikkében Moran kívül még három magyar és két román lakos mesélte el saját élményeit.

6.1 Az MNSZ létrejötte és a népfrontpolitika

1944 őszén a MADOSZ korábbi aktivistái újjáalakították a szervezetet, mely a megváltozott bel- és külpolitikai realitásoknak megfelelően egy folyamatosan szélesülő keretben fejthette ki tevékenységét. Az „új korszak” első MADOSZ szervezete Temesváron jött létre, de tevékenységére jóformán azonnal rányomta bélyegét a párton belül kibontakozó hatalmi harc. A temesvári alapszervezet már a kezdetektől széles, népfrontos alapokon próbált szervezkedni, amennyiben sikeresen felvette a kapcsolatot a helyi Magyar Népközösséggel. A Magyar Ház átadása Temesváron október 1-jén volt a szervezet első dél-erdélyi politikai jellegű tömegdemonstrációja. Ezen a rendezvényen Bányai is felszólalt, beszédében az előrenyomuló Vörös Hadsereget éltetve és a háborúért felelős magyar és román politikai vezetők megbüntetésének szükségességét hangsúlyozva.¹⁰⁵⁵ A Sălăjan és Salamon által végbevitt tisztogatás azonban a temesvári MADOSZ vezetőségét gyakorlatilag lefejezte, Bányai mellett két másik kulcsszereplőt, Takács Lajost és Méliusz Józsefet is a város elhagyására kényszerítve. Temesvárral szemben hamarosan felértékelődött Brassó szerepe, ahol megtörtént a későbbi MNSZ alapjainak kiépítése.

A MADOSZ brassói csoportjának újraszervezésével az RKP brassói tartományi bizottságának vezetőjét, Vincze Jánost bízták meg.¹⁰⁵⁶ Vincze révén Kurkó Gyárfás, a MADOSZ korábbi elnöke Bukarestbe utazott, ahol 1944. október 4.–5. között Teohari Georgescuval és Luka Lászlóval folytatott tárgyalásokat. Luka itt vetette fel annak ötletét, hogy a szervezetet egy széleskörű, a teljes romániai magyarságot magába foglaló szervezetté alakítsák át.¹⁰⁵⁷ Ennek megfelelően október 4-én Brassóban létrejött a helyi MADOSZ, mely október 6-án bejelentette, hogy csatlakozik a baloldali pártokat magában tömörítő Országos Demokrata Arcvonalhoz.¹⁰⁵⁸ Ezzel párhuzamosan a bánási szervezet is kimondta csatlakozását a brassói MADOSZ-hoz,¹⁰⁵⁹ Balogh Edgár visszaemlékezései szerint később ehhez a két szervezethez csatlakozott

¹⁰⁵⁵ PIL, 923. fond, Bányai László hagyaték. F.2. A temesvári MADOSZ házavató ünnepe október 1-jén. 7.

¹⁰⁵⁶ Aki Rangez Józsefet váltotta a pozícióban. Rangez 1945-ben az RKP KB tagja lett, és 1945–1948 között a káderosztály vezetője volt.

¹⁰⁵⁷ Nagy Mihály Zoltán: I. m. 103. Ezt a stratégiát a pártvezetés részéről annak igénye motiválta, hogy egy széles tömegbázist építsen ki a romániai magyarság körében.

¹⁰⁵⁸ *Világosság*, 1944. október 7. A csatlakozási jegyzőkönyvet a szervezet részéről Kurkó Gyárfás és Dávid Sándor írták alá. Lásd: *Világosság*, 1944. október 26.

¹⁰⁵⁹ Lönhárt Tamás: *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist*. Editura Argonaut, Kolozsvár, 2008. 160.

harmadikként Kacsó Sándor újságíró és köre Nagyenyedről.¹⁰⁶⁰ 1944. október 16-án a MADOSZ dél-erdélyi képviselői közös értekezletet tartottak, amelyen a szervezet nevét Romániai Magyar Népi Szövetségre változtatták, egyben megválasztva a szervezet országos vezetőit. Ennek megfelelően az MNSZ elnöke Kurkó Gyárfás lett, az alelnöki pozíciót ideiglenesen Csákány Béla¹⁰⁶¹ töltötte be. Bányai Lászlót az ideiglenes Végrehajtó Bizottság tagjává választották Kurkóval, a bukaresti Czikó Nándorral, Csákány Bélával és Dávid Sándorral egyetemben.¹⁰⁶² Az a tény, hogy az összes felsorolt személy a Román Kommunista Párt aktív tagja volt, önmagában alátámasztja a párt széleskörű befolyását a szervezetre. 1944 szeptemberében a pártközpont egy utasításában kihangsúlyozta, hogy: „*A MADOSZ, bár önálló szervezeti életet él, valójában az RKP tömegszervezete.*”¹⁰⁶³ A MADOSZ 1944. október 18-án Temesváron részt vett egy népgyűlésen, melyet a *Világosság*¹⁰⁶⁴ tudósítása szerint az Országos Szakszervezeti Tanács szervezett és 12 ezer ember¹⁰⁶⁵ vonult fel. Ezen Bányai is felszólalt a Szociáldemokrata Párt és a Hazafias Front képviselői mellett. Beszédében hitet tett az RKP-vel való szövetség mellett: „*Bányai László tanár, a MADOSZ vezetőségi tagja ama széles magyar tömegek üdvözlését tolmácsolta, melyek tudatában vannak annak, hogy a legtöbb segítséget mindig a munkásosztálytól kapták. A sovinizta reakció, a fasiszta elnyomás itt talált mindig a leghősiesebb ellenfélre, a demokratikus szabadságjogok, a nemzetiségi jogegyenlőség pedig a leghőbb támaszra. A munkásszabadság, azáltal, hogy kiküszöböli soraiból a fajgyűlöletet, amely csak a közös elnyomók, a közös kizsákmányolók*

¹⁰⁶⁰ Molnár Gusztáv interjúja Balogh Edgárral, Scotch_Zöld 2. 45:00-49:00, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Kacsó Sándor a két világháború között előbb a *Keleti Újság*, majd a *Brassói Lapok* szerkesztője volt. 1940-1944 között az *Erdélyi Gazda* sajtótermék főszerkesztője. Az 1944. augusztus 23-i átállást követően a román hatóságok – a dél-erdélyi magyar elit több más képviselőjével együtt – internálták, mint „vélelmezett ellenséget.” Bár időközben véget ért a háború, és Romániában hatalomra került az RKP, Kacsót csak 1945 júliusában engedték szabadon a focsani internálótáborból, az MNSZ vezetőinek hathatós közbenjárására.

¹⁰⁶¹ 1911-ben született Brassóban, a két világháború között ügyvédként dolgozott szülővárosában. A Czikó testvérek szerint Bányaival nem volt jó viszonyban: „*Csákány sem kommunista, sem madoszista sem volt. Minden lében kanál volt, a verifikáláskor Bányai s Juhász Lajos támadták. A Nemzeti Bank alelnöke is volt 1951-ig, Vijoli [Aurel Vijoli – a Román Nemzeti Bank elnöke, majd később gazdasági miniszter – K.Sz.] még marasztalta volna. Ő egy szükséges rossz volt az MNSZ-nek. Háromszéki születésű volt, a zsidó fás kereskedőknek volt az ügyvédje a két világháború között. Gerinctelen volt, ha Kurkó mondta, csinálta, ha Ilus [Révy Ilona – K.Sz.] mondta csinálta.*” Molnár Gusztáv interjúja Czikó Nándorral és Czikó Lőrincsel. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Ötös_zöld2b, 0:23 – 1:06.

¹⁰⁶² *Népi Egység*, 1944. október 22. „*A Romániai Magyar Dolgozók Országos Szövetsége 1944. október 16-án Brassóban tartott országos értekezletén kimondotta, hogy a szövetség nevét a következőre változtatja: „Romániai Magyar Népi Szövetség,” románul „Uniunea Populară Maghiară din România.” Ugyanez az értekezlet ideiglenes központi intézőbizottságot választott.*” (MNL OL, XIX-J-1-1. Bányai László iratai. 1/b A Romániai Magyar Népi Szövetség 1/1944. sz. körlevele. Brassó, 1944. november 3.).

¹⁰⁶³ PIL, 923. fond, Bányai László hagyaték. F. 2. Beszámoló a temesvári MADOSZ munkájáról. 3. o.

¹⁰⁶⁴ Az MNSZ-hez kötődő sajtóorgánum, mely 1944. október 18-án jelent meg először, és 1953-ban, az MNSZ-szel együtt szűnt meg.

¹⁰⁶⁵ Ezt a számot nem tudjuk független forrásból leellenőrizni.

érdekeit szolgálja, igazi alapjává válik az ország népei közötti testvéri együttműködésnek is. Ezután idézett a Romániai Kommunista Párt javaslatából: Nemzetiségre való tekintet nélkül, teljes egyenlőség az ország valamennyi állampolgára számára... Baráti együttélés és együttműködés rendszere az ország összes nemzetiségei között. A nemzetiségi üldözés ellen törvényes eljárás és büntetés.¹⁰⁶⁶

A MADOSZ dél-erdélyi szervezkedésével párhuzamosan Észak-Erdélyben is megkezdődött a helyi magyar baloldali elit szervezkedése, mely a dél-erdélyitől lényegesen eltérő politikai alapokon nyugodott. A visszavonuló magyar-német csapatokkal¹⁰⁶⁷ együtt az észak-erdélyi politikai elit is elhagyta addigi állomáshelyét. Ebből kifolyólag a hatalmi úrt – Dél-Erdéllyel ellentétben – itt már teljességgel a magyar uralom négy éve alatt üldözött vagy megtűrt baloldali szervezetek képviselői tölthették be.¹⁰⁶⁸ A négy évig tartó magyarországi szocializáció azonban lényegesen rányomta bélyegét az észak-erdélyi politikai elit – és az észak-erdélyi magyarság – közgondolkodására. Az a tény, hogy négy év erejéig kisebbségből ismét többségi tényezővé váltak, lényegesen növelte a visszatérő román adminisztrációval szembeni elvárásokat. A dél-erdélyi magyarság politikai gondolkodását ezzel szemben a teljes kifosztottság élménye határozta meg, így a politikai elit elvárásai is lényegesen szűkebb területre terjedtek ki, bármely elért eredményre pozitívumként tekintettek.¹⁰⁶⁹

A MADOSZ kolozsvári szárnya 1944. október 22-én jelentette be megalakulását. A szervezet elnökévé ideiglenes jelleggel – és jobbára szimbolikus hatalommal – Kós Károlyt választották, míg alelnökévé a kommunista párttag (és korábban madoszista) Balogh Edgárt nevezték ki.¹⁰⁷⁰ Az új szervezet néhány nappal megalakulását követően bejelentette egyesülését a brassói MNSZ-szel,¹⁰⁷¹ ennek megvalósítását azonban egy váratlan esemény akadályozta meg. 1944. november 7-én Észak-Erdélyben a megszálló Vörös Hadsereg parancsnoksága katonai közigazgatást vezetett be, a román adminisztrációt pedig kiharcolták a területről. Az intézkedés hivatalos indokaként a magyarságot ért sérelmeket – a Maniu-gárda tevékenysége és észak-erdélyi magyarok elhurcolása hadifogoly- és internálótáborokba – határozták meg, Észak-Erdély

¹⁰⁶⁶ *Világosság*, 1944. október 19.

¹⁰⁶⁷ Észak-Erdély utolsó települései 1944. október 25-én kerültek szovjet-román megszállás alá. Ezen a napon ürítették ki a magyar-német csapatok Szatmárnémetit és Nagykárolyt.

¹⁰⁶⁸ Itt elsősorban az észak-erdélyi szociáldemokratákra és kommunistákra kell gondolni, de egy polgári elit is szerepet vállalt az 1944 utáni észak-erdélyi önszerveződésben.

¹⁰⁶⁹ L. Balogh Béni: Dél-Erdély, Észak-Erdély. Különbségek, párhuzamok. In: *Limes*. 2011/2. 1-5.

¹⁰⁷⁰ *Világosság*, 1944. október 23.

¹⁰⁷¹ Balogh Edgár: *Férfimunka*. Kriterion, Bukarest, 1986. 69.

függőben lévő státusza azonban egyben kitűnő zsarolási eszköznek bizonyult a mindenkori román kormányokkal szemben. Feltűnő, hogy a román közigazgatás visszatértét csak 1945. március 6., az első Groza-kormány kinevezését követően hagyták jóvá a szovjetek.¹⁰⁷²

Bányai 1944. november elején még Brassóban tartózkodott, ahol november 2-án résztvett a MADOSZ országos értekezletén. Ezen még kizárólag dél-erdélyi tagok szólaltak fel: Kurkó Gyárfás a szervezet elnökeként, Palásti József¹⁰⁷³ az Arad megyei szervezet képviselőjében, Csákány Béla a brassói szervezet részéről, Bákay Jenő és Czikó Nándor Bukarestből, Faragó Sándor Lugosról, Kazinczy János Temesvárról és végül Bányai: „*A legélesebb összecsapások idejét éljük azokkal az erőkkkel, amelyek vissza akarják szorítani a népet a sötétségbe. A haladó és reakciós erők összecsapásának az erdélyi magyarság áll középpontjában. A védelem azt bizonyítja, hogy komoly erkölcsi tőkét szereztünk a román nép legjobb fiai előtt. A támadások pedig ne retentsenek meg. Ezek orvtámadások. Most fakad ki a mérges fasiszta kelevény az ország testén. A tisztulás folyamata következik most. A MADOSZ útja nyílegyenes, töretlen volt: a román nép demokrata elemeivel való szövetség és a magyar demokrata népi egység kiépítése.*”¹⁰⁷⁴

Az újabb kettéosztottságot követően a pártvezetés 1944 novemberében Bányai Lászlót küldte Kolozsvárra, azzal a feladattal, hogy előkészítse az észak- és dél-erdélyi Magyar Népi Szövetség egyesülését. Másrészt, mint kolozsvári megnyilvánulásai sejtetni vélik, egyben reá hárult a hivatalos pártvonal betartatása is a kolozsvári szervezetnél.¹⁰⁷⁵ Magánéleti szempontból azonban a legfontosabb elem, hogy újra egyesülhetett a Bányai család. Sajnos nem rendelkezem információkkal arra vonatkozóan, hogy ez az újraegyesülés miként zajlott le, de ennek egy következménye volt, hogy 1946. augusztus 10-én a Bányai házaspárnak újabb fia született, akit Bányai Péter Jánosnak kereszteltek.¹⁰⁷⁶

A kolozsvári MNSZ 1944. november 23-án tartott kongresszusán Bányai is részt vett és felszólalt. Ezen a kongresszuson vált először igazán nyilvánvalóvá az észak- és dél-erdélyi

¹⁰⁷² Az észak-erdélyi szovjet közigazgatás történetét Nagy Mihály Zoltán és Vincze Gábor dolgozta fel átfogóan *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)* című munkájukban (EME – Pro-Print, Kolozsvár-Csíkszereda, 2003.). A román történetírás szemszögéből Marcela Sălăgean foglalkozott a kérdéskörrel *Administrația sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944 – martie 1945)* című munkájában (Kolozsvár, Fundația Culturală Română, 2002.).

¹⁰⁷³ A két világháború között is a MADOSZ vonalán dolgozott, 1943-ban letartóztatták és több éves börtönbüntetésre ítélték.

¹⁰⁷⁴ *Világosság*, 1944. november 2.

¹⁰⁷⁵ Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval és Nagy Mihály Zoltán: I. m. 110.

¹⁰⁷⁶ ACNSAS, Fond Informativ 005308 (Bányai Péter). 13.

baloldali elit eltérő látásmódja, és ez egyben az MNSZ-t későbbiekben jellemző megosztottságot is előrevetítette. A gyűlésen komoly vita bontakozott ki Erdély jövőbeli státuszáról. A felszólaló Kós Károly kijelentette, hogy az erdélyi magyarság helyzetének rendezésére a „*legigéretesebb megoldást egész Erdély önállósága jelentené.*”¹⁰⁷⁷ Bár az erdélyi kérdésnek ezt a radikális megoldását az észak-erdélyi MNSZ vezetőségi tagok többsége is elvetette,¹⁰⁷⁸ az észak-erdélyi kommunista elit egyes tagjai – elsősorban a szociáldemokratából kommunistává „vedlett” Jordáky Lajos és Simó Gyula – nem zárkóztak el az erdélyi önállóság gondolatától. A Kós kijelentése körül kibontakozott – Balogh Edgár visszaemlékezései szerint személyeskedéstől sem mentes – vitában Bányai és (a korábban szintén madoszista) Fodor-Pataki Ádám az RKP hivatalos irányvonalának megfelelően szólaltak fel. Bányai azzal válaszolt Kós felvetésére, hogy Észak-Erdély különállása csakis ideiglenes lehet. Erdély önállóságát azért sem tartotta reálisnak, mert a jövő a „*gazdaságban is egymásra utalt dunai és balkáni népek demokratikus államszövetsége felé mutat.*”¹⁰⁷⁹ Bányainak ez a kijelentése azt a – térség más országaiban is jelenlévő – elképzelést tükrözi, mely szerint Kelet-Közép-Európa országainak egyetlen konföderációban kellene egyesülnük.¹⁰⁸⁰ Egyben a két világháború közötti publicisztikáját vizsgálva megállapítható, hogy akkori nézetvilágának logikus következménye volt az, hogy eljutott a konföderáció eszméjéig.¹⁰⁸¹ Ez az elem azonban a Jugoszlávia elleni fellépést követően végleg eltűnt hivatalos megnyilvánulásából.

Bányai 1944 novemberében két vezércikket is írt a *Világosságnak*. Az első 1944. november 19-én jelent meg. Ebben mindenekelőtt a Vörös Hadsereg bevonulását felszabadulásként interpretálta: „*Szabaddá vált a szó, amely a hitlerellenes hazafias tábor magyar harcosainak riadóját titokban vitte szerteszét. Továbbra is harcot hirdetünk az emberiség leigázására, népek kiirtására törő hitleri örökség utolsó maradványai ellen, de ezt már nyíltan, emberi méltóságunk birtokában tehetjük. Nyíltan küzdhetünk a szabadságjogok, a nemzeti jogegyenlőség, a népek közötti béke és barátság megvalósításáért. Nyíltan foghatunk soraink megtisztításához a fasiszta*

¹⁰⁷⁷ *Világosság*, 1944. november 28.

¹⁰⁷⁸ Lásd például Balogh Edgár: *Férfimunka*.

¹⁰⁷⁹ *Világosság*, 1944. november 28.

¹⁰⁸⁰ Ezt az elképzelést az 1945 utáni kommunista vezetők közül például Tito és Georgi Dimitrov is támogatta (lásd pl. Hódos György: *Tettesek és áldozatok. Konceptiós perek Kelet-Közép-Európában*. Noran Kiadó, 2005. 39-40.).

¹⁰⁸¹ Bányai első önálló munkája 1938-ban jelent meg *A magyarság a Dunavölgyében. Ezer év tanúsága*. címmel. Ebben a „Duna-menti” népek teljeskörű összefogásának szükségességét hirdeti a fenyegető „német veszéllyel” szemben, de egyben utal rá, hogy az itt élő népek sorsa – a történeti fejlődésből következően is – összefonódott, és kizárólag a közös boldogulás útját választhatják.

fekélytől és vehetjük védelmünkbe tömegeink igazát.”¹⁰⁸² Ezt követően a háború alatt elkövetett bűncselekményeket tematizálva, kihangsúlyozta azokban a magyar vezető körök felelősségét: „A szabad szó őszinte szót is jelent, látszólag néha a kegyetlenségig őszintét. De csak látszólag kegyetlen ez, mint ahogy a sebész annak tűnhet, amikor a szervezet megmentésére késhez nyúl. Nem leplezhetjük, hogy a magyarság történelme során sosem süllyedt oly mélyre, mint a közelmúltban. [Kiemelés tőlem – K.Sz.] A donmenti felperzselt falvak, a Magyarországról deportált zsidók, a felsőerdélyi románok sorsa könyörtelenül vádol.”¹⁰⁸³ Végül Bányai kihangsúlyozta, hogy a felelősséget el kell ismerni, és a romániai magyarságnak a román néppel közösen kell munkálkodnia egy új, élhetőbb jövő megteremtéséért: „Nekünk mindenekelőtt arra van szükségünk, hogy megnyerjük a román nép bizalmát, amelyről minden rosszhiszemű vádaskodás visszapattan majd. Ezt a bizalmat pedig csak úgy nyerhetjük meg, ha kiküszöbölünk sorainkból minden kétes szándékot. Ha nem engedjük meg, hogy népünk élére áldemokraták furakodjanak. Ha derekasan hozzáfogunk ahhoz a nevelőmunkához, amely népünket a fennhéjázó faji előítéletekből, a háborús fasiszta törekvések propaganda-mérgéből teljesen kigyógyítja. Így fog egyszer mind összefonódni a román és magyar nép demokrata törekvése...”¹⁰⁸⁴ 1944. november 28-án megjelent cikkét hasonló elemekből építette fel, itt azonban kissé bővebben kitért a nemzeti önrendelkezés kérdésére is: „ne feledjük el, hogy az önrendelkezés nem széthúzást jelent, kicsinyes elkülönülést, hanem szabad népek szabad testvéresülését, azaz pontosabban: <<hogy az elnyomott nép szabadon, egyenrangúan cselekedhessék és adott esetben, mint szabad és egyenrangú nép új alapon egyesülhessen más néppel. Akár azzal a néppel is, amelytől eddig szabadulni akart.>> (Sztálin) Mert az önálló Erdély gondolatának, mint valami varázseszmének a csillogtatása is csak zavart kelthet ma. A sovinizmust, a nemzetiségi elnyomás gondolatát nem kell feltétlenül Bukarestben vagy Budapesten keresni, mikor itt is oly könnyen fellelhető. A szétaprózódás helyett a politikai történések iránya is a nemzetiségi jogegyenlőségen alapuló nagy egységek felé vezet. A mi esetünkben a gazdaságilag is egymásra utalt balkáni és dunai népek demokratikus államszövetsége felé, amely szoros együttműködésben hatalmas szomszédunkkal, a Szovjetunióval, egyszer mindenkorra meghiusít majd minden Kelet felé történő imperialista

¹⁰⁸² Bányai László: A valóságot be kell vallani. *Világosság*, 1944. november 19. Ugyanez a cikk lejtött a *Népi Egység*ben is, de még november 11-én. Ez is mutatja, hogy a két MNSZ-s lap egy platformon működött. Beke György: I. m. 203.

¹⁰⁸³ Uo.

¹⁰⁸⁴ Uo.

rablóvállalkozást.”¹⁰⁸⁵ Bányai 1945 elején találkozott a Kolozsvárra látogató Illyés Gyulával. Kettejük beszélgetésén Bányai kijelentette, hogy: „*A magyar nép, ellentétben például a románnal, gyökeréig magába vette a hitlerizmust.*” Ez a keményvonalas kijelentés Illyést is megdöbbenetette, aki naplójában a következőket jegyezte le: „*A magyar nép ilyen legyalázását még sohasem hallottam.*”¹⁰⁸⁶

Balogh Edgár az 1980-as évek elején készült interjúkban beszámolt róla, hogy Bányai „feljövetelekor” eszmecsereket folytatott vele arról, hogy a dél-erdélyi magyarságnak kell felfejlődnie az észak-erdélyi magyarság szintjére jogok terén, egyben megegyeztek abban, hogy Kolozsváron lesz az egyesült MNSZ első konferenciája és Kolozsvár lesz a szervezet központja is. Ez utóbbit Bányai és a dél-erdélyi MNSZ vezetőség is vita nélkül elfogadta.¹⁰⁸⁷ A magyarság nemzetiségi jogainak kérdése azonban komoly törésvonalat hozott létre a szervezeten belül. Balogh Edgár 1970-es években felvett visszaemlékezéseiben jellemezte a dél-erdélyi MNSZ vezetést. A magát „népfrontos” szellemiségűnek tekintő Balogh Kurkó Gyárfás személyét tartotta messzemenően a legpozitívabbnak, aki állítása szerint a dél-erdélyiek közül messzemenően a „legrugalmasabb” volt. Kurkó felismerte, hogy az észak-erdélyi MNSZ a szovjet katonai közigazgatás ideje alatt jelentős hatalmi tényezővé nőtte ki magát, és az ebben rejlő hatalmi potenciált feltétlenül ki kell használni.¹⁰⁸⁸ A dél-erdélyi MNSZ-vezetők közül Balogh még Bányait és Csákány Bélát emelte ki, mint prominens személyeket. Bányainak „kitűnő bukaresti kapcsolatait” tartotta legnagyobb erényének, illetve azt a tényt, hogy folyékonyan beszélt románul (a Pozsonyban felnőtt Balogh Edgárral ellentétben).¹⁰⁸⁹ A Bányáival nem szimpatizáló Czikó testvérek sokkal negatívabb jellemrajzot közöltek róla. Czikóék szerint Bányai tudatosan mindig vállalta a pártvonalat az MNSZ-en belül. Szinte mindenkivel szembement, „*nem úgy beszélt mint Kurkó, aki nem lépett át bizonyos határokat, hanem állandóan vádolt*”.¹⁰⁹⁰ Érdekes eleme

¹⁰⁸⁵ Bányai László: A tisztánlátás életkérdés számunkra. *Világosság*, 1944. november 28.

¹⁰⁸⁶ Beke György: I.m. 236.

¹⁰⁸⁷ Molnár Gusztáv interjúja Balogh Edgárral.

¹⁰⁸⁸ Fontos megemlíteni, hogy Kurkó lakatosmesterként élete nagyobb részét Brassóban töltötte és a háború négy éve alatt is jórészt Dél-Erdélyben tartózkodott. Csíkszentdomokosi születésüként viszont szocializációjára a székelyföldi „tömbmagyar” lét is rányomta bélyegét.

¹⁰⁸⁹ Bányai László Sándor ugyanakkor azt állította, hogy a szülei közül egyikük sem beszélt elég magabiztosan románul. Ezt azzal példázta, hogy Bányai míg Bukarestben lakott nem mert román fogorvoshoz menni, inkább Kolozsvárig utazott a kezelés végett (Bányai László Sándor személyes közlése, 2020. szeptember 24.). Az is tény ugyanakkor, hogy Bányai rendszeresen románul szólalt fel a Nagy Nemzetgyűlés ülésein, román szövegeket írt, románul adott interjúkat, így meglehetősen folyékonyan kellett beszélnie a román nyelvet.

¹⁰⁹⁰ Molnár Gusztáv interjúja Czikó Nándorral és Czikó Lőrincsel. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Ötös_öld2b. 1:23–2:22 Czikó Nándor szerint Bányai követelőző is volt: „*Bányait mint embert már az*

azonban a Czikó testvérek elbeszélésének, melyben Bányait hatalomvággal vádolták meg: „*nem túrt maga körül erős embereket, ő inkább parancsolgatni akart. Minket se nagyon túrt meg. [...] Bányai olyan embereket támogatott, akiket tudott mozgatni, parancsolgatni.*”¹⁰⁹¹ Czikóék ugyanakkor elbeszélésükben – szándékosan vagy véletlenül – csúsztattak is, azt állítva, hogy kiváló kapcsolatban volt Leontin Sălăjannal és Juhász Lajossal. Ez a Temesváron eltöltött ideje alatt bizonyíthatóan nem így volt.

Az észak-erdélyi MNSZ még a különállás alatt, 1945. február 18-án saját végrehajtóbizottságot szervezett. Ennek tagja volt többek között Bányai Margit is.¹⁰⁹² Ennek függvényében különös, hogy – annak ellenére, hogy Bányáival együtt ő is már a háború előtt a Kommunista Párt tagja lett – sem azelőtt, sem azután nem töltött be kifejezetten politikai tisztséget. A későbbiekben többen is megvádolták Bányait, hogy visszaélt hatalmával családja javára. A Czikó testvérek szerint egyszer Demeter Jánoson keresztül szerzett kisebbik fiának különszobát az bukaresti egyetem bentlakásában.¹⁰⁹³ Hasonlóval vádolta Csögör Lajos is, aki szerint Bányai feleségét juttatta jól fizető pozícióhoz: „*A reform után egyenesen professzor lett például Bányai felesége is [A Bolyai Egyetemen – K.Sz.] aki Bukarestben lakott és csak fizetésének felvételére járt fel Kolozsvárra.*”¹⁰⁹⁴

1945. március 6-án megalakult Petru Groza kormánya, melyet már teljességgel a Román Kommunista Párt és szatellitpártjai domináltak. Ezt követően a Szövetséges Ellenőrző Bizottság is hozzájárult a román közigazgatás észak-erdélyi visszatéréséhez. Petru Groza egy kormánydelegáció élén március végén körbeutazta a visszacsatolt területet. Az „újraegyesülést” követő időszakban Bányai a Magyar Népi Szövetség két hivatalos sajtóorgánumban, a *Világosságban* és a *Népi Egységben* publikált. Itt megjelent cikkeiből kiolvasható, hogy – egyrészt

illegális időkből ismertem. Ropant félős, kényes, óvatos ember volt. Követelőző volt, tejes kávé, vajás kenyeret, kifilivel, tudomisen mit kért, amikor látogatóba jött. S nálunk nem egy nap, két-három hétig lakott.”

¹⁰⁹¹ Uo.

¹⁰⁹² *Világosság*, 1945. február 18. Az MNSZ észak-erdélyi végrehajtóbizottságának tagjai voltak: Balogh Edgár, Bányai Margit, Csögör Lajos, Demeter János, Fodor-Pataky Ádám, Mezei Lajos, Nagy István, Simon István és Szepesi Sándor. Simon személyazonosságát nem tudtam megállapítani, de a többiek mindannyian illegalisták vagy a MADOSZ vonalán dolgoztak a háború előtt. Az észak-erdélyi megyék képviselőitében, a bizottság tagjai lettek: Borsi József Bihar megyéből, Deák Ödön Szatmár megyéből, Székely Mihály Szamos megyéből, Nemez Lajos Szilágy megyéből, Horváth Dénes Maros-Torda megyéből, Kiss Gyula Udvarhely megyéből, Vargancsik Lajos Csík megyéből és Szász József Háromszék megyéből.

¹⁰⁹³ Molnár Gusztáv interjúja Czikó Nándorral és Lőrincsel, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár, Ötös_zöld2b. 1:23–2:22. Mivel Bányai Péter 1946-ban született, erre legkorábban 1965-ben kerülhetett sor.

¹⁰⁹⁴ *Erdély magyar egyeteme*. II. kötet. Szerk.: Lázók János–Vincze Gábor, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998. 103. A tanügyi reform 1948-ban volt, így Bányai Margitot is ekkor vehették fel a Bolyai Tudományegyetemre.

dél-erdélyi mivoltából, másrészt madoszista múltjából kifolyóan – az észak-erdélyi magyarok követeléseit eltúlzottnak gondolta.¹⁰⁹⁵ *Útjegyzetek Erdély nagy napjaiból* című cikkében, mely a *Népi Egység* hasábjain jelent meg 1945 március 31-én, beszámolt Petru Groza és a kormánydelegáció székelyföldi körútjáról. Ennek kapcsán megjegyezte, hogy „*a fogadás mindenütt meleg, megható, de eleinte mindannyiszor érezni az aggodalmas, szorongó várakozást.*” Véleménye szerint ennek két oka volt: „*Egyrészt a bécsi döntés előtti reakciós román kormányzat itthagott emlékei és méginkább a Maniu-gárdák rémtettei. Másrészt pedig az a propaganda, amit az erdélyi reakció fejtett ki Északerdély [sic!] teljes bekapcsolása előtt Románia közigazgatásába, hogy bizalmatlanságot keltsen a román demokrata erők iránt.*”¹⁰⁹⁶ Kitért arra is, hogy a körút egyes állomásain a felszólaló előljárók burkolt kritikában részesítették a kormányküldöttséget. Marosvásárhely polgármestere, Sóos József, például többször is kihangsúlyozta: „*Mi már megvalósítottuk itt a demokráciát. Most arról van szó, hogy máshol is megvalósuljon ugyanez.*”¹⁰⁹⁷ Bányai a polgármester kijelentésével szemben egyenesen a népi demokrácia képítésének szükségessége mellett érvelt, kihangsúlyozva, hogy a „haladó” demokrácia fogalma a „*néptömegek egyre jobban kiszélesülő harcát jelenti érdekeik közvetlen képviselőjéért és érvényesítéséért.*” Csíkszeredai látogatása kapcsán utalt rá, hogy a delegáció fogadtatása „tartózkodó” volt, főként a Római Katolikus Főgimnáziumban. A személyesen is érintett Bányai kihangsúlyozta, hogy szükséges az, hogy az „iskola szellemisége is megújuljon.”¹⁰⁹⁸ Egy érdekes mozzanat Bányai cikkében, melyben egy fiatal kolozsvári ügyvéddel folytatott beszélgetését írta le. Az ügyvéd annak a véleményének adott hangot, hogy megfelelő garanciákat kellene kérni az új román kormánytól a magyar kisebbség jogainak biztosítására. Bányai erre a következőket válaszolta: „*Számunkra Gheorghiu-Dej, Teohari Georgescu kommunista vezetők személye jelenti a legnagyobb garanciát.*”¹⁰⁹⁹

¹⁰⁹⁵ Itt meg kell említeni, hogy ez a hozzáállás más déli madoszisták gondolatvilágát is jellemezte. Czíkó Nándor szerint például az észak-erdélyi MNSZ követeléseit „*maximalista követelések voltak. Abból lehetett engedni.*” (Molnár Gusztáv interjúja Czíkó Nándorral, Kisebbségkutató Intézet Arhívuma, Kolozsvár).

¹⁰⁹⁶ *Népi Egység*, 1945. március 31. 1.

¹⁰⁹⁷ Idézi: Bányai László: Uo., 2. Bányainak nem ez volt az első konfliktusa a háború utáni marosvásárhelyi vezetőséggel. 1945 februárjában az MNSZ helyi ülésén a központi kiküldöttek (köztük Bányai) ellen foglaltak állást. Antalffy Endre állítólag azzal zavarta meg az MNSZ gyűlést, hogy kikapcsolta a központi világitást az épületben. Bányai 1945. február 11-én a *Népi Egység*ben írt cikket Gáncs és gyűlölet címmel, melyben a helyi MNSZ vezetőket támadta. Beke György: I.m. 205. Ez a mozzanat rámutat arra is, hogy az MNSZ helyi szervezeteinek kiépülése nem mindenhol ment gördülékenyen.

¹⁰⁹⁸ Uo.

¹⁰⁹⁹ Beke György: I.m. 230.

Észak- és Dél-Erdély újraegyesülését követően az MNSZ is egyesülési kongresszust tartott Kolozsváron 1945. május 6-13. között. A kongresszuson az észak- és dél-erdélyi MNSZ prominens képviselői mellett részt vett Petru Groza miniszterelnök és Luka László az RKP főtitkár-helyettese is. Míg Kurkó Gyárfás felszólalásában a „*teljes és soha meg nem bontható demokratikus népi egység*” mellett tett hitet, addig Luka és Groza kijelentették, hogy Románia nemzetiségi politikáját a „teljes egyenjogúság normái” fogják jellemezni.¹¹⁰⁰ A Kongresszuson elfogadták a szervezeti szabályzatot, ebben mindenekelőtt meghatározták, hogy a Romániai Magyar Népi Szövetség „*a romániai magyar nép demokratikus politikai szervezete,*” egyben a romániai magyarság egyedüli érdekképviseleti szerve.¹¹⁰¹

A kolozsvári egyesülési kongresszuson nevezték ki hivatalosan a párt új vezetőségét is. A szervezet elnökévé Kurkó Gyárfást, a MADOSZ korábbi vezetőjét nevezték ki. A párt alelnökei Bányai László (Dél-Erdély), Balogh Edgár (Észak-Erdély) és Oláh Péter¹¹⁰² lettek. Bányait az alelnökség mellett a Sajtó- és Propagandaosztály élére is kinevezték.¹¹⁰³ 1946 januárjában azonban „elfoglaltságára és magasabb beosztására” hivatkozva lemondott a sajtóügyek intézéséről, helyére Méliusz Józsefet nevezték ki. Továbbra is jelen maradt azonban az MNSZ Sajtóbizottságában Méliusszal, Kurkóval, Benedek Marcellel, Gaál Gáborral, Kacsó Sándorral és Kós Károllyal együtt.¹¹⁰⁴ Általánosságban kijelenthető, hogy az MNSZ Országos Végrehajtó Bizottságában a balszárny képviselői voltak többségben: a bukaresti Czikó Nándor és Lőrinc, a temesvári Takács Lajos, a brassói Csákány Béla és a bukaresti Révy Ilona, akik számára elsőbbséget képezett a „demokratikus rendszer” kiépítése a nemzetiségi jogok kivívásával szemben. Ezzel a csoporttal szemben szintén egy korábban illegális párttevékenységet kifejtő „ellenpólus” határozta meg magát, melynek legfontosabb tagjai Balogh Edgár, Demeter János, Kacsó Sándor és Csögör Lajos

¹¹⁰⁰ Mit mondott Luka László, Groza Péter, Kurkó Gyárfás a Romániai Magyar Népi Szövetség első kongresszusán? MNSZ, Kolozsvár, 1945.

¹¹⁰¹ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 375. A Romániai Magyar Népi Szövetség szervezeti szabályzata, 1945.

¹¹⁰² Oláh Péter csikszenttamási földműves volt. Balogh Edgár szerint „*jelentéktelen figura, akinek jobbára reprezentatív szerepe volt a szervezeten belül.*” Kiemelte, hogy Oláh állandóan „*szép székelly népviseletben járt.*” (Molnár Gusztáv interjúja Balogh Edgárral. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.). Czikó Nándor némileg pozitívabb jellemrajzot közölt róla: „*Régi illegalista, rendes komoly ember. Politikailag nem értett sokat a dolgokhoz, de rendes gondolkodású földműves volt.*” (Molnár Gusztáv interjúja Czikó Nándorral és Lőrincel. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.).

¹¹⁰³ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 375. A kolozsvári kongresszus határozata 1945. május 13.

¹¹⁰⁴ MNL OL, XIX-J-1-1 Bányai László iratai. 1/g A Sajtóosztály jelentése. 1.

voltak, ez utóbbi csoporthoz sodródott Kurkó is. Ez az irányvonal úgy vélte, hogy a szervezet népfrontos alapon történő kiépítése összeegyeztethető az RKP irányvonalával.¹¹⁰⁵

Az egyesülési kongresszus kapcsán Balogh Edgár visszaemlékezésében beszámolt egy sajátos eseményről, mely egy érdekes adalékot szolgáltat Bányai akkori gondolkodásához. A kongresszust követően a résztvevők felvonultak Kolozsvár utcáin, a menet élén magyar és román zászlót hordozva. Egy román katonatiszt inzultálta a felvonulókat, megkísérelve a magyar zászlót kitépni vivője kezéből. Balogh meglepetésére a zászló védelmében maga Bányai lépett fel, a következő szavakat intézve a román tiszthez: „*Trebuie să învățați să dați onoare și acesiei!*”¹¹⁰⁶ Ez a mozzanat – amennyiben valóban megtörtént – az 1947-et követő megnyilvánulásaival teljességgel ellentétben áll, és valószínűvé teszi, hogy az „elvtelen magyar egység” mellett való elköteleződése csak később történt meg, a hivatalos pártvonalban bekövetkezett váltás hatására.

Az 1945-ös év folyamán az MNSZ tevékenységét két alapvető elem határozta meg: egyrészt a romániai magyar kisebbséget ért sérelmek folyamatos tematizálása, másrészt a román államhoz és a Groza-kormányhoz való viszony körülhatárolása. A sérelmi politikából – az MNSZ alelnökeként – Bányai is kivette a részét. 1945 decemberében egy népes MNSZ-küldöttség utazott Bukarestbe a román katonai bíróságok¹¹⁰⁷ által dél-erdélyi magyar személyek ellen hozott ítéletek hatálytalanítása végett. A küldöttség tagjai Kurkó Gyárfás, Asztalos Sándor, Révy Ilona és Bányai László voltak.¹¹⁰⁸ Emellett az MNSZ számára az 1945-ös év folyamán kiemelt fontosságú volt a hadifogoly- és internálótáborok felszámolásának elérése, melyben Bányai László is hangsúlyos szerepet játszott. 1945 márciusában Gheorghe Vlădescu-Răcoasa nemzetiségügyi miniszter székelyföldi körútat tett, melynek során felkereste Marosvásárhelyt, Székelyudvarhelyt, Csíkszeredát és Sepsiszentgyörgyöt. Útjának végén a földvári munkatábort is felkereste, ahová

¹¹⁰⁵ Nagy Mihály Zoltán: I. m. 167. és Balogh Edgár: *Férfimunka*. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. „*Az én kommunizmusom népfronti jellegű volt.*” (Molnár Gusztáv interjúja Balogh Edgárral, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár, 49:00-52:00.).

¹¹⁰⁶ „Meg kell tanulnia ennek is tiszteletet adni!”

¹¹⁰⁷ Az 1940–1944 közötti időszakban a román hadbíróságok dél-erdélyi magyarok ellen számos jogsértő ítéletet hoztak, melyeket az új román adminisztráció nem hatálytalanított. Feltűnő, hogy az 1945-ben induló népbírói ítéletkezésben a háború négy éve alatt hozott romániai hadbírósági ítéleteket rendszerint továbbra is hatályosnak tartották, míg az Észak-Erdélyben magyar polgári bíróságok által hozott ítéleteket „fasisztoid jellegük” miatt felülírták (SJANC, Dos. 16/1946. Grigore Răpeanu közbírói hivatalának iratai). Kurkó Gyárfás 1946. március 18-án Székelyudvarhelyen tartott beszéde szerint a közbenjárás eredményes volt: „*katonai közkegyelmet kértünk. Ez a kérésünk eredménnyel járt.*” (ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 375. 3. Az MNSZ Százas Intézőbizottságának ülése 1946. március 18-20. között Székelyudvarhelyen). Lásd még: Beke György: I.m. 129. Beke ugyanakkor úgy értékelt egy Bányaiával, a *Népi Egység*ben készült interjút, hogy: „*Jellegetes példája a magyar lakosság megnyugtató szánt beszámolóknak.*”

¹¹⁰⁸ Tötössy Magdolna: *A Magyar Népi Szövetség története*. Pallas Akadémia, Csíkszereda, 2005. 100.

Kurkó Gyárfás és Bányai László is elkísérte.¹¹⁰⁹ A miniszter már március 22-én ígéretet tett a foglyok szabadon bocsátására, de ez ekkor még nem valósult meg.¹¹¹⁰ 1945 júliusában részben Bányai közbenjárására engedték szabadon az internált Kacsó Sándor újságírót és Vita Zsigmond irodalomtörténészt,¹¹¹¹ augusztustól pedig a táborok felszámolása is megkezdődött.¹¹¹² Egy másik sérelem, melyben a szervezet vezetősége egységesen lépett fel, a CASBI¹¹¹³ ügye volt. A jelzett intézményt 1945. február 10-én, a 91. számú törvény értelmében állították fel. A törvény értelmében mindazon magyar- és német állampolgárságú személyek, illetve magyar és német vállalatok vagyontárgyai, amelyek ún. „vélelmezett ellenségnek” (inamici prezumați) minősülnek, a CASBI és ezáltal a román kormány igazgatása alá kerültek.¹¹¹⁴ Az 1945-ös év folyamán Kurkó, Bányai és Balogh Edgár is több ízben fellepett a CASBI túlkapásaival szemben.¹¹¹⁵ A szervezet hivatalos lapja, a Balogh Edgár főszerkesztésében megjelenő *Világosság* is az 1945-ös év folyamán végig napirenden tartotta a kérdést, amiért a román hatóságok egy hétre betiltották.¹¹¹⁶

A sérelmi politizáláson túl a szervezet előtt álló legnagyobb kihívás az erdélyi határkérdésben és a kisebbségvédelmi garanciák kérdésében való állásfoglalás volt. Az utóbbi kapcsán Kacsó Sándor a nemzetközi garanciák fontosságát emelte ki, az MNSZ vezetőinek többsége viszont elzárkózott Kacsó nézeteitől, mert szerintük a kisebbségi kérdés Románia belügye. Egy sajátos színfoltot képviselt azonban Bányai, aki szerint a nagyhatalmi vetélkedések elkerülése végett helyesebb lenne, ha a magyar nemzetiség jogainak biztosítása valamilyen

¹¹⁰⁹ Hazaengedik az Erdélyből a táborokba hurcolt magyarokat. *Népi Egység*, 1945. március 21.

¹¹¹⁰ Beke György: Sorváltás és sorsvesztés Erdélyben. URL: https://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf2606.pdf - Letöltés 2021. február 24.

¹¹¹¹ *Világosság*, 1945. július 22.

¹¹¹² Ennek körülményei azonban nem ismertek, így azt sem tudjuk mennyiben lehetett a táborok felszámolásában szerepe az MNSZ tiltakozóakcióinak.

¹¹¹³ Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice („Ellenséges Javakat Kezelő és Felügyelő Bizottság”).

¹¹¹⁴ Fontos megjegyezni, hogy a CASBIhoz kötődő levéltári anyagok a mai napig zárolva vannak a romániai levéltárakban. Ebből a szempontból hiánypótló Vincze Gábor: *Magyar vagyon román kézen*. (Pro-Print, Csíkszereda, 2000.) című munkája, melyet azonban kizárólag a magyar külügyi jelentések alapján írt meg.

¹¹¹⁵ Lásd pl. *Világosság*, 1945. július 16., augusztus 13., szeptember 9. Kurkó Gyárfás az 1946. március 18-20. között Brassóban lefolytatott intézőbizottsági ülésen a következőképpen értékelte az intézmény körül kialakult konfliktust: „Ezzel [a CASBIval] kapcsolatban súlyosabb volt a helyzet, mert nem szigorúan a román kormányra vonatkozott, hanem a fegyverszüneti szerződés egyik pontja intézkedett róla, és így a szovjet kormányig kellett az ügyet eljuttatni. A válasz meg is jött és a közeli napokban meg fog jelenni a rendelet, melynek értelmében a román állampolgárságú magyarok ki lesznek vonva a CASBI alól.” (MNL OL, XIX-J-1-1 Bányai László iratai. 1/g 1944-1958. A Romániai Magyar Népi Szövetség Százas Intézőbizottságának 1946. március 18-20-án Brassóban megtartott értekezlete. 8.).

¹¹¹⁶ Lönhárt Tamás: *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării comunismului*. Editura Argonaut, Kolozsvár, 2008. 102. A CASBI egészen 1948-ig létezett, ekkor az intézmény által zárolt „idegen” vagyont a román állam államosította, így a bizottság működésére sem volt többé szükség.

formában a Szovjetunióra lett volna bízható.¹¹¹⁷ A határkérdésben is ez a keményvonalas álláspont határozta meg az MNSZ-vezetőség álláspontját. Ennek kapcsán fontos kiemelni, hogy az MNSZ elnökségében helyet foglaló személyek mindannyian kommunista mozgalmi múlttal rendelkeztek, és a MADOSZ vezetőségi tagjaiként már a két világháború közötti időszakban a magyar revizionizmussal szemben határozták meg magukat. Ennek megfelelően értelemszerű volt, hogy 1945 után is a magyar-román határkiigazítás ellen foglaltak állást, mely az 1945. november 15-18. között elfogadott marosvásárhelyi kiáltványban öltött testet. A szervezet vezetői tisztában voltak vele, hogy az erdélyi magyarság jelentős része határkiigazítást szeretne, a vásárhelyi nyilatkozat elfogadása felveti, hogy esetükben a kommunista pártfegyelem felülírta a politikai érdekeket. Ezt érzékelteti az a mód, ahogyan Méliusz József értékelte a későbbiekben a nyilatkozat elfogadását: „*Kommunisták voltunk, a pártot akartuk segíteni, Kurkót ez különösen nehéz helyzetbe hozta, nem voltak alternatívák az elképzeléseinkben, tudtuk, hogy a kommunista párt legnagyobb segítsége a romániai magyar közösség, amely az első választásokon döntően esik latba. Luka ezt a követelést képviselte, Groza a taktika kérdésében rugalmasabb pozíciót vett fel. Még Bányai is arra kényszerült az MNSZ-en belül, hogy áttételesen fogalmazzon.*”¹¹¹⁸

Az MNSZ Központi Intézőbizottsága 1945. november 15-18. között Marosvásárhelyen ülésezett.¹¹¹⁹ Katona-Szabó István visszaemlékezése szerint a kiáltványt Bányai László olvasta fel.¹¹²⁰ A szöveg központi eleme a „nemzetiségi kérdés nem határkérdés” tézis. A kiáltványban az MNSZ – a teljes romániai magyarság nevében fogalmazva – hitet tett a Groza-kormány és a „demokratikus nemzeti egység” mellett, melyet interpretációjuk szerint az ODA testesített meg.¹¹²¹ „*A Romániai Magyar Népi Szövetség Központi Intézőbizottsága 1945. november 15-18.*

¹¹¹⁷ Nagy Mihály Zoltán: I. m. 144. Az MNL OL-ban őrzött iratanyag szerint egyes MNSZ-tagok még ennél radikálisabb nézeteket is vallottak. Egy bizonyos Csoboth Károly marosvásárhelyi párttag előbb 1944. november 21-én, majd 1945. június 25-én egy javaslatot juttatott el az országos vezetőséghez, melyben elképzeléseit a következő pontokban foglalta össze: „1. Demokratikus közigazgatás létesítése orosz főnhatóság alatt. 2. Országhatárunk megszüntetése Oroszország között [sic!]. 3. Pénzbevéltés, kulcs megállapítása a pengő, a lei és a rubel között.” (MNL OL, XIX-J-1-1. Bányai László iratai. 1/e. Javaslat). Valószínűleg ez a javaslat egyedi és széles körben nem támogatott volt.

¹¹¹⁸ Molnár Gusztáv interjúja Méliusz Józseffel, Kettes_zöld2b. 1:35-2:42. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

¹¹¹⁹ Katona Szabó István, aki ekkor a Bolyai Egyetem diákságának képviseletében volt az MNSZ intézőbizottsági tagja, emlékiratában részletesen beszámolt az intézőbizottsági ülés menetéről, mely szerinte kifejezetten eseménytelen volt a kiáltvány elfogadásáig (Katona Szabó István: *Nagy remények kora*. I. Magvető Kiadó, Budapest, 1990. 283-300.).

¹¹²⁰ Katona-Szabó István: I. m. 287.

¹¹²¹ „*Meg vagyunk győződve, hogy a fasiszta rablőháború folytán reánk szakadt nyomorúságból csak egy kivezető út van: a román haladó demokráciával való szoros együttműködésünk.*” Katona Szabó István: I. m. 288.

*között Marosvásárhelyen tartott Intézőbizottsági ülésén hitet tesz a román népi demokráciával kötött szövetsége és a széles demokratikus alapon álló Groza-kormány iránti bizalma mellett.*¹¹²²

A kiáltvány leginkább vitatott részében az MNSZ kiállt Románia területi integritása mellett. *„Tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása nem határvkérdés, hanem a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség tényleges megvalósításának, a határok feloldásának kérdése. [A klasszikus lenini elvek – szerző megj.] Nem helyeselhetünk semmiféle áttelepítést, amely anyaföldünkötől szakítana el. Nem helyeselhetünk semmiféle olyan törekvést, amely a bécsi döntéshez hasonló módszerrel, a nemzetközi reakció szolgálatában Erdélyből újra háborús tűzfészket teremtené.”*¹¹²³ A marosvásárhelyi kiáltvány jelentősége egyrészt nem elbagatellizálható, amennyiben Gheorghe Tătărescu román külügyminiszter a párizsi békekonferencián felolvasta, mint a romániai magyarság egységes akaratát. Másrészt a kiáltvány már a felolvasását követően súlyos konfliktust idézett elő előbb az Intézőbizottságon, majd a szervezeten belül is. Míg az egykori madoszisták egységesen kiálltak a kiáltvány szükségessége mellett,¹¹²⁴ addig a „társutasok” támadták annak a határvkérdésre vonatkozó passzusait. A szociáldemokrata Nagy Géza¹¹²⁵ felszólalásában egyrészt kétségbe vonta az MNSZ hatáskörét egy, a teljes erdélyi magyarságot érintő kiáltvány kiadására, majd követelte a határvkérdésre vonatkozó teljes passzus eltörlését.¹¹²⁶ A vásárhelyi kiáltvány körül kialakult vita eredményeként 1946. január 28-án a Nagy Géza körül szerveződő ellenzéki csoportosulás követelte az MNSZ teljes vezetőségének lemondását.¹¹²⁷ A kiáltvány eredményeként többször is előfordult, hogy az MNSZ helyi szervezetei tiltakozásként beszüntették az érdemi munkát. Nagy Mihály Zoltán a Bihar, Szatmár, Szilágy és Máramaros megyei MNSZ-szervezetekről közöl adatokat, de kitér rá, hogy 1945. december 2-án Kurkó Gyárfás, Mezei Lajos és Bányai László együttesen kellett leutazzanak Tordára, ahol az intézőbizottsági ülésen a vezetőség egyszerűen nem jelent meg.¹¹²⁸

¹¹²² Uo., 289.

¹¹²³ Uo., 287. és Balogh Edgár: *Férfimunka*. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 121.

¹¹²⁴ Mindössze Csögör Lajos, a Bolyai Tudományegyetem rektora javasolt némi „fogalmi tisztázást,” de a tartalommal egyetértett. Ugyanakkor Katona Szabó István hallomásból tudni vélte, hogy a kiáltvány körül az MNSZ vezetőségén belül is parázs viták zajlottak, Bányai és Demeter János között pedig kis híján tettelegességre is sor került. Azonban Demetert sem a határvkérdésre vonatkozó passzus zavarta, hanem attól tartott, hogy elvesztik a magyar közösség támogatását. Idézi: Beke György: I.m. 327.

¹¹²⁵ Nagy Géza az MNSZ-en belül az oktatásügyi bizottságot vezette. 1947-ben kizárták az MNSZ-ből, majd az SZDP és az RKP kieroszakolt egyesülését követően létrejött Román Munkáspártba nem vették fel, mint „jobboldali szociáldemokratát.” 1952-1954 között bírósági ítélet nélkül kényszermunkára hurcolták a Duna-csatornához.

¹¹²⁶ Katona Szabó: 291-292.

¹¹²⁷ Balogh Edgár: I. m. 130.

¹¹²⁸ Nagy Mihály Zoltán: I. m. 131.

A kiáltványt követően Erdély több településén MNSZ-ellenes rölapokat és verseket terjesztettek, mint például: „*Kurkó, Balogh és Bányai / magyar népnek árulói.*”¹¹²⁹ Hasonlóan lesújtóan értékelte a vásárhelyi kiáltványt az ekkor már RKP-tag Jordáky Lajos: „*Az MNSZ vásárhelyi gyűlése kudarcba fulladt – írta. – Bányaiék terve már a végrehajtóbizottságban elbukott. A nyilvános nagygyűlésen 700 ember volt. Luka beszédét megzavarták, s csak Groza mentette meg a helyzetet.*”¹¹³⁰ Kolozsváron sem volt más a helyzet, Jordáky megállapította, hogy az erdélyi magyarság egyre inkább csalódott az MNSZ-ben.¹¹³¹ Akkori álláspontja szerint az MNSZ azért volt népszerűtlen, mert az RKP irányvonalát követte a békeszerződés kérdésében ahelyett, hogy az „elégedetlen erdélyi magyar tömegek” élére állt volna.¹¹³² A kritikus közhangulat miatt az MNSZ vezetősége hivatalos nyilatkozatot volt kénytelen kiadni, melyben cáfolta, hogy „eladta Erdélyt.”¹¹³³ Az MNSZ-ellenes közhangulat erősödése nagy mértékben szerepet játszhatott abban, hogy Kurkó Gyárfás és az „észak-erdélyiek” (Balogh, Csögör, Demeter) a későbbiekben vállalták a nyílt konfliktust a párt- és egyben államvezetéssel, amennyiben úgy ítélték meg, hogy az a romániai magyarság érdekeit sértő rendelkezéseket hoz. Bányai ellenben utólag is helyesnek és szükségesnek ítélte meg a vásárhelyi kiáltvány kibocsátását. 1945 decemberében egy brassói gyűlésen a következő kijelentést tette: „*Azt mondták a reakció fizetett ügynökei, hogy mi eláruljuk Erdélyt és a magyarságot. A valóságban az a helyzet, hogy a reakció akarja eladni Erdélyt a háborús nemzetközi reakciónak! A mi keserűségünket akarják kihasználni, hogy ellentéteket támasszanak az itt élő magyarság és románság, Magyarország és Románia között, hogy Kelet-Európában bonyodalmakat teremtsenek.*”¹¹³⁴ Később, az 1946. március 18-20. között Brassóban megtartott intézőbizottsági ülésen a következőképpen fogalmazott: „*A Vásárhelyi Kiáltványt senki sem cáfolta meg. Az idők százszázalékosan igazoltak minket.*”¹¹³⁵

Bár a szervezet belső ellenzékét 1946 folyamán sikerült elhallgattatni, ez év nyarán mégis jelentős változásra került sor a vezetőségben. 1946 júniusában a székelyudvarhelyi MNSZ

¹¹²⁹ Vincze Gábor: I. m. 265.

¹¹³⁰ EME Jordáky naplók i. m. 1945. 11. 21-i naplóbejegyzés.

¹¹³¹ Uo. 1945. 11. 22.

¹¹³² Jordáky Lajos kihallgatási jegyzőkönyve. ACNSAS, Fond Penal 000217, dosar 12, 82.

¹¹³³ PIL, 923. fond, Bányai László hagyaték, F.2. dosszié. Az MNSZ elnökségének nyilatkozata. A Csík megyei Siguranța beszámolt róla, hogy Csátószegen 1945 októberéig egyes helyi magyarok Czikót, Kurkót és Bányait szidalmazták, mint a romániai magyarság árulóit (SJANC, Fondul Inspectoratul de Poliție Cluj, Dos. 160/1945.).

¹¹³⁴ Bányai László nagyszabású beszédben ismertette a brassói gyűlésen a Magyar Népi Szövetség Marosvásárhelyen megszabott politikai irányvonalát. *Népi Egység*, 1945. december 4. In: Beke György: I.m. 338.

¹¹³⁵ MNL OL, XIX-J-1-1. *Bányai László iratai.* 1/g

kongresszuson Bányai Lászlót és Balogh Edgárt lemondatták az alelnöki pozícióból és június 28-án Kacsó Sándorral és Köteles Istvánnal helyettesítették.¹¹³⁶ Bányai félreállításához az egyre nyíltabb konfliktus vezetett Kurkó Gyárfással, mely a kisebbségi jogok eltérő értelmezése körül alakult ki. Bányai a romániai magyarság kisebbségi jogainak biztosítását két úton képzelte el: a tömb-magyarlakta Székelyföld számára területi autonómia megadásával,¹¹³⁷ míg a szórvány számára az egyéni jogok kiteljesítését vetette fel, mint célkitűzést.¹¹³⁸ Kurkó Gyárfás, Demeter János és a „centrum” képviselői ezzel szemben az MNSZ önkormányzati jellegű átalakítását tartották reálisnak, melyet egy új nemzetiségi törvényen keresztül biztosítottak volna. Balogh Edgár szerint Kurkó egy ízben kijelentette: „*Minden magyar az MNSZ-hez tartozik. Azontúl lehet kommunista, szociáldemokrata, tartozhat bármilyen egyházhoz.*”¹¹³⁹ Ez az elképzelés a teljes romániai magyarságot az MNSZ, mint érdekképviselő keretén belül szervezte volna meg, az állam és társadalom centralizálására törekvő kommunista párt számára azonban értelemszerűen elfogadhatatlan volt. Bányai lemondatásának oka érződik ki burkoltan egy interjúból, melyet Kurkó adott a *Népi Egység* újságírójának a székelyudvarhelyi kongresszus végén: „*Dél-Erdélyben meg volt bénítva a nemzeti öntudat. Észak-Erdélyben álnemzetieskedés volt uralmon. [...] Dél-erdélyi szervezeteinkben és vezetőségünk lelkében nem volt eléggé elmélyülve a nemzeti felelősség öntudata, nem bírtak a kisebbségi sorsból kellő lendülettel felszabadulni. [Kiemelés tőlem – K.Sz.] Észak-Erdélyben az elcsüggedés és a demokráciával szembeni bizalmatlanság következtében egészséges politikai magatartásunk szintén nem talált kellő jóhiszeműségre. E között a két kö között örlődött központi vezetőségünk.*”¹¹⁴⁰

A Kurkó és Bányai között kialakult konfliktus a szervezeten belül is nyíltan jelentkezett. Katona Szabó István visszaemlékezésében beszámolt egy Szabédi Lászlóval 1945 nyarán folytatott beszélgetéséről. Szabédi a Kurkó-Bányai konfliktust lényegében hatalmi harcként értékelte: „*Sokan azt hiszik, hogy Kurkó csupán báb, a Bányai kreatúrája, akit az tetszés szerint mozgat. Nagy tévedés. Bányai szeretné, hogy így legyen, de nem fog sikerülni neki. Kurkó a maga útját járja.*”¹¹⁴¹ Hasonlóképpen interpretálta az MNSZ két prominens személyisége közötti

¹¹³⁶ Uo., 165.

¹¹³⁷ Ez végül 1952-ben – szovjet nyomásra – megvalósult Magyar Autonóm Tartomány néven. 1968-ban, a megyésítéskor felszámolták. Az MAT történetét illetően lásd: Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952-1960)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.

¹¹³⁸ *Világosság*, 1945. május 13.

¹¹³⁹ Molnár Gusztáv interjúja Balogh Edgárral. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

¹¹⁴⁰ Beke, I.m. 578.

¹¹⁴¹ Katona Szabó István: *A nagy remények kora*. I. kötet. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 281.

konfliktust Méliusz József,¹¹⁴² és a – Bányai iránti rokonszenvvel egyáltalán nem vádolható – Czikó testvérek is.¹¹⁴³ A két személy közti konfliktust Gáll Ernő utólag elsősorban a magyar intézményhálózathoz való viszony függvényében oldotta fel: „*[Kurkó] a Magyar Népi Szövetség politikájában korrekt, a pártvonalnak megfelelő politikát folytatott, azonban ha Bányaihoz viszonyítom például azt kell mondanom, hogy intranzigesebb magyar politikát képviselt. Jobban ragaszkodott a magyar intézmények, például az önálló magyar szövetkezeti hálózat fenntartásához, mint Bányaiék, akik elfogadták azt az – egyébként internacionalista mezben jelentkező – érvelést, hogy egy országban nincsen szükség különféle nemzetiségek szerint kialakított szövetkezeti hálózatra. Az egységes szövetkezeti hálózat képviseli a haladást, melyen belül a magyarság nyilván megtalálja a maga érdekeinek vagy a maga törekvéseinek is a terét. [...] Ezek az emberek [Bányai és mások] nem akarták Kurkó nimbuszát és presztízsét elfogadni.*”¹¹⁴⁴

Bányai az 1946. június 27-i székelyudvarhelyi kongresszust követően nem csak az alelnöki pozícióját veszítette el, hanem a Közművelődés- és Propagandaügyek Bizottsága éléről is leváltották, Balogh Edgárral helyettesítve őt.¹¹⁴⁵ A két kulcsfontosságú pozíció elvesztésével Bányainak nem maradt beleszólási lehetősége a szervezet országos ügyeinek intézésébe,¹¹⁴⁶ bekerült azonban a *Világosság* szerkesztőbizottságába.¹¹⁴⁷ Vele együtt háttérbe szorultak az RKP-hű irányvonal más képviselői is: Czikó Nándor és Lőrinc, Takács Lajos, Csákány Béla. A megváltozott irányvonalat jól mutatja, hogy 1946 júniusában olyan új személyek kerültek be a

¹¹⁴² Méliusz szerint: „*Kurkó egy biztos pont volt Bányai túlzásaival, Balogh következtelenségével szemben.*” Méliusz Bányait „merev dogmatistaként” jellemezte (Molnár Gusztáv interjúja Méliusz Jóseffel, Kettes_piros2a.. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. 0:00-25:00).

¹¹⁴³ Czikó Nándor szerint: „*Laci mindig oda állt, ahol a többség volt.*” (Molnár Gusztáv interjúja Czikó Nándorral és Lőrincsel. 2:11-2:28, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.).

¹¹⁴⁴ Interjú Gáll Ernővel, I.m. 71.

¹¹⁴⁵ ANR ANIC, Fond nr. 27, Rola 375. 8. o. Jelentés az országos intézőbizottság 1946. október 22-én Kolozsvárra összehívott ülésére.

¹¹⁴⁶ Az MNSZ intézőbizottsági üléseken ritkán szólal fel és általánosságban ritkán jelentkezik neve az iratokban egészen Kurkó eltávolításáig.

¹¹⁴⁷ Sajátos, hogy éppen Bányait éppen Balogh Edgár támogatta. 1946 áprilisában a következőket írta az MKP vezetőségéhez: „*Itt különösen fontosnak tartom a román belpolitikai életben való jártasságot is, ezért ajánlom Bányai elvtárs bekapcsolását a Világosságba A brassói értekezlet előtt nem ajánlottam, mert az volt az érzésem, hogy a legszélesebb demokratikus összefogás megteremtésében és a magyar reakciónak saját terepén, az olyannyira magának lefoglalt sérelmi politikában való elszigetelésében nem halad az élen, ma azonban, amikor egy eredményes új szakasz után új feladatokra meg kell erősítenünk a román demokráciával való kapcsolatainkat, bizalmat keresvén, immár nem egy szekta, hanem kibontakozó népi egységünk számára, nem tudnék nálánál felelősebb embert sajtónk politikai irányítására. A román belpolitikai életben való jártassága feltétlenül szükségessé teszi szerepét a nagyranőtt jelentőségű Világosságnál.*” Vincze Gábor: A Magyar Népi Szövetség válsága. In: Uő.: *Illuzók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből.* Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 292.

Központi Intézőbizottságba, mint Sass Kálmán érmihályfalvi református lelkész¹¹⁴⁸ vagy Antal Dániel,¹¹⁴⁹ aki elvállalta az MNSZ gazdasági bizottságának vezetését.¹¹⁵⁰ Érdekes adalék, hogy a Központi Iroda jelentése szerint egy kolozsvári ferences szerzetes, Páter Gábor Gyula is meg szeretett volna jelenni az MNSZ intézőbizottságának brassói ülésén. Ezt azonban Boros Fortunát¹¹⁵¹ tartományi rendfőnök megtiltotta neki.¹¹⁵² Bányai hivatalosan nem szólalt fel a szervezet népfronti kiszélesítése ellen, de egyes beszédeinek tükrében valószínű, hogy határozottan ellenezte azt.¹¹⁵³

Bányai László 1947 májusa előtt utoljára az MNSZ Végrehajtó Bizottságának 1946. szeptember 6-i ülésén volt jelen, de már itt sem szólalt fel.¹¹⁵⁴ Ezzel párhuzamosan szembetűnő az MNSZ hivatalos nyilatkozataiban bekövetkező radikalizálódás. Erre egy jó példa a VB által elfogadott határozat, melyet a Nemzetiségi Minisztériumhoz intézett 1946. augusztus 27-én: *„A végrehajtóbizottság utasítja a bukaresti irodát, jelentse a Nemzetiségi Minisztériumnak, hogy az MNSZ nem hajlandó a régi nemzetiségi törvény alapján tárgyalni, ellene van annak, hogy a törvény végrehajtási utasításait most kidolgozzák és továbbra is követeli az új nemzetiségi törvény kihozatalát, annak a szövegnek az alapján, melyet politikailag az illetékes szervekkel az MNSZ már megtárgyalt.”*¹¹⁵⁵

¹¹⁴⁸ Sass Kálmán a két világháború között előbb Mezőtelegden, majd Érmihályfalván volt lelkész, de 1937-ben kiutasították az országból „nacionalista izgatás” miatt. A második bécsi döntés után tért haza, 1944 őszén ő bújtatta el a szovjet partizánként Erdélybe „átdobott” Maléter Pált a magyar csendőrök elől. A magyarországi forradalmat követő romániai megtorlási hullám idején letartóztatták, majd az „érmihályfalvi csoport” elnevezést viselő koncepciós perben hazaárulás vádjával halálra ítélték (Maléter köszönőlevele volt a fő „bizonyíték” ellene) és 1958. december 2-án Szamosújváron kivégezték.

¹¹⁴⁹ A két világháború között az EMGE igazgatója, a második bécsi döntést követően az Erdélyi Párt színeiben behívott képviselő volt a magyar Országgyűlésben. 1944 szeptember-októberében Szamos megye alispánja lett.

¹¹⁵⁰ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 375. 18-19. Proces verbal al lucrărilor plenarei CC al UPM din 18-20 martie 1946 de la Braşov [Jegyzőkönyv az MNSZ KB ülésének brassói munkálatairól 1946. Március 18-20. között]. Antal Dániel a Végrehajtóbizottságnak is tagja lett, személye némileg kirívó ha figyelembe vesszük, hogy a VB többi tagja (Kacsó Sándort kivéve) illegalista múlttal rendelkező kommunista párttag volt (A VB tagjai: Kurkó Gyárfás, Antal Dániel, Balogh Edgár, Bányai László, Benke Pál, Czikó Nándor, dr. Csákány Béla, dr. Demeter János, dr. Fazakas Lajos, Kacsó Sándor, Kiss Gyula, Lőrincz László, Mezei Lajos, Oláh Péter, Szepesi Sándor, dr. Takáts Lajos, Révy Ilona).

¹¹⁵¹ 1951-ben letartóztatták és a Duna-csatornához hurcolták kényszermunkára. Itt halt meg 1953-ban, egyes források szerint lapáttal agyonverték.

¹¹⁵² MNL OL, XIX-J-1-1, *Bányai László iratai.* 1/g, A Központi Iroda jelentése.

¹¹⁵³ *„A nép, a társadalom olyan, mint a mi szervezetünk. Egység kell minden egyes porcikájába, de a fekélyt ki kell operálni. Nem lehet egység a rákfenevel. Nekünk is politikai harcot kell folytatnunk minden rákfene ellen [...] operálni ott kell, ahol már nincs más tennivaló.”* (MNL OL, XIX-J-1-1. *Bányai László iratai.* 1/g).

¹¹⁵⁴ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 376. 28. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1946. szeptember 6-i üléséről.

¹¹⁵⁵ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 376. 36. Jegyzőkönyv a Végrehajtó Bizottság 1946. augusztus 27-i üléséről.

A törésvonalak ellenére az MNSZ is készült az RKP oldalán az 1946. november 19-i választásokra, tömegszervezeti szerepéből kifolyólag Demokrata Pártok Szövetsége¹¹⁵⁶ elnevezésű pártszövetség keretében. Bányai fontos szerepet játszott a választási propaganda kifejtésében.¹¹⁵⁷ Egy 1946. október 12-i cikkében hitet tett a baloldali blokkal való szövetség fontossága mellett. A Baloldali Blokk győzelmétől a nemzeti jogegyenlőség megvalósítását és a sovinizmus felszámolását várta.¹¹⁵⁸ Bányai kijelentette, hogy „a reakció más népek elnyomására törve saját népét is gúzsba köti.” Végeredményben kiemelte az erdélyi magyar kisebbség bukaresti képviselőitnek fontosságát is: „*Egyik sürgető feladatunk: sajátos kérdéseink ismertetése a román demokrata közvélemény előtt, sőt szakszerű ismeretünkkel befolyjni nemzetiségi ügyeink rendezésére az államgépezetbe is.*”¹¹⁵⁹ A választási szövetség ellenére azonban kiemelendő, hogy az MNSZ – az RKP részéről megnyilvánuló igény ellenére – külön listán indult. Kurkó Gyárfás 1946. március 18-án Székelyudvarhelyen elhangzott beszédében kihangsúlyozta, hogy „...a Romániában élő magyar nép egyenjogúságáért folytatott küzdelmet a román demokratikus erők oldalán és segítségével kívánja folytatni. [...] Ennek érdekében úgy határozott, hogy önálló listával indul, mert ezzel biztosítja népi tömegeink egységes felvonulását a demokrácia oldalán...”¹¹⁶⁰ Az MNSZ Országos Végrehajtóbizottsága 1946. áprilisában Kolozsváron kiáltványt intézett a romániai magyarsághoz. Ebben ugyanezt a kettőséget fogalmazta meg. Míg kihangsúlyozta, hogy a „reakció” veszélyt jelent a „demokratikus fejlődésre,” addig a kiáltvány egyáltalán nem említette a Román Kommunista Párt szerepét a reakció elleni harcban, ellenben kihangsúlyozta, hogy „*Magyar Testvérek! Saját erőnkre vagyunk utalva. Jövönk attól függ, hogy mekkora elszántsággal és áldozatkészséggel és milyen egységben sorakozunk fel a közös feladatok megoldására. Aki felelősséget érez a népéért, nem zárkozhatik el!*”¹¹⁶¹ Bányai 1946. márciusában – még MNSZ alelnökként tartott – brassói felszólalásában elviekben támogatta az önálló listán indulást, de

¹¹⁵⁶ Blocul Partidelor Democrate. A szövetség tagjai voltak az RKP, az RSZDP, az Ekésfront, a Nemzeti Liberális Párt – Gheorghe Tătărescu vezette frakciója, a Nemzeti Parasztpárt – Anton Alexandrescu vezette frakciója (szalámitaktika), a Demokratikus Zsidó Népközösség és az MNSZ.

¹¹⁵⁷ Az MNL OL-ban őrzött iratok tanúsága szerint részt vett a választási kampányplakátok és szórólapok átjavításában is (MNL OL, XIX-J-1-1. *Bányai László iratai*. 1/k. „Jusson eszedbe!” – Bányai javításaival és „Magyarok!”).

¹¹⁵⁸ Bányai László: A tények világánál. In: *Világosság*, 1946. október 12.

¹¹⁵⁹ Uo.

¹¹⁶⁰ ANR ANIC, Fond nr. 27, Rola 375. 9-10. A székelyudvarhelyi intézőbizottsági ülés 1946. március 18-20. között.

¹¹⁶¹ ANR ANIC, fond nr. 27, Rola 375. 11-12. Az MNSZ VB kolozsvári kiáltványa 1946. áprilisában.

kihangsúlyozta, hogy ennek egy „demokratikus magyar listának” kell lennie.¹¹⁶² Kihangsúlyozta, hogy az MNSZ bár független szervezet, de egyben az ODA tagja is, ezt a kettősséget pedig össze kell hangolni.¹¹⁶³ Végül kihangsúlyozta, hogy kiemelten fontos, az MNSZ keretében oldódjon meg teljességgel a magyar egység. Itt főként a Szociáldemokrata Párt magyar tagozataival való együttműködés feltételeinek megteremtését hangsúlyozta ki, kiemelve, hogy kívánatos lenne, hogy az SZDP képviselői is az MNSZ listáján induljanak.¹¹⁶⁴

Itt érdemes röviden kitérni a Szociáldemokrata Párt és az MNSZ viszonyára, mely koránt sem volt felhőtlen. Lakatos István kolozsvári tagozati vezető visszaemlékezéseiben konkrétan bevallotta, hogy személy szerint nem bízott az MNSZ vezetőségében, már csak azok kommunista párttagságából kifolyólag sem. Ennek a véleményének azonban időnként a szociáldemokrata *Erdély* hetilap hasábjain is hangot adott. Elsőként 1945. november 28-án, egy vezércikkben reagált Balogh Edgárnak a *Világosságban* megjelent cikkére. Balogh ebben a magyar szociáldemokraták hibájaként róttá fel, hogy nem csatlakoztak az MNSZ-hez, és nem vettek részt annak munkájában. Lakatos cikkében kihangsúlyozta, hogy a Szociáldemokrata Párt nagymúltú szervezet, mely már a két világháború között is részt vett a kisebbségi jogokért folytatott harcban. Emellett kihangsúlyozta, hogy „*vannak még magyarok, akik nem hajlandók a Bányai László, Balogh Edgár, vagy Czikó Nándor által prédikált utat követni. És ezek sokan vannak, rendkívül sokan, és ezeknek nevében mégis csak nem beszélhet a Magyar Népi Szövetség.*”¹¹⁶⁵ Emellett barátilag felvetette az MNSZ vezetősége számára: „*Mi nem veszekedni akarunk, csak figyelmeztetjük barátságosan, elvtársakhoz méltóan a Magyar Népi Szövetség vezetőségét, hagyjon fel ezzel a mókával, ne nagyképiüsködjön és ne beszéljen azoknak a nevében, akik erre megbízást nekik nem adtak. Minket nem lehet zugó, harsogó frázisokkal elszédíteni. Magyar egység, közös sors, elszigetelődés? Antal Istvántól Imrédyig mindenki ezt hajtogatta, de mi akkor sem hatódtunk meg,*

¹¹⁶² „Ténylegesen olyan demokraták legyenek a listán, akik megfelelően képviselik a magyar nép érdekeit a parlamentben. A parlamenten keresztül a magyarságnak sokkal több sérelme fog megoldódni, mint kérvényezéssel!” (MNL OL, XIX-J-1-1. Bányai László iratai. 1/g).

¹¹⁶³ „A demokrata arcvonal tiszteli függetlenségünket, mert tudja, hogy van bennünk annyi demokratikus [olvashatatlan], amely olyan határozatot fog hozni, amely helyes. Össze kell mindig hangolnunk az elvi hajlékonyságot a politikai hajlékonysággal.” (Uo.)

¹¹⁶⁴ Uo. Lakatos István kolozsvári szociáldemokrata tagozati vezető emlékirataiból tudjuk, hogy ez nem valósult meg. Lakatos egyébként személy szerint sem bízott Bányaiában, mert – az általa használt kifejezéssel – úgy gondolta, hogy Bányai egy „sötét csirkefogó”. (Molnár Gusztáv interjúja Lakatos Istvánnal. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, 1:26-1:42, Kolozsvár.)

¹¹⁶⁵ Lakatos István: Legyünk őszinték egymáshoz! *Erdély*, 1945. november 28. 1.

mert mint marxisták, tudjuk azt, hogy nemcsak az angol, a német vagy a román, hanem a magyar nép is osztályokból áll. Tehát a népi egység fából vaskarika.”¹¹⁶⁶

Egy későbbi informátori jelentés szerint azonban Bányai kifejezetten nehezményezte, hogy az 1946-os választáson nem került fel a képviselői listára: „Nagyon rosszul esett neki, hogy az 1946-os választások alkalmával nem volt jelölt, de ugyanebben az időben az MNSZ Kurkó befolyása alatt volt, aki kijelentette, hogy Bányai túl baloldali. Ennek megfelelően súlyos ellentétek voltak közte, Kurkó és Méliusz között. Kurkó el is ismerte, hogy soha nem szimpatizált vele.”¹¹⁶⁷ Jakab Sándor egy későbbi visszaemlékezésében azt állította, hogy személyesen ő vette le Bányait a választási listáról: „...a népi szövetség listája, amelyiken rajta volt a Bányai neve is, és akkor olyan világ volt, hogy én ezt minden további nélkül kihúztam, avval, hogy aki a pártot úgy képviseli, hogy megutáltatja nem csak saját magát, hanem a pártot is a munkatársaival és a magyarokkal, az nem képviselheti a Magyar Népi Szövetségen keresztül a pártot. [...] Tudom, hogy megfenyegettem, hogy ha továbbra is ilyen magatartása van és a párt politikáját így elferdíti, mert románosabb politikát akar, mint a párt, akkor szervezeti intézkedéseket fogunk ellene létesíteni.”¹¹⁶⁸ Jakab elbeszélése azonban fenntartásokkal kezelendő. Kérdéses, hogy Jakab Sándornak mennyi befolyása volt az MNSZ belső ügyeire, az azonban sajátos, hogy ő vádolta meg Bányait romános politikával, miközben a román pénzügyminisztérium alkalmazottjaként nevét Jakab Sándorról Alexandru Iacobra románosította. Ugyanígy az sem igazolható, hogy a Bányai által képviselt vonallal a pártvezetés vagy akár külön Luka László nem értett volna egyet.

A választási csalások eredményeként a BPD az összes leadott szavazat 84 százalékát szerezte meg. Az MNSZ 8,2 százalékot szerzett, ezzel összesen 29 képviselőt juttathatott be a bukaresti parlamentbe.¹¹⁶⁹ Az 1946-os választás már hivatalosan is biztosította a stabil többséget az RKP és szövetségesei számára. Ugyancsak fontos tényező volt a párizsi békeszerződés 1947-es megkötése, valamint a hidegháborús hangulat erősödése. Ezek a tényezők együttesen vezettek a kommunista pártok által dominált egypártrendszer kiépülésének felgyorsulásához a szovjet megszállás alá került államokban. 1947-től kezdetét vehette a román belpolitikai élet

¹¹⁶⁶ Uo.

¹¹⁶⁷ ACNSAS, Fond Operativ nr. I 161636. Bányai László. 24. Ismeretlen informátor jelentése Bányai Lászlóról, 1950.

¹¹⁶⁸ Interjú Jakab Sándorral. Készítette: Tóth-Pál Péter 1986-ban. Veritas Intézet, Oral History Archívum, OHA-12. 276.

¹¹⁶⁹ Țărău, Virgiliu: *Alegeri fără opțiune. Primele scrutinuri parlamentare din Centrul și Estul Europei după cel de-al Doilea Război Mondial*. [Választások lehetőség nélkül. Az első parlamenti választások Közép- és Kelet-Európában a második világháború után] Editura Universitas, București. 2006. 31–35. o.

„uniformizálása” is. Ez egyrészt a politikai ellenfelek (Nemzeti Parasztpárt, Nemzeti Liberális Párt és az RSZDP „jobbszárnya”) nyílt felszámolásában,¹¹⁷⁰ másrészt a politikai szövetségesek önállóságának teljes megtörésében, nyilvánult meg, mely hosszabb távon ezen szervezetek teljes felszámolását eredményezte.¹¹⁷¹ Ez a folyamat 1947-től az MNSZ-t is elérte.

6.2 Az MNSZ az önfelszámolás útján

„Mi mindannyian, akik az MNSZ vonalán dolgoztunk tudjuk, hogy ez az önfelszámolás egy olyan dolog, amely szükségszerű követelménye a további fejlődésnek.”¹¹⁷²

Robotos Imre

1947. május 22-én az *Igazság*¹¹⁷³ pártlapban megjelent Luka László „A romániai magyarság útja” című cikke. Ebben Luka megbélyegezte az MNSZ addigi vezetése által követett népfrempolitikát, kihangsúlyozva, hogy „a reakciós,” „kispolgári” és más osztályidegen elemek integrálása helytelen és káros, a magyar intézményrendszerben pedig haladéktalanul meg kell kezdeni az „osztályidegen” elemek eltávolítását.¹¹⁷⁴ Cikkében Luka elismerte, hogy a romániai magyarság az „utóbbi időkben” a „román demokrata erők oldalán harcolt,” fontos szerepet játszva a demokrácia megerősítésében és a „magyarság vezetői, demokratikus erői” állandó harcot

¹¹⁷⁰ A Nemzeti Liberális Párt az 1947-es év folyamán gyakorlatilag önmagát számolta fel, a Parasztpárt vezetőit 1947. október 29-november 11. között egy koncepció perben sokévnnyi börtönbüntetésre ítélték. Az RSZDP-t 1948-ban egyesítették az RKP-val, még ugyanabban az évben megkezdtek az ez ellen tiltakozó szociáldemokraták (Ion Flueraş, Constantin Titel-Petrescu az országos vezetésben vagy akár Lakatos István erdélyi tagozati vezető) elleni pereket.

¹¹⁷¹ Valószínűleg nem véletlen egybeesés, hogy az MNSZ mellett 1953-ban „számolta fel magát” a másik társutas szervezet, az Ekésfront (Frontul Plugarilor) is.

¹¹⁷² ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 383. Proces-verbal 22.

¹¹⁷³ A Román Kommunista Párt erdélyi tartományi lapja, mely 1945 májusáig *Erdélyi Szikra* címen jelent meg. Főszerkesztője az MNSZ-tag Nagy István volt.

¹¹⁷⁴ Luka László: A romániai magyarság útja. In: *Igazság*, 1947. május 22. „Nem lehet az elvtelen magyar egység szomorú jelszavával a romániai magyar közéletet ismét kiszípolozó földesurak, bankárok és a falu uzsorásai szolgálatába állítani. A magyar egység jelszavát a reakció a választások alatt arra használta, hogy behatoljon azokba a szervezetekbe, amelyek keretében lehetőséget látott sötét terveinek végrehajtására.” Ebből kiindulva Luka nyíltan támadta az MNSZ vezetését: „Nem nevezheti magát népi szervezetnek egyetlen olyan magyar politikai szervezet sem, amely a népi, haladó szellemű és demokratikus formájának megfelelően nem folytat határozott harcot a magyarság soraiban tevékenykedő vagy lesben álló és támadásra kész reakció ellen. (...) Nem a népi demokratikus megerősítéséért küzd az, aki a magyarság soraiban csak általában beszél a reakció elleni harc szükségességéről, de nem talál egyetlen megszemélyesíthető ellenséget sem a magyar közéletben, a szövetkezetek, az EMGE, az EMKE vagy a Dalosszövetség vezető kereteiben, a Magyar Népi Szövetség egyes vezetői között, aki nem látja a lélekmérgező ügynökök aknamunkáját a politikai és világnézeti arcvonal minden szektorában, az egyházak reakciós elemeinél, elsősorban a katolikus egyház reakciós köreinél, a Bolyai Egyetemen, a sok magyar nyelvű újság és folyóirat hasábjain.”

folytattak a „magyarkodó gáncsoskodókkal” szemben. Kihangsúlyozta ugyanakkor, hogy „új ügynökök árulják a romániai magyarság sorsát.” Ezt követően felsorolta ezeket az elemeket,¹¹⁷⁵ majd nemzetközi „kapcsolatrendszerben” helyezte el őket.¹¹⁷⁶ Írásának lényeges része azonban, hogy a romániai magyarság „reakciós” elemeit nyílt irredentizmussal is megvádolta, a „magyarországi reakciós körök” oldalán.¹¹⁷⁷ Katona Szabó István visszaemlékezéseiben kihangsúlyozta, hogy Luka a cikket mint a „Román Kommunista Párt titkára” írta alá. Katona ezt szimbolikus gesztusként értékelte, mellyel Luka kihangsúlyozta, hogy nem személyes véleményéről, hanem a párt hivatalos álláspontjáról volt szó.¹¹⁷⁸ A pártfőtitkár-helyettes cikkében nyíltan megfogalmazta, hogy az MNSZ önállósága csupán látszat, a szervezet csak és kizárólag az RKP tömegszervezeteként fejtheti ki tevékenységét.¹¹⁷⁹ Végezetül kijelentette, hogy: „a romániai magyarságnak nincs két útja. Problémáinak feltétlen és végleges megoldásához a román demokrácia oldalán kell haladnia. Nem lehet más szövetségese, mint a proletariátus, a román dolgozó parasztság és a demokratikus értelmiség, melyek együtt haladnak a béke és a népi demokrácia teljes megvalósulásának útján!”¹¹⁸⁰ A Luka-cikk által megfogalmazott új irányvonal hamarosan az MNSZ hivatalos sajtójában is visszhangot kapott. Balogh Edgár már május 24-én cikket közölt a *Világosságban* „Tisztító önvizsgálat ideje jött el” címmel. Ebben Luka megállapításaira reflektálva kijelentette, hogy az MNSZ-ben eljött a „politikai nagytakarítás” ideje.¹¹⁸¹ Bányai László június 2-án megjelent cikkében konkrét ellenségeket is meghatározott az erdélyi magyarság soraiban: „a Kisgazdapárt [az FKgP – szerző megj.] jobbszárnyára támaszkodó magyarországi összeesküvés cinkosokra talált az erdélyi reakciós, sovinszta ügynökökben,” majd

¹¹⁷⁵ „Kisajátított földesurak, uzsorakamatokért tülekedő bankárok és a levitézlett dzsentrik serege...”

¹¹⁷⁶ „Az imperialista politika feldicsérésével igyekeznek érdekeket szerezni a nemzetközi reakció szövvényes hálózatában.”

¹¹⁷⁷ „Imperialista ábrándjaikat nem leplezhetik eléggé, amikor magyar hegemonia alatt propagálják a Duna-menti népek tömörítését.”

¹¹⁷⁸ Katona-Szabó István: *A nagy remények kora*. II. Magvető, Budapest, 1990. 59.

¹¹⁷⁹ „Elhallgatják ma a romániai magyarság előtt, hogy a Szovjetunió segítségével felszabadult és épülő Romániában elsősorban a Román Kommunista Pártnak köszönhetik a nemzetiségi sérelmek fokozatos kiküszöbölését, a megvalósuló jogegyenlőséget, a nemzetiségi uszítás ellen folytatott intézményes harcot... De szemérmetlen hamisításainkban odáig mennek, hogy elhallgatják Pártunk emberfeletti teljesítményeit is a Bolyai Egyetem, az Állami Magyar Színház megteremtése, a közigazgatási, a földosztással kapcsolatos, CASBI, állampolgársági szövetkezeti kérdések körül felmerült tényleges igazságtalanságok kiküszöbölése terén. Csak általánosságban beszélnek a demokrácia vagy demokratikus kormány segítségéről, hogy ezáltal személyes érdekeket csillogtassanak.”

¹¹⁸⁰ Luka László: I. m.

¹¹⁸¹ Balogh Edgár: Tisztító önvizsgálat ideje jött el. In: *Világosság*, 1947. május 24. Tette ezt annak ellenére, hogy korábban ő volt a Kurkó által meghatározott népfrontos vonal egyik fő támogatója.

az MNSZ vezetőség kritikájaként hozzátette, hogy „*be kell vallanunk, hogy egy rosszul értelmezett népi összefogás jegyében számos népellenes elemnek nyújtottunk teret.*”¹¹⁸²

A Luka-cikk megjelenését követően, az MNSZ VB 1947. május 30. – június 2. között Bukarestben megtartott gyűlésén váratlanul újra feltűnt Bányai László. Beszédes tény, hogy a kongresszus fő szónoka a balszárny öt prominens képviselője volt: Takács Lajos, Bányai László, Csákány Béla, Czikó Nándor és Juhász Lajos. Az ülést Kurkó nyitotta meg, majd Takács Lajos vette át tőle a szót. Felszólalásában komoly kritikát fogalmazott meg az MNSZ által képviselt addigi irányvonallal szemben. Beszédének talán legfontosabb kijelentése, hogy „a Kommunista Párt bizalmatlan” a Népi Szövetséggel szemben. Az „elvtelen magyar egység” politikájának alkalmazásával elősegítette a magyar reakciós körök erősödését. Végül – akárcsak Luka említett cikkében – a tisztogatások szükségességét hangsúlyozta.¹¹⁸³

A következőként felszólaló Bányai nyolc hónapig tartó távolmaradását betegségével magyarázta, kijelentve, hogy ez alatt az idő alatt „csak távolról figyelte a dolgokat.” Beszédének központi eleme a szervezeten belül jelentkező „elhajlások” tematizálása volt. Bányai szerint az MNSZ azért tért el a helyes irányvonaltól, mert a vezetőség „*nem hatolt kellőképpen a dolgok mélyére. Kihagytuk azt a részt, hogy megvizsgáljuk a kül- és belpolitikai helyzetet és abból helyes álláspontot vonjunk le a magunk számára. [...] Most a külpolitikai helyzet is más, mint akár az első, akár a második kongresszus alkalmával. Akkor közel volt a háború likvidálása. [...] Most a helyzet az, hogy szembekerülnek a különböző politikai erők minden országban, hogy milyen tempóban haladnak a dolgok azt a franciaországi eseményekben*”¹¹⁸⁴ mérhetjük le a legjobban. Mert látta a reakció, hogy a Kommunista Párt mozgósította a tömegeket, a népi erők hatalmas előretörésével szemben igyekeztek a kulcspozíciókat megszerezni. Olyan határozatokat hoztak amelyek népellenesek és szovjetellenesek.”¹¹⁸⁵ Bányai beszédének további kiemelendő eleme, hogy az általános külpolitikai helyzet után hivatkozott a magyarországi belpolitikai állapotokra is. Kihangsúlyozta, hogy Magyarországon erősebb a nagytőke hatalma, így „*a népi demokrata erők nem tudtak kellő befolyásra szert tenni*” és az ország politikai vezetése továbbra is a

¹¹⁸² Bányai László: Farkasok, bárányszőr nélkül. *Világosság*, 1947. június 2.

¹¹⁸³ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 376, 78-80.

¹¹⁸⁴ Bányai itt valószínűleg a containment policy franciaországi megnyilvánulására utalt, amikor a Francia Kommunista Pártot kizárták a kormányzásból.

¹¹⁸⁵ ANR ANIC, Fond 27. Rola 376. 80-81. Jegyzőkönyv az 1947. május 30. – június 2. között Bukarestben megtartott VB ülésről. Bányai felszólalása.

„hintapolitikát” követi.¹¹⁸⁶ Ebből kifolyólag Bányai az „elvtelen magyar egység” fogalmát egy újabb tartalommal töltötte meg: „*Nekünk a haladó országok felé kell orientálódni. Az áll a nemzeti érzés szempontjából is. [...] Ártunk csak magunknak azzal, ha mi mind Magyarországra nézünk, de nem azt nézzük mi van itt.*”¹¹⁸⁷ Beszédében a romániai magyarság számára követelményként a romániai „népi demokratikus” erők oldalán való elköteleződést és a Szovjetunióval való kapcsolatok kiépítésének szükségességét írta elő. Végül az MNSZ munkájának értékelésénél már előrevetítette az új irányvonal meghatározásának szükségességét: „*Mi most a Magyar Népi Szövetségnél egy olyan ponthoz érkeztünk, hogy vagy szétszülnek vagy megerősödnek. A harcias politikához kell visszatérnünk! A Magyar Népi Szövetség vezetésében jelenleg két irányvonal van jelen [...] Ezt a két irányvonalat egyesíteni kell. Egy józan, helyes politikai vonal, egyesítve a harcos temperamentummal.*”¹¹⁸⁸

Bányai felszólalását Balogh Edgár követte. Balogh beszédében lényegében beállt a Luka által megfogalmazott irányvonalba, az „elvtelen magyar egység” káros voltát hangoztatva, kihangsúlyozva, hogy „*fel kell számolni a magyar egység gondolatát abban az értelemben, hogy a Népi Szövetség mindenkiért kiálljon, és abban az értelemben, hogy opportunistá magatartást tanúsítson. Mi nem az összmagyarság, hanem a dolgozók érdekeit védjük.*”¹¹⁸⁹ Bányai beszédére reagálva Balogh utalt a magyarországi belpolitika állapotára is, burkoltan utalva rá, hogy a magyarországi kapcsolatok nem elhanyagolhatóak a romániai magyarság szempontjából: „*Magyarország egy reakciós állam, tehát itt az ideje annak, hogy mi felkészüljünk arra, hogy nekünk beleszólásunk lehet a magyarországi dolgokba. Amikor mi itt helyes politikát viszünk a Kommunista Párttal egyetértésben, akkor mi segítséget nyújtunk Magyarországra számára, hogy ő ne a nyugati államok exponense legyen, hanem a mi exponensünk a magyar reakcióval szemben.*”¹¹⁹⁰ A további felszólalók között még megnyilvánulhattak az RKP-val szemben kritikus hangvételt megütő személyek is (akik azonban 1947 novemberétől teljességgel háttérbe szorultak). Köteles István és Huszár Sándor intézőbizottsági tagok egyenesen elutasították az MNSZ-el szemben megfogalmazott kritikát. Köteles kihangsúlyozta, hogy a szövetség sokkal szorosabb kapcsolatban áll az RKP-val, mint bármelyik másik tömegszervezet,¹¹⁹¹ Huszár pedig kijelentette,

¹¹⁸⁶ „A hintapolitika azonban csak addig lehetséges, amíg a nagyhatalmak együttműködnek.” Uo.

¹¹⁸⁷ Uo.

¹¹⁸⁸ Uo.

¹¹⁸⁹ Uo., 83.

¹¹⁹⁰ Uo.

¹¹⁹¹ Uo.

hogy a Román Szociáldemokrata Párt vidéki támogatottsága annak köszönhető, hogy „*a Népi Szövetség vezetésében csak kommunisták vannak,*”¹¹⁹² ezáltal elidegeníti magától a néptömegek egy részét. Ezzel szemben a brassói volt madoszos Mezei Lajos az MNSZ által képviselt addigi irányvonalat bélyegezte meg: „*A falusi szervezet élén a pap, a fűrészgyáros vagy a kulák áll? Ezek nem képviselhetik a paraszt réteget. Ezekről meg kell takarítani a parasztság és munkásság szövetségét. Ezt mi nem csináltuk meg és ezért van éles kirohanás a népi szövetség ellen. Mi össze kell hozzuk a két dolgozó tábor.*”¹¹⁹³ Czikó Nándor beszédében kihangsúlyozta, hogy „*a választások előtt a szervezet a szegény parasztság kezében volt, de most átment a papság és a zsírosparasztság kezébe. Ha így áll a helyzet, akkor a szövetségeseink nem lehetnek bizalommal velünk szemben!*”¹¹⁹⁴ Egyben kitért arra az – állítása szerint MNSZ-en belül jelentkező – irányvonalra, mely szerint a magyarság jogegyenlőségét „nem a Román Kommunista Párttal, hanem a magyarral lehet megvalósítani.” Czikó ezt a reakció aknamunkájával azonosította, és kihangsúlyozta, hogy „*a magyar nyelv nem lehet általános érdek, mert a mi magyar nyelvünk nem közös a magyar reakció nyelvével.*”¹¹⁹⁵ Végezetül Juhász Lajos szólalt fel, kihangsúlyozva örömét, hogy a szervezetben „végre” megkezdték a politikai problémák feldolgozását. Beszédének további részében leszögezte, hogy a „tartós békét” Romániában csak a magyarság jogegyenlőségének teljes megvalósítása tudja elhozni. Ennek megvalósítását csak két tényező biztosíthatja a romániai magyarság számára: az RKP és a Szovjetunió. Így meglátása szerint az MNSZ-nek – és ezáltal az ország magyarságának is – hitet kell tennie az RKP és a román népi demokrácia mellett.¹¹⁹⁶ A bukaresti gyűlés sajátossága, hogy Kurkó Gyárfás – bár még a szervezet elnöke volt – a nyitó- és záróbeszéd megtartásán kívül jobbra mindössze asszisztált az elhangzottakhoz. Beszédében is csak általános következtetéseket fogalmazott meg, kihangsúlyozva a politikai vita szükségességét, melyeket gyakrabban kell majd a jövőben lefolytatni.¹¹⁹⁷

Luka cikke és a Takács-Bányai-Czikó-Juhász vonal beszédei egyaránt a román nemzetiségi politika új irányvonalához igazodtak, mely egyben az MNSZ történetében is új korszakot nyitott. A „nemzetiségi kérdés lényegében osztálykérdés” lenni elv követése a pártvezetés szemszögéből szükségtelenné tette a romániai magyarság (és más nemzetiségek)

¹¹⁹² Uo.

¹¹⁹³ Uo., 84.

¹¹⁹⁴ Uo., 86.

¹¹⁹⁵ Uo.

¹¹⁹⁶ Uo., 86-87.

¹¹⁹⁷ Uo., 92-93.

kollektív jogi személyként történő elismerését. Ezáltal a kollektív kisebbségi jogok biztosítása, valamint egy önálló magyar érdekképviseleti szerv léte is elveszítette jelentőségét. Az „elvtelen magyar egység” tézisének meghirdetését hamarosan egy széleskörű átalakítás követte az MNSZ élén, mely a szervezetet a párt érdekeinek kritikátlan kiszolgálójává alakította át. 1947 november 21.-23. között Temesváron tartotta országos ülését az MNSZ. A naggyűlés lényeges eleme volt, hogy Kurkó Gyárfást leváltották a szervezet vezetésének éléről, és helyére az addig alelnöki tisztséget betöltő Kacsó Sándort nevezték ki. Kurkó 1945-től egyre gyakrabban került konfliktusba a pártvezetéssel. Méliusz József és Katona Szabó István szerint már 1945 novemberében ellenezte a marosvásárhelyi nyilatkozat elfogadását, mert meggyőződése volt, hogy azzal a szervezet elveszti tömegbázisát. Ez konfliktusba sodorta őt Lukával, sőt Gheorghiu-Dejjel is, ekkor azonban még nem szegült szembe a pártvonallal és végül hozzájárult a nyilatkozat kiadásához.¹¹⁹⁸ Czíkó Nándor és Lőrinc szerint egy újabb konfliktusforrást jelentett, hogy Kurkó, a népfrent-politika jegyében közvetlen kapcsolatot tartott fenn Márton Áron erdélyi püspökkel.¹¹⁹⁹ A kettőjük között lévő kapcsolat, és az a tény, hogy anyai ágon unokatestvérek is voltak, később szerepet játszott abban, hogy a püspököt és Kurkót egy koncepció perben ítélték el.¹²⁰⁰ Lemondatásának hivatalos indoka azonban az államosítások elleni felszólalása volt. Luka László a pártvonaltól való eltérés miatt önkritikára kötelezte, majd amikor Kurkó ezt megtagadta, megszervezte leváltását.¹²⁰¹ Bár az elnöki tisztséget átvevő Kacsó 1947 előtt Kurkó közvetlen munkatársának számított, az MNSZ vezetőségében már a balszárny képviselői jutottak domináns szerephez. A temesvári

¹¹⁹⁸ Molnár Gusztáv interjúja Méliusz Józseffel. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

¹¹⁹⁹ Czíkó Nándor szerint Kurkó saját kezdeményezésre, a pártvezetés tudta nélkül vette fel a kapcsolatot a püspökkel. Luka László, mikor tudomást szerzett róla, az egyházi ügyek rendezésével a „keményvonalasabb” Czíkót bízta meg. Czíkó szerint Bányai is szóba jött, mint az „egyházi ügyek szakértője,” de – állítása szerint – Márton Áron nem volt hajlandó vele szóba állni (amennyiben ez az állítás igaz, valószínűleg Bányai katolikus múltjával van kapcsolatban – és „hitehagyása” miatt neheztelt rá a püspök.). Kurkó és Márton Áron kapcsán ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy egy faluból – Csíkszentdomokos – származtak és rokoni kapcsolatban is álltak egymással.

¹²⁰⁰ Lakatos István: *Emlékeim, II. Börtönéveim*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2005. A Márton Áron nevével fémjelzett per vádlottait 1949-ben tartóztatták le, és a magyarországi Rajk-perrel hozták kapcsolatba (Balogh Edgár tudomása szerint Rajk László budapesti kihallgatásakor a volt belügyminiszter vallomásába belefoglalták, hogy a „titoista” ügynökök Romániában is jelen vannak, de „a kilétüket a román elvtársaknak kell felderíteniük.” – Balogh Edgár: I. m. 345.). A vád államellenes összeesküvés és Erdély elcsatolásának szándéka volt. Szembetűnő, hogy Kurkót a Márton Áron-perben ítélték el, Lakatos István szociáldemokrata vezetővel és az erdélyi magyar intézményhálózat több egykori vezetőjével együtt, míg a többi, 1949-ben szintén letartóztatott MNSZ-est (Balogh, Csögör, majd később Demeter) csak később, egy önálló perben.

¹²⁰¹ ANR ANIC, Fond nr. 27, Rola 376. 162. Szenkovits Sándor beszéde 1948. július 24-én Csíkszeredában. Molnár Gusztáv interjúja Czíkó Nándorral és Lőrincsel, Méliusz Józseffel és Balogh Edgárral. Kurkó a temesvári kongresszuson meglehetősen cinikusan fogalmazta meg saját leváltásának szükségességét: „*Azt mondja a székelly közmondás, hogy új fejsze jobban vág.*” (ANIC, Uo., 30.).

kongresszuson mindenekelőtt kizárták a jobboldalinak tekintett elemeket.¹²⁰² A közvetlenül az elnökség mellett működő Politikai Bizottságban Juhász Lajos, Bányai László, Révy Ilona, Czíkó Nándor és Rác György kaptak helyet, Juhászt és Bányait a szervezet alelnökeivé is kinevezték.¹²⁰³ A Végrehajtóbizottságban továbbra is helyet kapott Balogh Edgár, de ide is bekerült a balszárny két prominens alakja: a temesvári Szabó Etel és a Kalotaszegről származó Nyilas Ilona. A Százas Intézőbizottság már jóval heterogénebb volt. Kurkót a temesvári kongresszuson még meghagyták a szervezet egyik alelnökének,¹²⁰⁴ de a decemberi tisztújításon már csak az intézőbizottságban kapott helyet a később vele együtt letartóztatott Csögör Lajossal és Méliusz Józseffel együtt.¹²⁰⁵ Egy fontos változást jelenthet azonban, hogy az Intézőbizottság tagjai között megjelent Szenkovits Sándor neve.¹²⁰⁶ Szenkovits első intézőbizottsági tagként megtartott felszólalásában kiemelten kritizálta Kurkót és az általa képviselt álláspontot a gazdasági átalakítás terén, majd a következőképpen reflektált saját kinevezésére az MNSZ Intézőbizottságába: *„Hogy miért választottak be a százasbizottságba? Én tudom [...] Kötelességem lett volna többet dolgozni kimondottan MNSZ vonalon.”*¹²⁰⁷ Szenkovits bevonása az Intézőbizottság munkájába az MNSZ felett egyre erősödő RKP-kontrollt szimbolizálta.

A temesvári kongresszus első szónoka – Kurkó rövid nyitóbeszéde után – Bányai László volt. Beszédében jobbra általános jelleggel ismertette az MNSZ elődszervezetének tekintett MADOSZ antifasiszta múltját, kihangsúlyozva, hogy a szervezet már ekkor a „demokratikus gondolkodású” magyar emberek érdekeit szolgálta. Ebből kifolyólag kiemelt fontosságú, hogy ezek a demokratikus tömegek megkapják a maguk „legkiválóbb képviselőit.”¹²⁰⁸ Az MNSZ munkáját illetően megjegyezte, hogy *„már túl vagyunk a kezdet nehézségein és hol vannak már az első kolozsvári kongresszuson elhangzott demagóg szólalmok, hol van az udvarhelyi otromba*

¹²⁰² Ekkor veszette el tagságát és pozícióját a már említett Sass Kálmán református lelkész és Nagy Géza szociáldemokrata politikus (Lönhárt Tamás: I. m. 162.).

¹²⁰³ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 376. 160. Az MNSZ 1948. évi IV. Országos Kongresszusán megválasztott Központi Intézőbizottság névsora. Az egyes bizottsági tagok nevei mellett – most elsőként – osztályszármazásukat is feltüntették. Érdemes megemlíteni, hogy Bányai az egyetlen „polgár”, tehát „egészségtelen” származású.

¹²⁰⁴ Uo., 35. A Központi Intézőbizottság névsora.

¹²⁰⁵ Uo. Demeter János neve azonban eltűnt a Bizottság tagjai közül is.

¹²⁰⁶ Szenkovits Sándor (1902–1995) Désen született, 1925-től volt a KRP tagja. A két világháború között Nagyváradon dolgozott vasmunkásként, 1940-ben kommunista agitációért letartóztatták és 5 év kényszemunkára ítélték. 1944-ben szabadult a târgu jiuu lágerből. Szenkovits korábban nem vett részt az MNSZ munkájában, végig az RKP és az Országos Szakszervezeti Tanács vonalán tevékenykedett. Szenkovits kiküldése az MNSZ-hez a pártvezetés stratégiájának része, melynek célja a szervezet feletti ellenőrzés biztosítása volt.

¹²⁰⁷ Uo., 162. Szenkovits Sándor beszéde az MNSZ Központi Intézőbizottságának csíkszeredai ülésén. 1948. július 23.

¹²⁰⁸ Uo., 30. Az MNSZ temesvári kongresszusa.

támadás?”¹²⁰⁹ Ugyanakkor kihangsúlyozta, hogy a „reakció nem alszik,” így a szervezet új vezetőségének éberem kell örködnie a helyes út megtartásáért. Bányai szerint a temesvári kongresszus egy fordulatot jelentett a szervezet tevékenységében: interpretációja szerint az MNSZ a „politikai érettség” magasabb fokára lépett, és egyben „*az egység még soha nem nyilvánult úgy meg a szervezeten belül,*” mint a kongresszus alatt. „*A jövőre nézve azt a következtetést vonhatjuk le, hogy helyes és egységes vonalvezetésre, kollektív munkára van szükség.*”¹²¹⁰ Beszédének egy másik fontos eleme az egyházi kérdést érintette.¹²¹¹ Bár ekkor még – egy évvel későbbi, csíkszeredai felszólalásával ellentétben – a római-katolikus egyházat nem nyilvánította az „imperializmus ügynökévé,” már utalt rá, hogy a Vatikán fokozatosan az amerikai imperializmus szolgálatába szegődött. Ezzel kapcsolatban kijelentette, hogy: „*vannak egyházak, amelyek megértik a demokratikus építés munkáját, megértik az érdekeik megvédésére folytatott hatalmas erőfeszítést, nagy feladatunkat. Mi nem az egyházat állítjuk a vádlottak padjára, nem akarjuk az egyházat az imperializmus eszközévé nyomorítani. Mi igyekszünk meggyőzni minden jóhiszemű papot és hívet, hogy az egyház erőit állítsa a demokratikus építés munkájába, Krisztus tanítását állítsa be a tartós béke megvédésére.*”¹²¹²

A temesvári kongresszuson elfogadott záróhatározat lényeges eleme, hogy a szervezet vezetősége hitet tett amellett, hogy a nemzeti egyenjogúság kiteljesedése kizárólag az RKP „útmutatásával” valósítható meg, és a romániai magyar közösség 1945 után elszenvedett sérelmeit sem önerőből orvosolták, hanem a „haladó demokratikus erőkkal” szövetségben.¹²¹³ A temesvári kongresszust a szervezet országos végrehajtóbizottsága 1947. november 28-29-i bukaresti ülésén értékelte, amelyet már az új országos elnök, Kacsó Sándor nyitott meg.¹²¹⁴ A felszólaló Juhász Lajos a „reakció” aknamunkájának tudta be, hogy a „tömegek passzivitásba mentek át,” a

¹²⁰⁹ Uo. 31.

¹²¹⁰ Uo., 32.

¹²¹¹ Jelenlegi ismereteim szerint Bányai MNSZ alelnökként először az 1946. március 18-20. között megtartott brassói intézőbizottsági ülésen tért ki a katolikus egyház kérdésére. Ekkor még kijelentette, hogy: „*Nem végzünk egyházellenes propagandát, de azt akarjuk, hogy az egyház a népé legyen!*” (MNL OL, XIX-j-1-1. Bányai László iratai. 1/g).

¹²¹² Uo., 33-34. Érdemes megemlíteni, hogy az MNSZ Végrehajtóbizottsága 1947-től rendszeresen megtárgyalta az egyházi kérdéseket, így 1947 májusában külön ülésen foglalkoztak Márton Áronnak a csíksomlyói búcsún elhangzott prédikációjával és a hívek magatartásával is (Uo., Rola 380. 43-47.). Czíkó Nándort saját állítása szerint Luka utasítására megbízták a „vallásügyek” intézésével, ebbéli minőségében személyesen igyekezett kontrollálni a csíksomlyói búcsút, majd később szintén személyesen végezte a helyi ferences kolostor felszámolását (Molnár Gusztáv interjúja Czíkó Nándorral, Otos_zold2b, 0:00-23:00, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.).

¹²¹³ *Románia magyarsága a békéért és a népi demokráciáért. A temesvári országos nagygyűlés beszámolója.* Kolozsvár, 1947. 62.

¹²¹⁴ Uo., 153. Jegyzőkönyv az MNSZ végrehajtóbizottságának 1947. november 28-29-én tartott országos üléséről.

kongresszusra történő „mozgósítás csak részben sikerült.” Kiemelte, hogy az előző kongresszusokkal ellentétben a temesvári kongresszus kitűnően volt megszervezve, mert „előre lefektették a felszólalások politikai irányvonalát” és Petru Groza miniszterelnök valamint Luka László jelenléte és felszólalása „nagyon megadta a kongresszus irányvonalát.”¹²¹⁵ Bányai felszólalásában kihangsúlyozta, hogy az MNSZ központját és ügyosztályait mielőbb át kell helyezni Bukarestbe.¹²¹⁶ Ez 1948 folyamán meg is történt és Bányai is – családjával együtt – leköltözött a fővárosba.

1947 őszén Bányai részletes jelentést tett egy budapesti útjáról, amelyen magasrangú magyar képviselőkkel is találkozott.¹²¹⁷ Beszámolójának jellegzetessége, hogy kritizálta a magyar pártvezetést, sőt, magát Rákosi Mátyást is, és kitért egyes hazai párttagok „reakciós” tevékenységére.¹²¹⁸ Jelentése szerint 1947 júliusa és szeptembere között jórészt Budapesten tartózkodott, ahol orvosi kezelésben részesítették. Ennek során lehetősége volt az MKP magasrangú pártvezetőivel is találkozni, így Farkas Mihállyal, Révai Józseffel, illetve az Erdélyből emigrált Nonn Györggyel és Szirmai Istvánnal.¹²¹⁹ Bányainak a magyar kommunista vezetőkkel folytatott tárgyalásainak központi elemét képezte az ebben az évben Magyarországra emigrált Simó Gyula ügye.¹²²⁰ Bányai nehezményezte, hogy Simót Magyarországon pártvonalon álláshoz juttatták. Állítása szerint ebben a kérdésben Nonn György és Farkas Mihály voltak megértőek Bányai álláspontjával szemben, míg Révai és Szirmai felkarolták Simót. Révai esetében úgy ítélte meg, hogy ennek okát a hozzá eljutott „téves információk” képezték, míg Szirmai kapcsán egy részletesebb leírást is adott: *„Antipátiával viszonyulok a személyéhez még a múltból kiindulva. [...] Tisztában vagyok vele, hogy az MKP-nak az RKP belső ügyeibe való beavatkozásában kulcsszerepet játszott, és az ő hozzájárulásával kapott tisztséget Simó Gyula az MKP keretében.”*¹²²¹ Egyben kitért arra is, hogy szerinte ennek a félrevezetésnek tudható be Rákosi ellenséges viszonyulása Kacsó Sándor, az MNSZ elnökének személyéhez. Bányai tudomása

¹²¹⁵ Uo. Juhász Lajos felszólalása.

¹²¹⁶ Uo., 161.

¹²¹⁷ Nem derül ki azonban, hogy pontosan milyen fórum előtt hangzott el eredetileg a jelentés.

¹²¹⁸ Csörgör Lajos, Demeter János, Jordáky Lajos. Fontos kiemelni, hogy ekkor még egyikük sem volt letartóztatva.

¹²¹⁹ Szirmai István (1906–1969): Zilahon született, 1929-ben lépett be a KRP-be. 1943-ban a magyar hatóságok letartóztatták, 1944 őszéig börtönben volt. A háború után Magyarországon maradt, ahol az MKP tagjaként országgyűlési képviselő lett, majd 1949-től az MDP Központi Bizottságának tagja.

¹²²⁰ Simót a román pártvezetés nacionalistaként tartotta számon, ez is hozzájárult, hogy az 1947-es év elején családjával együtt emigrált és Budapesten telepedett le.

¹²²¹ RL, C/188. Bányai László hagyaték, B/1. Bányai László jelentése a budapesti látogatása során halott kritikákról a Román Kommunista Párt kisebbségpolitikájára vonatkozóan. 1947 ősze.

szerint Rákosi egy ízben kijelentette, hogy Kacsó „egy ismeretlen”, akit nem szabadott volna az MNSZ vezetőjének kinevezni. Bányai Nonn György útján próbálta meg Rákosit „jobb belátásra” bírni, Bányáival azonban csak Farkas Mihály állt szóba, és diplomatikusan biztosította, hogy „a legnagyobb megértéssel kezeli” az MNSZ belső problémáit.¹²²² Bányai azt is kiemelte, hogy Révai József a vele folytatott beszélgetés során konkrétan említette Kurkót is, akivel kapcsolatban úgy vélekedett, hogy az RKP vezetősége igazságtalanul járt el vele szemben.¹²²³ Ez az epizód valószínűvé teszi, hogy a magyar pártvezetés bizalmatlanul vagy akár ellenségesen viszonyult az MNSZ élén lezajlott hatalomváltáshoz és Kurkó eltávolításához. Ebben csak Rajk László 1949-es letartóztatását követően történhetett változás.

Bányai jelentésének egy fontos része volt, hogy felsorolta azokat a külső és belső „ellenséges elemeket”, akik az MNSZ-t illető negatív kép kialakításában közreműködtek. A magyarországi „reakció” képviselői közül itt felsorolta az ekkor már letartóztatásban lévő Demeter Bélát,¹²²⁴ aki „arcátlanóságban odáig ment, hogy egy memorandumot írjon az MKP vezetőségének a romániai magyar kérdésről, melyben mások mellett engem is egy valódi nemzeti veszélyforrásként tüntetett fel”,¹²²⁵ illetve Hegedüs Nándort,¹²²⁶ az OMP egykori képviselőjét. A romániai „reakciós konspirátorok” pedig meglátása szerint a romániai magyar szociáldemokraták (itt kiemelte név szerint Nagy Gézá és az RKP-ba „befurakodott” Jordáky Lajost), Csögör Lajos és Demeter János voltak. Meglátása szerint Simó Gyula egy kolozsvári központú frakció vezetője volt, mely célul tűzte ki Észak-Erdély Magyarországnál tartását, ennek első informátora pedig Jordáky volt, majd „kompromittálását” követően (ez valószínűleg azt takarja, hogy 1946-ban kizárták az RKP-ból) az ő helyét Csögör Lajos vette át. Ezt egészítette ki Demeter János, aki állandó jelleggel kapcsolatban állt öccsén keresztül a magyarországi reakciós körökkel.¹²²⁷

¹²²² Uo., 4.

¹²²³ Uo.

¹²²⁴ Demeter Béla (1910–1952) Demeter János testvére volt. Somkeréken született 1910-ben, a két világháború között az *Erdélyi Fiatalok*, majd a *Keleti Újság* munkatársa volt, bátyjával ellentétben azonban nem csatlakozott a kommunista mozgalomhoz. 1945 után részt vett a Békeelőkészítő Bizottság munkájában. 1947-ben letartóztatták, majd kiadták Romániának. Itt valószínűleg a Márton Áron nevével fémjelzett koncepció perben vagy a későbbiekben az MNSZ vezetők ellen lefolytatott eljárásban „használták volna fel” (ez utóbbi pernek Demeter János is vádlottja volt), de erre végül nem került sor. 1952-ben halt meg a Securitate bukaresti börtönében.

¹²²⁵ RL, C/188. Bányai László hagyaték, B/1. Bányai László jelentése a budapesti látogatása során halott kritikákról a Román Kommunista Párt kisebbségpolitikájára vonatkozóan. 1947 ősze. 2.

¹²²⁶ Hegedüs Nándor (1884–1969) Nagyváradon született, a két világháború között az Országos Magyar Párt egyik vezetőségi tagja és parlamenti képviselője volt. A második világháború után Magyarországon maradt, Budapesten hunyt el.

¹²²⁷ RL, C/188. Bányai László hagyaték, B/1. Bányai László jelentése a budapesti látogatása során halott kritikákról a Román Kommunista Párt kisebbségpolitikájára vonatkozóan. 1947 ősze. 2.

Kérdéses, hogy Bányai rendelkezett-e információkkal az MNSZ vezetők elleni későbbi eljárás koncepciójáról, ugyanis az általa 1947 őszén elmondottak nagy mértékben megegyeznek a Csögör, Jordáky és Demeter ellen később felhozott vádakkal. Egy sajátos epizódot örökített meg Bözödi György Bányai kapcsán egy visszaemlékezésében: „*Mondom, '44 után jöttek a dél-erdélyiek, hogy ők az igaziak, ők a fertőzetlenek a horthyizmustól, ők a valódiak és belőlük áll az Isten is. Persze a Román Kommunista Pártnak is bennük volt inkább bizalma, ez világos, és akkor aztán megkezdődött az erdélyi és nem erdélyi kommunisták között is a rémüldözés. Például amikor Bányai megjelent Kolozsvárt, rontotta ki a nyavaja az összes többi kommunistát, hogy mi lesz most, mert ez valami borzalmasat fog végezni közöttük. K: Tartottak Bányaitól? V: Mint valami rémtől! Hát az mindig jött a diktátumokkal és a nem tudom mikkel, és mondott elevenek felett és holtak felett véleményt és ítéletet, mert ő nagyon szabadjára engedte magát. Meg volt győződve, hogy ő képviseli a Román Kommunista Pártot, hogy a magyarság körében ő a letéteményese a kommunista pártnak.*”¹²²⁸ Bányainak erre a szerepére a Czíkó testvérek is kitértek a velük készült interjújában: „*Ahányszor Bányai megjelent Kolozsváron, mindenki azon tanakodott, hogy most ki ellen jött, kit jön lefejezni...*”¹²²⁹ Csögör Lajosné egy ennél is negatívabb képet festett Bányairól: „*Mindössze két alkalommal volt nálunk Bányai, egy tragédia volt Bányait elviselni. K: Mi volt benne az, ami igazán taszító volt vagy volt-e benne szimpatikus? V: Én nem találtam abban az emberben egyetlenegy emberi vonást. Tele volt milló faksznival, tikkjei voltak, az arca például rángatózott, rettentő csúnya csontozatú kezeivel állandóan csapkodott... K: Befolyásos ember volt ebben az időszakban... V: Igen, ez volt az egyik dolog, amikor Bányai ott fent járt nálunk a lakásunkon, egy másik alkalommal attól félt, hogy le fognak bennünket löni, nem mert a szobánkba belépni...*”¹²³⁰

Sajátos, hogy Bányai, mialatt hivatalos pártfórumokon elmarasztalta Jordáky Lajost, továbbra is tartotta vele a kapcsolatot. Jordáky naplóiból nem derül ki, hogy tudott-e a Bányai által ellene folytatott intrikáról, de az tény, hogy kettejük korábban baráti kapcsolata ekkorra már érezhetően megromlott. Egy 1948-as bejegyzésében például a következőképpen számolt be Bányai

¹²²⁸ Interjú Bözödi Györggyel, Készítette B. Nádor Orsolya 1986-ban. Veritas Intézet, Oral History Archívum, OHA-68. 71.

¹²²⁹ Molnár Gusztáv interjúja Czíkó Nándorral és Lőrincsel. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár, Otos_zold2b, 1:23-2:22.

¹²³⁰ Interjú Csögör Lajosnéval, I.m. 87. Csögörné visszaemlékezése 1946-ra vonatkozik. Amennyiben megfelel a valóságnak, egy érdekes képet rajzol arról, hogy az illegalitásban eltöltött négy év miként hathatott Bányai idegállapotára.

nála tett látogatásáról: „*Bányai László volt nálunk. Az erdélyi magyarság útja című tanulmányának vázlatát mondta el. Beteg komolyan. A munkakedve azonban amint látom teljes. Szentimreit*¹²³¹ *teljesen alkalmatlannak tartja a színház vezetésére. Le kell cserélni – mondja – mert tönkreteszi a színházat.*”¹²³² Ennek ellenére 1948 februárjában Bányait is meghívta egy színdarabjának¹²³³ a felolvasására. Ezen az összejövetelen Szabédi László és felesége, Teofil Vescan, Gáll Ernő, Jancsó Elemér és Bányai vettek részt. Jordáky szerint: „*Erős kritikában részesítettek, de igen jónak tartották. Néhány jó szempontot adtak a harmadik felvonás dinamikusabbá tételéhez, harciasabb átdolgozásához.*”¹²³⁴

1948. március 28-án új parlamenti választásokat tartottak Romániában, ez volt az első választás azóta, hogy Mihály királyt 1947. december 31-én lemondatták és 1948. január 1-jén kikiáltották a népköztársaságot. Az 1948-as választás azonban már pusztán a demokrácia látszatának fenntartására szolgált, amennyiben a Romániai Munkáspártnak¹²³⁵ és szövetségeseinek nem voltak tényleges politikai ellenfelei. Az RMP és két tömegszervezete, az Ekésfront és az MNSZ közös listán indulva a szavazatok 97,8%-át biztosították, ezzel összesen négy mandátumot szerezve az időközben Nagy Nemzetgyűléssé (Marea Adunare Națională) átnevezett román parlamentben.¹²³⁶ Az MNSZ pozíciói látszólag megerősödtek. Míg az 1946-os választásokon csak 29 képviselői mandátumhoz jutott, addig 1948-ban már 34 képviselőt jutattott be a Nemzetgyűlésbe.¹²³⁷ Bányai László Bihar megye színeiben jutott mandátumhoz.¹²³⁸ Bár személyes kötődése nem volt a megyéhez, a Bihar megyéhez fűződő „politikai kapcsolata” legalább tíz évig fennmaradt.¹²³⁹ Az MNSZ képviselői jelentősnek tűnő pozíciókhoz jutottak az

¹²³¹ Szentimrei Jenőről van szó, aki 1945 óta volt a kolozsvári Állami Színház igazgatója.

¹²³² EME Jordáky naplók i. m. 1948. január 25-i bejegyzés. Szentimreit 1949-ben távolították el a Színháztól és a Józsa Béla Athaneum igazgatójának nevezték ki. A Színház élén – ideiglenesen – Harag György színész váltotta.

¹²³³ A színdarab címe a *Nagy pillanat* és Marx *Kommunista Kiáltványának* 100. évfordulójára írta Jordáky.

¹²³⁴ Uo., 1948. február 5-i bejegyzés.

¹²³⁵ 1948 februárjában az RKP és az RSZDP közös kongresszust tartott Bukarestben (az RKP VI.-ik országos kongresszusa), ahol ünnepélyesen bejelentették a két párt egyesülését. Az új „munkás egységfront” a Román Munkáspárt (Partidul Muncitoresc Român) nevet vette fel.

¹²³⁶ Nohlen, Dieter – Stöver, Peter: *Elections in Europe. A Data Handbook*. 2010. 1591. o. A maradék 2,5%-ot két külön listán induló csatlóspárt gyűjtötte össze, összesen 9 mandátumot szerezve a Nemzetgyűlésben.

¹²³⁷ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 376. 115.

¹²³⁸ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 376. 114.

¹²³⁹ A Csíki Székely Múzeumban őrzött Bányai-hagyaték tanúsága szerint még 1958-ban is Bihar megye nemzetgyűlési képviselőjeként fordultak hozzá panaszaiikkal a helyiek (Csíki Székely Múzeum, Bányai László hagyatéka. III. Levelezés. B. Hivatalos levelezés. 2. Vass Dezső levele Bányai Lászlónak. Mezőtelegd, 1958. augusztus 13. 3. Evanics Sándor élesdi asztalos ügyében történő levelezés. 1958. augusztus 13-szeptember 22.). 1964-ben viszont már a rahovai (Bukarest egyik negyede) választókerület jelöltjeként jelenik meg a neve.

államgépezetben, Bányait például a Nagy Nemzetgyűlés alelnökévé nevezték ki.¹²⁴⁰ A szervezet vezetősége komoly „fegyvertényként” kezelte, hogy a Nemzetgyűlésben – Románia történetében először – magyarul szólalt fel egy képviselő, Nyilas Ilona kalotaszegi gazdasszony személyében.¹²⁴¹ Ezzel párhuzamosan azonban fontos tény, hogy a szervezet országos központját Kolozsvárról Bukarestbe helyezték át. Ezt a lépést az MNSZ vezetősége a kettéosztottság áldatlan állapotával magyarázta, mivel az „ország ügyeit úgyis Bukarestből döntik el.”¹²⁴² 1949-től az MNSZ élen járt a mezőgazdaság kollektivizálásának elősegítésében,¹²⁴³ és a magyar intézmények pártkontroll alá vonásában.¹²⁴⁴ A romániai belpolitikai élet változásait és a választási „győzelmet” Bányai László egy MNSZ alelnöki körlevelében méltatta: *„A királyság megszűntetése után, amikor az utolsó akadály is elhárult a népi demokratikus fejlődés elől, olyan átalakulások követték egymást népköztársaságunkban, amelyek meg kellett hogy változtassák a dolgozó magyarság tömegszervezetének, a Magyar Népi Szövetségnek belső szervezeti életét is. A Kommunista Pártnak és a Szociáldemokrata Párt balszárnyának egyesüléséből megvalósult a munkásosztály egysége, majd megalakult a Népi Demokrácia Frontja, amelynek tagja az MNSZ is s amely fényes győzelmet aratott a választáson. A Nagy Nemzetgyűlés új alkotmányt szavazott meg. Mindezzel új feladatok hárultak népköztársaságunk minden dolgozó rétegére.”*¹²⁴⁵

Az új irányvonal legfontosabb téziseit a szervezet új vezetősége az 1948. július 21-24. között Csíkszeredában megtartott intézőbizottsági ülésen fogalmazta meg. A gyűlésen Kacsó Sándor elnök mellett Bányai, Juhász Lajos, Takács Lajos, Csákány Béla és Szenkovits Sándor szólaltak fel. Bányai személyének felértékelődésére utalhat, hogy ő volt a csíkszeredai ülés első felszólalója, megelőzve magát az elnököt, Kacsó Sándort is.¹²⁴⁶ Czikó Nándor visszaemlékezései szerint az MNSZ ülésein általában a párt bizalmi emberei szólaltak fel elsőként, lefektetve azt a

¹²⁴⁰ ANR ANIC, Fond nr. 27. Ez azonban csak egy szimbolikus hatalommal járó tisztség volt.

¹²⁴¹ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 379. 134.

¹²⁴² ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 376. 170. Jegyzőkönyv 1947. december 1-jén a politikai bizottság tárgyalásáról.

¹²⁴³ CSSZM BLH, III. Levelezés, B. Hivatalos levelezés. Vass Dezső Bányai Lászlónak. Vass tájékoztatja Bányait, mint nemzetgyűlési képviselőt a „gazdaság szocialista átalakításában” elért sikerekről. Mezőtelegd, 1958. augusztus 13.

¹²⁴⁴ 1948-ban például eltávolították az Erdélyi Múzeum Egyesület „reakciós” vezetését és egy háromtagú MNSZ-vezetőséggel helyettesítették, melyet Balogh Edgár irányított. Juhász Lajos ezt úgy értékelte, hogy „félreállították az EME arisztokratikus és burzsoá vezetését.” (ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 376. 113. Az MNSZ 1948. július 23-25. közötti Intézőbizottsági ülésének és népgyűlésének kiértékelése.)

¹²⁴⁵ Uo., Rola 378. 42. 671-es számú körlevél.

¹²⁴⁶ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 376. 161-193.

„vonalat,” amelyet a később felszólalóknak követni kellett.¹²⁴⁷ Ha megvizsgáljuk a csíkszeredai ülésen elhangzott beszédek tartalmát, ez a gyakorlat nyomon követhető.

Bányai csíkszeredai beszédét két határozatra reflektálva építette fel. Ezek az RKP II. plenáris ülésének határozata és a Kominformnak a Jugoszláv Kommunista Pártot elmarasztaló állásfoglalása.¹²⁴⁸ Jugoszlávia kapcsán megjegyezte, hogy „*A politikai és eszmei elhajlások sorozata Jugoszláviában felő, hogy Jugoszláviát az imperiálizmus csapdájába sodorja.*”¹²⁴⁹ Ebből a két határozatból kiindulva négy fő kérdéssel foglalkozott: 1. osztályharc, 2. munkásosztály vezető szerepe. 3. nemzetiségi kérdés 4. egyházi kérdés. Bányai szerint a szocializmus építése a kiéleződött osztályharc feltételei között folyik. A hatalomból kiszorított tőkés- és földesúri elemek minden eszközt megragadnak arra, hogy elvesztett hatalmukat visszaszerezzék, és minél kilátástalanabb a helyzetük, annál gátlástalanabb eszközökhöz folyamodnak. A magyar reakció zavart kelt és a népi demokrácia ellen izgat pl. a kollektivizálás kapcsán. Az ellenség elleni harcban a munkásságra és természetes szövetségesükre, a dolgozó parasztságra lehet alapozni. A magyar egység hangoztatása a valóságban a tőkés meg földesúri osztállyal való együttműködésének, az osztályharc tagadásának, a dolgozó tömegek érdekei mellőzésének kifejeződése volt. Tehát az antinacionalista nyelvet használó politika elutasítja a fogalom használatát.¹²⁵⁰ A munkásosztály szerepét érintő elemzéséhez szintén a Kominform Jugoszláviát érintő kritikáját vette alapul. Meglátása szerint a Kominform JKP-ra vonatkozó kritikája világosan rámutatott, hogy mennyire veszélyes ha a szocializmus építésében nem a munkásosztályt veszik alapul. Tito azt hirdette, hogy a népi demokrácia alapja a földművesség, mégpedig az egész földművesség, kizsákmányoló elemeivel együtt. Interpretációja szerint ez a hamis beállítás a tőkés elemek térhódítását eredményezte Jugoszláviában. A JKP-t érintő kritikát azonban kontextualizálta is, mikor rámutatott, hogy „hasonló tendencia” vezetett ahhoz, hogy reakciós elemek furakodtak be az MNSZ vezetésébe is.¹²⁵¹

¹²⁴⁷ Molnár Gusztáv interjúja Czíkó Nándorral, Otos_zold2b, 1:23-2:22, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Czíkó természetesen azt állította, hogy mindig ő volt az első felszólaló, Bányai pedig utána következett. Mint a csíkszeredai ülés menetrendje mutatja, ebben – szándékosan vagy véletlenül – csúsztatott.

¹²⁴⁸ A Kominform tagállamai 1948. június 28-án kizárták Jugoszláviát a szervezetből. Ez a későbbiekben hidegháborús helyzetet idézett elő a Keleti Blokk államai és Jugoszlávia között, másrészt fontos elemét képezte a keleti blokk kommunista pártjain átívelő tisztogatási hullámnak, mely a Rajk-perrel vette kezdetét.

¹²⁴⁹ PIL, 923. fond, F. 2. csíkszeredai ülés, 8.

¹²⁵⁰ Uo.

¹²⁵¹ Uo.

A nemzetiségi kérdés kapcsán kifejtette, hogy a „*nemzetiségi kérdés lényegében osztálykérdés és csak hazánk demokratikus és szocialista fejlődésével nyerhet megoldást.*”¹²⁵² Minden nemzetiségi törekvésnél előbb meg kell vizsgálni, hogy a társadalmi fejlődést segíti-e elő vagy fordítva. A nacionalizmus a polgárság nemzeti jogokra épített osztályönzése. A szocializmus az internacionalizmus, azaz a népek közötti szoros barátság elveire épül. Az MNSZ feladata küzdeni a magyar nacionalizmus és revizionizmus ellen. Végül beszédének negyedik egységében az egyházi reakciót ostromozta. Kihangsúlyozta, hogy a fő ellenség a katolikus egyház, ennél kisebb, de szintén „veszélyes ellenségnek” tekinthetők a Jehova Tanúi és más hasonló szekták. A Vatikán amerikai-imperialista zsoldban áll: „*A katolikus egyház vezetői eddig mindent elkövettek, hogy a hívőket szembeállítsák a demokrácia harcával, és tömegbázist teremtsenek a Vatikán amerikai-imperialista zsoldban álló néppellenes, haladásellenes politikájának.*”¹²⁵³

A másodikként felszólaló Cziko Nándor egyrészt a katolikus egyházat támadta, másrészt beszédének érdekes eleme, hogy párhuzamba állította a Marshall-tervet a Keleti Blokk együttműködésével. Míg a Marshall-terv a kizsákmányolást és Nyugat-Európa kiéheztetését idézi elő, addig a Keleti Blokkban minden tag egyenlő. Minden egyes szocialista országnak létkérdése, hogy a Szovjetunió mellett álljon, mert „*ha elszigetelődik a béke szigetétől, akkor az imperialisták elgázolják.*” Meglátása szerint ez történt éppen Jugoszláviában is.¹²⁵⁴ Kacsó Sándor lényegében az elvtelen magyar egység tézisének ismételte meg. A nemzetiségi kérdés osztálykérdés, helytelen a magyar nemzeteszmé, mert az „*kapcsolatot teremt gyáros és munkás, földesúr és dolgozó földműves között,*” mely semmiképpen sem helyes, hiszen ez az „*elvtelen magyar egység.*” Kacsó beszédében kihangsúlyozta, hogy „*Nem lehet osztálykülönbség nélküli magyar egység, hanem a dolgozó nép egysége, nemzetiségre való tekintet nélkül, mert ez küzd együtt a sovinizmus mindenféle fajtája és gazdasági kizsákmányolás ellen. A szellemi és gazdasági elkülönülés pedig dolgozó népünk olyan elszigetelődéséhez vezetne, mely szellemi és gazdasági életünkben egyaránt népi erőink elsorvadását eredményezné.*” Beszédének központi eleme az egyházi „reakció” elleni harc szükségessége, melynek főként a katolikus egyház ellen kell irányulnia.¹²⁵⁵ Egy érdekes

¹²⁵² Uo.

¹²⁵³ Uo.

¹²⁵⁴ Uo.

¹²⁵⁵ Az egyházellenes harc egyre gyakoribb tematizálása az 1929-ben Vasile Goldiş által a Vatikánnak tető alá hozott konkordátum román részről történő felrúgásával van összefüggésben. Cziko Nándor a maga (és ezáltal az MNSZ vezetősége) részéről helyeselte a konkordátum felmondását, a következőképpen értékelve azt: „*Ez a konkordátum annak idején sok tekintetben megrövidítette a magyar katolikus hívők érdekeit és lehetővé tette az akkori reakciós-soviniszta kormányzat számára számos felekezeti iskolánkból az anyanyelv száműzését. Most pedig az amerikai*

felvetés a részéről, hogy a többi egyházat is segíteni kell, hogy beinduljon a „demokratizálási folyamat,” melynek keretében „munkások és parasztok” is vezető pozícióhoz jutnának. Kacsó beszédének másik fontos eleme az államhatalomban való részvétel kérdése: *„Tudatosítani kell tömegeink legszélesebb rétegei előtt, hogy az államhatalomban mi is résztveszünk, a Román Népköztársaság állama nemzetiségi különbség nélkül az összes dolgozó állama, közös hazánk.”* Az MNSZ-nek közvetítői szerepet kell betöltenie a magyar dolgozók s az államhatalom között. Fontos a "demokratikus gondolkodású magyar tisztviselőréteg" kinevelése, akik anyanyelvükön tudnak értekezni a dolgozókkal. Nagyobb hangsúlyt kell fektetni az ideológiai nevelésre: a központi vezetőképző iskola mellett tíz nagyobb megyei szervezet mellett káderiskolát kell szervezni.¹²⁵⁶ Takács Lajos szintén a nemzetiségi kérdéstről referált. A legfontosabb elem nála is az elvtelen magyar egység volt. Az MNSz kapcsán kihangsúlyozta, hogy: *„Vigyázzunk sorainkra, és válogassuk meg azokat, akiket felelős helyre teszünk!”* – ez burkolt kritika lehetett Kurkó Gyárfással szemben. Jugoszlávia kapcsán megjegyezte, hogy *„a szerbek erőteljes titoista befolyás alatt állnak [...] a szerb kérdés megoldása az egész békefront legjelentősebb tényezője.”*¹²⁵⁷ Utolsóként Szenkovits Sándor szólalt fel, aki egyrészt – egyszerű intézőbizottsági tagként – kilógott a felszólalók sorából. Másrészt azonban beszéde egy nyílt támadás volt a szintén jelenlévő korábbi elnök, Kurkó Gyárfás személye ellen: *„A gazdasági kérdés nem éppen olyan értelemben fontos, mint ahogy Kurkó Gyárfás mondotta, mert mindezek a gazdasági kérdések a politikai hatalomért folynak kettőnk között. Ebből a politikai-hatalmi kérdésből, mely nemzetközi szempontok szerint játszódik le, derül ki, hogyan oldódik meg a nemzetiségi kérdés. A reakciós bázisú társaság azért néz Anglia és Amerika felé, mert elveszítette a háborút, a játszmát és mindennemű politikai érdekük politikai síkon dől el, nemzetközi viszonylatban.”*¹²⁵⁸ A korábban

imperializmus ügynökségévé és a nagytőkés-földesúri érdekek kiszolgálójává váló Vatikánnal szembeni kötelezettségek felmondása nagymértékben hozzájárul a katolikus egyházi élet függetlenségének megvalósításához. A konkordátum felmondása szakítást jelent a Vatikánnal, mint állammal, de korántsem irányul maga a katolikus egyház ellen. Megszűnik az az ellentmondás, hogy a katolikus hívők Népköztársaságunkon kívül még egy olyan állam alattvalói is legyenek, amely az amerikai imperializmus szolgálatában áll, s az állam belső dolgairól is rendelkeznek. Annak megszűnése, hogy a katolikus egyházi szervek külföldről kapták utasításait és mögöttük idegen, népi demokráciánkkal ellenséges hatalmi erők álltak, egyben az ország, illetve az itt élő magyarság egyházaik közt is kiküszöböli az egyenlőtlenséget és hozzájárul ahhoz, hogy az egyház valóban a nép szolgálatában álljon, a béke és a demokrácia oldalán.” (PIL, 923. fond, Bányai László hagyaték. F. 2. A Magyar Népi Szövetségnek az eddigienél is fokozottabb mértékben népi demokráciánk harci szellemét kell képviselnie – állapította meg a Központi Intézőbizottság csíkszeredai ülése. Czikó Nándor, Bányai László, Juhász Lajos és Kacsó Sándor jelentése.)

¹²⁵⁶ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 376. 101-110. Kacsó Sándor csíkszeredai beszéde, 1948. július 24.

¹²⁵⁷ Uo., 93-99.

¹²⁵⁸ Uo., 162.

kizárólag RKP és szakszervezeti vonalon dolgozó Szenkovits beszédében kizárólag az MNSZ munkáját kritizálta: „*állandó mea culpázás megy, bezzeg az RKP-ben, ott nem mea culpázás megy, hanem igazi elvtársi munka.*”¹²⁵⁹ Végül kijelentette, hogy a párton belül „*mondhatom, alaposan kimostuk a szennyest!*”¹²⁶⁰

Az MNSZ 1948. december 11.–14. között Kolozsváron tartotta negyedik, egyben utolsó országos kongresszusát. A gyűlést tisztújítással kötötték egybe, ez azonban jobbra arra szorított, hogy a korábbi vezetőséget megerősítették pozíciójában. A szervezet elnöke továbbra is Kacsó Sándor maradt, a politikai bizottság tagjai Juhász Lajos, Bányai László, Révy Ilona, Czikó Nándor, Takáts Lajos és Rác György. A Végrehajtó Bizottságba Csákány Béla, Balogh Edgár, Szabó Etel, Ady Endre, Borsi József, Nyilas Ilona, Kiss Pál és Koszti G. István kerültek be.¹²⁶¹ Az MNSZ vezetőségének személyi összetételében bekövetkező egyetlen jelentős – de kiemelten fontos – változás, hogy az addig még alelnöki pozícióban lévő Kurkót csak a Százas Intézőbizottság egyszerű tagjává választották meg.¹²⁶² A kolozsvári kongresszus záró határozata lényegében összefoglalta a csíkszeredai intézőbizottsági ülésen elhangzott elemeket. Fő tézise a magyar munkásosztály és dolgozó parasztság szövetségének erősítése, illetve az „elvtelen magyar egység” tagadása. A nemzetiségi kérdés kapcsán a határozat kijelentette, hogy: „*a Román Munkáspárt Központi Vezetőségének határozata világossá teszi, hogy egyetlen út vezet a román nép és az együttélő nemzetiségek kölcsönös bizalmának megerősítéséhez, népi demokráciánk fejlesztéséhez valamint barátságának elmélyítéséhez hatalmas támaszunk, a Szovjetunió iránt: a küzdelem a nacionalizmus minden fajtája, a sovinizmus, a nemzetiségi elzárkózás, a szovjetellenesség, az antiszemitizmus ellen.*”¹²⁶³ Végül a „romániai magyarság soraiban megbújó ellenségek” felsorolásánál külön kitértek rá, hogy „*szervezeteinknek határozott harcot kell folytatnia azért, hogy az egyházak ne szolgálhassanak fedőszervként az imperializmus zsoldjában*

¹²⁵⁹ Uo.

¹²⁶⁰ Uo. Szenkovitsnak ez a mondata – bár magyarázatot nem fűzött hozzá – az RKP-n belül lezajlott folyamatok ismeretében válik értelmezhetővé. 1948-ban a Securitate letartóztatta Lucrețiu Pătrășcanu korábbi igazságügyminisztert, majd a későbbiekben 45 korábbi munkatársát, „titoizmussal” és a román állam elleni összeesküvéssel vádolva őket. A per – különböző okokból kifolyólag – csak 1954-ben zárult le Pătrășcanu és Remus Koffler kivégzésével (*Principiul bumerangului. Documentele procesului Lucrețiu Pătrășcanu.* [A bumeráng-effektus. Lucrețiu Pătrășcanu perének iratai] Szerk.: Giugariu, Mihai, Editura Vremea, Bukarest, 1995.). Bár Pătrășcanu ügyét nem hozták kapcsolatba az MNSZ-el, Szenkovits nyilatkozata előrevetíthette, hogy a „szennyes kimosása” hamarosan az MNSZ-en belül is kezdetét veszi.

¹²⁶¹ Uo., 133. Jegyzőkönyv a Magyar Népi Szövetség Központi Intézőbizottságának 1948. évi december hó 11-én délután, Kolozsvárt tartott üléséről.

¹²⁶² Uo., 137.

¹²⁶³ Uo., 127.

álló Vatikán ügynökeinek!”¹²⁶⁴ A kongresszus során felmerült kérdésekre, hozzászólásokra válaszolva ismét Bányai László tartott összegző beszédet. Beszédében felvázolta, hogy a MADOSZ mindig is élenjárt a „tőkés-kizsákmányoló réteg” elleni harcban, és a „közelmúlt változásainak köszönhetően” ezt a harcát a továbbiakban is folytatni fogja a „román demokrata erők” szövetségében.¹²⁶⁵

1949–1951 között Bányai a korábbi időszaknál aktívabb tevékenységet fejtett ki az MNSZ-ben, de fontos megemlíteni, hogy a szervezet iratanyaga alapján annak tevékenysége már jobbra szimbolikus volt. A káderiskolák megszervezése mellett az MNSZ vezetőségének tevékenysége jobbra kimerült a kollektivizálás és a reakció elleni harc szükségességének propagálásában.¹²⁶⁶ Bányai 1949-es tevékenységében kiemelkedő volt kulcsfontosságú szerepe a „Sztálin elvtárs 70. születésnapja” alkalmából december 8 – 19 között szervezett ünnepi gyűlések tető alá hozásában,¹²⁶⁷ valamint az októberi forradalom 32. évfordulójáról megemlékező ünnepségek és a román-szovjet barátsági hét lebonyolításában.¹²⁶⁸ Az MNSZ 1949. évi tevékenységének lényegét négy pontban foglalta össze az RMP számára készített éves jelentésében: „*Tevékenységünk négy irányban valósult meg: 1. A béke megvédésére. 2. A katolikus reakció ellen. 3. A szocializmus építéséhez szükséges követelmények elérésére. 4. Egyes megemlékező ünnepségek megszervezésére.*”¹²⁶⁹ Fontos elemévé vált a megyei és helyi alapszervezetek jelentéseinek a „belső reakcióval” való leszámolás is.¹²⁷⁰

1949-ben egymást követően tartóztatták le az MNSZ kegyvesztett tagjait: Kurkó Gyárfást, Méliusz Józsefet, Balogh Edgárt és Csögör Lajost. 1952-ben tartóztatták le Demeter Jánost,¹²⁷¹

¹²⁶⁴ Uo., 129.

¹²⁶⁵ Uo., 123. Bányai László válasza a hozzászólásokra.

¹²⁶⁶ ANR ANIC, fond nr. 27. Rola 378. Az MNSZ 1948-1949 közti iratai és Rola 379. 1949. Rola 380. 1950-1951. közötti iratok.

¹²⁶⁷ Uo., 73.

¹²⁶⁸ Uo., 54-55.

¹²⁶⁹ Uo., 31-32. Raport de Muncă a Uniunii Populare Maghiare pe anul 1949. [Az MNSZ munkabeszámolója 1949-re] Itt fontos megemlíteni, hogy ez az első fennmaradt munkabeszámoló az MNSZ részéről az RMP főtitkárságának címezve. Felmerül a lehetősége, hogy az MNSZ-nek korábban nem volt ilyen „beszámolási kötelezettsége.”

¹²⁷⁰ „*Ady Béla református lelkész taggyűlés alkalmával kifogásolta, hogy a kormány miért csak a dolgozók érdekeit képviseli. A hallgatóság maga leplezte le a papot. Jakab János kulák kifogásolta, hogy miért beszélünk állandóan a kizsákmányolásról. Szerinte már nincsenek kizsákmányolási lehetőségek. A taggyűlésen jelenlévő Rigó központi instruktor leplezte a felszólaló kulákot. (...) Bükkösön Gál József tanító a magyar himnusz énekelte a gyerekekkel, arra hivatkozva, hogy demokrácia van. Kerelőszentpál: Magyar József közepegazda hiányolja, hogy miért nem lehet magyar zászlót kitenni, miért nem lehet Magyarországra szabadon utazni. Lőrinczi István azt kifogásolja, hogy miért nem tanítanak a román iskolában magyar nyelven is. Kiderült, hogy mindezeket Haller gróf bujtogatta. Haller grófot a szervezetből kizárták.*” Uo., 2. Megyei helyzetképek a megyei elnökök és központi instruktorok jelentése alapján.

¹²⁷¹ Ez valószínűleg azzal volt összefüggésben, hogy ekkor adták ki Romániának Demeter Bélát.

valamint vele együtt a nem MNSZ-tag Veress Pált és Jordáky Lajost. Közülük Demetert és Jordákyt később Balogh-gal és Csögörrel együtt állították bíróság elé. Balogh Edgár emlékirataiban beszámolt róla, hogy 1949. november 3-án bekövetkezett letartóztatásakor éppen Bányai László *Harminc év* címen megjelent könyvét recenzálta. A recenzió már soha nem jelent meg.¹²⁷² Az MNSZ vezetőségi tagok eltávolítása annyira titokban történhetett, hogy a letartóztatott Balogh Edgárt 1949. december 28-án beválasztották a Nagy Nemzetgyűlés közművelődésügyi bizottságába. A javaslatot előterjesztő képviselő Balogh Edgár nevét a második helyen említette és beválasztását a közművelődési bizottságba a képviselők, a többiek megválasztásával együtt, karfelemeléssel, egyhangúlag jóváhagyták. Balogh a helyét természetesen nem foglalhatta el.¹²⁷³

Az egykori párttagok eltávolítása majd elítélése semmilyen hivatalos reakciót nem váltott ki sem a szervezet, sem Bányai részéről. Ugyanakkor Bányai a *Világosság*ban közölt egy cikket, melyben nem említette a letartóztatott MNSZ vezetőket, de utalt a Rajk-perre és ezzel kapcsolatban a következő megállapítást tette: „*Mi levontuk a Rajk-per tanulságait: fokoznunk kell éberségünket és ki kell irtanunk az osztályellenséget szolgáló polgári nacionalizmus maradványait!*”¹²⁷⁴ Széll Jenő követ 1950-ben hosszas beszélgetést folytatott Bukarestben Bányai Lászlóval és Czikó Nándorral. Czikó és Bányai beszámoltak neki az MNSZ-n belül lefolytatott hatalmi harcokról. Czikó úgy adta elő, hogy az MNSZ vezetősége 1947-ben még teljességgel Kurkó embereiből állt, akik ellen ő és a régi madoszosok, köztük Bányai is, könyörtelen harcot vívtak. Interpretációja szerint Kurkó célja hosszú távon a szervezet felszámolása volt, és ezt csak a temesvári kongresszuson sikerült megakadályozniuk. Érdekes eleme az elbeszélésnek, hogy Bányai azt állította: Kurkó Gyárfás, Balogh Edgár és Csögör Lajos 1947-ben, mikor kórházban feküdt,¹²⁷⁵ meg akarták gyilkoltatni, azáltal, hogy felbérelték az orvosát „tévedjen” az operáció során. Bányai azt állította, hogy hallotta amint az operáció után a sebésze, Klimkó Dezső¹²⁷⁶

¹²⁷² Balogh Edgár: I. m. 340-341.

¹²⁷³ Széll Jenő követ jelentése Kállai Gyula külügyminiszternek Balogh Edgár beválasztásáról a Nemzetgyűlés közművelődésügyi bizottságába. Bukarest, 1950. január 12. Idézi: Fülöp Mihály–Vincze Gábor (szerk): *Vasfüggöny keleten. Iratok a magyar-román kapcsolatokról (1948–1955)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007. 33. sz. irat, 177.

¹²⁷⁴ *Világosság*, 1949. november 25.

¹²⁷⁵ Bányainak fiatal kora óta tbc-je volt, mely időnként kiújult.

¹²⁷⁶ Klimkó Dezső (1900–1972) sebész és professzor, aki 1940–1947 között Kolozsváron és Marosvásárhelyen élt és dolgozott. 1947-ben visszatért Magyarországra. Hivatalos formában sohasem merült fel ellene a Bányai által megfogalmazott vád.

hangosan azt mondta asszisztensének: „na a méltóságos urat is elintéztük”.¹²⁷⁷ A Bányai által elmondottak igazságtartalma kétséges. Kérdéses, hogy szándékos rosszindulatból közölte ezt a történetet bukaresti követtel, vagy paranoiára való hajlamossága miatt valóban el is hitte azt.¹²⁷⁸ A Bányait érintő történetet követően negatív jellemrajzot közöltek Balogh Edgárról, akit nacionalistának tituláltak, és Csögör Lajosról, aki elmondásuk szerint sokkal „ravaszabban és óvatosabban áskálódott,” mint a többiek. Czíkó ezzel együtt kihangsúlyozta, hogy meglátása szerint Romániában szélesebb körben leszámoltak a pártba befurakodott ellenséggel, mint Magyarországon. Széll Jenő erről a következő megállapítást tette: „Czíkó beszélgetés közben egy alkalommal szentenciaképpen megállapította, hogy a pártfelülvizsgálat Magyarországon közel sem volt olyan alapos, mint Romániában és hogy az összeesküvés felgöngyölítése sem volt elég alapos. Mikor én az ilyen megjegyzésekre igyekeztem megfelelő választ adni, vagy felvetni, hogy pl. Pătrășcanuval és Balogh Edgárékkal teljes mértékben felszámolták-e Romániában a Pártba beépített ellenséget, más kérdéstről kezdtek beszélni. Ez utolsó alkalommal nem az volt a célom, hogy kimerítő vitába bocsátkozzam velük, fontosabbnak tartottam kihasználni azt a ritka alkalmat, mikor a két, különben igen tartózkodó ismerősöm elég közlékenynek bizonyult.”¹²⁷⁹

Balogh visszaemlékezése szerint 1955-ös kiszabadulásukat követően Balogh, Jordáky, Demeter és Csögör visszakapták korábbi tanári pozíciójukat a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen. Az ekkor már rektorrá kinevezett Bányai hűvösen fogadta őket, Balogh szerint „Később tudtuk meg, hogy végigjárta a tanszéki pártcsoportokat s közölte: vigyázat! Csak amnesztiát kaptunk, egyébként büntetett előéletűeknek számítunk. Miért volt ez a közlés számára fontos? Pontosan nem tudom, legfeljebb sejtem, hogy meghurcoltatásunkkal a maga örökösen gyanakvó, türelmetlen természete szerint egyetérthetett.”¹²⁸⁰ Valószínű azonban, hogy a frakcióharcokban már járatos Bányai részéről az elítéltek denunciálását pragmatikus okok magyarázták. Ezt támaszthatja alá az a tény, hogy mikor az egykori elítélteket 1956-ban jogilag is rehabilitálták, Balogh szerint Bányai azonnal „megenyhült” irányukba és ismét szívélyesen társalgott velük.¹²⁸¹ Az „elhajlók” 1949-es eltávolítása az MNSZ-ből azonban végleg biztosította

¹²⁷⁷ Széll Jenő követ két jelentése Kállai Gyula külügyminiszternek az MNSZ belső ellentéteiről és a Római Katolikus Egyház elleni harcokról. Bukarest, 1950. február 2. Idézi: Fülöp Mihály–Vincze Gábor (szerk.): *Vasfüggöny keleten. Iratok a magyar-román kapcsolatokról (1948–1955)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007. 35. sz. irat, 180.

¹²⁷⁸ Az mindenesetre tény, hogy későbbi visszaemlékezéseikben sem Bányai, sem Czíkó nem említette ezt az epizódot.

¹²⁷⁹ Uo.

¹²⁸⁰ Balogh Edgár: I. m. 400–401. Itt érdemes megemlíteni, hogy Kurkó Gyárfásnak 1949-ben, a Márton Áron-perben történő elítélését sem kommentálta.

¹²⁸¹ Uo., 402. és 412.

a párt egyeduralmát a szervezet felett. Valószínűleg ez az oka, hogy amikor 1952-ben a szervezet tevékenységét korábban felügyelő Luka Lászlót is letartóztatták, majd egy koncepció perben elítélték, ez a koncepció eljárás az MNSZ-t egyáltalán nem érintette. A szervezet politikai bizottsága hivatalos nyilatkozatban helyeselte a „pártban megbúvó ellenség” eltávolítását,¹²⁸² de nem került sor tömeges letartóztatásokra a szervezeten belül. Az egyedüli korábbi MNSZ párttag, akit 1954-ben a Luka-perben 15 év kényszermunkára ítélték Solymos Iván pénzügyminiszter helyettes volt.¹²⁸³ 1952-ben azonban hangsúlyos tisztogatási hullám söpört végig az RMP-n belül, ez Bányai több egykori harcostársát is érintette. Így ekkor zárták ki a pártból, Nagy Istvánt, Csehi Gyulát, Takács Lajost¹²⁸⁴ és Gaál Gábort is. Gaált – illegalista múltja ellenére – már 1948-tól folyamatosan támadták, oportunizmussal vádolva. Bányai – állítása szerint – kiállt mellette, amiért Gaál állítólag megölelte, holott ez nem volt szokása.¹²⁸⁵ Hamarosan azonban a KB tag „Bogdán Jóskát” (Salamon Józsefet) küldték Gaál ügyének rendezésére, aki könyörtelenül kizáratta őt a pártból. Gaál fellebbezését elutasították. Ez annyira megviselte egészségét, hogy a *Korunk* alapítója és a két világháború közötti erdélyi kommunista mozgalom egyik vezéralakja 1952-ben szívinfarktust kapott, majd két évi gyengélkedést követően elhunyt Kolozsváron.¹²⁸⁶ Még ugyanebben az évben poszthumusz visszakapta párttagságát, de a *Korunk* 1957-es újraindulását már nem érthette meg.

Bányai Lászlót 1948. december 10-én az MNSZ VB ülésén a közművelődési bizottsághoz osztották be, ahol a bizottságot irányító Révy Ilona helyettese lett.¹²⁸⁷ A Révy-Bányai páros által irányított közművelődési bizottság 1949. október 12-i jelentésében négy fő pontban határozta meg a bizottság tevékenységének lényegét: 1. A falu szocialista átalakításáért folytatott harc. 2. A békéért folytatott harc. 3. Az Állami Terv megvalósítása és túlteljesítése. 4. A klerikális reakció

¹²⁸² ANR ANIC, Rola 382. 134.

¹²⁸³ Onişoru, Gheorghe: *Pecetea lui Stalin. Cazul Vasile Luca*. [Sztálin pecsétje. A Vasile Luca-ügy] Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2010. 234.

¹²⁸⁴ Nagy Istvánt a magyarországi népiekkel való két világháború közötti kapcsolataiért, Csehi Gyulát azzal a váddal, hogy franciaországi tanulmányai alatt trockista elhajló volt, Takács Lajost népközösségi múltja miatt. 1954-ben Nagyot, Csehit és – poszthumusz – Gaál Gábort visszavették a pártba, Takács párttagságát csak 1956-ban állították vissza, mikor a Bolyai Tudományegyetem rektorává nevezték ki.

¹²⁸⁵ PIM, V.5583/111. Bányai László levele Méliusz Józsefnek, 1981. május 22. Bár felmerül a lehetősége, hogy Bányai igazolni próbálta magát utólag Méliusz előtt, nem elképzelhetetlen, hogy valóban fellépett Gaál Gábor érdekében. Később, 1958-ban, hasonlóképp kiállt Jakó Zsigmond mellett is, segítve őt a korábban elvesztett professzori cím visszaszerzésében.

¹²⁸⁶ Gáll Ernő: Ilyennek ismertem. *Utunk* 1974/33.

¹²⁸⁷ Uo., 44. Jegyzőkönyvi kivonat.

elleni küzdelem.¹²⁸⁸ Az ügyosztály jelentéseiből megállapítható, hogy ehhez a követelményrendszerhez messzemenően tartották magukat a későbbiekben.¹²⁸⁹

Bányai kinevezése a közművelődési osztályhoz egyben az oktatásügyhöz való visszatérését is előrevetítette. Már az 1946-os év folyamán, MNSZ alelnökként, időnként részt vett az oktatásügyi problémák megvitatásában.¹²⁹⁰ 1947-ben, mintegy posztumusz elégtételként visszakapta 1933-ban elvesztett tanári állását a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnáziumban,¹²⁹¹ bár azt nem foglalta el. 1951. november 13-án azonban kinevezték tanárnak a kolozsvári Bolyai Egyetem történettudományi karára.¹²⁹² Ugyanebben az évben Nicolae Popescu-Doreanu oktatásügyi miniszter nemzetiségi oktatással foglalkozó tanácsosa lett.¹²⁹³ Bányai 1951-től már kizárólag az oktatásügy kérdéseivel foglalkozott az MNSZ-en belül is.¹²⁹⁴ Tanácsosi kinevezését követően már jobbára csak asszisztált a szervezet önfelszámolásához vezető úton.

1952-ben Kacsó Sándort félreállították az elnöki tisztségből és helyére Juhász Lajost nevezték ki. Az ő feladata már csak az MNSZ önfelszámolásának megszervezése volt. A szervezet önfelszámolását az MNSZ vezetősége az RKP Központi Bizottságának „javaslatára” kezdte meg. A vezetőség által kiadott hivatalos nyilatkozat szerint Romániában „megoldódott a nemzetiségi kérdés,” így az MNSZ „történelmi szerepe” is a végéhez ért.¹²⁹⁵ 1953. február 20-án a szervezet vezetőségének 63 tagja gyűlt össze Bukarestben és egyöntetűen megszavazták az MNSZ önfeloszlatását.¹²⁹⁶ A politikai bizottság egy későbbi jelentésében össze is foglalta, hogy

¹²⁸⁸ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 379. 107.

¹²⁸⁹ Uo., 107-115.

¹²⁹⁰ Így például az MNSZ oktatásügyi osztálya – melyet ekkor még Nagy Géza vezetett – 1946. március 16-17. között tanügyi értekezletet tartott. Az ülésen 18 erdélyi megye 56 tanára volt jelen. Az értekezletet Nagy Géza mellett Bányai koordinálta, majd jelentést készített az MNSZ intézőbizottságának, mely azt a március 18-20. között lezajlott brassói értekezleten vitatott meg (MNL OL, XIX-J-1-I. Bányai László iratai. 1/g. A Közművelődési Bizottság bezzámolója a romániai magyar oktatásügy helyzetéről. 1.).

¹²⁹¹ Csíki Székely Múzeum, Bányai László hagyaték. E. egyetemi tanári működése. 3/a. Értesítés Bányai Lászlónak az MNSZ-től, amelyben visszaállítják tanári jogait a csíkszeredai főgimnáziumban. Kolozsvár, 1947.

¹²⁹² Uo., 3/b Bányai történelemtanári kinevezése a Bolyai Tudományegyetemre. Kolozsvár, 1951. november 13.

¹²⁹³ PIL, 923. fond. F. 5. Nicolae Popescu-Doreanu miniszter rendelete az együttélő nemzetiségek oktatásának tárgyában, melynek végrehajtásával egyben Bányait bízta meg (román nyelven). 1951. július 25.

¹²⁹⁴ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 380. Jegyzőkönyv 1951. augusztus 30-án. 1. „Bányai László elvtárs ismertetőt tart a tanügyi kérdésekről.”

¹²⁹⁵ „Az MNSZ vezetősége kielemezte a MADOSZ és MNSZ történetét és tevékenységét, ahogy azokat a forradalmi átalakulásokat is, amelyekre sor került hazánkban, a Román Népköztársaságban, ahol a nemzetiségi kérdés megoldódott. Arra a következtetésre jutott, hogy az MNSZ betöltötte történelmi szerepét [...] így létezése már szükségtelen.” (ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 383. Raport despre autodizolvarea organelor și organizațiilor U.P.M. 68.).

¹²⁹⁶ Uo.

milyenformán történt meg a nemzetiségi kérdés megoldása Romániában: az 1949-ben elfogadott új alkotmány lehetetlenné teszi a „sovinszta uszítást.” A Magyar Autonóm Tartomány létrehozása egy „magasabb szintre emelte” a nemzetiségi kérdés megoldását Romániában, amellet, hogy a RMP „lenini-sztálini politikájának egy hatalmas győzelme,” interpretációjuk szerint egyben elmélyíti a román-magyar barátságot is. Végeredményben kiemelték, hogy a romániai magyarság elkötelezett az RMP és Gheorghe Gheorghiu-Dej mellett, melyet a magyar nemzetiségű párttagok nagy száma is bizonyít.¹²⁹⁷ A Magyar Autonóm Tartomány létrehozását „magyarázó” cikkek 1952. július 19-én jelentek meg, román nyelven Iosif Chișinevski, míg magyarul Bányai László aláírásával.¹²⁹⁸ A MAT létrehozását megelőzően pletyka szintjén Bányait tekintették a tartomány jövőbeli vezetőjének, ám ez végül nem így történt, valószínűleg Mogyorós Sándor és Vincze János (ekkor belügyminiszter-helyettes) hathatós közreműködésének köszönhetően.¹²⁹⁹

Az 1953. február 20-i ülésre ebben az ünnepi légkörben került sor, a felszólalók a Román Népköztársaságot és a Román Munkáspártot éltették, miközben örömeiket fejezték ki az iránt, hogy a nemzetiségi jogok kiteljesedése lehetővé tette az önálló magyar politikai szervezet felszámolását. Bányai László MNSZ alelnökként tartott utolsó felszólalásában kihangsúlyozta, hogy „a MADOSZ, majd az MNSZ mindig azért harcolt, hogy a népek közti békét megvalósítsa, és létrehozza azt a társadalmat, ahol már a kizsákmányolás semmilyen formája nem érvényesül.” Meglátása szerint a nemzetiségi kérdés „demokratikus úton” rendeződött, de további harcokra van még szükség, hogy a román állam eljusson arra a szintre, ahol a Szovjetunió áll a nemzetiségi jogok terén. Az MNSZ kapcsán kihangsúlyozta, hogy a felszámolás nem jelenti a munka félbehagyását, de egy „győzedelmes napot” jelent a magyarság számára.¹³⁰⁰

6.3 Az MNSZ részvétele az antiklerikális propagandában

Mint azt a korábbiakban láttuk, az MNSZ a pártállam kiépülését követően egyre hangsúlyosabb szerepet játszott a Romai Katolikus Egyházat sújtó antiklerikális

¹²⁹⁷ Uo., Hotărîrea CC al U.P.M. cu privire la autodisolvarea și încetarea activității sale și a tuturor organizațiilor Uniunii Populare Maghiare [Az MNSZ KB határozata az önfelszámolásra és a munkájának befejezésére nézve.. 73.

¹²⁹⁸ Bottoni, Stefano: I.m. 2008. 49.

¹²⁹⁹ Uo., 62-63.

¹³⁰⁰ ANR ANIC, Rola 383. Proces-verbal. 34-35.

propagandában.¹³⁰¹ Ebből Bányai is aktívan kivette a részét. Bár az egyházellenes propaganda Bányai MNSZ-es pályafutásának nem a legfontosabb eleme, meglátásom szerint életútjában egy fontos fordulópont. Ugyanis az a Bányai aki az 1920-as évek második és az 1930-as évek első felében még mélyen vallásos volt és egyházi rendezvényekre járt, nem egészen 20 év leforgása alatt teljesen szembefordult ezzel a világnézettel. Ennek a szélsőséges világnézeti váltásnak az okát meglátásom szerint Bányai László Sándor fogalmazta meg a legpontosabban. Szerinte Bányaira egy „jezsuita mentalitás” volt jellemző, azaz szerinte apja gondolkodását mindig a vakhit jellemezte.¹³⁰² A szocializmus, sőt sztálinizmus mellett való elköteleződését megelőzően ezt a vakhítet a vallásban találta meg, míg azt követően a szocialista eszmerendszerben.

A legnagyobb módszertani probléma, hogy a már idézett 1948-as csíkszeredai beszédén kívül kevés olyan forrással rendelkezünk, amely bizonyítja Bányai részvételét az egyházellenes intézkedésekben. Bizonyítékként tekinthetünk azonban Széll Jenő bukaresti követ 1950-es jelentésére. Ebben a Bányáival és Czikó Nándorral folytatott beszélgetés kapcsán, Széll beszámolt a Római Katolikus Egyházat és kiemelten Márton Áron püspököt érintő intézkedésekről. Elmondásai alapján arra következtethetünk, hogy a Magyar Népi Szövetség vezető szerepet játszott az egyházellenes intézkedések meghozatalában is: *„A Népi Szövetség vezetői azt mondják, hogy eleinte bizonyos tartózkodással nyúltak hozzá a Márton elleni kampány megszervezéséhez, de maguk is meg voltak lepve attól, hogy az alsóbb papság körében a püspök mennyire népszerűtlen.”*¹³⁰³ *Most érkezettnek látják az időt, hogy a katolikus egyház kérdésében átfogó rendszabályokkal végleg rendezzék a problémát. Nagy jelentőségű lépésre készülnek, amire nézve nem tudtam tőlük közelebbi adatokat megszerezni, csupán annyit, hogy többek között fel akarják használni a katolikus egyház ún. „világi státusát”. Ez a világi státus speciális erdélyi jelenség, Magyarországon teljesen ismeretlen. Lényegében a református egyház presbiteri szervezetének megfelelő világi szervezet, mely az egyház ügyeit ellenőrzi.”*¹³⁰⁴ Emellett az is beszédes, hogy az

¹³⁰¹ Ez azonban főként Kurkó Gyárfás eltávolítását követően vált hangsúlyossá. Korábban úgy Márton Áron katolikus püspök, mint a protestáns püspökök alapvetően támogatták az MNSZ-t, mert az erdélyi magyarság érdekképviseleti szervét látták benne. Lásd: Vincze Gábor: Magyar egyházak a „népi demokrácia” éviben. In: Vincze Gábor: I.m. 1999. 308.

¹³⁰² Kihangsúlyozta, hogy ezzel párhuzamosan számára mindig a kétkedés volt az első, ezért is lett fizikus. Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 24-én.

¹³⁰³ Ez az állítás természetesen fenntartásokkal kezelendő.

¹³⁰⁴ Széll Jenő követ két jelentése Kállai Gyula külügyminiszternek az MNSZ belső ellentéteiről és a Római Katolikus Egyház elleni harcáról. Bukarest, 1950. február 2. Idézi: Fülöp Mihály–Vincze Gábor (szerk): *Vasfüggöny keleten. Iratok a magyar-román kapcsolatokról (1948–1955)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007. 33. sz. irat, 182.

egyházellenes intézkedések kapcsán egy jelentősebb terjedelmű iratanyag maradt fenn Bányai Lászlónak az MNL OL-ben őrzött hagyatékában.¹³⁰⁵ Bár ezekben az iratokban Bányai neve ritkán szerepel, az egyértelmű, hogy az MNSZ alelnökeként rálátása volt az eseményekre, és az sem kizárt, hogy azok szervezésében is résztvett.

Az MNSZ már legkésőbb 1947 utántól figyelemmel követte a Római Katolikus Egyház és kiemelten Márton Áron tevékenységét. Rendszeres jelentések készültek a csíksomlyói búcsúkról, Czíkó Nándor pedig visszaemlékezésében kitért rá, hogy időnként őt is megbízták „a szervezésben” való részvétellel. A Római Katolikus Egyházzal szembeni leszámolás Márton Áron püspök 1949. június 21-i letartóztatásával érte el csúcspontját. A püspököt három évnyi vizsgálati fogságot követően 1951-ben nyolcadmagával állították bíróság elé. A bukaresti katonai törvényszék 1951. július 13-án életfogytiglani kényszermunkára ítélte hazaárulás vádjával.¹³⁰⁶

Nem valószínű, hogy az MNSZ vezetőségének bárminemű ráhatása lett volna az egyházi személyek ellen induló letartóztatási hullámra, sőt, Czíkó Nándor utólag azt állította, hogy Luka Lászlónál tiltakozott a papok és szerzetesek letartóztatása ellen, ezért „félretették” a katolikus ügyek intézésétől.¹³⁰⁷ Megállapítható azonban, hogy az MNSZ kiemelt szerepet játszott a román kommunista vezetéssel együttműködő békepapi mozgalom megszervezésében.¹³⁰⁸ Erre egy, az MNSZ és az együttműködést vállaló papok által lefolytatott marosvásárhelyi értekezleten került sor 1950. április 27-én. A találkozón létrehozták az ún. Katolikus Akcióbizottságot. Ennek vezetőjévé Ágotha Endre nyárádselyei esperes-plébánost nevezték ki. A Bizottság vezetőségébe került Kacsó Sándor is, az MNSZ elnökeként.¹³⁰⁹ A Bizottság határozatait elfogadó papság

¹³⁰⁵ MNL OL, XIX-J-1-1. *Bányai László iratai*. 1/b

¹³⁰⁶ Vádlottársai közül Kurkó Gyárfást és Lakatos Istvánt 25-25 évre, gróf Teleki Ádám földbirtokost 15 évre, Venczel József tisztviselőt 12 évre, Szász Pált, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület volt elnökét 10 évre, Korparich Ede szövetkezeti elnököt 5 évre, Bodor Bertalan banki tisztviselőt pedig szintén öt évre ítélték. Közülük Szász Pál az ocele mari börtönben halt meg, Kurkó Gyárfás pedig fogvatartása alatt megőrült. 1964-ben amnesztiával szabadult, élete hátralévő részét Brassóban élte le, itt hunyt el 1983-ban.

¹³⁰⁷ Molnár Gusztáv interjúja Czíkó Nándorral. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Ötös_zöld2a. Molnár Gusztáv interjúja Czíkó Nándorral és Czíkó Lőrincsel, 0:00–2:11. A római katolikus papok elleni letartóztatási hullám oroszlánrészére 1949–1951 között került sor, arról azonban nem rendelkezünk pontos adatokkal, hogy ez hány embert érintett. Vincze Gábor ezt a számot 80–90 főben állapította meg (Vincze Gábor: I.m. 1999. 315.).

¹³⁰⁸ A békepapi mozgalmakat az ún. Béke Világtanács keretében szervezték meg. Ezt 1950-ben állították fel egy varsói kongresszust követően. Célja a Kommunista Blokk országaiban működő római-katolikus egyházak erőszakos függetlenítése volt a Vatikántól.

¹³⁰⁹ MNL OL, Bányai László hagyaték, XIX-J-1-1, 3/b. A katolikus papok és hívek marosvásárhelyi értekezlete. 1950. Ágotha és Kacsó mellett az Akcióbizottság vezetői voltak: dr. Fejér Gerő prelátus-kanonok, Fodor Gergely esperes-plébános, Újlaki János szentszéki tanácsos-plébános, Antal József gyimesfelsőlaki plébános, dr. Wolff József temesvári egyházközpontnok, Kastaly János gyergyószentmiklósi és Petrás Mihály külsőrekecsini (Moldva) egyháztanácsosok. Az Akcióbizottság végrehajtó tanácsának tagjaivá az értekezlet után a következő személyeket

lojalitási nyilatkozatot tett a Román Népköztársaság mellett, és megtagadta a Vatikán fennhatóságát. Ágotha Endre felszólalásában a következőképpen értékelte a békepapság feladatát: „*Népköztársaságunk alkotmánya biztosítja a lelkiismereti és vallásszabadságot. Úgy véljük, hogy egyházunk és hazánk iránti kötelességünket teljesítjük, amikor a jelenlegi áldatlan viszony megszüntetését óhajtjuk és kifejezésre juttatjuk azt a kívánságunkat, hogy katolikus egyházunk is kapcsolódjon be a békéért vívott magasztos harcba.*”¹³¹⁰ Ágotha beszédét követően Kacsó Sándor szólalt fel az MNSZ részéről, hangsúlyozva a békemozgalom világtörténelmi jelentőségét.¹³¹¹ Egyes plébánosok teológiai érvekkel, az evangélium alapján próbálták meg levezetni, hogy a katolikus papoknak milyen magatartást kell tanúsítani a béke, az államhűség és a nép iránti hűség kérdésében.¹³¹² Mások burkoltan Márton püspököt is elmarasztalták. Dr. Feri Vilmos nagyenyedi minorita lelkész például kihangsúlyozta, hogy: „*Köteles tisztelettel vagyunk az egyházi hierarchia iránt, de ugyanakkor hű fiait vagyunk hazánknak, a Román Népköztársaságnak és teljes mértékben részt akarunk venni a dolgozók építő munkájában a társadalmi igazságosság és a békét úján.*”¹³¹³ Az értekezlet határozatában hitet tettek a Román Népköztársaság keretei közé való beilleszkedés mellett.¹³¹⁴ Az Akcióbizottság határozatát helyben 102 plébános és világi személy írta alá.¹³¹⁵ Hozzájuk csatlakozott levélben 32 jelen nem lévő plébános is.¹³¹⁶

Mivel a romániai békepapi mozgalom történetét még nem dolgozták fel átfogóan,¹³¹⁷ ezért nem tudjuk, hogy mekkora támogatottsága volt a római-katolikus papság körében, de azt sem, hogy a Katolikus Akcióbizottság meddig létezett. Ion Nistor miniszteri megbízott 1951.

választották meg: Ágotha Endre, Török László zilahi plébános, dr. Hodor Jakab vágási plébános, dr. Köpeczi János kiskapusi plébános, dr. Kulcsár Mihály nagyenyedi plébános, Juhász-Bruckner Tibor oravicabányai plébános, dr. Mikes János egyetemi tanár, képviselő a Nagy Nemzetgyűlésben, Elekes Lajos egyháztanácsos Marosvásárhelyről és Kastaly János gyergyószentmiklósi egyháztanácsos.

¹³¹⁰ Uo., 7. Itt Ágotha Endre arra utal, hogy a többi romániai egyház vezetői korábban már mindannyian csatlakoztak a Béketanács felhívásához. Így: Iustinian ortodox pátriárka, Vásárhelyi János református, Kiss Elek unitárius és Franz Müller evangélikus püspökök. Lásd: MNL OL, Bányai László hagyaték, XIX-J-1-1, 3/ d. Levél a Magyar Autonóm Tartomány pártszerveihez Márton Áron püspök antidemokratikus tevékenységére vonatkozóan. 1957. A püspökök közül egyedül Márton Áron tagadta meg a felhívás aláírását. Az 1957-es levél keletkezési körülményeit ismertette Stefano Bottoni (Bottoni: I.m. 2008. 320-321). Eszerint a hivatalos levelet a Magyar Autonóm Tartomány pártbizottsága állította össze. A szerző neve nem ismert, azt kiadatása előtt elfogadta a KV és maga Gheorghiu-Dej is, aki azonban kihangsúlyozta, hogy a MAT vezetői „ne legyenek túl balosak és ne túlozzák el az egyházellenes motívumokat.”

¹³¹¹ Uo., 8.

¹³¹² Uo., 10.

¹³¹³ Uo.

¹³¹⁴ Uo., 13.

¹³¹⁵ Uo., 18-20.

¹³¹⁶ Uo., 24-31.

¹³¹⁷ Érintőlegesen foglalkozott vele Stefano Bottoni. Bottoni, Stefano: i. m. 2008. 313–332.

május 8-án jelentette Vasile Pogăceanu vallásügyi miniszternek, hogy Ágotha Endre 245 római katolikus papot terjesztett elő állami fizetésre.¹³¹⁸ Nistor azonban jelentésében azt is kiemelte, hogy a békepapsághoz csatlakozott papok közül „nem mindannyian határozottak az Akcióbizottság tevékenysége mellett.”¹³¹⁹ 1951. március 15-én a Katolikus Státus Kolozsvárott rendkívüli ülést tartott, ahol a teljes vezetőséget lecserélték. Az új vezetőségben az MNSZ és a Katolikus Akcióbizottság vezetői kaptak helyet.¹³²⁰ A Márton Áron bukását követően kinevezett titkos ordináriusok¹³²¹ tiltották a békepapi mozgalomhoz való csatlakozást.

Bányai Lászlónak az egyházellenes intézkedésekben való részvételére utal Ion Nistor, a Kultuszminisztérium megbízottjának jelentése. Eszerint Nistor és Bánai 1951. május 8-án egy részletekbe menő tanácskozást tartottak, ahol az egyházellenes intézkedéseket tekintették át. Ekkor Bánai közölte, hogy egy Miron Constantinescuval¹³²² folytatott megbeszélése alapján az MNSZ fokozatosan csökkenti részvételét a békepapi mozgalom szervezésében. Így az jelentősebb mértékben a Kultuszminisztérium hatáskörébe kerül. Bánai ugyanakkor kijelentette, hogy a maga részéről továbbra is teljes mértékben támogatja az Egyház elleni fellépést.¹³²³ Egyben javaslatot tett, hogy az MNSZ két tagját, egy bizonyos Babost és Bakcsit¹³²⁴ alkalmazza Kultuszminisztérium a magyar nyelvű antiklerikális propaganda felügyeletére. Nistor kettejük közül csak Babos alkalmazásához járult hozzá, akit Gábosi Tamás¹³²⁵ helyére vettek fel.¹³²⁶ Ezt követően az egyházon belüli személyi viszonyokat jól ismerő Bánai javaslatokat tett a Bukarest-

¹³¹⁸ A jelentés egyben kitért arra is, hogy ebben az évben Románia területén összesen 691 római katolikus papot tartottak nyilván.

¹³¹⁹ MNL OL, XIX-J-1-1, 3/da. Feljegyzés a demokratikus római-katolikus papok akciójával kapcsolatban. 1951. május 8. A papok egy részét megfélemlítéssel kényszerítették, hogy hitet tegyenek az Akcióbizottság mellett. Egy kitűnő példa erre Pakocs Károly (akivel fiatal korában Bánai is levelezett) papköltő, akit 1949-ben Szatmárnémetiről hurcoltak el. 1950-ben azzal a feltétellel engedték szabadon, hogy csatlakozik a békepapi mozgalomhoz. Ezt követően a gyulafehérvári teológiai főiskola tanára és dékánja volt. 1957-ben azonban mégis ismét letartóztatták és 1963-ig újra börtönben volt.

¹³²⁰ MNL OL, XIX-J-1-1, 3/da. Feljegyzés a demokratikus római-katolikus papok akciójával kapcsolatban. 1951. május 8. 1.

¹³²¹ Római katolikus papok, akik a püspököt akadályoztatása esetén helyettesíthetik. Az első ordinárius Boga Alajos volt, ő követte Sándor Imre, majd Jakab Antal. Mindannyiukat letartóztatták, Boga és Sándor börtönben haltak meg.

¹³²² Miron Constantinescu ekkor még nem volt miniszter, csak az RDP KB tagja. Kérdéses, hogy miért vele egyeztetett Bánai az MNSZ fokozatos kivonulásáról az antiklerikális intézkedésekből.

¹³²³ MNL OL, XIX-J-1-1, 3/da. Feljegyzés a demokratikus római-katolikus papok akciójával kapcsolatban. 1951. május 8. (román nyelven) 4.

¹³²⁴ Babos személyét nem tudtam azonosítani, a másik személy teljes neve Bakcsi Miklós. Ő az MNSZ részéről résztvevett a moldvai csángó iskolák megszervezésében is.

¹³²⁵ Korábban ferences szerzetes, aki kilépett a rendből, előbb a *Népújság*, majd a *Vörös Zászló* szerkesztőjeként egyházellenes propagandát folytatott.

¹³²⁶ Uo., 5.

Iași Egyházmegye és a Gyulafehérvári Egyházmegye helyzetének rendezésére. A Ion Nistorral folytatott megbeszélésen Jakab Antal¹³²⁷ püspöki helynököt reakcióként bélyegezte meg, aki az államrend ellen áskálódik, és kihangsúlyozta, hogy mindenáron le kell váltani: „*Bármely kanonok, Maczalikot*¹³²⁸ *kivéve, jobb lenne, mint Jakab Antal – mondja Bányai elvtárs.*”¹³²⁹ Nistor megbízásából Jakab Antallal Gábosi Tamás vette fel a kapcsolatot. Gábosi szerint Jakab „nagyon felmérgelődött”, hogy a Minisztérium belső ügyekbe próbál beavatkozni. Egyben kijelentette, hogy az összes papot, aki kapcsolatba lépett a Katolikus Akcióbizottsággal kiátkozták az egyházból.¹³³⁰ A püspöki helynököt abban az évben, 1951. augusztus 24-én letartóztatták, és csak az 1964-es általános amnesztia idején került szabadlábra.

Ion Nistor jelentése alapján úgy tűnik, hogy az MNSZ 1951-től fokozatosan visszavonult az egyházellenes propagandában való részvételtől,¹³³¹ Bányai pedig ekkor már az oktatásügyben töltött be különböző pozíciókat. Az antiklerikális propagandában játszott rövid szerepe azonban Bányai „átalakulásának” egy fontos állomása. Valószínű, hogy az egyházellenes intézkedésekben való részvételét részben személyes sérelmei is motiválták, úgy gondolhatta, hogy elérkezett az ideje az Egyház erőszakos megreformálásának, „népivé” tételének. De az is tény, hogy ezzel együtt maximálisan kiszolgálta a hivatalos állami propaganda gépezetet, annak ellenére, hogy az egyházellenes fellépés olyan személyeket is érintett, akiket évek óta ismert vagy fiatalkorában kifejezetten segítettek őt.¹³³²

¹³²⁷ Jakab Antal (1909–1993) Kilyénfalván született, Gyulafehérváron szentelték pappá 1934-ben. Gyergyóditróban, Gyulafehérváron, Kolozsváron és Gyergyószentmiklóson szolgált, majd 1946-tól a gyulafehérvári Hittudományi Főiskola tanárává nevezték ki. 1951 márciusában lett titkos ordinárius, Sándor Imre letartóztatását követően, de már ez év augusztusában őt is letartóztatták. Felsőbányán és a Duna-csatornánál volt kényszermunkán, 1964-ben szabadult amnesztiával. Mikor Márton Áron 1980-ban nyugdíjba vonult, Jakab Antal lett az Erdélyi Egyházmegye püspöke, a tisztséget 1990-ig betöltötte.

¹³²⁸ Maczalik Győző (1890–1953) 1941–1951 között püspöki titkár volt. Jakab Antal letartóztatását követően ő lett a titkos ordinárius, de a Securitate pár hónapon belül letartóztatta. A jilavai börtönben hunyt el.

¹³²⁹ Uo., 7.

¹³³⁰ MNL OL, XIX-J-1-1, 3/db. Feljegyzés Jakab Antal, a gyulafehérvári egyházmegye kormányzójával kapcsolatos problémákról (román nyelven). 1951. június.

¹³³¹ Ezt alátámaszthatja az is, hogy Bányai hagyatékában – egyetlen kivételtől eltekintve – csak 1951-es és azelőtti iratok találhatóak ebben a témakörben.

¹³³² Márton Áront 1928 óta ismerte, bár nem voltak jó viszonyban. A meghurcolt papok közül hasonlóképp személyes ismeretségben volt Lőrincz József gyergyóditrói plébánossal, Pakocs Károllyal, László Ignác gyergyószentmiklósi plébánossal is. Bár nem került börtönbe, de meghurcolták fiatalkori támogatóját, Veress Ernő kolozsvári plébánost is. Veress működési engedélyét 1951-ben megvonták és Parajdon élt rokonainál. 1955–1962 között a gyulafehérvári Hittudományi Főiskolán tanított, majd visszavonult és Székelyudvarhelyen hunyt el 1973-ban.

7. Bányai László tevékenysége a romániai oktatásügyben

7.1 Oktatásügyi tanácsosként (1951–1952)

Az 1945 utáni időszakban, politikai tisztségei mellett, Bányai fokozatosan visszatért az oktatásügyhöz is. 1947. június 7-én a brassói Magyar Tankerületi Felügyelőség döntésének értelmében visszahelyezték tanári jogaiba a csíkszeredai Római-Katolikus Főgimnáziumban. Sajátos, hogy a Bányai visszahelyezését kimondó határozatot ugyanaz a Papp János igazgató volt kénytelen aláírni, aki 1933-ban az eltávolítását kezdeményezte.¹³³³ Papp 1947. február 15-én kiállított egy igazolást, melyben Bányai letartóztatását a csíkszeredai Siguranța akkori vezetőjének számlájára írta: *„A csíkszeredai Római-Katolikus Főgimnázium igazgatósága igazolja, hogy Bányai-Baumgarten László úr, franciatanár a mi gimnáziumunkban 1930–1933 között, [...] elvesztette katedróját a Siguranța és az állami tanfelügyelőség közbelépése révén, és szabadulása után sem volt lehetősége azt visszaszerezni.”*¹³³⁴ A visszahelyezés jobbára formális volt, Bányai nem költözött vissza Csíkszeredába és órákat sem tartott ott. Ennek ellenére – valószínűleg mintegy kárpótlásként – az 1947–1948-as tanév során felvette tanári fizetését,¹³³⁵ a Gimnázium igazgatósága pedig betegszabadságot engedélyezett a részére,¹³³⁶ ez valószínűleg összefüggésben állt azzal, hogy éppen Budapesten részesítették orvosi kezelésben.

Ezzel párhuzamosan az MNSZ-en belül is elsősorban az oktatásügy kérdéseivel kezdett foglalkozni. 1948. december 10-én a szervezet közművelődésügyi bizottságához nevezték ki, majd 1951-től már kizárólag az oktatásügy kérdéseivel foglalkozott az MNSZ-en belül is.¹³³⁷ Ezzel lehet összefüggésben, hogy Nicolae Popescu-Doreanu¹³³⁸ oktatásügyi miniszter az 1951. július 25-én hatályba lépett 57246/1951. számú rendeletével Bányait oktatásügyi tanácsadónak¹³³⁹ nevezte ki.

¹³³³ CSSZM BLH, L. 3/a. Értesítés Bányai Lászlónak az MNSZ-től, amelyben visszaállítják tanári jogaiba a csíkszeredai főgimnáziumban.

¹³³⁴ SJANH, Fond nr. 503, Dos. 839. 1. Adeverință, 1947. február 15.

¹³³⁵ Uo., 7. Bányai László levele a csíkszeredai Római-Katolikus Főgimnázium igazgatóságának. 1947. december 12.

¹³³⁶ Uo., 6.

¹³³⁷ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 380. Jegyzőkönyv 1951. augusztus 30-án. 1. „Bányai László elvtárs ismertetőt tart a tanügyi kérdésekről.”

¹³³⁸ Keveset tudunk személyéről. Az oktatásügyi miniszteri pozíciót 1949. április 23.–1952. szeptember 26 között töltötte be, majd államtitkár volt 1953. november 30-ig. Ezt követően neve többé nem szerepel a kormánytagok között.

¹³³⁹ Román eredetiben consilier ministerial.

Egyben körülhatárolta Bányai feladatkörét is. E szerint: „*a Közoktatásügyi Minisztérium*¹³⁴⁰ *összes igazgatósága és független szolgáltatója köteles Bányai László minisztériumi tanácsadó elvtárssal konzultálni az együttélő nemzetiségek oktatásügyét érintő kérdésekben.*”¹³⁴¹ A továbbiakban Doreanu rendelete leszögezte, hogy a konkrét intézkedéseket az együttélő nemzetiségek anyanyelvi oktatásának fejlesztésében Bányaival konzultálva fogják meghozni, a nemzetiségi tanügyi intézmények koordinálására pedig önálló igazgatóságokat fognak létrehozni a Minisztérium keretében. Ezeket Bányai fogja majd felügyelni, akinek egyben joga lesz a tanfelügyelőket is felkészíteni a nemzetiségi oktatás problémáiból.¹³⁴² Irányítja a *Gazeta Învățământului*¹³⁴³ folyóirat magyar megfelelőjének megjelentetését, és általánosságban véve együttműködik a Minisztérium különböző osztályaival a nemzetiségi oktatás fejlesztésében.¹³⁴⁴ A *Tanügyi Újság* első száma valójában már 1950. június 4-én megjelent,¹³⁴⁵ de a Minisztérium csak 1952. február 15-én vette át felette az irányítást. 1953-ban ideiglenesen megszüntették, de 1957-ben, Bányai miniszterhelyettesi mandátuma alatt, az ő jóvoltából újjáindult, majd egészen 1989-ig megjelent.¹³⁴⁶

Mint Popescu-Doreanu rendelete érzékelteti, Bányainak a feladatköre nem kizárólag a romániai magyarság oktatásügyét érintette, hanem az összes romániai nemzetiségét. Miniszteri tanácsadóként ezt a feladatkörét messzemenően komolyan is vette. Az 1951-es év folyamán egy átfogó jelentést készített a nemzetiségek oktatásügyéről a miniszternek.¹³⁴⁷ Ehhez előbb a

¹³⁴⁰ A szövegben szereplő rövidítés M.I.P., azaz Ministerul Instrucțiunilor Publice, magyar tükörfordításban Közoktatásügyi Minisztérium. A korszakban ez volt a Tanügyminisztérium hivatalos megnevezése.

¹³⁴¹ PIL, 923. fond, F.5. 1. Nicolae Popescu-Doreanu miniszter rendelete az együttélő nemzetiségek oktatásának tárgyában. 1951. július 25.

¹³⁴² A felsorolt tételek közül egy sem valósult meg.

¹³⁴³ A Közoktatásügyi Minisztérium hivatalos kiadványa, mely 1949-ben jelent meg először.

¹³⁴⁴ PIL, 923. fond, F.5. 1. Nicolae Popescu-Doreanu miniszter rendelete az együttélő nemzetiségek oktatásának tárgyában. 1951. július 25.

¹³⁴⁵ „*A havonként megjelenő Tanügyi Újság nagy segítséget jelent országunk magyar nyelvű tanügyi kádereinek és a tanulóknak egyaránt. A román nyelven megjelenő Gazeta Învățământuluihoz hasonlóan ismerteti a világ legfejlettebb pedagógiájának, a szovjet pedagógiának módszereit, tapasztalatait és eredményeit, irányt mutat közoktatásunk minden szektorában. [...] A Tanügyi Újság megjelenését az együttélő nemzetiségek egyenjogúságát biztosító sztálini nemzetiségi politika tette lehetővé. A Tanügyi Újság éppen ezért éles fegyvere lesz közoktatásügyünk kádereinek a szocializmus építéséért, a képzett szakemberek neveléséért folytatott harcunkban.*” *Romániai Magyar Szó*, 1950. június 8. 6.

¹³⁴⁶ Kuszalík Péter: Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989. *Transindex Adatbank* URL: <https://kuszalik1.adatbank.transindex.ro/index.php?action=bo&name=860> – Letöltés: 2021. február 4. Főszerkesztője előbb Gáll Margit (Gáll Ernő felesége) volt, majd 1958 után Bántó István. 1990 után a lapot *Közoktatás* néven indították újra, továbbra is Bántó főszerkesztésében.

¹³⁴⁷ Célzerűnek tartom ennek főbb megállapításait röviden ismertetni – mielőtt a magyarság oktatásügyét jellemző általánosabb problémákra rátérnék – annál is inkább, mert jelenlegi ismereteim szerint az 1950-es évek romániai nemzetiségi oktatásával átfogóan még nem foglalkoztak.

romániai kisebbségek lélekszámáról, földrajzi megoszlásáról is kimutatást készített. A háború lezárását követően az első népszámlálásra 1948 elején került sor. Ebben az évben az ország összlakosságának 85,7%-a vallotta magát román anyanyelvűnek. A magyarság összlétszáma 1 499 851 fő volt, mely az összlakosság 9,4%-át jelentette. A népszámláláson 16 további etnikumot regisztráltak.¹³⁴⁸ Bányai, beszámolójának megírása előtt részletes kutatómunkát végzett az egyes nemzetiségek számarányát, földrajzi megoszlását illetően.¹³⁴⁹ Ezt követően meghallgatta egyes nemzetiségi tanárok tapasztalatait. A német oktatás helyzetéről Franz Killegen nagyszebeni iskolaigazgatóval konzultált.¹³⁵⁰ Bányai azt a következtetést vonta le, hogy a romániai német anyanyelvi oktatás minősége alapvetően kielégítő, a tanerő megfelelő mértékben képzett. Helyzetképében a romániai német közösség még mindig meg volt bélyegezve, amennyiben egyedül a német tanszemélyzet esetében emelte ki, hogy meglátása szerint többségük nem eléggé hűséges a fennálló államrendhez. Emellett azt is negatívumként említette, hogy a német tanárok közül nagyon sokan korábban kényszermunkán voltak a Szovjetunióban.¹³⁵¹ Az orosz és ukrán tannyelvű oktatásról személyesen Bányai referált. Az előbbi kapcsán megállapította, hogy az lényegében csak 1947-től indult be. Nagy problémát jelentett azonban a szakképzett tanerő hiánya, ennek orvoslására a Szovjetunióból próbáltak meg tanárokat kérni. Bányai beszámolója szerint 1951-ig Iași tartományban¹³⁵² állítottak fel néhány orosz tannyelvű iskolát,¹³⁵³ de szükségesnek ítélte meg több elemi iskola létrehozását, illetve egy orosz nyelvű szakiskola felállítását Galațiön.

¹³⁴⁸ Németek, zsidók, cigányok, szerbek, horvátok, oroszok (lipovánok), ukránok, csehek, szlovákok, törökök, tatárok, bolgárok, görögök, örmények, lengyelek és albánok. Forrás: Varga E. Árpád: *Hungarians in Transylvania between 1870 and 1995*. URL: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/supplem.htm> - Letöltés: 2020. február 5.

¹³⁴⁹ Erre vonatkozóan lásd: PIL, 923. fond. F.3. Táblázat a Román Népköztársaság lakosságának anyanyelvi összetételéről. F.5. Jelentés a nemzeti kisebbségek iskolaügyéről (részlet, román nyelven). 1952. július 19. Erdély nemzetiségi összetételének változása az 1930-as, 1941-es és 1956-os népszámlálás adatai szerint, d.n. A romániai bolgárok által lakott települések listája. Az együttélő nemzetiségek földrajzi megoszlása és foglalkoztatási szerkezete, az 1948-as népszámlálás adatai alapján. F.6. Statisztikák a kisebbségek lélekszámáról (1951-1952), kisebbségi egyetemisták helyzete (1951-1952), orosz és ukrán lakosság megyék szerint.

¹³⁵⁰ Uo., F.4. Franz Killegen nagyszebeni iskolaigazgató beszámolója a német tannyelvű oktatás helyzetéről (román nyelven). 1952. április 15. 1–3.

¹³⁵¹ Uo., Összegző jelentés a nemzetiségi oktatásról. d.n. 11. A német lakosság száma 1948-ban 332 066 fő volt, ami 211 736 fővel kevesebb, mint a háború előtti utolsó népszámláláson, 1930-ban.

¹³⁵² Regiunea Iași. Az 1950-es közigazgatási reform eredményeként eltörölték a megyéket, és helyettük – szovjet mintára – Tartományokat (*Regiune*) állítottak fel. Ezek a tartományok rajonokra oszlottak (a rajon nagyjából a régi járásnak felelt meg).

¹³⁵³ Itt érdemes megemlíteni, hogy bár az orosz nyelven beszélő lipovánok túlnyomó többsége a Duna Deltában és Dobruzsában él, egy számottevőbb lipován közösség található Észak-Moldvában is. Ezek a települések napjainkban Suceava, Iași és Botoșani megyék területén találhatók.

A tankönyvellátást a Szovjetunióból hozott könyvekkel látta megoldhatónak.¹³⁵⁴ Az ukrán nyelvű oktatás problémái nagyrészt megegyeztek az oroszokkal. Bányai kiemelte, hogy nincs ukrán intellektuális réteg, a jövőbeli ukrán pedagógusokat pedig az Ukrán SZSZK-ba kellene kiküldeni képzésre. Emellett tankönyvekre lenne szükség és új iskolákat kellene felállítani elsősorban Suceava és Radna tartományok területén.¹³⁵⁵ A szerb nyelvű oktatás esetében ismét főként politikai problémákat határozott meg. Bányai jelentése szerint a szerb tanárok többsége megbízhatatlan, nacionalista és sokakat már elítéltek „kémkedésért.” Ugyanilyen nagy probléma a tankönyvbeszerzés, ugyanis Jugoszláviából nem lehet könyveket kérni, azok a jelentés szerint „diverziós anyagot” tartalmaznak.¹³⁵⁶ A Jugoszláviával való szakítás ekkor már megtörtént, az országgal szembeni „belső hidegháború” is hozzájárult, hogy 1951-ben a Securitate több, mint 40 ezer megbízhatatlannak tekintett személyt hurcolt kényszerlakhelyre a jugoszláv határhoz közeli Bánságból a Bărăganba,¹³⁵⁷ ezek között sok helyi szerb volt.¹³⁵⁸ A szerbekkel ellentétben azonban a horvát oktatás terén már nem jelentkezett a nacionalizmus vádja. Itt Bányai csak azt emelte ki, hogy nincs képzett horvát tanerő, és jelenlévő probléma volt a horvát tankönyvek hiánya. Bányai kihangsúlyozta, hogy a bánsági horvátok egy nagyon eltérő dialektust beszélnek, mint az anyaországban élők (a krassován dialektust), így hiába tanulnának importált horvát tankönyvekből.¹³⁵⁹

Bányai kitért a jiddis nyelvű oktatás problémájára is. Megállapítása szerint 1951-ben erre egyre kevésbé volt szükség, egyrészt az asszimiláció előrehaladott volta miatt, másrészt az alijázások megnövekedett számának következtében.¹³⁶⁰ Szerinte a néhány zsidó iskola számára a Szovjetunióból lehetett volna könyveket hozni.¹³⁶¹ A cseh és szlovák tanyelvű oktatásnál a képzett munkaerő hiányát határozta meg legfontosabb problémaként, melyet Csehszlovákiából behívott tanárokkal szeretett volna pótolni. Ioan Kapusniak, a sólyomkövári¹³⁶² iskola igazgatója

¹³⁵⁴ PIL, 923. fond. Bányai László beszámolója az orosz és ukrán tanyelvű iskolák helyzetéről. 1951. szeptember 15.

¹³⁵⁵ Uo. Az itteni ukrán települések jelenleg Suceava és Máramaros megyékhez tartoznak.

¹³⁵⁶ Uo., Összegző jelentés a nemzetiségi oktatásról. d.n. 23.

¹³⁵⁷ A Román Alföld egy gyéren lakott és jobbára terméketlen területe.

¹³⁵⁸ Deletant, Dennis: *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948–1965*. Editura Polirom, Iași, 2001. 89.

¹³⁵⁹ Uo., Összegző jelentés a nemzetiségi oktatásról. d.n. 23.

¹³⁶⁰ Az 1948-as népszámláláson összesen még 138 795 fő vallotta magát zsidónak, ennek a számnak valószínűleg csak egy töredéke volt jiddis anyanyelvű. 1966-ra a romániai zsidóság száma 42 888 főre csökkent.

¹³⁶¹ Uo., Összegző jelentés a nemzetiségi oktatásról. d.n. 27.

¹³⁶² Románul Șinteu, szlovákul Nová Huta. Szlovák többségű település Bihar megyében, a Réz-hegységben.

azonban krónikus épülethiányról is beszámolt. A bihari Bodonos szlovák tannyelvű iskolájába például mindössze négy tanterembe 360 diákot zsúfoltak be.¹³⁶³ A török és tatár nyelvű oktatásra kitérve Bányai megállapította, hogy a hiányosságok elsősorban a tatárok esetében jelentkeztek. Nem léteztek önálló tatár nyelvű oktatási intézmények,¹³⁶⁴ a tatár gyerekek rendszerint törökökkel együtt tanultak és a tanerő jelentős része is török volt. Bányai kihangsúlyozta, hogy a két népcsoport körében kiemelten sok az analfabéta, és a tanerő jelentős része is képzetlen. Török és tatár tanárokat az országban kizárólag Medgidian, egy iszlám felekezeti iskolában képeztek. A török állam jóvoltából a tankönyvellátás terén nem volt probléma, a tatár diákok számára a Közoktatásügyi Minisztérium a Szovjetunióhoz tartozó Kazanyi Tatár Köztársaságból importált könyveket. Ezek azonban teljesen használhatatlanoknak bizonyultak.¹³⁶⁵ Bányai indítványozta, hogy a tankönyvellátást a román állam önerőből oldja meg. Kitért egyben arra a jelenségre is, hogy a nyelvi nehézségek miatt sok tatár szülő gyermekeit inkább török vagy román tannyelvű intézményekbe iratja be, mely a tatár közösség gyors asszimilációjával fenyeget.¹³⁶⁶

A bolgár nyelvű oktatás állapota kielégítőnek volt nevezhető, amennyiben a tanerő jelentős részét Bulgáriában képezték, és a tankönyvek jelentős részét is – egy 1949-es államközi megállapodás alapján – Szófiában nyomtatták.¹³⁶⁷ A romániai görög nyelvű diákok három tanintézményben tanulhattak, esetükben a legfőbb probléma a diákok kis létszáma volt. A legjelentősebb görög tannyelvű iskolában, Brăilán, 250 diák tanult az 1950–1951-es tanévben. Constanța a tanévet már mindössze 14 diák kezdte meg, a harmadik görög iskolát Galațiön pedig – tanulók hiányában – felszámolták.¹³⁶⁸ Az örmény nyelvű oktatás kapcsán Bányai kitért rá, hogy a hazai örmény közösség jórészt asszimilálódott a román és magyar (Erdély egyes részein) kultúrközegbe. Jelentése szerint 1951-ben mintegy 7000 örmény anyanyelvű személy élt

¹³⁶³ Uo., F.4. Kapusniak Ioan, a sólyomkövári iskola igazgatójának beszámolója a szlovák tannyelvű oktatásról. 1951. július 27. Érdemes megemlíteni, hogy jelenleg is ezen a településen található Románia egyetlen kizárólag szlovák tannyelvű iskolája.

¹³⁶⁴ Ahogyan nem léteznek napjainkban sem.

¹³⁶⁵ Ennek oka – mint ahogy arra Bányai is rámutatott – hogy a dobрудzsai tatárok a krími tatárok leszármazottai, akiket a 18. század végén telepítettek le mostani lakóhelyükre. Így a tatár nyelv egy teljesen más dialektusát beszélik, mint a kazanyi tatárok. Krími tatár tankönyvek importálására azonban nem volt lehetőség, mert 1945 után Sztálin parancsára a Krím-félsziget tatár lakosságát erőszakkal kitelepítették, és csak 1953 után térhetek haza fokozatosan.

¹³⁶⁶ PIL, 923. fond, F.4. A török nyelvű oktatás problémái, 1951. július 26. és Összegző jelentés a nemzetiségi oktatásról, d.n. 26–28.

¹³⁶⁷ Uo., 28–29.

¹³⁶⁸ Uo., 30. A constanței iskolát az 1950-es évek második felében államosították, a romániai görög közösség csak 2018-ban kapta vissza az épületet. A brăilai iskola ma is működik, ezenkívül jelenleg még egy görög tannyelvű iskola van Bukarestben.

Romániában, jelentős részük Bukarestben, ahol saját iskolájuk volt. Tankönyveket az Örmény SZSZK-ból kaptak.¹³⁶⁹ Végül a lengyel tannyelvű oktatás kapcsán megállapította, hogy az országban 8 lengyel tannyelvű iskola működött (7 Suceava tartományban, egy pedig Hunyadban.)¹³⁷⁰ A lengyel tanintézmények saját tankönyvekkel is rendelkeztek, bár ezek Bányai szerint felülvizsgálatra szorultak a bennük lévő „reakciós-klerikális” tartalom miatt.¹³⁷¹

Mivel Bányai karrierje oktatásügyi tanácsadóként nagyon rövid ideig tartott, ezért – valószínűsíthetően – az általa jelzett problémák orvoslásához már nem tudott hozzájárulni. Beszédes azonban, hogy amikor 1956-ban oktatásügyi miniszterhelyettessé nevezték ki, felettesének, Miron Constantinescunak¹³⁷² írt előterjesztésében – udvarias hangnemben, de – kihangsúlyozta, hogy lényegében nem sok előrelépés történt az eltelt négy évben a nemzetiségi oktatás terén.¹³⁷³

Bányainak fennmaradt egy memoranduma *Istoricul școliiilor*¹³⁷⁴ címmel. Bár nincs rajta keltezés, szövege alapján nagyon valószínű, hogy 1952-ben keletkezett. Ezt az elemzését Bányai egy történeti felvezetéssel nyitotta, amelynek célja természetesen annak alátámasztása volt, hogy a szocializmus milyen nagyszerű eredményeket ért el a nemzetiségi oktatás fejlődése terén a korábbi korszakokhoz képest: „*Országunk kizsákmányoló osztályai az iskolát egy eszközként használták a generációk sovinizmussal való átítatásához és a nemzeti kisebbségek*

¹³⁶⁹ Uo., 31.

¹³⁷⁰ Ez a Hunyad megyei iskola Lupényben működött, a lengyel anyanyelvű bányászok gyermekei tanultak itt. A második világháború után a zsil-völgyi lengyel bányászok fokozatosan hazaköltöztek, így a lupényi lengyel iskola is 1961-ben – tanulók híján – bezárt. A bukovinai lengyel közösség története messzebbre, a 18. század végéig nyúlik vissza. Az első lengyel családok Bukovinában a császári csapatok bevonulása után (1784) telepedtek le.

¹³⁷¹ PIL, 923. fond, F.4. Összegző jelentés a nemzetiségi oktatásról. 32.

¹³⁷² Miron Constantinescu életútját Ștefan Bosomitu tárta fel átfogóan: Bosomitu, Ștefan: *Miron Constantinescu. O biografie*. Editura Humanitas, Bukarest, 2014. Bosomitu életrajzában mindössze egyszer jelenik meg Bányai neve, említés szintjén, és Bányai hagyatékában sem találtam Constantinescuról információkat. Ennek ellenére nem csak az állapítható meg, hogy a két személy gördülékenyen tudott együtt működni, hanem életútjukban is több hasonlóság figyelhető meg. Mindketten multietnikus közegből származtak (bár nem egy generáció tagjai, Constantinescu 10 évvel volt fiatalabb, mint Bányai), fiatalkorukat a gyakori költözködés határozta meg. Mindketten korán elárvultak, Bányai csak félig, míg Constantinescu mindkét szülőjét elvesztette. Nagyjából egyszerre kerültek kapcsolatba az illegális kommunista mozgalommal is (Bányai 1934-ben, míg Constantinescu 1935-ben lett párttag), hasonló fiatalkori olvasmányaik is voltak, Constantinescu például rajongott Ady Endre költészetéért. Ez mindkettejüket az értelmiségi szféra irányába indította el, a két világháború között gazdag publicisztikai tevékenységük volt. A második világháború alatt mindketten illegálitásban tevékenykedtek, ám Constantinescut letartóztatták és börtönbe került, itt pedig Dejéssel került kapcsolatba. Valószínűleg ez volt az egyik oka, hogy – Bányaival ellentétben – később az RMP KB tagja lett (mindamelllett, hogy Bányainak, magyar etnikai kötődése miatt eleve nehezebb lett volna az elitbe bekerülni). Bár kezdetben mindketten vad sztálinisták voltak, később Constantinescu vált a desztalinizációs hullám romániai arcává, ebben kétségtelenül hatással volt Bányaira is. Végül, politikai bukásukat követően mindkettejüket leporolta a Ceaușescu rendszer és a román akadémiai szférában kaptak pozíciókat, melyet lelkesen elfogadtak.

¹³⁷³ Uo., Răspuns la observațiile făcute de Direcția generală a învățământului de cultură generală la materialul elaborat pentru rezolvarea unor probleme ridicate de învățământul cu limba de predare a naționalităților conlocuitoare.

¹³⁷⁴ Az iskolák története.

elnemzetietlenítéséhez.”¹³⁷⁵ Bányai kiindulópontja szerint a nemzeti kisebbségek az első világháború előtt úgy az Osztrák-Magyar Monarchiában, mint a Román Királyságban el voltak nyomva.¹³⁷⁶ Ugyanakkor itt is muszáj volt kiemelnie, hogy az erdélyi németeknek – reakciós voltukból kifolyólag – jól kiépült és fejlett iskolahálózatuk volt. 1945 után újra felállították a dél-erdélyi magyar nyelvű iskolákat, a felekezeti iskolák tanszemélyzete pedig állami alkalmazottá vált, 1947 áprilisától ők is állami fizetést kaptak. Ezt szentesítette az 1948-ban bevezetett tanügyi reform, mely rendelkezett a nemzetiségi iskolák helyzetéről is. Bányai szerint az 1951–1952-es tanévben megközelítőleg 350 ezer diák tanult mintegy 4000 nemzetiségi iskolában, és a román Közoktatásügyi Minisztérium 13 nyelven mintegy 500 nemzetiségi nyelvű tankönyvet jelentetett meg.¹³⁷⁷

Bányai tanácsadói munkakörének jelentős részét azonban értelemszerűen a romániai magyarság oktatásügyét jellemző problémák tették ki. A magyar oktatás terén állandó problémát jelentett a magyar tannyelvű iskolák tankönyvellátása, a tanerő román és orosz nyelvtudásának javítása,¹³⁷⁸ másrészt Bányai kiemelt figyelmet fordított a moldvai csángók magyar tannyelvű iskoláira, amelyek felállítása az MNSZ vívmánya volt.¹³⁷⁹ A magyar tankönyvek kiadásához a Bányai családnak Lászlón kívül más kötődése is volt: 1948-tól a Közoktatásügyi Minisztérium nemzetiségi tankönyvek kiadásáért felelős részlegén dolgozott Bányai Margit is.¹³⁸⁰

Bányai a már említett memorandumban kitért a magyar nyelvű oktatást jellemző főbb problémákra. Ebben úgy ítélte meg, hogy a magyar tannyelvű iskolák száma „elégséges”, de úgy

¹³⁷⁵ PIL, 923. fond, F.4. *Istoricul școliiilor*, 1.

¹³⁷⁶ Ez a megállapítása egyébként történelmi hitelesség szempontjából is megállja a helyét. Állításának alátámasztására egy statisztikát is közölt, mely szerint Erdélyben 1912-ben 165 államilag fenntartott román nyelvű elemi iskola és 2655 felekezeti iskola létezett. Ezzel szemben mindössze hat román tannyelvű iskola működött.

¹³⁷⁷ Uo., 11-12. Ezek az adatok megfelelhetnek a valóságnak, Vincze Gábor szerint is 1948 után jelentős mértékben nőtt a magyar iskolák száma, ugyanakkor kihangsúlyozza, hogy ez elsősorban a magyar elemi oktatást érintette. A magyar középiskolák száma jelentősen csökkent. Vincze Gábor: I.m. 1999. 200.

¹³⁷⁸ PIL, 923. fond. F.5. Bányai László észrevételei a nemzetiségi iskolák tankönyvellátása kapcsán. 1952. augusztus 8.

¹³⁷⁹ Sajátos, hogy Bányai egy hivatalos felszólalásában a magyar tannyelvű oktatás terén jelentkező hiányosságokért mégis az MNSZ-t tette felelőssé – melynek ekkor még végrehajtóbizottsági tagja volt. Érdemes kiemelni, hogy az MNSZ ekkor már az „önfeloszlátás” küszöbén állt.

¹³⁸⁰ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Bányai Margit emellett a Bolyai Tudományegyetemen volt tanársegéd, de 1948-tól férjével együtt gyakorlatilag Bukarestben élt. Ezt nehezményezte Csögör Lajos is: „*A reform után egyenesen professzor lett például Bányai felesége is aki Bukarestben lakott és csak fizetésének felvételére járt fel Kolozsvárra.*” *Erdély magyar egyeteme*. II. kötet. Szerk.: Lázók János–Vincze Gábor, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998. 103.

ítélte meg, hogy nincs elegendő magyar szakiskola.¹³⁸¹ A magyar tanszemélyzet képzett, és kiemelte, hogy csak 1951-ben 1040 magyar tanító és tanár szerzett diplomát országszerte.¹³⁸² A magyar tanügyi személyzetet érintő legfontosabb problémának a román és orosz nyelvben való jártasság hiányát tekintette. Úgy ítélte meg, hogy a román nyelv tanításán még sokat kell javítani, elsősorban a tanító és tanárképzőkben.¹³⁸³ Az orosz nyelvtanítást illetően legfontosabb problémaként azt határozta meg, hogy kevés olyan magyar tanár volt akik tartósan orosz környezetben éltek, és ez meglátszik képzettségükön is. Kiemelkednek azok a tanárok, akik a háború után kényszermunkán voltak a Szovjetunióban és itt elsajátították a nyelvet,¹³⁸⁴ mások viszont csak 1945 után kezdték el azt tanulni.¹³⁸⁵ Az 1951–1952-es tanév elején megjelent a *Tanári Útmutató*,¹³⁸⁶ amely módszertani útmutatást tartalmazott elsősorban a magyar és a román nyelvek oktatásához. Bányai beszámolt róla, hogy részletes programot adtak ki az V.–VII. osztályos magyar tagozatok tanítói számára, a VIII.–XI. tagozatosok eligazítására szóló anyag pedig nyomtatás alatt volt.¹³⁸⁷ Az irodalom oktatása terén kiemelte: „*Mi az ami kifejezetten fontos: a magyar irodalom klasszikusai, a magyar nép haladó népi hagyományai, a román–magyar kulturális kapcsolatok és a Román Népköztársaság kortárs irodalma, melyek a román nép és az együttélő nemzetiségek közös harcára világítanak rá a szocializmus építéséért.*”¹³⁸⁸

Az MNSZ 1945 után nem csak az erdélyi magyarság és a bukaresti magyarok között kezdett szerveződni, hanem sikeresen integrálta a regáti magyarság nagy részét is. Így például alapszervezet létezett Ploieștien, amelynek kihelyezett tagozatai voltak Piteștien, Brăilan és

¹³⁸¹ A pártvezetés új magyar szakiskolák felállítására helyett inkább fokozatosan felszámolta a meglévőket. 1953-ban a kolozsvári Mechanikai Intézet magyar tagozatát is felszámolták, úgy ítélve meg, hogy az ipari vállalatok államosításának következtében főleg a magyar nyelvű mechanikai oktatás. Vincze Gábor: I.m. 1999. 199.

¹³⁸² „*Ez lehetővé teszi, hogy pár éven belül radikálisan javítsuk magyar tanszemélyzet társadalmi és politikai összetételét.*”

¹³⁸³ PIL, 923. fond, F.4. *Istoricul școlilor*, 10. A román nyelv tanításának minősége a későbbiekben is egy problémás pont volt. Erre utalhat, hogy még 1959-ben is jelentéseket készítettek Bányainak az egyes tanintézményekben zajló román nyelvtanításról, melyben nem túl biztató előrehaladásról számoltak be. Lásd: F.5. Jelentés a székelyudvarhelyi és nagyenyedi magyar iskolákban zajló román nyelvoktatásról (román nyelven, G. Florescu és E. Mihalea aláírásával). 1959. február 6.

¹³⁸⁴ Itt név szerint is kiemelhető Mikó Imre, az OMP majd az Erdélyi Párt egykori politikusa. 1944 októberében Kolozsvárról hurcolták kényszermunkára, 1948-ban tért haza. A négy év alatt oly mértékben elsajátította az orosz nyelvet, hogy hazatérte után orosz nyelvtanárként helyezkedett el. Nem kizárt, hogy Bányai is konkrétan rá gondolt jelentésében.

¹³⁸⁵ Uo., 11.

¹³⁸⁶ Ez a román tanárok számára megjelentetett *Îndrumătorul învățătorului* magyar megfelelője volt.

¹³⁸⁷ Uo., 12.

¹³⁸⁸ Uo.

Galation.¹³⁸⁹ Ennél is jelentősebb azonban, hogy egy kiterjedt MNSZ szervezet jött létre Bákó megye moldvai csángók által lakott területein.¹³⁹⁰ Ennek saját képviselője is volt a Nagy Nemzetgyűlésben 1948–1952 között a klézsei Duma György személyében.¹³⁹¹ Az MNSZ sikerrel integrált egyes moldvai csángó egyházi személyeket a békepapi mozgalomba is.¹³⁹² Ennek a folyamatnak keretében értelmezhető a moldvai csángó iskolák felállítása is.

Czikó Nándor 1946-ban másodmagával moldvai körútra indult, melynek során hét Tatrosmenti csángó falut keresett fel. Kurkó Gyárfás egy csíkszeredai beszédében kijelentette, hogy az MNSZ felkarolja a moldvai csángók ügyét, majd nemsokára több száz magyar nyelvű római-katolikus imakönyvet juttatott el a Czikó által felkeresett falvakba.¹³⁹³ Kezdetben az RKP (majd 1948-tól RDP) vezetése is támogatta a moldvai csángók között folytatott agitációs munkát és a magyar tannyelvű iskolák felállítását. Ennek fő oka az egyre erősebbé váló egyházellenes agitáció volt. Úgy gondolták, hogy a hangsúlyosan római katolikus identitású csángókat ezáltal el lehetne távolítani az egyháztól, de ehhez szükség lenne a nagymértékű analfabetizmus visszaszorítására és az anyanyelvi művelődés elterjesztésére is.¹³⁹⁴ Ezt Bányai a következőképpen fogalmazta meg: „Az anyanyelvet ápoló iskola, a kultúrotthon, komoly akadály a babonák, hiedelmek terjesztésének útján, mert jobban közvetíti a dolgozó emberek lelkéhez a szocializmus eszmevilágát, a haladó tudomány eredményeit.”¹³⁹⁵ Az első nyolc magyar tannyelvű iskola az 1948-as tanévtől indult be Bákó megyében, 1949 szeptemberében már 22 településen volt magyar elemi oktatás.¹³⁹⁶

¹³⁸⁹ Tötössy Magdolna: I.m. 90.

¹³⁹⁰ Itt érdemes megemlíteni, hogy ezen a téren az MNSZ tevékenysége valóban egyedinek tekinthető, ugyanis a két világháború között az OMP nem tudta és nem is próbálta integrálni a moldvai csángókat, 1990 óta pedig az RMDSZ jelenléte sem tekinthető erősnek.

¹³⁹¹ ANIC, Fondul Uniunea Populară Maghiară M.A.D.O.Sz., Rola 378. Lista Deputaților [A képviselők listája], 1949.

¹³⁹² MNL OL, Bányai László hagyaték, XIX-J-1-1, 3/b. A katolikus papok és hívek marosvásárhelyi értekezlete. 1950. Konkrét példák erre Olár Antal forrófalvi plébános és Petrás Mihály külsőrekecsini egyháztanácsos, aki a Katolikus Akcióbizottság vezetőségébe is bekerült.

¹³⁹³ Vincze Gábor: A moldvai magyar etnikai csoport a román nemzetépítés árnyékában. In: Uő.: *Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modernkori történelmének tanulmányozásához (1860–1989)*. Teleki László Alapítvány, Budapest–Kolozsvár, 2004. Vincze szerint a moldvai csángók felkarolása az 1946-os választási kampány része volt. Bár ez a megfontolás is jelen lehetett a csángó iskolák megszervezésénél, azt azonban kiemelném, hogy az MNSZ vezetői – sőt, maga Bányai is – azt követően is kiálltak a moldvai magyar iskolák ügye mellett, hogy a román pártvezetés kifejezetten ezek felszámolására törekedett. Az is tény, hogy Bányai még 1958-ban is – mikorra az iskolák többségét erőszakkal felszámolták – részletesen foglalkozott beadványaiban a moldvai magyar iskolák ügyével, újak felállítását kérve.

¹³⁹⁴ Vincze: I.m. 2004. 20.

¹³⁹⁵ Idézi Vincze: Uo.

¹³⁹⁶ Uo.

Mikor Bányai 1951-ben oktatásügyi tanácsadó lett, Bákó tartomány 10 településén volt magyar tannyelvű óvoda, 31 településen pedig elemi iskola.¹³⁹⁷ Bartis Árpád tanfelügyelő szerint a csángó településeken összesen 40 iskola és óvoda működött, 120 főnyi tanerővel.¹³⁹⁸ Kiemelendő azonban, hogy ezeket csak Bákó tartományban sikerült beindítani. Felmerült a magyar iskolák létrehozásának szükségessége Roman rajonban¹³⁹⁹ és Putna tartományban. Bányai az 1951-es év folyamán Pataki Bálintot¹⁴⁰⁰ küldte terepre a putnai viszonyok megvizsgálására. Pataki 1951. június 12–15. között meglátogatta Magyarfalut és Szászkútfalut, de a Szeret áradása miatt kénytelen volt letenni ploszkucényi útvjáról. Jelentésében úgy ítélte meg, hogy csak Magyarfaluban van igény magyar tannyelvű iskola létrehozására.¹⁴⁰¹ Ehhez csatolta Ion Chiriac magyarfalusi és Gheorghe Apostol szászkútfalusi iskolaigazgatók nyilatkozatait is. Míg az előbbi támogatásáról biztosította az esetlegesen létrehozandó magyar tannyelvű iskolát, sőt szükségesnek ítélte annak felállítását, addig az utóbbi mereven elzárkózott tőle, kijelentve, hogy a szászkútfalusi csángók románok, és a népszámláláson is visszautasítják, hogy magyarnak írják be őket.¹⁴⁰²

A moldvai csángó falvakba kiküldött tanszemélyzet a tanévről jelentéseket írt az Oktatásügyi Minisztériumnak és – nemzetiségi tanácsadóként – Bányainak.¹⁴⁰³ Ezekből megkísérelhetjük a csángóföldi magyar tannyelvű oktatás néhány fontosabb problémáját felvázolni. Az egyik jelentős probléma az anyagi feltételek hiánya volt. Nem rendelkeztek

¹³⁹⁷ PIL, 923. fond, F.3. Statisztikai adatok a moldvai csángók lélekszámáról és az oktatás helyzetéről (Orbán János aláírásával). Kelt: 1951. szeptember 24., Kardos István magyar tanfelügyelő jelentése a Bákó tartomány magyar tannyelvű iskoláinak oktatási helyzetéről az 1951-1952-es tanév elején (román nyelven). 1951. november 20., Huszár Elena marosvásárhelyi szekcióvezető beszámolója a Bákó-környéki magyar nyelvű oktatás helyzetéről (román nyelven). Kelt: 1951. november 20.

¹³⁹⁸ Uo., A moldvai csángók magyar anyanyelvű oktatásának és művelődésének távlatai. Bartis Árpád. d.n.

¹³⁹⁹ Itt élnek az úgynevezett északi csángók, akiknek legjelentősebb településük Szabófalva (Săbăoani). Azt is érdemes ugyanakkor megemlíteni, hogy a moldvai csángók csoportjai közül ők voltak a leginkább kiteve az asszimiláció hatásainak.

¹⁴⁰⁰ Pataki Bálint (1927–1966) Kolozsváron született. A Bolyai Egyetemen szerzett magyar–történelem szakos tanári diplomát. A Bolyai Egyetem (1959 után Babeş-Bolyai) magyar irodalmi tanszékén volt tanársegéd és az *Utunkban* publikált. Fiatalon hunyt el, balesetben.

¹⁴⁰¹ PIL, 923. fond, F.3. Pataki Bálint beszámolója az 1951. június 12. - 15. között Putna tartományi falvakban tett látogatásáról. 1951. június 15.

¹⁴⁰² Uo., Ioan Chiriac magyarfalusi (Unguri) igazgató nyilatkozata egy magyar tanítói poszt létrehozása mellett (román nyelven). 1951. június 13. és Gheorghe Apostol, a szászkútfalusi (Sascut-Sat) elemi iskola igazgatójának nyilatkozata a magyar tanítói poszt létrehozása ellen (román nyelven). 1951. június 14.

¹⁴⁰³ Uo. A következő jelentések maradtak fenn Bányai hagyatékában: Ravasz István lujzikalagori tanító beszámolója az 1950-51-es tanévről. Kelt: 1951. november 16., Mike Lehel diószegi tanító és Mike Mátyás helyettes tanító beszámolója az évi munkáról. 1951. június 12., Szőke Anna diószegi tanítónő beszámolója., Nika András klézsei igazgató észrevételei az 1950-51-es tanév menetéről. 1951. június 12., Kovács Dénes beszámolója az 1950-51-es évben felmerült nehézségekről és javaslatok ezek kiküszöbölésére vonatkozóan., Bodnár Endre beszámolója Lujzikalagorból (román nyelven)., Aláíratlan (Bányai által kérdőjellel megjelölt) beszámoló Lujzikalagorból, Ambrus Berta somoskai tanítónő beszámolója. 1951. június 11.

elegendő és megfelelő épületekkel, az is előfordult, hogy kifűtetlen iskolában kellett tanítani télvíz idején.¹⁴⁰⁴ Ez a tanszemélyzet elhivatottságát is befolyásolta. Bár az eredeti elképzelés szerint kizárólag önkéntes alapon helyeztek volna ki tanítókat,¹⁴⁰⁵ többen akaratuk ellenére kerültek ezekbe a falvakba. Erre egy jó példa Ambrus Berta somoskai tanítónő esete. Ambrust Kézdioroszfaluból helyezték ki a moldvai Somoskára, de már a második tanév végén zaklatott hangvételi levelet írt Bányainak. Ebben beszámolt a somoskai oktatás (és élet) nehézségeiről és kategórikusan kijelentette, hogy ő nem hajlandó többé visszamenni a faluba. Jellemző a korabeli közhangulatra, hogy hozzáfűzte: „*Moldvában [sic!] vissza nem megyek, mint ahogy előbb említtem vállalom a legnehezebb börtönt, vagy bármilyen nehéz kényszermunkát.*” Ennek ellenére azért a végére hozzáfűzte: „*Tudom Bányai elvtárs megértő, jóindulatú ember, kérem engedélyezze áthelyezésemet.*”¹⁴⁰⁶

Bányai már idézett (valószínűleg) 1952-es memorandumában a következőképpen összegezte a csángó iskolákat érintő tapasztalatokat: az első moldvai csángó iskolákat a lakosság szívesen fogadta. Ugyanakkor ez a pozitív viszonyulás több településen hamar megváltozott. Bányai ennek okát három tényezőre vezette le: „bizonyos hiányosságok” a tanszemélyzet részéről, a helyi papok aknamunkája, illetve „egyes sovén román elemek” támadásai a magyar tannyelvű iskolákkal szemben.¹⁴⁰⁷ A kiküldött tanszemélyzet sem vált be: „*Egyeseket kifejezetten büntetésből helyeztek ki, sokan egyáltalán nem beszéltek a román nyelvet és nem volt semmilyen kötődésük ehhez a közeghez. Még azok is, akik kezdetben lelkesek voltak, demoralizálódtak az ebben a szegény régióban való állandó nélkülözéstől és a magyar tannyelvű iskolákat ellenző elemekkel való konfliktusok miatt. A tanárok egy része elhagyta a posztját, nem törődve a következményekkel.*”¹⁴⁰⁸ Megállapította ugyanakkor, hogy összességében, ahol a magyar tanítók talpraesettek és a pap valamint a román tanító nem agitált a magyar nyelvű oktatás ellen, ott számottevő eredményt lehetett felmutatni. Nagy probléma ugyanakkor, hogy egyes falvakban a

¹⁴⁰⁴ Uo., Ambrus Berta somoskai tanítónő beszámolója.

¹⁴⁰⁵ Vincze: I.m. 2004. 21.

¹⁴⁰⁶ Uo., Ambrus Berta somoskai tanítónő beszámolója. 1951. június 11. Az éles hangvételi levél ellenére Ambrust – úgy tűnik – nem érte semmilyen retorzió, saját kérésére elhelyezték. Lásd: Ambrus Berta somoskai tanítónő áthelyezési kérelme. Kelt: Kézdioroszfalu, 1951. augusztus 12.

¹⁴⁰⁷ PIL, 923. fond, F.4. *Istoricul școliiilor*, 12.

¹⁴⁰⁸ Uo.

római katolikus papok¹⁴⁰⁹ azzal riogatták a helybélieket, hogy „a magyar az ördög nyelve”, aki magyarul beszél az a pokolra kerül vagy a magyarul beszélő személyeket erőszakkal kitelepítik Magyarországra. Ezek az esetek a mélyen vallásos csángóknál több esetben a magyar tannyelvű iskola népszerűségvesztését okozták. Emellett Bányai jelentésében rámutatott, hogy a román tannyelvű gimnáziumok sokkal több támogatásban részesültek és jobban fel vannak szerelve. A jelentés szerint az 1950–1951-es tanévtől kezdődően Lészpeden a román tannyelvű iskolában is bevezették a magyar nyelv fakultatív oktatását.¹⁴¹⁰ Onyesten azonban a tapasztalt problémák miatt a szülők többsége átíratta gyermekét a román iskolába, így ott megszűnt a magyar tannyelvű iskola.¹⁴¹¹

Egyben Bányai egy statisztikai kimutatást is közölt:¹⁴¹² Eszerint az 1950–1951-es tanév során 11 moldvai faluban volt kizárólag magyar tannyelvű iskola 1127 diákkal. 13 másik faluban két tannyelvű iskolák működtek, melyekben 533 diák tanult magyarul. Becslése szerint mintegy 3000 magyar anyanyelvű moldvai diák tanult kizárólag román nyelven.¹⁴¹³ Bányai a jövőre nézve három probléma megoldását tartotta kiemelten fontosnak: A Roman rajonban és Putna tartományban élő csángók számára magyar tannyelvű iskolák létesítését, egy saját tanügyi rendszer kidolgozását Moldvában a magyarul tanuló diákok számára, illetve saját tanszemélyzet kinevelését, akik beszélnek a csángó dialektusokat, így a diákokkal való értekezés nem okoz nekik nehézséget. Ezt úgy látta kivitelezhetőnek, hogy a csángó pedagógusokat a Székelyföldre, elsősorban Székelyudvarhely környékére kell küldeni továbbképzésre, sőt, indítványozta egy 8 hetes képzés tartását Székelykeresztúron, melyen 25 moldvai csángó tanító vehetett volna részt.¹⁴¹⁴ Erre az epizódra Bözödi György is kitért egy visszaemlékezésében, szerinte a székelykeresztúri tanítóképzés egy rövid ideig működött: *„Ebben harcoltak Bányaiék is, meg Edgárék is, hogy iskolát, magyar iskolát létesíteni a csángó falvakban. Egnéhányan hirtelen létesítettek is, amit s ahova hirtelen volt lehetőség s személy, de csináltak tanfolyamot, hogy kiképezzenek a csángó fiatalok közül tanítókat, akik aztán az iskolákat tudják vezetni. Hát ezt Székelykeresztúrra tették éppen ezt a tanfolyamot, amelyik fennállott egy jócska ideig, annyira, hogy kerültek is vissza,*

¹⁴⁰⁹ Itt fontos megemlíteni, hogy a moldvai csángó falvak a Iași Püspökség fennhatósága alá tartoznak. A falvaknak így jobbára román lelképásztorai vannak, és a mai napig csak kevés sikert tudnak felmutatni a magyar nyelvű szentmisék engedélyeztetésének terén.

¹⁴¹⁰ Lészpednek ekkor két iskolája volt, az egyik magyar, a másik román tannyelvű.

¹⁴¹¹ Uo., 14.

¹⁴¹² T. Marinescu, a Román Statisztikai Hivatal vezetője által szolgáltatott adatok alapján.

¹⁴¹³ PIL, 923. fond, F.4. *Istoricul școliilor*, 15.

¹⁴¹⁴ Uo., 17-18.

valami néhány személy kikerült onnan tanítónak a csángó vidékre. De hát ott borzalmas állapot volt emiatt. Valósággal elkergették őket, ők a saját tanítóikat, de kiknek a sugalmazására?! S elannyira, hogy szállást és kosztot nem adtak a magyar tanítónak a csángó faluban.”¹⁴¹⁵

Bányai felvetései már nem valósulhattak meg. 1952-ben váratlanul eltávolították az Oktatásügyi Minisztériumból, 1953-ban megszűnt az MNSZ, és ezzel párhuzamosan a moldvai magyar tannyelvű iskolákat is gyors ütemben felszámolták. Mikor Bányai 1956-ban ismét az Közoktatásügyi Minisztérium alkalmazottja lett, Bákó tartományban csak Gyimesbükkön és Lészpeden talált működő magyar iskolát.¹⁴¹⁶ A fokozatosan nemzeti-kommunistává váló román pártállam számára hamarosan nem kívánatosra minősült a moldvai csángók magyar kötődése. Erre egy jó példa, hogy az 1950-es évek elején erdélyi magyar történészek és néprajzosok csoportja megkísérelt egy tanulmánykötetet összeállítani a moldvai csángók múltjáról és jelenéről.¹⁴¹⁷ A kötet előszavát Bányai László írta, ekkor már a Bolyai Tudományegyetem rektoraként.¹⁴¹⁸ A munka kézírata – 678 oldal – el is készült és 1954-ben leadták az Állami Könyvkiadónak. Itt három évig várta nyomdába küldését, míg végül 1957-ben hivatalosan is elutasították publikálását.¹⁴¹⁹ Romániában ekkor vált egyre hangsúlyosabbá és nyíltabbá – az 1956-os magyarországi forradalom következtében – a nemzetiségekkel szembeni megszorító politika.

Bányait az 1952-es év folyamán váratlanul eltávolították a Közoktatásügyi Minisztériumból. Ennek pontos okát nem tudjuk, különös módon elbocsátásáról nem maradt fenn semmilyen hivatalos irat.¹⁴²⁰ A hagyatékában fennmaradt dokumentumok közül a legkésőbbi 1952. augusztus 8-án keltezte oktatásügyi tanácsadóként,¹⁴²¹ szeptember 5-én nevezték ki a Bolyai Tudományegyetem rektorává.¹⁴²² Elbocsátására így a két dátum között kerülhetett sor. Valószínűleg nem véletlen, hogy Bányait ugyanabban a hónapban mozdították el hivatalából, amelyben Luka László akkori pénzügyminisztert és az RKP egykori főtitkár-helyettesét

¹⁴¹⁵ Interjú Böződi Györggyel. Készítette B. Nádor Orsolya 1986-ban. Veritas Intézet, Oral History Archívum, OHA-68, 69.

¹⁴¹⁶ Vincze: I.m. 2004. 23.

¹⁴¹⁷ A szerkesztőbizottság tagjai: Gálffy Mózes, Márton Gyula, Vámszer Márta, Szabó T. Attila nyelvészek, Faragó József, Kós Károly és Szegő Júlia néprajzkutatók, Cselényi Béla és Vágó Béla történészek voltak.

¹⁴¹⁸ Ez az előszó megtalálható hagyatékában: PIL, 923. fond, F.3. Ugyanitt megtalálható egy munka tartalomjegyzéke magyar és román nyelven, amely valószínűleg azonos a tervezett tanulmánykötetével.

¹⁴¹⁹ Vincze, 2004. 39.

¹⁴²⁰ Ellentétben például az 1959-es elbocsátásával.

¹⁴²¹ PIL, 923. fon, F.5. Bányai László észrevételei a nemzetiségi iskolák tankönyvellátása kapcsán (román nyelven). 1952. augusztus 8.

¹⁴²² CSSZM BLH, L/3. c. Bányai rektori kinevezése a Bolyai Tudományegyetemre, 1952. szeptember 5. Havi 1462 lejes fizetést kapott.

letartóztatták.¹⁴²³ Mint már a korábbi fejezetekben láttuk, Bányai és Luka időnként kifejezetten együttműködtek egymással, és az sem kizárt, hogy eleve ő volt Bányai pártfogója a minisztériumi pozíció megszerzésében.¹⁴²⁴ A Luka és Bányai eltávolítása közti kapcsolatot támasztják alá a Liviu Pleșa által közölt adatok is. E szerint Luka letartóztatását követően a Securitate egyenként átvizsgálta azokat a személyeket, akik kapcsolatban álltak az egykori pártfőtitkár helyettessel. Bányai múltjának átvizsgálásakor olyan információk birtokába jutottak, amelyek felkeltették az állambiztonsági szervek gyanúját. Azt állították, hogy Bányai egy „horthysta” szervezet, az „Ébredő Fiatalok Egyesülete” tagja volt.¹⁴²⁵ Mihai Patriciu állambiztonsági tiszt egyben azt is jelentette Bányaival, kapcsolatban, hogy 1942-ben Temesváron, mikor a „horthysta” seregek átvonultak a városon, Bányai felvetette, hogy virágokkal kellene fogadni a magyar katonákat, akik a „testvéreink”.¹⁴²⁶ Mihail Nedelcu, a kolozsvári Securitate ezredese jelentésében azt is felvetette, hogy Bányai 1933-as letartóztatását követően a Siguranța besúgója lett, és ez – szerinte – megmagyarázná, hogy miért csak két év felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték el, másrészt Bányai lebukását követően – Nedelcu szerint – rengetegen lebuhtak a környezetéből, mely még inkább gyanússá teszi a személyét.¹⁴²⁷ A Securitate módszereinek sajátossága, hogy a tiszt jelentésében Bányai teljes életútja átalakult, és egy negatív konnotációt kapott. Így például már apja kapcsán is felmerült, hogy „*apja százados volt az osztrák-magyar hadseregben, századosi rangban, bíró a katonai bíróságoknál.*”¹⁴²⁸ *Idő előtt nyugdíjazták, mert nagy alkoholista volt.*”¹⁴²⁹ A jelentésben kitért Bányai vallásos neveltetésére és Majláth Gusztáv Károly püspökhöz fűződő kapcsolatára is, azt állítva, hogy Bányai Majláth „választott fia” volt.¹⁴³⁰ Sajátos, hogy egy jelentésben Bányai MNSZ-s tevékenysége is egy teljesen eltérő jelentést kapott: úgy mutatták be személyét, mint aki

¹⁴²³ Onișoru, Gheorghe: *Sub pecetea lui Stalin. Cazul Vasile Luca*. Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014. A Vladimir Tismăneanu által bizantinizmusként leírt belső pártviszonyokat mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy Luka eltávolításának és elítélésének fő végrehajtói, Dej szövetségében, Miron Constantinescu és Iosif Chișinevski, a Központi Bizottság tagjai voltak. Négy év múlva már Dej megbuktatását kísérelték meg egymás szövetségében – ez azonban egyben politikai karrierjük végét is jelentette.

¹⁴²⁴ Ez azonban csak feltételezés, amit nem tudunk bizonyítani. Bányai és a pártvezetés tagjai között semmiféle hivatalos levelezés nem maradt fenn.

¹⁴²⁵ Nem egyértelmű, hogy ez az állítólagos szervezet valójában mi volt. Ugyanakkor egyértelmű, hogy a Bányaival szembeni vádakot kreálták, 1940–1944 között nem tartózkodott a Magyarországhoz tartozó Észak-Erdélyben, így „horthysta” szervezet tagja sem lehetett.

¹⁴²⁶ A történet egyértelmű kitaláció, de az sem érthető, hogy a Romániához tartozó Temesváron hogyan vonulhattak volna keresztül magyar csapatok a keleti frontra tartva.

¹⁴²⁷ Ez az állítás sem bizonyítható.

¹⁴²⁸ Ezt az állítást nem tudtam bizonyítani.

¹⁴²⁹ Ha nyíltan nem is, de emlékiratában Bányai burkoltan utalt rá, hogy apjának voltak alkoholproblémái.

¹⁴³⁰ ACNSAS, Fond Informativ I 161636. 1–2. Mihail Nedelcu ezredes jelentése, 1952. november 3.

az MNSZ antikommunista ellenzékéhez tartozott és Balogh Edgárral, Csákány Adalberttel,¹⁴³¹ és Méliusz Józseffel együtt a szervezet RKP-tól való eltávolításán munkálkodott.¹⁴³² Nedelcu természetesen azt is kihangsúlyozta, hogy Bányai kiváló kapcsolatot ápolt Lukával és Jakab Sándorral, valamint Keleti Sándor kolozsvári ügyésszel,¹⁴³³ ami szerinte bizonyította, hogy „nem méltó sem a párttagságra, sem arra a pozícióra amit betölt.” Az RMP vezetősége azonban Bányait csak a Minisztériumból távolította el, de párttagságát – több egykori harcostársával ellentétben – nem vonták meg.¹⁴³⁴

A Bányai személye ellen készült ügynöki jelentések sajátossága, hogy jellemrajzot közöltek Bányairól. Ezek leginkább a „kalandor” és „karrierista” jelzőkkel írták le Bányait. Egy ismeretlen informátor, aki elmondása szerint a *Világosságtól* ismerte Bányait, a következő meglátásokat tette viselkedésével kapcsolatban: *„Szeret ő lenni a csendőr és kicsit karrierista. Az igazságos a részéről, hogy szeret keserű kritikát megfogalmazni, de ő nem szeret kritikát kapni. Ugyanakkor megállapítottam, hogy mindig a Párt irányvonalát követi, csak annyi a hibája, hogy nem mindig elég taktikus és rugalmas.”*¹⁴³⁵ Egy Szeike János álnéven jelentő besúgó ennél pozitívabb kritikát fogalmazott meg: *„Bányait úgy ismertem meg, mint egy kivételesen művelt személyt. Úgy tanárként, mint politikai ideológusként rengeteget olvasott. Gyors észjárása van. A problémákat gyorsan felfogja, és a ítéletet is nagyon gyorsan alkot, az a benyomásom, hogy talán kicsit túlságosan is gyorsan. [...] Bányai sosem volt velem kommunikatív, de úgy vélem másokkal sem igazán. [...] Az az érzésem, hogy az a mód amelyet Bányai tanusít az emberekkel szemben, nem megfelelő. Mivel intelligens, sőt kifejezetten tehetséges, gyakran terrorizálja az embereket. Emiatt egyáltalán nem övezi szimpátia. Mindezek ellenére én a legjobb kommunisták közé sorolom. [...] Bányai egy szangvinikus és ideges ember, amit időnként nem tud uralni. De ugyanakkor elég dinamikus is. Ebből kifolyólag sok konfliktusa van másokkal, még a támogatóival*

¹⁴³¹ Ez nyilvánvaló tévedés, Csákány Béláról lehet szó.

¹⁴³² ACNSAS, Fond Informativ I 161636. 20. Mihai Patriciu ezredes jelentése Gsvrilă Birtaşnak, 1950. augusztus 10. Mint azt a korábbi fejezetekben láttuk, Bányai MNSZ-s tevékenysége ebben fordítva értékelhető.

¹⁴³³ Akivel Gyulafehérváron még egy iskolába jártak és együtt lettek a kommunista mozgalom aktivistái az 1930-as évek elején. Keletit – zsidó származása miatt – cionista magatartással vádolták meg a jelentésben, külön kihangsúlyozták, hogy születési vezetékneve Klein.

¹⁴³⁴ Pleșa, Liviu: I. m. 253–254. Fazakas János az RMP KV egyik 1961-es ülésén – utólag – Bányai védelmére kelt, kijelentve: *„nem véletlen Luka ellenséges, huligán viselkedése Bányai elvtárssal szemben, aki a legkövetkezetesebb internacionalista volt az MNSZ vezetésében.”*A Bányai és Luka közti ellenséges viszonyoknak azonban eddig még semmilyen bizonyítékát nem találtam.

¹⁴³⁵ ACNSAS, Fond nr. I 161636 Bányai László. 25. Ismeretlen informátor jelentése Bányairól, 1950.

is. ”¹⁴³⁶ A jelentés érdekes eleme, hogy röviden véleményezte a feleségével való kapcsolatát is: „*Úgy gondolom a feleségének nagyon jó hatása van rá. Egy jól felkészült és intelligens nő, aki jelenleg a Közoktatásügyi Minisztériumnál dolgozik.*”¹⁴³⁷

1950-ben a Securitate több magyar történészt is megfigyelés alá helyezett. Ezek között volt Benkő Samu,¹⁴³⁸ aki ekkor Gaál Gábor mellett volt tanársegéd a Bolyai Tudományegyetemen és az MNSZ-ben is dolgozott, Bodor András, a Bolyai Tudományegyetem Történelem és Földrajz Karának dékánja, valamint maga Bányai László, annak ellenére, hogy az aktuális irányvonalnak megfelelően dolgozott.¹⁴³⁹ Az 1952-ben 14 éves fia, Bányai László Sándor visszaemlékezése szerint apját és anyját is szabályosan kirúgták a Minisztériumból. Míg id. Bányai László kinevezése nem történt meg a Bolyai Tudományegyetemre, semmilyen fizetéssel nem rendelkeztek¹⁴⁴⁰ és teljes létbizonytalanságban éltek.¹⁴⁴¹ Ezt az erőszakos eltávolítást támaszthatja alá, hogy 1952. szeptemberében Bányai rektori tevékenységét hangsúlyos és részletes önkritikával kezdte meg. Egy 1952-es bukaresti felszólalásában a következő megállapításokat tette: „*Úgy gondolom, hogy hibáimat nem a közvetlen hatás, hanem a káros következmények erősítik, melyek a nehéz próbálkozás pillanataiban adódtak. Hibám, hogy mivel a káderproblémák nagyon foglalkoztattak és nagyon örültek, felbátorodtam, és ahelyett, hogy a problémát a miniszter elé vittem volna, önállóan cselekedtem és ezáltal megnyugtattam a saját lelkiismeretem. [...] A párt kritikáját nagy segítségnek tekintem, amely felráz és megment a békülékenység lejtőjétől. Levonom a következtetéseket ebből az esetből...*”¹⁴⁴² Eltávolítására a következőképpen emlékezett vissza

¹⁴³⁶ Uo., „Szeikey János” jelentése Bányairól. 1951. január 2.

¹⁴³⁷ Uo.

¹⁴³⁸ Benkő Samu (1928 -) Lőrincfalván született, Kolozsváron szerzett filozófiatanári oklevelet. Rövid ideig Varsádon tanított, ezalatt bekapcsolódott az MNSZ munkájába, ahol Balogh Edgár beosztottja volt. 1949-ben Gaál Gábor mellett volt tanársegéd az Egyetemen, 1952-ben mindkettejüket kizárták a pártból és elbocsátották. 1953-ban a Román Akadémia kolozsvári Történeti Intézetben lett kutató, majd 1957-től a *Korunk* munkatársa lett. A Securitate előbb azért helyezte megfigyelés alá, mert édesapja református lelkész volt, az 1960-as években azért tartották megfigyelés alatt, mert 1940–1944 között a leventemozgalom tagja volt.

¹⁴³⁹ Pleșa, Liviu: I. m. 97. Bányai megfigyelését egy bizonyos Novak Laurențiu hadnagy rendelte el, aki a Securitate I. szekciójának 6. osztályánál volt tiszt. Lefuttattam egy keresést a személyére vonatkozóan a CNSAS oldalán, de nem találtam meg a személyi adatlapját. Liviu Pleșa tanulmánya szerint később, 1962–1963 között a kolozsvári Történeti Intézet megfigyelését végezte. Pleșa, Liviu: Informatorii Securității din Institutul de Istorie din Cluj. Tipologii și metode de recrutare. 1948–1965. *Caiete CNSAS*, 2013/1–2. 145.

¹⁴⁴⁰ Ez azonban nem feltétlenül fedi a teljes valóságot, ugyanis Bányai 1951. november 13. óta a Bolyai Tudományegyetem Történelem Tanszékének is tanára volt, így valószínűleg az egyetemről is kapott fizetést.

¹⁴⁴¹ Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 24-én.

¹⁴⁴² CSSZM BLH, II/E. Bányai önkritikáját is tartalmazó beszéde a kolozsvári oktatásról. 1952 körül. A megfogalmazás valószínűvé teszi, hogy az eltávolítás hivatalos okát valamilyen káderprobléma okozhatta. Olyan kinevezések vagy elbocsátások, amivel a pártvezetés nem értett egyet.

egy Méliusz Józsefnek írt levelében: „Ekkor már folyt ellenem is a hajsza. A minisztériumban többször feldolgoztak, majd kitettek s hónapokig állás nélkül maradtam.”¹⁴⁴³ Nem sokkal később azonban már kritikával illette a Minisztérium munkáját, ekkor már a Bolyai Egyetem rektoraként.¹⁴⁴⁴ A Közoktatásügyi Minisztériumot jellemző legfontosabb problémának a burjánzó bürokráciát tekintette, melynek következtében nincs közvetlen kapcsolata a miniszternek az egyes intézményekkel. Ezenkívül az oktatásügyi miniszter hibájának róta fel, hogy nagyon ritkán járt terepre, és nem tartotta a kapcsolatot az egyes intézmények vezetőivel sem. Szerinte nagy elégedetlenséget okozott a tanszemélyzet köreiből a tanterv gyakori változtatása.¹⁴⁴⁵ A gyors retorikai váltás miatt úgy tűnik, hogy a pártvezetésben lévő kapcsolatai (véltetően elsősorban Miron Constantinescu és Ilie Murgulescu, akikkel személyes jó kapcsolatban volt), ekkor még megmentették a végleges politikai bukástól.

7.2 A Bolyai Tudományegyetem rektora

„Az iskola a szocializmus építéséhez szükséges káderek nevelésének fő forrása. Ebből kifolyólag nélkülözhetetlen, hogy iskoláitok olyan ismeretekkel ruházzák fel a diákokat, melyekkel részt vehetnek a termelés fokozásában.”

Gheorghe Gheorghiu-Dej beszéde a pedagógusok országos kongresszusán
1952.

A Bolyai Tudományegyetemet a Groza-kormány rendelete értelmében állították fel 1945. június 1-i hatállyal. Az új egyetem az addigi magyar nyelvű egyetem átmentése volt, mely 1944 őszéig Ferenc József Tudományegyetem néven működött, de 1945-ben rendeleti úton megszüntették. A tanári kar egy része ennek ellenére helyben maradt, és csak az elkövetkező években települt fokozatosan vissza Magyarországra.¹⁴⁴⁶ Az Egyetem 1945 decemberében vette

¹⁴⁴³ PIM, V.5583/111. Bányai László levele Méliusz Józsefnek, 1981. május 22. Itt Bányai kicsit túloz, ugyanis nagyjából egy hónapig lehetett munka nélkül.

¹⁴⁴⁴ Ugyanakkor nem tudunk semmit ezen írás keletkezési körülményeiről. A megfogalmazása alapján belső használatra íródhatott. Érdekes azonban megemlíteni, hogy Nicolae Popescu-Doreanu minisztert is eltávolították a Minisztérium eléről 1952 szeptemberében, majd egy év múlva a Közoktatásügyi Minisztériumból is. Nem kizárt, hogy Bányai jelentése is a személye ellen indult esetleges támadással hozható kapcsolatba.

¹⁴⁴⁵ RL, C/188. IV/A. 10. Hiányosságok az Oktatási Minisztérium munkájában, d.n.

¹⁴⁴⁶ Az esetek nagy részében nem önként, 1948 után egyszerűen nem újították meg szerződéseiket (Vincze Gábor: I.m. 1999. 197.). Jó példa erre László Gyula régészprofesszor (aki egyébként is erdélyi volt, Köhalomban született), aki 1949-ig tanított Kolozsváron, és csak ekkor tért vissza Budapestre, Entz Géza művészettörténész, akinek 1950-ben kellett elhagynia az egyetemet, illetve Miskolczi Dezső, aki 1944–1945 között az egyetem rektora volt. A háború után az előbb a Bolyai Egyetem keretén belül működő, majd önállóvá váló Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti

fel Bolyai János matematikus nevét. Eredetileg négy kart állítottak fel az intézmény keretében, ezek: az irodalom- és bölcsészettudományi kar,¹⁴⁴⁷ jog- és közgazdaságtudományi kar,¹⁴⁴⁸ természettudományi kar¹⁴⁴⁹ és az orvostudományi kar.¹⁴⁵⁰ Ezeket később jelentős szervezeti átalakítások követték.¹⁴⁵¹ A magyar egyetemmel párhuzamosan visszaköltöztették az 1940-ben Nagyszebenbe menekült kolozsvári román egyetemet, amely Victor Babeş román orvos, mikrobiológus nevét vette fel.

A Bolyai Tudományegyetemnek¹⁴⁵² rövid fennállása alatt öt rektora volt: Elsőként Csögör Lajos, 1945–1948 között. Őt ekkor letartóztatták, helyére Balogh Edgárt nevezték ki, aki azonban csak 1950-ig töltötte be a rektori tisztséget, ugyanis ő is börtönbe került. 1950–1952 között Nagy István volt az egyetem rektora, őt lemondatták és kizárták a pártból „nacionalista elhajlás” vádjával. Az ő helyét vette át Bányai, akit 1956 novemberében ismét a Közoktatásügyi Minisztériumhoz helyeztek (ő volt az első rektor, akinek a pályafutása nem börtönnel vagy pártból való kizárással ért véget). Bányait követte Takács Lajos, aki 1957–1959 közötti rövid rektori pályafutása alatt már csak az intézmény elsorvasztásához tudott asszisztálni. Közülük Bányai töltötte be leghosszabb ideig a tisztséget, négy évig. A Bányai házaspár kapcsolata az egyetemmel azonban messzebbre nyúlt vissza. Bányai Margitot 1948-ban nevezték ki tanársegéddé az egyetemre.¹⁴⁵³ Mikor férje 1952-ben rektor lett, Bányai Margit az esti pártegyetem igazgatója lett

Egyetem tanára volt. Marosvásárhelyről csak feleségének 1964-ben bekövetkezett halála után költözött vissza Budapestre.

¹⁴⁴⁷ A következő szakokkal: magyar nyelv és irodalom, klasszika-filológia (angol, francia nyelvek is), német nyelv és irodalom, román nyelv és irodalom, orosz nyelv és irodalom, történelem, néprajz, filozófia, pedagógia és lélektan (pszichológia).

¹⁴⁴⁸ Ennek keretében két szak működött, a jogtudomány és a közgazdaságtan.

¹⁴⁴⁹ Ennek keretében a matematika, fizika, kémia, földrajz szakok működtek.

¹⁴⁵⁰ Ez utóbbi – elsősorban épülethiány miatt – Marosvásárhelyre költözött, majd 1948-tól független intézménnyé vált Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem néven, mikor a tanügyi reform eredményeként szovjet mintára leválasztották a tudományegyetemek orvosi karait (Vincze Gábor: A magyar oktatásügy helyzete 1944–1989 között. In: Uő. I.m. 1999. 197. Ez utóbbi intézmény ma is létezik, de 1962-től a román állam kétnyelvűsítette az egyetemet. 1984 óta az intézménynek egyetlen magyar rektora sem volt.

¹⁴⁵¹ 1948 után megszüntették a nyugati nyelvek (német, angol, francia) oktatását, 1950-ben megszüntették a pedagógiai és pszichológiai, valamint a filozófia szakokat. Vincze Gábor: i.m. 1999. 197.

¹⁴⁵² Itt meg kell említenem, hogy a Bolyai Tudományegyetem történetét – ismereteim szerint – még nem dolgozták fel átfogóan. A témában eddig Lázók János és Vincze Gábor szerkesztésében jelent meg egy forráskiadás: *Erdély magyar egyeteme*. I-II. kötet. Szerk.: Lázók János–Vincze Gábor, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998. Ugyancsak ide kapcsolódik Vincze Gábor másik tanulmánya: Vincze Gábor: Fejezetek a kolozsvári magyar egyetem történetéből. In: Vincze Gábor: Uő. I.m. 1999. 225–261.

¹⁴⁵³ Csögör Lajos nehezményezte azonban, hogy nem tartott órákat, csak fizetésének felvételére járt fel Bukarestből Kolozsvárra. Ez a tény nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy Bányai Margit ekkor a Közoktatásügyi Minisztérium alkalmazottja is volt. Másrészt Csögör állítását alátámaszthatja, hogy az egyetem 1948 utáni tanterveiben egyáltalán nem szerepel a neve, mint óraadó tanáré.

Kolozsváron.¹⁴⁵⁴ Bányai László 1951. október 1-től óraadó tanár is volt a Bolyai Tudományegyetemen. Egyben meghatározták, hogy a *Román Népköztársaság új- és jelenkori történelme* címet viselő tantárgyat fogja oktatni.¹⁴⁵⁵ Azonban akárcsak Bányai Margitnál, az ő esetében is felmerül, hogy ez a kinevezés jobbra szimbolikus gesztus volt, és nem tartott órákat.¹⁴⁵⁶ Sajátos, hogy franciatanárként a történelem tanszékre nevezték ki, bár az is tény, hogy publikációi révén addigra már volt némi kötődése a diszciplinához.¹⁴⁵⁷ Ugyanakkor nem Bányai volt az egyetlen politikai alapon kinevezett tanár a történelem tanszéken,¹⁴⁵⁸ és ekkor még ő sem tartotta magát történésznek. Erre utalhat, hogy egy 1957-es történészkongresszuson való felszólalását a következőképpen kezdte: „*Nem tudom a szó szoros értelmében szakértőnek nevezni magam a történelem területén.*”¹⁴⁵⁹

A Minisztériumból való eltávolítását követően Bányait váratlanul, 1952. szeptember 5-én rektorra nevezték ki a Bolyai Tudományegyetemre.¹⁴⁶⁰ 1952. november 1-jén professzori címet is kapott.¹⁴⁶¹ 1953. november 28-án kinevezték a Közoktatásügyi Minisztérium Oklevélbizottságába is, mely lényegében egy akkreditációs bizottság volt.¹⁴⁶²

Bányai rektori kinevezésére Nagy István eltávolítását követően került sor. Nagyt 1952-ben kizárták a pártból, azzal az ürüggyel, hogy 1945 előtt „együttműködött a fasiszta népi

¹⁴⁵⁴ RMIL. Bányai Margitot 1958-ban innen nyugdíjazták. Korai nyugdíjazására illegális mozgalmi múltjának figyelembevételével kerülhetett sor.

¹⁴⁵⁵ CSSZM BLH, L/3. b. Bányai történelemtanári kinevezése a Bolyai Tudományegyetemre. 1951. november 13. A kinevezésen Ilie Murgulescu, a Minisztérium keretében működő Felsőoktatási Bizottság (Comitetul pentru Învățământului Superior de pe lângă Consiliul de Miniștri) elnökének aláírása szerepel. Bányai és Murgulescu még a temesvári illegális éveiből ismerték egymást.

¹⁴⁵⁶ Ezt a megállapítást arra alapozom, hogy az ő nevét is hiába kerestem a Bolyai Egyetem 1951–1952-es (és későbbi) tantervei között. Hagyatékában is teljesen más témakörökből maradtak fenn – keltezés nélküli – kurzustöredékek, így valószínű, hogy azok később, bukaresti tanársága alatt keletkeztek. Lásd: CSSZM BLH, L/1. a–g. A római történetírás, a görög történetfilozófia, az uralomra jutó burzsoázia idealizmusa, a kínai történetírás előzményei, hitvilág és történeti valóság, monda és történeti valóság, krónikából történettudomány.

¹⁴⁵⁷ Tervezett doktori témája, melyből végül csak egyetlen tanulmány született *A francia felvilágosodás hatása Erdélyre* címmel, eleve művelődéstörténeti téma volt, melyhez komoly kutatómunkát is végzett. 1951-ig két témába vágó könyve jelent meg: 1938-ban *A magyarság a Dunavölgyében* és 1949-ben a *Harminc év*. Ez utóbbiban – nem titkoltan Míkó Imre *Huszonkét év* címen megjelent munkájára reflektálva – a romániai magyarság harminc éves történetét dolgozta fel a marxista–osztályharcos szemléletű történetírás módszereivel. Ugyanakkor véleményem szerint ez utóbbi két munkája elsősorban propaganda célokat teljesített, és – bár valóban jelentős mennyiségű forrásanyagot nézett át – komoly történeti elemző munkának nem tekinthetőek.

¹⁴⁵⁸ Ide nevezték ki 1955-ben (börtönből való szabadulását követően) Jordáky Lajost is, akinek a pusztá lelkesedésén kívül korábban semmi köze nem volt a történész szakmához.

¹⁴⁵⁹ PIL, 923. fond. F.5. Bányai László beszéde a román historiográfia aktuális problémáiról (román nyelven). 1957. május 13.

¹⁴⁶⁰ CSSZM BLH, L/3. c. Bányai rektori kinevezése a Bolyai Tudományegyetemre. Bukarest, 1952. szeptember 5.

¹⁴⁶¹ Uo., e. Bányai professzori kategóriájával kapcsolatos döntés. Kolozsvár, 1952. november 1.

¹⁴⁶² Uo., f. Bányai kinevezése a Tanügyminisztérium Oklevélbizottságába. Bukarest, 1953. november 28.

írókkal.”¹⁴⁶³ Eltávolítására annak ellenére került sor, hogy rektorként igyekezett az aktuális pártvonalnak minél inkább megfelelni.¹⁴⁶⁴ Gáll Ernő rektorhelyettes¹⁴⁶⁵ visszaemlékezéseiben tudni vélte, hogy Bányait azzal a titkos megbízatással küldték Kolozsvárra, hogy készítse elő az egyetem átköltöztetését az 1952-ben létrehozott Magyar Autonóm Tartomány székhelyére, Marosvásárhelyre.¹⁴⁶⁶ Amennyiben ez valóban fel is merült a pártvezetés részéről, soha nem indult meg. Bányai később a következőképpen emlékezett vissza kinevezésére: „1952 novemberében¹⁴⁶⁷ hirtelen kineveztek a Bolyai Egyetem rektorának. Nagy Istvánt azelőtt zárták ki a pártból, s arról akit a helyére akartak tenni, kiderült, hogy közönséges svihák.”¹⁴⁶⁸

Bányai kinevezése előtt egy tisztogatási hullám söpört végig az egyetemen. Gáll Ernő az 1952–1953-as tanévről készült jelentésében kitért rá, hogy a tanév elején több „nem megfelelő” oktatót elbocsátottak. Így Szabó T. Attilát,¹⁴⁶⁹ Jakó Zsigmondot,¹⁴⁷⁰ Csehi Gyulát is.¹⁴⁷¹ 1950 körül bocsáthatták el Gaál Gábort, aki 1947 óta a Magyar Kar tanára volt.¹⁴⁷² Gáll szerint: „ez hozzájárult a tanszemélyzet összetételének javulásához, úgy politikai, mint szakmai téren. Javult a

¹⁴⁶³ Ez alatt valószínűleg elsősorban Féja Gézára gondoltak, akivel nem csak Nagy István, hanem Balogh Edgár és Gaál Gábor is kapcsolatban állt a két világháború között időszakban és a második világháború alatt.

¹⁴⁶⁴ Demeter János visszaemlékezéseiben úgy értékelte, hogy Nagy Istvánt hiba volt rektorrá kinevezni. Példaként arra hivatkozott, hogy Nagy megkísérelte Arany János Toldijának a tanítását betiltatni az egyetemen, arra hivatkozva, hogy a műben „Toldinak nincs osztálytudata.” Molnár Gusztáv interjúja Demeter Jánossal. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár. Scotch_zöld2. 7:30–12:00. Nagy István kegyvesztettsége nem tartott sokáig. Már 1954-ben rehabilitálták és egy évvel később állami díjat kapott. Lásd: Sóni Pál: I.m.

¹⁴⁶⁵ Gáll Ernőt, aki korábban az *Utunk* főszerkesztője volt, szintén 1952-ben nevezték ki az egyetem rektorhelyettesévé a pártból kizárt Csehi Gyula helyére. 1956-ban bocsátották el a magyar forradalommal való egyetemi szimpátia-megmozdulások következményeként.

¹⁴⁶⁶ Vincze Gábor: Fejezetek a kolozsvári magyar egyetem történetéből. In: Uő.: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 251.

¹⁴⁶⁷ Bányai rosszul emlékszik, a kinevezési okirat 1952. szeptember 5-i keltezésű.

¹⁴⁶⁸ PIM, V.5583/111. Bányai László levele Méliusz Józsefnek, 1981. május 22. Sajnos nem derül ki, hogy ki lehetett a levélben említett „közönséges svihák”.

¹⁴⁶⁹ Szabó T. Attila (1906–1987) nyelvész, irodalomtörténész. Fehéregyházán született. A kolozsvári református teológián lelkészi végzettséget szerzett, 1927–1928 között az Egyesült Királyságban tanult. Hazatérve Kuttyfalván lett segédlelkész, időközben Kolozsváron magyar-angol szakos tanári diplomát szerzett. 1930 után előbb Nagyenyeden, majd Zilahon tanár, 1940-től a kolozsvári egyetem magyar tanszékén tanított. 1952-ben kizárták az egyetemről, de 1954-ben visszatérhetett és nyugdíjazásáig tanított.

¹⁴⁷⁰ Jakó Zsigmond (1916–2008) Biharfélegyházán született. Budapesten szerzett történelem–latin nyelv szakos diplomát 1939-ben. 1941-ben hazatért és az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárosa lett. 1945-től a Bolyai Tudományegyetem előadótanára volt, 1952-ben elbocsátották, de két év múlva visszavették és 1958-ban visszakapta professzori címét is. 1990–2002 között az Erdélyi Múzeum Egyesület elnöke volt. Jakó esetében már az 1951/52-es tanévról készült jelentés kihangsúlyozta, hogy bár rendkívül felkészült szakember és előadó, óráin (Általános középkor tantárgy) teljességgel hiányzik a „politikai kontextus”. SJANC, Fond nr. 1363. Dos. 13/1951–1952. *Dare de seamă*. 213.

¹⁴⁷¹ SJANC, Fond nr. 1363. Universitatea Bolyai, Dos. 13/1952–1953. *Dare de seamă*. 39.

¹⁴⁷² Uo., Dos. 63/1946–1948. 159. Gaál Gábor elbocsátása a pártból való kizárásával lehetett összefüggésben.

politikai hangulat is az egyetemen.”¹⁴⁷³ Ugyanakkor arra is kitért, hogy ezek az elbocsátások pánikot okoztak a tanárok körében, melyet csak a Közoktatásügyi Minisztérium egyik delegáltjának látogatása tudott mérsékelni.

Mikor Bányai az egyetem rektora lett, egy anyagi gondokkal és belső problémákkal küzdő intézmény vezetését vette át. Rektorságának első évében (az 1952/53-as tanévben) az Egyetemnek és a mellette működő Pedagógiai Intézetnek összesen 1213 diákja volt.¹⁴⁷⁴ Összesen 1384 hely volt ebben az évben, így megállapítható, hogy nem kellett túljelentkezéssel számolni. Gáll Ernő jelentése ugyanakkor kiemelte, hogy a tanév elején, a diákok igazolását követően többeket eltávolítottak az egyetemről, elsősorban *nem megfelelő társadalmi származás* miatt. Egyben arra is kitért, hogy az előző tanévhez képest a Bolyain 6,6%-al csökkent a diákok száma, míg a Pedagógiai Intézetnél ennél is magasabb, 8,3%-os veszteségük volt. Évfolyamonkénti lebontásban ez a veszteség úgy az Egyetem, mint a Pedagógiai Intézet esetében az I. éveseknél volt a legmagasabb (17% és 15,6%). Gáll ki is emelte, hogy: „*Összegzésként megállapíthatjuk, hogy nem teljesítettük az iskoláztatási tervet, mivel masszív veszteségeink voltak az I. éves évfolyam keretében...*” Emellett rámutatott, hogy a lemozsolódás a munkás és paraszti származású diákok körében volt a legerősebb – az a két társadalmi csoport, ahonnan az „egészséges társadalmi háttérű” diákokat szerették volna rekrutálni.¹⁴⁷⁵ Ennek legfőbb okaként az ösztöndíjak elégtelen számát határozta meg, ennek eredményeként a szegényebb családból származó diákok egy jelentős része egyszerűen otthagya az egyetemet és fizikai munkás lett. Kiemelten magas veszteségeket szenvedett el ebből az okból kifolyólag a Matematika és Fizika, illetve a Természettudományi Kar.¹⁴⁷⁶ Emellett jellemző probléma volt, hogy magyar diákok inkább román egyetemre iratkoztak be, mert úgy ítélték meg, hogy a Bolyai Tudományegyetemen nyújtott képzés nem megfelelő minőségű. Az ösztöndíjak kapcsán pedig felmerül egy másik, a jelentésben ki nem mondott probléma is, ez pedig az állami támogatás kérdése. Úgy tűnik, hogy a két kolozsvári egyetem közül a Babeş és a Bolyai nem egyforma támogatásban részesültek, az előbbi javára. A Bolyainak nem csak az ösztöndíjak kifizetése, hanem az oktatási eszközök beszerzése terén is nehézségekkel kellett szembenéznie, sőt a tanszemélyzet terén is hiányosságok mutatkoztak.¹⁴⁷⁷ Ezeket az anyagi

¹⁴⁷³ SJANC, Fond nr. 1363. Universitatea Bolyai, Dos. 13/1952–1953. *Dare de seamă*. 39.

¹⁴⁷⁴ SJANC, Fond nr. 1363. Universitatea Bolyai, Dos. 13, *Dare de seamă*, 1.

¹⁴⁷⁵ Uo., 2.

¹⁴⁷⁶ Uo., 3.

¹⁴⁷⁷ Ehhez viszont a tanügyben végrehajtott tisztogatás is hozzájárult.

nehézségeket maga Bányai is elismerte az Egyetemi Tanács egyik ülésén: „*Bár az idej tanévben nagy anyagi nehézségek előtt állottunk, az adminisztráció derekasan megállta a helyét, ha nem is tudott mindent megoldani.*”¹⁴⁷⁸

A Bolyai Tudományegyetemen nagy hangsúlyt fektettek az ideológiai nevelésre. A Történelem Szak keretében önálló Marxizmus katedra működött, Gáll Ernő jelentése szerint pedig „*a tanárok ideológiai képzettsége folyamatosan javul. Ebben elsöprően fontos szerepet játszott Sztálin elvtárs műve, a Szocializmus gazdasági problémái a Szovjetunióban, valamint a XIX. Kongresszus iratai. Ezeket az iratokat a tanszékek többsége feldolgozta és megvitatta, az építő jellegű felhasználásukra helyezve a hangsúlyt az adott tantárgyban.*”¹⁴⁷⁹ Az ideológiai nevelést olyan szimpóziumok megszervezésével kívánták megvalósítani, amelyeken a következő kérdéseket vitatták meg: „*1. Sztálin elvtárs legutóbbi zseniális művének fontossága a földrajz és geológia oktatásában. 2. A tanszékek feladatai a Szovjetunió Kommunista Pártjának XIX. Kongresszusa tükrében. 3. A Kommunista Párt és a szovjet kormány történelmi döntése a földrajz oktatásáról. [...] 5. A fasiszta geopolitika az amerikai imperializmus szolgálatában...*”¹⁴⁸⁰ Egyes tanszéken a tanárokat marasztalták el amiért kurzusaikban nem tértek ki elég egyértelműen az osztályharc főbb mozzanataira. Különösen sok kritika érte ezért az egyetemi vezetés részéről a Történelem tanszék tanárait. Bodor András, Csetri Elek, Cselényi Béla esetében hiányolták, hogy nem „magyarázták meg kellőképpen” az általuk leadott tananyagot, Imreh István óráinak esetében pedig azt nehezményezték, hogy „csak az általánosságok leadására törekszik.”¹⁴⁸¹ A Földrajz Tanszéken azt rótták fel hiányosságként egy tanárnak, hogy nem használta kurzusán a Szovjetunió Kommunista Pártjának XIX. Kongresszusán keletkezett dokumentumokat, Treiber János tanár pedig nem hangsúlyozta ki eléggé az ásványi lerakódásokról szóló előadásában azoknak a szocializmus építésében játszott szerepét.¹⁴⁸² Az egyetem vezetősége a maga részéről szorgalmazta, hogy a tanszemélyzet kizárólag szovjet tankönyvekből tanítson azokon a tanszékeken ahol ez lehetséges.¹⁴⁸³

¹⁴⁷⁸ SJANC, Dos. 27/1953–1955. 257. *Jegyzőkönyv az Egyetemi Tanács 1953. november 5-i üléséről.*

¹⁴⁷⁹ Uo., 11.

¹⁴⁸⁰ Uo., 12.

¹⁴⁸¹ Uo., 34.

¹⁴⁸² Uo.

¹⁴⁸³ Uo., 35. A jelentés itt kiemelte a Földrajz és Történelem Tanszékeket, ahol teljes egészében oroszról románra fordított tankönyveket használtak.

Az 1952/53-as tanévtől egyre gyakoribbá vált, hogy a Bolyai keretében működő karok tanárai a Babeşre mentek órát hallgatni, és „tapasztalatcsére”: „*Például a Geológia és Földrajz Kar órákat, szemináriumokat és vizsgákat látogatott a Babeş Egyetemen. Ezeket a látogatásokat követően a katedrák közös üléseket tartottak, ahol tapasztalatcserét folytattak.*”¹⁴⁸⁴ Ilyen közös ülésre sor került később például a két egyetem román tanszékei között is.¹⁴⁸⁵ A Babeş vezetősége hivatalos tanácsülésen szögezte le, hogy: „*Egy fontos elv számunkra, hogy ne izoláljuk magunkat, hanem együttműködünk az összes kolozsvári felsőoktatási intézménnyel, kiemelten a Bolyai Egyetemmel, a diákok kiképzése és művelése terén.*”¹⁴⁸⁶ Hasonlóan értékelte az együttműködés fontosságát a Bolyai Egyetem vezetősége is: „*Ez az együttműködés [A két egyetem közt – K.Sz.] egy hatékony eszköz a nacionalista izolációs hajlammal szemben, mely még mindig tartja magát a tanszemélyzet egyes elemei között. A javulások ellenére azonban nem lehetünk elégedettek a két intézmény közötti kapcsolattal. Ezekben a kapcsolatokban megmaradt a formalitás, és nem szabadultunk meg az izolációra való hajlamtól.*”¹⁴⁸⁷

Ennek függvényében kijelenthető, hogy az 1959-es egyesítéshez vezető folyamat már az évtized elején kezdetét vette. A dialektikus és történelmi materializmus katedrák például már 1953–1954 között rendszeresen együtt ülészttek a Babeş ugyanez irányú katedráival.¹⁴⁸⁸ A román és magyar egyetemek közti kapcsolatban pedig látványos javulás következett be, mikor 1956-ban rektorrá nevezték ki Constantin Daicoviciut¹⁴⁸⁹ a tisztséget addig betöltő Raluca Ripan helyére.

¹⁴⁸⁴ Uo., 8.

¹⁴⁸⁵ SJANC, Fond nr. 1363. Dos.14./1952–1953. 1952. október 17-én egy ilyen közös ülését a Bolyai részéről Márton Gyula (a Filológia Kar dékánja), Szabédi László, Vámszer Márta, a Filológia Kar dekanátusa részéről vezényelték le. A módszertani kérdések mellett az ideológiai nevelés kérdéseire is hangsúlyosan kitértek, Márton Gyula és Livia Cuparencu (a román egyetemről) például arról referáltak, hogy miként használták fel a szovjet tankönyveket a román nyelvtan tanításánál.

¹⁴⁸⁶ SJANC, Fond nr. 798. Universitatea din Cluj. *Şedinţa a Consiliului Ştiinţific al Universităţii Victor Babeş din Cluj*, 1958. Január 7. 4.

¹⁴⁸⁷ SJANC, Fond nr. 1363. dos.13/1952–1953. *Dare de seamă*. 13. Gáll Ernő aláírásával. Érdemes megemlíteni, hogy a korábbi tanévekről készült jelentések mindig a rektor aláírásával jelentek meg, ez csak Bányai kinevezését követően változott meg. Lásd pl: Uo., *Dare de seamă*, 190. Jelentés az 1951/25-es tanévről Nagy István aláírásával.

¹⁴⁸⁸ Uo., Dos. 21/1953–1954. *Dialektikus és történelmi materializmus kollektíva katedraülések. 1953–1954*. 259–267.

¹⁴⁸⁹ Constantin Daicoviciu (1898–1973) a Krassó-Szörény megyei Kavaránon született (a település halála után felvette a nevét). 1923 óta tanított a kolozsvári egyetemen klasszikus ókort és epigráfiát. 1940–1941 között a Nagyszébenbe menekült egyetem Történelem Karának dékánja volt. 1945 után belépett az RKP-be, 1948-tól a Nagy Nemzetgyűlésben képviselő. 1956-ban a Babeş, majd az egyesített Babeş-Bolyai Tudományegyetem rektora lett, ezt a tisztséget 1968-ig betöltötte. Történészként a román nacionalista vonal képviselője volt, az ő nevéhez fűződik a dákorómai kontinuitás elméletének részletes kidolgozása. Halála előtt azonban – politikai végrendeletében – elhatárolódott ez irányú tevékenységétől, kijelentve: „*A dákorómai kontinuitás elmélete hipotetikus: politikai célok szolgálatába állítani – bűn.*” (Lásd: 62 romániai magyar értelmiségi levele romániai értelmiségiekhez. *Ellenpontok*, 1978. május 25. 14.).

Bányai és Daicoviciu személyes baráti viszonyban voltak egymással.¹⁴⁹⁰ Ugyancsak jó viszonyban volt Victor Chereșteșiuval,¹⁴⁹¹ aki szintén 1956-tól tanított a Babeș Történelem Karán. A kettejük közti baráti viszonyt alátámasztja, hogy Chereșteșiu halálakor Bányai mondott búcsúbeszédet a ravatalánál.¹⁴⁹² Annak ellenére, hogy mindkét román történész a későbbiekben a nemzeti–kommunista (protokronista) szellemiségű történetírás művelőjévé vált, sajátos, hogy az 1950-es évek második felében még egy enyhén anticentralista vonalat képviseltek. Nem kizárt, hogy Bányai részben emiatt közeledett feléjük, ugyanis – bár hivatalos állásfoglalásaiban mindig az aktuális pártvonalnak megfelelően nyilvánult meg – korábban ő is egyfajta transzilván álláspontot képviselt. Ennek a centralizációval való szembenállásnak egy példája a Babeș Egyetem Szenátusának 1957. december 6-i megbeszélése. Ezen Victor Chereșteșiu egy tudományos kutatási tervet ismertetett, melyben kihangsúlyozta, hogy központi fontosságú az egyetemen Erdély történetével foglalkozni. Sajátos módon azonban felszólalt a központi, bukaresti „befolyás” ellen, kihangsúlyozva, hogy a térség történelmét helyben kellene feldolgozni: *„Mi ismerjük a magyar és német nyelveket is. Nem gondolom, hogy jó lenne ha az Erdély történelmét érintő iratanyag Bukarestbe kerülne!”*¹⁴⁹³ Chereșteșiu kijelentésével Daicoviciu is egyetértett, sőt az egyébként moldvai származású Raluca Ripan volt rektor is egyetértően szólalt fel.¹⁴⁹⁴ Kolozsváron az 1950-es években a régi történészek háttérbe szorulásával egy új történészi–tudománypolitikus réteg emelkedett fel. Ennek legjelentősebb képviselői Constantin Daicoviciu, David Prodan, Ion Moga (egykori szociáldemokrata) és Victor Chereșteșiu voltak. Ezzel a csoporttal szoros kapcsolatban állt Bányai is, aki ekkor még sokkal inkább kapcsolódott a román kulturális elit képviselőihez, mint a romániai magyarhoz.¹⁴⁹⁵ 1953-ban például egy Nicolae Bălcescuról írt tanulmánykötetben publikált David Prodannal együtt. Ebben a két szerző vehemensen támadta az 1945 előtti román

¹⁴⁹⁰ Bányai László Sándor közlése 2020. szeptember 24-én.

¹⁴⁹¹ Victor Chereșteșiu (1895–1971) Désen született, Bécsben doktorált filozófiából, és a Kolozsvárra történő kihelyezése előtt, 1953–1956 között, a bukaresti Párttörténelmi Intézetet vezette. Folyékonyan beszélt a magyar nyelvet (lásd: CSSZM BLH, P/1. x. V. Chereșteșiu professzor jelentése a magyarországi történészek munkásságáról. 1962. október 20.), felesége is magyar volt Déri-Deheleanu Margit személyében. Kutatási témája elsősorban az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc, azon belül a magyar–román kapcsolatok vonatkozásait ölelte fel (Lásd: Kovács Áron: *Conceptul de transformare în gândirea politică românească și maghiară din Transilvania. 1830–1848*. Doktori értekezés, Temesvári Egyetem (Universitatea de Vest), 2014. 11, 22, 29. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/42951347.pdf> - Letöltés: 2021. február 17.).

¹⁴⁹² CSSZM BLH, II/A. 5. Bányai László beszéde V. Chereșteșiu ravatalánál, Kolozsvár, 1971. májusa.

¹⁴⁹³ SJANC, Fond nr. 798. Universitatea din Cluj, Dos. 413/1957–1961. 1. *Proces-verbal nr. 2*. 1957. december 6.

¹⁴⁹⁴ Ennek ellenére – mint azt e sorok írója is tapasztalta – hatalmas terjedelmű iratanyag került az államszocializmus éveiben Bukarestbe, a Központi Történelmi Levéltárba. Mivel a magyar vonatkozású anyagokkal nem igazán tudtak mit kezdeni (nyelvtudás és szakértelem hiányában), ezért ezeket sokszor kifejezetten kalandos felkutatni.

¹⁴⁹⁵ Pleșa, 2017. 226.

történetírást, Prodan szerint Bányai kiemelten Ion Lupaş¹⁴⁹⁶ személye és munkássága ellen is támadást indított, de ennek publikálásához ő nem járult hozzá.¹⁴⁹⁷

Az Egyetem belső életében Bányai rektorként kevésbé vett részt. Az egyes tanszékek iratai alapján megállapítható, hogy a dékáni hivatalokkal és a tanárokkal sokkal inkább Gáll Ernő tartotta a kapcsolatot rektorhelyettesként.¹⁴⁹⁸ Bányai csak a súlyosabb konfliktusok esetén avatkozott közbe, de fő tevékenysége a felső pártszervekkel való kapcsolattartás volt, valamint a protokolláris feladatok végzése. A hivatalos egyetemi jelentés szerint a rektor és rektorhelyettes félévente közös megbeszélést tartott az egyes karok dékánjaival, a félév közben felmerülő problémák esetén pedig személyesen is „kiszálltak a helyszínre”.¹⁴⁹⁹ Az egyes dékánok kiválasztásánál is főként ideológiai szempontok érvényesültek a szakmai követelmények helyett.¹⁵⁰⁰ Gáll Ernő mellett egyes iratokban rektorhelyettesként¹⁵⁰¹ szerepel Nagy Lajos¹⁵⁰² neve is, ő – természettudósként – főként a reáltudományok tanszékeinek ügyeivel foglalkozott.¹⁵⁰³ Bányaival kapcsolatban egy ízben kritikaként merült fel, hogy a Közoktatásügyi Minisztériumból

¹⁴⁹⁶ Ion Lupaş (1880–1967): Szelistyén született, Budapesten, majd Berlinben végezte a tanulmányait, itt doktorált filozófiából. Hazatérve előbb görög-katolikus lelkész volt szülővárosában, majd 1919-től a kolozsvári egyetem tanára. Időközben, 1916-ban, a Román Tudományos Akadémia tagja lett. A két világháború között képviselő a román parlamentben, majd 1937–1938 között Octavian Goga szélsőjobboldali kormányában kultuszminiszter lett. Ez a szerepvállalása vezetett később elítéléséhez is.

¹⁴⁹⁷ Ladislau Banyai–David Prodan: Conceptul lui Nicolae Bălcescu despre rolul maselor populare în istorie. In: *Studii și referate despre Nicolae Bălcescu*. Bukarest, 1953. 142–159. Lupaş, politikusi múltja miatt 1950–1952 között a máramaroszi börtönben tartották fogva, munkái pedig tiltólistára kerültek. Prodan egyébként a következőképpen emlékezett vissza a Bányaival való közös munkára: „Emlékszem, hogy kellett valamit írnom Bălcescuról Bányaival. Csak profitált a lehetőségből vagy ő indítványozta? , hogy erőszakos támadásokat tegyen a korábbi román történetírással, és kiemelten Lupaşsal szemben. Most mit tegyek? Hogy ne utasítsam azonnal vissza, egy hadicselhez folyamodtam. Azt mondtam: Mit csináljunk? Ilyen támadásokkal csak népszerűsítjük a nevét, nem lenne jobb, ha hagynánk elfeledni? Érveim meggyőzték, visszakozott, másképp vissza kellett volna utasítanom a szöveg aláírását.” Prodan, David: *Memorii*. Editura Enciclopedică, Bucureşti. 1993. 59. Prodannak Lupaş korábban professzora volt, és – állítása szerint – ez a személyes kapcsolat volt az oka, hogy nem vett részt az ellene indított lejárato műveletben.

¹⁴⁹⁸ Erre vonatkozóan lásd: SJANC, Fond nr. 1363. Dos. 21/1953–1954. Az egyes karok ülésjegyzőkönyvei az 1953/54-es tanévre vonatkozóan. Bányai ebben a tanévben a történelem katedra három ülésén, a Marxizmus-Leninizmus katedra egy ülésén, az Orosz nyelv és irodalom tanszék egy ülésén vett részt.

¹⁴⁹⁹ Ez túlnyomórészt Gáll Ernő tájékoztatóját jelentette.

¹⁵⁰⁰ SJANC, Fond nr. 1363. Dos. 13/1952–1953. *Dare de Seamă*, 15–16. A tanévről szóló jelentés kihangsúlyozta, hogy az ideológiailag leginkább képzett dékánok: Kiss Árpád, a Pedagógiai Intézet dékánja, Kallós Miklós, a Történelem Kar vezetője és Márton Gyula, a Filológia Tanszék dékánja. Egyben azt is megállapították, hogy a Matematika-Fizika és a Kémia Karoknak – belső problémák miatt – dékánja sem volt, ezt a szerepet az Egyetemi Tanács döntése alapján ideiglenesen Kovács Kálmán és Balog Antal töltötték be.

¹⁵⁰¹ Az iratokban a románból átvett „prorektor” kifejezést használták a tisztség leírására.

¹⁵⁰² Nagy Lajos (1921–1982): Erdődön született, a debreceni egyetemen szerzett diplomát geológia szakon. 1945-ben ugyanitt doktorált. Előbb Nagykárolyban volt gimnáziumi tanár, majd 1951-től a Bolyai Tudományegyetem tanára. Az egyesítést követően a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Földrajz-Földtan Karának dékánja volt.

¹⁵⁰³ Uo., Dos. 21/1953–1954. *Jegyzőkönyv a Kémia Kar 1953. november 16-án megtartott üléséről*. 138.

érkező rendeleteket gépiesen továbbította az egyes tanszékek irányában. A tanszékek vezetői hiányolták a végrehajtásra vonatkozó utasításokat.¹⁵⁰⁴

A továbbiakban röviden ismertetem, hogy milyen esetekben vett részt Bányai az egyes kari és tanszéki üléseken, és ezeken milyen témák merültek fel. Az 1953/54-es tanév folyamán egyértelműen a Román Népköztársaság története tanszék ülésére látogatott el a leggyakrabban. Ez abból a szempontból sem meglepő, hogy 1951-től ide volt beosztva óraadó tanárként. Első alkalommal az 1953. november 17-én tartott tanszéki ülésen¹⁵⁰⁵ vett részt. Ezen Ferenczi István¹⁵⁰⁶ egy jegyzetét vitatták meg, mely *A tömegek szerepe Dacia felszabadításában* címet viselte. Az írás pozitív véleményezést kapott Csetri Elek, Turzai Mária, Bodor András és Magyarai András részéről, Bányai mindössze azt hiányolta, hogy Ferenczi nem számolt be nyári ásatásainak eredményeiről.¹⁵⁰⁷ Következő alkalommal az 1954. március 22-i ülésen¹⁵⁰⁸ vett részt, ahol három napirendi pont volt: 1. A tanszék tudományos munkájának kielemezése, 2. Csetri Elek¹⁵⁰⁹ dolgozatának bírálata és 3.-ként egy új ösztöndíj-rendelet ismertetése.¹⁵¹⁰ Csetri tanulmánya a nagybányai munkásság 1848–1849-es forradalomban betöltött szerepét dolgozta fel.¹⁵¹¹ A munka jobbra pozitív véleményezést kapott Cselényi Béla, Vágó Béla, Imreh István részéről, akik szigorúan szakmai megállapításokat tettek. Kallós Miklós ezzel szemben a politikai (osztályharcos) kontextus részletezésének hiányát emelte ki. Bányai a maga részéről csak annyit fűzött hozzá, hogy a tanulmány értéke elsősorban az eredeti forrásanyag feltárásában rejlett.¹⁵¹² Bányai felszólalásai a Történelem Kar ülésein sejtetni engedik, hogy lényegében már ekkor, fokozatosan kezdetét vette tudománypolitikai működése. Ez azonban nem minden kortárs

¹⁵⁰⁴ SJANC, Fond nr. 1363, Dos. 27/1953–1954. 257. Bányai a kritikát tudomásul vette.

¹⁵⁰⁵ Jelen voltak rajta: Bányai László, Cselényi Béla, Bodor András, Csetri Elek, Ferenczi István, Gáspár Margit, Magyarai András és Turzai Mária.

¹⁵⁰⁶ Ferenczi István (1921–2000): Kolozsváron született, itt szerzett történelem–földrajz szakos tanári képesítést is. László Gyula mellett volt tanársegéd a kolozsvári egyetemen, ahol régészetre szakosodott. Előbb a Bolyai Tudományegyetemen tanított, majd 1963-tól a Kolozsvári Történeti Múzeum osztályvezetője lett.

¹⁵⁰⁷ SJANC, Dos. 21/1953–1954. *Jegyzőkönyv a történelem kar 1953. november 17-én tartott katedraüléséről.* 291.

¹⁵⁰⁸ Ezen a következő tanárok vettek részt: Bányai László, Kallós Miklós (dékán), Bodor András, Cselényi Béla, Imreh István, Kovács József, Csetri Elek, Ferenczi István, Vágó Béla, Fazoli Sándor, Kiss István, Magyarai András, Károlyi Dénes.

¹⁵⁰⁹ Csetri Elek (1924–2010): Tordán született, Kolozsváron szerzett történelemtanári diplomát. Rövid ideig könyvtárosként dolgozott, majd középiskolai tanár volt Nagybányán és Marosvásárhelyen, 1949-től pedig a Bolyai Tudományegyetemen tanársegéd, majd tanár. 1990 után az Erdélyi Múzeum Egyesület egyik alapító tagja és az MTA külső tagjává választották.

¹⁵¹⁰ SJANC, Dos. 21/1953–1954. *Jegyzőkönyv a történelem kar 1954. március 22-én tartott katedraüléséről.* 282.

¹⁵¹¹ Ez a tanulmány – ismereteim szerint – csak 1974-ben jelenhetett meg.

¹⁵¹² Uo., 282.

rokonszenvét nyerte el. Jordáky Lajos, akit az 1955–1956-os tanévtől kezdve az egyetemes történeti tanszékre helyeztek, a következőt jegyezte fel naplójában: „*Bányai – mások munkáján akar érdemeket szerzni. A történészek dolgozzanak s ő szedje le a babért... S egyelőre még sem lett akadémikus. Bár legközelebbi vágya ez lett volna...*”¹⁵¹³ Később Jordáky és Gáll Ernő a következő megállapítást tette Bányai egyetemi munkásságára vonatkozóan: „*Megállapítottuk, hogy Bányai egyáltalán nem tartott előadásokat s kurzusát másokkal tartatta meg...*”¹⁵¹⁴ Jordáky nehezményezte, hogy Bányainak nincs publikációs tevékenysége.¹⁵¹⁵ Gáll Ernő a későbbiekben saját szemszögéből véleményezte Bányai személyét: „*Elsősorban Bányai László nevét említem [...] Baumgarten László volt a családi neve. Bigott katolikus családból származott, egy időben gróf Majláth püspöknek is a kedvence volt, és az ő segítségével kapott ösztöndíjat egy párizsi tanulmányútra. Abban az időben egy neokatolikus irányzatot képviselt, amiből átváltott a kommunista vonalra, és a katolikus bigottságát kommunista fanatizmussal cserélte fel. Egyébként jó képességekkel rendelkezett, de alkatilag intrikus volt. A sztálinizmus számára szinte alkatilag predestinált volt.*”¹⁵¹⁶

Rektori pályafutása alatt egy tanulmánya megjelent az 1953-ban kiadott *Bolyai János élete és műve* című tanulmánykötetben. Írásán azonban erőteljesen érződik, hogy elsősorban közíró volt,¹⁵¹⁷ emellett Bolyai János munkásságáról írott fejtegetését erőteljesen marxista-leninista elemekre építette fel.¹⁵¹⁸ Bányai írását megjelenése előtt Fuchs Simon,¹⁵¹⁹ a maxizmus-leninizmus tanszék tanára véleményezte. Bár kritikája alapvetően pozitív hangvételű volt, még ő is sokallotta a Bányai által használt ideológiai elemeket, kijelentve: „*A tanulmányban felvázolt 1848 előtti és*

¹⁵¹³ EME Jordáky naplók i. m. 1955. július 15-i bejegyzés.

¹⁵¹⁴ Uo., 1956. július 17-i bejegyzés. Az egyetemi iratanyag vizsgálata alapján úgy tűnik, hogy ez a megállapításuk megállta a helyét.

¹⁵¹⁵ EME Jordáky naplók i. m. 1955. október 31. „*Mennyire sivár az egyetemi élet... Milyen középszerűek az emberek és félnek még a tudományos megnyilvánulástól is. Egy sort nem lehet írni, egy gondolatot nem lehet kimondani, csak Bányai jóváhagyásával. De miért nem alkot valamit már Bányai? Miért akadályozza mások esetleges alkotó lendületét?*”

¹⁵¹⁶ Interjú Gáll Ernővel. Készítette Szabó Máténé Dér Ilona és Hegedűs B. András 1985-ben. Veritas Intézet, Oral History Archívum, OHA, 19.

¹⁵¹⁷ A tanulmány kezdő sorai: „*Tünelmes üstökös csillag a tudomány egén és egyben kora mély társadalmi erőinek, haladó mozgalmainak szülöttje, népe és az emberiség fejlődésének törhetetlen harcosa, a történelem által pusztulásra ítélt, de fennmaradásáért kétségbeesetten viaskodó, maradi erővel szemben.*”

¹⁵¹⁸ Kihangsúlyozta például, hogy Bolyai egész élete során a természettudományi materializmus szilárd talaján állt. CSSZM BLH, K/3. Cikkek, tanulmányok I. *A Bolyaiak kora.*

¹⁵¹⁹ Fuchs Simon (1907–1972): Madéfalván született, zsidó származású családban. Lakatosként dolgozott, 1929-ben került kapcsolatba a KRP-vel. 1944-ben deportálták, de élve hazatért. 1945 után pártiskolában tanított, majd 1952-től a Bolyai Tudományegyetemen. Később a Román Akadémia társadalomtudományi részlegének vezetője volt.

*alatti Erdély társadalmi viszonya, nézetem szerint, túl sötét tónusu.*¹⁵²⁰ 1954-ben a kolozsvári Történeti Intézet román nyelven jelentette meg Bányai és Teodor Bugnariu közösen írt tanulmányát *Politica trădătoare a dinastiei Hohenzollern în problema Transilvaniei*¹⁵²¹ címmel. Ebben a két tudománypolitikus a román királyi családnak a „nagy egyesülésben” játszott szerepét tagadta.¹⁵²² Bugnariu és Bányai interpretációja szerint: „[A Hohenzollern-Sigmaringen dinasztia] a külső és belső reakció szolgálatában állt, és bűnrészes volt népünk elnyomásának és kegyetlen kizsákmányolásának. [...] A nemzetközi reakció ügynöksége volt, mely nem csak az ország javait árulta, hanem a néptömegek legdrágább törekvéseit is.” Ennek megfelelően I. Károly király nem más volt, mint „a német imperializmus megkoronázott ügynöke, a román nép egységéért folytatott harc árulója.” II. Károly (akit mint láttuk a kommunista mozgalom is szövetségeseinek tekintett egy ideig a Vasgárda elleni harcban) pedig „A kezdetektől a nemzetközi imperialista polgárság aktív támogatója volt, aki a szovjetellenes háború előkészítésén és megszervezésén munkálkodott.”¹⁵²³

Bányai rektori pályafutásával egyidőben került sor a Román Akadémia átalakítására. 1948–1952 között az Akadémia tagságában tisztogatást végeztek, melynek során a korábbi tagok jórészt eltávolították, kiemelten a történelmi pártok egykori tagjait, de olyan kommunista párttagokat is, akiknek lojalitásához kétségeket fűztek. Az ő helyüket olyan személyek töltötték be, akiknek tudományos tevékenysége kétséges volt, de hűségesek voltak a politikai rendszerhez. Így ekkor lettek az Akadémia tagjai, pusztán politikai alapon de formailag „történelmi” minőségben Mihail Roller, Petre Constantinescu-Iași, Victor Chereșeșiu, David Prodan¹⁵²⁴ és Barbu Câmpana. Ekkor került kapcsolatba a Román Akadémiával Bányai is, akit az elkövetkező időszakban egyes háttérintézmények felügyeletével is megbíztak, de magának a testületnek csak 1970-ben lett levelező tagja.¹⁵²⁵ Feladatuk az új kulturpolitika gyakorlatba ültetése, és a

¹⁵²⁰ Uo., Fuchs Simon véleményezése Bányai tanulmányáról. Kolozsvár, 1953. május 25.

¹⁵²¹ A Hohenzollern dinasztia áruló politikája Erdély kérdésében.

¹⁵²² Pleșa, Liviu: *Istoriografia clujeană sub supravegherea Securității. (1945–1965)*. Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017. 263.

¹⁵²³ Idézi: Pleșa, Liviu: I.m. 2017. 268. Bányaiék megállapításai már kétségtelenül kimerítették a politikai alapú történelemhamisítás tárgykörét.

¹⁵²⁴ A listáról ő az egyetlen személy akinek még a két világháború közötti időszakra visszatekintő történelmi pályafutása volt. Ugyanakkor ő is hithű kommunista volt, az ideológiától csak a Ceaușescu korszakban kezdett eltávolodni, mivel elutasította a rendszer által propagált protokronizmust.

¹⁵²⁵ Pleșa könyvében – tévesen – azt állítja, hogy Bányai is 1948 után lett az Akadémia tagja, ez azonban cáfolandó.

párttörténeti munkák tető alá hozása volt.¹⁵²⁶ Liviu Pleșa a következőképpen értékelte a felsorolt történészek kinevezésének jelentőségét: „*A régi történészek helyettesítése ezekkel a személyekkel egyengette a Párt útját a történelem hamisításához. Közülük kiemelkedik Mihail Roller¹⁵²⁷ személye, a román történetírást majdnem egy évtizedig irányította.*”¹⁵²⁸ Bányai úgy tűnik, hogy már 1950-től felügyelte a kolozsvári Történeti Intézet munkáját. Ebben az évben jelent meg először a *Studii și cercetări științifice* című román nyelvű periodika, melynek szerkesztőbizottságában – a címlap alapján – Bányai is benne volt, David Prodannal és Constantin Daicoviciuval együtt.¹⁵²⁹ 1953. január 16.–17. között egy országos történészkonferencián komoly támadások érték az ekkor Daicoviciu által vezetett kolozsvári Történeti Intézetet. Ebből Petre Constantinescu-Iași és Mihail Roller mellett Bányai is kivette a részét. Bányai a maga részéről azt helytelenítette, hogy az Intézet alkalmazottai közül sokan nem párttagok, és ideológiai nevelésben sem részesültek. Ezért, meglátása szerint, leginkább az Intézet munkájának ideológiai színvonala hagy kívánnivalókat maga után, majd név szerint említette Gheorghe Vinculescut és Ioachim Crăciunt, akiknek munkájában a legtöbb kivetnivalót látta.¹⁵³⁰ 1954. november 19-én Bányai doktori címet kapott, bár nem egyértelmű, hogy ehhez szükséges volt-e bármilyen disszertációt írnia. 1955 decemberében az RMP Központi Bizottságának ülésén Gheorghiu-Dej felvetette egy marxista-leninista alapú Románia története szintézis megírásának szükségességét. A szintézis megírásához egy központi bizottságot hoztak létre, melynek – egyedüli magyarként – Bányai is tagja volt.¹⁵³¹ A szintézis első kötete 1960-ban látott napvilágot, ugyanakkor nem egyértelmű, hogy ebben Bányai játszott-e már bármilyen szerepet.

Úgy tűnik, hogy Bányai rektori munkájának nagy részét végigkísérték az Orosz nyelv- és irodalom tanszéken valamint a Kémia Karon zajló, személyi jellegű konfliktusok. Gáll Ernő

¹⁵²⁶ Pleșa, 2017. 57. Pleșa könyvének hatalmas előnye, hogy a Román Állambiztonsági Levéltár (CNSAS) anyagából is bőségesen merít.

¹⁵²⁷ Mihail Roller (1908–1958): Zsidó származású, a moldvai Bușiban született. A két világháború között Párizsban és Berlinben mérnöki képzést szerzett. 1940–1944 között Moszkvában volt, innen hazatérve, 1947-ben megírta az *Istoria Republicii Populare Române* [A Román Népköztársaság története] című munkát, amellyel lefektette a hivatalos történetírói kánont. 1948-ban a Román Akadémia tagjává választották. 1956-tól fokozatosan kegyvesztett lett, 1958-ban az RMP KV gyűlésén azzal vádolták, hogy „reakciós” személyeknek engedett teret. Roller a gyűlés után pár nappal elhunyt, valószínűleg öngyilkos lett.

¹⁵²⁸ Pleșa, 2017. 214.

¹⁵²⁹ Pleșa, 2017. 219.

¹⁵³⁰ Pleșa, Liviu: I.m. 258. Sajátos, hogy Crăciun mindeközben a Securitate informátora volt. Roller részéről komoly kritika érte Daicoviciut és Ștefan Pascut is, később Pascut is beszervezte a román állambiztonság.

¹⁵³¹ Bányain kívül a bizottság tagjai voltak: Petre Constantinescu-Iași, Emil Condurachi, Constantin Daicoviciu, Andrei Oțetea, David Prodan, Mihail Roller, Mihail Berza, Teodor Bugnariu, Vasile Maciu, Ion Nestor, Ștefan Pascu, Gheorghe Ștefan, Victor Chereșteșiu, Barbu Cămpina, Vasile Popovici és Gheorghe Matei.

már az 1952–1953-as tanévről szóló jelentésében kitért rájuk, de az ülésjegyzőkönyvek tanúsága szerint még az 1954–1955-ös tanévben is javában zajlottak. Gáll az orosz tanszék kapcsán jelentette, hogy: „Egy súlyos helyzet tapasztalható az orosz nyelv katedrán, ahol egy pletykálkodós légkör alakult ki, a katedra vezetője, Kuznyecova¹⁵³² elvtársnő pedig képtelen a helyzetet kezelni.”¹⁵³³ A konfliktus olyan mértékben akadályozta a tanszéken zajló munkát, hogy abba már Bányai és Gáll Ernő is személyesen beavatkozott. Gáll ki is jelentette: „Ez az egész ügy csak annyiban érdekli az egyetem vezetőségét, amennyiben kihatással van a közösség munkájára. A tanszék elég erős, de ez nem nyilvánult meg mindig. [...] A szovjet tanácsos elvtárs jelenléte döntő fordulatot kell, hogy hozzon a tanszék munkájában.”¹⁵³⁴ A tanszék iratai alapján a konfliktus kiváltó oka Nina Kuznyecova orosz nyelvtanárnő és szovjet tanácsadó magatartása volt, mellyel kollégáit maga ellen hangolta, egy tanárnő, Gál Raia pedig a tanév során fel is mondott a kettejük közti konfliktus miatt. Ezt azonban az egyetem vezetősége nem fogadta el, kihangsúlyozva, hogy Kuznyecován kívül ő volt az egyetlen a tanszéken aki tökéletesen beszélt az orosz nyelvet.¹⁵³⁵ Kuznyecova nem ismerte be esetleges hibáit, amely súlyos, személyeskedésektől terhelt vitát eredményezett. Az ülésen résztvevő egyik tanár például a következő megállapítást tette: „Kuznetzova elvtársnő egy pártonkívüli bolsevik. Úgy kell elfogadnunk ahogyan van. 60 éves korára nem lehet belőle Klara Zetkint csinálni.”¹⁵³⁶ Bányai az ülést lezáró felszólalásában a teljes tanszéket kritikában részesítette, kihangsúlyozva, hogy a tanszék munkájának nem volt komoly tartalma, ez eredményezte azt, hogy személyi kérdések kerültek előtérbe. Kihangsúlyozta, hogy „a kritikai és önkritikai hangok a tanszéken nem elég erősek.” Emellett kiemelte, hogy „Kuznetzova elvtársnő pár éve még egyedül volt a tanszéken. Megszokta, hogy egyedül vezessen. Ezt most fel kell váltania a kollektív vezetésnek.”¹⁵³⁷ Valószínűleg a konfliktus megoldásával állt

¹⁵³² Nina Nicolaevna Kuznyecova 1890-ben született Moszkvában. Végzettségét tekintve orvos volt, sőt a két világháború között Bécsben praktizált. Férje Salamon Dezső (rőla csak annyi maradt meg a Bolyai nyilvántartásában, hogy az egyetem diákja volt), akivel 1919-ben házasodtak össze a Szovjetunióban. Kuznyecova káderlapja szerint 1944. december 2-án helyezték ki a kolozsvári egyetem orosz tanszékére tanárnak. Valószínű, hogy valójában egy orosz tanácsadó volt.

¹⁵³³ SJANC, Dos. 13/1949–1953. *Dare de Seamă*. 41.

¹⁵³⁴ SJANC, Dos. 21/1953–1954. *Az Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék 1954. január 7-én tartott gyűlése*. 515.

¹⁵³⁵ Uo., 513. Ennek oka, hogy Gál Raia a Maxim Gorkij Egyetemen szerzett képesítést Orosz Nyelv és Irodalom szakon.

¹⁵³⁶ Uo., 514.

¹⁵³⁷ Uo., 514–515.

összefüggésben, hogy Bányai rövidesen egy új szovjet tanácsadó¹⁵³⁸ érkezését jelentette be az orosz tanszékre, aki ellenőrizhette a Kuznyecova munkáját.¹⁵³⁹

Egy ennél szövevényesebb konfliktus alakult ki a Kémia Karon, melynek két főszereplője Kontroll János és Szilágyi Ákos laboránsok voltak. A konfliktus elmérgesedése ahhoz vezetett, hogy egyesek személyesen fordultak Bányaihoz ellenlábasaik besározása végett.¹⁵⁴⁰ Szilágyi azonban ennél is továbbment és a RDP Központi Vezetőségéhez tett feljelentést Bányai ügyében, aki szerinte az „amerikai kém” ellenfeleit támogatta vele szemben.¹⁵⁴¹ Sőt, Szilágyi burkoltan még Bányait is megfenyegette egy neki írt levélben: „*Bízom benne, hogy a Rektor elvtárs nem fog Nagy Istvánék útján haladni, és lehetővé fogja tenni fenti kérésemet, hogy ezáltal megnyissa előttem az utat a fejlődés felé, hogy minél hasznosabb tényezőjévé válhassak a szocialista társadalomnak.*”¹⁵⁴² Gáll Ernő a Közoktatásügyi Minisztériumnak írt jelentésében a következőképpen értékelte a Kémia Karon uralkodó állapotokat: „*Ami az egyes karokon lévő személyközi kapcsolatokat illeti, egy súlyos problémánk van a Kémia Karon, ahol a kar régi vezetésének hibájából, hogy polgári elemeket részesítettek előnyben, akiknek idegen a mi ideológiánk, különféle klikkek alakultak ki és intrikus légkör, amely mérgezi a kar tevékenységét. A helyzet csak súlyosbodott Balog Antal elvtárs határozatlan vezetésének következtében.*”¹⁵⁴³ Valószínűleg ez a súlyos konfliktus volt az oka, hogy a Kémia Kar a következő tanévet dékán nélkül kezdte meg.

Az Egyetemi Tanács üléseit¹⁵⁴⁴ nagyrészt Bányai elnökölte. Az első ülésre, melyet személyesen elnökölt, 1953. január 9-én került sor.¹⁵⁴⁵ Az ülés egyetlen napirendi pontja A

¹⁵³⁸ A neve Fedoszov Ivan Andrejevics volt. Ő a későbbiekben kifejezetten aktívnak bizonyult az Egyetemi Tanács ülésein, ahol nem csak az Orosz Tanszék, hanem az egész Egyetem munkáját érintő kérdésekhez hozzászólt.

¹⁵³⁹ Valószínűleg a tanszéken zajlott vitával lehet összefüggésben, hogy Bányai László Sándor visszaemlékezése szerint apja egy ízben dohogva jelentette ki az egyik orosz tanácsadó (talán Kuznyecova) magatartására utalva: „*Ez náluk, Közép-Ázsiában biztosan így szokás...*” (Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 24-én).

¹⁵⁴⁰ CSSZM BLH, IV/A. Jelentés a kolozsvári kémiai kutatóintézetrel kapcsolatban, d.n., Csata Ödön levele Bányai Lászlónak, 1954. szeptember 5. PIL, 923. fond, F.7. Szilágyi Ákos egyetemi laboráns levele a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem pártszervezetének. Kelt: Kolozsvár, 1953. június 14.

¹⁵⁴¹ ACNSAS, Fond Informativ I 161636 Bányai László. Szilágyi Ákos levele az RDP Központi Vezetőségének, 1952. október 2. Szilágyi Bányai mellett Mezei Lajost is igyekezett besározni, kihangsúlyozva, hogy mindketten Luka László klikkjéhez tartoznak, és ennek tudta be a személyével szemben táplált rosszindulatot.

¹⁵⁴² ACNSAS, Uo., Szilágyi Ákos levele Bányai Lászlónak, 1952. augusztus 4.

¹⁵⁴³ SJANC, Dos. 13/1949–1953. *Dare de Seamă*, 41.

¹⁵⁴⁴ Sajátos, hogy az ezekről készült jegyzőkönyveket eleve románul írták, míg a kari és katedra ülések jegyzőkönyveit magyarul. Valószínűleg ennek az oka, hogy az utóbbiakkal ellentétben a szenátusi ülések nem számítottak az Egyetem belső ügyének, és ezeket a jegyzőkönyveket valamely felsőbb szervnek is előterjesztették.

¹⁵⁴⁵ Ezen részt vettek (Bányain kívül): Gáll Ernő rektorhelyettes, Gáll Kálmán adminisztratív igazgató, Csűrös István, Kovács Kálmán, Vargha Jenő, Kiss Árpád, Nagy Lajos, Márton Gyula és Kallós Miklós dékánok, Deheleanu Margit

kommunista nevelés helyzete Egyetemünkön címet viselte, melyről Deheleanu Margit referált. Az előadást felkonferáló Bányai kihangsúlyozta, hogy: „*Ahhoz, hogy jó munkát végezhessünk, pontosan kell ismernünk a helyzetet, célkitűzéseinkben a Párt célkitűzéseit kell szem előtt tartani...*”¹⁵⁴⁶ Később, az előadásra reagálva kihangsúlyozta, hogy a legfontosabb célkitűzés az ideológiai elhajlások (jobboldali elhajlás), a nacionalizmus és a vallásosság elleni kérelmelhetlen harc.¹⁵⁴⁷ Bányai szerint emellett: „*A hazai és szovjet tudományos anyaggal szemben egyesekben még mindig van tartózkodás. Van bizonyos elhajlás is, ami abban áll, hogy egyesek az ideológiai nevelést bizonyos frazeológia alkalmazásának és elsajátításának tekintik. A kommunista nevelésnek lényeges része a hazafias nevelés, ami összeköt minket a mai élet valóságával.*”¹⁵⁴⁸ Az ülésen felszólalt Szabédi László is, aki a magyar nacionalizmus elleni harc fontosságát hangsúlyozta, de emellett kitért rá, hogy „*fontos feladat a magyar nemzeti kisebbség Egyetemének, hogy együtt tárgyalja a magyar haladó hagyományokat a román haladó hagyományokkal.*”¹⁵⁴⁹ Szabédinek ez az óvatos megfogalmazása is kiváltotta Bányai rosszallását. Az ülés végén kijelentette, hogy: „*Veszélyes elhajlás Szabédi professzor kifejezése, amikor nemzeti kisebbségek egyeteméről és a magyar nemzeti kisebbség értelmisége neveléséről beszél. Egyetemünk magyar tannyelvű állami egyetem és nem a nemzeti kisebbségnek, hanem az országnak, az egész népünknek kell neveljünk kádereket.*”¹⁵⁵⁰

Szabédi Bányai kirohanását személyes sérelemként élte meg. Erre utal, hogy még abban az évben sértett hangvételű levelet írt a rektornak. Ebben elsősorban azt nehezményezte, hogy Bányai állítólag az Egyetemi Tanács ülését követően több ízben is utalt felszólalására, mint nacionalista elhajlásra, így például a az egyetemi tantestület összes olyan ülésén, amelyen részt vett, sőt az egyetemi kommunista alapszervezet választó közgyűlésén is, ráadásul ez utóbbin az ő jelenlétében. Szabédi ezért úgy ítélte meg, hogy ideje néhány pontban összefoglalva megvédenie

professzor, Rózsa Jenő szakszervezeti elnök, Bakó Béla a tanszemélyzet képviselőjében és Farkas Zoltán az Ifjúság Szövetsége (Uniunea Tineretului Muncitoresc, a KISZ romániai megfelelője) képviselőjében, valamint 15 meghívott, köztük Szabédi László, Cselényi Béla és Kohn Hillel professzorok.

¹⁵⁴⁶ SJANC, Dos. 27/1953–1955. *Jegyzőkönyv felvéve az Egyetemi Tanács 1953. január 9-én tartott üléséről.* 307.

¹⁵⁴⁷ Uo., 308.

¹⁵⁴⁸ Uo., 318. Ez a megfogalmazás arra utal, hogy Bányai a román–magyar együttélés fontosságát, még a pártállami keretek között is egyfajta „realista” szemléletmódból vezette le.

¹⁵⁴⁹ Uo., 313. Az ülésjegyzőkönyvet utólag valószínűleg átírták és Szabédi megfogalmazását kihagyták belőle, ugyanis a vitatott részt csak Bányainak írt leveléből tudtam beazonosítani.

¹⁵⁵⁰ Uo., 318. Az, hogy Szabédi megfogalmazásában a nemzeti kisebbség kifejezést használta, ellentétben állt a korszakban hivatalosan használt megfogalmazással, mely úgy a magyarságot, mint a Románia területén élő többi kisebbséget az „együttélő nemzetiségek” (naționalități conlocuitoare) fogalommal írta le. Erre csapott le Bányai.

az általa használt fogalmakat. Elismerte, hogy a „nemzeti kisebbség” fogalom használata – esetlegesen – nacionalista beütésű, de tagadta, hogy beszédében arra utalt volna, hogy a Bolyai Tudományegyetem az RNK nemzeti kisebbsége számára nevel ki értelmiségieket, pusztán azt hangoztatta, hogy az egyetem a magyar nemzeti kisebbséghez tartozó értelmiségieket nevel ki. Ehhez azonban hozzátette, hogy: *„A magyar nemzetiségű értelmiségiekben az RNK iránti szeretet és hűség érzelme éppen azon a tényen kell, hogy alapuljon, hogy a RNK – eltérően a tőkésföldesúri Román Királyságtól – biztosítja a nemzetiségek anyagi és kulturális fejlődését.”*¹⁵⁵¹ Ezt követően Gheorghiu-Dej és Lavrentyij Pavlovics Berija beszédeire hivatkozva védte meg a „magyar nemzeti kisebbség” kifejezés használatának helyességét, majd némileg személyesebb hangnemre váltott: *„Te azt kívánod, hogy önbírálatot gyakoroljak. Miért? Én azt a gondolatmenetet, melyet a kibővített tanácsülésen kifejtettem, helyesnek tartom (te sem cáfoltad). [...] Benned megvan a hajlandóság, hogy a tényeket helyettesítsd a tényekről tőled alkotott képpel, s oly makacsul ragaszkodj ehhez a képhez, amilyen makacsul csak tényekhez volna szabad ragaszkodni. Én például arról sem tehetek, hogy te oly silány képet alkottál rólam, amilyenről pártszervezetünk választó közgyűlésén tettél tanúbizonyságot.”*¹⁵⁵² Végül kihangsúlyozta, hogy a „polgári nacionalizmus” elleni küzdelemben kétségtelenül partnerek, de hozzátette: *„Hiszen nekem egyetlen vágyam alkotni. Ha ezt a népköztársaság egyetlen magyar egyetemén nem tehetem, teszem másutt – de civakodni, lesipuskáskodni, oldaldöféseket osztogatni, általában: keményfejűsködni, tiltja emberi méltóságérzetem.”*¹⁵⁵³ Az ügynek jogi következménye nem lett, de talán Szabédinek a hivatalos vonaltól való elhajlása is „hozzájárult,” hogy 1955-ben a Közoktatásügyi Minisztérium – melyet ekkor Ilie Murgulescu vezetett – nem ismerte el professzori címét. Ezt Szabédi személyes kudarcként élte meg.¹⁵⁵⁴

Rendszerint Bányai elnökölte az egyes hallgatókat érintő fegyelmi ügyeket érintő üléseket is. 1953. május 30-án például két hallgató ügye került a Tanács elé. Ehedi Gyula I. éves hallgató egyetlen tanév során 181 igazolatlan hiányzást gyűjtött össze, és „nem megfelelő magatartást” tanúsított, Gagyai Pálffi György harmadéves matematika szakos hallgatónak viszont

¹⁵⁵¹ A Lázár utcától a Postakert utcáig. Szabédi László naplójeljegyzései (Diarium), önéletrajzai, válogatott levelezése. Szerk.: Bartha Katalin Ágnes, Korunk–Komp-Press, Kolozsvár, 2007. 374.

¹⁵⁵² Uo.

¹⁵⁵³ Uo. Itt érdemes visszaautalni rá, hogy Bányai és Szabédi (ekkor még Székely László) 1925-ig visszamenően ismerték egymást. Ez magyarázza a személyes hangvételt is.

¹⁵⁵⁴ Uo., 217. Szabédi László levele Bányainéhoz, Kolozsvár, 1955. augusztus 26.: *„Idestova ötven éves vagyok. Azt a szégyent kellett megélnem, hogy eddig végzett tudományos tevékenységemet a miniszter nem találta elégségesnek arra, hogy minden további nélkül elismerje professzori rangomat.”*

annyi volt a bűne, hogy szüleinek társadalmi helyzetét és vagyoni állapotát eltitkolta. Mint kiderült, a hallgató édesapja egy aradi bányavállalat igazgatója és főmérnöke volt egy személyben, akinek három szobás lakásán kívül korábban nyaralója is volt Buziásfürdön. Az Egyetemi Tanács úgy döntött, hogy mindkét hallgatót elbocsátja.¹⁵⁵⁵ Az Egyetemi Tanácsok jegyzőkönyvei alapján megállapítható, hogy meglehetősen nagy számban került sor exmatrikulálásokra tanév közben. Ez részben a Bányai által megfogalmazott „mottóból” is származhatott: „*A rektor elvtárs szerint azt kell megvizsgálni, hogy [a diákok] fejlődtek-e vagy nem, mert inkább legyen jó munkás valaki, mint rossz értelmiségi.*”¹⁵⁵⁶

Az adminisztratív jellegű megbeszélések mellett még időnként érintettek az Egyetemi Tanács ülésein más olyan kérdéseket is, amelyek az időszak nemzetiségi oktatásának általánosabb problémáihoz kapcsolódnak. Így például a Bolyai Tudományegyetem Tudományos Tanácsának 1954. június 10-i ülésén¹⁵⁵⁷ az egyetemen zajló magyar nyelvű oktatás kérdését járták körbe. Az ülés előadója Szabédi László volt. Szabédi előadása kapcsán egyenként ismertette azokat a doktoranduszokat is, akiket ebben a tanévben tanársegédként foglalkoztatott az egyetem. Kiemelte közülük Dávid Gyulát és Varró Jánost, Lakó Elemért¹⁵⁵⁸ és Zoltán Ildikót, akik mindannyian erdélyi témát választottak kutatási témaként. Bányai ennek kapcsán helyeselte, hogy a magyar irodalom erdélyi vetületeit helyezték középpontba, majd kihangsúlyozta, hogy: „*Merészen hozzá kellene fogni a két világháború közötti irodalom értékeléséhez. Igaz, hogy ez nagyon nehéz feladat egy ifjú számára, bár segítséget adva megvalósítható. [...] Az irodalom értékelésénél két véglet volt: vagy csak a munkásírók elfogadása, vagy a Helikon és transzilvanizmus egész elfogadása. A legégetőbb feladat tehát általában az átértékelés.*”¹⁵⁵⁹

Bányai és a beosztottjai közötti viszony nem minden esetben volt kifejezetten baráti. Ennek egyik oka talán személyi jellegű, és a rektornak a munkatársai által leírt tartózkodó, némileg

¹⁵⁵⁵ SJANC, Dos. 27/1953–1955. *Jegyzőkönyv az Egyetemi Tanács 1953. május 30-án tartott üléséről.* 274.

¹⁵⁵⁶ Uo., 105. *Jegyzőkönyv az Egyetemi Tanács 1954. december 30-i üléséről.*

¹⁵⁵⁷ Ezen jelen volt Bányai mellett Gáll Ernő és Nagy Lajos rektorhelyettes, Török Zoltán, Almási Miklós, Kiss Árpád, Kallós Miklós, Molnár Miklós dékánok, Ivan Andrejevics Fedoszov professzor, valamint 19 tanár, köztük Takács Lajos, Jancsó Elemér, Szabédi László és Bodor András.

¹⁵⁵⁸ Az 1956-os forradalmat követő megtorlási hullám idején mind börtönbe kerültek.

¹⁵⁵⁹ SJANC, Dos. 27/1953–1955. 183. *Jegyzőkönyv a Bolyai Tudományegyetem Tudományos Tanácsának 1954. június 10-i üléséről.* A két világháború közötti erdélyi magyar irodalom átértékelése éppen a téma erőteljes átpolitizáltságából fakadt. Az 1950-es évek közepéig kizárólag a munkásmozgalmi kötődésű írók kerülhettek be a hivatalos kánonba. Ez az 1950-es évek második felétől változott meg, amikor már egyes polgári kötődésű írókat is elfogadtak, bár a transzilvanizmusról rendszerint negatív véleményt fogalmaztak meg továbbra is. Lásd például Sóni Pál: *A romániai magyar irodalom története.* Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969. 8.

összeférhetetlen személyiségevel magyarázható.¹⁵⁶⁰ Másrészt azonban úgy tekintettek rá, mint a mindenkori aktuális pártvonal emberére. Ezt alátámaszthatja az Unitárius Kollégium épületének esete is. A Román Akadémia 1956 elején megkísérelte az épület elvételt, mely több kolozsvári magyar értelmiségi részéről is heves tiltakozást váltott ki. A helyi Securitatenek jelentő besúgó részt vett egy beszélgetésen Gazda Ferencsel és Varró Katalinnal, a Nyelvtudományi Intézet kutatóival. Gazda és Varró nehezményezte, hogy a kolozsvári magyar vezetők között nincs olyan, aki képes lenne a Kollégium épületének elvételtét megakadályozni. A besúgó felvetette, hogy talán majd Bányai és Péterfi István,¹⁵⁶¹ a jelentés szerint azonban Gazda csak legyintett egyet, kijelentve, hogy „*Bányai nagyobb ügyekben nem áll ki nyíltan.*”¹⁵⁶² Ugyanez a negatív kritika olvasható ki Jordáky Lajos naplójából. Jordákyt, börtönből való szabadulását követően, 1955-ben vették fel a Bolyai Egyetemre óraadó tanárnak, vádlottársai közül Balogh Edgárral és Demeter Jánossal együtt. Egy évvel korábban térhettek vissza az egyetemre azok, akiket az 1952-ben lezajlott tisztogatás során eltávolítottak, így: Nagy István, Csehi Gyula, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond. Jordáky és Balogh Edgár tudomást szereztek róla, hogy az egyetemen való alkalmazásukat követően Bányai figyelmeztette a tanszékvezetőket, hogy nem rehabilitálták őket, csak kegyelmet kaptak, így óvatosnak kell lenni velük szemben.¹⁵⁶³ Jordáky meglátása szerint az egyetemen lényegében véleménydiktatúra érvényesült, bármely publikációhoz Bányai jóváhagyását kellett megszerezni. Ezt ő kiváltképp azért nehezményezte, mert könyvet akart írni Erdély 14.–18. századi történetéről, melyhez Bányai nem járult hozzá.¹⁵⁶⁴ Ellenérzését csak növelte, hogy egy feudalizmusról szóló tanulmányát nem fogadták el egyetemi tudományos munkának, sőt – állítása szerint – kifejezetten Bányai kérésére egy egyetemi tudományos

¹⁵⁶⁰ Bányainak ezt az összeférhetetlen jellemét idősebb fia, Bányai László Sándor is megerősítette. Szerinte apja különösen nehezen kapta meg a közös hangot munkatársaival. Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 24-én.

¹⁵⁶¹ Péterfi István (1906–1978): Déván született, Kolozsváron szerzett egyetemi diplomát, majd ugyanott doktorált botanikából 1933-ban. 1940-től folyamatosan a kolozsvári egyetemeken tanított, 1959–1976 között a Babeş-Bolyai Tudományegyetem rektorhelyettese volt. 1963-ban a Román Akadémia rendes tagjává választották, 1974–1978 között annak alelnöke is volt.

¹⁵⁶² Ügynöki jelentés a kolozsvári Magyar értelmiség hangulatáról. Kolozsvár, 1956. április 27. In: Bottoni, Stefano: I. m. 2006. 85–86.

¹⁵⁶³ Lásd: Balogh Edgár: I. m. 1986. 400-401. és EME Jordáky naplók i. m. 1956. május 24-i naplóbejegyzés: „*Íme a pártaktivisták felfogása. Az aki hű maradt népéhez, nemzetéhez és a munkásosztályhoz az bűnös, s a hóhérok által álló bíróság és állambiztonsági hivatalok úgy látszik a törvényesség legfőbb őrei voltak... Ez az elmélet és gyakorlat közötti különbség. Ez a hazugság dialektikája, s a szemfényvesztés tovább folytatása.*”

¹⁵⁶⁴ EME Jordáky naplók i. m. 1955. október 31-i bejegyzés.

konferencián sem olvasták fel.¹⁵⁶⁵ Jordáky abban is aknamunkát vélt felfedezni, hogy Bányai lelkesen támogatta őt a marosvásárhelyi színház igazgatói pozíciójának megszerzésében, ugyanis úgy gondolta, hogy ezáltal szeretné eltávolítani az egyetemről.¹⁵⁶⁶

Az 1956-os év folyamán azonban megkezdődött Bányai fokozatos közeledése ehhez a Jordáky Lajos, Balogh Edgár, Szabédi László által meghatározott csoporthoz. Ez – sajátos módon – ismét egy pártvonalon kialakult konfliktussal magyarázható. Jordáky Lajos naplójában több ízben is utalt rá, hogy Bányai szembe került egy Csehi Gyula körül csoportosuló frakcióval az RMP kolozsvári alapszervezetében. A két politikus közti konfliktus eredetileg főként személyi okokra volt visszavezethető. Csehi 1952-ig a Bolyai rektorhelyettese volt, ekkor azonban a párttagok „verifikálása” során megállapították, hogy 1929–1930 közötti franciaországi tanulmányai alatt trockista elhajló lett. Ennek következtében elbocsátották az egyetemről és 1954-ig a nagyenyedi kollégiumban tanított orosz nyelvet. Az intézkedést Bányai is támogatta, bár utólag azt állítva, hogy ezzel valójában csak megakadályozta Csehi letartóztatását.¹⁵⁶⁷ Csehit a magyarázat nem elégítette ki, és Kolozsvárra visszatérve pártvonalon rendszeresen támadta Bányait. Jordáky naplójában először 1956. április 7-én jegyezte le, hogy: „*Különben a városi alapaktíva ülésén támadták Bányait.*”¹⁵⁶⁸ Az a tény, hogy a Bolyai rektorát már következmények nélkül lehetett kritikában részesíteni, valószínűvé teszi, hogy Bányai ekkor már az állambiztonsági szerveknek is célkeresztjében volt. Jordáky a maga részéről eleinte még egyet is értett a Bányai elleni támadással,¹⁵⁶⁹ később azonban mégis mellé állt a Csehivel folytatott küzdelemben, ugyanis megállapította, hogy: „*Bányait és bárkit támogatni kell a nemzetiségi küzdelemben – ha hajlandó és kész harcolni. A Csehivel való harc azonban közvetlenül nem érdekel. Legfeljebb csak annyiban, hogy ha Bányai vereséget szenved, helyére semmi esetre se jöhessen Csehi, aki gyűlöli a magyar kultúrát, ha teheti árt a magyarságnak, még akkor is amikor – mint az utóbbi hónapokban – annak a védelmében lép fel. Mindenestre a Csehi-frakció elötörését meg kell akadályozni, mert veszélyt*

¹⁵⁶⁵ Uo., 1956. január 23-i naplóbejegyzés: „*Bányai László tovább is gáncoskodik. Nem bírja lenyelni, hogy más alkot, ameddig ő tehetetlenül vergődik és tudomány helyett intrikákban éli ki magát.*” Jordáky azonban ennél messzemenőbb megállapítást is tett: „*Bányai arra törekszik, hogy az egész magyar nyelvű szellemi élet szervezője, irányítója, diktátora legyen. Körülveszi magát lakájokkal – s ezek egyszerre spiclik és végrehajtók is számára.*” 1956. március 10-i naplóbejegyzés.

¹⁵⁶⁶ Uo., 1956. június 27-i bejegyzés.

¹⁵⁶⁷ Bottoni: I.m. 2006. 121.

¹⁵⁶⁸ EME Jordáky naplók i. m. 1956. április 7-i bejegyzés.

¹⁵⁶⁹ „*A sakálók egymást marják. Az Egyetem alapszervezeti ülésén két napig tartó viták folytak. Csehi Gyula támadta gyűlölettel Bányait... Azt hiszem igaza volt, hogy leleplezte ezt a skalpvadászt.*” 1956. május 24-i naplóbejegyzés.

jelent a magyar kultúra kibontakozására...¹⁵⁷⁰ Bányai Csehivel szemben alulmaradt az egyetemi pártszervezeten belül, 1956 szeptemberében hét szavazattöbbséggel Csehit választották az alapszervezet titkárának. Ez a Jordákyék csoportjához való erőteljes közeledését eredményezte. Amellett, hogy, a korábbiakkal ellentétben pozitívan véleményezte Jordákyt, Baloghot, Demetert és Szabédit hivatalos jelentéseiben, ez abban is megnyilvánult, hogy 1956. szeptember 22-én magával vitte Jordákyt az azévi Hunyadi-ünnepségre,¹⁵⁷¹ melyen maga Jordáky is meglepődött.¹⁵⁷² A Szabédivel való viszony javulására utalhat, hogy az 1956–1959 közötti időszakban rendszeresen, baráti hangnemben leveleztek egymással.¹⁵⁷³ Ezzel párhuzamosan az RMP KV-nek küldött levelében Bányai Csehit – és közvetve Gáll Ernőt is¹⁵⁷⁴ – liberalizmussal vádolta meg: „Csehi csoportja liberális demagógiát folytat, és önmagát a XX. Kongresszus tanulságait egyedül levonni képes csoportként tünteti fel. De az emberek emlékszenek még arra, hogy annak idején ők voltak a legszakadárabbak, a legdogmatikusabbak, terrorizálták az egész egyetemet, személyes buzgalomból (tulajdonképpen karrierizmusból) értékes tudósokat tettek ki az egyetemről,¹⁵⁷⁵ a nemzetiségi kérdésben pedig nihilistának mutatkoztak.”¹⁵⁷⁶ Gállal kapcsolatban megemlítette, hogy 1956. szeptember 1-jén ő tartotta a tanévnyitó beszédet.¹⁵⁷⁷ Bányai szerint a rektorhelyettes egy „demagóg frázisokkal teli, fenyegető és követelőző beszédet engedett meg magának, melyet többször taps szakított félbe Gáll csoportja felől. Természetesen beszéde reális elemeket is tartalmazott, de összességében azt a hatást keltette, mintha vészhelyzetben lennénk, az Egyetem veszélyeztetett érdekeinek védelmében kellene készülnünk a Minisztérium októberi gyűlésére.

¹⁵⁷⁰ Uo., 1956. szeptember 10-i naplóbejegyzés. Jordáky Bányait „szektariánusnak”, míg Csehit „frakciónak” nevezte.

¹⁵⁷¹ Hunyadi János halálának 500. évfordulóján rendezett ünnepség, melyet Vajdahunyadon és Gyulafehérváron tartottak meg. Az előadáson több neves romániai és magyarországi történész (Elekes Lajos és Mályusz Elemér), valamint maga Márton Áron püspök is részt vett. A román részről elhangzott beszédek, melyekben Hunyadi román eredetét hangoztatták eléggé negatív visszhangot váltottak ki a magyarok között. „Számunkra ez az ünnepség, ahogyan megszervezték, a nemzeti hagyományok és érzékenység lábball tiprása. Hunyadi a késői dák hős, a románság aspirációinak letéteményese, Ioan de Hunedoara akinek – Daicoviciu előadásából ezt lehetett kivenni – semmi köze nem volt a magyarsághoz. S emellett egyetlen szó a kolozsvári és a budapesti magyar delegációk felé, egyetlen szó magyarul... Ezt követte a déli bankett, amely ugyanebben a szellemben zajlott le. Sok evés – az ember betegre ette magát – és hordószónoklatok. A magyarok közül igen helyesen senki nem szólalt fel... Este újabb bankett. Ismét sok az evés és még több hordószónoklat.” EME Jordáky naplók i. m., 1956. szeptember 23-i naplóbejegyzés.

¹⁵⁷² Uo., 1956. szeptember 22. és 23-i bejegyzések.

¹⁵⁷³ Szabédi László: *A Lázár utcától a Postakert utcáig*. Korunk-Komp-Press, Kolozsvár, 2007. 409-410., 411.

¹⁵⁷⁴ Ez valószínűvé teszi, hogy Gáll is Csehi csoportjához tartozott.

¹⁵⁷⁵ Itt Bányai arra utalhat, hogy Csehi rektorhelyettesége alatt zajlott a tisztogatás az egyetem káderei között, melynek során többek között Szabó T. Attilát és Jakó Zsigmondot is elbocsátották.

¹⁵⁷⁶ Bányai László, a Bolyai Egyetem rektorának levele az RMP Központi Vezetőségéhez. Bukarest, 1956. szeptember 13. In: Bottoni, Stefano: I. m. 122.

¹⁵⁷⁷ Ennek oka, hogy Bányainak Bukarestbe kellett utaznia hivatalos ügyben.

*Egyes mondatokban felismerni véltem Csehi stílusát.*¹⁵⁷⁸ Bányai egyenesen Gáll beszédéből vezette le, hogy a Történelem Kar alapszervezetébe beválasztották Csehit, aki „*a karon lévő összes zsidó (főként az ideológiai katedrákon vannak nagyszámmal) és az anarchista indíttatású fiatalok szavazatait mind magáénak tudhatta.*”¹⁵⁷⁹ Ezt követően került sor a városi pártbizottság választási konferenciájára. Itt Bányai szerint Gáll Ernő és Kallós Miklós agitációjának következtében Csehi Gyulát is jelölték a delegáltak közé. Ez azt eredményezte, hogy a negyedik, utolsó befutó helyre jelölt Bányai és Csehi között egy valódi verseny alakult ki, melyet Csehi szavazattöbbséggel megnyert.¹⁵⁸⁰ Így az a paradox helyzet állt elő, hogy Bányai – egy pártállami struktúrában többé-kevésbé demokratikus keretek között tartott választáson –, a Bolyai Tudományegyetem rektoraként nem került be a kolozsvári pártbizottságba. Ez a magyarázata egyben annak is, hogy panaszos hangvétellű levelet írt az RMP Központi Vezetőségének. Ebben úgy értékelte, hogy az Egyetem káderei közül többen megdöbbenek Csehi győzelmétől: „*Az Egyetem alapkáderei teljesen le vannak dermedve Csehi bevélasztásától és az én be nem választásomtól. [...] Maga a frakció is meghasonlott, mintha egyesek közülük is éreznék, hogy túl messzire mentek, ami nem jelenti azt, hogy a frakció bármit is változtatna diverziós, megosztó politikáján, melyet ma már Szabédi és a börtönből szabadultak is elutasítanak, nem is beszélve az átgondoltabb elemekről.*”¹⁵⁸¹

Az 1955-ös év alatt ünnepelték meg a Bolyai Tudományegyetem tíz éves fennállását. Ennek tiszteletére egy emlékkönyvet adtak ki, mely 1956-ban jelent meg Kolozsváron.¹⁵⁸² Ennek bevezetőjét – természetesen – maga Bányai írta. Írásában felvázolta a kolozsvári felsőoktatás több évszázadra visszanyúló történetét, majd kihangsúlyozta, hogy a Bolyai és a Babeş egymással karöltve működik, ez pedig a két nép közti békés együttélés, „a nemzeti szabadság” és a

¹⁵⁷⁸ Uo., 120. Gáll beszédének nem lett közvetlen következménye, de 1956 novemberében erre hivatkozva tették bűnbakká az egyetemi megmozdulásokért, majd le is váltották. Bányai egyébként beismerte, hogy mikor Gáll elküldte szövegét az *Utunk*nak publikálásra, ő maga cenzúrázta meg: „*Hozzátettem vagy húsz sort, melyben kifejeztem pártunk iránti bizalmunkat, kihúztam jópár mondatot, stb. [...] Volt egy vitám az Utunk szerkesztőségével is, mert Gáll Ernő cikkét fő helyen akarták közölni, míg az enyémet, amit a Hunyadi-ünnepségekről írtam egy eldugottabb helyen.*” Az *Utunk* főszerkesztői ekkor Sóni Pál és Földes László voltak. A problémát végül úgy oldották meg, hogy Gáll Ernő és Bányai cikkét is a címlapon hozták le. Lásd: Gáll Ernő: Tanérvnyítás a Bolyai Egyetemen és Bányai László: Élő hagyomány és példakép. *Utunk*, 1956. szeptember 7. 1.

¹⁵⁷⁹ Uo.

¹⁵⁸⁰ Jordáky szerint Bányai hét szavazattal, Bányai állítása szerint négy szavazattal maradt alul Csehivel szemben. Mivel a pártszervezet iratai nem állnak rendelkezésemre, ezért ezt nem tudom pontosítani.

¹⁵⁸¹ Uo., 22. Bányai állítását Jordákyknak a már idézett naplóbejegyzései is alátámasztják.

¹⁵⁸² *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem (1945–1955)*. Állami Tanügyi és Pedagógiai Könyvkiadó, Kolozsvár, 1956.

„társadalmi haladás kultúráját” erősíti.¹⁵⁸³ Az ideológiai elemek mellett egy értékes információ, hogy Bányai szerint az 1955–1956-os tanévben az egyetemnek összesen 1618 diákja volt nappali és 436 hallgatója levelező tagozaton.¹⁵⁸⁴ A statisztika készítésének idején az egyetem tanszemélyzete 314 fő volt.¹⁵⁸⁵ Megállapítható ugyanakkor, hogy Bányai némileg csúsztatott, amikor azt állította, hogy: „*Minden anyagi feltétel adott ahhoz, hogy a Bolyai Egyetem hallgatói alaposan elsajátítsák az előadások anyagát, s egyre magasabb fokú tudományos készültségre tegyenek szert.*”¹⁵⁸⁶ Végül Bányai kihangsúlyozta, hogy „*egyre jobban elmélyül a Victor Babeş és Bolyai Egyetemek együttműködése is. Ez az együttműködés a román nép és a nemzeti kisebbségek közti bizalom és barátság megszilárdítását szolgálja.*”¹⁵⁸⁷ Az egyetemi oktatás problémáinak egy részét az 1955–1956-os tanévre valóban sikerült csökkenteni. Bányai 1956 szeptemberében az RMP Központi Vezetőségéhez címzett levelében a következő megállapításokat tette: „*Az a hír, hogy a pártvezetés segítségével kielégítő módon sikerült megoldani a diákszám túlzott lecsökkenésének valamint a megszüntetett tudományos osztályoknak¹⁵⁸⁸ a problémáját, általános fellélegzést okozott mind a Bolyai Egyetemen, mind Kolozsvár szerte, s az érdekeltek körében általában. Megnőtt az emberek bizodalma a pártban, a nacionalista agitáció teret veszített. Még a múltban különböző elhajlásokat mutató személyek, mint Balogh Edgár, Jordáky Lajos és Demeter János is meglepedésüket fejezték ki. Az örök pesszimista költő, Szabédi László annak a véleményének adott hangot, hogy most már ő is látja, hogy bár van még tennivaló, de a párt segítségével jó irányban haladnak a dolgok.*”¹⁵⁸⁹ Erről a javulásról Jordáky Lajos is megemlékezett naplójában: „*A Bolyain a Minisztériummal vívott küzdelem győzelemmel ért véget. Visszaállították a tavalyi létszámot a felvételeknél, s ami ennél lényegesen fontosabb a*

¹⁵⁸³ Uo., 10.

¹⁵⁸⁴ Uo., 11. Ez egy szerény növekedést jelentett az 1949–1950-es tanévhez képest, mikor összesen 1184 hallgató volt beiratkozva. Egyben arra is kitért, hogy míg 1949-ben a hallgatók mindössze 18%-a volt munkás és szintén 18%-a dolgozó paraszt származású, addig 1955-re ez az arány 42%-ra nőtt a munkások és 23%-ra a dolgozó paraszt társadalmi háttérrel rendelkező diákok esetében.

¹⁵⁸⁵ Uo., 12. Ez jelentős előrelépés a korábbi állapotokhoz képest, az 1946–1947-es tanévben mindössze 111 tanára volt az egyetemnek. Bányai egyben azt is kiemelte, hogy öt fiatal tanár a Szovjetunióban szerzett diplomát.

¹⁵⁸⁶ Uo. A fentebb már idézett éves jelentések – s egyes esetekben maga Bányai elszólásai is – nem ezt támasztják alá, ám ezek az iratok csak belső használatra íródtak.

¹⁵⁸⁷ Uo. Ekkor még maga Bányai sem gondolhatta, hogy ez az „elmélyült együttműködés” rövidesen a Bolyai teljes beolvasztását fogja eredményezni.

¹⁵⁸⁸ Például 1948 után sorra felszámolták azokat a tanszékeket az egyetemen, melyek nyugati nyelveket tanítottak. 1955 után állították fel ismét a Filológia Kar keretében a francia- és angol nyelv tanszékeket.

¹⁵⁸⁹ Bányai László, a Bolyai Egyetem rektorának levele az RMP Központi Vezetőségéhez. Bukarest, 1956. szeptember 13. In: Bottoni, Stefano: I.m. 2006. 119.

megszüntetett tudomány-szakokat. Az akcióból Bányai is kivette a részét.”¹⁵⁹⁰ Jordáky itt valószínűleg első sorban arra utalt, hogy 1955 folyamán megkísérelték az önálló történelem szakot is megszüntetni az egyetemen, ezt Bányai határozott közbelépése megakadályozta. Jordáky javaslatára a történelem tagozat jegyzőkönyvben mondott köszönetet a rektornak.¹⁵⁹¹ Ugyanakkor az egyetem megmaradása már ekkor veszélybe került. Bodor András és Gáll Ernő értesülései szerint 1955-ben Leonte Răutu, az RMP Központi Vezetőségének tagja meglátogatta az egyetemet, az iránt érdeklődve, hogy milyenek a hallgatók elhelyezkedési lehetőségei és nem kellene-e csökkenteni a hallgatók létszámát? Egyben megállapította, hogy a Bolyai akkori formájában felülvizsgálatra és átrendezésre szorul.¹⁵⁹²

Az 1956-os év egyik legjelentősebb kultúrdiplomáciai eseménye a debreceni egyetem vezetőségének látogatása volt Kolozsváron 1956 áprilisában, melyet a két kolozsvári egyetem vezetősége májusban viszonzott. A debreceni egyetemmel való kapcsolatfelvételt a külpolitikai változások tették lehetővé. 1953. március 5-én meghalt Joszif Visszarionovics Sztálin, a Szovjetunió generalisszmusa. Erről az eseményről a Bolyai Tudományegyetem is egy hivatalos kiáltványban,¹⁵⁹³ az Egyetem közgyűlése előtt pedig Bányai terjedelmes beszédben emlékezett meg a szovjet vezetőről.¹⁵⁹⁴ A szovjet diktátor halála után kibontakozó hatalmi harcok egyik vetületeként Nyikita Szergejevics Hruscsov, az SZKP későbbi főtitkára egy pártülésen nyilvánosan ítélte el a Sztálin alatt elkövetett túlkapasokat. Ez nehéz helyzetbe hozta a szövetséges országok vezetőit is, akiknek saját törvénytelenégeikről kellett (volna) számot adni. A meginduló desztalinizációs hullám több esetben változásokat okozott a politikai eliten belül.¹⁵⁹⁵ Románia volt azonban az egyetlen ország a Keleti Blokk államai közül, ahol nem került sor látványos desztalinizációra. Gheorghiu-Dej a Luka László ellen lefolytatott 1952-es pert úgy értékelte a pártkongresszuson, hogy az lényegében a desztalinizáció megvalósulása volt. Egyben az 1948 óta

¹⁵⁹⁰ EME Jordáky naplók i. m. 1955. augusztus 29-i naplóbejegyzés.

¹⁵⁹¹ Uo., 252.

¹⁵⁹² Vincze: I.m. 1999. 251-252.

¹⁵⁹³ RL, C/188. IV/B. 7. A Bolyai Egyetem Sztálin halála alkalmából küldött táviratának szövege. „*A Bolyai Egyetem tanszemélyzete, hallgatósága, összes dolgozói kimondhatatlan fájdalommal fogadták a megdöbbentő hirt, hogy a dolgozó emberiség szeretett bölcs vezetőjének, Joszif Visszarionovics Sztálinnak nagy szíve megszűnt dobogni.*”

¹⁵⁹⁴ Uo., 8. Beszéd a Bolyai Egyetem közgyűlésén Sztálin halálának alkalmából. 1953.

¹⁵⁹⁵ Néhány példa, a teljesség igénye nélkül: Bulgáriában 1954-ben megbukott a helyi pártfőtitkár, Valko Cservenkov. Lengyelországban a házi őrizetben tartott Władysław Gomułka kiszabadult, majd 1956-ban, a poznani munkásfelkelést követően pártfőtitkár lett. Magyarországon Rákosi Mátyás kénytelen volt hozzájárulni Nagy Imre miniszterelnöki kinevezéséhez. A magyarországi eseményekre vonatkozóan lásd pl: Gyarmati György: *A Rákosi-korszak: Rendszerváltó fordulatok éve Magyarországon. 1945–1956.* ÁBTL–Rubicon, Budapest, 2011.

letartóztatásban lévő és koncepciós perben halálra ítélt Lucrețiu Pătrășcanu 1954-ben titokban kivégeztette.¹⁵⁹⁶

A desztalinizáció talán legfontosabb előnye a romániai magyarság számára, a román–magyar államközi kapcsolatokban bekövetkezett fokozatos enyhülés volt. Annak ellenére, hogy a két ország ugyanabba a szövetségi rendszerbe tartozott, az államszocializmus első évtizedében nagyfokú bizalmatlanság jellemezte a kétoldalú kapcsolatokat. 1956 elején azonban a két ország vezetősége megállapodást kötött, melynek értelmében az év augusztus 15-től könnyített formában, vízum nélkül is engedélyezték az utazást a két ország állampolgárai számára. Tíz év után ismét lehetségessé vált a határon inneni és túli rokonok és ismerősök közt a kapcsolattartás, az erdélyi magyar értelmiség pedig felvehette a kapcsolatot magyarországi kollégáival.¹⁵⁹⁷ Ebben a keretben értelmezendő az is, hogy 1956 elején a Babeș és a Bolyai Tudományegyetemek felvették a kapcsolatot a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemmel. Először a debreceniek tettek hivatalos látogatást Kolozsváron, 1956 áprilisában. Az egyetemi küldöttséget Varga Zoltán rektor vezette és április 21-én érkeztek a városba. Bodor András visszaemlékezése szerint a debrecenieket kulturális programokkal fogadták, városnézést tartottak nekik, majd ellátogattak az Aranyos völgyébe és Tordára.¹⁵⁹⁸ Sajátos, hogy bár a látogatás formailag teljesen barátságos mederben zajlott, a magyarországi küldöttség kolozsvári ottilétét feszült figyelemmel követte a Securitate.¹⁵⁹⁹ A magyarországi diákok és tanárok kolozsvári látogatásának fontosságát érzékletesen alátámasztotta Jordáky Lajos naplóbejegyzése: „*A debreceni egyetemről néhány tanárból és 150 diákból álló csoport érkezett Kolozsvárra. A diákság ének- és tánccsoportja és football csapata.*

¹⁵⁹⁶ Tismăneanu, Vladimir: *Stalinism pentru eternitate*. Editura Humanitas, 2003. 95–105. Ion Mihai Pacepa, a Securitate tábornoka tudni vélte, hogy Pătrășcanu éjjel lőtte agyon az őre a jilvai börtön folyósóján (Pacepa, Ion Mihai: *Moștenirea Kremlinului. Rolul spionajului în sistemul comunist de guvernare*. Editura Humanitas, Bukarest, 2013. 97.).

¹⁵⁹⁷ Bottoni, Stefano: I. m. 2006. 19–20. Bottoni szerint Magyarország „újrafelfedezése” és az ottani reformista körökkel (pl. Petőfi kör) való kapcsolat felerősítette a fennálló rendszerrel szembeni elégedetlenséget. A nemzeiségi elit részéről pedig sor került egy „reorientációra”, ennek egy érdekes aspektusa volt Pándi Pál budapesti újságíró, a *Szabad Nép* munkatársának romániai látogatása. Pándi hivatalos meghívásra többhetes romániai úton vett részt, ahol több magyar értelmiségivel, köztük Sütő Andrással, Tóth Sándorral és Földes Lászlóval is elbeszélgetett. Benyomásait a *Közös dolgainkról* című cikkében foglalta össze, mely szeptember 9-én jelent meg. Bár cikke jobbra pozitív hangvétellel íródott, kitért egyes, a bukaresti nemzetiségpolitikában tapasztalható magyarelles intézkedésekre is. A cikk heves kritikát váltott ki a román államvezetés és egyes újságírók részéről. A magyar kormány ennek elsimítására utasításba adta a bukaresti magyar nagykövetnek, hogy kérjen bocsánatot a román pártvezetéstől.

¹⁵⁹⁸ Sebestyén Kálmán: Kolozsvári egyetemek küldöttsége Debrecenben 1956-ban. *Művelődés*, URL: <http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=251> – Uolsó letöltés: 2021. február 18.

¹⁵⁹⁹ Erre vonatkozóan lásd: Ügynöki jelentés a debreceni küldöttség kolozsvári látogatásáról. Kolozsvár, 1956. április 27. Bottoni, Stefano: I. m. 2006. 84. Az irat alapján úgy tűnik, hogy a Securitate Varga Zoltán rektor közvetlen környezetébe is bejuttatott egy ügynököt.

Talán nem is az a fontos, hogy egyetemek közötti közeledésnek más útja is lehetséges volna, hanem a tény a fontos. Végre egy magyar városból emberek jöhetnek ide. A fogadás igaz, hogy jól „szervezett”, de mégis itt vannak. Magyarok részéről. Bartók és Kodály dalaival és magyar táncokkal, erősítés ez az erdélyi magyaroknak...”¹⁶⁰⁰ Ugyanakkor még Jordáky is kénytelen volt elismerni, hogy „rendkívül óvatosak” voltak mind a vendégek, mind vendéglátóik a beszélgetéseik során.¹⁶⁰¹ Szembetűnő az is, hogy a Bolyai vezetőségét háttérbe szorították,¹⁶⁰² a fő szónokok a látogatás alatt Daicoviciu és Virgil Câmpeanu, a Babeş rektorhelyettese voltak. Ugyanez a tendencia megfigyelhető volt a kolozsvári egyetemek küldöttségeinek debreceni látogatásán is, melyre május 10–13. között került sor. A küldöttséget Constantin Daicoviciu vezette, Bányai – rektori tisztsége ellenére – nem volt jelen. A Bolyai részéről ott voltak Nagy Lajos rektorhelyettes, Bodor András, mint szakszervezeti vezető, Kallós Miklós dékán, Jancsó Elemér és Tulogdy János tanárok. A román küldöttség tagjai között az egyetemi tanárokon kívül Viorel Vlăduc, a városi néptanács tagja is szerepelt.¹⁶⁰³ A debreceni *Néplap* tudósítása szerint a találkozó baráti légkörben zajlott le. Daicoviciu magyar nyelven mondott köszöntőbeszédet, utána Nagy Lajos, Viorel Vlăduc és Orosz János, a Bolyai Egyetem alapszervezeti titkára szólalt fel.¹⁶⁰⁴ Ezt követően megkoszorúzták a Debrecen „felszabadításáért” elesett szovjet és román katonák sírját, majd különféle kulturális rendezvényeken vettek részt. Hazautazásuk előtt Budapestre utaztak, ahol az Eötvös Lóránd Tudományegyetem látta vendégül őket. A budapesti egyetem részéről Tamás Lajos és I. Tóth Zoltán professzorok fogadták őket.¹⁶⁰⁵ Bodor András azonban egy sajátos eseményről számolt be a rendezvény kapcsán. Visszaemlékezése szerint ő állította össze a Bolyai diákjainak műsorát, mellyel a debrecenieket köszöntötték. A magyar diákok népdal- és néptánc előadása hatalmas sikert aratott, a közönség háromszor tapsolta vissza az előadókat. Másnap emiatt Komócsin Zoltán megyei és Pullai Árpád városi párttitkár reklamált a kolozsvári egyetemi delegációnál. Komócsin – Bodor visszaemlékezése szerint – a következő kifogást tette: „*Őnök nem ismerik az itteni helyzetet, és fogalmuk sincs arról, hogy milyen bajt okoztak itt, mi attól féltünk, hogy a diákság között valamilyen zavargás robban ki. Hogyan lehetett ilyen műsorral*

¹⁶⁰⁰ EME Jordáky naplók i. m. 1956. április 22-i naplóbejegyzés.

¹⁶⁰¹ Uo., április 24-i bejegyzés.

¹⁶⁰² Bányai például a debreceniek látogatása alatt egyszer sem szerepelt nyilvánosan, az sem egyértelmű, hogy egyáltalán jelen volt-e. Annak ismeretében, hogy ő volt a magyar egyetem rektora, távolmaradása (vagy távol tartása) fontos szimbolikai jelentéssel bírt.

¹⁶⁰³ Sebestyén Kálmán: I. m.

¹⁶⁰⁴ Megérkezett Debrecenbe a kolozsvári egyetemek küldöttsége. *Néplap*, 1956. május 11.

¹⁶⁰⁵ Tóth Zoltán 1956. október 25-én a forradalmi eseményekben halt meg.

idejönni. [...] Vegyék tudomásul, hogy Magyarországon mintegy ötszázezer erdélyi él, akik rokonaikkal 2 millió embert jelentenek, és ez a tömeg hihetetlen károkat okozhat az országnak.”¹⁶⁰⁶

1956. szeptember 29-30. között Kolozsvárra látogatott az RMP KB egyik küldöttsége Miron Constantinescu vezetésével, akik az Egyetem tanszemélyzetével és a kolozsvári írókkal találkoztak. A találkozón Bányai a mérleg nyelvének szerepét játszotta. Constantinescu jelenlétében egyesek, mint Szabédi és Csehi tematizálták a problémákat, mely heves reakciókat váltott ki más jelenlévők részéről. Ezt igyekezett árnyalni Bányai László, aki belátta ugyan, hogy a felvetett kérdések, illetve sérelmek jogosak, az ezekkel kapcsolatos hozzászólások jószándékúak, de politikai szempontból nem minden esetben helyénvalók. Bányai megítélése szerint az SZKP 20. illetve az RMP II. kongresszusa óta folyamatban van az általánosan tapasztalható hibák kiküszöbölése, s bár a vonatkozó párthatározatok késnek, bürokratikus akadályokba és nemtörődömségbe is ütköznek. Egyben arra figyelmeztett az ülésen résztvevőket, hogy az erjedést a reakció bomlasztásig fokozhatja.¹⁶⁰⁷ Sajátos, hogy Csehi végezetül odaszúrt egyet Bányainak: „Végezetül szükségesnek tartom nyilvánosan megkövetni Bányai László elvtársat annak a bírálóknak a hangjáért, amellyel egy gyűlésen ihlettem. Nem a bíráló tartalmában volt a hiba, hanem abban, hogy megfélemedtem arról, hogy Bányai elvtárs már a '30-as években szakított azzal a polgári világgal, hol érvényesülés várt rá, kitarított a Párt mellett, a felszabadulása után bátran kiállt a Párt nemzetiségi politikája mellett, a nacionalizmus ellen. Kérem őt, fogadja el ezt a bocsánatkérést, amihez azt az elvtársi tanácsot is adnám, hogy igyekezzék a múltbeli hibáit teljesen kiküszöbölni.”¹⁶⁰⁸

Az 1956-os év szintén jelentős eseménye volt Tamási Áron kolozsvári látogatása. Az ekkor már ismert íróvá vált Tamási 1944 óta Budapesten élt, a Magyar Írószövetség társelnöke volt.¹⁶⁰⁹ 1956. október 15-én érkezett Kolozsvárra feleségével együtt és Jordáky Lajosnál szálltak meg. Másnap a kolozsvári Írószövetségben tartott beszédet. Ezen Jordáky szerint: „Tamási

¹⁶⁰⁶ Sebestyén Kálmán: I.m.

¹⁶⁰⁷ Benkő Levente: *Az őszinteség két napja. 1956. szeptember 29-30.* Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2007. 77.

¹⁶⁰⁸ Uo., 118.

¹⁶⁰⁹ Tamási 1944-ben költözött Budapestre, itt vészelte át az ostromot is. A háború után belépett a Nemzeti Parasztpártba és 1947-ig képviselő volt a magyar Országgyűlésben, ekkor azonban – a Magyar Kommunista Párt előretörtése miatt – visszavonult a politikától. 1949–1953 között kiszorították az irodalmi életből és az MTA levelező tagságától is megfosztották. Kulturális rehabilitálása csak 1954-től vette kezdetét, 1956 szeptemberében választották a Magyar Írószövetség társelnökének (Háy Gyulával együtt). A forradalommal való szimpatizálása miatt 1957 márciusában elmozdították, az Írószövetséget pedig felszámolták, de – Háyyal ellentétben – Tamási nem került börtönbe.

üdvözölte a magyar népet, azokat akik börtönben ültek magyarságukért, hitet tett a szocialista demokratizmus és a magyar és román becsületes és testvéri együttműködés mellett, megállapította, hogy ma diadalmaskodik a népi irodalom vonala s megteremtődik a lehetőség a népies és szocialista írók együttműködésére.”¹⁶¹⁰ Tamási beszédében olyan kérdéseket is felhozott (bebörtönzések a pártállami időszakban), amelyek tabutémának számítottak a korabeli romániai közbeszédben. Maga Jordáky is elismerte, hogy a jelenlévők egy része is feszengett Tamási beszéde alatt, Nagy István pedig el sem ment a találkozóra – annak ellenére, hogy még az 1930-as évekből ismerték egymást. Jordáky azonban úgy véleményezte a beszédet, hogy: „*Becsületes és nagy író mély hitvallása volt a szabadság, emberség és szocializmus mellett.*”¹⁶¹¹ A hivatalos találkozót egy kötetlen beszélgetés követte Jordákyék házában.¹⁶¹² Október 17-én Tamási – Jordáky kíséretében – látogatást tett a Bolyain, ahol felkereste Bányait is. Bányai szívélyesen fogadta, és az ő szervezésében Tamási még aznap délután a diákok előtt tartott előadást saját életéről. Ezt követően a diákok tettek fel neki kérdéseket.¹⁶¹³ Jordáky visszaemlékezése szerint az előadásnak nagy sikere volt: „*A diákság ünnepelte úgy, ahogy az utóbbi években senkit. Ez már tüntetés volt a magyar irodalom egysége mellett. Nagy diadalt arattunk.*”¹⁶¹⁴ Az előadást követően Bányai kisebb fogadást rendezett Tamási tiszteletére az egyik közeli vendéglőben. Ezen rajtuk kívül résztvett Takács Lajos, Bodor András, Márton Gyula, Demeter János, Balogh Edgár és Kacsó Sándor is.¹⁶¹⁵ Tamási másnap este utazott vissza Budapestre, a kolozsvári vasútállomáson egy kisebb spontán összegyűlt társaság búcsúzott el tőle.¹⁶¹⁶ A Securitate nem gördített akadályokat Tamási látogatása elé, de – természetesen – feszült figyelemmel követte annak lefolyását. Erre utal az is, hogy amikor az 1956-os forradalmi eseményeket követően letartóztatták Jordáky Lajost, részletesen kifaggatták Tamási kolozsvári útjának körülményeiről és az egyes magyar

¹⁶¹⁰ EME Jordáky naplók i. m. 1956. október 16-i naplóbejegyzés.

¹⁶¹¹ Uo.

¹⁶¹² Ezen résztvettek: Bartalis János, Jancsó Béla, Kacsó Sándor, Balogh Edgár, Demeter János, Asztalos István, Nagy Géza, Tompa László, Nemes István és Nagy Imre (a festő). Szembetűnő, hogy a találkozón jórészt azok vettek részt, akik 1937-ben együtt voltak jelen a Vásárhelyi Találkozón is és annak szervezésénél is jelen voltak.

¹⁶¹³ Jordáky szerint ezek jobbára általános jellegűek voltak. Így kérték, hogy támogassa a magyar–román kulturális kapcsolatok szorosabbra fűzését, hogy több magyarországi író látogathasson el Kolozsvárra, illetve javasolták, hogy a magyarországi könyveket terjesszék nagyobb mértékben. Jordáky is elismerte azonban, hogy: „*A hangulat akkor kezdett forrongóvá válni, amikor néhány diák nacionalista szemszögből kezdte felvetni a problémákat és a tömeg viharos tapsal üdvözölte ezeket a nacionalista megnyilvánulásokat.*” Jordáky Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. április 9. In: Bottoni, Stefano: I.m. 2006. 241.

¹⁶¹⁴ Uo., október 17-i naplóbejegyzés.

¹⁶¹⁵ Jordáky Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, Kolozsvár 1957. április 9. In: Bottoni, Stefano: I.m. 2006. 241.

¹⁶¹⁶ Uo., október 18-i naplóbejegyzés.

értelmiségiiek magatartására vonatkozóan is. A kihallgatást irányító Ioan Oprea állambiztonsági főhadnagyot kiemelten érdekelte Bányai személye is, aki ellen – annak ellenére, hogy éppen oktatásügyi miniszterhelyettes volt – már ekkor felmerült a „nacionalizmus” vádja.

A szorosabbá váló magyarországi kapcsolatok is közrejátszottak abban, hogy mikor 1956. október 23-án kitört a forradalom, az Romániában sem maradt visszhang nélkül.¹⁶¹⁷ Kolozsváron már október 24-én szolidarizáló megmozdulásokra került sor. Elsőként a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola diákjai gyűltek össze, és követelték az egyetemi autonómia megvalósítását, a hallgatói egyesület kapcsolatainak szorosabbra fűzését nemcsak a kelet-, hanem nyugat-európai diákegyesületekkel is, és a felvételi vizsgákon a diszkrimináció megszüntetését az „egészségtelen származású” (nagybirtokos, polgári, kulák) társadalmi osztályokba tartozó fiatalokkal szemben. A főiskola rektora a helyi Securitate segítségét kérte, mely körbevette az épületet, és a diákokat igazoltatta. Másnap a két főszervezőt letartóztatták, majd a kolozsvári katonai törvényszék „lázítás” vádjával 7-7 év börtönre ítélte őket.¹⁶¹⁸ Ezzel párhuzamosan vette kezdetét a diákszervezkedés a Bolyai Egyetem magyar hallgatói körében. Dávid Gyula, akkori egyetemi tanársegéd, később politikai elítélt visszaemlékezései szerint már október 24-én a forradalommal szolidarizáló röpcédulák jelentek meg az egyetemen. A diákszövetség megbízásából Várhegyi István egyetemista egy programtervezetet készített, melynek megszövegezésében Koczka György, Kelemen Kálmán, Nagy Benedek és Páskándi Géza is részt vett. Ebben a magyar diákok követelték a szabad külföldre járást, az egyetemek autonómiáját biztosító tanügyi reformot, új ösztöndíjrendszert és népi kollégiumok felállítását a magyar népi kultúra megőrzéséért.¹⁶¹⁹

Sajátos módon, a forradalmi eseményekkel párhuzamosan Bányait váratlanul eltávolították az egyetemről, sőt Kolozsvárról is.¹⁶²⁰ Október 28-án az Amerikai Egyesült

¹⁶¹⁷ Itt fontosnak tartom kiemelni, hogy az 1956-os forradalom romániai visszhangja nem kizárólag a romániai magyarság soraiban indult tüntetéseket, szimpátia megmozdulásokat és szervezkedéseket jelenti. Román egyetemisták megmozdulásaira is sor került, elsősorban Temesváron és Bukarestben, ahogyan katonai szervezkedésre is egy borgóprundi tüzérezrednél.

¹⁶¹⁸ Dávid Gyula (szerk.): *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965*. Polís Könyvkiadó–EME, Kolozsvár, 2006. 22.

¹⁶¹⁹ Dávid Gyula: I.m. 23. A dokumentum soha nem jutott az Egyetem vezetősége elé, mert a Securitate novemberben lefoglalta. Érdekességként megjegyzendő, hogy Nagy Benedek a csíkszeredai dr. Nagy András fia, aki orvosszakértő volt Bányai 1933-as perében.

¹⁶²⁰ Bányai László Sándornak meggyőződése, hogy apját szándékosan távolították el a forradalom eseményei alatt Kolozsvárról. 2020. szeptember 24. Ha figyelembe vesszük, hogy Bányai kiküldetésére a politikai válság tetőzése idején került sor, ez egy logikus magyarázat.

Államokba küldték egy háromfős delegáció tagjaként, ahol megfigyelték az amerikai helyhatósági választásokat.¹⁶²¹ A delegáció tagjai Bányai mellett Constantin Paraschivescu-Bălăceanu¹⁶²² és Gheorghe Macovescu¹⁶²³ voltak. Amerikai látogatásuk alatt mind a Demokrata, mind a Republikánus Párt képviselőivel találkoztak, miközben az amerikai külügyminisztérium biztosított számukra egy hivatalos kísért. Az amerikai sajtó naivitására jellemző a látogatásuk alatt készült interjú, melyet a *The Seattle Times* hozott le. Ebben az interjúkészítő megkérdezte, hogy lehetséges lenne-e egy második párt felemelkedése Romániában: „*Nem! – vágta rá Paraschivescu-Bălăceanu úr. Mind a három gyorsan hozzátette tolmácsaikon keresztül: Romániában egy Népi Demokratikus Front van, amely minden embert és nemzetiséget magába foglal.*” Az újságíró még hozzátette: „*Ez a Népi Demokratikus Front nyerte Romániában az 1952-es választásokat.*”¹⁶²⁴ Az újságírót az is érdekelte, hogy mi a véleménye a delegáltaknak a Lengyelországban és Magyarországon zajló forradalmi eseményekről. Hármuk közül Macovescu válaszolt röviden, kijelentve, hogy nem nyilatkoznak a témában. Összesen 20 napot töltöttek el az Egyesült Államokban, november 18-án értek haza.¹⁶²⁵ Addigra a magyar forradalom eseményei lezajlottak, ahogyan az ehhez kapcsolódó erdélyi események is, és kezdetét vette a megtorlás a román állambiztonsági szervek részéről.

Bányai ismertetett amerikai útja cáfolja azt az állítást, amely Tófalvi Zoltán révén terjedt el a szakirodalomban. Tófalvi, egy Várhegyi Istvánnal¹⁶²⁶ készült interjúra hivatkozva leírta, hogy „*A forradalmi események erdélyi átszivárgásától alaposan megijedt Bányai László rektor 1956. október 31-én estére gyűlést hívott össze a bölcsészkar dísztermébe. Szigorúan*

¹⁶²¹ A romániai delegáció kiküldésére a hruscsovi olvadásnak nevezett folyamat révén kerülhetett sor, melynek eredményeként ideiglenesen javultak a kapcsolatok a két hatalmi tömb között.

¹⁶²² Constantin Paraschivescu-Bălăceanu (1893–1979) jogot végzett Párizsban, ekkor ügyész volt és a Nagy Nemzetgyűlés elnökségének tagja.

¹⁶²³ Gheorghe Macovescu (1913–2002), jogot végzett, 1936 óta volt a KRP tagja. 1949–1952 között Románia külügyminisztere volt, ekkor a párton belüli tisztogatások eredményeként eltávolították (Teohari Georgescuhoz fűződő kapcsolata miatt). Ezt követően a *Gazeta Literară* folyóirat munkatársa lett és a Bukaresti Egyetem tanára. 1959-ben visszavették a külügybe és az ország nagykövete lett az Amerikai Egyesült Államokban. 1972–1978 között ismét külügyminiszter.

¹⁶²⁴ Romanians here on Election-Inspection Tour. *The Seattle Times*. 1956. október 29. 29. Az újságíró megjegyezte, hogy a három delegált közül egyedül Macovescunak nem volt szüksége tolmácsra, magabiztosan beszélt az angol nyelvet.

¹⁶²⁵ A három delegált amerikai utazásáról három amerikai újság is beszámolt: *The Seattle Times*: 1956. október 29. *University of Washington Daily*: 1956. október 30. *Toledo Sunday Blade*: 1956. november 4. Mindhárom lap egy-egy példánya megtalálható Bányai hagyatékában: CSSZM BLH, V/F. a., b., c.

¹⁶²⁶ Várhegyi 1932-ben született Kolozsváron, 1956-ban III. éves történészhallgató volt. 3 évre ítélték el, amelyet a szamosújvári börtönben töltött le. Az 1980-as években az Német Szövetségi Köztársaságba emigrált, ahol szociológiából doktorált és a saarbrückeni egyetemen tanított. Jelenleg Magyarországon él.

megtiltotta, hogy a diákok kimenjenek a Házsongárdi Temetőbe.”¹⁶²⁷ Várhegyi itt egyértelműen rosszul emlékezett, az általa említett gyűlést valamelyik rektorhelyettes, Gáll Ernő vagy Nagy Lajos hívhatta össze. Megemlítendő azonban, hogy a tiltás ellenére is kivonult egy csoport Dávid Gyula tanársegéd vezetésével, ahol a halottak napi gyertyagyújtással együtt megemlékeztek a forradalom áldozatairól is.¹⁶²⁸ Részben a házsongárdi megemlékezés, részben más megmozdulások miatt 1957–1959 között a Bolyai Tudományegyetem legkevesebb 21 tanárát és diákját tartóztatták le, egyeseket közülük el is ítélték.¹⁶²⁹ Az elítéltek között volt a tanársegédek közül Bura László, Dávid Gyula, Dobai István, Lakó Elemér, Varró János, vizsgálati fogságba helyezték Jordáky Lajost is, aki azonban 1957 augusztusában szabadlábra került. 1956. november 6-án kolozsvári magyar írók a magyarországi forradalmat elítélő nyilatkozatot tettek közzé, melyet a helyi *Igazság* című lap hozott le.¹⁶³⁰ Erről a listáról csak két személy aláírása hiányzott: Jordáky Lajosé és Bányai Lászlóé. Bányai azért „menekült meg” a nyilatkozat aláírásától, mert ekkor még az Egyesült Államokban volt, Jordáky pedig határozottan megtagadta annak aláírását. Később, 1957 áprilisában ez is egy indok volt újabb letartóztatására. Jordáky később a következőket jegyezte fel a vallatása során elhangzottokról: „Kijelentették, hogy a Bolyai egész vezetősége nacionalista, november elején be kellett volna zárni az egyetemet, a diákokat és tanárokat pedig tömegesen kellett volna letartóztatni. Nyilatkozatokat követeltek – Szabédi mellett – főleg Bányai Lászlóról, Kohn Hillelről, Takács Lajosról, Balogh Edgárról is.”¹⁶³¹

Bányai fiai szerint a magyarországi forradalom megdöbbsentette apjukat, sőt, Bányai Péter állítása szerint ez volt az a pont, amikor kigyógyult „hosszú évtizedek vak sztálinizmusából”.¹⁶³² Bár hivatalos nyilatkozataiban elítélte a magyarországi forradalmat, 1956 őszét követően tőle korábban szokatlan nyíltsággal fejezte ki egyet nem értését a pártvezetés egyes

¹⁶²⁷ Tófalvi Zoltán: Az 1956-os forradalom visszhangja Romániában, Erdélyben. *Századok*, 1998. 992. Várhegyi ugyanakkor azt is állította, hogy Bányai utasította a diákokat a sírok rendbetételére. A két információ eleve ellentétben áll egymással.

¹⁶²⁸ Dávid Gyula: I. m. 23.

¹⁶²⁹ Dávid Gyula: I. m.

¹⁶³⁰ Az aláírók között volt többek között Gáll Ernő, Balogh Edgár, Csehi Gyula, Tamás Gáspár, Salamon László, Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő, Szabédi László.

¹⁶³¹ PIL, 897. fond, 10. doszár 114. Jordáky még megjegyezte, hogy nem adott semmilyen nyilatkozatot. A Securitate tiszt emellett Balogh kapcsán megjegyezte, hogy „megvan róla a véleményünk, de most megfelelően dolgozik, így nem bántjuk.” A Jordáky által közölt nevek azonban beszédesek, ha figyelembe vesszük, hogy úgy Bányai, mint Kohn illegalista múlttal rendelkeztek, és 1945 után is jórészt a központi utasításoknak megfelelően dolgoztak. Az, hogy a Securitate ellenük is nyomozást folytatott, pusztán kisebbségi származásuknak tudható be.

¹⁶³² Bányai Péter: I.m. 23. Bányai Péter visszaemlékezésében kitért rá, hogy a forradalom napjaiban Budapesten tartózkodott és saját szemével látta a városba bevonuló szovjet tankokat.

döntéseivel, mely Péter megállapítását támaszthatja alá.¹⁶³³ Így például november 19-én résztvett a Kolozs megyei pártbizottság ülésén,¹⁶³⁴ ahol az egyik fő napirendi pont a kolozsvári egyetemisták letartóztatása volt. Vasile Vaida¹⁶³⁵ főtitkár beszámolt a forradalmi megmozdulások leszerelésére hozott intézkedésekről, de kitért rá, hogy ennek ellenére a diákság körében továbbra is ellenszenv tapasztalható a párttal szemben. Vaida a diákok kizárását javasolta. Bányai óvatosan, de fellépett a diákok érdekében: „*Különbséget kell tennünk egyes elemek, és a szerveződésekben dolgozó diákok között. Meg kell különböztessük azokat a nyugtalan, de jóindulatú embereket, akiket az ellenség közé is bevontak. Lássuk a másik két diákot,¹⁶³⁶ ne menjünk azon az irányelven, hogy mindenki, aki a szerveződésekben dolgozott, ellenség. Ne tekintsünk minden ittenit ellenségnek. Egyes tanárok is, mint Csehi és Jordáky egyetértettek egyes problémákkal.*”¹⁶³⁷

A forradalom után először 1956. november 24-én írt Bányai cikket az *Utunk* napilapba. Ebből a cikkéből egy sajátos kettőség olvasható ki. Hitet tett a Román Munkáspárt vezetősége és a Román Népköztársasághoz való hűség mellett, elítélte a „reakciós aknamunkát,” mely a forradalom erőszakossá válásához vezetett, de ugyanakkor nem ítélte el egyöntetűen a magyarországi forradalmat, cikkében egyszer sem nevezte ellenforradalomnak (bár forradalomnak sem, csak a „sajnálatos események” kifejezést használta), és egyet nem értésének adott hangot azokkal kapcsolatban, akik a magyarországi eseményeket ellenforradalomnak nevezik.¹⁶³⁸ Bányai kihangsúlyozta, hogy: „*Az ellenséges ámtítás nálunk már nem volt képes zűrzavarrá fokozni a ránk is kiterjedt nyugtalanságot. Nem volt képes becsületes ifjainkat, dolgozóinkat megfontolatlan és saját maguknak is ártó cselekedetekre bírni. [...] Pártunk, amely immár majdnem négy évtizede megszakítás nélkül vezeti országunk dolgozóinak harcát a tőkés földesúri kizsákmányoló hatalom,*

¹⁶³³ Hagyatékát átvizsgálva is megállapítható, hogy kiemelten foglalkoztatta a magyarországi forradalom kérdése. Erre utal, hogy egy jelentős terjedelmű gyűjteménye maradt fenn magyarországi sajtótermékekből az 1956. október 23.–november 3. közötti időszakból. CSSZM BLH, V/D. 4. Az 1956-os forradalom Magyarországon – magyarországi sajtótermékek.

¹⁶³⁴ Az ülésen többek között résztvett Vasile Vaida, Nicolae Bota, Bányai és Tompa István.

¹⁶³⁵ Vasile Vaida (1909–1987) Kackón született, 1935 óta volt a kommunista párt tagja. 1948–1952 között mezőgazdasági miniszter volt, majd az RMP Kolozs megyei pártszervezetének főtitkárává fokozták vissza.

¹⁶³⁶ Nem egyértelmű, hogy Bányai itt pontosan kikre gondolt.

¹⁶³⁷ Az RMP Kolozs tartományi pártbizottság titkársági ülésének jegyzőkönyve. Kolozsvár, 1956. November 19. In: Bottoni, Stefano: I.m. 2006. 187. Ez az idézet részben cáfolja Tófalvi Zoltán megállapítását is: „*A kizárások, kirakatpercek történetéhez és előzményeihez az is hozzátartozik, hogy 1956 őszén Bányai László akkori rektor (aki azokban a napokban tért vissza az Amerikai Egyesült Államokból), már tudott a készülő letartóztatásokról, a diákok védelmére azonban nem tett semmit.*” Tófalvi Zoltán: I.m. 1002.

¹⁶³⁸ A cikk megjelenésének dátuma azért is érdekes, mert ezen a napon hozták Romániába Nagy Imrét és kormányának letartóztatott tagjait, akiket a snagovi tó partján tartottak fogva. Nem tudjuk azonban, hogy erről az eseményről Bányai értesült-e. Cikkével azonban lényegében Nagy Imréék későbbi elítélésével szemben is állást foglalt.

a fasizmus, az imperialista rablőháború ellen és küzd a román nép és a vele együttélő nemzetiségek közös szocialista jövőjéért, szilárdan áll a helyén.”¹⁶³⁹ A Román Munkáspárt irányában megfogalmazott gesztus után rátért a magyarországi események elemzésére: „*Megdöbbenő és mélységesen tragikus események zajlottak le Magyarországon és a sebek nehezen gyógyulnak. De helyes-e azt gondolni, hogy a magyarországi néptömegek kezdeti megmozdulása csupán a reakciócselszövés és aknamunka műve volt? Úgy gondolom ez nem marxista és nem materialista felfogása a dolgoknak és a néptömegeket félreismerő, sőt lebecsülő látásmód húzódik meg emögött. A néptömegeket önmagában semmiféle ellenséges uszítás nem tudja mozgásra bírni.*”¹⁶⁴⁰ Ezt követően pedig rátért az 1956 előtti magyar vezetés hibáinak taglalására: „*A magyarországi néptömegeket alapjában saját elégedetlenségük mozgatta meg a vezetés sorozatos és súlyos hibái, a hibák következtében előállt nehézségek ellen. [...] A vezetés késhegyig menő frakciós harcokban őrlődött fel, amelyeknek gyökerei messze a múltba nyúlnak. Az országos valóságtól való elrugaszkodás, a tömegektől való elszakadás, magukat a dolgozókat fosztotta meg iránytűjüktől, kormányrúdjuktól, kiteve őket a háborgó világhelyzet tornyosuló hullámainak.*”¹⁶⁴¹ Megjegyzendő, hogy cikkében egyszer sem utalt Kádár Jánosra és a körülötte szerveződő Munkás-Paraszt Kormányra, ahogyan – ismereteim szerint – a későbbiekben sem írt egyetlen támogató cikket sem az új magyar kormány mellett. Bányai Péter szerint családjából többen is jó viszonyt ápoltak Nagy Imrével,¹⁶⁴² mikor kivégezték az megdöbbenést váltott ki a rokonság körében.¹⁶⁴³

A magyar értelmiség lojalitása ellenére 1956 decemberét követően a román párt- és államvezetés kisebbségpolitikájában hangsúlyos változás állt be. Fokozatosan kezdetét vette a romániai magyar intézményhálózat elsorvasztása.¹⁶⁴⁴ A Bolyai Egyetemet liberalizmussal és nacionalizmussal vádolták meg.¹⁶⁴⁵ A Bolyain lezajlott megmozdulások bűnbakjává Gáll Ernőt tették, akit még ez év novemberében elmozdítottak rektorhelyettesi tisztségéből, „liberalizmusa”

¹⁶³⁹ Bányai László: Nyitott szemmel. *Utunk*, 1956. november 24. 1.

¹⁶⁴⁰ Uo.

¹⁶⁴¹ Uo.

¹⁶⁴² Bár azt nem tudta megmondani, hogy konkrétan az apjának volt-e bármilyen kapcsolata a magyar miniszterelnökkel, sem azt, hogy ő hogyan viszonyult Nagy Imre kivégzéséhez.

¹⁶⁴³ Bányai Péter személyes közlése 2021. július 2-án.

¹⁶⁴⁴ Ez a folyamat ugyanakkor csak 1958 után vált egyre nyíltabbá, így majd a következő alfejezetben fogok rá kitérni.

¹⁶⁴⁵ Erre egy jó példa Sztranyiczki Gábor – évekkel későbbi – cikke az *Előre* pártlapban: „*A Bolyai egyetem különösen ki van téve a burzsoá nacionalista ideológia megtévesztően burkolt vagy egyenesen szemérmetlenül nyílt támadásának.*” *Előre*, 1959. február 15.

miatt. Helyét Márton Gyula,¹⁶⁴⁶ a Magyar Nyelv és Irodalom Kar dékánja vette át. Az egyetemen lezajlott személyi változások azonban elképzelhető, hogy már érlelődtek egy ideje, és a forradalmat követő megtorlás csak felgyorsította a folyamatot. Erre utalhat Jordáky Lajos egyik hónapokkal korábban írt naplóbejegyzése: „Állítólag Bányai helyett Márton Gyula, Gáll Ernő helyett Csendes Zoltán, történeti-filológiai kar dékánjának Bodor András jön. Azt mondják Gáll Ernő lesz a Utunk főszerkesztője... Meglátjuk. A személyi kiválogatást azonban ugyanúgy intézik el mint eddig, a közvélemény teljes kizárásával. Még az érdekeltek sem igen tudnak róla. Egy-két hozzá nem értő aktivista és háttérben meghúzódo szektariánus alak tud róla.”¹⁶⁴⁷ Hamarosan valóban megtörtént Bányai elmozdítása is.

Ennek a kereteit az RMP Központi Vezetőségének döntése biztosította. Gheorghiu-Dej, a feszültségek csökkentésének szándékával és a magyarság számára tett gesztusként 1956. november 13-án elrendelte a Nemzetiségi Oktatás Főigazgatóságának¹⁶⁴⁸ felállítását, melynek vezetésével Bányait bízta meg.¹⁶⁴⁹ Bányai formailag az újonnan kinevezett oktatásügyi miniszter, Miron Constantinescu helyettese lett.¹⁶⁵⁰ A Bolyai Tudományegyetem élére helyette Takács Lajost nevezték ki, akit egyben visszavettek a pártba.¹⁶⁵¹ Bányai még egyszer, ezúttal utoljára költözött. 1956 novemberében végleg elhagyta Kolozsvárt és Bukarestben telepedett le. Rövid miniszterhelyettesi pályafutása azonban kétségtelenül egy új fejezetet nyitott életútjában.

7.3 Defenzívában. Oktatásügyi miniszterhelyettesként (1956–1959)

¹⁶⁴⁶ Márton Gyula (1916–1976) a szilágysági Nagymonban született. Kolozsváron szerzett román–magyar nyelvtanári képesítést 1940-ben. Előbb Désen volt gimnáziumi tanár, majd 1942-ben doktori címet kapott. A második világháború alatt hadifogságba került, onnan hazatérve 1948-tól a Bolyai Tudományegyetemen tanított.

¹⁶⁴⁷ EME Jordáky naplók i. m. 1956. augusztus 10-i naplóbejegyzés. Jordáky értesülése csak nagy vonalakban volt pontos: Márton Gyula Gáll Ernőt váltotta a rektorhelyettesi poszton, Csendes Zoltán később valóban szintén rektorhelyettes lett. Gáll Ernő azonban nem az *Utunk* főszerkesztője, hanem az 1957-től újjáinduló *Korunké* volt.

¹⁶⁴⁸ Direcția Generală a învățământului naționalităților.

¹⁶⁴⁹ Bányai ezt a feladatkört hivatalosan 1956. november 24-én vette át. PIL, 923. fond, F.5. Az oktatásügyi miniszter tanácsosainak szerep-körülhatárolása (román nyelven): 1956. november 24.

¹⁶⁵⁰ Az RMP Politikai Bizottság ülésének jegyzőkönyve. Bukarest, 1956. november 13. In: Bottoni, Stefano: I.m. 2006. 182. Constantinescu Ilie Murgulescut váltotta a pozícióban. A korábbi miniszterhelyettesek közül ugyanekkor bocsátották el Coriolan Drăgulescut és Teodor Bugnariut. Az ő helyükre nevezték ki Bányai Lászlót és Constantin Daicoviciut, akinek alkalmazását Dej politikai múltjának megvizsgálásától (azzal vádolták, hogy a két világháború közötti időszakban szimpatizált a vaskárdista mozgalommal) tette függővé. Az tény, hogy Daicoviciu egy évig sem volt miniszterhelyettes, hamarosan visszatért a Babeș Tudományegyetem élére.

¹⁶⁵¹ Vele együtt állították vissza Demeter János, Balogh Edgár és poszthumusz Gaál Gábor párttagságát is, az elítélteket egyben rehabilitálták. Uo., 183.

Bányai oktatásügyi miniszterhelyettesi pályafutását sajátos kettősség jellemezte. Egyrészt, pályáivét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ez volt a legmagasabb pozíció amit valaha betöltött.¹⁶⁵² Másrészt kinevezésekor már a Securitate célkeresztjében volt, lojális múltja ellenére az egyre inkább nemzeti-kommunista színezetű román pártvezetés nem bízott meg benne. Bár az általa vezetett Nemzetiségi Oktatás Főigazgatósága¹⁶⁵³ iratait az eddigi kutatás során nem találtam meg, a hagyatékában fennmaradt iratok alapján az intézmény tevékenysége jóformán arra szorítkozott, hogy a magyar oktatási intézményhálózat elsorvasztása ellen próbált meg fellépni.¹⁶⁵⁴ Itt megemlíteném, hogy 1956–1959 között a román párt- és államvezetés nemzetiségpolitikájában egy sajátos hullámváltozás figyelhető meg: az 1956–1957 közötti időszakot még inkább az engedmények jellemezték, de ezzel párhuzamosan már koncepciók perke sokasága zajlott a magyarországi forradalommal való szimpátia-megmozdulások ürügyén. 1958-tól kezdődően azonban már nyílt represszió kezdődött, melynek következtében a romániai magyar iskolahálózat szenvedte le a legnagyobb veszteséget. Az egyre erősebbé váló román nemzetállami nyomás végül 1959-ben a Bányai által vezetett igazgatóság felszámolásához vezetett.

Bányai kinevezését 1956. november 24-én hagyta jóvá a Köznevelésügyi Minisztérium. Miron Constantinescu körülhatárolta az egyes miniszterhelyettesek feladatköreit.¹⁶⁵⁵ Bányaihoz a nemzetiségek oktatásának felügyelete, a külföldi oktatási

¹⁶⁵² Természetesen csak abban az esetben ha a teljes romániai politikai paletta keretében vizsgáljuk tevékenységét. Amennyiben pusztán a romániai magyar kisebbségi elit viszonylatában, megállapíthatjuk, hogy Bányainak nagyobb ráhatása volt a közösség mindennapi problémáira az MNSZ alelnökeként.

¹⁶⁵³ A román eredeti megnevezésének tükörfordítása. Vincze Gábor a Nemzetiségi Vezérigazgatóság kifejezést használja a Bányai által irányított intézmény leírására (Vincze: I.m. 2004. 23.). Nem pontosítja, hogy ezt a megnevezést honnan veszi, ugyanakkor véleményem szerint nem írja le megfelelően a román eredeti megnevezést.

¹⁶⁵⁴ A témát illetően különösképp gazdag volt a PIL-es anyag. Ugyanakkor az a tény, hogy az intézmény hiánytalan iratanyaga nem áll rendelkezésemre, megnehezíti egyes kérdések tisztázását, például, hogy kik voltak Bányai közvetlen munkatársai az adott időszakban. Murvai László közlése szerint Bányai egyik helyettese Debreczi Árpád volt. Ő később, az 1970-es években a Minisztérium kisebbségi alosztályát vezette. Murvai László személyes közlése 2021. április 6-án.

¹⁶⁵⁵ A Bányaiakkal együtt kinevezett miniszterhelyettesek Nicuță Constantin, Constantin Dinculescu és Nicolae Șipoș voltak. Constantin feladatköre a felsőoktatás felügyeletére, a társadalomtudományok, pedagógia, természettudományok, földrajz és orosz nyelv tanításának problémáira terjedt ki. Dinculescu a szak- és technikai iskolákkal, a *Rezervele de Muncă* folyóirat koordinálásával, valamint a matematika és fizika oktatással foglalkozott. Șipoș feladatkörébe tartozott az óvodák, elemi- és köznevelés felügyelete, valamint az ő felelőssége volt az Állami Könyvkiadó és a *Gazeta Învățământului* folyóirat tevékenységének koordinálása.

intézményekkel való kapcsolattartás,¹⁶⁵⁶ a Földrajz Intézet¹⁶⁵⁷ tevékenysége, a történelem és nyelvoktatás, valamint a bukaresti Grigore Antipa Múzeum¹⁶⁵⁸ tartozott.¹⁶⁵⁹

Kinevezését követően lényegében onnan folytatta a nemzetiségi oktatást illető tevékenységét, ahol 1952-ben miniszteri tanácsosként abbahagyta. Továbbra is az összes romániai nemzetiség oktatásügyével foglalkozott, a magyar tanügyi intézményhálózatot illető két legfontosabb probléma pedig továbbra is a magyar tankönyvellátás, és az új iskolák megnyitásának kérdése volt,¹⁶⁶⁰ de a Romániai Írószövetség kezdeményezte egy önálló magyar nyelvű könyvkiadó létrehozását is, amelyet Bányai is felkarolt.¹⁶⁶¹ Ez azonban nem valósult meg. Bányai – Szemlér Ferenctől, Robotos Imrétől és Ádám Ellától szerzett értesülései alapján – a könyvkiadó megalapítását a következő indokokkal vette le napirendről a pártvezetés: elégtelennek bizonyult a már meglévő kiadók kellő ellenőrzésére fordítható kapacitás, így egy újabb kiadó a fennálló helyzetet csak súlyosbítaná. Másrészt „tartalmi kérdések” miatt rendkívüli mértékben csökkent a magyarországi könyvbehozatal, sőt a magyar–román kulturális megállapodás felmondása is felmerült.¹⁶⁶² Emellett Bányai rendszeresen foglalkozott kulturális kérdésekkel¹⁶⁶³ és továbbra is

¹⁶⁵⁶ Ez magába foglalta egyrészt a Szovjetunióba küldött cserediákok körül felmerült problémák orvoslását, lásd: PIL, 923. fond F.6. Hogman Áron moszkvai cserediák hazatoloncolása lopás miatt (román nyelven). 1957. február 16. Floria Pețanca és Ion Necula moszkvai cserediákok hazatoloncolása nem megfelelő magatartás és – Necula esetében – irredenta kijelentések miatt. 1957. február 16. Másrészt Bányai időnként hivatalos, diplomáciai eseményekben is közreműködött. Így amikor Lengyelország külügyminisztere bejelentette, hogy romániai látogatása alkalmából a bukovinai lengyel iskolákat is felkeresné, Bányai egy részletes beadvánnyal fordult Miron Constantinescuhoz, melyben a lengyel tannyelvű oktatás problémáit taglalta. Uo., F.6. A lengyel külügyminiszter látogatásának szándéka a romániai lengyel iskolákban, Bányai folyamodványa a lengyel tannyelvű oktatás problémáinak ügyében (román nyelven). 1957. február 18.

¹⁶⁵⁷ Institutul de Cercetări Geografice. A Román Akadémia keretében működő intézet.

¹⁶⁵⁸ A Grigore Antipa Múzeumot 1834-ben alapították, 1944 után vette fel korábbi igazgatójának, dr. Grigore Antipának a nevét (Antipa 1944 márciusában hunyt el). Románia leghíresebb természettudományi múzeuma, amelynek gyűjteménye számos világszinten is ritka tételt tartalmaz.

¹⁶⁵⁹ PIL, 923. fond, F.5. Az oktatásügyi miniszter tanácsosainak szerep-körülhatárolása (román nyelven): 1956. november 24.

¹⁶⁶⁰ PIL, 923. fond. F.5. Az oktatásügyi Általános Igazgatóság válasza a nemzetiségi oktatási előterjesztésre. Aláíratlan megjegyzések és javaslatok a magyar iskolák helyzetének rendezése tárgyában (valószínűleg Bányai, két példányban, román nyelven). 1958. április 16. Táblázat a *Scînteia* részére: az 1953–1954-es tanévben működő nemzetiségi iskolák, diákok száma, az 1948–1953 között kiadott nemzetiségi tankönyvek száma (román nyelven). 1954 július. F.6. Beszámoló a „kisebbségi nemzetiségek” oktatási helyzetéről (román nyelven). 1956. július 5. Kisebbségek oktatása anyanyelven az általános iskolákban. Beszámoló és tervezet (román nyelven). 1958. április.

¹⁶⁶¹ PIL, 923. fond, F.5. Az Írószövetség állásfoglalása a magyar nyelvű könyvkiadás kapcsán. Vélemény egy magyar nyelvű könyvkiadó létesítése kapcsán. D.n.

¹⁶⁶² CSSZM BLH, M/2. 2. 2. Bányai jelentése az Írószövetség Kiadója megalakításának elmaradásával kapcsolatban. 1958. június 12. Az első teljesen magyar nyelvű könyvkiadóra 1970-ig kellett várni, ekkor hozták létre a Kriteriont.

¹⁶⁶³ Az 1959-es év folyamán például a temesvári Német Színház igazgatója, Franziska Schütt fordult hozzá. Schütt levelének oka a helyi pártvezetés fellépése volt, mellyel megnyírbálták a színház autonómiáját. Bányai valóban apellált Gheorghiu-Dejhez a színház ügyében. Bár az eredmény nem ismert, annak negatív elbírálására utalhat Dej részéről, hogy Franziska Schüttöt 1960-ban eltávolították a színházról. PIL, 923. fond, F.8. Franziska Schütt levele

tartotta a kapcsolatot a Bolyai Tudományegyetem tanáiraival, oktatásügyi miniszterhelyettesként pedig időnként bele is folyt az egyetem belső ügyeibe. Így például 1958. január 25-én Bányai is tagja volt annak a bizottságnak, mely Jakó Zsigmond professzori címének visszaadásáról döntött. Jakó a professzori címet „egészségtelen származása” miatt vesztette el még 1952-ben, az állásával együtt. 1954-ben visszavették az Egyetemre, de címét nem kapta vissza. Az erről folytatott 1958-as tárgyaláson Bányai és Constantin Daicoviciu szólaltak fel mellette. Daicoviciu kihangsúlyozta, hogy meglátása szerint igazságtalanság lenne megtagadni Jakótól a professzori címet, ugyanis kiváló szakembernek ismerte meg. Emellett kihangsúlyozta, hogy igazságos, szerény és viselkedéséből teljességgel hiányoznak a „nagybirtokos-feudális elemek”. Hasonlóképpen vélekedett Bányai is: *„Amikor az Egyetemre került, nem az örökségből élt, hanem egyedül teremtette meg anyagi feltételeit. A Bolyai Egyetemről a regionális pártszervezet vizsgálatát követően távolították el, mert egy nagybirtokos fia volt, majd mivel volt egy üres előadói poszt, visszavették előadó tanárnak. Ami a tudományos tevékenységét illeti, megállapítható, hogy az ő írásaiban is voltak nacionalista elemek. De amikor a hitlerista hatóságok elrendelték a kolozsvári levéltári anyag evakuálását, ő ezt az anyagot átmenekítette Marosvásárhelyre, ahol egy templom pincéiben rejtette el, így megmentve azt. [...] Elkötelezett ember, aki a fiatalság nevelésével foglalkozik.”*¹⁶⁶⁴ A Bizottság Jakó professzori címének visszaadását szavazattöbbséggel megszavazta.¹⁶⁶⁵

Bányait valószínűleg negatívan érintette, hogy együttműködése Miron Constantinescuval rövid ideig tartott. Ennek oka egy párton belüli hatalmi harc volt, melynek során az RMP Központi Vezetésének két tagja, Constantinescu és Iosif Chișinevski megkísérelték Gheorghiu-Dej megbuktatását. Dej az 1950-es évek közepére a hatalmára veszélyt jelentő csoportokat sorra felszámolta,¹⁶⁶⁶ így a Román Munkáspárt stabil vezetőjévé vált. Az 1957 júniusában tartott KV-gyűlésen Dej és közvetlen munkatársai lecsaptak a két KV-tagra. Azzal a váddal, hogy a pártot egy „liberális-revizionista anarchista” irányba próbálják elmozdítani, Constantinescut és Chișinevskit kizárták a párt központi vezetőségéből és „terepmunkára” küldték

Gheorghe Gheorghiu-Dejhez a temesvári német színház ügyében (román nyelven). 1959. január 7. Franziska Schütt magyar nyelvű levele Bányaihoz, melyben közbenjárását kéri a fenti ügyben. 1959. január 29.

¹⁶⁶⁴ PIL, 923. Fond, F.7. Jakó Zsigmond professzori címének megszerzéséről szóló döntés (román nyelven). Kelt: Kolozsvár, 1958. január 25.

¹⁶⁶⁵ 18:9 arányban.

¹⁶⁶⁶ A moszkovitákat, Luka Lászlót, Ana Paukert, Teohari Georgescut éppen Constantinescu és Chișinevski hathatós együttműködésével.

őket.¹⁶⁶⁷ A két politikus kizárása egy évekig tartó tisztogatási hullámot idézett elő a párton belül, melynek egyik legjelentősebb következménye a Nicolae Ceaușescu és Alexandru Drăghici nevével fémjelzett „keményvonalas” csoport felülkerekedése volt.¹⁶⁶⁸

Bányait Miron Constantinescu bukása ellenére sem távolították el azonnal, azonban a nemzetiségi kérdésben jártas Constantinescut a kevésbé megértő Athanasie Joja¹⁶⁶⁹ váltotta a Minisztérium élén. Kettejük kapcsolata már kevésbé volt gördülékeny, bár Bányai rendszeresen fordult beadványokkal feletteséhez, azokat rendszerint figyelmen kívül hagyták. Bányai először még az 1957-es év folyamán írt beadványt miniszterhelyettesként, ekkor még Miron Constantinescunak címezve azt. Ebben tételesen felsorolta, hogy a román tanügyi rendszer miként nehezíti meg a nemzetiségi tanulók számára a felsőfokú oktatásban való részvételt. Különösképp nehezményezte, hogy az egyetemi képzéseken kivették a magyar nyelvet, mint választható vizsgatantárgyat, emellett a Felsőoktatási Igazgatóság¹⁶⁷⁰ elutasította a magyar tannyelvű történelem oktatásra vonatkozó előterjesztést. Ezek helyett a nemzetiségi diákok számára is csak a következő vizsgatantárgyak voltak választhatóak: román nyelv, Románia történelme (román nyelven) és világtörténelem (szintén kizárólag román nyelven).¹⁶⁷¹ 1958-ban Bányai már egy, a teljes oktatási rendszert érintő beadvánnyal fordult Athanasie Joja miniszterhez, melyben pontokba szedte az általa azonosított főbb problémákat. Ebben előljáróban megállapította, hogy a nemzetiségi nyelvű oktatás helyzete nagy mértékben javult, de szükség lenne bizonyos sajátosságok figyelembevételére.¹⁶⁷² Bányai kitért rá, hogy a VIII.–X. osztályos magyar anyanyelvi oktatás túlterhelt, túl sok az idegen kifejezés, amit meg kell tanulniuk a diákoknak. Ugyanúgy túlterhelt a német irodalomelmélet. Bányai kitért rá, hogy ez valójában a tantárgy román megfelelőjének a német nyelvű adaptációja, és még az eredeti román irodalomelmélet is túlterhelt. Bányai szerint a tanügyben felmerült a kérdés, hogy a nemzetiségeknek egyáltalán fontos-e irodalomtörténetet tanulni általánosságban, külön tantárgyként, vagy elég lenne ha csak a

¹⁶⁶⁷ Tismăneanu, Vladimir: I.m. 111.

¹⁶⁶⁸ Bottoni, Stefano: I.m. 47.

¹⁶⁶⁹ Athanasie Joja (1904–1972) Bukarestben született, 1935 óta volt a KRP tagja. A Bukaresti Egyetem filozófia tanára volt, majd 1947 után a Külügyminisztériumban töltött be különböző pozíciókat. 1955-ben a Román Akadémia tagjává választotta, 1957-től oktatásügyi miniszter lett.

¹⁶⁷⁰ Direcția Generală pentru Învățământul Superior.

¹⁶⁷¹ PIL, 923. fond. F.6. Notă în legătură cu unele probleme de învățământ superior privind naționalitățile conlocuitoare.

¹⁶⁷² Itt példának kitért rá, hogy a szerb nyelvtant a román nyelvtan egyszerű fordításával tanítják, amely értelmetlen és kontraproduktív (a román nyelvben nincs deklináció, mely állítólag a szerb nyelv sajátossága).

regionális irodalmat veszik át (azaz az erdélyi kötődésű írókat 1920 után.). Bányai leszögezte, hogy elképzelhetetlen lenne magyar irodalmat tanítani a klasszikus írók és költők, Petőfi Sándor, Arany János, Ady Endre és József Attila nélkül, attól függetlenül, hogy nem volt erdélyi kötődésük.¹⁶⁷³ Ennek alátámasztására idézte Nagy István egy beszédét, mely a Romániai Írószövetség 1956-os Kongresszusán hangzott el: „*Hazánk magyar irodalma azokat a haladó hagyományokat folytatja, amelyeket a klasszikus magyar irodalom nagy íróitól és költőitől örökölt.*”¹⁶⁷⁴ Bányai a maga részéről hozzátette a többi nemzetiség irodalomtörténete kapcsán, hogy: „*Goethe, Heine, Schiller, Ana Seghers nélkül lehet német irodalmat oktatni? Hát Taras Sevcsenko, Ivan Franco és Alexej Korneicsuk nélkül ukránt?*”¹⁶⁷⁵

Bányai nehezményezte, hogy a még 1952-ben *Istoricul Școliiilor* címmel beterjesztett referátumát azóta sem vették figyelembe, holott az egy részletes és kiterjedt elemzést nyújtott az egyes nemzetiségek oktatásügyének állapotáról. A Közoktatásügyi Minisztérium olyan tanterveket dolgozott ki, mely nem vette figyelembe az adott nyelvek és irodalmak sajátosságait. A kisebb nemzetiségek tankönyvproblémáit azóta sem oldották meg, sőt még az államnyelv tanítását is megnehezíti, hogy nincsenek az adott nyelvekre lefordított román szótárak, a kisebbségi tanszemélyzet számára sem áll rendelkezésre anyanyelvű tansegédlet.¹⁶⁷⁶ További probléma volt Bányai szerint a nemzetiségi nyelvet nem beszélő tanfelügyelők kinevezése az egyes rajonokba. Itt kiemelte, hogy például a nagyváradi, nagybányai, kolozsvári és temesvári rajonokba olyan tanfelügyelőket neveztek ki, akik beszéltek a magyar nyelvet, de a központi rendelkezés értelmében a nemzetiségi oktatás mellett a teljes rajont érintő kérdésekért kellett felelniük. Ez Bányai szerint ahhoz vezetett, hogy a nemzetiségi oktatást érintő problémákat csak másodrangúnak tekintették.¹⁶⁷⁷ Negatívabb példák is felmerültek: a magyar többségű Nagyszalontára, ahol 13 magyar tanintézmény működött, egyetlen magyarul beszélő tanfelügyelőt sem neveztek ki. Ezenkívül Bányai még kitért Feketealom, Szamosújvár és Rădăuți rajonokra, ahol egyáltalán nem volt olyan tanfelügyelő aki felügyelte volna a nemzetiségi oktatást.¹⁶⁷⁸

¹⁶⁷³ Bár ez Arany és Ady esetében nem feltétlenül állja meg a helyét, ugyanis mindketten jelenleg Romániához tartozó településeken születtek, Ady pedig éveken keresztül Nagyváradon élt és alkotott.

¹⁶⁷⁴ PIL, 923. fond, F.5. Răspuns la observațiile făcute de Direcția generală a învățământului de cultură generală la materialul elaborat pentru rezolvarea unor probleme ridicate de învățământul cu limba de predare a naționalităților conlocuitoare. 1958.

¹⁶⁷⁵ Uo.

¹⁶⁷⁶ Uo., 5.

¹⁶⁷⁷ „*Ha jut rá idő.*”

¹⁶⁷⁸ Uo., 6. Feketealom rajonban jelentős német, Szamosújvár rajonban magyar, Rădăuți rajonban ukrán kisebbség élt.

A Bányai által közölt adatok szerint egyes tartományokban nem hogy nem sikerült csökkenteni az analfabetizmus arányát, hanem még nőtt a korábbi időszakokhoz képest. Különösen súlyosnak ítélte meg a helyzetet Constanța tartományban, ahol az 1956–1957-es tanévben a török és tatár gyermekek 20%-a iskolázatlan maradt.¹⁶⁷⁹ Temes tartományban ugyanebben a tanévben 25 szerb gyermeket nem irattak iskolába, Nagybánya tartományban, Felsővisó rajonban 97 ukrán gyermek maradt oktatás nélkül,¹⁶⁸⁰ Máramarossziget rajonban pedig 15.¹⁶⁸¹ Bányai előterjesztésében ismét kitért a moldvai csángó oktatás problémáira is. Mikor 1956-ban kinevezték miniszterhelyettesé, Bákó tartományban már csak Gyimesbükkön és Lészpeden voltak magyar iskolák. Bányai előterjesztésében ezért egyrészt a Római Katolikus Egyházat, és ezen keresztül a Vatikánt vádolta meg, kihangsúlyozva, hogy moldvai papok a csángók elrománosítására törekedtek.¹⁶⁸² Az 1957–1958-as tanévben Bányai közreműködésével öt moldvai falu¹⁶⁸³ iskoláiban vezették be ismét a magyar tannyelvet, és 5.–7. osztályos szekciót alapítottak Bákóban, egy helyi iskola keretében. Bányai kitért rá, hogy a helyi lakosság folyamodványt írt a magyar oktatásért Lilijecsben és Ferdinándújfaluban is, de a helyi román tanítók zsarolására és lebeszélésére ezt visszavonták.¹⁶⁸⁴ A moldvai magyar iskolák azonban rövidéletűnek bizonyultak: mikor 1959-ben Bányait felmentették pozíciójából, az utolsó magyar iskolákat is azonnal felszámolták.¹⁶⁸⁵ Sajátos, hogy Bányai szerint a moldvai csángó iskolákhoz hasonló utat jártak be

¹⁶⁷⁹ Jellemző, hogy ennek ellenére a nyilvánosság előtt csak dicsérte a román oktatási rendszert. Így amikor egy román újságíró a török és tatár nyelvű oktatás állapotáról kérdezte, Bányai azt válaszolta, hogy „*az oktatási reform óta korábban elképzelhetetlen fejlődés volt tapasztalható.*” PIL, 923. fond, F.6. Interviu cu tovarășul Ladislau Banyai, directorul general al Direcției Generale a Învățământului și Culturii Naționalităților Conlocuitoare.

¹⁶⁸⁰ Ebből 75 egyetlen faluból, Havasmezőről.

¹⁶⁸¹ Mindannyian Felsőróna községből.

¹⁶⁸² Ha az ideológiai érvrendszerrel eltekintünk, érdekes adatokhoz juthatunk. Bányai négy faluból (Trunk, Klézse, Tatrosvásár és Gyoszény) közölt konkrét példákat, ahol a helyi római katolikus plébános propagandájának köszönhetően a csángó szülők nem iratták magyar iskolába gyerekeiket. Ugyanakkor értelemszerűen elhallgatta, hogy a magyar iskolák felszámolásához a helyi és központi pártvezetés legalább hallgatólagos hozzájárulására is szükség volt.

¹⁶⁸³ Szőlőhegy, Bahána, Pusztina, Magyarfalu, Külsőrekecsin.

¹⁶⁸⁴ PIL, 923. fond, F.5. Răspuns la observațiile făcute de Direcția generală a învățământului de cultura generală la materialul elaborat pentru rezolvarea unor probleme ridicate de învățământul cu limba de predare a naționalităților conlocuitoare. 1958. 8. Vincze Gábor adatai szerint a rövid életű bákói magyar nyelvű oktatás a helyi pedagógiai iskola keretében működött, vezetője Albu Zsigmond volt. Vincze, I.m. 23.

¹⁶⁸⁵ Vincze Gábor: I.m. 2004. 39. A felszámolás Bákó tartomány összes településének magyar iskoláit érintette, beleértve a Csík megyétől 1950-ben átcsatolt Gyimesbükköt és Kosteleteket is, ahol a lakosság nem moldvai, hanem gyimesi csángó. Gyimesbükkön a magyar tannyelvű oktatás csak 1990-től indult újjá.

a bukovinai ukrán iskolák is. Példák sokaságát hozta fel az ukrán tannyelvű oktatás ellehetetlenítésére, kérve a problémák orvoslását.¹⁶⁸⁶

Bár beadványaiban folyamatosan tematizálta a nemzetiségi oktatás hiányosságait, hivatalos megnyilvánulásai továbbra is a hivatalos diskurzussal összhangban történtek. A Román Népköztársaság kikiáltásának 10. évfordulója alkalmából például Bányai is beszédet tartott *Nemzetiségek évtizede* címmel. Ebben a szocializmus eredményeit méltatta, kihangsúlyozva, hogy az együttélő nemzetiségek még soha nem élveztek ennyire kiterjedt jogokat, mint az RKP, majd RMP uralma alatt.¹⁶⁸⁷ Ugyanebben az évben (és valószínűleg ugyanebből az alkalomból) cikke jelent meg a *Korunk* 1957. decemberi számában. Ebben Bányai mindenekelőtt kihangsúlyozta, hogy a Román Népköztársaság minden nemzetiség számára „széles lehetőséget” biztosít az anyanyelvi oktatásra. Ez az ország számára kiemelten fontos is, ugyanis a „szocializmus építéséhez” képzett szakemberekre van szükség. Cikkének egy kiemelten érdekes eleme, amelyben a nemzetiségi kérdésről referált: „*A nagy és kis népek, a nemzetek és a nemzeti kisebbségek s kiváltképpen a társadalmi-kulturális fejlődésük szempontjából elmaradt nemzeti csoportok számára a szocializmus a tartalmában szocialista, formájában nemzeti kultúra felvirágzását jelenti. Országunkban ez konkrétan egyaránt vonatkozik kulturális életünk közös, általános érvényű szocialista elemeire, valamint a román nép és az egyes nemzetiségek sajátos kulturális formáira.*”¹⁶⁸⁸ Bányainak ezt a megállapítását célszerű összevetni az 1930-ban az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain megjelent „Kisebbség és nyelv” című cikkével. Akkori megállapításaival ellentétben a szocializmus eszmerendszerében gondolkodó Bányai számára az anyanyelvi oktatás lehetősége még mindig kiemelkedő fontosságú volt, de a nemzeti kultúra átadását már felülírta a „haladó hagyományok” átadása. Emellett a nemzetiségi diákok számára is elsősorban a román kultúra és csak másodsorban a nemzetiségi kultúra átadását tartotta

¹⁶⁸⁶ PIL, 923. fond, F.5. Răspuns la observațiile făcute de Direcția generală a învățământului de cultură generală la materialul elaborat pentru rezolvarea unor probleme ridicate de învățământul cu limba de predare a naționalităților conlocuitoare. 1958. 9. Dărmănești-Gară 64 gyerekből csak 51-et irattak be ukrán iskolákba, a többiek szüleit a román iskola igazgatója rávette, hogy az ő iskolájába írassák be. Ukrán tanító helyett az ukrán iskolába is román neveztek ki, aki a volt jegyző rokona volt. Ipoteștien három legény elverte a helyi pártszervezet titkárát amiért közreműködött az ukrán iskola felállításában, majd kényszerítették, hogy aláírjon egy petíciót, mely az ukrán iskola román tannyelvűvé alakítását indítványozta. Az igazi ok Bányai szerint az volt, hogy a helyi ortodox pap feleségének tanítónői poszt kellett, hogy ne helyezhessék el más faluba.

¹⁶⁸⁷ PIL, 923. fond, F.5. Propaganda beszéd vázlata a Román Népköztársaság kikiáltásának 10. évfordulója kapcsán (román nyelven). 1957. december 30.

¹⁶⁸⁸ Bányai László: A nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatása. *Korunk*, 1957/12. 1.

kívánatosnak. Mind történészként, mind tudománypolitikusként ez a „román–magyar közös múlt” hangsúlyozásában csapódott le nála.

Cikkének további részében egy általános történeti áttekintést nyújtott a nemzetiségi oktatásról az Osztrák-Magyar Monarchia időszakától a Román Népköztársaságig. Ezt természetesen a „reakciós” elnyomástól a nemzetiségi jogok kiteljesedéséhez vezető útként vázolta fel.¹⁶⁸⁹ Ezt követően ismertette az 1948-as tanügyi reform óta elért eredményeket. A Bányai által közölt adatok közül kiemelendő a nemzetiségi iskolahálózat fejlődéséről közzétett statisztikája. E szerint az 1951–1952-es tanévben (Bányai tanácsadói időszaka) összesen 3337 állami iskola és óvoda működött az ország 15 nemzetiségének nyelvén. Az 1956–1957-es tanévben a „a nemzetiségek anyanyelvén működő iskolák gazdag hálózata” 1158 óvodát és 2376 általános iskolát ölelt fe, melyek 13 575 nemzetiségi oktatót foglalkoztattak. Óvodába összesen 55 903 nemzetiségi gyermek járt, míg általános iskolába 208 954. Bányai még hozzátette, hogy ugyanebben a tanévben összesen 87 magyar és 14 német tannyelvű szakmai és műszaki iskola volt, összesen 7370 növendékkel. Ezt egészítette ki a Bolyai Tudományegyetem Kolozsvárt, az Orvostudományi és Gyógyszerészeti Egyetem és a Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola Marosvásárhelyen, továbbá szintén Kolozsváron az Agrártudományi Intézet, a Ion Andreescu Képzőművészeti Intézet és a Gheorghe Dima Zeneművészeti Intézet keretében egy-egy magyar tannyelvű kar, vagy tagozat. A magyar tannyelvű főiskolákon az 1956–1957-es egyetemi évben 2692 hallgató volt. A Bolyai Tudományegyetem keretében látogatási kötelezettség nélküli tagozatok is működnek, amelyeken további 550 diák tanult. A különféle román tannyelvű egyetemek és főiskolák hallgatói közül mintegy 2500 az „együttlakó nemzetiségek” soraiból került ki, közöttük 1320 német, 900 magyar, 64 szerb, 42 ukrán.¹⁶⁹⁰ Ezt követően felvázolta az általa vezetett „Főigazgatóság” feladatait: *„Az oktatás területén a főigazgatóság a minisztérium többi szervével együttműködésben a következő kérdésekkel foglalkozik: a beiskolázási tervek kidolgozása és végrehajtásának biztosítása, az iskolahálózat fejlesztése és a tanintézetek profiljának megjavítása, az oktatás megszervezése, irányítása és ellenőrzése a nemzetiségek anyanyelvén működő iskolákban, valamint megfelelő tanügyi szakemberek és az iskolák jó ellátásának biztosítása. A főigazgatóság a helyi néptanácsokkal együttműködésben a terepen*

¹⁶⁸⁹ Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy az ideológiai elemek mellett elemzését részletes statisztikákra építette fel, így habár a cikk propaganda-szemponctokat is teljesített, a megírása előtt Bányai részletes adatgyűjtést végzett.

¹⁶⁹⁰ Uo.

irányítja és ellenőrzi az együttlakó nemzetiségek iskoláinak tevékenységét, különös tekintettel ezeknek az iskoláknak a sajátos problémáira. A főigazgatóság segítséget nyújt az Oktatásügyi és Művelődésügyi Minisztérium többi főigazgatóságainak, a Pedagógiai Tudományos Intézetnek és a Tankönyvkiadónak a tantervek és tanmenetek, a tankönyvek és módszertani könyvek összeállításában, valamint a nemzetiségi iskolák számára szükséges oktatási anyag kidolgozásában.”¹⁶⁹¹ Az elért eredmények kapcsán – nagy általánosságban – a következőket emelte ki: új magyar általános- és középiskolák megnyitása, ezek közül név szerint egyet emelt ki, a kolozsvári Herbák János munkásnegyed¹⁶⁹² iskoláját. Két magyar tanítóképző létesítését Székelyudvarhelyt és Nagyenyeden, a német tannyelvű iskolákban 40 új tanítói posztot töltettek be, valamint új német tannyelvű középiskolát nyitottak Nagydisznódon és Temesváron. Ezenkívül három új tatár óvoda létesült, a bihari szlovák kisebbség számára pedig egy új általános iskola. Az általános iskolák védelmében a Közoktatásügyi Minisztérium lehetővé tette az 1957–1958-as tanévtől,¹⁶⁹³ hogy amennyiben az V. osztályba legalább 15, a VI. és VII. osztályba 10–10 tanuló jelentkezik, nem zárják be azokat. Elrendelték, hogy a középiskolák, tanítóképzők és szakmai iskolák felvételi vizsgáin az együttlakó nemzetiségekhez tartozó jelentkezőket anyanyelvükön vizsgáztassák, román nyelvből és irodalomból pedig az általuk végzett iskola tananyaga alapján. A román tannyelvű hétéves iskolák jó részében az együttlakó nemzetiségekhez tartozó tanulók, mint tantárgyat, anyanyelvüket is tanulhatták. Ezenkívül jobbára a román nyelv, az anyanyelv, valamint a nemzetiségi irodalmi tanítását illetően értek el módszertani változásokat. Bányai külön eredményként értékelte, hogy a magyar és német nyelvű irodalmi szöveggyűjtemények mellett szerb, orosz és ukrán nyelvű irodalmi szöveggyűjteményeket is sikerült megjelentetni. Ezenkívül az 1957–1958-as tanévtől a pedagógusok számára lehetővé tették, hogy a magyar és német nyelv mellett szerb, ukrán, orosz, tatár, török és szlovák nyelvtanfolyamokat végezhesenek. Ugyancsak ebben a tanévben a bukaresti C.I. Parhon Egyetemen magyar nyelv- és irodalom szak létesült, míg Temesváron a Pedagógiai Főiskolán német- és szerb nyelv- és irodalom szak.¹⁶⁹⁴ Az elért eredmények felsorolását követően azonban egy óvatos kritikát is megfogalmazott az oktatásügyi rendszerrel szemben: „Az együttlakó nemzetiségek oktatásában elért vívmányok s számos hiba közelmúltbeli orvoslása ellenére kétségtelen, hogy még sok tennivalónk van ezen a téren az életből

¹⁶⁹¹ Uo.

¹⁶⁹² A Dermata gyár környéke, románul Clujana. Jelenleg a Bulgária negyed része.

¹⁶⁹³ A dátum alapján ez még valószínűleg Miron Constantinescu érdeme.

¹⁶⁹⁴ Uo.

adódó napi kérdések megoldásán kívül is. Így például az általános iskolák és a szakmai iskolák hálózata egyes helyi szervek helytelen tájékozódása vagy gondatlansága miatt, vagy a szakmai iskolák esetében egyes központi szervek hibájából, nem felel meg mindenütt az együttlakó nemzetiségek szükségleteinek. Megkülönböztetett figyelmet kell fordítanunk azokra a nemzetiségekre, amelyekben a legmélyebb nyomokat hagyta a tőkés-földesúri rendszer nemzeti elnyomó politikája, ilyenek például az ukránok, oroszok, tatárok, moldvai csángók. Ezeknél a nemzetiségeknél az általános műveltség fejlesztésével kapcsolatban élesen vetődik fel saját kulturális dolgozók képzésének feladata.”¹⁶⁹⁵ Ezt követően felsorolta, hogy a nemzetiségi iskolák egy része nem rendelkezik megfelelő felszereltséggel, több gondot kell fordítani a nemzetiségi oktatók képzésére, a hiányzó tankönyvek pótlására és a meglévők javítására, valamint általánosságban egyszerűsíteni kellene a tantervet és a tankönyvek anyagait is. Egy érdekes megállapítása a román nyelvtanítás kapcsán: „A román nyelv tanításánál nagyobb figyelmet kell fordítani a társalgásra, a mindennapi beszélgetéshez szükséges szókincsre, valamint a tanulók nyelvismeretének megfelelő szövegek elemzésére.”¹⁶⁹⁶ Cikkének zárásaként végül Bányai annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a Párt segítségével további fejlődésre lehet számítani: „Pártunk és kormányunk marxi–lenini nemzeti politikájának érvényesülése az oktatásügy terén fontos tényezője az együttlakó nemzetiségekhez tartozó dolgozók kulturális előrehaladásának, a román néppel való testvériségük, a közös szocialista haza és a népek közötti bizalom szüntelen erősítésének.”¹⁶⁹⁷

A Bányai által rajzolt pozitív képet azonban némileg árnyallják Banner Zoltán¹⁶⁹⁸ állításai. 1955–1957 között a Bolyain volt tanársegéd, majd amikor Bányai közoktatásügyi miniszterhelyettes lett, ő is a minisztériumba került. Banner szerint a Bányai alatt működő intézménynek volt egy tanügyi és egy kulturális részlege, őt személyesen Bányai javaslatára nevezték ki a kulturális részlegre. Úgy tekintett az új állásásra, mint egy lehetőségre a romániai magyarság ügyeire, ahol lehetséges hatást gyakorolni: „Tudniillik én azt már ’57-ben Kolozsváron észrevettem, hogy a dolgok nem úgy állnak, ahogy én a marxizmus órákon tanultam, s hogy nekünk

¹⁶⁹⁵ Uo.

¹⁶⁹⁶ Uo., Ezzel gyakorlatilag arra utalt, hogy a nemzetiségi diákok számára a román idegennyelv, és e szerint kellene tanítani.

¹⁶⁹⁷ Uo.

¹⁶⁹⁸ Banner Zoltán (1932 –) Szatmárnémetiben született, a Bolyai Egyetemen szerzett történelemszakos diplomát. 1955–1957 között ugyanott volt tanársegéd, majd az Oktatásügyi Minisztérium alkalmazottja lett, de innen alig egy év után felmondott. 1958–1987 között az *Utunk* művészeti rovatát vezette. 1988-ban Magyarországra disszidált, ahol Békéscsabán telepedett le, itt volt muzeológus, majd tanár nyugdíjazásáig.

rengeteg veszteni valónk van itt a magyar kultúrát illetően. Elmegyek a minisztériumba inspektornak — gondoltam -, ahol az lesz a dolgom, hogy az erdélyi magyar kultúrára vigyázzak.”¹⁶⁹⁹ Visszaemlékezése szerint folyamatosan tematizálta a magyarságot ért sérelmeket (amelyek Bányai cikkéből hiányzanak): Petrozsényben megszüntették a helyi iskola magyar szekcióját, Banner a helyszínen informálódott és kérte a magyar tagozat visszaállítását. Petrillán a szakszervezeti könyvtárból kiselejtezték a magyar könyveket, melyet szintén orvosolni próbált, de eredménytelenül. Állítása szerint tevékenysége szemet szúrt a felsőbb vezetésnek: „Egyszer csak jön az államtitkárság titkárnője: Banner elvtárs, mit csinált, jöjjön, hívatja Bányai elvtárs. Aki ezzel fogadott: Mit gondol maga, Banner elvtárs, azért hívtuk ide, hogy követelőző jelentéseket írjon? Mi nekünk itt az a feladatunk, hogy a szocialista kultúrát támogassuk...”¹⁷⁰⁰ A sorozatos sikertelenséget megelégtelve felmondott és megpróbált visszatérni a Bolyai Egyetemre, de tudomása szerint Bányai „letelefonált”, hogy ne vegyék vissza, így kapott végül állást az Utunknál és oktatásügyi pályája véget ért.¹⁷⁰¹

Az 1956. július 30-án megjelent 1380. számú rendelet lényegében már megkezdte a magyar oktatási intézményhálózat korlátozását. Ennek egy eleme volt, hogy azokban a vegyes lakosságú településeken ahol önálló nemzetiségi és magyar tannyelvű iskola is volt, összevonták azokat, míg ott, ahol csak nemzetiségi tannyelvű tanügyi intézmény volt, román tagozatot is felállítottak. A folyamat természetesen elsősorban a Magyar Autonóm Tartományon kívül eső területeken volt erős. Ez elsősorban a nemzetiségi tannyelvű elemi iskolák drasztikus csökkenését eredményezte.¹⁷⁰² Ez a folyamat Bányai 1959-es bukása után erősödött fel, mely az 1960-as évek elejére azt eredményezte, hogy sem Hunyad, sem a népes magyarsággal rendelkező Bihar tartományokban nem volt egyetlen önálló magyar nyelvű középiskola sem.¹⁷⁰³ 1960-ban bezárták például a felsővisói német tannyelvű gimnáziumot is, Máramarosszigeten ugyan nem számolták fel teljesen a nemzetiségi oktatást, de egy határozattal egyesítették a nemzetiségi iskolákat a román tanintézménnyel. Így jött létre a Filimon Sârbu román-magyar-ukrán vegyes líceum.¹⁷⁰⁴

¹⁶⁹⁹ Aniszi Kálmán: Szolgálni egy nemes ügyet – ez a legszebb (Interjú a 80 éves Banner Zoltánnal). *Kapu*, 2012/6-7. 72-73.

¹⁷⁰⁰ Uo.

¹⁷⁰¹ Uo., 73.

¹⁷⁰² Vincze Gábor: I.m. 1999. 201-202. A folyamatot a „tagozatosítás” megnevezéssel írták le.

¹⁷⁰³ Uo., 205.

¹⁷⁰⁴ Jakubinyi György: *Magnificat! Adalékok egy önéletrajzhoz*. Verbum Kiadó, Kolozsvár, 2021. 19. Az iskolában 1960-ban hét román, két magyar és egy ukrán tannyelvű osztály volt.

Bányai számára a miniszterhelyettesi pozíció és a fővárosba költözés azt is eredményezte, hogy rendszeres kapcsolatban állt a felső pártvezetéssel, sőt időnként magával Gheorghiu-Dejjel is egy társaságban mozgott. Ezzel kapcsolatban Bányai idősebbik fia őrzött meg egy érdekes epizódot. 1958-ban a kolozsvári Magyar Opera társulata Bukarestben adta elő a Bánk bánt. Az előadáson Gheorghiu-Dej is jelen volt, és Bányai volt felkérve fordítónak. Előadás közben Dej feldühödött mikor a színpadon megjelent a kettős kereszt. Bányai a helyzetet – és a társulat tagjait – mentendő nagy nehézségek árán kimagyarázta, hogy az „nem is vallásos szimbólum ebben a középkori keretben.”¹⁷⁰⁵ Bányai mindkét fia arról számolt be, hogy a család életét a Securitatetől és a Párt megtorlógépezetétől való állandó rettegés jellemezte. Bányai Péter szerint apja az 1958–1959-es tisztogatási hullám idején ahányszor pártgyűlésre ment, mindig hosszan búcsúzkodott családjától, ugyanis nem tudhatta hazatér-e onnan. „*Bukaresti házunktól pár méterre öltönyös-nyakkendőös „fiúk” álldogáltak, aminek eredményeképpen barátaink és ismerőseink kezdtek elmaradozni a házunktól.*”¹⁷⁰⁶ Az ekkor már felnőtt ifj. Bányai László szerint szülei fokozatosan átvették azt a gyakorlatot, hogy fiaik jelenlétében franciául beszéltek meg egyes politikai kérdéseket, hogy ne érthessék miről van szó. Bányai szerint „ez akkoriban ajánlatos is volt.”¹⁷⁰⁷ Ifj. Bányai László szerint házkutatást is tartottak náluk, ugyanis – mikor 1990 után kikérte saját megfigyelési dossziéját – talált egy iratot, melyben leírták íróasztalának teljes tartalmát. Véleménye szerint ekkor tűnhetett el néhány berendezési kellék is a szobájából: „*Leírták az íróasztalom fiókjának tartalmát. Így aztán rájöttem, hogy hogyan is tűnhetett el az a kis fából faragott Buddha szobor, melyet Franciaországban kaptam ajándékba. Az aljában volt egy ólom töltés a stabilitás miatt és ezt gyanúsnak találhatták. Szintén akkor tűnt el egy kazetta a Pesti szilveszteri kabaré felvételével.*”¹⁷⁰⁸

A két Bányai fiú már 1949-től egy, a politikai elit számára fenntartott iskolába járt, ahol – László szerint – kiemelt figyelmet fordítottak az orosz nyelvtanításra. Visszaemlékezése szerint itt tanult meg oroszul, és itt ismerkedett meg a klasszikus orosz kultúrával is.¹⁷⁰⁹ Ifjabbik Bányai László 1956-ban a leningrádi egyetem fizika karára iratkozott be, de Bányai Péter még kiskorú volt, így több mindent megőrzött a pártvezetőkkel való találkozásokról: „*A Központi Bizottság*

¹⁷⁰⁵ Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 23-án.

¹⁷⁰⁶ Bányai Péter: I.m. 24.

¹⁷⁰⁷ Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 23-án.

¹⁷⁰⁸ Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 23-án.

¹⁷⁰⁹ *Ladislau Bányai: Profile in motion. A volume dedicated to the celebration of his 80th birthday.* (Editor: Victor Bârsan). Editura Horia Hulubei, Bukarest–Măgurele, 2018. 11–12.

közelében laktunk, így hát gyakran megesett, hogy a politbüro tagjai esténként a mi utcánkon is átsétáltak — diszkrét őrizettel, természetesen.”¹⁷¹⁰ Péter visszaemlékezéseinek kiemelten érdekes eleme, melyben beszámolt róla, hogy a belső pártviszonyokban nagyon jártas apja minden ilyen találkozásról kisebb elemzést tartott utólag. Péter szerint: *„Eleinte úgy tűnt: kommentárjai, elemzései nem egyebek, mint szőrszálhasogatások, később azonban magam is rádöbbentem, hogy voltaképpen igazi „politikai helyzetelemzés” volt mindahány. Az elvtársak minden egyes apró, számomra érzékelhetetlen gesztusából messzemenő következtetéseket vont le. Főleg ami a saját pozícióját illette a hierarchiában.”*¹⁷¹¹ Így például Bányai képes volt messzemenő következtetéseket levonni abból, hogy az adott politikai szereplők mosolyogva köszönnek neki az úton vagy hűvösebben viszonyulnak hozzá.¹⁷¹² Bányai Péter számára ez az élmény egész további életére hatással volt, ez is hozzájárult, hogy hangsúlyos antikommunistává vált: *„Ösztönösen kezdtem rájönni arra, hogy az emberiség történetének egyik leghierarchikusabb közösségében, a pártállami nómenklatúrában élek, ahol a gesztusrendszer, a rituálék már-már a tökéletességet súrolják. Azaz, ebből a világból hiányzik a pusztán emberi tartalmat hordozó gesztus, a politikai töltet nélküli, egyszerű rokon- vagy ellenszenv. Ez a feszült hangulat döbbsített rá a kérdésre: mi van ezzel az örült világgal? Elkezdtem olvasni. Faltam a könyveket, mindent, ami a rendszerről szólt. Kezdetben az alapítókát, majd a revizionistákat és végül a tagadókat tanulmányoztam, Lenint, Sztálint, Trockijt, aztán Dzsilaszt, Orwellt, később Szolzsenyicint, Zaharovot, végül 1956 és 1968 dokumentumait.”*¹⁷¹³

Kétségtelen, hogy Bányai ekkor már a román állambiztonsági szervek célkeresztjében volt. Ezt támasztja alá idősebbik fiának konfliktusa is a román hatóságokkal. Ifj. Bányai László 1956-ban iratkozott be a leningrádi egyetem fizika karára. Elmondása szerint a Szovjetunióval való megismerkedése némileg csalódást okozott számára.¹⁷¹⁴ Megállapítása szerint a tanszemélyzet képzettsége is rengeteg kívánnivalót hagyott maga után. Az egyetemen töltött időszaka alatt kapcsolatba került egy román nyelvű egyetemi újsággal, melyet Spiru Chintilă szerkesztett, itt Bányai karikatúrákat tett közzé, jobbára propagandisztikus tematikákkal. Az 1956

¹⁷¹⁰ Bányai Péter: I.m. 24.

¹⁷¹¹ Uo.

¹⁷¹² „Más találkozások; számomra ugyanolyanoknak tûntek, mint a többi. Apám viszont komoran jegyezte meg: „ma hűvösebben viselkedtek az elvtársak, egyik sem nézett a szemembe”. Rövidesen számos jelentős személyiséget kitiüntetnek — mondta —, ő azonban csak valami másodrangú elismerésben részesül majd. És így lett.” Uo., 25.

¹⁷¹³ Uo., 14.

¹⁷¹⁴ Első gondolata az volt, hogy: „nekünk is ezt kellene felépítenünk?!”

októberi magyarországi események azonban Leningrádban sem maradtak visszhangtalanok. Bányai visszaemlékezése szerint a forradalom eseményei alatt rendszeresen hallgatták a Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangja adásait, betiltott versek spontán olvasását tartották Majakovszki szobránál, román filozófus hallgatók pedig egy rögtözött gyűlést tartottak, ahol több demokráciát kértek országuk számára.¹⁷¹⁵ Ehhez kapcsolódott, hogy Bányai a román egyetemi újságban karikatúrát tett közzé, melyben Rákosi Mátyást és az 1956 előtti magyar vezetést kritizálta, ehhez barátja, Fischer István¹⁷¹⁶ lefordított egy beszédet, mely Rajk László újratemetésén hangzott el.¹⁷¹⁷ Az 1956-os eseményeket követően Bukarestből egy bizottság utazott ki a romániai diákok viselkedésének átvizsgálására. Ez a bizottság Bányai és Fischer magatartását is problémásnak ítélte meg, így mindkettejüket 1957 márciusában hazatoloncolták.

Ifj. Bányai László ügye azonban ezzel nem ért véget. A Securitate vizsgálatot indított ellenük, létrehozva a „Fischer–Bányai deviacionista” klikket. Bányait kihallgatásai során részben a forradalomról alkotott véleményéről faggatták, de azt is megpróbálták rábizonyítani, hogy apja magyar nacionalistának nevelte. Mikor Bányai ezt tagadta, visszaemlékezése szerint a kihallgatást vezető Securitate tiszt felvetette: „*de mi van akkor, ha tudat alatt...?*”¹⁷¹⁸ Végül egyikük ellen sem emeltek vádat, de nem folytathatták egyetemi tanulmányaikat. Bányai egy éven keresztül esztergályosként dolgozott. Érdekes eleme visszaemlékezésének, melyben beszámolt róla, hogy szülei miként viszonyultak a Szovjetunióból való eltávolításához és az ellene indított vizsgálathoz. Bányai szerint édesanyja elítélte magatartását, azzal érvelve, hogy apját nehéz helyzetbe hozhatja, édesapja azonban a legkevésbé sem neheztelt rá, sőt burkoltan még egyet is

¹⁷¹⁵ Uo., 15.

¹⁷¹⁶ Fischer István (1936–2014) Kolozsváron született, a Szovjetunióból való 1956-os eltávolítását követően évekig csak munkásként dolgozhatott. 1963-ban engedélyezték számára az egyetemre iratkozást, filmművészetire járt, majd 1970–1973 között az RTV magyar adásának operatőre volt. 1973-ban az NSZK-ba emigrált, 1999-ig az ARD munkatársa volt. A rendszerváltást követően Magyarországra költözött, ahol egy ideig a Duna TV munkatársa volt. 2009-ben visszaköltözött Németországba, Aachenben hunyt el.

¹⁷¹⁷ Interjú Bányai László fizikussal. RTV Magyaradás, 2018. November 27. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=r9R9JmyegKI> – Letöltés: 2021. március 3. Bányai szerint ez a beszéd Marosán György szájából hangzott el, erre azonban bizonyosan rosszul emlékszik, mert Marosán nem mondott beszédet Rajkék újratemetésén. Beszédet mondtak azonban Münnich Ferenc, Apró Antal, Orbán László, Janza Károly (honvédelmi miniszter-helyettes) és Szász Béla.

¹⁷¹⁸ Uo.

értett vele.¹⁷¹⁹ Végül ifj. Bányai László ügyének rendezése ugyanúgy a párton belüli informális viszonyokon keresztül valósult meg. Bányai Péter erre a következőképpen emlékezett vissza: „1959-ben [Bányai] boldogan újságolta egy ilyen találkozás után: „Bátyádat visszaveszik az egyetemre! Rehabilitálják! Răutu propagandafőnök mosolyogva köszönt, sőt még a kalapját is megbillentette”. Pár nap múlva a bátyám folytathatta egyetemi tanulmányait.”¹⁷²⁰

1958. január 7-én elhunyt Petru Groza, a Román Népköztársaság első miniszterelnöke, halálának idején a Nagy Nemzetgyűlés elnöke. Groza temetése látványos külsőségek között zajlott Bukarestben, nem csak a kommunista hatalmi tömb országai vettek részt rajta, hanem nyugati országok képviselői is. Groza koporsója mellett pedig az RMP Központi Vezetőségének tagjai álltak díszőrséget.¹⁷²¹ Bányai Groza emlékének egy cikket szentelt az *Előre*ben. Ebben a kettejük közti személyes ismeretségre is kitért: „1935 nyarán láttam először, a Román Kommunista Párt küldött hozzá. A Hunyad megyei Bácsiban találtam, vidéki családi otthonában. [...] Aki veled dolgozott a népfronti mozgalomban, érezte azt a nagy értéket, ami a dolgozó nép harcával együtt növekszik benne, a dolgozó nép győzelme számára.”¹⁷²²

1958-tól a pártvezetés egyre hangsúlyosabban integrálta ideológiájába a nemzeti-kommunizmus elemeit. Ennek egyik oka a szovjet csapatok ezévi kivonulása volt, mely a pártvezetés számára lehetővé tette egy önállóbb belpolitika követését. Egyes történészek, elsősorban Tófalvi Zoltán Kádár János 1958 februárjában tett marosvásárhelyi beszédéhez kötik a kisebbségpolitikai fordulatot, míg mások, elsősorban Stefano Bottoni az 1957 után lezajlott hatalmi váltást tekintik a represszió nyitányának. A román kormányban és az állambiztonsági szervezetben fokozatosan felülkerekedett egy „keményvonalas” csoport, melynek egyik prominens személye Nicolae Ceaușescu volt.¹⁷²³ 1958-tól egyre több magyar oktatási intézményt számoltak fel,¹⁷²⁴ ennek a folyamatnak legjelentősebb eseménye a Bolyai Tudományegyetem

¹⁷¹⁹ Bányai László Sándor személyes közlése, 2020. szeptember 24-én.

¹⁷²⁰ Bányai Péter: I.m. 24. Ifj. Bányai László bukaresti egyetemi tanulmányait követően a Fizikai Intézetben folytatta pályafutását elméleti fizikusként, de még éveken keresztül megbélyegezték és megfosztották bizonyos lehetőségektől a szakmai előrehaladásban.

¹⁷²¹ Gheorghe Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Gheorghe Apostol, Emil Bodnăraș, Petre Borilă, Nicolae Ceaușescu, Alexandru Drăghici, Constantin Pîrvulescu, Leontin Sălăjan, Ștefan Voitec, Anton Moisescu, Alexandru Bîrlădeanu és Mogyorós Sándor. *Előre*, 1958. január 10. 1.

¹⁷²² Bányai László: Harcos Petre Groza. Uo., 2.

¹⁷²³ Bottoni, Stefano: I.m. 2006. 47.

¹⁷²⁴ Érdekességként megjegyzendő, hogy 1958. szeptember 1-én szüntették meg az utolsó magyar tagozatot a gyulafehérvári gimnáziumban (ahol korábban Bányai is tanult), annak vezetőjét, Boér Richárdot pedig Brassóba helyezték. Sajátos, hogy ezzel párhuzamosan Bukarestben új épületet kapott a magyar iskola. Vincze Gábor szerint a bukaresti magyar oktatásnak az 1970-es évekig kirakatjellege volt, ez magyarázza, hogy míg Erdélyben és Moldvában

önállóságának megszüntetése volt. Bányainak nem voltak információi a Bolyai megszüntetésének szándékáról, sőt 1956–1958 között gyakran levelezett Szabédi Lászlóval, akivel – többek között – az Egyetem belső ügyeit beszéltek meg. Az egyetem egyesülését célzó naggyűléseket 1959. február 27. – március 1. között tartották, melyeket személyesen Ceaușescu és Athanasie Joja elnökölt. A gyűléseken egyedül Szabédi szólalt fel az egyesülés ellen, amiért Joja felvetette, hogy „talán nem lenne helye az egyetemen”. Az egyesítést az összegyűltek megszavazták, az újonnan létrejövő Babeș-Bolyai Tudományegyetemre a Bolyai tanszemélyzetét átvették. Az új egyetem rektora Constantin Daicoviciu, rektorhelyettesek Alexandru Roșca és a korábban Bolyain tanító Péterfi István lettek.¹⁷²⁵ Bányait, fia szerint a történetek megdöbbenették,¹⁷²⁶ az mindenesetre tény, hogy sem pozitív, sem negatív hivatalos válaszreakciót nem tett közzé a Bolyai felszámolása kapcsán. Szabédi László tiltakozásul 1959. április 18-án Kolozsvár határában a vonat elé vetette magát.¹⁷²⁷ Május 3-án az ő példáját követte a mindössze 34 éves Csendes Zoltán, a Bolyai utolsó rektorhelyettese is. Bányai áprilisban részt vett a már egyesített Egyetem tantervének kidolgozásánál, melyen rajta kívül Takács Lajos, Demeter János, Balogh Edgár, Csendes Zoltán és Márton Gyula vett részt, a Minisztérium és a Babeș részéről pedig Constantin Daicovici, Emil Petrovici, Athanasie Joja és Miron Constantinescu. Bár konkrétan Bányai szerepéről a tárgyalásokban nem rendelkezünk információkkal, beszédes, hogy a tárgyalások eredménytelenül zárultak, a román tárgyalóküldöttség nem volt hajlandó elfogadni a magyar küldöttség kéréseit.¹⁷²⁸

Ilyen előzmények után már érlelődött Bányai eltávolítása a Minisztériumból. Erre 1959. szeptember 12-én került sor. Tágabb perspektívában szemlélve Bányai bukása egyaránt következménye a Párton belül 1957-ben, Miron Constantinescu és társai eltávolításával megindult tisztogatási hullámnak, a pártvezetés egyre hangsúlyosabb nemzeti-kommunista irányváltásának, és talán fia Szovjetunióbeli „kalandjának” is. Közvetlen ürügye azonban egy 6. osztályos magyar

elsorvasztották a magyar oktatási hálózatot, addig Bukarestben zavartalanul folyt a magyar tannyelvű tanítás. Vincze Gábor: I.m. 200.

¹⁷²⁵ SJANC, Fond nr. 798. 105. *Proces verbal nr. 1. încheiat din 13 octombrie 1959.* Különös, hogy a két egyetem egyesítésének semmilyen írásos anyagát nem találtam meg a Babeș anyagában.

¹⁷²⁶ Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 24-én.

¹⁷²⁷ A hivatalos propaganda azzal magyarázta Szabédi halálát, hogy egy frissen megjelent írását ért kritika miatt lett öngyilkos. Lásd például: „1958-ban fejezte be *A magyar nyelv őstörténete* című traktusát, amelyet élete fő művének tartott. Annál érzékenyebben érintette tehát a lesújtó szakvéleményezés [...] Végzetes cselekedetre szánta el magát: 1959. április 18-án Kolozsvár határában vonat elé feküdt.” Szabédi László: *Rózsahullató fa*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1982. 8. (Mózes Huba előszava).

¹⁷²⁸ Takács állítólag azt mondta, hogy: „Úgy látszik visszatérnek a régi, két háború közötti idők, amikor az volt a hivatalos jelszó: *Vorbiți numai românește!* [Beszéljenek csak románul!]” Idézi: Vincze: I.m. 1999. 258.

nyelvű tankönyv kiadása volt, melyet Gazda Ferenc, Nagy Jenő és Fejér Miklós szerkesztett még 1957-ben. A főszerkesztő Gazda Ferenc nyelvész volt,¹⁷²⁹ aki egy magyar értelmező szótárt is csatolt a munkához. A Securitate azt kifogásolta, hogy – az alfabetikus sorrend betartása miatt – olyan szavak kerültek egy lapra bizonyos „érzékenyek tekintett” szavakkal, amelyek ez utóbbiaknak „ellenséges töltetet” adtak. Így például: ifjúmunkás/igavonó barom, bolondság/bolsevik, kapitalizmus/kiválóság, mostohaanya/Moszkva, népbíróság/néphülyítés. A Securitate a két másik szerzőt is letartóztatta, de kihallgatás után szabadlábba helyezték, azonban Bányait gondatlansággal vádolták meg és elbocsátották a Minisztériumból, egyben az általa vezetett igazgatóságot is megszüntették.¹⁷³⁰

A Bányai személye elleni támadás 1959. április 6-án, a Központi Bizottság egyik ülésén vette kezdetét.¹⁷³¹ Az ülésen a 6. osztályos magyar tankönyv tartalmát vették górcső alá. Ion Ardelean¹⁷³² kihangsúlyozta, hogy a tankönyv szerzőit Bányai javaslatára választották ki, és megállapítható, hogy mindannyian „nacionalista befolyás” alatt álltak. Leonte Răutu előadta, hogy a kompromittált személyek nevét azonnal törölték a kiadásba kerülő tankönyvek címlapjáról, Dej felvetette, hogy ezt meglátása szerint Bányainak az a szándéka motiválta, hogy leplezze saját hanyagságát. Bányai személyét támadta Mogyorós Sándor is, aki felvetette, hogy Bányai ragaszkodott a magyar himnusz szövegének kinyomtatásához is, amellet, hogy lehetővé tette az „ellenforradalmár elemek” aktivitását. Athanasie Joja, tanügyminiszterként végül feltette a kérdést, hogy a jelenlévők szerint Bányai részéről egyszerű hanyagságról vagy szándékos szabotázsról volt szó? Ardelean Bányait szándékos szabotázzsal vádolta meg, Fazekas János azonban az ő védelmében szólalt fel. Kihangsúlyozta, hogy a jelentések alapján a tankönyvek kiadására kevés ráhatása van a Minisztériumnak, azt a „fasiszta elemek” irányítják. Traian Pop felvetette, hogy Bányai jóváhagyta a tankönyvet, és kötelessége lett volna azt átolvasni. Gheorghiu-Dej beszédében megdöbbenésének adott hangot, hogy a Párt ébersége lankadt, de kihangsúlyozta, hogy nem fogják túrni a nacionalizmus semmilyen megnyilvánulását: „*[A nacionalista elemek] táncoljanak Budapesten, de nem nálunk!*” Bányai saját védelmében előadta,

¹⁷²⁹ Érdemes megemlíteni, hogy őt már 1955-ben is figyelte a Securitate, mint „nacionalista elemet.” 1957-ben letartóztatták és 10 év börtönre ítélték.

¹⁷³⁰ Pleșa, Liviu: I.m. 178.

¹⁷³¹ Ezen résztvettek: Gheorghiu-Dej, Mogyorós Sándor, Nicolae Ceaușescu, Leonte Răutu, Fazekas János, Athanasie Joja, Nicolae Goldberger, Ion Ardeleanu, Miron Constantinescu, Bányai László, Vécsei Károly és Traian Pop. Az ülés jegyzőkönyve Bányai László Sándor révén jutott el hozzám, a dokumentum az ő magángyűjteményében található.

¹⁷³² Ion Ardelean (1933 –) Biharszenteleken született, Bukarestben doktorált. Ekkor a Munkásmozgalmi Múzeum helyettes vezetője volt Bukarestben.

hogy teljességgel megbízott a tankönyvet ellenőrző beosztottjában, Konyáki Klárában, és annak ellenére, hogy tisztában volt az egyik szerző (Gazda Ferenc) időközben bekövetkező letartóztatásával, hozzájárult a könyv kiadásához, pusztán Gazda nevét törölték a közreműködők közül. Dej ugyanakkor Bányai hibájaként róta fel, hogy ennek ellenére sem hívta össze a saját alkalmazottait, és nem elemezték ki együtt úgy a tankönyveket, mint a szerzők politikai magatartását. Bányai erre önkritikusan megjegyezte, hogy: *„én bürokratikusán jártam el, formálisan, és nem azzal a felelősséggel ahogyan a Párt engem odatett.”* Gheorghiu-Dej ezt követően leereszkedő, tegező hagnemben oktatta ki Bányait: *„Nem tegnapi mára lettél párttag, nem most kell megismerkedned egy párttag kötelességeivel, melyek a statútumban rögzítve vannak. [...] Nem lehet, hogy veled vannak problémák?”* Mikor Bányai a könyvkiadásért Konyákit tette felelőssé, Gheorghiu-Dej kereken kijelentette: *„Konyákinak is megvannak a maga hibái, de ne próbálj meg mögé bújni.”* Végül Ceaușescu és Răutu megkérdőjelezték a Bányai által vezetett osztály teljes létjogosultságát, Dej pedig Bányait megvádolta, hogy nacionalista, egyben megfenyegetve őt és a beosztottait, hogy amennyiben szükséges, „Pătrășcanu sorsára juttatja őket”, kijelentve: *„Ez egy politikai sakkmattnak. Most Bányai elvtárs Konyáki elvtársnő mögött bujkál és Konyáki elvtársnő valaki más mögött. És akkor mit mondjak? Ha ezzel a mentalitással folytatjátok és nem gondoljátok át, nagy bajba kerültök. Középút nincs, egyetlen út van. [...] Terepre kell mennünk az állambiztonsági szervekkel, hogy lássuk hány embernek van ellenséges megnyilvánulása, és egyszer és mindenkorra fel kell őket vinnünk a ringre, jól megbocsolni, K.O.-ra verni és megsemmisíteni.”*¹⁷³³

Felmerült Bányai pártból való kizárásának lehetősége is, ezt azonban valószínűleg egy róla adott pozitív informátori véleményezés akadályozta meg. E szerint Bányai „hűségese a román államhoz és a revizionizmus ellensége,” illetve a múltja „garancia a jelenére.” Emellett a jelentés kihangsúlyozta, hogy Bányai nem ellenőrizte személyesen a tankönyvek tartalmát, szabad kezét engedve beosztottjainak. Gheorghiu-Dej ugyanakkor nem volt elégedett a magyarázattal és kijelentve, hogy *„ezért fizetjük?”* elrendelte elbocsátását.¹⁷³⁴ Debreczi Árpád később elbeszélte, hogy Gheorghiu-Dej magához rendelte őt és Bányait a szótár ügyében. Dej közölte velük, hogy ennél kisebb vétségért már végeztek ki embereket. Debreczi szerint Bányai még az utcán is

¹⁷³³ Idézi: Bottoni, Stefano: i.m. 2008. 365.

¹⁷³⁴ Uo., 178-179. És CSSZM BLH, L/1. b. Bányai felmentése a Tanügyi és Kulturális Minisztérium kisebbségekkel foglalkozó osztályának éléről. Bukarest, 1959. szeptember 12.

rosszulléttel küszködött.¹⁷³⁵ Ezt követően nemsokára „visszafokozták” a bukaresti Történeti Intézet igazgatóhelyettesévé,¹⁷³⁶ egyben 1959. november 12-én a bukaresti C.I. Parhon történelem tanszékének óraadó tanárává is kinevezték.

Bár továbbra is a Nagy Nemzetgyűlés tagja maradt, és az 1960-as évek végén, 1970-es évek elején a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának tagjaként jutott még – jobbára szimbolikus töltetű – politikai szerephez, Bányai 1959-es bukása miniszterhelyettesi tisztségéből aktív politikai pályafutásának végét jelentette. Bár az oktatásügyben betöltött különböző pozíciói alatt kétségtelenül ért el eredményeket mind a magyar, mind a teljes romániai nemzetiségi oktatás fejlesztésében, ezeket a román állam- és pártvezetés 1959 után jóformán teljesen felszámolta. Valószínűleg ez az egyik oka annak, hogy az idős Bányai, miközben rengeteget foglalkozott az 1930-as években kifejtett tevékenységének értékelésével, az oktatásügyi miniszterhelyettesként kifejtett tevékenységét – jelenlegi ismereteim szerint – sem publicisztikájában, sem visszaemlékezéseiben nem elevenítette fel. Holott kétségtelenül ez volt pályafutásának egyik legfontosabb epizódja, de egyben az az időszak is, mikor a pártállami struktúrák fenntartójából a Securitate „üldözött vadjává” vált.

8. Bányai László tudományos és politikai tevékenysége

8.1 Képviselőként a Nagy Nemzetgyűlésben

Bányai László 1945 utáni politikai pályafutása alatt végig tagja volt a Nagy Nemzetgyűlésnek. Megállapítható ugyanakkor, hogy a parlament tevékenysége a pártállamban jobbára szimbolikus volt, így Bányai – és más magyar származású képviselőtársai – tevékenysége sem bírt sok jelentőséggel. Az igazán fontos döntések meghozatalára a párt Központi Bizottságában és más pártfórumokon került sor, ezeket az évente rendszerint egyszer összehívott Nagy Nemzetgyűlés csak a forma kedvéért szavazta meg. Ennek ellenére érdemesnek tartom kitérni Bányai képviselői szerepvállalására.

¹⁷³⁵ Murvai László személyes közlése 2021. április 6-án.

¹⁷³⁶ CSSZM BLH, L/3. h. Bányai kinevezése félnormás fizetéssel az Akadémia történettudományi alosztályának alelnöki tisztségébe. Bukarest, 1959. november 10.

Bányai először az 1948-as választásokon lett képviselő, Bihar megyében, a mezőtelegdi választókerületben jelölték és jutott mandátumhoz,¹⁷³⁷ egyben rövid ideig az ekkor Constantin I. Parhon¹⁷³⁸ által elnökölt Nagy Nemzetgyűlés egyik alelnökévé is kinevezték, bár ez egy jobbára szimbolikus hatalommal járó tisztség volt. Bányainak Bihar megyéhez és Mezőtelegdhez semmilyen személyes kötődése nem volt. Formailag összesen három mandátum erejéig képviselte a megyét, 1961-ig. Ezidő alatt azonban a telegdi választókerület lakosai rendszeresen fordultak hozzá beadványaikkal különböző helyi ügyekben.¹⁷³⁹ Valószínűleg jobbára szimbolikus gesztus volt, hogy a mezőtelegdi néptanácselnök, Vass Dezső 1958. augusztus 13-án hivatalos levélben tájékoztatta Bányait a „mezőgazdaság szocialista átalakításában” elért sikerekről.¹⁷⁴⁰ Ő ezt egy személyes látogatással viszonzta, melynek során Hegyközszentimrén beszédet tartott a kollektivizálás szükségessége mellett.¹⁷⁴¹ 1961–1965 között egyetlen mandátum erejéig a rahovai¹⁷⁴² 2-es számú választókerületben jutott mandátumhoz,¹⁷⁴³ majd 1965 után legalább három mandátum erejéig Beszterce-Naszód megyében, a bethleni választókerületben jelölték.¹⁷⁴⁴ Itteni képviselősége alatt is fordultak hozzá helyi lakosok különféle sérelmek orvoslása érdekében.¹⁷⁴⁵

¹⁷³⁷ ANR ANIC, Fond nr. 27. Rola 376. 114.

¹⁷³⁸ Constantin I. Parhon (1879–1969) neuropszichiáter, aki 1919-ben alapított egy saját pártot Munkáspárt néven, de mikor az 1926-ban egyesült a Ion Mihalache vezette Parasztpárttal (mely még abban az évben beolvadt a Nemzeti Parasztpártba), Parhon kilépett és csatlakozott a KRP-hez. 1948–1952 között a Nagy Nemzetgyűlés elnöke, egyben a Román Akadémia is tagjává választotta. Halála után róla nevezték el a bukaresti egyetemet, melynek Bányai is tanára volt.

¹⁷³⁹ CSSZM BLH, II/F. 1. A telegdi választókörzeti képviselői mandátummal kapcsolatos iratok, jegyzetek. b. Jegyzetek a választókörzettel és az ottani megoldandó problémákkal kapcsolatban. c. Lőrincz János telegdi lakos az 1952-ben náluk gyakorlatozó, tűzkárt okozó alakulat címét kéri Bányai képviselőtől. 1957. aug. 23. g. Telegd villamosítására vonatkozó kérések. 1956. január 23. h. Id. Bogdán József telegdi lakos levele Bányaihoz. 1957. február 2. i. Surdeanu Zamfira mezőtelki lakos levele Leontin Sălăjan (Szilágyi Levente) védelmi miniszterhez. 1957. február 2. j. Több sergesi lakos levele az erdőgazdalkodással foglalkozó minisztériumhoz. 1957. január. 12. III/B. 4. Evanics Sándor élesdi asztalos ügyében történt levelezés.

¹⁷⁴⁰ CSSZM BLH, III/B. 3. Vass Dezső Bányai Lászlónak. Vass tájékoztatja Bányait, mint nemzetgyűlési képviselőt a „gazdaság szocialista átalakításában” elért sikerekről. Mezőtelegd, 1958. aug. 13. A mezőgazdaság kollektivizálását Romániában 1962-re tekintették végleg befejezettnek. Ekkorra az ország földterületeinek 96%-át vonták be a kollektív gazdaságokba.

¹⁷⁴¹ MNL OL, XIX-J-1-1 *Bányai László iratai*. 4/c. Beszéd Hegyközszentimre község kollektivizálása alkalmából d. n.

¹⁷⁴² Bukarest egyik negyede.

¹⁷⁴³ CSSZM BLH, V/E. a. Választási plakátok: 1961, 1965 és 1969, több példányban.

¹⁷⁴⁴ Uo., Lista deputaților aleși în Marea Adunare Națională a Republicii Socialiste România. *Scântea*, 1969. március 4.

¹⁷⁴⁵ III/B. 5. Maria Baciú panaszlevele Bányaihoz, mint képviselőhöz az őt ért sérelmek ügyében. Kékes, 1968. október 16.

A helyi jellegű ügyeknél jelentősebbnek tekinthetők azonban Bányai egyes hivatalos felszólalásai a Nemzetgyűlés ülésein, melyekben rendszerint egy-egy aktuális törvény melletti támogatását fejezte ki.¹⁷⁴⁶ Az egyik első nemzetgyűlési beszéde, mely fennmaradt, 1955-ben hangzott el a Varsói Szerződéshez¹⁷⁴⁷ való csatlakozás ratifikálása kapcsán. Ebben Bányai a szervezet létrehozásának szükségességét a német militarizmus újjáéledésével magyarázta, melyet az amerikai „imperializmus” is felkarolt, ennek bizonyítására pedig az 1951-ben aláírt párizsi szerződésre hivatkozott, melynek keretében az NSZK, Franciaország, Olaszország és a Benelux államok létrehozták az Európai Szén- és Acélközösséget. Ezt a lépést Bányai úgy értékelte, hogy ezáltal a „hitlerista örökséget” rehabilitálták, mely veszélyt jelent a világ népeire, kihangsúlyozva, hogy „*a bonni reakciós kormány, a Wall Street és angol és francia cinkosai által támogatva egy új revans politikát propagál, egy új Drang nach Ostent, fenyegetve az összes környező országot, Európa összes népének békéjét és szabadságát.*”¹⁷⁴⁸ Egyben megállapította, hogy Konrad Adenauer kancellár a kapitalizmus teremtménye. 1952–1953 között két tanulmányúton vett részt az NDK-ban, ahol megállapította, hogy a német nép jövője csak és kizárólag az NDK-ban elkezdett úton át valósítható meg, a Román Népköztársaság pedig „tudja, hogy csak egyetlen igazi Németország van.”¹⁷⁴⁹ Végül kihangsúlyozta, hogy míg a NATO-t erőszakos céllal, a keleti tömb országainak leigázására hozták létre, addig a Varsói Szerződés szervezete a tagállamok kölcsönös egyetértésén és békevágyán alapult – így a maga részéről támogatta a szerződés ratifikálását.¹⁷⁵⁰

A későbbiekben Bányai jobbára belpolitikai jellegű ügyekben nyilvánult meg. 1968-ban például támogatását fejezte ki az új büntetőtörvénykönyv bevezetése mellett. Annak egyes paragrafusai közül – elsősorban az enyhébb bűncselekmények szankcionálásából – Bányai azt a következtetést vonta le, hogy „*az új büntetőtörvénykönyv tervezetből tükröződik pártunk és államunk kiemelt gondoskodása az ember és a társadalom felé való kapcsolata iránt.*” Ezt

¹⁷⁴⁶ Tette ezt annak ellenére, hogy idősebbik fia szerint nem bírta anyanyelvi szinten a román nyelvet. Míg írásban folyékonyan ki tudta fejezni magát, addig az élő beszéddel nehézségei voltak. Ez olyan mértékben zavarta, hogy Bukarestben nem volt hajlandó román fogorvoshoz menni, inkább Kolozsvárig utazott fogának kezeltetése végett. Ifj. Bányai László szerint apja ki is jelentette, hogy egy szépírónak, költőnek nem is ajánlatos más nyelveket perfektil beszélni, mert ez helytelenül befolyásolja anyanyelvi kifejezési képességüket. Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 23-án.

¹⁷⁴⁷ A Szovjetunió és csatlós államainak védelmi–katonai szervezete, melyet 1955. május 14-én alapítottak. Létejét részben az 1949-ben felállított NATO ellensúlyozása indokolta, de a későbbiekben jogalapot biztosított az egyes tagállamok belügyeibe való katonai beavatkozásra is (1968 – prágai tavasz).

¹⁷⁴⁸ CSSZM BLH, II/B. 5. Felszólalások és írások a német militarizmus újjáéledésével kapcsolatban: Tíz évvel a második világháború után. 1955.

¹⁷⁴⁹ Ennek ellenére Románia később az elsők között ismerte el az NSZK-t a kommunista tömb országai közül.

¹⁷⁵⁰ Uo.

követően rátért a saját szakterületéhez közelebb álló részekre, kielemezve a törvény kiskorú bűnelkövetőkre vonatkozó paragrafusait, megállapítva, hogy a tervezet nem csak ezek büntetésére, hanem rehabilitálására is törekszik, hogy beilleszkedhessenek a társadalomba. Végül úgy értékelte, hogy a törvény bevezetése egy újabb lépés a „szocialista igazságosság” megteremtése felé, majd megszavazta a tervezetet.¹⁷⁵¹ Következő jelentősebb felszólalása az 1974-es évhez kapcsolódott, amikor a bethleni választókerület képviselőjeként támogatását fejezte ki az önmagában is szimbolikus új választási törvény mellett.¹⁷⁵² Megállapítása szerint a törvény hozzájárult a Nemzetgyűlés tevékenységének javulásához, valamint az együttélő nemzetiségek érdekérvényesítésének javulásához is. Sajátos megállapítása volt azonban ennek kapcsán, hogy „*a mi alkotmányunk, a mi törvényeink, nem ismerik a diszkrimináció semmilyen formáját. [...] Megvalósítva a román és az együttélő nemzetiségek haladó erőinek társadalmi törekvéseit, egyszer s mindenkorra véget ért a nemzetiségi alapú elnyomás és a nemzetiségek egymásra uszításának időszaka, melyet a kizsákmányoló osztályok és az elnyomó hatalmak gyakoroltak.*”¹⁷⁵³

Bányai utolsó ismert folyamodványát a Nagy Nemzetgyűléshez már csak levélben tette meg és a korábbiaknál sokkal kevésbé volt pozitív hangvételű. 1978. december 21-én újabb tanügyi reformra került sor Romániában. Az új törvény formailag biztosította az együttélő nemzetiségek számára az anyanyelvi oktatáshoz való jogot,¹⁷⁵⁴ és nyilvánosan Bányai is támogatta annak bevezetését.¹⁷⁵⁵ 1978. október 28-án azonban levelet írt a Nagy Nemzetgyűlésnek címezve, melyben kitért egy általa már évtizedek óta hangoztatott problémára, ez pedig az egyes szaktantárgyak, elsősorban a történelem és földrajz államnyelven való oktatásának kérdése volt. Bár hangsúlyozta, hogy az államnyelv minél folyékonyabb elsajátíttatása a nemzetiségi diákokkal létfontosságú, kijelentette, hogy Románia történelmének magyar (és más nemzetiségi) nyelven való oktatása sokkal több eredménnyel járna. Annál is inkább, mert: „*Saját tapasztalatom szerint az ideológiai tanítás, a hazafias nevelés és a politikai propaganda nagyobb hatékonysággal*

¹⁷⁵¹ CSSZM BLH, II/A. Cuvântul deputatului Ladislau Banyai (újságcikk-kivágás, valószínűleg *Scântea*).

¹⁷⁵² Lege nr. 67 din 20 decembrie 1974. URL: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocumentAfis/23315> - Letöltés: 2021. március 10. Az új törvény formailag nagyon demokratikus kitételeket tartalmazott, biztosítva minden 18. évét betöltött román állampolgár szavazati jogát nemtől függetlenül – de emellett a 3. paragrafus kihangsúlyozta, hogy a választásokon csak a Román Kommunista Párt indulhat.

¹⁷⁵³ CSSZM BLH, F/1. d. Bányai László felszólalása a Nagy Nemzetgyűlésben Beszterce-Naszód megyei képviselőként. 1974.

¹⁷⁵⁴ Legea Educației și Învățământului nr. 28. din 21. decembrie 1978.

URL: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm?act_text?id=10480 – Letöltés: 2021. március 10.

¹⁷⁵⁵ CSSZM BLH, B/8. Beszéd a Ceaușescu által bemutatott tanügyi reformmal kapcsolatban. 1978.

*fejthető ki anyanyelven. Ugyanis így a szellemi erőfeszítés a kifejezés (nyelv) és nem a tartalom (elképzelés) felé irányul.*¹⁷⁵⁶ Bányai előterjesztését ezúttal sem vették figyelembe, a történelem és földrajz anyanyelvi oktatásának problémáját csak a rendszerváltást követő időszakban lehetett keresztülvinni.¹⁷⁵⁷

8.2 Hivatalos külföldi utak

Bányai politikai és tudománypolitikusi pályafutásának egy sajátos elemét képezték külföldi útjai. Beszédes tény, hogy az 1950-es évektől kezdve kifejezetten gyakran utazhatott külföldre, és ezeket a külföldi útjait a Ceaușecu-korszakban is folytathatta. Ez a tény arra is rávilágít, hogy annak ellenére, hogy legalább 1950–1960 között megfigyelte a Securitate, a pártvezetés mégis megbízott benne annyira, hogy időnként akár nyugati országokba is kiküldje hivatalos delegációk tagjaként.

Nem tudjuk pontosan összeszámolni, hogy az államszocialista korszakban Bányai pontosan hányszor utazott külföldre. Egyes utazásairól csak néhány elejtett utalásából értesülünk, de nem maradt fenn róla hivatalos irat. Így például egy, a Nagy Nemzetgyűlés előtt elhangzott felszólalásában azt állította, hogy 1952–1953 között tanulmányúton vett részt a Német Demokratikus Köztársaságban, de ennek körülményeiről, itt szerzett tapasztalatairól már nem közölt részleteket.¹⁷⁵⁸ Bányai külföldi útjait a jelzett korszakban magánjellegű, főként tanulmányi és hivatalos utakra tudjuk felosztani. Hivatalos útjait is további két típusra oszthatjuk: egyrészt politikusként, hivatalos delegációk tagjaként vett részt ilyen utakon, másrészt már az 1950-es évek első felétől történészi minőségben adott elő nemzetközi történészkonferenciákon. 1945–1978 között 14 külföldi útját tudtam azonosítani. Megállapítható, hogy ezek súlypontja az 1955–1956 közötti időszak, majd az 1970-es évekre estek. 1956 és 1965 között csak két külföldi útja volt. Ennek oka a Bányaival szembeni, a pártvezetésen belüli bizalomvesztés lehetett, majd Bányai 1959-ben bekövetkezett politikai bukása. A kérdéses időszakból egyetlen útjáról találtam adatokat,

¹⁷⁵⁶ PIL, F.5. Bányai László levele a Nagy Nemzetgyűlés számára, melyben kiemeli a nemzetiségi nyelvű oktatás fontosságát (román nyelven). 1978. október 28.

¹⁷⁵⁷ A témakör egy összefoglalója: Orbán Zsolt: A történelemtanítás válsága Erdélyben. *Történelemtanítás*. 2020/1-2. URL: <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2020/05/orban-zsolt-a-tortenelemtanitas-valsaga-erdelyben-11-01-11/> - Letöltés: 2021. március 10.

¹⁷⁵⁸ CSSZM BLH, II/B. 5. Felszólalások és írások a német militarizmus újraéledésével kapcsolatban: Tíz évvel a második világháború után. 1955. Pontosabban kifejezte elismerését az NDK vezetésre számára, amiért „töretlenül halad a szocializmus felé vezető úton.”

de különös módon ennek sem maradt semmilyen nyoma hagyatékában, holott ezeket rendszeresen dokumentálta. Az a tény, hogy 1965 után ismét rendszeresen utazhatott külföldre tanulmányutakra, történészkonferenciákra vagy a Nagy Nemzetgyűlés hivatalos delegációinak tagjaként, Gheorghiu-Dej 1965. március 19-én bekövetkezett halálával és Nicolae Ceaușescu pártfőtitkárává választásával magyarázható. Ekkor Bányait lényegében rehabilitálták és ismét magasabb pozíciókat tölthetett be, elsősorban kulturális/tudományos téren. Az a tény pedig, hogy – egyedüli magyarként – rendszeresen szerepelt különféle rangos külföldi konferenciákon, arra világít rá, hogy a pártvezetés bizonyos szempontból „díszmagyarként” tekintett rá, aki hivatott volt hitelesíteni a hivatalos propagandát a román állam nemzetiségpolitikájáról, ezzel ellensúlyozva a disszidensek lobby tevékenységét.

Út helyszíne	Időpontja	Körülményei
Budapest	1945. október 15.-20.	Hivatalos delegáció, tárgyalások a magyar háborús bűnösök kiadatásáról Romániának. A romániai delegáció vezetője Avram Bunaciu, a magyarországi fogadóküldöttséget Farkas Mihály vezette.
Budapest	1947. július–szeptember	Orvosi kezelésben részesült Magyarországon, de ezt felhasználta arra is, hogy a magyar pártvezetés több tagjával (Nonn György, Szirmai István, Révai József, Farkas Mihály) tárgyaljon az MNSZ-t érintő ügyekről.
Berlin	1952–1953	Tanulmányi úton vett részt két ízben.
Prága	1955. április 26–május 3.	Történészkongresszus az ország felszabadításának tíz éves évfordulójára időzítve.
Róma	1955. szeptember 4.–11.	A X. Nemzetközi Történészkongresszuson való részvétel.
Szovjetunió (Moszkva, Kalinyin, Leningrád, Sztálingrád, Odessza, Szaratov, Ufa, Kisinyov)	1956. április 6.–26.	A Nagy Nemzetgyűlés delegációjának tagjaként, melyet Constantin Pîrvulescu vezetett.

Amerikai Egyesült Államok (Washington DC, Toledo, Seattle)	1956. október 28. – november 18.	Hivatalos delegáció tagjaként a Nagy Nemzetgyűlés képviselőjében.
Stockholm	1960. augusztus 11. - ?	Nemzetközi Történészkongresszus.
Budapest	1964. november 11. – december 8.	Tanulmányi út a bukaresti Történeti Intézet szervezésében.
Bécs	1965. augusztus 29.– szeptember 5.	Történészkongresszuson való részvétel.
Finnország	1968.	A Nagy Nemzetgyűlés delegációjában.
Szovjetunió (Moszkva, Tbiliszi)	1970	Hivatalos látogatás a Román Akadémia képviselőjében.
Párizs	1971.	Tanulmányút.
Budapest	1973.	Tanulmányút, részt vett a magyar–román történész vegyesbizottság ülésén is.
Canterbury, Egyesült Királyság	1978. november 26.–27.	Történészkonferencia a Kenti Egyetemen.
New York, Cambridge, Michigan, Cleveland, Amerikai Egyesült Államok	1978. november 28.– december 13.	Akadémiai küldöttség látogatása, melyet Ștefan Pascu és Ilie Ceaușescu vezetett.

Táblázat: Bányai külföldi útjai 1945 után.¹⁷⁵⁹

Bányai először az 1955-ös év folyamán vett részt két külföldi történészkonferencián, ekkor még a Bolyai Tudományegyetem rektoraként. Elsőként Prágában, 1955. április 28-30.

¹⁷⁵⁹ MNL OL, Küm-Tük Románia, XIX-j-1-k, 239. tétel, 50. doboz. 71.113/1945. Háborús bűnösökre vonatkozó román-magyar megállapodás. 1945. október 17., CSSZM BLH, II/B. 5. Felszólalások és írások a német militarizmus újraéledésével kapcsolatban: Tíz évvel a második világháború után. 1955., G/2. a. és c., M/1. c. Bányai jelentése a csehszlovákiai tanulmányútról. 1955., M/2. t.3. Bányai beszámolója a budapesti tanulmányútról, 1972. t.4. Bányai beszámolója párizsi tanulmányútról, a francia politikai és társadalmi életről, valamint találkozásáról a Romániából disszidált Haupt Györggyel. 1972. február 12. G/1. b. A X. Nemzetközi Történészkongresszus programja. Róma, 1955. szeptember 4-11. Bányai László: A Szovjetunióban a Nagy Nemzetgyűlés küldöttségével. *Utunk*, 1956. május 26. 5. M/2. q. Bányai László jelentése tevékenységéről a Bécsi Nemzetközi Történészkongresszuson. V. F/d. Litto: 1968. Finn nyelvű napilap. M/1. b. Bányai jelentése Iszmailov szovjet történésznek a románok erdélyi kontinuitásával kapcsolatos kifogásaira. Bukarest, 1970. április 11. t.3. Bányai beszámolója a budapesti tanulmányútról és Pleșa, Liviu: I. m. 337.

között. A konferenciát az ország „fasiszta uralom alóli felszabadulásának” 10. évfordulójára időzítették, és a Keleti Blokk államainak neves párttörténéseit hívták meg rá. Romániát egyedül Bányai képviselte. Rajta kívül a Szovjetunióból öt történész, Lengyelországból kettő, Bulgáriából egy, Magyarországról kettő,¹⁷⁶⁰ az NDK-ból egy, a helyi történészek közül pedig 40 volt jelen.¹⁷⁶¹ Bányai előadására a konferencia zárónapján, április 30-án került sor. Előadása *A romániai népi demokratikus rendszer fejlődésének periodizálása* címet viselte. Előljáróban leszögezte, hogy témája még ekkor is vita tárgya volt a román (párt)történések között, de ő azt az olvasatot fogja ismertetni, mellyel a legtöbb romániai történész egyetért. Hozzátette, hogy a végleges olvasatot majd az RMP Kongresszusán fogják meghatározni. Ennek megfelelően a Román Népköztársaság történetét három fontos dátum körül építette fel: az első 1944. augusztus 23., a háborúból való kiugrás, a második 1945. március 6., Petru Groza első kormányának kinevezése, a harmadik pedig 1947. december 30., Mihály király eltávolításának dátuma és a Román Népköztársaság kikiáltásának dátuma volt.¹⁷⁶² Az 1944. augusztus 23-i kiugrásnak egy sajátos, a korszakra jellemző olvasatát nyújtotta: „Ugyanakkor ez annak a dátuma is, hogy a király manővereinek köszönhetően létrejött a reakciós kormány [Constantin Sănătescu kormánya – K.Sz.], melyet Maniu és Brătianu reakciós kormányainak tagjaiból állítottak fel, az áruló Pătrășcanu¹⁷⁶³ és az amerikai és angol imperialisták segítségével.”¹⁷⁶⁴ Ezzel szemben a Groza-kormány beiktatása értelmezésében a munkásosztály hatalomra jutását eredményezte, de a „reakciós erők” továbbra is veszélyt jelentettek, míg a történelmi pártok felszámolásával és Mihály király eltávolításával meg nem valósult a tényleges „népuralom”, ennek letéteményese pedig a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetsége.¹⁷⁶⁵ Itt egyben kitért egy érdekes értelmezési kérdésre is: állítása szerint az RMP által lefektetett hivatalos kánon korábban úgy értelmezte, hogy a népi demokrácia romániai megvalósulásának dátuma 1947. december 30. Az 1950-es évek közepére ez a hivatalos álláspont

¹⁷⁶⁰ Gerő Ernőné Fazekas Erzsébet és Heckenast Gusztáv. Gerő Ernőné előadásának címe *A munkások és parasztközössége Magyarországon*, Heckenast Gusztáv előadásának címe nem maradt fenn.

¹⁷⁶¹ CSSZM BLH, G/2. c. A konferencia programja, 1955. április 28–30.

¹⁷⁶² Uo., a. Beszámoló és Bányai előadásának szövege. 1955. április 30. 1-2.

¹⁷⁶³ Pătrășcanu halálos ítéletét ekkor már végrehajtották. Mikor Ceaușescu 1965-ben hatalomra került, egyik első rendelkezése volt őt rehabilitálni, ugyanis ügyén keresztül elmarasztalhatta potenciális vetélytársát, Alexandru Drăghiciet (akinek valóban megkerülhetetlenül fontos szerepe volt a Dej-korszak koncepciósi pereiben), akit a Párt- és államvezetésben betöltött összes funkciójából felmentettek. 1991-ben a Budapesten élő lányához menekült a felelősségrevonás elől, az Antall-kormány 1992-ben megtagadta kiadatását Romániának. 1993-ban hunyt el Budapesten.

¹⁷⁶⁴ Uo., 1.

¹⁷⁶⁵ Uo., 2.

megváltozott, és a romániai népi demokrácia kezdődátumává 1945. március 6. vált. Ennek oka, hogy a párttörténeti olvasat szerint a Groza-kormány már sikerrel vette fel a harcot a király és a „polgári erőkkel” szemben. Bányai az 1944. augusztus 23. és 1947. december 30. közötti időszakot „polgári-demokratikus forradalomként” jellemezte, melynek fő jellemvonásai az antifasizmus, az antiimperializmus és az antifeudalizmus voltak, és végül a monarchia felszámolásába csúcsosodott.¹⁷⁶⁶ Ezt követően vette kezdetét az általa szocialista forradalomnak nevezett időszak, amely még 1955-ben is tart.¹⁷⁶⁷ Ezt követően felsorolta az elért „eredményeket,” mint a mezőgazdaság folyamatban lévő szocialista átalakítása, az erőltetett iparosítás, a kulturális forradalom. Végül kihangsúlyozta, hogy mindezek a „nagyszerű eredmények” nem valósulhattak volna meg a Szovjetunió segítségével.¹⁷⁶⁸

Bányai csehszlovákiai útjának sajátos utótörténete, hogy erről hivatalos beszámolót készített valamelyik pártszervnek.¹⁷⁶⁹ Ilyen kötelezettsége állt fenn még egyszerű tanulmányi útjairól is, melyeknek rendszerint eleget is tett.¹⁷⁷⁰ Összegzése szerint két nappal a konferencia előtt érkezett Prágába, hogy legyen lehetősége ismerkedni a várossal: felkereste a Csehszlovák Tudományos Akadémiát, az akadémiai könyvtárat, ahová a Román Akadémia megbízásából egy könyvgyűjteményt vitt magával ajándékba, tudomása szerint ezeket az Akadémiai Könyvtár pozsonyi alegységében helyezték el. Mindemellett általánosságban véleményezte a intézményt, kihangsúlyozva, hogy nagy meglepetéssel tapasztalta azt a gyakorlatot, hogy minden dokumentum elérhető keletkezési nyelvén és nem fordítják le kötelező érvénnyel az államnyelvre.¹⁷⁷¹ A konferenciáig hátralévő napot kihasználva ellátogatott a prágai egyetemre, ahol felvette a kapcsolatot egy Kaffka¹⁷⁷² nevű történészprofesszorral, akivel megbeszéltek a két ország kulturális életének főbb problémáit. Ezt követően ismertette a konferencia lefolyását, kitérve saját

¹⁷⁶⁶ Uo., 2-3.

¹⁷⁶⁷ Ezt Ceaușescu 1965-ben befejezettnek tekintette, és az ország felvette a Román Szocialista Köztársaság nevet. Egyben a Román Munkáspárt is visszavette a Román Kommunista Párt megnevezést.

¹⁷⁶⁸ Uo., 3-4.

¹⁷⁶⁹ Nem egyértelmű melyiknek, de későbbi beszámolóit Leonte Răutunak címezte. Ő ekkor az RMP KV Végrehajtóbizottságának (Comitetul Executiv) tagja volt, akinek hatáskörébe tartoztak az oktatásügy és a kulturális kérdések általánosságban véve. Így valószínű, hogy Bányai már ekkor is neki jelentett vagy az alárendeltjei közül valakinek.

¹⁷⁷⁰ Lásd pl: CSSZM BLH, M/2. t.3. Bányai beszámolója a budapesti tanulmányútjáról, 1972. t.4. Bányai beszámolója párizsi tanulmányútjáról, a francia politikai és társadalmi életéről, valamint találkozásáról a Romániából disszidált Haupt Györggyel. 1972. február 12.

¹⁷⁷¹ CSSZM BLH, M/1. c. Bányai jelentése a csehszlovákiai tanulmányútjáról. 1955. A beszámoló részletes ismertetésétől eltekintek, mert nem kapcsolódik szorosan a témához.

¹⁷⁷² Nem tudtam beazonosítani a személyét. Bányai szerint korábban a professzor már volt tanulmányúton Romániában, így ismerték egymást.

előadására is, melyet francia nyelven tartott meg. Május 1-jén részt vett a hivatalos állami felvonuláson, majd másnap a prágai egyetem történelem karának meghívására megtartotta konferencia előadását az egyetem hallgatóinak is. Végül május 3-án Budapestre utazott, ahol három napot töltött el, ezalatt a Magyar Tudományos Akadémiához látogatott el. Ennek kapcsán megállapította, hogy a Csehszlovák és a Magyar Tudományos Akadémiák között szoros együttműködést tapasztalt, a maga részéről pedig javasolta, hogy ehhez az együttműködéshez a romániai tudományos életnek is szorosabban kellene kapcsolódnia. Ehhez több tanulmányi út biztosítására lenne szükség, és rendszeresebb kapcsolattartásra külföldi kulturális intézményekkel.¹⁷⁷³

1955 szeptemberében Bányai egy váratlan lehetőséget kapott: részt vehetett a Rómában megrendezett X. Nemzetközi Történészkongresszuson. Egyben ez volt az első alkalom, hogy a hidegháborús időszakban nyugati országba utazhatott. A Keleti Blokk országait mintegy 60 történész képviselte, nagyobb részük a Szovjetunióból. A román delegációt Petre Constantinescu-Iași vezette, rajta kívül Constantin Daicoviciu, Bányai, David Prodan és Ștefan Gheorghiu voltak tagjai.¹⁷⁷⁴ A vendégek a Vatikánt is meglátogatták, ahol XII. Piusz pápa beszéddel köszöntötte a konferencia résztvevőit.¹⁷⁷⁵ A konferencián Petre Constantinescu-Iași a román történészek 1945 utáni tevékenységét ismertette átfogó jelleggel, míg Daicoviciu a dák-kori ásatásokról tartott előadást.¹⁷⁷⁶ Őket követte Bányai László, akinek francia nyelvű előadása a romániai nemzetiségi kérdéstről szólt. Előadásának végkövetkeztetésében megállapította, hogy az RMP vezetése teljességgel megoldotta a nemzetiségi kérdést, Romániában nemzeti, anyanyelvi vagy vallási alapú diszkrimináció egyáltalán nem létezik.¹⁷⁷⁷ A Kongresszus lezárását követően a román küldöttség az Olasz Kommunista Párt delegációjának kíséretében Palermoba utazott, ahol felkeresték és megkoszorúzták Nicolae Bălcescu sírját.¹⁷⁷⁸ Megemlítendő ugyanakkor, hogy bár útijegyzetében és később az *Előre* lapnak írt cikkében is azt állította, hogy a történészkongresszus teljes egyetértésben zajlott, és a kommunista országok képviselőit melegen fogadták úgy a házigazdák, mint a nyugati államok történészei, korábbi (és későbbi) beszámolóival ellentétben itt egyetlen nyugati történésszel való beszélgetésről sem számolt be, csak a szovjet küldöttség

¹⁷⁷³ Uo., 3-4.

¹⁷⁷⁴ CSSZM BLH, G/1. b. A X. Nemzetközi Történészkongresszus programja. Róma, 1955. szeptember 4-11.

¹⁷⁷⁵ Uo., a. XII. Piusz pápa francia nyelvű köszöntő beszéde. Vatikánváros, 1955.

¹⁷⁷⁶ Bányai László: A római történész-kongresszus a nemzetközi békés együttműködésért. *Előre*, 1955. október 1. 2.

¹⁷⁷⁷ CSSZM BLH, B/20. Bányai francia nyelvű felszólalásának a szövege. Római Történelmi Kongresszus. 1955.

¹⁷⁷⁸ Uo., G/1. c. Bányai útijegyzete.

előadásairól. Ez valószínűvé teszi, hogy a saját országaik titkosszolgálati igencsak korlátozták a kiküldött személyek mozgásterét.

Az 1956-os év folyamán Bányai a Nagy Nemzetgyűlés delegációival utazott, elsőként a Szovjetunióba, a SZU Legfelsőbb Szovjetjének meghívására. Egy 15 főből álló delegáció tagjaként vehetett részt az utazáson, melyet Constantin Pîrvulescu vezetett.¹⁷⁷⁹ Érdemes azonban megemlíteni, hogy Bányai később, az *Utunk*nak írt cikkében kitért rá, hogy abban az évben ez volt a második képviselői csoport amely külföldre utazott. Az első csoport Magyarországot kereste fel, ennek a delegációnak azonban – valószínűleg nem véletlenül – egyetlen magyar származású tagja sem volt.¹⁷⁸⁰ A román küldöttség 20 napos látogatása látványos külsőségek között zajlott. Elsőként a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjét keresték fel, majd látogatást tettek a Kremlben. Itt az egykori Cári Oroszország épített öröksége mellett Lenin lakosztályát és dolgozószobáját is felkeresték. A következő programpont a Lomonoszov Egyetem meglátogatása volt, ahol többek között az Egyetem romániai diákjaival is találkoztak. Az elkövetkező 20 napban meglátogatták többek között Leningrádot, Sztálingrádot, Kalinyint,¹⁷⁸¹ Szaratovot, a Szovjet Baskírföld fővárosát, Ufát, majd végül a Moldáv SZSZK fővárosát, Kisinyovot. Április 26-án a moszkvai repülőtérrel utaztak haza, miután Pîrvulescu búcsúbeszédet tartott. A szovjet felső vezetők közül Kliment Jefremovics Vorosilov egészen biztosan fogadta őket, arról azonban nincs információ, hogy Hruscsovval találkoztak-e személyesen.¹⁷⁸² Bányait az utazás során keletkezett jegyzetei alapján leginkább a szovjet tanügyi rendszer felépítése, állapota érdekelte.¹⁷⁸³ Legalább egy ízben beszédet is tartott, ennek helyszíne azonban nem ismert. Felszólalásában a két ország közti baráti kapcsolatot méltatta.¹⁷⁸⁴ Már jóval a Szovjetunióból való hazatérésüket követően 1956. szeptember 3-án levelet kapott egy meg nem nevezett pártvezetőtől, aki valószínűleg Leonte Răutuval azonos, melyben az illető felkérte, hogy a delegáció szovjetunióbeli látogatását „népszerűsítse.” Bányai válaszában rámutatott, hogy ő ezt lényegében már májusban megtette: Cikkét tett közzé az

¹⁷⁷⁹ Bányai volt a delegáció egyetlen magyar származású tagja. A delegáció más neves tagjai: Petre Lupu és Florian Dănălache, a Központi Bizottság tagjai, Ion Pas újságíró, a Román Írszövetség későbbi elnöke (1965 után) és Ion Ţurai sebész, akadémikus.

¹⁷⁸⁰ Bányai László: A Szovjetunióban a Nagy Nemzetgyűlés küldöttségével. *Utunk*, 1956. május 26. 5.

¹⁷⁸¹ Napjainkban Tver.

¹⁷⁸² CSSZM BLH, H/1. Fényképek a Szovjetunióba tett látogatásról, 1956 áprilisa. (nagy részük képaláírással).

¹⁷⁸³ Uo., O/1. A Szovjetunióba tett látogatás jegyzetei. 1956. ápr.6-ápr.26.

¹⁷⁸⁴ Uo., II/A. 15. Bányai László beszéde a Szovjetunióban való tartózkodása idején. 1956. április.

Utunkban,¹⁷⁸⁵ az *Előrében*,¹⁷⁸⁶ valamint a kolozsvári *Făcliában*¹⁷⁸⁷ és a bukaresti *Veac Nouban*.¹⁷⁸⁸ Beszámolt róla, hogy ezeken kívül előadásokat tartott a Szovjetunióban szerzett tapasztalatairól Kolozsváron, Székelyudvarhelyen, Lövétén, Mezőtelegden, Élesden (a két utóbbi Bányai választókerületéhez tartozott) és Bukarestben az egyetemen.¹⁷⁸⁹ Ezekben a cikkeiben a Szovjetunió gazdasági megvalósításait és a nemzeti kérdés rendezésében elért eredményeit dicsérte,¹⁷⁹⁰ így például az *Utunkban* közzétett cikkében a következő megállapítást tette: „A Szovjetunió több, mint 60 népének jogegyenlősége és testvérisége nemcsak több évtizedes eredmény, hanem megoldottságában is tovább virágzó, tovább gyümölcsöző viszony.”¹⁷⁹¹ Ennek alátámasztására a Baskír Autonóm Köztársaságban szerzett tapasztalatait részletezte, kitérve rá, hogy a tartomány három etnikuma, a baskír, az orosz és a tatár azonos arányban vett részt a terület igazgatásában, ahogy a helyi lapok is mindhárom nyelven megjelentek. Valószínűleg nem véletlen azonban, hogy a szovjet nemzetpolitika véleményezésekor a Baskír Köztársaságban szerzett tapasztalatait ismertette, és nem azokat amelyeket esetleg a Moldáv SZSZK-ban szerzett. Itt ugyanis a szovjet nemzetpolitika tervszerűen igyekezett a térség román lakosságának identitását megtörni, a Sztálin által kitalált moldáv identitást erőltetve.¹⁷⁹²

1956 őszén Bányai egy 20 napos úton vett részt az Amerikai Egyesült Államokban,¹⁷⁹³ azonban mikor 1956. november 24-én oktatásügyi miniszterhelyettes lett, hosszú időre véget érték számára a külföldi utak is. Ez vélhetően a személye ellen indult állambiztonsági vizsgálatoknak is köszönhető. 1959–1965 között pedig ismereteim szerint mindössze egyszer utazhatott külföldre. Az 1960-as stockholmi nemzetközi történészkonferenciára a román hatóságok már 17 román történész részvételét tették lehetővé (míg Rómába 5 évvel azelőtt csak hármat engedtek ki). Ez valószínűleg a román külpolitika fokozatos irányváltásával lehetett összhangban. A szovjet csapatok és tanácsadók 1958-as kivonását követően Románia egyre önállóbb külpolitikába kezdett, melynek egy sajátos vetülete volt a külföldön folytatott hangsúlyosabb propaganda is. A

¹⁷⁸⁵ Bányai László: A Szovjetunióban a Nagy Nemzetgyűlés küldöttségével. *Utunk*, 1956. május 25. 5.

¹⁷⁸⁶ Bányai László: Látogatás a Szovjetunióban a Nagy Nemzetgyűlés küldöttségével. *Előre*, 1956. május 17.

¹⁷⁸⁷ Ladislau Bányai: O vizită de neuitat. *Făclia*, 1956. május 18.

¹⁷⁸⁸ Ladislau Bányai: Universităţii sovietice. *Veac Nou*, 1956. június 8.

¹⁷⁸⁹ CSSZM, P/3. k. Bányai beszámolója a Szovjetunióba tett látogatásának népszerűsítésével kapcsolatban. 1956. szeptember 3.

¹⁷⁹⁰ Holott fiai és Gáll Ernő szerint magánemberként egyáltalán nem tartozott a Szovjetunió őszinte csodálói közé.

¹⁷⁹¹ Bányai László: A Szovjetunióban a Nagy Nemzetgyűlés küldöttségével. *Utunk*, 1956. május 25. 5.

¹⁷⁹² Ennek egy sajátos vetülete volt a latin ABC betiltása, kötelezve Moldávia román lakosságát, hogy a cirill betűket használja a mindennapi életben.

¹⁷⁹³ Erre az előző fejezetben már kitértem.

stockholmi konferencia sajátossága, hogy olyan történészek is részt vehettek rajta, akik nem voltak szervesen integrálódva a hazai pártszervezetbe, sőt megfigyelte őket a Securitate, mint például Francisc Pall.¹⁷⁹⁴ Kiutazás előtt a résztvevőket Bukarestbe rendelték, ahol a csoport vezetőinek kiszemelt Constantin Daicoviciu és Petre Constantinescu-Iași eligazítás tartott számukra. Ez a politikai-ideológiai felkészítést foglalta magában, kifejezetten óva intették őket attól, hogy romániai emigránsokkal találkozzanak. Úgyszintén figyelmeztették a külföldre utazókat, hogy a nyugati titkosszolgálatok megkísérelhetik beszervezni őket vagy információkat kihúzni belőlük belügyi kérdésekről.¹⁷⁹⁵ Bányai részvételéről nagyon keveset tudunk, nem ismerjük előadásának tartalmát, sem esetleges tapasztalatait. Egy 1961-es informátori jelentésben azonban sajátos kontextusban jelent meg a neve. A konferencián Hugh Seton-Watson brit történész kitért Besszarábia kérdésére is, utalva rá, hogy a terület etnikai összetételéből kifolyólag Romániához kellene tartozzon. A történész kijelentésére a romániai delegáció részéről Bányai reagált, kihangsúlyozva, hogy „a szocializmus eltörölt minden ehhez hasonló vitás kérdést, és a két ország közötti baráti viszony töretlen”. A jelentés azonban egyben kitért arra a „nyugtalanító” tényre is, hogy a delegáció tagjai, kiemelten Daicoviciu, Bányai, Andrei Oțetea és Mihail Berza nagy számban hoztak magukkal olyan angol és német nyelven megjelenő lapokat, melyeket a nyugati lengyel emigráció szerkesztett, és „a legrakciósabb és ellenségesebb nyugati lapok”. Ugyanők magukkal hozták a kongresszuson résztvevő nyugati történészek előadásainak szövegét is.¹⁷⁹⁶ Bányai olvasmányai között ekkor valóban voltak nyugati lapok, így például az 1965-ös év folyamán a francia *L'Est Européen* cikkeit jegyzetelte ki, melyek az ukrán-román kapcsolatokat, Besszarábia kérdését és a besszarábiai ukránok helyzetét ölelték fel.¹⁷⁹⁷ A cikkek szerzője az ukrán emigráns Volodimír Kosyk¹⁷⁹⁸ volt (egyben a lap főszerkesztője), akivel Bányai a stockholmi konferencián személyesen is találkozhatott.

¹⁷⁹⁴ Francisc Pall (1911–1992) Nagykárolyban született magyar eredetű, de már román identitású családban. 1933-ban szerzett történészi diplomát a kolozsvári egyetemen, majd 1936-ban doktorált Rómában bizantinológából. Ezt követően a kolozsvári egyetem történelem karán tanított. 1948 után megfigyelték, mert korábban a megszüntetett görög-katolikus vallás híve volt. 1962-ben professzori címet kapott. Halála után a kolozsvári Történeti Intézet egyik tanterme felvette a nevét.

¹⁷⁹⁵ Pleșa, Liviu: I.m. 337.

¹⁷⁹⁶ Uo., 338–339.

¹⁷⁹⁷ PIL, 923. fond, F.5. Ukrán-román barátság (román nyelven). Kijegyzetelt cikk a *L'Est Européen* havilapból, melyet a Franciaországi Ukránok Egyesülete jelentetett meg. 1965. június. Besszarábia és az ukrán-román kapcsolatok. Kijegyzetelt cikk a *L'Est Européen* havilapból, 1965. június.

¹⁷⁹⁸ Volodimír Kosyk (1924–2017) a Lengyelországhoz tartozó Galíciában született (ma Nyugat-Ukrajna). A szovjet csapatok bevonulása után, 1946-ban családjával disszidált és Franciaországban telepedett le. Itt a Sorbonne-on szerzett

Gheorghiu-Dej 1965-ös halála és Nicolae Ceaușescu főtitkárrá választása Bányai helyzetében is látványos változást hozott. Az új román főtitkár kezdetben megkísérelte a romániai magyarság támogatását is megszerezni, ehhez pedig úgy vélte, hogy a romániai magyar értelmiségen keresztül vezet út.¹⁷⁹⁹ Ez – többek között – azt is eredményezte, hogy a Gheorghiu-Dej korszakban háttérbe szorított magyar értelmiségiek egy része ismételten szerephez jutott. Egyben Ceaușescu hatalomra jutását követően látványosan lazított a Szovjetunióval való köteléken, ennek egyik látványos vetülete volt az 1968-as csehszlovákiai invázióban való részvétel megtagadása. Ez a lépés látványos népszerűséget hozott Ceaușescu rendszerének a nyugati országokban, melyet a román pártvezetés az állandó propaganda útján is igyekezett fenntartani. Ennek részeként értékelhetőek a rendszer által támogatott történészek gyakori külföldi útjai is, melyeknek rendszerint egyetlen magyar származású résztvevője volt, Bányai László személyében. Úgyszintén megállapítható, hogy Bányai előadásai rendszerint a romániai nemzetiségi kérdés témakörét ölelték fel, melynek célja a román nemzetpolitika toleráns voltának bizonygatása lehetett.

Bányai első útjára az „új” rendszerben Gheorghiu-Dej halálát követően fél évvel került sor. 1965. augusztus 29. – szeptember 5. között szervezték meg a 12. nemzetközi történészkonferenciát, ezúttal Ausztria fővárosában, Bécsben. A konferencián 43 ország 2500 történésze vett részt, a legnagyobb delegáció Franciaországból, Németországból, az Egyesült Királyságból, a Szovjetunióból és a házigazda Ausztriából érkezett.¹⁸⁰⁰ A Kongresszust a bécsi Állami Opera (Wiener Staatsoper) épületében rendezték meg, a nyitó előadást Alfons Lhotsky osztrák történész tartotta.¹⁸⁰¹ Nem egyértelmű, hogy Romániát pontosan hány delegált képviselte ezen a konferencián, minden kétséget kizáróan csak Petre Constantinescu-Iași, Constantin Daicovici és Bányai jelenléte állapítható meg.¹⁸⁰² Nem tudjuk Bányai előadására a kongresszus hányadik napján került sor, és előadásának szövege is csak vázlatosan maradt fenn, ez alapján

diplomát, majd előbb a müncheni egyetemen, később a Sorbonne-on tanította Kelet-Európa történetét. Kutatási területe Ukrajna jelenkori története, kiemelten a két világháború közötti periódus és a német megszállás időszaka volt.

¹⁷⁹⁹ Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája. 1965–1974.* I. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2011. 45.

¹⁸⁰⁰ *12th International Congress of Historical Sciences Vienna, 1965.* URL: <https://ichs2020poznan.pl/en/the-4th-congress-in-venna/> - Letöltés: 2021. március 29.

¹⁸⁰¹ Uo.

¹⁸⁰² Ennek oka, hogy nem találtam meg a konferencia részletes programfüzetét, csak egy fényképet, amelyen szerepel a romániai delegáció egy része. Ezen a fényképen a jelzett személyeket tudtam minden kétséget kizáróan beazonosítani.

azonban ismét a romániai nemzetiségek helyzetéről értekezett a Román Népköztársaság éveiben.¹⁸⁰³ Bányai beszámolója alapján a kongresszus előtt felmerülő egyik jelentős témakör volt a nacionalizmus–internacionalizmus kérdésköre. Az ebben a témában előadó Hans Kohn¹⁸⁰⁴ amerikai történész előadásához Bányai is hozzászólt, felszólalásában lényegében a téma osztályharcos megközelítését ismertette (a nacionalizmus eszköz a nép kizsákmányolásához, stb.).¹⁸⁰⁵

Bányai hazatérte után jelentésében a konferenciát érintő legfőbb problémaként azt hangsúlyozta, hogy a nyugati „imperialista körök” a Habsburg Birodalom „rehabilitációjára” törekednek. E szerint az értelmezési keret szerint, az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése a 20. század összes konfliktusának kiváltója volt, ugyanis ezáltal megszűnt az egyensúlypolitika Közép-Európában. Bányai megállapította, hogy ennek a nézetrendszernek Bécs a központja, és nem csak a keresztényszocialista, hanem a szociáldemokrata mozgalom is magáévá tette, sőt, felvetette, hogy ennek tematizálása egy új *Mitteleuropa* létrehozására irányul, mely a szocialista országokat is egy kapitalista stílusú föderációban tömörítené.¹⁸⁰⁶ Kitért rá, hogy egyes osztrák történészek egy Budapesten tartott történészkonferencián is kitértek erre a kérdésre, mire egy magyar történész, Hanák Péter lényegében egyet értett velük, elismerve, hogy 1918 őszén a Monarchiához tartozó népek számára nem az egyedüli lehetőség lett volna a teljes elszakadás. Ugyanakkor végül Bányai is elismerte, hogy az osztrák történészek általánosságban véve már nem használnak erőteljesen antikommunista szövegeket.¹⁸⁰⁷

1968-ban ismét a Nagy Nemzetgyűlés képviselőjeként vett részt diplomáciai úton, ezúttal Finnországba látogatva.¹⁸⁰⁸ Az 1970-es években pedig összesen öt nagyobb külföldi útja volt,

¹⁸⁰³ CSSZM BLH, II/B. 19. Bányai László előadása a bécsi történészkongresszuson, illetve ahhoz kapcsolódó jegyzetek. Bécs, 1965. augusztus 23–szeptember 5. (Kézírásos és francia).

¹⁸⁰⁴ Hans Kohn (1891–1971) Prágában született német anyanyelvű zsidó családban. Szülővárosában szerzett filozófiai-politológusi egyetemi diplomát, majd az első világháborúban besorozták és a keleti frontra került, ahol fogságba esett. Részt vett a Csehszlovák Légión szibériai lázadásában, majd a Szovjetunióból való sikeres menekülését követően Párizsban, majd 1925-ben, cionistaként Palesztinában telepedett le, de innen 1934-ben az Amerikai Egyesült Államokba költözött családjával, ahol – Bányaival való találkozására idején – a northamptoni egyetem tanára volt. Kutatási témái a nacionalizmus, a pánszlávizmus, a pángermán gondolat és a cionizmus története voltak.

¹⁸⁰⁵ CSSZM BLH, M/2. q. Bányai László jelentése tevékenységéről a Bécsi Nemzetközi Történészkongresszuson. Benne: Felszólalása Hans Kohn amerikai történész előadására válaszul. 1965. augusztus 23–szeptember 5.

¹⁸⁰⁶ Itt valószínűleg az Európai Unióra gondolt. Beszédes ugyanakkor, hogy Bányai annak ellenére szólalt fel a föderáció gondolata ellen, hogy pár évtizede még szimpatizált az eszmével.

¹⁸⁰⁷ CSSZM BLH, M/2. q. Bányai László jelentése tevékenységéről a Bécsi Nemzetközi Történészkongresszuson. Benne: Felszólalása Hans Kohn amerikai történész előadására válaszul. 1965. augusztus 23–szeptember 5.

¹⁸⁰⁸ Uo., V. F/d. Litto: 1968. Finn nyelvű napilap. (Bányai és a Nagy Nemzetgyűlés delegációjának látogatása Finnországban).

amely arra enged következtetni, hogy a pártvezetés ekkor már ismét teljesen megbízhatónak tekintette. Első útja a Szovjetunióba vezetett, a Román Akadémia küldöttségében. Az útról készült leírása érzékletesen szemlélteti, hogy az egyre hűvösebb szovjet-román kapcsolatok hogyan tükröződtek a kulturális kapcsolatokban is.

A román küldöttséget a Szovjet Tudományos Akadémia hívta meg Moszkvába egy megemlékező ünnepségre, melyet Lenin születésének 100. évfordulójára rendeztek. Bányai jelentésében kihangsúlyozta, hogy a román küldöttség fogadása alapvetően pozitív volt, de sor került néhány „zavaró” eseményre, mely a román történetírás egyik „létfonosságú” eleme ellen irányult. Az ünnepségsorozaton résztvevő meghívottak (köztük a magyarországi küldöttség is, de ez nem részletezi kikből állt) megtekinthették Tbiliszit. Az utazás alatt Bányai szóba elegyedett egy Iszmailov nevű szovjet történésszel.¹⁸⁰⁹ Iszmailov közölte Bányáival, hogy szerkesztés alatt áll egy háromkötetes Románia-történet, melynek egyik fejezetét ő írja, Erdély újkori történetéről, így romániai levéltári kutatást szeretne folytatni. Bányai biztosította, hogy a Román Akadémia támogatni fogja ennek megszervezésében. Ezt követően Iszmailov a székelyek eredetéről faggatta Bányait, majd a következő kijelentést tette: „*És a románok a 14. században érkeztek Erdélybe.*” Bányai ezt abszurd kijelentésnek minősítette, és hosszas fejtegetésbe kezdett a dák-római folytonosság elméletéről, melyre Iszmailov azzal válaszolt, hogy kétségbe vonta Anonymus krónikájának hitelességét.¹⁸¹⁰ Bányai szerint a vita végül azzal ért véget, hogy Iszmailov kifogyott az érvekből, így kijelentette: „*Nehéz Erdély történetét megírni.*” Moszkvába visszatérve Miron Constantinescuval együtt meglátogatták a Szovjet Akadémia alárendeltségében működő Balkanológiai Intézetet, melynek vezetője, V. N. Vinogradov¹⁸¹¹ a készülő Románia történetéért

¹⁸⁰⁹ Bányai kitért rá, hogy már korábban is találkoztak a nemzetközi történészkonferenciákon, itt is Iszmailov azzal a tézissel állt elő, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia bukását követően kizárólag az utódállamok konföderációja biztosíthatna volna a „demokratikus” átmenetet a térség országai számára. Bár ez a tézis az 1940-es években a kommunista hatalmi tömbön belül általánosan elfogadott volt (sőt, magától Bányaitól sem állt távol a konföderáció gondolata), ekkorra már úgy a román, mint a magyar történetírás jórészt elutasította. Nagyon valószínű, hogy a Bányai által emlegetett Iszmailov személye valójában Tofik Muszlimovics Iszlamov (1927–2004) történészt takarja, aki Bakuban született 1927-ben. Ő kiválóan beszélt a magyar nyelvet, és az erdélyi kérdés első számú szakértőjének számított a szovjet tudományos életben.

¹⁸¹⁰ Anonymus a *Gesta Hungarorum*ban azt írja, hogy a magyarok bejövetelekor Erdélyben már román államalakulatok voltak, melyeket Gyalu (Gelu), Galád (Glad) és Ménmarót (Menumorot) vezetett. A román nemzeti-kommunista-történetírás (Pascu), majd 1990 után a – továbbra is – Román Akadémia által meghatározott nemzeti történetírói vonal (Ioan-Aurel Pop) ezt a dák-román folytonosság egyik szilárd bizonyítékának tekinti. A magyar történészek ezzel szemben (például Kristó Gyula) kétségbe vonják Anonymus állításainak hitelességét, kihangsúlyozva, hogy a *Gesta Hungarorum* a honfoglalás után 300 évvel keletkezett, és rengeteg fiktív elemet tartalmaz (például Anonymus szerint a magyar őshaza jellemző állata a griffmadár).

¹⁸¹¹ Őt sem tudtam azonosítani.

felelt. Vinogradov Bányai segítségét kérte a szükséges illusztrációk beszerzéséhez, amelyre ő azzal válaszolt, hogy Miron Constantinescu és Constantin Daicovici főszerkesztésében már megjelent egy Románia története, melynek *tartalmát* is a szovjet történész figyelmébe ajánlotta. Vinogradov arról is érdeklődött, hogy tapasztalható-e konfliktus a romániai és magyarországi történészek között, melyre Bányai azt válaszolta, hogy a két ország történészei között kollegiális kapcsolat van, csak néhány „tudománytalan” kérdésben tapasztalható vita (itt érezhetően a folytonosság-elméletre gondolt).¹⁸¹² A Románia története kötet még abban az évben megjelent Moszkvában, és Bányai újabb jelentésében kitért rá, hogy sem felvetéseit, sem az általa ajánlott könyv tartalmát nem vették figyelembe. Itt Bányai lényegében két témakör tárgyalását tekintette tendenciózusnak: az egyik Besszarábia és a Dnyesztertől keletre élő román közösség története, míg a másik Erdély újkori történetének tárgyalása volt (ezt írhatta Ismailov). Besszarábia története kapcsán kitért rá, hogy a szovjet történetírás az ottani és az Ukrajna területén szétszórtan élő román lakosságot lényegében kezdetektől elrománosított oroszoknak és ukránoknak tekintette. A Moszkvában kiadott könyv szerint Besszarábia 1809-es elfoglalása lényegében „felszabadulás volt egy iga alól,” illetve kihangsúlyozták, hogy a moldáv kultúra közelebb állt az oroszhoz. Úgyszintén történelemhamisításként értékelte, hogy a könyv úgy mutatta be az 1877–1878-as román függetlenségi háborút, mint amelyben az orosz csapatok döntő szerepet játszottak,¹⁸¹³ és a leginkább az 1918-as „Nagy Egyesülés” leírását tekintette problémásnak. Bár a vonatkozó részben alapvetően elismerték, hogy Erdély egyesülése „a román nép szándékainak kiteljesülése volt,” azt is kihangsúlyozták, hogy ezt imperialista eszközökkel hajtották végre, olyan településeket is uralmuk alá hajtva, melyeket nem csak románok, hanem „ukránok, magyarok, szerbek, stb.” laktak túlnyomórészt. Ugyanilyen imperialista aktusként értékelték Besszarábia és Észak-Bukovina Romániához csatolását is.¹⁸¹⁴

1972-ben Bányainak lehetősége volt „visszatérni” Franciaországba, ahol egy tanulmányúton vett részt. Párizsi útja során ismét meglátogatta azokat a helyszíneket, ahol korábbi tanulmányai során megfordult. Az útvjáról készült beszámolóiban azonban egyben ismertette a

¹⁸¹² CSSZM BLH, M/1. b. Bányai jelentése Ismailov szovjet történésznek a románok erdélyi kontinuitásával kapcsolatos kifogásaira. Bukarest, 1970. április 11.

¹⁸¹³ Holott ez elfogadható az események hiteles leírásaként.

¹⁸¹⁴ CSSZM BLH, M/1. e. A hazai történelmének egyes kiemelten fontos problémáiról, amelyet a külföldi történetírás tendenciózusan tárgyal. (Hiányos jegyzet).

francia politikai és társadalmi életet, és beszámolt a Romániából emigrált Haupt Györggyel¹⁸¹⁵ való találkozásjáról.¹⁸¹⁶ Párizsi útját 1973-ban egy budapesti út követte. Itt egy tanulmányúton volt és többek között kutatott a Magyar Országos Levéltárban és felkereste az Országos Széchenyi Könyvtárt,¹⁸¹⁷ majd részt vett a román–magyar történészbizottság egyik ülésén.¹⁸¹⁸ Életének utolsó két ismert külföldi utazására pedig az 1978-ban került sor, előbb az Egyesült Királyságbeli Kenti Egyetemre,¹⁸¹⁹ majd az Amerikai Egyesült Államok több egyetemén tartott előadásokat. A canterbury-i utazásra már feszült légkörben került sor. Erre utalhat az is, hogy a kiutazó román küldöttségnek összeírták a lehetséges provokatív kérdéseket, melyeket feltehetnek a külföldön tartózkodó „ellenséges elemek.” Tizenegy ilyen esetleges kérdést írtak össze: 1. A magyar tannyelvű oktatás helyzete Romániában (különös tekintettel a Bolyai Egyetem megszüntetésére).¹⁸²⁰ 2. A romániai magyarok magyarországi utazásainak hátráltatása. 3. A magyar nyelvhasználat körüli problémák az országban. 4. Az iparosítás katasztrófális hatása egyes intakt magyar területekre. 5. A magyar nyelvű munkaerő Regátban való irányítása, és a román munkaerő túlnyomóan magyarlakta területekre való helyezése.¹⁸²¹ 6. Király Károly¹⁸²² helyzete és memorandumának támogatói. 7. Mi magyarázza, hogy a magyar lakosságú településeken az utcáknak nincsenek magyar megnevezései? 8. Az erdélyi múzeumokban miért nincsenek magyar leírások is? 9. Mi az oka, hogy egyes, a múltban még magyar többségű városok azóta román többségűekké váltak? 10. A magyar irodalom és publikációk helyzete? 11. Az elemi oktatás

¹⁸¹⁵ Haupt György (1928–1978) Szatmárnémetiben született, zsidó származású családban. 1944-ben deportálták, ő hazatért, de családját – bátyja kivételével, aki ekkor Bukarestben tartózkodott – elvesztette. Egyetemi tanulmányait Kolozsváron kezdte, majd Leningrádon folytatta, később Bukarestben végzett pártmunkát. 1958-ban – a magyarországi forradalmat követő megtorlási hullám elleni tiltakozásként – Franciaországba emigrált. Itt Párizsban a L’École des hautes études en sciences sociales igazgatója volt.

¹⁸¹⁶ CSSZM BLH, M/2. t.4. Bányai beszámolója párizsi tanulmányútjáról, a francia politikai és társadalmi életről, valamint találkozásáról a Romániából disszidált Haupt Györggyel. 1972. február 12.

¹⁸¹⁷ Uo., T/3. Bányai kézírásos jegyzetei a Magyar Országos Levéltárban 1918 és 1948 közötti időszakra vonatkozó levéltári gyűjtemények adatairól. d.n., t.3. Bányai beszámolója a budapesti tanulmányútjáról

¹⁸¹⁸ Uo., t.5. Bányai beszámolója az 1973-as román-magyar történészbizottság IV. üléséről. Erre a későbbiekben részletesen is visszatérek.

¹⁸¹⁹ University of Kent, Canterbury egyeteme.

¹⁸²⁰ A dokumentumban a megszüntetés kifejezés természetesen időzőjelben szerepel.

¹⁸²¹ Itt érdemes megemlíteni, hogy a Ceaușescu-korszakban bevett gyakorlattá vált, hogy a magyar munkaerőt és a magyar katonaköteleseket is a Regátba helyezték ki.

¹⁸²² Király Károly (1930–) Dicsőszentmártonban született, Moszkvában és Bukarestben tanult, 1964-ben közgazdász diplomát szerzett. 1966–1968 között az RKP KB munkatársa volt, 1968-ban a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának alelnöke lett. 1972-ben a román nemzetiségi politika elleni tiltakozásul lemondott minden tisztségéről, majd 1978-ban memorandumban tiltakozott a romániai magyarságot sújtó állami intézkedések ellen. Memorandumát külföldre juttatta, ahol annak nagy visszhangja lett. Az 1989-es forradalom idején a Nemzeti Megmentés Frontjának egyik alelnöke volt, a rendszerváltás után részt vett az RMDSZ megalapításában, de nem lett annak tagja. 1993-ban teljesen visszavonult a politikai élettől és Budapestre költözött.

helyzete az erdélyi falvakban a magyar kisebbség rovására.¹⁸²³ A román küldöttség előadásaira 1978. november 26-án került sor, az eseménysort a Kenti Egyetem Román tanulmányok Tanszéke (Romanian Studies) szervezte Erdély és Románia egyesülésének 60. évfordulójára. A nyitó előadást a tanszék koordinátora, Glee E. Wilson tartotta, ezt követték a romániai küldöttség felszólalásai. Az előadók sorrendben Cornelia Bodea, a Bukaresti Egyetem professzora, Bányai László (ekkor szintén a Bukaresti Egyetem professzora), Ion Monafu a New Yorki Román Könyvtár (The Romanian Library) alkalmazottja és Virgil Căndeă, bukaresti professzor voltak.¹⁸²⁴ Bányai előadását francia nyelven tartotta meg, ezt fordították angolra, a címe *A nemzeti kisebbségek jogai Romániában az egyesítéstől napjainkig* volt.¹⁸²⁵ Az előadás szövege nem maradt fenn, de egy sajátos epizódról tanúskodik Glee E. Wilson Bányainak írt levele. Ebben a brit professzor bocsánatot kért „egyes vendégeinek viselkedése” miatt. Kihangsúlyozta, hogy: „*Sajnos, egyesek kihasználták ezt az alkalmat, hogy tüntessenek és olyan kérdéseket vessenek fel, amelyek nem képezték a fórum kompetenciáját. Ebben a nehéz helyzetben a legnagyobb türelemről tett tanúbizonyságot, gorombaságuk és tiszteletlenségük megbocsáthatatlan. Ugyanakkor tudom, hogy megérti a mi helyzetünket is. Bármely kísérlet, hogy elhallgattassuk vagy kizárjuk a szélsőségeket sokkal több kellemetlenséget okozott volna.*”¹⁸²⁶

Ugyanebben az évben került sor egy romániai akadémiai küldöttség látogatására az Amerikai Egyesült Államokba, ahol 1978. november 28. – december 13. között négy egyetemet kerestek fel. A küldöttséget Ștefan Pascu¹⁸²⁷ és Ilie Ceaușescu¹⁸²⁸ vezette, rajtuk kívül tagjai voltak: Bányai,¹⁸²⁹ Virgil Căndeă akadémikus, Cornelia Bodea, a Nicolae Iorga Intézet kutatója, Liviu Maior, a Babeș-Bolyai Tudományegyetem tanára. Érdekesség, hogy a Brooklyni Egyetemen Király Béla egykori magyar tábornok fogadta a küldöttséget.¹⁸³⁰ Az amerikai útról Bányainak egy előadása maradt fenn, melyet legalább egyszer megtartott, 1978. december 11-én a Harvard Egyetemen. Ez *A nemzetiségi kérdés megoldása a Román Szocialista Köztársaságban* címet

¹⁸²³ CSSZM BLH, Întrebări posibile.

¹⁸²⁴ Uo., A konferencia programja.

¹⁸²⁵ The Rights of National Minorities in Romania from Unification to the Present.

¹⁸²⁶ Uo., Glee E. Wilson levele Bányainak, 1978. december 13.

¹⁸²⁷ Ștefan Pascu (1914–1998) Apahidán született, 1942-ben doktorált történelemből és filozófiából. 1968–1976 között a Babeș-Bolyai Tudományegyetem rektora volt, 1974 után a Román Akadémia tagja. 1961 óta a Securitate informátora volt Brândușa fedőnév alatt.

¹⁸²⁸ Ilie Ceaușescu (1926–2002) Nicolae Ceaușescu testvére, ekkor a román haderő tábornokaként a Katonai Akadémiát vezette.

¹⁸²⁹ Akinek nevét tévesen Ludovic-ként, azaz Lajosként románosították.

¹⁸³⁰ Uo., a brooklyni látogatás programja. 1978. december 13.

viselte. Ebben Bányai egy történelmi áttekintését nyújtotta a román nép és az együttélő nemzetiségek közötti több évszázados interakciónak, melyet lényegében egy kölcsönös együttműködésen alapuló állapotként jellemzett. A két világháború közötti időszakot is az osztályharcos szemléletmód alapján mutatta be, kihangsúlyozva, hogy a román és magyar néptömegek folyamatos harcot vívtak az elnyomó tőkés-földesúri rendszer ellen, és ennek kapcsán ismertette a MADOSZ szerepét, mely a román-magyar együttműködés mellett szállt síkra. Végül, előadását azzal zárta, hogy 1945 után, az RKP vezetésével kiteljesedtek a nemzetiségi jogok és megszűnt az etnikai vagy vallási alapú diszkrimináció.¹⁸³¹

Bár az amerikai út kapcsán nem maradt fenn arra utaló nyom, hogy a román küldöttséget akár emigránsok, akár a Ceaușescu-rendszer ellenfelei provokálták volna, a romániai rendszerrel szembeni bizalmatlanságra utal egy dokumentum, mely Bányai birtokába került.¹⁸³² Ezt a levelet Cyrus R. Vance amerikai külügyminiszternek írták és benne Nicolae Ceaușescu 1978. április 12-re esedékes amerikai látogatására hívták fel a figyelmet. A levélíró felvetette, hogy a látogatás során célszerű lenne „bizonyos emberijogi kérdéseket”, ennek kapcsán elsősorban a romániai magyarság és zsidóság kérdését tárgyalni, külön kitérve Király Károly memorandumára.¹⁸³³ Bányai ugyanekkor tagja volt annak a bizottságnak, mely Michael Sozan (Sozan Mihály)¹⁸³⁴ amerikai professzor egyik írására reflektált, mely *Ethnocide in Romania* címmel jelent meg, és a román párt- és államvezetést „csendes népirtással” vádolta meg a székelység körében. Sozan egyben a román tudományos szférát is kritizálta annak átpolitizáltsága miatt. A hivatalos romániai válasz 1978. április 13-án jelent meg a Massachusettsi Egyetem kiadásában.¹⁸³⁵ Ebben a szerzők – köztük Bányai – 28 oldalon keresztül bizonygatták, hogy Romániában nem létezik nemzetiségi alapú elnyomás, a romániai magyarság az élet minden területén egyenrangú fél a többségi nemzettel. Végkövetkeztetésként pedig megállapították, hogy:

¹⁸³¹ Uo., Resolution of the National Problem in the Socialist Republic of Romania.

¹⁸³² Nem tudjuk milyen körülmények között. Itt fontos ugyanakkor kiemelni, hogy az 1975-ös helsinki konferenciát követően a romániai magyar kisebbség romló helyzete nagyobb nyilvánosságot kapott. 1976-ban létrejött a CHRR (Committee for Human Rights in Rumania), mely több nagyszabású tüntetést is szervezett az USA nagyvárosaiban. 1978-ban Ceaușescu hivatalos látogatását is egy tüntető tömeg zavarta meg. A témára vonatkozóan lásd például: Kovács Eszter: The poer of second-generation diaspora: Hungarian ethnic lobbying in the United States in the 1970–1980s *Diaspora Studies*, 2017.

¹⁸³³ Uo., Levél Cyrus R. Vance-nek, 1978. április 7-én.

¹⁸³⁴ Sozan Mihály (1938–) 1938-ban született Budapesten, de családja 1945 után emigrált. Az Egyesült Államokban végezte tanulmányait, itt szerzett doktori fokozatot is 1972-ben. 1973-tól a Penssylvaniai Egyetemen tanított. Sozan volt az első Burgenland-Kisalföld összehasonlító falu antropológiai munka szerzője, az angol nyelvű magyar néprajz kutatástörténet monográfusa. Lásd: Hoffer Tamás: Sozan Mihály. *Ethnographia* 1991/357–361.

¹⁸³⁵ Uo., *Transylvanian Ethnicity: a reply to „Ethnocide in Romania”*.

„Sozannal ellentétben mi nem gondoljuk, hogy a román kormány szándékosan próbálja asszimilálni a magyar etnikai csoportot. Ezzel szemben, úgy gondoljuk, hogy a napjaink Romániájában létező etnikai feszültségek olyan antagonizmusokat erősítettek, melyek a múltban gyökereznek, a szomszédos országokkal való kapcsolatok [Itt kétségtelen, hogy elsősorban Magyarországra gondoltak – K.Sz.], a nemzetiség megváltozott tartalma, melyet a kormány próbál kialakítani, [Ez alatt a szocialista nemzet koncepcióját érthették – K.Sz.] és a gyors társadalmi és gazdasági változások révén.”¹⁸³⁶

Az a tény, hogy 1978-ban a külföldre utazó román tudománypolitikusi delegációk egyre gyakrabban voltak kénytelenek megvédeni az ország politikai rendszerét, érzékelteti, hogy a Ceaușescu-rendszer kezdetben pozitív külpolitikai megítélése az 1970-es évek második felére már nagyon megváltozott. Másrészt beszédes tény, hogy Bányai lényegében már az 1950-es évektől egyedüli magyarként vett részt ezeken a külföldi propaganda utakon. Számára a román pártvezetés egyfajta „díszmagyar” szerepet szánt, előadásainak tematikája alapján rajta keresztül próbálták bizonyítani külföldön a román nemzetpolitika toleranciáját. Kérdéses, hogy az a Bányai, aki tisztában volt a problémákkal, sőt időnként ezeknek – ha óvatosan is – hangot is adott, miért vállalta el ezt a szerepet. A magyarázat talán a személyiségét jellemző hiúságban rejlik.¹⁸³⁷

8.3 A bukaresti Történeti Intézet aligazgatója

Bányait 1959. november 10-én nevezték ki félállásban a Román Akadémia alá tartozó Történeti Intézet (Institutul de Istorie)¹⁸³⁸ alelnöki tisztségébe. Az Intézet igazgatója ekkor Andrei

¹⁸³⁶ Uo.

¹⁸³⁷ Bányai László Sándor szerint apjával időnként komoly vitái voltak, mikor az elvállalt egy-egy pártmegbízatást. Az ő elbeszélése alapján az idősebb Bányai László még idős korában is szeretete hallatni a hangját és zavarta ha negligáltak. Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 24-én.

¹⁸³⁸ A Történeti Intézetet eredetileg 1937-ben alapította Nicolae Iorga Bukarestben. 1965-ig csak Institutul de Istorie, azaz Történeti Intézet néven létezett, ekkor vette fel alapítójának nevét. Fontos kihangsúlyozni, hogy a Nicolae Iorga Intézet nem azonos az ún. Párttörténeti Intézettel (Institutul de Studii Istorice și Social-Politice, röviden ISISP). Ez utóbbit 1951-ben alapították, és feladata a munkásmozgalom és a Román Kommunista Párt történetének kutatása és feldolgozása volt. Első igazgatója 1961-ig Constantin Pîrvulescu, 1961 után Ion Popescu-Puțuri. 1989-ben végleg felszámolták. A két intézet között volt együttműködés, Bányai például többször hivatalos jelentésekben véleményezte az ISISP tevékenységét és időnként annak munkatársait is (CSSZM BLH, M/2. a. Despre Institutul de Științe Istorice și Socio-politică. [A Történeti és Társadalom-politikai Intézetről]. Jelentés, kritikus elemzés az ISISP működéséről. P/1. v. Véleményezés Liviu Ștefănescu, az ISISP munkatársáról.).

Oțetea¹⁸³⁹ volt. Bányai kinevezése az Intézethez egyben partvonalra szorítását is jelentette. Ezt bizonyítja, hogy az elérhető források tükrében 1959–1967 között nem csak politikai, hanem tudománypolitikai tevékenysége is meglehetősen szerény volt. Másrészt többször is benyújtotta lemondását pozíciójáról, ám ezt csak Gheorghiu-Dej halála után fogadta el felettese.

A Történeti Intézet munkatársaként jobbra tanulmányokat írt egyes, a marxizmus történetét érintő kérdésekről, valamint a magyar történészek munkásságát véleményezte. Így például 1963-ban pozitív véleményezést nyújtott Csatári Dániel¹⁸⁴⁰ történészi munkásságáról, kihangsúlyozva, hogy a hozzá hasonló, Romániához pozitívan viszonyuló történészekkel szorosabb együttműködést kellene kialakítani. 1962–1965 között Korda István¹⁸⁴¹ két regényét is véleményezte, előbb az *Osceola* címűt,¹⁸⁴² majd a *Rajzok és sorsokat*. A regény a Horea, Cloșca és Crișan vezette 1784-es parasztlázadás idején játszódik, mely Bányai értékelése szerint önmagában egy pozitív elem, ugyanis meglátása szerint itt még hangsúlyozni lehet a „magyar–román közös erőfeszítéseket” a burzsoázia elleni harcban. Ezen felül a regény kapcsán jobbra csak formai kifogásai voltak.¹⁸⁴³ A kérdéses időszakban mindössze egyetlen önálló publikációja jelent meg, *Lenin despre patrie și patriotism* [Lenin a hazáról és hazaszeretetről] címmel.¹⁸⁴⁴

Bányai intézeti munkatársai közül kiemelkedett Demény Lajos,¹⁸⁴⁵ aki 1964-ben lett a Történeti Intézet munkatársa. Kettejük között egy több évtizedes, Bányai haláláig tartó munka- és baráti kapcsolat alakult ki. Bányai a Történeti Intézetben kifejtett pályafutásával párhuzamosan a Bukaresti Egyetem Történelem Karának tanára is lett, ahol a *Román Népköztársaság jelenkori*

¹⁸³⁹ Andrei Oțetea (1894–1977) Szibielen született. Tanulmányai elvégzését követően Iașiban és Bukarestben volt egyetemi tanár. Történeti pályafutása során elsősorban a középkorral foglalkozott. 1955-ben a Román Akadémia tagjává választotta.

¹⁸⁴⁰ Csatári Dániel (1927–2008) Barátkán született, 1945 után telepedett le Budapesten. Itt előbb az MTA Történettudományi Intézetének lett munkatársa, majd a Párttörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, emellett az ELTE BTK egyetemi tanára.

¹⁸⁴¹ Korda István (1911–1984): Aradon született, a két világháború között különböző lapoknál dolgozott. Kezdetben verseket írt, majd regényeket, élete fő műve az 1956-ban megjelent *A nagy út* című írása Körösi Csoma Sándorról. 1959-től 1971-ig az Ifjúsági Könyvkiadó (Editura Tineretului) munkatársa volt.

¹⁸⁴² CSSZM BLH, P/1. e. Véleményezés Korda István *Osceola* című regényéről. 1962. május 29.

¹⁸⁴³ Uo.

¹⁸⁴⁴ Uo., K/1. f. 90 de ani de la Nașterea lui V. I. Lenin. Studii și comunicări. [90 éve született V.I. Lenin. Tanulmányok és közlemények] Ed. Ac. RSR. Bucuresti, 1960. Benne: L. Banyai: V. I. Lenin despre patrie și patriotism [V.I. Lenin a hazáról és hazaszeretetről].

¹⁸⁴⁵ Demény Lajos (1926–2010): Kisfülpösön született, tanulmányait Nagyenyeden, Szászrégenben és Marosvásárhelyen végezte. 1959–1963 között az Akadémiai Kiadó szerkesztője volt, 1964 után lett az Intézet munkatársa. A rendszerváltás után rövid ideig az oktatási minisztériumban is tevékenykedett, 1990–1992 az RMDSZ színeiben szenátor volt a bukaresti Parlamentben.

története címet viselő tárgyat tanította. Az itteni diákjai közül a későbbiekben Ioan Scurtu¹⁸⁴⁶ vált a legismertebbé. Scurtu 1962-ben végezte el az egyetemi alapképzést, 1971-ben pedig Bányai témavezetése alatt szerezte meg a doktori fokozatot az *Istoria Partidului Țărănesc*¹⁸⁴⁷ című disszertációjával. Scurtu egyébként a későbbiekben a következőképpen emlékezett vissza Bányai személyére: „[Bányai] képviselő volt a Nagy Nemzetgyűlésben és aligazgató az RNK Akadémiájának Történeti Intézeténél. Egy kurzust tartott nekünk a román, magyar és más nemzetiségű munkások fasiszmus elleni közös harcáról. A professzornak egy erős magyar akcentusa volt, és időnként kereste a szavakat, hogy kifejezze magát románul. Valójában a MADOSZ főtitkáráként kifejtett tevékenységéről mesélt nekünk, de Grenoble-ban és Párizsban folytatott tanulmányairól is.”¹⁸⁴⁸ Kettejük jó viszonya Bányai haláláig fennmaradt, Scurtu jelentette meg Bányairól az egyetlen román nyelvű nekrológot halála után.¹⁸⁴⁹

1965-ben valószínűleg Bányai is közreműködött a Történeti Intézet tevékenységéről szóló jelentés elkészítéséhez. Ebben beszámoltak róla, hogy a pártszervezetek és az Akadémia részéről érkező támogatás eredményeképpen az Intézet számottevő eredményeket tudott felmutatni. Amellett, hogy új monográfiákat tettek le az asztalra, közreműködtek a hatkötetes *Románia története* szintézis megírásában. A jelentés szerint az Akadémia javaslatára az Intézet munkája során az elemző munkákat helyezte középpontba, a korábbi forráskiadások helyett. Az Intézet kutatási terveit a „nagy kérdések” megoldásának irányába terelték, olyan témák felé, melyeket korábban nem kutattak. Ilyenek voltak: a polgári történetírás felhasználása és újraértékelése a marxista történetírás szemszögéből, a román „polgári” nemzet létrejöttének tanulmányozása és a kapitalizmus kifejlődése Romániában. Úgyszintén kihangsúlyozták, hogy az ország „aktívabb” részvétele a nemzetközi életben szükségessé teszi, hogy a román történetírás mindinkább figyelmet fordítson a világtörténelemre. Azokat a problémákat, melyek felmerülnek

¹⁸⁴⁶ Ioan Scurtu (1940 –) a bukaresti egyetem elvégzése után ugyanott tanított. 1991–1996 között a Nicolae Iorga Intézet igazgatói pozícióját is betöltötte, 2000–2004 Ion Iliescu államelnök egyik tanácsadója volt a Szociáldemokrata Párt (Partidul Social Democrat – PSD) színeiben. Történeti munkásságát a nemzeti-kommunista történetírás szemléletének továbbvitele jellemezte.

¹⁸⁴⁷ A Parasztpárt története.

¹⁸⁴⁸ Scurtu, Ioan: Profesorii mei. [Tanárain] *Magazin istoric*, URL: <http://magazinistoric.blogspot.com/p/profesorii-mei.html> – 2021. április 13.

¹⁸⁴⁹ Scurtu, Ioan: Ladislau Banyai. In: *Analele Univeristății București*. 1982. 155–156.

az egyes nemzetközi történészkongresszusokon és konferenciákon¹⁸⁵⁰ szükséges mindinkább tanulmányozni.¹⁸⁵¹

Bányai 1965. február 25-én benyújtotta lemondását aligazgatói pozíciójából. Ezt azzal indokolta, hogy helyzete az Intézetnél „megoldatlan”, és a történészek közötti „feszült hangulat” nem segíti a helyzet tisztázását.¹⁸⁵² Bányai kihangsúlyozta, hogy Oțetea korlátozta aligazgatói jogaiban. Bár a korábban benyújtott felmondásait sem fogadta el, egyben azt is megtiltotta neki, hogy bármilyen hivatalos iratot aláírjon, nem hívta meg az Intézet hivatalos rendezvényeire, és igazgatósági megbeszéléseken úgy hivatkozott rá, mint aki soha sem teljesíti a kötelességét. Ezen kívül hónapokon keresztül nem kapta meg a fizetését.¹⁸⁵³ Ugyanakkor azt is érdemes megemlíteni, hogy Bányai nem volt tényleges történész, és akár ez is magyarázata lehet annak, hogy a pártfunkciói mellett komoly tudományos tevékenységgel rendelkező Oțetea nem engedte a laikus és kizárólag párt szempontokat teljesítő Bányait érvényesülni. Bányai néhány nappal később fia ügyében írt a pártvezetésnek. Ifjabb Bányai László a Román Akadémia Fizikatudományi Intézetének kutatójaként dolgozott, és tudományos tevékenységének elismeréseként 1965-ben meghívták egy prágai nemzetközi konferenciára. Az Intézet igazgatója, Radu Grigorovici azonban nem járult hozzá Bányai kiküldetéséhez, „megbízhatatlan elemként” véleményezte. Bányai elismerte, hogy fiát valóban elbocsátották az egyetemről, de 1958-ban Gheorghiu-Dej hozzájárulásával folytathatta egyetemi tanulmányait, majd dr. Valer Novacu hozzájárulásával alkalmazták az Intézetnél, így Bányai szerint megbélyegzése már teljességgel fölösleges volt.¹⁸⁵⁴

Nem elképzelhetetlen, hogy a Bányáival szembeni lépések elsősorban felsőbb pártutasításra történtek, erre utalhat, hogy röviddel Gheorghiu-Dej halála után váratlanul felmentették az aligazgatói pozícióból, és nyugdíjazták. 1967-ben már megromlott egészségügyi állapotára hivatkozva kérte felmentését.¹⁸⁵⁵ Ezt ezúttal Petre Constantinescu-Iași az Akadémia részéről jóvá is hagyta, és Bányait az 1967-es év folyamán felmentették. Ugyanekkor kérvényezte

¹⁸⁵⁰ Mint láttuk, ezekre Bányainak személyesen is rálátása volt.

¹⁸⁵¹ CSSZM BLH, M/2. b. A Nicolae Iorga Történelemtudományi Intézet évi jelentésének egyik példánya. 1965 körül.

¹⁸⁵² Nem egyértelmű, hogy itt pontosan mire gondolt, de a történészek között kialakult „klikkesedést” említette, mint a probléma legfőbb forrását, természetesen kihangsúlyozva, hogy ő ebben a klikkesedésben nem vett részt.

¹⁸⁵³ CSSZM BLH, L/4. a. Bányai kérése az Akadémia elnökéhez a „Nicoale Iorga” Történettudományi Intézetben betöltött alelnöki tisztsége megszüntetésére. 1965. február 25.

¹⁸⁵⁴ CSSZM BLH, III. A/12. Bányai levele az RNK elnökéhez, Miron Nicolescuhoz fia és saját ügyében. 1965. február 25. Benne: két piszkozat. Egy Leonte Răutunak, illetve a KB tudományos szekciója vezetőjének, Țuguinak címzett levél piszkozata ugyanebben az ügyben.

¹⁸⁵⁵ Uo., L/4. a. Bányai kérése az Akadémia elnökéhez a „Nicoale Iorga” Történettudományi Intézetben betöltött alelnöki tisztsége megszüntetésére. 1967. január 7.

felmentését a Történészek Országos Bizottságából is.¹⁸⁵⁶ 1967. november 25-én egyben nyugdíjazták is, és illegalista múltjára való tekintettel érdemnyugdíjat állapítottak meg számára.¹⁸⁵⁷ 1968. december 23-án azonban levelet írt Ștefan Bălan oktatásügyi miniszternek, melyben nehezményezte, hogy a megállapított 4000 lejes nyugdíjnak csak a felét, 2000 lejt kapott kézhez, és kérte ennek orvoslását.¹⁸⁵⁸

Összességében megállapítható, hogy Bányai pályájában a Nicolae Iorga Történeti Intézet aligazgatójaként eltöltött időszak egy „kényszerezepizód” volt. Lényegében kinevezését követően folyamatosan próbált ettől a közegetől megszabadulni, de sikertelenül, míg Gheorghiu-Dej meg nem halt és Nicolae Ceaușescu hatalomra kerülését követően meg nem változott a belpolitikai környezet. Paradox módon tudománypolitikusként még is ezt követően, a Román Akadémia tagjává választásával teljesedett ki a karrierje, ekkor azonban már lényegesen eltérő körülmények között.

8.4 Politikai pályafutása a Ceaușescu korszakban

1965. március 19-én elhunyt Gheorghe Gheorghiu-Dej, a Román Munkáspárt főtitkára. Az ő helyét Nicolae Ceaușescu vette át, aki hatalmának megszilárdításának szándékával lefolytatott egy megkésett desztalinizációt. Ennek egyik leglátványosabb eleme előbb Lucrețiu Pătrășcanu, majd 1968-ban Luka László rehabilitálása volt.¹⁸⁵⁹ A Dej alatt lefolytatott koncepciós perekért pedig Alexandru Drăghiciei és munkatársait tette felelőssé, akik veszélyt jelenthettek Ceaușescu hatalmának kiépülésére. Drăghiciei minden pártfunkciójától és katonai rangjától is megfosztották.

Ezzel a hatalmi harccal párhuzamosan vette kezdetét a Dej alatt félreállított személyek politikai rehabilitálása. Ceaușescu, hatalmának első felében széleskörű támogatottság kiépítésére törekedett, melynek részét képezte a magyar értelmiségekkel való kapcsolatfelvétel is. Az enyhülés jele lehet, hogy Bányai 1965-ben már ismét hivatalos történésztalálkozón képviselte az országot, 1968-ban pedig amikor kimutatást készítettek a romániai magyar értelmiségekről, ezen

¹⁸⁵⁶ Uo., c. Bányai kérése a Történészek Országos Bizottságából való felmentésére. d.n.

¹⁸⁵⁷ Ugyanakkor ezzel párhuzamosan megújították szerződését a Bukaresti Egyetemmel, ahol továbbra is a Jelenkor Története tanszéken tanított és egyben doktori témavezető is lett. 1968-ban tíz doktorandusz volt irányítása alatt.

¹⁸⁵⁸ CSSZM BLH, L/4. b. Bányai kérése fizetési osztályozásának megváltozására vonatkozóan. Bukarest, 1968. december 23.

¹⁸⁵⁹ Luka ezt már nem érte meg, 1963-ban elhunyt a nagyenyedi börtönben.

Bányai is szerepelt, mint bukaresti illetékességű egyetemi tanár, képviselő a Nagy Nemzetgyűlésben.¹⁸⁶⁰ A találkozóra 1968 júliusában került sor, az RKP KB¹⁸⁶¹ épületében, ezen nagyjából 50 értelmiségi vett részt. Nem tudjuk biztosan, hogy Bányai jelen volt-e, ahogyan azt sem, hogy felszólalt-e. A felszólalók névsorát illetően megállapítható, hogy jelen voltak köztük azok a személyek, akik már az 1940-es és 1950-es évek első felében aktívak voltak (Gáll Ernő, Demeter János, Csehi Gyula, Sütő András, Méliusz József, Nagy István, Fazekas János, Jordáky Lajos, Balogh Edgár, Takács Lajos, Jancsó Elemér), de olyan fiatal személyek is, akik már a pártállami korszakban szocializálódtak (Bodor Pál, Domokos Géza).¹⁸⁶² Ez egyben rámutat arra a tényre is, hogy az 1960-as évek második felétől fokozatosan elítváltásra került sor a romániai magyar politikai és kulturális vezetőrétegben. Bár a korábbi, illegalista múlttal rendelkező, és az 1950-es években meghatározó politikai szereplők is jobbra szimbolikus szerephez jutottak, a magyar származású vezető pártaktivisták többsége viszont már az RKP káderképző csatornáin keresztül került vezető pozícióba.¹⁸⁶³

Novák Csaba Zoltán szerint minden korszaknak megvolt a maga néhány, meghatározó magyar vezető szereplője, akik klientúra-rendszert tudtak kiépíteni. Ilyen volt az 1940-es évek második felétől eltávolításáig Luka László,¹⁸⁶⁴ majd az 1960-as évek első felétől Fazekas János. Fazekas első alkalommal Ion Gheorghe Maurer kormányában jutott miniszteri pozícióhoz 1961-ben és lényegében egészen az 1970-es évek második feléig meghatározó szereplője maradt a romániai belpolitikának. Kérdéses, hogy Bányai pontosan mikortól állt kapcsolatban Fazakassal, az bizonyos, hogy 1961-ben már ismerték egymást és együttműködtek. Erre utal, hogy az RMP KV egyik 1961-es ülésén Bányai védelmére kelt, mikor megvádolták, hogy korábban Luka munkatársa volt, kijelentve: „*nem véletlen Luka ellenséges, huligán viselkedése Bányai elvtárssal szemben, aki a legkövetkezetesebb internacionalista volt az MNSZ vezetésében.*”¹⁸⁶⁵ Lukának ez az állítólagos ellenséges magatartása Bányáival szemben nem

¹⁸⁶⁰ Névsor a romániai magyar értelmiségiekről. Bukarest, 1968. június 25. In: Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak. Az RKP magyarságpolitikája*. I. Pro-Print, Csíkszereda, 2010. 231.

¹⁸⁶¹ Ceășescu 1965-ben az RMP-t visszanevezettette RKP-vá, egyben az ország nevét is Román Népköztársaságról Román Szocialista Köztársaságra módosították, így próbálván érzékeltetni, hogy Romániában megvalósult a szocializmus.

¹⁸⁶² Feljegyzés a pártvezetés és a magyar nemzetiségű értelmiségiek közötti találkozóról. Bukarest, 1968. július 10. In: Novák Csaba Zoltán: I.m. 241–252.

¹⁸⁶³ Novák Csaba Zoltán: I.m. 74.

¹⁸⁶⁴ Bányai is lényegében Luka révén jutott pozícióhoz.

¹⁸⁶⁵ Pleșa, Liviu: I.m. 253–254.

igazolható, valószínűbb, hogy sokkal inkább Fazakas Bányait próbálta kimenteni. Ifj. Bányai László Sándor visszaemlékezése szerint Bányai és Fazakas időnként személyes hangvételű megbeszéléseket is folytattak egymással. Ennek során állítólag Fazakas egy ízben kijelentette, hogy Ceaușescu „megvezethető”, rajta keresztül biztosítható a romániai magyarság jogainak kiteljesítése. Ezzel a megállapítással Bányai nem értett egyet.¹⁸⁶⁶ Az egyetlen írott forrás, amely kettejük között fennmaradt, egy 1976-os üdvözlőlevél, melyben Bányai jó egészséget kívánt Fazakasnak 50. születésnapja alkalmából.¹⁸⁶⁷ A romániai magyar értelmiségiek közül Bányai kapcsolatba került Sütő Andrással¹⁸⁶⁸ is, akit azonban ifj. Bányai László szerint nem kedvelt, nacionalistának tartotta.¹⁸⁶⁹

Az 1960-as években a román pártvezetés egy új fogalmat is bevitt a köztudatba. Ez az úgynevezett szocialista nemzet és szocialista hazafiság fogalma volt. Ennek értelmében: „*a nemzet (națiune) egy olyan emberi közösség, amelyet nyelvi, területi, gazdasági és ebből fakadóan lelki kötelek tartanak össze. A nemzet, mint olyan szigorúan társadalmi jelenség nem rendelkezik sem etnikai, sem pedig faji jelleggel. A román állam egységes nemzetállam. A román nép mellett együtt élő nemzetiségek is élnek az országban. Ezek a csoportok nem képeznek elkülönülő részeket, hanem a románsággal együtt élnek az ország különböző régióiban. Az együtt élő nemzetiségek jelenléte nem változtat az ország nemzetállam jellegén.*”¹⁸⁷⁰ Ennek értelmében elismerték a nemzetiség létét, azonban tagadták a kollektív önazonosság, a kollektív jogok szükségességét. Ebben a témakörben természetesen Bányai László is megnyilvánult. Meglátása szerint a nemzetek kialakulásában fontos szerepet játszott az idegenek elleni harc (pl. az angol–francia háború). Ami a sokszínű lakosságot egységesíthette, az a hazafiság (*patriotism*), Románia esetében a szocialista hazafiság. Bányai úgy vélte, hogy a szocialista nemzet kialakításában nagyobb szerepet kell majd tulajdonítani a közös vonások hangsúlyozásának. Így erősíteni kell a közös román haza fogalmát. Véleménye szerint azonban a szocialista nemzet egy hosszú folyamat eredményeként fog majd

¹⁸⁶⁶ Bányai László Sándor személyes közlése, 2020. szeptember 24-én. A megbeszélésnek természetesen semmilyen írott nyoma nem maradt.

¹⁸⁶⁷ CSSZM BLH, B/7. Bányai László üdvözlő levele Fazakas János 50. születésnapja alkalmából.

¹⁸⁶⁸ Sütő András (1927–2006) Pustakamaráson született. 1950-től az újjáinduló *Falvak Népe* főszerkesztője lett. 1954-ben lemondott erről az állásáról, és Marosvásárhelyre költözve előbb az *Igaz Szó* munkatársa lett, majd 1958-tól az *Új Élet* főszerkesztőjeként dolgozott. 1980 után Romániában betiltották műveinek és színdarabjainak publikálását. A rendszerváltás után, 1990-ben a marosvásárhelyi fekete március alatt súlyosan megsebesült, fél szemére megvakult.

¹⁸⁶⁹ Ifj. Bányai László Sándor közlése 2020. szeptember 24-én.

¹⁸⁷⁰ Novák Csaba Zoltán: I.m. 253.

kialakulni és a nyelvi sokszínűség még sokáig fontos szerepet játszik. Az egységes szocialista nemzet kialakulásának egyik elkerülhetetlen jelenségeként nyíltan az asszimilációt határozták meg. Egyesek, mint például Ștefan Voicu¹⁸⁷¹ kifejezetten történelmi szükségszerűségként határozták meg a romániai nemzetiségek asszimilációját: „*Nem kérem, azt, hogy a magyarok váljanak románokká, de lássák, hogy létezik egy ilyen irányú történelmi folyamat*”¹⁸⁷² Bányai ebben a kérdésben egy óvatos álláspontot fogalmazott meg: „*ami az asszimilációt illeti, azt most hagyjuk. Különbséget kell tennünk a különböző nemzetiségek és a nemzetiségek különböző társadalmi csoportjai között, mert különbség van például egy hagyománnyal rendelkező paraszt és egy városi ember között... Létezik a természetes asszimiláció, főleg azoknál a kisebb etnikai csoportoknál, amelyek nem rendelkeznek saját kultúrával. A tatároknak és törököknek van anyanyelvük, de nem rendelkeznek saját kultúrával.*”¹⁸⁷³ Összességében megállapítható, hogy két egymással ellentétes elképzelés ütközött egymással. Egy radikálisabb, nemzeti retorikát képviselő irányvonal, ezt elsősorban Ștefan Voicu és Ion Iliescu képviselte, valamint egy „óvatosabb” irányvonal, amely differenciáltabban és hosszabb időtávon képzelte el a folyamatot, ez utóbbit elsősorban két kisebbségi származású pártaktivista, Valter Roman¹⁸⁷⁴ és Bányai László képviselte.

Bányai 1966-ban a *Korunkban* írt a szocialista hazafiságról. Ebben mindenképp a szocialista hazafiság történelmi gyökereit vázolta fel, úgy értelmezve, hogy lényegében már a dákok Római Birodalommal szemben vívott harcában a hazafiság biztos jelei ismerhetőek fel. Ezt követően a dák-római kontinuitás teóriájából kiindulva végigvette, hogy a román nép történelme során mindvégig a hazafiság bizonyos formájáról tett tanúságot, míg az időközben Erdélyben letelepedett magyarságban ehhez természetes szövetségest kapott. Összességében végül megállapította, hogy ez az együttműködés kell a szocialista hazafiság alapjává váljon.¹⁸⁷⁵

Az 1968-as év jelentős eseménye volt a prágai tavasz néven elhíresült csehszlovákiai reformfolyamat, mely 1968. augusztus 20-án az ország inváziójához vezetett a Keleti Tömb országai részéről.¹⁸⁷⁶ Bár Bányai hagyatékában egyetlen írott forrás sem maradt fenn ehhez az eseményhez kapcsolódóan, Bányai Péter visszaemlékezése szerint apjára mély hatást gyakoroltak

¹⁸⁷¹ Ștefan Voicu (1906–1992) 1948-ban még a *Scînteia* főszerkesztő-helyettese, 1960–1984 között az RKP KB tagja.

¹⁸⁷² Novák Csaba Zoltán: I. m. 29.

¹⁸⁷³ Uo., 30.

¹⁸⁷⁴ Neuländer Ernő néven született Nagyváradon, magyar zsidó származású családban. 1931 óta volt a KRP tagja, 1936–1939 között a spanyol polgárháborúban harcolt önkéntesként. A második világháborúban a Vörös Hadsereg soraiban harcolt, 1945 után különféle pártpozíciókat töltött be.

¹⁸⁷⁵ Bányai László: Szocialista hazafiságunk közös történelmi gyökerei. *Korunk*, 1966.

¹⁸⁷⁶ Románia ebben nem vett részt, mely jelentős mértékben javította az ország megítélését Nyugaton.

a csehszlovákiai események. Péter szerint apja reménykedve fordult a csehszlovákiai reformtörekvések felé, abban reménykedve, hogy Alexander Dubceknek és támogatóiknak talán sikerül megvalósítaniuk az emberarcú reformkommunizmust. Mikor a Szovjetunió és szövetségeseik lerohanták Csehszlovákiát, Bányai – szűk körben – vehemensen kritizálta a Szovjetuniót, és Péter szerint „kezdett nagyon komor lenni.” Meglátása szerint ekkor kezdődött meg apjának végleges kiábrándulása a szocialista világtól.¹⁸⁷⁷

1968. november 15-én megalapították a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsát,¹⁸⁷⁸ amely formailag (akárcsak a Szerb vagy Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa) a romániai magyarság érdekképviseleti szerve volt, a gyakorlatban azonban súlytalan intézmény lett, mely a Párt központi vezetőségének utasításait közvetítette. Elnöke Péterfi István akadémikus lett, az alelnöki tisztségekbe pedig Takács Lajos, Király Károly, Méliusz József és Maros Tibor¹⁸⁷⁹ kerültek. A központi büro tagjaivá választották – többek között – Bányai Lászlót, Demeter Jánost, Sütő Andrást és Szilágyi Dezsőt is.¹⁸⁸⁰ A politikai elit átstrukturálódását mutatja azonban, hogy már a szervezeten belül is fokozatosan egy fiatalabb generáció jutott szerephez. Erre utalhat, hogy egy 1977-es ülésen már – többek között – olyan fiatal pártaktivisták jutottak szóhoz, mint Bodor Pál.¹⁸⁸¹ Valószínűleg az sem véletlen, hogy Bányai aznap csak a 18. felszólaló volt. Ebben a felszólalásában azokat az „elemeket” ostromozta, akik az RKP és a román-magyar békés együttélés ellen agitáltak.¹⁸⁸²

A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának elnökségi tagjaként rendszeresen apellált a nemzetiségi oktatás ügyében. Így például az 1970-es évek elején Richard Winterrel¹⁸⁸³ közösen referáltak a nemzetiségi oktatás főbb problémáiról. A beadvány jórészt pozitívumokat tartalmazott, úgy értékelték, hogy a román állam teljességgel biztosítja az együttélő nemzetiségek

¹⁸⁷⁷ Bányai Péter személyes közlése 2021. július 2-án.

¹⁸⁷⁸ Consiliul Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară.

¹⁸⁷⁹ Maros Tibor (1923–2002) Hátszegen született, 1947-ben szerzett orvosi diplomát Budapesten. Ezt követően a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyászati Egyetemen tanított, 1960-tól professzor, majd 1966-tól tanszékvezető volt. 1989-ben Magyarországra emigrált.

¹⁸⁸⁰ Novák Csaba Zoltán: I.m. 54.

¹⁸⁸¹ Bodor Pál (1930–2017) 1945 után több lap munkatársa, 1970 előtt az Irodalmi Könyvkiadó magyar részlegét vezette, majd 1970 után a Kriterion Könyvkiadó magyar szerkesztőségét. 1970–1979 között az RTV magyar adásának főszerkesztője is volt, 1980-tól pedig az *Előre* főszerkesztője. 1983-ban Magyarországra települt át, ahol előbb a *Magyar Nemzet*, majd a *Népszabadság* munkatársa volt.

¹⁸⁸² Plenara Consiliului Muncii Oamenilor de Naționalitate Maghiară. *Scînteia*, 1977. április 5. 4.

¹⁸⁸³ Richard Winter (1934–1994) Segesváron született, szász származású volt. Előbb az UTM (az RKP ifjúsági tagozata) vezetőségi tagja volt, majd 1965 után az RKP KB tagja, 1984–1987 között pedig különböző miniszteri pozíciókat töltött be.

jogait az anyanyelvi tanuláshoz, és egyben lehetőséget biztosít a kisebbségek számára a román nyelv tökéletes elsajátítására is.¹⁸⁸⁴ Értelmezésük szerint a nemzetiségi oktatásnak a román nép és az együttélő nemzetiségek közötti minél teljesebb összhangot kell biztosítania. Ugyanakkor óvatos kritikaként fogalmazták meg, hogy nem jelenik meg elegendő publikáció a kisebbségek nyelvén, mert az állami könyvkiadók nem ismerik a nemzetiségi olvasótábor valós igényeit, és ez gátolja azt, hogy egyes fontos munkák magyar nyelven is megjelenhessenek. Úgyszintén szükségesnek ítélték, hogy a román pártvezetés több kutatóközpontot hozzon létre, mely a kisebbségek kulturális ügyeivel foglalkozik, több kórust és tánckart¹⁸⁸⁵ kellene felállítani az egyes színházaknál. Bányai egyben azt is felvetette, hogy egy önálló televízió központot kellene létrehozni Kolozsváron, amely a román mellett a nemzetiségek nyelvén is sugározna adásokat.¹⁸⁸⁶ Ez és a korábban már idézett 1978-as levele a Nagy Nemzetgyűlés elnökségének érzékelteti, Bányai számára politikai pályafutásának vége felé is a nemzetiségi oktatásügy számított a legfontosabbnak.

Bányai László Sándor visszaemlékezése szerint apjának komoly politikai ambíciói voltak, a Párt Központi Bizottságának szeretett volna tagja lenni. Ez azonban soha nem történt meg, amely meglehetősen frusztrálta Bányait: „*Apám nem tudta lenyelni, hogy soha nem engedték közel a valódi politikához. Míg vele egyszintű múlttal rendelkező magyar kommunistákat befogadtak (persze románosítva). Így Szilágyiból Sălăjan lett és Mogyorósból Moghioroş. Ezekben megbíztak. Lehet, hogy ez lett volna az ár!?*”¹⁸⁸⁷ Bányai Péter szerint apja 1969-ben részt vett a Pártkongresszuson, ahol beválasztották a Központi Bizottságot megválasztó tagok közé. Péter szerint Bányai tőle szokatlan élességgel kezdte megvívni az egyes tagok beválasztását. Elsőként Eugen Barbu¹⁸⁸⁸ személyét vétózta meg, megvádolva, hogy vad antiszemita, illetve azzal, hogy a doktori disszertációját plagizálta. Úgyszintén megvívta Ştefan Pascu személyét, ellene felhozva vádként, hogy fiatalon vasgárdista volt. Bányai vétója ellenére mindkét személyt az RKP KB tagjává választották, ő pedig többé nem vehetett részt a KB tagjainak megválasztásában.¹⁸⁸⁹

¹⁸⁸⁴ Holott Bányai – mint későbbi, 1978-as beadványából kiderül – ezt valójában egyáltalán nem így gondolta.

¹⁸⁸⁵ Ansamblu de coreografie.

¹⁸⁸⁶ CSSZM BLH, K/2. b. Rezolvarea problemei naţionale în România. Expresie a politicii marxist-leniniste a P.C.R. [A romániai nemzetiségi kérdés megoldása. Az RKP marxista-leninista politikájának kifejeződése.].

¹⁸⁸⁷ Bányai László Sándor személyes közlése 2021. július 2-án.

¹⁸⁸⁸ Eugen Barbu (1924–1993) újságíró, 1989 előtt kommunista pártlapoknál dolgozott, 1969-től az RKP KB tagja volt. 1991-ben Corneliu Vadim Tudorral együtt alapította meg a szélsőjobboldali Nagy-Románia Pártot (Partidul România Mare), melynek színeiben képviselő volt a Parlamentben 1993-ban bekövetkezett haláláig.

¹⁸⁸⁹ Bányai Péter közlése 2021. július 2-án.

8.5 Akadémikusként

1970-ben a Román Akadémia keretében felállították az ún. Társadalmi és Politikai Osztályt,¹⁸⁹⁰ melynek vezetőjévé előbb Miron Constantinescut nevezték ki. Ő ezt a tisztséget 1973-ig töltötte be, majd a helyét Mihnea Gheorghiu¹⁸⁹¹ vette át (egyben a kor szokásának megfelelően az ASSP tiszteletbeli elnökévé választották Nicolae Ceaușescut). Az osztály alelnökei Bányai, Zoe Dumitrescu-Bușulenga,¹⁸⁹² Ioan Ceterchi¹⁸⁹³ és Ștefan Voicu. Megalakításakor az osztályt több alosztályra bontották, ilyenek voltak: a gazdaságtudományok, a filozófia és logika, a történelem és régészet, a jogtudományok, a politikatudományok, a pszichológia és pedagógia, a szociológia és a művészettörténet és irodalomtörténet alosztályok.¹⁸⁹⁴ Az ASSP tagja lett a tényleges tudományos szereplők mellett a román politikai élet több olyan tagja is, akik a Gheorghiu-Dej-éra meghatározó politikusai voltak, de 1965 után a partvonalra szorultak. Így Gheorghe Apostol, Balogh Edgár,¹⁸⁹⁵ Bányai, Alexandru Bîrlădeanu nyugdíjas egyetemi tanár, Emil Bodnăraș, Bodor András,¹⁸⁹⁶ Tudor Bugnariu,¹⁸⁹⁷ Csehi Gyula,¹⁸⁹⁸ Constantin Daicoviciu, Demény Lajos, Demeter János, Hajdú Győző, Jancsó Elemér, Ion Iliescu, Jakó Zsigmond, Athanasie Joja, Kallós Miklós, Király Károly, Mircea Lăpădătescu,¹⁸⁹⁹ George Macovescu, Ion Gheorghe Maurer, Ion Nestor,¹⁹⁰⁰ Andrei Oțetea, Ștefan Pascu, David Prodan, Leonte Răutu, Valter Roman, Takács Lajos,¹⁹⁰¹ Ștefan Voitec.¹⁹⁰²

¹⁸⁹⁰ Academia de Științe Sociale și Politice.

¹⁸⁹¹ Mihnea Gheorghiu (1919–2011) Bukarestben született, 1947-ig a bukaresti egyetem filozófia karán tanult, ekkor ledoktorált. 1937-ben jelent meg első verseskötete, 1961-ben megalapította a *Secolul 20* [20. század] című folyóiratot.

¹⁸⁹² Zoe Dumitrescu-Bușulenga (1920–2006) pedagógus és irodalomkritikus. 1969–1974 között az RKP KB tagja volt. 1989 után visszavonult és apáca lett, egy Neamț megyei kolostorban halt meg.

¹⁸⁹³ Ioan Ceterchi (1926–1992) Alsófernezelyen született, jogi végzettséget szerzett Kolozsváron. Előbb az Egyetemen tanított, majd 1974 után az RKP KB tagja lett. 1980–1982 között igazságügyi miniszter volt, majd előbb norvégiai, később svédországi nagykövet.

¹⁸⁹⁴ Academia de Științe Sociale și Politice. *Arhivele Naționale a României*. URL: <http://arhivelenationale.ro/site/download/inventare/Academia-de-Stiinte-Sociale-si-Politice.-Sectiile-Filosofie-Logica-si-Psihologie-Pedagogie.-1970-1978.-Inv.-3113.pdf> - Letöltés: 2021. április 28.

¹⁸⁹⁵ Ekkor a *Korunk* főszerkesztő-helyettese.

¹⁸⁹⁶ Ekkor a Babeș-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karának professzora.

¹⁸⁹⁷ A Bukaresti Egyetem filozófia karának tanára.

¹⁸⁹⁸ Ekkor a Babeș-Bolyai Tudományegyetem Filológia Karának docense.

¹⁸⁹⁹ A kolozsvári népbíróóság egykori közvádlója, ekkor a Bukaresti Egyetem jogi karán professzor.

¹⁹⁰⁰ Aki – mint láttuk – az 1950-es évek elején a Kultuszügyi Minisztérium alkalmazottja volt, ekkor pedig a Bukaresti Egyetem történelem karának tanára.

¹⁹⁰¹ Ekkor a Bukaresti Egyetem jogi karának tanára.

¹⁹⁰² CSSZM BLH, F/2. a. A Román Akadémia Társadalmi és Politikai Osztálya címzetes és levelező tagjainak a névsora. 1972. július 1. A névsor azért is érdekes, mert ha megfigyeljük, az azon szereplő személyek hosszabb-

Bányainak az ASSP aligazgatójaként ismét lehetősége volt a romániai magyar történészközösség munkájára hatást gyakorolni. Bár nem volt tagja a magyar-román történészbizottságnak, de egy ízben, 1973. február 11.–17. között részt vett annak ülésén, és beszédet is tartott.¹⁹⁰³ Hagyatéka szerint erre az ülésre kifejezetten felkészült, részletesen áttanulmányozva az ülésre beterjesztett dokumentumokat. Az 1973-as találkozó fő témája a történelem oktatása és a történelemtanárok képzése volt. A budapesti ülés hét napig tartott, ennek során különböző szekcióüléseken vitatták meg az egyes korszakok oktatását és általánosságban véve a történelemtanítás metodológiáját. Ezekről a témakörökről egy-egy vitaindító referátum is készült. Ezekben összegezték, hogy mely témaköröket nem tanítja (meglátásuk szerint) megfelelőképpen a magyar történetírás: 1. A románok eredete és a kontinuitás elmélete, a magyar tankönyvek a Roesler-elméletet tartalmazták.¹⁹⁰⁴ 2. Nem tárgyalják megfelelőképpen a román fejedelemségek törökellenes harcait. 3. Nincs megemlítve a románok részvétele a Dózsa-felkelésben és a Rákóczi-szabadságharcban. 4. Vitéz Mihály vajdát jóformán meg sem említik, míg Bocskai Istvánról oldalakon keresztül írnak. 5. Erdélyt úgy kezelik, mint Magyarország elidegeníthetetlen részét, nem hangsúlyozzák ki kellőképpen annak részleges önállóságát. 6. A magyar történetírás szerint a magyarság aránya Erdélyben csak 1526 után csökkent számottevően, és a románság csak a 18. századra került többségbe Erdélyben. 7. Az első és második világháborút, valamint az 1918-as egyesülést sem megfelelőképpen mutatják be. 8. Nem hangsúlyozzák ki kellőképpen az 1944. augusztus 23-i kiugrás szerepét.¹⁹⁰⁵ Az 1945–1962 közötti vitás kérdésekről Ghiță Ionescu és Venera Teodorescu referált, a középkorra vonatkozó részéről Ștefan Pascu és Demény Lajos nyújtottak be referátumot. A magyar tankönyvek jelenkorra vonatkozó részeit Kemény G. Gábor ismertette, míg a román tankönyveket Szász Zoltán, az MTA kutatója.¹⁹⁰⁶

Megállapítható, hogy az 1970-es évek második felében Magyarország és Románia között kibontakozó „kis hidegháborúban” Bányai továbbra is inkább a román állaspontot

rövidebb ideig mindannyian kapcsolatba kerültek Bányáival. Ez is mutatja, hogy az 1950-es évek politikai-értelmiségi közege mennyire belterjes volt.

¹⁹⁰³ CSSZM BLH, M/2. s. Bányai László beszámolója és jelentése Leonte Răutunak címezve magyarországi látogatásával kapcsolatban. 1973. január 31. 7 lap, kéziratos, román. Benne: a román-magyar történelmi vegyesbizottság ülésén előadott beszéde. A magyar-román történész vegyesbizottság első ülésére 1970. július 3-án került sor, a Román Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia közös szervezésében. A román bizottság elnöke Ștefan Pascu, a magyar bizottságé Elekes Lajos volt.

¹⁹⁰⁴ E szerint a román nép etnogenézisére a Dunától délre került sor, majd onnan vándoroltak északra, a mai Románia területére.

¹⁹⁰⁵ Uo., Mihnea Gheorghe, az ASSP elnökének beszámolója.

¹⁹⁰⁶ Uo.

képviselte.¹⁹⁰⁷ Az egyes magyarországi szerzőkről és könyvekről nyújtott véleményezéseiben rendszerint a nemzeti-kommunista elemekre épülő román történetírást vette alapul. Így például Bányai véleményezte Kahána Mózes¹⁹⁰⁸ emlékiratát, a *Boldog élet könyvét*¹⁹⁰⁹ annak romániai megjelentetése előtt. Ebben, mindamelllett, hogy elismerte a szerző és a munka érdemeit, majd megindokolta a szövegben eszközölt rövidítések okait is: „A közvetlen vagy közvetett romániai részeket válogattuk ki, a bizalmasan személyes részek nélkül. Egyben kihagytunk élesen politikai vonatkozású töredékeket, amelyeket újabb pártdokumentumaink átértékelő szellemében a készületben lévő párttörténet fog tisztázni.”¹⁹¹⁰ A munka román fordításáról írt hivatalos jelentésében is kihangsúlyozta, hogy minden „kényes” részletet kihagyott, elsősorban azokat, amelyek a nemzetiségi kérdésre vonatkoztak „az 1920-as évek szellemében”, és amelyeket azóta a párttörténetírás újragondolt.¹⁹¹¹

Ugyancsak ekkoriban véleményezte Németh László író munkásságát, kiemelt figyelemmel az *Iszony*¹⁹¹² és *Égető Eszter*¹⁹¹³ című regényekre. Bányai alapvetően pozitívan ítélte meg a Németh regényeiben közvetített nézeteket. Kihangsúlyozva például, hogy egyes regényeiben, mint például az *Égető Eszter*, olyan szereplők találhatók, amelyek a „nagybirtokos-feudális” rendszerrel szemben határozzák meg magukat.¹⁹¹⁴ Egyben kifejezte véleményét, hogy szerinte Németh László eredetisége főként abból a tényből ered, hogy mély pszichológiai eszközökkel építi fel karaktereit. Ezt követően röviden ismertette mindkét regény tartalmát, megállapítva, hogy meglátása szerint mindkettőt érdemes lenne románra is lefordítani.¹⁹¹⁵

¹⁹⁰⁷ Ellentétben pl. Balogh Edgárral, aki az 1970-es és 1980-as években rendszeresen referált a magyar állam- és pártvezetésnek a román nemzetpolitika magyarellenes intézkedéseiről. Lásd: Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2007.

¹⁹⁰⁸ Kahána Mózes (1897–1974) Gyergyóbkáson született, zsidó családban. Az első világháborúban besorozták, 1919-ben a Vörös Hadsereg soraiban harcolva vett részt a felvidéki hadjáratban. A Tanácsköztársaság bukását követően Svájcba emigrált, majd visszatért Romániába, ahol Marosvásárhelyen telepedett le és az illegális KRP tagja lett. 1926-ban börtönbe került, szabadulását követően Berlinben és Párizsban élt, majd 1937-ben visszatért Kolozsvárra, ahol a *Korunk* munkatársa lett. 1941-ben a Szovjetunióba menekült, majd a háború után Budapesten telepedett le.

¹⁹⁰⁹ Magyarországon 1972-ben jelentette meg a Szépirodalmi Könyvkiadó.

¹⁹¹⁰ CSSZM BLH, M/2. p. Bányai jelentése Kahána Mózes tevékenységéről és egy neki szánt levél piszkozata. 1972. augusztus 3.

¹⁹¹¹ Uo.

¹⁹¹² A megjelenés éve: 1947.

¹⁹¹³ A megjelenés éve: 1948.

¹⁹¹⁴ CSSZM BLH, M/2. Bányai László véleményezése Németh László *Iszony* és *Égető Eszter* című regényeiről egy esetleges román nyelvű kiadás miatt. d.n.

¹⁹¹⁵ Uo.

A magyarországi irodalmi élet képviselőiről írt véleményezései mellett Bányai tudományszervező szerepet is betöltött. Így például az ASSP alelnökeként koordinálta egy kutatócsoport munkáját, amely 1976-ban tanulmánykötetet tett közzé *Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare și a înfrățirii lor cu națiunea română. Naționalitatea maghiară* [Az együttélő nemzetiségek történetéről és a román néppel való testvériségről írt tanulmányok] címmel. Ez 12 tanulmányt tartalmazott, előszavát Demény Lajos írta, a szerkeztőbizottság tagjai Bodor András, Csucsuj István¹⁹¹⁶ és Demény Lajos voltak. A tizenkét tanulmányíró között tulajdonképpen szakemberek (például Egyed Ákos) és a politikai térfélen működő személyek is jelen voltak (Fazekas János). Mikó Imre recenziója szerint a következő gondolat volt a könyv fő vezérelve: „*A kötet a romániai magyarság nemzetiségi történetét és az együttélést pásztázza végig azokból a legfelsőbb helyen elhangzott irányelvekből kiindulva, hogy a nemzetiség — miként a nemzet — sokáig fenn fog maradni, s hogy közös történelmünk folyamán a dolgozók nemzetiségre való tekintet nélkül harcoltak a társadalmi és nemzeti igazságért.*”¹⁹¹⁷ A tanulmányok túlnyomó többsége politikatörténeti jellegű, ezt egészítette ki egyetlen eszmetörténeti írás Csucsuj István tollából.¹⁹¹⁸ 1974-ben Richard Winterrel közösen terjesztettek elő elfogadásra két tanulmánykötetet, mely a romániai magyar és német kisebbség történetét tárgyalta. Nem kizárt, hogy az említett tanulmánykötet azonos azzal, amely végül 1976-ban megjelent. Bányai szerint a kötet összeállítását a Nicolae Iorga Történeti Intézet koordinálta.¹⁹¹⁹ Ugyancsak 1976-ban jelent meg Bányai, Richard Winter és Gere Mihály közös szerkesztésében egy tanulmány a németek középkori történelméről.¹⁹²⁰ Ebben a szerzők a német és román nép több évszázados testvéri összefonódását elemezték.¹⁹²¹

Bányai véleményezte 1977-ben – Ștefan Pascu felkérésére – Benkő Samu, Demény Lajos és Vekov Károly közös dolgozatát, mely *A székelyek felkelése 1595–1596-ban* címmel jelent

¹⁹¹⁶ Csucsuj István (1942–) Kolozsváron született, a Babeș-Bolyai Tudományegyetemen szerzett történelem szakos képesítést, 1972-től a Nicolae Iorga Történeti Intézet tudományos kutatója volt. 1990 után a Babeș-Bolyai Tudományegyetem előadójává, majd professzorává lett.

¹⁹¹⁷ Mikó Imre: Magyar Nemzetiségi történetírás Romániában. *Korunk*, 1976/9. 643.

¹⁹¹⁸ *Az 1848–1849-es erdélyi forradalom és a két világháború közötti romániai magyar haladó erők.*

¹⁹¹⁹ CSSZM BLH, M/2. h. Bányai véleményezései a románokkal együttlakó nemzetiségek történetét tárgyaló kötetek kapcsán. 1974. december 10.

¹⁹²⁰ *Contribuții la istoria populației germane din Transilvania în Evul Mediu și procesul de întărire a înfrățirii ei cu poporul român.*

¹⁹²¹ Paradox, hogy ezzel párhuzamosan egyre előrehaladottabbá vált a romániai németek kivándorlása a Német Szövetségi Köztársaság területére.

meg.¹⁹²² Ugyancsak ő véleményezte korábbi munkatársának, Gáll Ernőnek 1975-ben, *Tegnap és mai önismeret* címen megjelent esszégyűjteményét. Bányai meglátása szerint Gáll egyes esszéiben túlságosan „pesszimista” tónust ütött meg, „nemzethalált” vizionálva. Egyben azt is kihangsúlyozta, hogy korábban is jelentek meg olyan munkái, amelyeket a cenzúra nem engedett megjelentetni, mert a nemzetiségi kérdésben „ellentmondásos” megállapításokra jutott. Összességében javasolta, hogy egyes tanulmányokat a szerző teljesen írjon újra, míg másokat teljességgel törölni kellene.¹⁹²³ Jordáky Lajos is kitért naplójában Bányainak erre a cenzori tevékenységére: „Bitay¹⁹²⁴ a *Politikai Kiadótól* közölte, hogy Bányai végre beadta kedvező véleményezését a kéziratomról. Elolvastam. Valóban meglepett mennyire pozitív véleményt adott. Tőle nem vártam. Kellemes meglepetés...”¹⁹²⁵ Ugyanakkor azonban Jordáky változatlanul nem engedett fel Bányai személyével szemben: „Bányai László cikke jelent meg a <<Studii>>-ban Bánffy Miklós gr. bukaresti megbeszéléséről 1943-ban. Bethlen István Maniu felé, Kállay a fiatal Antonescu felé kereste a kapcsolatokat, látván, hogy a németek elvesztik a háborút s félvén, hogy a kommunista Szovjetunió tör előre ebben a térségben... Bányai célja világos, még magamnak sem fűzők megjegyzést ismert álláspontjához. De most először jelenik meg leírva pozitív előjellel mindaz amit 1944 nyarán tettünk – többek között én is – itt Erdélyben a háború befejezése érdekében. Ezelőtt 13 évvel még 12 évi börtönre ítélték el azért, ami most egy történeti cikkben helyesnek bizonyul. Persze 13 évvel ezelőtt Bányai sem azt vallotta, amit most ír, hanem azok oldalán állott aktívan akik a 12 évet rámsózták...”¹⁹²⁶ Hasonló tartalmú megjegyzést fűzött Bányainak a *Hosszú mezsgye* címen 1970-ben megjelent tanulmánykötetéhez: „Bányai László tanulmánykötetét olvastam el. Sok szép tanulmány van benne. Sokkal szebben írt, mint ahogy élt és tevékenykedett. Az írásait megdicsérhetem. Írok róla. Az embert azonban változatlanul nem szeretem, mert rengeteg gonoszságot követett el emberek ellen és nemzete ellen. Talán hasznosabb lett volna s emberibb ember lett volna, ha egész életében verseket és esszéket ír. Bányai azonban politizált. Én soha nem szerettem s bizonyára ő sem engem. Emberként soha nem is fog közel kerülni hozzám...”¹⁹²⁷

¹⁹²² CSSZM BLH, P/3. r. Bányai véleményezése Benkő Samu, Demény Lajos és Vekov Károly Răscăala secuilor din anii 1595-1596. [A székelyek felkelése 1595-1596-ban] című dolgozatáról (három példány). Benne: Ștefan Pascu erre vonatkozó felkérése. 1977. május. 10.

¹⁹²³ CSSZM BLH, P/1. j. Véleményezés Gáll Ernő *Önismeret ma és a múltban* című könyvéről. 1975. április 30.

¹⁹²⁴ Bitay Ödön (1932–2006): Ekkor a *Politikai Könyvkiadó* szerkesztője volt.

¹⁹²⁵ EME Jordáky naplók i. m. 1973. november 2-i naplóbejegyzés.

¹⁹²⁶ Uo., 1968. december 14-i bejegyzés.

¹⁹²⁷ Uo., 1970. június 13.-i bejegyzés.

8.6 Bányai László történelemszemlélete

Bányai történetírói pályafutása lényegében 1945 után teljesedett ki. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy – korábbi, két világháború közötti munkáival ellentétben – ezeket már teljességgel a hivatalos történetírói kánonnak való minél teljesebb megfelelés motiválta. Első saját könyve a „fordulat” után 1949-ben jelent meg *Harminc év* címmel.¹⁹²⁸ Ebben – nem titkoltan – Mikó Imre 1941-ben megjelent *Huszonkét év* című munkájára próbált reflektálni, mely a romániai magyarság 1920–1944 közötti történetét vette végig. Munkáját azonban teljességgel az osztályharcos szemléletmód dominálta. A romániai magyarság 1918–1948 közötti történetét teljességgel egy népi–reakciós szembenállásként látta, folyamatos szélmalomharcként a román hatóságokkal, a budapesti kormánnyal és az OMP-vel szemben, mely végül a „népi demokrácia” kikiáltásával teljesedett ki.¹⁹²⁹ Bár Bányai munkájában lényegében újra szeretne volna értékelni a romániai magyarság jelenkori történetét, ez a munka gyakorlatilag visszhang nélkül maradt, ennek oka az lehet, hogy a pártállami represszió körülményei nem tették lehetővé annak szélesebb körben való terjesztését.¹⁹³⁰ A könyvről Gáll Ernő tollából jelent meg recenzió az *Utunkban*.¹⁹³¹ Ebben Gáll a Rajk-perből és az „imperialista aknamunkából” vezette le Bányai írásának fontosságát, kihangsúlyozva, hogy az egy ideológiai útmutatóként is használható: „*Határozott forradalmi tömegéberségre, a nacionalizmus, a sovinszta elhajlások és szovjetellenesség mindenfajta jelentkezése elleni fokozott, kérlelhetetlen, megsemmisítő irtóháborúra van tehát szükség. Fel kell élénkítenünk ideológiai arcvonalunkat, meg kell sokszoroznunk a nacionalizmus, a nacionalista elhajlások, a sovinizmussal szembeni engedékenységet és mindenfajta liberalizmus leleplezésére, gyökeres kitépésére irányuló erőfeszítéseinket! Ebben a harcban komoly, jelentős segítség számukra Bányai László könyve: Harminc év, Jegyzetek a romániai magyarság útjáról (állami Könyvkiadó, Bukarest). Bányai munkája, mely végigvezet bennünket a romániai magyarság harmincéves sorsának és küzdelmének minden fontosabb állomásán, — nemcsak nélkülözhetetlen tudományos értékű vezérfonal, hanem fegyver a reakció és ügynökei ellen.*”¹⁹³² Összességében

¹⁹²⁸ Bányai László: *Harminc év. Jegyzetek a romániai magyarság múltjáról*. Bukarest, 1949, Állami Könyvkiadó.

¹⁹²⁹ Uo., Vö. 17–19.

¹⁹³⁰ Érdekes adalék, hogy Balogh Edgár visszaemlékezése szerint éppen akkor tartóztatták le, mikor Bányai könyvét recenzálta.

¹⁹³¹ Gáll Ernő: Vádirat és mozgósítás a nacionalizmus ellen. *Utunk*, 1949/1–26.

¹⁹³² Uo.

úgy vélte, hogy: „*Bányai László könyve, mely hazafias érzelemtől átfűtött, hazánk, a RNK iránti szeretet és ragaszkodást sugárzó könyv. Éppen ezért kiválóan alkalmas arra, hogy a magyar dolgozó tömegeket a proletár nemzetköziség, a Szovjetunió iránti ragaszkodás szellemében nevelje. Olvasása, tanulmányozása és terjesztése fegyver a kozmopolitizmus ellen — hazafias tett.*”¹⁹³³

1970-ben Bukarestben a Politikai Könyvkiadó gondozásában jelent meg Bányai esszégyűjteménye, melyben 1928–1968 között keletkezett cikkeiből közölt válogatást. Ebben a következőképpen értékelte saját eszmei fejlődését: „*Az írások eszmevilága a neokatolicizmus, majd eklekticizmus állomásain át jutott el a marxista szemléletig és a harcok antifaszizmusig, s a doktrinér balosságokat leküzdve a szocialista humanizmusig. A népeket összefogó plebejus erdélyiség, valamint a francia felvilágosodás eszméi által termékenyített kezdettől a romániai néptömegek forradalmi mozgalmába való begyökerezésig, az irodalmi nemzetiségpolitikai és történelmi kérdésekhez való dialektikus marxista viszonyulásig.*”¹⁹³⁴ Gáll Ernő a kötetéről írt recenziójában egy sajátos megállapítást tett Bányai írásainak minőségére vonatkozóan: „*A felszabadulás utáni írások tematikája már nem mozog olyan széles skálán, mint az előző korszaké. (Bányai „polihisztorsága“ egyébként a kisebbségi írástudó jellegzetességei közé tartozik, annak minden erényével és fogyatékosságával. [...]) A Kuncz Aladárról (1966) és I. Tóth Zoltánról (1968) írt esszéiben újra azzal a Bányáival találkozunk, akinél a világnézeti következetesség nem torzul sommás ítélkezéssé, a tudományos igényű elemzés pedig szerves egységben jelentkezik a személyes élménytől átfűtött értékeléssel.*”¹⁹³⁵ Bernád Ágoston később, 1976-ban párhuzamosan véleményezte Balogh Edgár *Mesterek és kortársak*¹⁹³⁶ című munkáját és Bányai esszégyűjteményét. Ebben megállapította, hogy a könyv: „*Hosszú, keskeny szellemi mezsgye, a tilosba tévedés veszélyeivel: jobbról a vallási dogma „tilos területe”, balra a doktrinér dogmatizmus? S mindezek között egy önmagával örök harcban álló lélek: győzelmekkel, vereségekkel s a katarzis tisztító erejével? Talán így, a három együttvéve az igazság lehető teljessége? A könyv bírálói, de a kötet előszavában maga a szerző is válaszolja azt az eszmei fejlődést, amely a neokatolicizmustól és eklektikától a marxi világnézetig, majd a doktrinér balosságokat leküzdve a szocialista humánium befogadásáig vezetett. Sokan — éppen ezért — szellemi*

¹⁹³³ Uo.

¹⁹³⁴ Bányai László: *Hosszú mezsgye. Esszék, jegyzetek (1928–1968)*. Bukarest, Kriterion, 1970. 5.

¹⁹³⁵ Gáll Ernő: Egy értelmiségi nemzedék útja. *Korunk*, 1970/6. 948–949.

¹⁹³⁶ Kriterion, Bukarest, 1974.

önéletrajznak is nevezik e könyvet.”¹⁹³⁷ Bernád azonban egyben kemény kritikában is részesítette Bányait, felróva, hogy az írásokat szubjektíven szelektálta, így adott esetben hamis képet kaphatunk az ő eszmei fejlődéséről.¹⁹³⁸ Ugyanakkor ő is kihangsúlyozta, hogy Bányainak az 1960-as években írt tanulmányai Kuncz Aladáról és Bánffy Miklósról, ismét a „dogmatikus merevségeket levetkőzött” Bányai képét közvetítik.¹⁹³⁹

Bányainak Kuncz Aladáról és Bánffy Miklósról írt tanulmányai tágabb perspektívában értelmezhetőek. A *Korunk* folyóiratnál (és a magyar értelmiség soraiban) felmerült az erdélyi magyarság „polgári” hagyományainak az átértelmezése, és beemelése a hivatalos kultúra berkeibe. Sajátos módon ebben Bányai is – akárcsak Balogh Edgár, Gáll Ernő és mások – az újraértelmezés mellett foglalt állást. Azonban Jordáky Lajos és Csehi Gyula ettől teljesen elzárkózott, Jordáky például élete végéig hűvösen tekintett a „burzsoázia rehabilitálására”, valamint keserűséggel töltötte el, hogy az új irodalmi és kulturális kánonból kihagyták a munkásirodalmat.¹⁹⁴⁰ A Kuncz Aladárhoz személyesen is kötődő Bányai azonban 1966-ban az *Igaz Szóban* megjelent tanulmányában pozitívan értékelte egykori mentorának irodalmi munkásságát,¹⁹⁴¹ majd egy későbbi, 1973-as tanulmányában¹⁹⁴² átértékelte Bánffy Miklós szerepét is.

Bányai már újraindulásától, 1957-től munkatársa lett a *Korunk*nak, melynek főszerkesztője Gáll Ernő, főszerkesztő-helyettese 1971-ig Balogh Edgár volt.¹⁹⁴³ Szerkesztőbizottságában a Bányai generációjához tartozó egykori illegalisták jelentős része helyet

¹⁹³⁷ Bernád Ágoston: Két könyv – két kortárs. *Korunk*, 1976/11. 4.

¹⁹³⁸ „De ha már szellemi önéletrajzról van szó (s az előszóból kiténik, hogy Bányai a Hosszú mezsgyét ennek tartja), az igazi és teljes képhez nem tartoznak-e hozzá azok a szövegek is, amelyek „számon kívül maradtak”? Vajon ezek mennyiben módosítanák a kötetből így előtűnő szellemi fejlődésrajzot? Az imént jelzett válogatási irányelvekkel nem kapunk-e túlságosan kimunkált és túlságosan statikus szellemi portrét Bányai Lászlóról? Hisz annak a Bányai Lászlónak a komplex eszmei fejlődéséről, aki az úri közép- osztályból s a gyulafehérvári nagyszemináriumból indult Majláth püspök anyagi és konzervatív szellemi útravalójával Budapest, Grenoble és Párizs irányában egyelőre még csak a neokatolicizmus felé, s annak a Bányainak az eszmei kibontakozásáról, aki két évtizeddel később a „doktrinér balosságokkal” viaskodott írásaiban és cselekedeteiben egyaránt — a kötetből bizony igen egyoldalú képét kapjuk.” Uo., 4.

¹⁹³⁹ Uo., 5–6.

¹⁹⁴⁰ Antal Róbert-István: *Jordáky Lajos (1913–1974)*. doktori értekezés, Eszterházy Károly Egyetem, Eger, 2020. 269.

¹⁹⁴¹ Bányai László: Kuncz Aladár és műve. *Korunk*, 1966/2.

¹⁹⁴² Bányai László: Bánffy Miklós közéleti szerepe. *Igaz Szó*, 1973/9.

¹⁹⁴³ Az ő szerepét ebben az évben Ráczy Győző vette át.

kapott.¹⁹⁴⁴ A *Korunk*ban megjelent cikkeiben Bányai a leggyakrabban visszaemlékezéseket közölt a MADOSZ, illetve a két világháború közti *Korunk* tevékenységéről.¹⁹⁴⁵

Az 1970-es években Bányai folyamatosan publikált a román közönség irányában is. Ezekben a munkáiban a román nemzeti-kommunista történetírás hivatalos, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu és mások által meghatározott álláspontját propagálta, míg munkáinak fő vezérelve továbbra is a román-magyar egymásrautaltság tézisének közvetítése volt.¹⁹⁴⁶ Román nyelven megjelent tanulmányainak többségében továbbra is a MADOSZ és a két világháború közötti illegális kommunista mozgalom történetével foglalkozott. 1971-ben, a *Revista de Istorie*ben¹⁹⁴⁷ publikált tanulmányában a MADOSZ antifasiszta ellenállásban játszott szerepét elemezte.¹⁹⁴⁸ A felvezetést a gazdasági világválságtól kezdte, mely – meglátása szerint – lehetőséget biztosított a „reakciós kormányok” számára a munkásosztály és a szegényparaszti réteg elnyomására. A szélsőjobboldali mozgalmak megerősödését sem a recesszió következményének tekintette, hanem megállapítása szerint, a polgári nacionalista kormányok eszköze volt a munkásság meggyengítésére. Romániában a nemzetiségi elnyomás is ebből a felülről generált jelenségből táplálkozott, és erre reagált az RKP vezetősége.¹⁹⁴⁹ Végül megállapította, hogy: „*Ez a két nép jó viszonyban él itt és kötve vannak egymáshoz a kölcsönös nehézségekben, a mindennapi kenyérért való harcban és egy jobb közös jövőért.*”¹⁹⁵⁰

Egy 1974-ben megjelent tanulmányában a KRP szerepét elemezte a magyar munkásság politikai erővé szervezésében.¹⁹⁵¹ Bányai kiindulópontja szerint „*a román nép és az együttélő nemzetiségek közti testvériség és jogegyenlőség megvalósítása és elmélyítése a szocialista rend*

¹⁹⁴⁴ Bányain kívül indulásakor részt vett a *Korunk* szerkesztésében Csehi Gyula, Demeter János, Kacsó Sándor, Kohn Hillel, Kovács György, Méliusz József, Nagy István, Péterfi István, Szabédi László, Tompa István és Victor Chereșteșiu. 1972 után a szerkesztőbizottság gyakorlatilag megszűnt.

¹⁹⁴⁵ Lásd például: Az illegális Román Kommunista Párt és a Gaál Gábor-i *Korunk*. Interjú Bányai Lászlóval, A Társadalmi és Politikai Tudományok Akadémiájának alelnökével. *A hét*, 1976/1. 249. Bányai László: Kommunisták a román és magyar dolgozók közös harca élén. *Korunk*, 1971/4. 528-541. Bányai László: A Páztortűztől a *Korunkig*. *Korunk Évkönyv*, 1976.

¹⁹⁴⁶ Constantinescu, Miron – Pascu, Ștefan – Ladislau Bányai: *Desăvârșirea unificării statului național român: Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*. [A román nemzetállam megvalósítása: Erdély egyesülése a régi Romániával] București, Editura Academiei Republicii Socialiste România. 1968.

¹⁹⁴⁷ *Történelmi újság*

¹⁹⁴⁸ Ladislau Bányai: Contribuția MADOSZ-ului la concentrarea forțelor antifasciste sub îndrumarea PCR (1933–1937) *Revista de Istorie*, 1971/1. 115-138.

¹⁹⁴⁹ Uo., 115.

¹⁹⁵⁰ Uo., 138.

¹⁹⁵¹ Ladislau Bányai: Promotorul creării organizației de masă legale a oamenilor muncii maghiari din România. *Revista de Istorie*, 1974/10. 1453–1460.

egyik nagy megvalósítása, az RKP vezetése alatt.”¹⁹⁵² Értelmezése szerint a román nép és „az együttélő nemzetiségek” közti testvéri hagyományoknak gazdag történelmi múltja van. A „a demokratikus fejlődés” során az osztályalapú kizsákmányolást és a nemzetiségi elnyomást – meglátása szerint – teljesen felszámolták, és ezáltal az RKP vezetése alatt megvalósult Romániában a teljes jogegyenlőség.¹⁹⁵³

Bányai legfőbb munkája azonban egy történelmi szintézis megírása volt, mely először román nyelven jelent meg *Pe fâgașul tradiților frățesti*¹⁹⁵⁴ címmel, majd magyarra lefordítva is megjelent *Közös sors – testvéri hagyományok*¹⁹⁵⁵ címen.¹⁹⁵⁶ Munkájában nagy mértékben támaszkodott Daicoviciu és Pascu munkásságára. Bár a munka fő szervező elve – a cím alapján – a román-magyar együttélés gyökereinek hangsúlyozása lett volna, a könyv összességében mégis a román nemzetállam legitimitását erősítette. A nemzeti-kommunista történetírásra jellemző elemek átvételével Bányai lényegében legitimálta azt a történelemszemléletet, mely szerint a romániai magyarság és a többi „együttélő nemzetiség” másodrangú Erdélyben.

Munkája bevezetőjében mindenekelőtt kihangsúlyozta, hogy: „*A román nép és az erdélyi magyarság hagyományainak sokszázados összefonódása gazdag tanulságok forrása mindannyiunk számára [...] a belső elnyomók és külső leigázók ellen vívott minden harc közös sorsunk idézi.*”¹⁹⁵⁷ Bányai elemzésének egy sajátos eleme, hogy korábbi írásaival ellentétben a romániai németek itt már nem negatív konnotációban jelennek meg, hanem mint egy együttműködő nemzetiség. Ezt követően röviden kitért rá, hogy mi a szerepe a történetírásnak kora társadalmában, melyet a szocialista materializmus szemszögéből közelített meg: „*Történelmünk menetének, kerülőinek és úttöréseinek elemzése mindannyiunk számára tájékozódásul és erőforrásul szolgál. Az eltérések, hasonlóságok és egyezések példázata segítség a múlt szövevényeinek kiismerésében, a jelen kérdéseire való válaszadásban. [...] Történelmi örökségünk – hiába hogy más a gyökere – támasz a szocialista társadalom építésében. Népi hagyományaink is külön-külön színezetűek, de dinamikusan kiegészítik egymást, s ebből épül a közös jövő.*”¹⁹⁵⁸ Ezt

¹⁹⁵² Uo., 1453.

¹⁹⁵³ Uo. A cikk további részében pedig ismertette a MADOSZ és az OMP antagonisztikus harcát, kitért a *Falvak Népe* és a *Korunk* tevékenységére.

¹⁹⁵⁴ Bukarest, 1971.

¹⁹⁵⁵ Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1973.

¹⁹⁵⁶ A két kiadás tartalma nagyrészt megegyezik, a magyar kiadás némileg bővebb.

¹⁹⁵⁷ Bányai László: *Közös sors – testvéri hagyományok*. Politikai könyvkiadó, Bukarest, 1973. 5.

¹⁹⁵⁸ Uo., 5-6.

követően az RKP 1972 júliusában tartott Országos Konferenciájának ismertetésével kitért rá, hogy a magyar és román néptömegek – a nemzetiségi különbözőségek ellenére – mindig egymásra találtak az osztályharcban: „*A történelem viszontagságos és nem egyszer egymással szembekerül útjain román, magyar, német és más néptömegek véres viadalmakban találják egymásra, egy jobb, emberibb világért küzdve, mindannyiukra sujtó hódító hatalmak, mindannyiukat gúzsba kötő kényurak ellen.*”¹⁹⁵⁹ A nemzetiségi konfliktusokért pedig leginkább a különféle „uszítókat”, a „reakciós Habsburgokat”, a 20. század folyamán pedig a magyar és román „fasisztákat” tette felelőssé.

A román nyelvű kiadásban egy sajátos megállapítást is tett, mely lényegében a román nemzetállam melletti kiállásként is értelmezhető: „*A nyelv és folklór egysége, ahogy a laikus és egyházi intézmények azonossága is, melyek Erdélyben is megmaradtak a feudális magyar állam hódítása után, az elsődleges elemet képezi, mely századokon keresztül töretlenül összekötötte a különböző provinciák románjait.*”¹⁹⁶⁰ A magyarság ezzel szemben Erdélyben egy hódító népcsoport, melynek nemessége a honfoglaló magyarok egyenesági leszármazottainak tartotta magát, más népeket ezzel szemben – a magyar jobbágyokkal együtt – meghódítottként kezelték.¹⁹⁶¹ Trianon után a román burzsoázia átvette az „elnyomók” szerepét. Az erdélyi magyarok „jövemények,” leigázók származékai lettek. „*Egy kalap alá vett földművest a mágnással, munkást a tőkessel.*” A polgári nacionalista történelemszemlélet Bányai szerint valójában osztályelőjogokat igyekezett igazolni. „Örökös” és „természetszerű” ellentétekről értekeztek, „s más kenyerén élősködő idegeneknek” bélyegezték a nemzetiségeket. Bányai szerint azonban: „*A történelmi fejlődés fővonala azonban már a középkortól a dolgozó tömegek egységes harci tábora volt, anyanyelvükhöz, népükhöz való ragaszkodásukkal összhangban.*”¹⁹⁶² Ezt követően meghatározta a hazafiság és a nemzetiség fogalmakat. A hazafiság Bányai értelmezésében „*egyike a legmélyebb érzéseknek, mely elkülönült hazák évszázados és évezredes fennállása során gyökeresedett meg.*”¹⁹⁶³ Majd Leninre alapozva leszögezte, hogy „*Az osztálykizsákmányolásra épült társadalmi rendszerekben a haza fogalma mindig visszatükrözte a a szerteágazó érdekeket, a különböző népek kizsákmányoló osztályainak ádáz versengését, amely a nemzeti viszály*

¹⁹⁵⁹ Uo., 6-7.

¹⁹⁶⁰ Ladislau Bányai: *Pe făgașul tradițiilor frățești*. Bukarest, 1971. 14-15.

¹⁹⁶¹ Bányai a magyar nemesség attitűdjére az „osztálydölyf” kifejezést használta. Ez ugyanakkor párhuzamba állítható a román nemzeti történetírás által időnként még ma is alkalmazott „magyar grófok” koncepciójával.

¹⁹⁶² Uo., 11.

¹⁹⁶³ Uo., 12.

szításával nem egyszer bontotta meg a sorokat a közös ellenség előtt.” A nemzetiség ezzel szemben külön nyelv, szellemi alkat és tudat, de a román néppel történetileg összefonódva. „Számbeli kisebbségben vagyunk és jórészt szórványosan élünk román többségű vagy román környezetű tájakon.”¹⁹⁶⁴ Bányai felszólalt a nemzetiség fogalom használata ellen, mert az szerinte egy reakciós csökevény, holott – meglátása szerint – Romániában teljes egyenjogúság van. Az együttélő nemzetiségek összetartozása a szocializmus alatt „acélosabb,” mint korábban valaha. S akkor pártunk nagy vezérének idézi, mikor 1971 márciusában a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának plenáris ülésén osztotta az igét: „Vegyük át a történelmi múltból mindazt, ami haladó, ami egyesíti a népeket, küszöböljük ki mindazt ami volt uralkodó, kizsákmányoló osztályok befolyását képviseli...”¹⁹⁶⁵ Végül leszögezte, hogy a Román Szocialista Köztársaságban megvalósult a teljes egyenjogúság: „Románia Szocialista Köztársaságban mi, nemzetiségek, egyenrangú állampolgárok vagyunk, nemcsak egyénileg, a törvény előtt, mint a polgári alkotmány emlékezett rólunk, nemcsak a papíron és beszédekben, hanem intézményesen is.”¹⁹⁶⁶

A bevezetőt követően megírta Románia történelmét az őskortól a Román Népköztársaság kikiáltásáig. Módszertanilag némileg megkérdőjelezhető, hogy munkáját a földtörténeti korok – helytelen – ismertetésével kezdte.¹⁹⁶⁷ A könyvben nincsenek lábjegyzetek, de a Vaskor értelmezésénél például Engelsre hivatkozott. Némileg még a román nemzeti-kommunista történetíráson is túlmutat, hogy Bányai megállapítása szerint „régészeti leletek bizonyítják,” hogy Románia lakossága 3-4 ezer éve folytonosan él a területen. Ezt követően kritikátlanul felvázolta a dák-római folytonosság elméletét, kihangsúlyozva, hogy a dákok rómaiakkal szembeni élet-halál harca a hazafiság kezdődő jeleit mutatja,¹⁹⁶⁸ majd tételesen is kitért Roesler bevándorlás-elméletének cáfolatára.¹⁹⁶⁹ Erdély és a román fejedelemségek középkori történetének ismertetésénél a marxista történetírás főbb megállapításait vette át, a magyar honfoglalás és a középkori magyar településhálózat kialakulásának ismertetésénél egyértelműen Ștefan Pascu írásaira alapozott.¹⁹⁷⁰ A továbbiakban az osztályharcos szempontból kiemelt események

¹⁹⁶⁴ Uo., 15.

¹⁹⁶⁵ Uo., 15.

¹⁹⁶⁶ Uo., 17.

¹⁹⁶⁷ Uo., 19.

¹⁹⁶⁸ Uo., 30.

¹⁹⁶⁹ Uo., 42-43.

¹⁹⁷⁰ Pascu, Ștefan: *Voievodatul Transilvaniei*. [Az Erdélyi Vajdaság] Editura Dacia, Bukarest, 1989. Bár a könyv már Bányai halála után jelent meg, Pascu egyik jellemző megállapítása, hogy az Erdélyben elhelyezkedő magyar szorványtelepüléseket azzal magyarázta, hogy a középkorban szándékosan telepítettek „stratégiai vidékekre” magyar

bemutatására helyezte a hangsúlyt (a Budai Nagy Antal és a Dózsa György vezette parasztfelkelések). Ezeket úgy értelmezte, mint egy közös román-magyar egységfrontot a Magyarországról importált feudalizmussal szemben.¹⁹⁷¹ Bányai a parasztfelkelések kapcsán az erdélyi római katolikus egyház fejlődését is érintette. Értelmezése szerint az évszázadok során éles ellentét bontakozott ki a főpapság és a néphez közelebb álló alsópapság között. Míg az előbbi résztvett a nép kizsákmányolásában, addig az utóbbi fontos szerepet játszott az ez elleni harcban. Ugyanakkor úgy értékelte, hogy egyházi és világi téren egyaránt diszkriminálták a románságot már a középkori Magyar Királyságban, az 1437-es Unio Trio Nationumot pedig úgy értelmezte, mint a románság államalkotó népként való elismerésének tagadását.¹⁹⁷² A mohácsi csata elvesztését annak tudta be, hogy a „nemesi réteg félt fegyvert adni a nép kezébe”.¹⁹⁷³ Ezt követően a „három román fejedelemség” több évszázados együttműködését mutatta be, kitérve Mihály vajda uralmára is, melyet – a román nemzeti történetírással összhangban – az „első egyesülésként” értelmezett.¹⁹⁷⁴

Érdemes kiemelni, hogy Bányai miként értelmezte Erdély egyesítését Romániával, és az ahhoz vezető folyamatot. Egy önálló fejezetben foglalkozott a „Nagy Egyesüléssel”,¹⁹⁷⁵ majd egy másik fejezetben dolgozta fel az 1920-as évek romániai belpolitikáját. Itt amellett, hogy némileg túlhangsúlyozta a kommunista mozgalom szerepét, részletesen kitért a politikai transzilvanizmusra, és a politikai aktivitást sürgető szereplők (Zágoni István, Kós Károly) tevékenységére. Elemzését értelemszerűen a marxista, osztályharcos retorika dominálta. 1938-as munkájával ellentétben azonban itt már több ponton is átvette a román nemzeti történetírás megállapításait.

Elemzése kiindulópontjaként Bányai a Habsburg Birodalmat a „népek börtöneként” írta le: „*A Habsburg Birodalmat elejétől fogva a nemzeti elnyomás különböző fokú rendszere, az*

telepéseket a magyar uralkodók. Ezt az érvelést Bányai is alkalmazta könyvében. A magyar történetírás ezzel szemben evidenciaként kezeli, hogy Erdély a 18. századig magyar többségű volt, egyes területeken pedig (pl. a Mezőség) a román lakosság csak a 15. századtól kezdett meghonosodni.

¹⁹⁷¹ Bányai László: *Közös sors – testvéri hagyományok*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1973. 22-34.

¹⁹⁷² Uo., 27-31. Ugyanakkor az újkori és jelenkori nemzetfogalomnak a középkorra való visszavetítése módszertanilag problémás.

¹⁹⁷³ Uo., 34.

¹⁹⁷⁴ Uo., 40-42. Ez az értelmezési keret napjainkban is tartja magát a történészek között. A magyar történészek és Lucian Boia ezzel szemben hangsúlyozzák, hogy Mihály vajda alatt a három fejedelemség (Havasalföld, Moldva és az Erdélyi Fejedelemség) csak perszonálunióban állt egymással, az intézményrendszer egyesítésére nem került sor.

¹⁹⁷⁵ A román történetírás a mai napig a „Marele Unire,” azaz a „Nagy Egyesülés” kifejezést használja Erdély Romániához történő csatolására. Ennek központi elemeként az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nemzetgyűlést határozzák meg, mely a mai napig Románia első számú nemzeti ünnepe.

uralkodó, a mellőzött és az elnyomott népek közötti éles különbségtétel jellemezte. E birodalom, késleltetve az itt élő legtöbb nép társadalmi fejlődését, állampolitikai rangra emelte egymás ellen való kijátszásukat.”¹⁹⁷⁶ 1938-as munkájával szemben azonban itt már jóval nagyobb szerepet tulajdonított az osztálykülönbségeknek, mint a nemzetiségi problémáknak.¹⁹⁷⁷ Szerinte a háború okozta szenvedés hozzájárult ahhoz, hogy a munkás- és paraszttömegek szervezeten léphessenek fel érdekeik érvényesítéséért, ugyanakkor „a háborús kudarc réme elmélyítette a kiváltságot élvező nemzetek uralkodó osztályai és a háttérbe szorított, vagy elnyomott nemzetek burzsoáziája közti ellentmondásokat is.”¹⁹⁷⁸ Harmadik tényezőként megjelenik nála a külföldi imperialista erők aknamunkája, akik „rettegvén” egy forradalmi hullámtól, az új, polgári nemzetállamok létrehozására törekvő mozgalmakat igyekeztek megerősíteni. Bányai elemzésében ez a három tényező vezetett a cári Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia széteséséhez. Az őszirózsás forradalmat „demokratikus forradalomként” interpretálta, majd kihangsúlyozta, hogy a románság szerveződése is demokratikus alapokon történt meg. Itt ugyanakkor túlhangsúlyozta a román munkástanácsok szerepét.¹⁹⁷⁹ Megállapítása szerint az erdélyi román függetlenségi mozgalmat fokozatosan korrumpálták a „reakciós elemek:” „a munkások, parasztok és radikális értelmiségiek képviselői a helyi nemzeti tanácsok tevékenységének első időszakában hangadó szerepet visznek s biztosítják a tanácsok demokratikus szellemét. A reakciós elemeknek azonban sikerül számos helyen, s főleg a közigazgatási góccokban ellensúlyozni, sőt megbénítani a demokratikus elemek tevékenységét, felhasználva az összeomlott monarchia maradék hatalmi szerveit is.”¹⁹⁸⁰ Némileg cinikus megállapítás részéről azonban, hogy „...[a tömegek] ledöntik a gyűlölt Habsburg elnyomásra emlékeztető szobrokat,”¹⁹⁸¹ holott ezek az erdélyi városokban a magyar kulturális örökség részét képező szobrok megsemmisítését jelentette. Az őszirózsás forradalom

¹⁹⁷⁶ Bányai László: i. m. 193. o.

¹⁹⁷⁷ Ennek oka az „elvtelen magyar egység” dogmájának átvételében keresendő. Ezt először Luka László RKP főtitkárhelyettes részletezte egy 1947-ben megjelent cikkében, és legfőbb megállapítása, hogy a nemzet részei kizárólag az „egészséges származású,” munkás és szegényparaszt elemek, akiknek értelemszerűen a román munkássággal kell együttműködniük, mintsem a magyar „földesurakkal, iparmágnásokkal.”

¹⁹⁷⁸ Uo.

¹⁹⁷⁹ Bár kétségtelenül léteztek ilyenek, főként az erdélyi bányászközpontokban: a Zsil-völgyében, Resicabányán és Nagybányán. A Zsil-völgyében 1919-ben összetűzésre is sor került a megszálló román hadsereg, és a szociáldemokrata szakszervezetek által megszervezett bányászok között. Lásd pl: Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018. Nagy Róbert: Iparosodás és migráció: a kolozsvári és a Zsil-völgyi munkásság etnikai és felekezeti összetétele, valamint születési hely szerinti származása. In: *Ablakok a múltba*. EMK, Kolozsvár, 2012. 204-234. Schuller Balázs: Impériumváltás a Zsil-völgyében, 1918. In: *Bányászati és Kohászati Lapok*. 2005/3. 35-38.

¹⁹⁸⁰ Bányai László: i. m. 199-200.

¹⁹⁸¹ Uo., 200.

eseményeinek leírásánál adatgazdagon részletezi a magyar és román fél által egymás ellen elkövetett incidenseket, kihangsúlyozva azonban, hogy: „*a magyar és román reakció a nemzeti uszítás mellett egyformán ügyel arra, hogy az osztálykizsákmányolás rendszerén csorba ne essék.*”¹⁹⁸²

A gyulafehérvári nemzetgyűlés ismertetésénél annak szükségességét a lenini elvekből vezeti le. Eszerint „*az azelőtt elnyomott nemzetek munkásságának soraiban azonban legtöbben a tőkés uralom megdöntéséért való harcot a független, demokratikus polgári nemzeti állam keretében vélték eredményesen megvívni. A magyar kommunisták zöme is tisztában volt azzal, hogy a volt Osztrák-Magyar Monarchia területén az elnyomott népek útja a szocialista forradalomhoz a polgári demokratikus forradalom és a nemzeti államalkotás beteljesítésén keresztül vezet.*”¹⁹⁸³ Meglátása szerint a gyulafehérvári határozat pontjai egyrészt biztosították volna a Románia területén élő népek teljes egyenjogúságát a többségi románsággal, másrészt ezzel a „*román nép évszázados küzdelme nemzeti szabadságáért, a Kárpátok mindkét oldalán folyó harca nemzeti állama megvalósulásáért és kiteljesüléséért elérte célját.*”¹⁹⁸⁴ A gyulafehérvári pontokat azonban a későbbi „reakciós” román kormányok nem tartották be, így a nemzetiségek jogegyenlősége a gyakorlatban megvalósulatlan maradt (a szocializmus győzelméig – olvasatában). A gyulafehérvári pontoknak a megszavazása azonban „*határozott kiállást jelentett Románia demokratikus átalakításának irányában, s útmutató volt a néptömegek harca számára.*”¹⁹⁸⁵

A továbbiakban bemutatta az 1919-es erdélyi forradalmi mozgalmakat, azt állítva, hogy a magyarországi Tanácsköztársasággal jelentős mértékben szimpatizált az itteni magyar és román munkásság.¹⁹⁸⁶ Ezt követően pedig rátért az Erdélyi Kormányzótanács tevékenységének ismertetésére. Bányai az intézmény tevékenységéről alapvetően pozitív képet festett. A Iuliu Maniu vezette testület javára írja, hogy megvalósították az agrárreformot, részt vettek a választójogi törvény megalkotásában, és az Alexandru Vaida-Voevod által vezetett kormány megbízásából Henri Coandă román tábornok aláírta azt a kisebbségvédelmi szerződést, amelyet Ion I. C. Brătianu kormánya korábban megtagadott. Meglátása szerint „*a hatalom átvétele után*

¹⁹⁸² Uo., 201.

¹⁹⁸³ Uo., 204.

¹⁹⁸⁴ Uo.

¹⁹⁸⁵ Uo., 206.

¹⁹⁸⁶ Ez az állítása ugyanakkor kétségbevonható. Az 1919. januári zsil-völgyi lázongáson kívül nem ismerünk más szocialista színezetű megmozdulást, és ez is több hónappal a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt történt.

hónapokig a kormányzótanács és a helyi szervek a gyulafehérvári határozatok polgári demokratikus szellemében működtek."¹⁹⁸⁷ Az agrárreform ismertetésénél elismerte, hogy a földosztás főként a magyar nemesi családok nagybirtokainak rovására történt, ezt azonban jogos intézkedésnek tartotta, kihangsúlyozva, hogy a megkárosítottak többsége „amúgyis a magyar állampolgárságért optált.”¹⁹⁸⁸ Kiemelendő, hogy a Kormányzótanács tevékenységének ismertetésénél egyetlen szóval sem említi Iuliu Maniut, az intézmény tényleges vezetőjét, helyette az összes pozitívumot három személy tevékenységének tudta be.¹⁹⁸⁹

Azt a tényt, hogy a gyulafehérvári határozatoknak a nemzetiségi jogokra vonatkozó passzusait nem sikerült gyakorlatba ültetni, a magyar vezető körök „passzív rezisztenciájával” magyarázta (Bár szó szerint nem jelentette ki, de ezzel egyben az apja által 1919-ben követett álláspont helyessége mellett foglalt állást). A magyar vezető körök attitűdjét az impériumváltás éveiben a későbbiekben is kemény kritikával illette. Míg a kormányzótanács – meglátása szerint – „viszonylagos demokrata magatartást” tanúsított, addig „*az erdélyi magyar tőkés-földesúri körök, ahogy felocsudtak az összeomlás, hatalomváltás és a forradalmi mozgalmak okozta ájultságukból, birtokaik, valamint bank- és ipari érdekeltségeik mentéséhez fogtak. Kedvező visszhangra talált ez a szándék a román kormánykörökben is.*”¹⁹⁹⁰ Ez az interpretáció visszatérő motívum Bányai munkáiban, cikkeiben és beszédeiben. Az osztályharcos szemléletmódból kifolyólag kihangsúlyozta, hogy a román és magyar „kizsákmányoló osztályok” osztályérdekeik érvényesítésére időnként kifejezetten kooperáltak egymással.¹⁹⁹¹

Végezetül pozitív példaként mutatta be azon erdélyi magyar írókat és politikusokat, akik a trianoni békeszerződést követően elutasították a passzívítás politikáját, és a romániai belpolitikában való aktivizálódást sürgették, melyet kulcsfontosságúnak tartottak

¹⁹⁸⁷ Uo., 219.

¹⁹⁸⁸ Uo., 222-223.

¹⁹⁸⁹ Vasile Goldiș, Alexandru Vaida-Voevod, Ștefan Cicio-Pop, akik mind a Román Nemzeti Párt tagjai voltak. Érdemes kiemelni, hogy hasonlóképp elhallgatta az erdélyi szociáldemokraták, kiemelten Ion Flueraș szerepét. Ennek oka valószínűleg, hogy Maniut és Fluerașt is 1947 után koncepciós perekben elítélték, és mindketten a börtönben haltak meg.

¹⁹⁹⁰ Uo., 218.

¹⁹⁹¹ Egy, a kolozsvári népbíróság előtt 1946-ban elmondott vádbeszédeben például ennek tudta be, hogy 1919-ben a román hadsereg megszállta Budapestet: „1918-ban (sic!) a magyar grófok hívták segítségül a román hadsereget a munkáskormány ellen.” Ugyanis: „amikor az osztályérdekek vannak előtérben, akkor eltűnnek a nemzetiségi ellentétek.” Ennek a tendenciának mozgatórugója – a népbírósági vádiratok szerint –, hogy a nagybirtokos-feudális rendszerek a szociális és gazdasági problémákról, valamint a munkásréteg elnyomásáról való „figyelemelterelésként” a sovinizmust teszik meg a „nép ópiumának.” Az első csoportos per vádirata szerint kifejezetten ezzel magyarázható a Horthy-korszak Magyarországának revizionista politikája. (Bányai László vádbeszéde a kolozsvári népbíróság első csoportos perében. In: *Világosság*, 1946. március 26. 7-8.

magyarság jogegyenlőségének megvalósításához. Itt kiemelte Benedek Elek író, aki 1922-ben költözött haza Budapestről. Hazatérését azzal indokolta, hogy: „*Ha ellenállhatatlan erővel nem vitt volna haza az édes anyaföldre a honvágy, akkor is hazamegyek, mert éreztem, hogy amikor sok-sok ezren hagyták ott Erdélyt, jóval kevesebb okkal, mint ok nélkül, nekem haza kell mennem, s életem hátralévő részének minden pillanatát arra kell szentelnem, hogy visszafizessem egy részecskéjét bár annak, amit az édes anyaföldtől kaptam.*”¹⁹⁹² Emellett az Országos Magyar Pártot 1922-ben létrehozó „reakciós” és nagybirtokos körökkel szemben pozitív alternatívaként mutatta be a Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád által megfogalmazott transzilván irányvonalat. Mint fogalmazott: „*A magyar konzervatív körök Erdélyben lassanként áttértek a revizionista illúziók hirdetéséről a nemzeti elszigetelődés politikájára. A konzervatív körök felfogásával szemben, amely a régi szép időket szerette volna feltámasztani, a polgári demokrata értelmiségiek egy csoportja, élén Kós Károllyal, Paál Árpáddal és Zágoni Istvánnal 1920 végén felhívást intézett Erdély magyar lakosságához Kiáltó Szó címmel. A felhívás tiltakozott az önámító törekvések, a csodavárás, a határokon túlra menekülés ellen és olyan politikát követelt, amely felismeri az új realitást, olyan tevékenységet, amely küzd a gyulafehérvári nyilatkozatnak az együttlakó nemzetiségekre vonatkozó határozatai gyakorlatba ültetéséért.*”¹⁹⁹³ Kijelenthető, hogy itt Bányai némileg eltért a korszakban hivatalos kánontól, az államszocialista korszak történetírása ugyanis általában negatív képet festett a transzilván eszmeköréről.¹⁹⁹⁴ Összességében Bányai szerint „*A Kiáltó Szó felfogásában a politikai realizmus és a polgári humanizmus korabeli célkitűzései fonódtak össze.*”¹⁹⁹⁵

A két világháború közötti időszak kapcsán a MADOSZ tevékenységét ismertette, azt egy, az OMP-vel folytatott állandó antagonisztikus harcként írva le. Végül munkáját a Román Népköztársaság kikiáltásával zárta, kijelentve: „*Az az egység, mely országunkban létrejött az*

¹⁹⁹² Idézi Bányai László: i.m. 230.

¹⁹⁹³ Uo., 227-228.

¹⁹⁹⁴ Erre egy jó példa Sóni Pál irodalomtörténésznek egy 1969-ben megjelent összefoglalója a Trianon utáni romániai magyar irodalomról. Eszerint a transzilvanizmus: „*aranyködével elhomályosította az emberek szemét, és az irodalmat a miszticizmus, a múltba való menekülés, és az irrealitás világa felé terelte.*” (Sóni Pál: *A romániai magyar irodalom története*. Editura Didactică și Peagocică, Bukarest, 1969. 14.). Elismerte azonban a transzilvanista irodalom „népi szárnyának” érdemeit, idesorolva Kós Károlyt, Krenner Miklóst, Paál Árpádot, Asztalos Miklóst, ezzel szemben például a „nagybirtokos” Kemény János tevékenységét károsnak ítélte a magyar irodalomra. (Uo. 10-11.)

¹⁹⁹⁵ Bányai László: *Közös sors–testvéri hagyományok*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1973. 229.

összes állampolgár között, egy új típusú egység, nemzetiségtől független, egy szocialista egység, amely biztosítani fogja közös előrehaladásunkat a kommunizmus irányába.”¹⁹⁹⁶

Itt megjegyzendő, hogy Bányai hagyatékában egy jelentős terjedelmű adatgyűjtés maradt fenn, amelyet azonban soha nem dolgozott fel. Ezek főként a román-magyar együttélés, a dualizmus kori magyar nemzetpolitika, illetve a két világháború közötti romániai kisebbségpolitika tárgykörében tartalmaznak jegyzeteket és levéltári dokumentumokat.¹⁹⁹⁷ Ezek a témakörök képezték Bányai fő érdeklődési területét. Érdeemes ugyanakkor megemlíteni, hogy családja nem díjazta maradéktalanul történelmi és tudománypolitikai pályafutását. Ifjabb Bányai László állítása szerint többször is kérdőre vonta apját publikációi miatt, annál is inkább, mert – állítása szerint – több írását is utólag átírták. Ennek ellenére Bányai hiúságból soha nem mondott nemet ha felkérték egy publikációra.¹⁹⁹⁸ Úgyszintén a hiúságával magyarázta, hogy elfogadta az állami kitüntetések, így 1971-ben megkapta a „Szocialista Munka Hőse”¹⁹⁹⁹ kitüntetést és a „Sarló és kalapács” aranymedált.²⁰⁰⁰ 1978. január 23-án az „Augusztus 23. Rend” I. osztályának birtokosa lett, az előterjesztés szerint: „*A munkásmozgalomban kifejtett hosszú tevékenységéért, és közreműködéséért a sokoldalúan fejlett szocializmus megvalósításáért hazánkban.*”²⁰⁰¹ Bányai politikai és történelmi pályafutása kapcsán azonban egy ízben Bányai Margit is megjegyezte egy ismeretlen személynek írt levelében: „*Kár volt belemennie a politikába és azután a történelemben (sic!), neki csak irodalommal kellett volna foglalkoznia.*”²⁰⁰²

9. Utolsó évek

Bányai lényegében élete utolsó éveiben is aktív volt, mint korábban láttuk, még 1978-ban, három évvel halála előtt is utazott. Ugyanakkor életvitelszerűen már Bukarestben maradt. Egy Méliusz Józsefnek írt leveléből kiderül, hogy a *Korunk* szerkesztősége felvetette, hogy költözzön vissza Kolozsvárra, Bányai azonban Méliusznak írt levelében úgy értékelte, hogy „a korosodásával

¹⁹⁹⁶ Uo., 280.

¹⁹⁹⁷ CSSZM BLH, L-U. Anyaggyűjtések.

¹⁹⁹⁸ Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 24-én.

¹⁹⁹⁹ Eroul Muncii Socialiste.

²⁰⁰⁰ Medalia de aur Secara și ciocanul.

²⁰⁰¹ A Román Szocialista Köztársaság elnökének rendelete a kitüntésekre vonatkozóan. – URL: <https://lege5.ro/Gratuit/he3dimry/decretul-nr-7-1978-privind-conferirea-de-ordine-ale-republicii-socialiste-romania?pid=45198530&expression=ofelia%20manole%20#p-45198530> – Letöltés: 2021. május 12.

²⁰⁰² CSSZM BLH, I/e. Bányainé levele.

együtt” mind nehezebben vette rá magát az esetleges elköltözésére.²⁰⁰³ Idős korában a leginkább egykori mozgalmi munkatársaival tartotta a kapcsolatot. Rendszeresen levelezett Méliusz Józseffel,²⁰⁰⁴ munkakapcsolatban volt Gáll Ernővel, a *Korunk* főszerkesztőjével, illetve Demény Lajossal, aki ekkor a Nicolae Iorga Történeti Intézet Nemzetiségi Osztályának főkutatójaként tevékenykedett. Sajátos módon azonban az 1970-es években különbözött össze végérvényesen Balogh Edgárral, akivel Bányai haláláig sem békült ki.²⁰⁰⁵ Ennek ellenére Balogh volt az egyetlen, aki úgy a Molnár Gusztáv által az 1970-es évek második felében felvett interjúk során,²⁰⁰⁶ mint önéletírásában alapvetően pozitív hangon emlékezett meg Bányai személyéről.

Az 1970-es években egykori illegalisták is rendszeresen fordultak Bányaihoz különböző sérelmeik kapcsán. Így például az egykori gyergyóditrói MADOSZ aktivista Szabó Dénes háromszor is megkereste Bányait,²⁰⁰⁷ beszámolva róla, hogy a két világháború közötti illegalista múltja ellenére megtagadták tőle nyugdíjának folyósítását. Bányai mindháromszor közbenjárt az ügyében, ám végül csak 1971-ben sikerült Szabó nyugdíjának ügyét megnyugtatóan rendezni.²⁰⁰⁸ Bányai Méliusznak is beszámolt egy levélben az ügyről, rámutatva, hogy a pártvezetőség milyen kevéssé becsülte meg egykori aktivistáinak munkáját.²⁰⁰⁹

Bányai időskori leveleiben megfigyelhető, hogy egyre személyesebb hangvételben kommunikált. Ugyanakkor továbbra is nehezen hajlott a kompromisszumra, mely sorozatos konfliktusokhoz vezetett. Egy ilyen konfliktusra utal egy Gáll Ernőnek 1978. március 2-án írt bocsánatkérő levele. Ebből kiderült, hogy lényegében egy teljesen hétköznapi dolgon különböztek össze Bányai kolozsvári látogatásakor: *„Kértelek, hogy ne siessünk és ne vigyél emelkedőre, mert nem bírom szusszal. Te erre azt mondtad, hogy ott egyenletes sétaút van. Aztán egyszer rámutattál egy villára: íme itt lakunk. Én erre keserűen kifakadtam: szóval hazakísértted magad velem? Te*

²⁰⁰³ PIM, V.5583/111, Méliusz József hagyatéka. Bányai László levele Méliusz Józsefnek 1974. március 18-án.

²⁰⁰⁴ Itt érdemes megemlíteni, hogy az 1940–1963 közötti időszakból egyetlen levél sem maradt fenn kettejük között. 1964–1981 között legalább 12 levelet váltottak egymással, és halála előtt egy héttel is Méliusznak írt egy személyes hangvételű levelet. Vélhetően ez volt az utolsó levele.

²⁰⁰⁵ Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 24-én.

²⁰⁰⁶ Ugyanakkor, mikor Molnár felvetette, hogy Bányaival is életútinterjút szeretne készíteni, Balogh megjegyezte: *„Lacit nagyon nehéz lesz őszinteségre bírni!”* Az interjúk pontos dátumát sajnos nem tudjuk, de egészen biztosan 1978 után készültek úgy Balogh-gal, mint Bányaival, ugyanis Bányai önéletírásának első kötetét ekkorra már kiadták.

²⁰⁰⁷ Először 1959-ben, majd 1964-ben és végül 1971-ben.

²⁰⁰⁸ RL, C/188, V/4. e. Bányai László levele Vincze Jánoshoz Szabó Dénes nyugdíjának ügyében. 1960. március 1. 1 lap, kézírásos, magyar. f. Szabó Dénes levele Bányai Lászlóhoz nyugdíja ügyében. Petrilla, Hunyad megye, 1959. december 28. 1 lap, kézírásos, magyar. g. Szabó Dénes levele Bányai Lászlóhoz nyugdíja ügyében. Petrilla, Hunyad megye, 1964. január 4. 2 lap, kézírásos, magyar. h. Szabó Dénes Nicolae Ceaușescuhoz címzett levele nyugdíja ügyében. Bukarest, 1971. 2 lap, kézírásos, magyar.

²⁰⁰⁹ PIM, Uo., Bányai László levele Méliusz Józsefnek, 1972. március 18.

rögtön észbe kaptál s kijelentetted, hogy te is lekisérsz Olgáékig.²⁰¹⁰ De már bennem volt a fullánk.”²⁰¹¹ Végül azonban bocsánatot kért hirtelen felindulásáért: „Szó sincs itt holmi formális etikettkérdésről. Semmi érzékem hozzá. Egyszerűen egy nálad tíz évvel idősebb, még jobban megviselt emberről. Aki sok mindent nehezen könyvel el már magában, de aki az idők nehéz próbáján átment barátságot mind jobban értékeli.”²⁰¹² Levelében kitért egyre romló egészségügyi állapotára is, tüdőbetegsége is kiújulóban volt: „Engem viszont a beszélgetés utcán járkálva s nem formális témákról fizikailag is kifáraszt. Lélegzétvételem, szívverésem akadályozza, s ez a kifejezésem hiányosságaira is kiüt. [...] Komoly bajok vannak a szememmel, márpedig amíg életerő van bennem, szeretném jól hasznosítani a látásom. Sok keserűség és megaláztatás is ért.”²⁰¹³

Az idős Bányai folyamatosan úgy érezte, hogy elszigetelődött, megfélelkeztek róla. Erre utal, hogy Gáll Ernőnek írt levelében megjegyezte: „Az évfordulómról [Születésének 70. évfordulója 1977-ben] éppen a munkatársaid feledkeztek meg [A Korunk szerkesztősége – K. Sz.]. Az Élet és Irodalom idejében emlékezett meg rólam, s feltette a kérdést, természetesen tapintattal, hogy miért a hallgatás köröttem. Te kétségkívül azonnal intézkedtél, s megjelent Egyed Ákos szép cikke. De miért látta ő vagy más szükségesnek, hogy olykor tévedéstől sem mentes életutat említsen? Tévedni emberi dolog. S milyen jó lett volna, ha mások is csak annyit tévedtek volna, mint én. Mikor a történelem a legfőbb kérdésekben adott igazat nekem.”²⁰¹⁴

Egyed Ákos²⁰¹⁵ köszöntő cikke 1977-ben jelent meg a Korunkban. Ebben Bányai pályafutása kapcsán megjegyezte: „Bányai Lászlót már az 1930-as évek elejétől azon kevesek között találjuk, akik a modus vivendit a magyarság demokratikus összefogásában a román haladó erők oldalán, azokkal szövetségben jelölték meg. Ez a felismerés aztán megszabja a cselekvés irányát és kereteit. Bányai László, az esszéíró, publicista, pedagógus, történész, közéleti ember és mindenekelőtt politikus a vállalt feladathoz, elkötelezettséghez, önmagához mindvégig hű maradt. Hű maradt még akkor is, ha az egyéni adottságai révén kényelemesebb s talán több babért temő

²⁰¹⁰ Nem egyértelmű, hogy kikre gondolt.

²⁰¹¹ Bányai László levele Gáll Ernőnek, Bukarest, 1978. március 2. In: Dávid Gyula–Gáll Éva (szerk.): *Gáll Ernő: levelek. 1949–2000.* Korunk–Napvilág, Kolozsvár–Budapest, 2009. 256-257.

²⁰¹² Uo., 257.

²⁰¹³ Uo., 256.

²⁰¹⁴ Uo., 257.

²⁰¹⁵ Egyed Ákos (1929 –) a háromszéki Bodoson született. A Bolyai Tudományegyetemen szerzett történelmi diplomát, 1953 után a kolozsvári Történelmi Intézet kutatója lett. Kutatási területe a 19. századi erdélyi és kiemelten a székely gazdaság- és társadalom történet, valamint az 1848–1849-es forradalom erdélyi vonatkozásai.

munkaterületet is választhatott volna. Mert nyugtalan, kereső alkat, aki elvi alapokon és racionalista megfontolásból vállalta a közösségi szolgálatot.”²⁰¹⁶ Ezt követően röviden felvázolta Bányai pályáját, külön kiemelve MADOSZ-os pályafutását, illetve az 1930-as évek *Korunkjánál* kifejtett tevékenységét. Ehhez szemlézett az 1930-as években az *Erdélyi Fiataloknál* és *Korunknál* megjelent cikkeiből is. 1945 utáni publicisztikai munkásságára azonban csak érintésszerűen tért ki, tételesen felsorolva Bányai könyveit és megjegyezve: „Régebbi és újabb könyvei: *Magyarság a Duna völgyében. Ezer év tanúsága (1938)*; *Harminc év. A romániai magyarság útja (1949)*; *Hosszú mezsgye (1970)*; *Közös sors, testvéri hagyományok (1973)* és a többi megannyi lecsapódása, tanúja Bányai László szép, de nehézségektől s emiatt olykor tévedésektől sem mentes életútjának, a népek barátságáért folytatott majdnem félévszázados munkásságának.”²⁰¹⁷ Majd lezárásként megjegyezte: „A hetvenéves Bányai Lászlót akkor köszöntjük igazi megbecsüléssel, ha életművét tükröző s létkérdéseinket feszegető írásait tiszta szándékkal fel-fellapozzuk.”²⁰¹⁸

Bányai az 1970-es évek második felében egyre többet foglalkozott saját múltjának értékelésével, visszaemlékezései előbb a MADOSZ tevékenységéről, majd saját életútjáról eleinte a *Korunkban* jelentek meg. Ugyancsak ide kapcsolódik, hogy újra járta életútjának főbb színhelyeit, rendszerint idősebbik fia, László társaságában. Ifj. Bányai László visszaemlékezése szerint együtt utaztak el Csíkszeredába, ahol Nagy Imre festő zsögödi portáján szálltak meg.²⁰¹⁹ Ugyancsak együtt keresték fel Bányai gyerekkorának fontosabb állomásait: Körösbányát és a környező falvakat.²⁰²⁰

Első személyes hangvételű visszaemlékezése franciaországi tanulmányairól, illetve a *Korunk* tevékenységébe való bekapcsolódásáról 1976-ban jelent meg a lap alapításának 50. évfordulója alkalmából.²⁰²¹ Ez a cikk lényegében később – átalakításokkal – önéletírásának II. kötetébe is bekerült. Az önéletírás szövegével ellentétben azonban lényeges különbségek figyelhetők meg. Bár az események leírása a két szövegben jórészt megegyezik, lényeges

²⁰¹⁶ Egyed Ákos: Bányai László hetvenéves. *Korunk*, 1977/11. 935.

²⁰¹⁷ Uo., 936. Ez a megállapítás váltotta ki Bányai rosszállását.

²⁰¹⁸ Uo.

²⁰¹⁹ László visszaemlékezése szerint Nagy Imre megígérte nekik, hogy elviszi őket egy medvevadászatra az Úz völgyébe. Ez azonban a festőművész 1976-ban bekövetkezett halála miatt nem valósult meg. A későbbiekben apjával ketten kirándultak az Úzvölgyében. Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 23-án.

²⁰²⁰ Erre az útra maga Bányai is kitért önéletírásának első kötetében (Bányai László: I.m. 1978.), illetve Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 23-án.

²⁰²¹ Bányai László: A Pásztortúztól a *Korunkig*. *Korunk Évkönyv*, 1976.

különbség, hogy Bányai az 1976-os szövegben még jórészt letagadja fiatalkori katolikus meggyőződését. Budapesti tanulmányai kapcsán egyáltalán nem tért ki a katolikus Emericana diákszövetségben betöltött szerepére, és úgy mutatta be a katolikus intézményrendszerhez való kapcsolódását, mint egy, a körülmények okozta kényszert.

Ezzel ellentétben önéletírásának első és második kötetében²⁰²² már nem kizárólag fiatalkori katolikus meggyőződését ismerte el, hanem azt is, hogy akkoriban nem a szocialista kánonnak megfelelő könyveket és folyóiratokat olvasott.²⁰²³ Ugyanakkor – fiatalkori írásait ismerve – megállapítható, hogy bizonyos elemeket önéletírásában is elhallgatott: így például nem tért ki a Szovjetuniót vagy akár magát a kommunizmust bíráló 1930 előtti cikkeire. Emlékiratának második kötete 1934-ben, közvetlenül a MADOSZ megalapítása előtt zárult. Méliusznak 1981-ben írt leveléből tudjuk, hogy ezt több kötetesre tervezte, és az 1945 utáni időszakban kifejtett tevékenységét is be szeretne volna mutatni.²⁰²⁴ Tervének kivitelezését azonban halála megakadályozta.

Bányai fiai szerint apjuk élete vége felé teljesen kiábrándult a kommunizmusból. Bányai Péter szerint egy ízben a következőképpen fogalmazta meg – retrospektíven – lényegében a teljes saját ideológiai fejlődését: „*A kommunizmus nem gondolkodásforma, hanem vakhit. A kommunista lemond az önálló gondolkodásról, és mindazt, ami ellentmond dogmáinak és kliséinek, ösztönösen és gépiesen félrenyomja és elsöpri az útjából. Ahhoz, hogy valaki hithű kommunistából újra normális, egészséges emberré váljék, rendkívüli szellemi és erkölcsi erőfeszítésre van szüksége.*”²⁰²⁵ Valószínűleg ezzel az ideológiai váltással áll összefüggésben az a megállapítása is Gáll Ernőnek írt levelében saját magára vonatkozóan, hogy: „*Tudom téged az is feszele, hogy én mind jobban rostállok, de mind megértőbb is leszek nem egy irányban.*”²⁰²⁶ Élete vége felé rendszeresen hallgatta a Szabad Európa Rádió adásait, ugyanakkor sajátos ellentmondás, hogy ennek ellenére büszke volt a Nicolae Ceaușescutól kapott kitüntetéseire, amelyeket közszemlére tett ki a lakásában.²⁰²⁷

²⁰²² Bányai László: I.m. 1978. és I.m. 1980.

²⁰²³ Egyrészt vallási írókat, kezdve a klasszikusoktól (Szent Ágoston, Aquino-i Szent Tamás), a két világháború közötti katolikus megújulás vezéralakjaitól (Tóth Tihamér, Sík Sándor). Arra ugyanakkor nem tért ki, hogy ekkor egyes, utólag kompromittálódott szélsőjobboldali egyházi személyek munkásságával is szimpatizált (Bangha Béla, Prohászka Ottokár).

²⁰²⁴ „*Akár megjelenhetik, akár nem.*” PIM, Bányai László levele Méliusz Józsefnek, 1981. május 22.

²⁰²⁵ Bányai Péter: I.m. 26.

²⁰²⁶ Bányai László levele Gáll Ernőnek 1978. március 2-án. 256.

²⁰²⁷ Bányai Péter szerint ezen a család testületileg jókat derült. Bányai Péter személyes közlése 2021. július 2-án.

Bányai Péter szerint apját élete vége felé állandó rettegés jellemezte: „*Élete utolsó húsz évében visszatérő rémálom riasztotta fel: jöttek letartóztatni! Álmában nem a Siguranța jelent meg, nem is Horthy csendőrei. Rémálma a Securitate volt.*”²⁰²⁸ Ezt a labilis lelkiállapotát támaszthatja alá Méliusz Józsefnek 1981. május 22-én, egy héttel halála előtt írt levele. Ebben szokatlanul őszinte hangvétellel számolt be az 1950-es években szerzett tapasztalatairól, némileg mentegetőzve is: „*Mindezt azért írtam le Neked, mert akkoriban legkínzóbb, legembertelenebb éveidet szenvedted át. Sokmindenről nem tudhatsz vagy nem pontosan, ami akkor a falakon kívül történt. Engem 1944 és 1960 között újra meg újra lassú tűzön pirítottak, a két éven kívül (1946-1948), amikor egyik klinikából a másikba szállítottak élet és halál között. Negyedik kötetemben szándékozok erről írni, ha még lesz erőm hozzá, akár megjelenhet, akár nem. Azzal az emlékezéssel írok Neked, hogy mégis csak évekig melletted álltam, amikor mások nem szívesen közeledtek feléd. Jól emlékszem a véletlen találkozásra, amikor szabadolásod után, éjjeltájt az Athene Palace előtt megláttuk egymást s bemutattál Annának.*”²⁰²⁹

Bányai élete végéig cselekvőképessége teljes tudatában volt, erre utal, hogy 1981 májusában még előadást tartott Bukarestben, a Petőfi Művelődési Házban Kuncz Aladárról.²⁰³⁰ A folyamatosan betegeskedő Bányai 1981. június elején váratlanul rosszul lett és kórházba került. Ifj. Bányai László kísérte be apját a sürgősségi osztályra, és állítása szerint ekkor apja a következő kijelentést tette: „*Megette a fene! Egy téves kártyára tettem fel az életem.*”²⁰³¹ Bányai László 1981. június 3-án elhunyt a bukaresti kórházban. Temetésére Bukarestben került sor, a Bellu temetőben hantolták el.²⁰³² A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa 1981. júliusában tartott plenáris ülésén egy perc néma csennel adózott Bányai emlékének.²⁰³³ Bányai Péter visszaemlékezése szerint először Ștefan Pascu akart beszédet tartani Bányai temetésén, ezt azonban a Bányai család ellenezte, mert köztudomású volt Bányai ellenszenve Pascu iránt. Így végül Domokos Géza mondott búcsúbeszédet Bányai ravatalánál.²⁰³⁴ Egy érdekes momentum a Bányai Péter visszaemlékezésének, melyben beszámolt róla, hogy a temetés előtt megjelent a Bányai család

²⁰²⁸ Bányai Péter: I. m. 32.

²⁰²⁹ PIM, Bányai László levele Méliusz Józsefnek 1981. május 22-én. Méliusz Anna (1920–1998), József felesége volt. Gyermekkönyveket írt és román nyelvű műfordításokkal foglalkozott.

²⁰³⁰ CSSZM BLH, II/B. 4. Bányai előadása a Petőfi művelődési házban Kuncz Aladárról. Bukarest, 1981. május.

²⁰³¹ Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 24-én.

²⁰³² Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 24-én.

²⁰³³ *Utunk*, 1981. július 24. 4.

²⁰³⁴ Bányai Péter személyes közlése 2021. július 2-án.

házában Fazakas János, aki a következőképpen részvételt Bányainének: „*Szegény Laci nem fogja megérni mikor ez a nyomorult Ceaușescu megdöglök. De mi ki kell tartsunk...*”²⁰³⁵

Bányai halálát követően elsőként Demény Lajos írt nekrológot a *Művelődésben*.²⁰³⁶ Ebben Bányait kiemelkedő nemzetiségpolitikusként és történészként mutatta be: „*Nagy veszteség ez mindnyájunk számára, mert vele a nagy nemzedék egyik oszlopos tagja távozott az élők sorából. A Kitárul a világ és Válaszúton című önéletrajzi jegyzetei befejezetlen maradtak, s most már sok minden, ami pályafutását s egyben nemzetiségünk s a román- magyar összefogásért és testvériségért vívott küzdelem egyes mozzanatait illeti a sorsforduló utolsó öt évtizedben, ismeretlenségbe veszett.*”²⁰³⁷ A nekrológban röviden felvázolta Bányai pályáját, majd összegzésként megjegyezte: „*Bányai László a Társadalom és Politikai Tudományok Akadémiájának alelnöke, az RSzK Akadémiájának levelező tagja, az író és publicista kezéből a toll kiesett, de elgondolásai, hagyatéka, öröksége tovább hat, s gondolom, éppen a történetírásban vár ránk a legtöbb feladat, hogy művét folytassuk mind a romániai magyar nemzetiség történelmi öntudatának és önérzetének fejlesztésében, mind pedig a román-magyar testvériség és egység szolgálatában. Nagy veszteség érte szellemi életünket, a csapás főleg a történetírásra volt súlyos. A munkát tovább kell folytatni. Bányai László emléke kötelez és serkent.*”²⁰³⁸ Bányai haláláról Gáll Ernő is megemlékezett egy Demény Lajosnak írt levelében: „*Bányai László halála újból tudatosította bennem, hogy milyen nagy, felelősségteljes feladat hárul rád a romániai magyar történelmi kutatások, illetve a történész-utánpótlás terén. Aggodalommal figyelem mi történik a közeljövőben az itteni katedrán [a kolozsvári – K. Sz.], ahol Bodor András és Jakó Zsigmond nyugdíjba vonulásával újabb veszteség éri a magyar nyelvű oktatást és kutatást. Az utánpótlás pedig nem sok reményre jogosít.*”²⁰³⁹ Román részről Ioan Scurtu jelentetett meg nekrológot, míg a *Korunk* hasábjain Kovács József²⁰⁴⁰ emlékezett meg Bányai személyéről: „*Korunk egyik kiemelkedő, sokoldalú, forradalmi személyiségét, Bányai Lászlót ragadta ki közülünk a halál 1981. június 4-én. Eletének 74. évében. Tanár, tudós, tudományos-kutatás szervező, író és költő,*

²⁰³⁵ Uo.

²⁰³⁶ Közművelődési folyóirat, mely 1948–1985 között jelent meg Bukarestben. 1990-ben újraalapították, azóta Kolozsváron jelenik meg.

²⁰³⁷ Demény Lajos: Bányai László emléke. *Művelődés*, 1981/7. 13.

²⁰³⁸ Uo., 6.

²⁰³⁹ Gáll Ernő levele Demény Lajosnak 1981. június 6-án. 365.

²⁰⁴⁰ Kovács József (1919–1984) Temeskeresztesen született, a Bolyai Egyetemen szerzett történelem tanári oklevelet. 1949-ben a Bolyai Tudományegyetemen doktorált, majd a Babeș-Bolyai Tudományegyetem tanára és rektorhelyettese volt (ez utóbbi 1976–1984 között).

kiemelkedő közéleti egyéniség, új társadalmunk megteremtésében sokat vállaló, építésében előljáró kommunista harcos távozott soraink közül. Nagy veszteség ért bennünket.”²⁰⁴¹ Ezt követően ő is felvázolta Bányai pályáját, ám – akárcsak Demény nekrológiájában vagy korábban Egyed Ákos köszöntő cikkében – ő is elsősorban Bányai két világháború közötti MADOSZos (és egyben politikailag súlytalanabb) időszakát emelte ki. Külön is kiemelte Bányai tudományszervezői tevékenységét: „A tudományos kutatás szervezőjeként is kitűnt. [...] Könyveit ma egyetlen kutató sem nélkülözheti, s különösen az új- s legújabb kor hazai vonatkozásait tanulmányozók nem mellőzhetik. Ugyanígy nem hanyagolhatja el egyetlen, történelem iránt érdeklődő egyén sem azoknak a történészeknek az írásait, akik ma a kolozsvár- napocai történeti intézetben, a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen, a bukaresti Iorga Intézetben s a marosvásárhelyi akadémiai fiók kutatóintézetében vagy másutt dolgoznak. Ezek egy jó részét éppen Bányai László indította útnak, s azóta számos értékes munkával gyarpították történetírásunkat.”²⁰⁴² Végezetül a következőképpen értékelte Bányai személyét: „Bányai László ama ritka értelmiségiek közé tartozott, akik a letűnt korok történelméből vagy a zajló életből nem pusztán az adatok és események, hanem azokat a nagy, sorsformáló, alakító tényezőket is meglátták, amelyek gondolkodásra, tanulságok levonására, haladó forradalmi cselekvésre is készítetnek.”²⁰⁴³ Érdekességként megjegyzendő, hogy az ekkor már Magyarországon, Budakeszin élő Böződi György is rövid kis versben emlékezett meg Bányairól: „Itt nyugszik Bányai/ Zsebében bánjat²⁰⁴⁴ / Pengőhöz nem jutott/ Mert Dél-Erdélybe futott.”²⁰⁴⁵ Egy 1986-ban felvett interjúban Jakab Sándor is röviden megemlékezett Bányairól: „Különböző közismert tény, hogy az erdélyi magyarság két nagy sötét figurája Bányai László és Vincze János voltak. Mind a kettő dolgozott és ott marták egymást ahol tudták.”²⁰⁴⁶

Gáll Ernő, már Bányai halála után, 1985-ben részletesen jellemezte egykori felettesét. Ez a jellemzés lényegében Bányai 1945 utáni életútját is némileg találóan foglalta össze: „Intoleráns volt, de az eszmei intoleranciáját még egy jó nagy adag intrikus szellem is kiegészítette, az intrika és az intolerancia együtt bizony nagyon veszélyes ötvözet volt. Szerepe volt a Magyar Népi Szövetségben mindazoknak az eláztatásában, politikai szempontból való megrágalmazásában,

²⁰⁴¹ Kovács József: Bányai László (1907–1981). *Korunk*, 1981/7–8. 590.

²⁰⁴² Uo., 591.

²⁰⁴³ Uo.

²⁰⁴⁴ Utalás a banira (ejtsd: Bánj), a lej váltópénzére.

²⁰⁴⁵ Interjú Böződi Györggyel. I.m. 97.

²⁰⁴⁶ Interjú Jakab Sándorral, I.m. 542.

mint a tegnap említett Kurkó Gyárfás, majd Kacsó Sándor. Számára mindenki, aki nem tartozott a legortodoxabbak közé gyanús, veszélyes volt. Hozzájárult ezeknek az embereknek a politikai kikészítéséhez. Képzeljétek el, ez az ember pont engem választott prorektornak, ami ugyancsak nem válik dicséretemre. [...] Nagyon érdekes az is, ami vele történt a későbbiekben. Ő 1957-ben, mikor mindketten elkerültünk az Egyetemről, a Közoktatásügyi Minisztériumban lett igazgató és visszaköltözött Bukarestbe. A Társadalomtudományi Akadémia alelnöke lett, a történelmi karon románul adott elő. Tehát a társadalomtudományi életben így bizonyos vezető szerepet játszott, de még az ő lojalitása, hiperlojalitása és szervilizmusa sem volt már elegendő. Mert végeredményben ő mégis csak ragaszkodott a magyar kultúrártékekhez, a magyar hagyományok fenntartásához. Jellemző, hogy a későbbi években, halála előtt, már jóval a XX. Kongresszus után és jóval 1956 után benne is változtak a dolgok. Kezdte ő is realisabban megítélni az eseményeket. Kritikaibb megítélést vett fel egyrészt a Szovjetunióval, másrészt az otthoni politikai viszonyokkal szemben. Mondhatnám, hogy bennsőleg meghasonlott és azt is kell mondanom, hogy valamiképpen skizofréniás tudattal élt. [...] Az, amiért a magyar közvélemény egy része Erdélyben őt nemzetárulónak tartotta és tartja, az az irányvonal már veszélyes robbanóanyagként számít. Ez az eset is jelzi, hogy hova jutottunk, és kifejezi ezeknek az embereknek a tragédiáját. [...] Végeredményben egy olyan ember volt ő, akit szervilizmusáért soha senki nem szeretett. Ugyanakkor bármennyire kiszolgált a hatalmat, a hatalom soha nem honorálta ezeket a szolgálatokat. Soha nem jutott be a Központi Bizottság tagjai közé...’’²⁰⁴⁷

10. Emlékezete

Bányai László emléke halála után nagyon hamar feledésbe merült. A rendszerváltásig még megjelent néhány cikk emlékére, sajátos módon azonban ezeknek jelentős része csak Magyarországon. Így például 1987-ben a budapesti *Kritika* kulturális folyóiratban egy ismeretlen szerző foglalta össze Bányai életútját, születésének 80. évfordulója alkalmából.²⁰⁴⁸ Az egyre erősebben magyarellenessé váló román pártállamban azonban még Bányai emléke is nagyon hamar nem kívánatossá minősült. Erre utal jelentős terjedelmű hagyatékának sorsa is. Bányai Péter

²⁰⁴⁷ Interjú Gáll Ernővel, 68-70.

²⁰⁴⁸ Bányai László emlékezete, *Kritika*, 1987/11. 430.

visszaemlékezése szerint 1985-ben egy feljelentés nyomán²⁰⁴⁹ a Securitate megkísérelte a hagyaték elkobzását, illetve annak a Román Állami Levéltárba való begyűjtését. Egy ízben Bányai Pétert is felkeresték lakásán, arra kérve, hogy győzze meg Bányainét, adja át nekik ezeket a veszélyes „román- és kommunista-ellenes” dokumentumokat.²⁰⁵⁰ Bizonyára ezzel hozható összefüggésbe, hogy Bányai Margit – Demény Lajos közvetítésével – 1985-ben a Csíki Székely Múzeum számára ajánlotta fel a Bányai hagyatékot, azzal a kitételrel, hogy azt 20 évre zárlat alá helyezték. Szöcs János múzeumigazgató elfogadta a felajánlást, azzal a kiegészítő kéréssel, hogy a hagyatékhoz fotókat, és egyéb olyan tárgyakat is csatoljanak, amelyek „*kapcsolatban vannak Bányai professzor életének fontosabb mozzanataival, politikai, tudományos tevékenységével.*”²⁰⁵¹ A hagyaték átadását a Múzeum részéről már Barabási László múzeumigazgató vezényelte le. Ez végül 2017-ben került a Múzeum régikönyv-gyűjtemény raktárába és leltárába. Annak egy részét azonban még 1985 után Magyarországra menekítették,²⁰⁵² ezek jelenleg három levéltárban kutathatóak.²⁰⁵³

Bányai Margit még megérte a rendszerváltást, 1994-ben hunyt el Bukarestben, férje mellé temették el a Bellu temető akadémiai parcellájában. Idősebbik fiuk, Bányai László Sándor 1983-ben Budapest érintésével Triesztbe disszidált, majd innen a Német Szövetségi Köztársaságba költözött, ahol évtizedekig professzor volt Frankfurt am Mainban, a Goethe Egyetem Fizika Karán. Néhány éven belül felesége és fia is követte az NSZK-ba, a rendszerváltás után is mindannyian ott maradtak.²⁰⁵⁴ A jelenleg nyugdíjas Bányai László feleségével Oberurselben él.²⁰⁵⁵ Tudományos munkásságának elismeréseként 80. születésnapjára 2018-ban Bukarestben emlékkötetet adtak ki tiszteletére.

Bányai Péter Romániában maradt, 1989 előtt a Román Akadémia Kémia Intézetében dolgozott laboránsként. 1989-ben (édesanyja felőli zsidó származását kihasználva) alijázni próbált

²⁰⁴⁹ Bányai a feljelentés mögött Vincze Jánost sejtette, aki állítólag közölte az RKP KB propaganda osztályával, hogy Bányai László hátrahagyott egy veszélyes emlékiratot, amely kompromittáló adatokat tartalmaz. Péter ugyanakkor kihangsúlyozta, hogy ilyen emlékirat nem létezett.

²⁰⁵⁰ Bányai Péter: I. m. 29.

²⁰⁵¹ CSSZM BLH, Szöcs János levele Bányai Margitnak, 1985. február 25.

²⁰⁵² Molnár Gusztáv személyes közlése. Molnár állítása szerint ő vitte ki személyesen Budapestre az anyagot autóval.

²⁰⁵³ A Politikatörténeti Intézet Levéltára, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Ugyanakkor érdemes azt is megemlíteni, hogy az 1985-ös leltár és a hagyaték-részek jelenlegi tartalma alapján így is több olyan dokumentum van, amely hiányzik. Nem kizárt, hogy ezek végül mégis a Securitate kezére kerültek.

²⁰⁵⁴ Bârsan, Victor (szerk.): I. m. 26-30.

²⁰⁵⁵ Bányai László Sándor személyes közlése 2020. szeptember 23-án.

Izraelbe. Kitelepedési engedélye azonban 1989. december 21-én érkezett meg, a forradalom alatt, így Ceaușescu bukása miatt végül mégis Romániában maradt.²⁰⁵⁶ 1990-ben résztvett a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) megalapításában. Rövidesen azonban konfliktusba került a pártvezetőség egy részével, mely a szervezettől való gyors eltávolodását eredményezte. Ez a konfliktus tágabb kontextusban szemlélve értelmezhető. Az RMDSZ-n belül 1990 után kialakult egy radikális szárny, melynek legjelentősebb képviselői Szöcs Géza és Tökés László voltak. Ez az oldal jórészt elhatárolódott a román, többségi közegtől, és a romániai magyarság sorsának rendezését Budapesten keresztül látta megvalósíthatónak. Ezzel szemben egy mérsékelt szárny, melynek legjelentősebb képviselői a pártelnök, Domokos Géza, valamint olyan értelmiségiek, mint Cs. Gyimesi Éva és Bányai Péter voltak, úgy gondolták, hogy az RMDSZ-nek nem csak Bukarest, hanem Budapest felé is önállóságot kellene megfogalmaznia, a romániai magyarság sorsának rendezését pedig a román értelmiség együttműködni hajlandó elemei keresztül látták megvalósíthatónak.²⁰⁵⁷ Bányai Péter gondolkodásának sajátos, talán neveltetéséből is származó eleme, hogy vehemensen ellenezte az RMDSZ székhelyének Kolozsvárra költöztetését, úgy gondolva, hogy annak az ország fővárosában, Bukarestben kellene maradnia.²⁰⁵⁸ Bányai Pétert 1992-ben még szenátornak jelölték Kolozs megyében,²⁰⁵⁹ 1993 szeptemberében azonban felfüggesztette SZKT-tagságát. Ennek közvetlen kiváltó oka Borbély Imrével²⁰⁶⁰ kialakult konfliktusa volt. Borbély az RMDSZ-ből egyedüliként vett részt 1993. szeptember 4-én Horthy Miklós kormányzó újratemetésén a magyarországi Kenderesen. Egyben egy hivatalos nyilatkozatában Horthyt „tiszteletes magyar embernek” nevezte, aki „összetartotta a magyar nemzetet”. Bányai Péter válaszában rámutatott, hogy ő személyesen is érintett, ugyanis anyai nagyanyját Auschwitzban meggyilkolták, majd kihangsúlyozta, hogy felfüggeszti SZKT-tagságát, mert nem tud sorsközösséget vállalni Borbélyval, és a hozzá hasonló gondolkodású emberekkel. Az RMDSZ-től való eltávolodását követően politikai elemzőként tevékenykedett, írásai jelentek meg – többek között – a magyarországi *Beszélő*ben és a romániai *Transindex*nél is. 2005-ben önálló könyve jelent meg *Az eredeti demokráciától a maffia-állam felé* címmel, melyben

²⁰⁵⁶ Bányai Péter személyes közlése 2021. július 2-án.

²⁰⁵⁷ *Kelet-Nyugat*, 1991. május 31.

²⁰⁵⁸ *Valóság*, 1991. július 26.

²⁰⁵⁹ Buchwald Péterrel együtt. *Szabadság*, 1992. augusztus 13. Érdemes ugyanakkor kiemelni, hogy jelölése nem volt konfliktustól mentes. Állítása szerint a pártvezetésből többen is ellenezték jelölését apjának személye miatt.

²⁰⁶⁰ Borbély Imre (1948–2017) Temesváron született, vegyész-mérnöki képzettséget szerzett szülővárosában. 1990–1993 között az RMDSZ elnökségi tagja, két évig parlamenti képviselő is volt. 1996 után visszavonult az aktív politikai életből.

a romániai rendszerváltás álságosságát és a kommunizmus alatti struktúrák továbbélését (Securitate–SRI) elemezte.

Bányai László neve a rendszerváltást követően szinte teljesen feledésbe merült. Annak ellenére, hogy pályafutása során a román–magyar békés együttélés mellett kardoskodott, sem a magyar, sem a román köztudatban nem honosodott meg a neve. Egy érdekes adalék Bányai utóéletéhez, hogy fiai szerint Méliusz József 1990 után egy rosszindulatú cikket írt apjukról és anyjukról, amelyben Bányait lényegében felesége bábjaként mutatták be. Méliusz érvelését arra alapozta, hogy Bányai felesége Gerő Ernő testvére lett volna, és mint ilyen egyúttal a magyar imperializmus szolgálatában állt Romániában.²⁰⁶¹ Aktuálisan felkerült neve és rövid életrajza a csíkszeredai Kájoni János Megyei Könyvtár honlapjára, Hargita megye neves emberei közé.²⁰⁶² Román oldalról még ennyi emléke sem maradt fenn, de megítélésének egy érdekes példája a róla szóló román nyelvű Wikipédia cikk vitalapján olvasható rövid, anonim, román nyelvű megjegyzés: *„Nem említik meg, hogy ez a Bányai László egyike volt a MADOSZ nevű kommunistabarát szervezet alapítóinak, és egész életében a román nép megveszekedett ellensége volt!”*²⁰⁶³

Összegzés

Bányai élete és tevékenysége egy sajátos kisebbségi adaptációs stratégiaként értékelhető. Kisebbségiként próbált az állandóan változó politikai keretek között együttélési stratégiát kialakítani a többségi nemzettel. Bányai egy korántsem szokványos életpályát futott be. Bár az az irányvonal, amelyet követett, 1989 után megbukott, az kétségtelen, hogy Bányai néhány évtizedig olyan pozíciókat töltött be, melyekben némileg formálója is volt a román nemzetiségpolitikának, bár tevékenységét csak a pártállami rendszer által biztosított keretek között tudta kifejteni. Tevékenységének feltérképezése a korszak jobb megismeréséhez is elengedhetetlen. Bányai politikai pályafutása esettanulmánynak is tekinthető, melyen keresztül betekintést nyerhetünk a romániai nemzetpolitika alakulásába.

²⁰⁶¹ A Bányai testvérek által említett cikket sajnos ez idáig nem sikerült megtalálnom. A Gerő Margit és Gerő Ernő közötti rokoni kapcsolat azonban kitaláció, mellyel Méliusz is kétségtelenül tisztában volt.

²⁰⁶² <http://szemelyisegek.konyvtar.hargitamegye.ro/hu/d/55/span-classunderbanyai-laszlospan> - Letöltés: 2021. május 16.

²⁰⁶³ Román nyelvű Wikipédia cikk Bányai Lászlóról. URL: https://ro.wikipedia.org/wiki/Discu%C8%9Bie:Ladislau_Banyai – Letöltés: 2021. május 16. Román eredetiben: *„Nu se menționează că acest L. Banyai a fost unul dintre creatorii organizației procomuniste MADOSZ și că a fost toată viața un dușman înrăit al poporului român!”*

Bányai életpályáját a következő szakaszokra bontottam: elsőként gyermek- és ifjúkorát vázoltam fel, külön kitekintéssel a szocializációs közegre amelyből származott, valamint részletesen kitértem olvasmányaira is. Ezt követően kitértem külföldi – magyarországi és franciaországi tanulmányaira –, majd tanári, közírói pályafutását ismertettem az 1930-as években. Külön nagy fejezetben foglalkoztam a MADOSZ-ban kifejtett tevékenységével, mely életének egyik legfontosabb állomásaként értelmezhető, majd a második világháború alatt, az illegalitásban kifejtett párt-aktivizmusával. Az életpálya csúcspontját az 1945 utáni események képezik: Bányai pályafutása a kolozsvári népbíróság közvádlójaként, majd tevékenysége a Magyar Népi Szövetségben. Ezt követően tértem rá az oktatásügyben kifejtett tevékenységére, majd tudománypolitikai működésére is. Már előljáróban le kell szögezmem életpályájának egy fontos elemét: Bányai élete során összesen 11 településen élt.²⁰⁶⁴ Meglátásom szerint ez megakadályozta, hogy bárhol is igazi lokális beágyazottsága alakuljon ki, másrészt a gyakori költözködés mentalitására is kihatással lehetett.

Kardinális kérdésnek tekintetem Bányai ideológiai átalakulásának feltérképezését. Meglátásom szerint a fiatal Bányai gondolkodására elsőként szocializációs környezete tett mély hatást, ennek egyes elemei egész élete során végigkísérték. Így például az a tény, hogy dél-erdélyi szórványvidékről származott, meghatározónak bizonyult abban, hogy Bányai gondolkodásából teljességgel hiányzott a nacionalizmus, és élete végéig természetes volt számára a román többséggel való együttélés. Ugyancsak neveltetéséből származott ifjúkori katolikus meggyőződése. Ezzel magyarázható, hogy kezdetben a római katolikus intézményrendszeren belül kereste a boldogulását. A fiatal Bányai fejlődésére kiemelt hatással volt kezdetben Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök, akinek közreműködésével rövid ideig Budapesten tanulhatott tovább. Már budapesti egyetemi évei alatt kezdetét vette az egyháztól való fokozatos eltávolodása, ennek okát a magyarországi és erdélyi egyházi életben tapasztalt visszasságok képezték. Ennek ellenére még az erdélyi Római Katolikus Státus közreműködésével volt lehetősége Franciaországban tanulmányokat folytatni. A franciaországi római katolikus egyház részéről tapasztalt nyitottság azonban tovább erősítette Bányai ellenérzését a hazai egyházi élettel szemben. Érdeemes megemlíteni, hogy ekkoriban még úgy írásaiban, mint naplójában alapvetően kritikus a

²⁰⁶⁴ Körösbánya, Kolozsvár, Kalocsa, Csíkszereda, Gyulafehérvár, Budapest, Grenoble, Párizs, ismét Csíkszereda, majd ismét Kolozsvár, Brassó, Temesvár, ismét Kolozsvár, Bukarest, még egyszer Kolozsvár, majd 1959-től végleg Bukarestben telepedett le.

kommunista világlátással szemben.²⁰⁶⁵ Érdeemes megvizsgálni a Szovjetunióhoz való viszonyulását is. 1930 előtt megjelent cikkeiben és naplójegyzeteiben folyamatosan negatív kritikában részesítette a szovjet rendszert.²⁰⁶⁶ Bár 1945 után hivatalos megnyilvánulásaiban jórészt pozitívan viszonyult a szovjet államhoz, idősebbik fiának állítása szerint szűk körben tett megjegyzései alapján pályafutása során végig fenntartásokkal viszonyult az általa „ázsiaiként” interpretált Szovjetunióhoz.

Bányai gondolatvilágának változása olvasmányainak tematikáiban is nyomon követhető. Fiatalon főként vallásos irodalmat olvasott,²⁰⁶⁷ pszichológiai és filozófiai munkákkal kiegészítve. A társadalomtudományok és kiemelten a történelem ekkor még csak másodlagosan érdekelték. Budapesti tanulmányai alatt kezdett jobban elmélyülni ezekben a témakörökben, elsősorban tanára, Jancsó Benedek hatására. Franciaországi tanulmányai alatt a vallási olvasmányok mellett elkezdett érdeklődni a társadalomtudományok és kiemelten a marxista teoretikusok²⁰⁶⁸ iránt. Ez egyben a baloldali eszmékkel való megismerkedésének nyitányát is jelentette. Ennek a fordulatnak okai meglátásom szerint sokrétűek: magyarázható Bányai több évtizedes útkeresésével, az „egy igazság” keresésével (jezsuita mentalitás), és egyben a nagy gazdasági világválságot követő társadalmi katasztrófa megértésével és feloldási kísérletével, valamint a kisebbségi élethelyzetre adható válaszok keresésével.

Párizsban Bányai – Kuncz Aladár közvetítésével – megismerkedett Gyomai Imrével, aki őt kapcsolatba hozta a korabeli párizsi baloldali értelmiséggel. Közülük a legmélyebb hatást Ilja Ehrenburg²⁰⁶⁹ szovjet író tette Bányaira, de tanulmányai alatt megismerkedett a *Le Cris de Peuples* francia kommunista lappal, és a Kommunisták Franciaországi Pártjának gyűléseire is eljárt. Ennek ellenére még hazaköltözése után is egy kettősség jellemezte Bányai gondolatvilágát. Bár fokozatosan a kommunista mozgalom szimpatizánsa lett, 1930-ig még rendszeresen publikált egyházi kötődésű erdélyi lapokban, még ha ezek egyfajta reformista irányvonalat is képviseltek.²⁰⁷⁰ Az Egyháztól való eltávolodásával együtt Bányai a fennálló politikai struktúrákkal

²⁰⁶⁵ Ez a legélesebben talán egy 1928-ban írt cikkében jelentkezett: Bányai László: Egy új szövetséges. In: *Erdélyi Tudósító*, 1928. október 14.

²⁰⁶⁶ Például Bányai László: Moszkva Párizsban. In: *Pásztortűz*. 1930 január. 2.

²⁰⁶⁷ Így például Szent Ágoston *Vallomásokja*, Aquino-i Szent Tamás művei, a magyar szerzők közül Tóth Tihamér, Sík Sándor, sőt a szélsőjobboldalra sodródott Bangha Béla is.

²⁰⁶⁸ Marx, Engels, Plehanov.

²⁰⁶⁹ Holott lényegében csak egyszer találkozott vele. Az is elképzelhető, hogy ezt a találkozást később szándékosan túldimenzionálta.

²⁰⁷⁰ Az aradi *Vasárnap* és a kolozsvári *Erdélyi Tudósító*.

szemben is meghatározta magát. Ennek egyik kiváltó oka a gazdasági és vallási hatalom összefonódása volt Gyárfás Elemér személyében, aki egyszerre volt az Erdélyi Bankszindikátus és a római katolikus Státus világi elnöke. Bányai személyesen Gyárfást hibáztatta azért is, hogy Franciaországból való hazaköltözését követően Csíkszeredába helyezték ki francia tanárnak az általa kért Kolozsvár vagy Marosvásárhely helyett. A fennálló struktúrákkal szembeni elégedetlenségének kifejeződése, hogy már kezdetektől csatlakozott az *Erdélyi Fiatalok* mozgalomához, mely az Országos Magyar Párttal szemben határozta meg magát, de a szerkesztőség protestáns túlsúlya miatt a Római Katolikus Egyház egyes köreiből is gyanakvással szemlélték tevékenységét. Így például Bányai tanárainak egy része és a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium igazgatója, akik külön az OMP-ben is exponáltak voltak – mint az az ellene későbbiekben folytatott bírósági eljárásból is kitűnik – kifejezetten nehezteltek rá, amiért az *Erdélyi Fiatalok* munkatársaként tevékenykedett.

Bányai 1930 után unokatestvére, Mayer László révén vett részt a kolozsvári egyetemi körökben tartott illegális marxista szemináriumokon, melyek közül Tihanyi Erzsébet szemináriumai tették rá a legmélyebb hatást. Időközben kapcsolatba került a csíkszeredai kommunista pártsejttel is, melyet volt osztálytársa, Berkovits Bernát vezetett. Bányai fokozatosan aktivizálta magát a kommunista mozgalomban. Ennek egy állomása volt az *Erdélyi Fiataloktól* való eltávolodása, és elköteleződése a nyíltan marxista *Falvak Népe* mellett.²⁰⁷¹ Bányai „kettős élete” 1933 októberi letartóztatásával ért véget. Bár a csíkszeredai törvényszéken lefolytatott perben először felmentették,²⁰⁷² állását elvesztette és kommunista kötődésének gyanúja miatt megbélyegezték. Visszaköltözött Kolozsvárra, ahol a Gaál Gábor főszerkesztése alatt álló *Korunk* munkatársa lett, majd rövidesen bekapcsolódott a MADOSZ tevékenységébe is. Bár a MADOSZ a korabeli román belpolitikai életben meglehetősen marginális szereplőnek számított, később a pártállami korszakban úgy Bányai, mint a tevékenységét értékelők rendszerint életének ezt a periódusát emelték ki, mint a legfontosabbat.²⁰⁷³ A MADOSZ betiltását, majd a második világháború kitörését követően Bányai lényegében négy évre illegalitásba kényszerült. Az 1944. augusztus 23-i államcsínyt követően azonban az addig üldözött kommunista mozgalom az ország belpolitikai életének legfontosabb tényezőjévé vált. Ez – értelemszerűen – Bányai pályájának

²⁰⁷¹ Melynek főszerkesztője Demeter János volt.

²⁰⁷² Később, perújrafelvétellel 2 év felfüggesztett börtönre ítélte a marosvásárhelyi ítélőtábla.

²⁰⁷³ Annak ellenére, hogy a pártállami korszak Romániájában ennél lényegesen fontosabb pozíciókat töltött be.

felívelését is hozta magával. Itt érdemes kitérni rá, hogy Bányai pályája során a kommunista mozgalmon és párton belüli több hatalmi harcot is átvészelt: bár 1945 előtt Fóris István pártfőtitkár munkatársa volt, Fóris eltávolítását relatív nehézségek nélkül átvészelte, sőt pályája 1945 után felfele ívelt – egy másik szövetségesének, Luka Lászlónak köszönhetően. Még különösebb azonban, hogy Luka bukása sem okozta azonnali eltávolítását: bár elbocsátották a tanügyminisztériumból, több egykori harcostársával ellentétben nem fosztották meg párttagságától, sőt rövidesen a Bolyai Tudományegyetem rektorává nevezték ki. Újbóli előléptetése valószínűsíthetően Miron Constantinescu, az RMP KV tagjának érdeme volt. Bányai azonban Constantinescu 1957-es bukását is átvészelte, és csak két évvel később, 1959-ben szorult háttérbe. Ebben – ezúttal – valószínűleg az is szerepet játszott, hogy korábbi szövetségesei ekkorra már mind marginalizálódtak. Felmerül a kérdés, hogy minek köszönhető Bányai „túlélése” a folyamatos hatalmi harcok között: meglátásom szerint ennek legfőbb oka kiváló taktikai érzéke lehetett.²⁰⁷⁴

Bányai már 1944 őszén bekerült az újonnan megalakuló Magyar Népi Szövetség vezetőségébe.²⁰⁷⁵ A Magyar Népi Szövetségben kifejtett tevékenységét az aktuális pártvonalnak való minél teljesebb megfelelés szándéka motiválta. Időnként részt vett a romániai magyarság sérelmeinek orvoslásában is. Ugyanakkor 1947 után tevékenyen közreműködött a szervezet autonómiájának fokozatos felszámolásában, Kurkó Gyárfás és támogatóinak eltávolításában, valamint az egyre hangsúlyosabbá váló antiklerikális propagandában is. Ez utóbbi egyben ideológiai váltásának záróakkordjaként is értékelhető, amennyiben a fiatalon még fanatikusan vallásos, majd később reformista, de továbbra is vallásos Bányai nem csak szembefordult korábbi meggyőződésével, hanem részt vett az egyházak ellen indított állami offenzívában is, mely időnként személyes ismerőseit is érintette.²⁰⁷⁶

Az 1950-es évek elejére Bányai fokozatosan visszatért az oktatásügyhöz, 1951–1952 között tanácsadó, 1952–1956 között a Bolyai Tudományegyetem rektora, 1956–1959 között pedig oktatásügyi miniszterhelyettes volt. Formailag ez az időszak képezi Bányai pályájának csúcspontját: betöltött pozíciói révén ráhatása is lehetett (volna) a romániai magyarság oktatási és kulturális ügyeire. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy – magyar származása miatt – a

²⁰⁷⁴ Ahogy Czikó Lőrinc megfogalmazta róla egy, már korábban idézett interjúban: „*Laci mindig oda állt, ahol a többség van.*”

²⁰⁷⁵ Még ha hivatalosan csak 1945 májusában lett is a szervezet alelnöke Balogh Edgárral és Oláh Péterrel együtt.

²⁰⁷⁶ Például Pakocs Károlyt és Veress Ernőt, akik a fiatal Bányainak egyfajta mentorai is voltak.

pártvezetőség már nem bízott meg benne, 1950-től megfigyelte a Securitate. Az oktatásügyben tapasztalt, a romániai magyarságot ért sérelmek hatására Bányai egyre nyíltabb kritikát engedett meg magának a Párt nemzetpolitikájával szemben. Ehhez kapcsolódik, hogy 1956-ban nem ítélte el egyöntetűen a magyarországi forradalmat sem. Ezek is okozhatták, hogy Bányait 1959-ben eltávolították a Minisztériumból, mely egy időre politikai karrierjének végét is jelentette.

1959-ben kinevezték a bukaresti Történeti Intézet igazgató-helyettesévé, ezt azonban Bányai minden jel szerint kényszerhelyzetként élte meg. Erre utal, hogy 1959–1967 többször is beadta felmondását, melyet azonban felettese, Andrei Oțetea – valószínűleg felsőbb pártutasításra – nem fogadott el. Valószínűleg nem véletlen, hogy Bányai pályája két évvel Gheorghiu-Dej halála és Nicolae Ceaușescu pártfőtitkárrá választása után kezdett ismét felívelő szakaszba. Ceaușescu, hatalomra kerülését követően, kezdetben a magyar értelmiségieket is meg akarta nyerni hatalma támaszának. Ennek folyományaként a régi, Gheorghiu-Dej alatti kommunista magyar elit egyes tagjai is pozíciókhoz jutottak,²⁰⁷⁷ az 1970-es évektől azonban a kulcspozíciókat már egy új, fiatal, a pártállami korszakban szocializálódott magyar elit vette át.²⁰⁷⁸ Bányait 1968-ban kinevezték a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának vezetőségébe. Ez azonban egy jobbára szimbolikus pozíció volt,²⁰⁷⁹ és a Román Akadémia egyik alosztályának alelnökévé is megteették. Sajátos azonban, hogy annak ellenére, hogy – mint azt az 1970-es években írt beadványaiból is tudjuk – tisztában volt a romániai magyarságot sújtó hátrányokkal, hivatalos külföldi útjain a román nemzetpolitika toleranciáját, és a román–magyar egyenjogúság megvalósulását propagálta.

Érdemes ugyanakkor kiemelni, hogy 1956 után Bányai valószínűsíthetően ismét egy „kettős életet” kezdett élni. Egyre kevésbé értett egyet a hivatalos pártvonallal, sőt Bányai Péter visszaemlékezése alapján fokozatosan reformkommunistává vált. Ennek ellenére az 1970-es évektől megnyilvánulásait továbbra is a mindenkori hivatalos vonalnak való megfelelés szándéka motiválta. Sajátos módszertani probléma azonban, hogy Bányai „valódi” nézeteit ebből az időszakból csak fiainak visszaemlékezéseiből és néhány „elejtett” személyes forrásból tudjuk rekonstruálni.²⁰⁸⁰

Érdekes kérdés, hogy Bányai számára a kisebbségi kérdés megoldása mennyiben volt nyelvi, nyelvhasználati vagy önálló intézményszervezési kérdés? Meglátásom szerint itt Bányai

²⁰⁷⁷ Bányai mellett pl. Demeter János, Fazakas János, Méliusz József.

²⁰⁷⁸ Mint például Király Károly, Sütő András, Domokos Géza, Bodor Pál.

²⁰⁷⁹ Ahogy a szervezet tevékenysége is jobbára szimbolikus töltettel bírt.

²⁰⁸⁰ Itt kiemelném Bányai 1981. május 22-én Méliusz Józsefnek írt leplezetlenül őszinte hangvételi levelét.

nézetvilága párhuzamba állítható más, illegalista múlttal rendelkező mozgalmárok nézeteivel (pl. Kazinczy János). Munkásságát vizsgálva valószínűnek tűnik, hogy az önálló kisebbségi intézményrendszer helyett a nyelvi jogokat és a kulturális hagyományápolást elegendőnek tartotta. Ebben kétségtelenül a lenini nemzetiségpolitika elvei hatottak rá, talán kis részt a sztálini autonómia elképzelések is (kétségtelenül támogatta a Magyar Autonóm Tartomány létrejöttét). Ugyanakkor az is tény, hogy más magyar származású aktivistákkal ellentétben (például Vincze János), ő a lenini nemzetiségpolitika elvei mellett lényegében végig kitartott (akkor is támogatta a moldvai csángó iskolák létét, mikor a pártvezetés már nyíltan azok felszámolására törekedett). Kétségtelen, hogy Bányai magyar identitását alapvetően nem tagadta meg, elképzelhető, hogy – akárcsak Kazinczy János – kezdetben ő is kifejezetten magyar volta miatt csatlakozott a mozgalomhoz. A kommunista mozgalomban látta a megoldást a romániai magyarság sorsának rendezésére. Az is kétségtelen, hogy a fiatal, 1945 előtti Bányai Lászlóra egy erős közösségi elköteleződés, hivatás- és küldetésstudat volt jellemző, még azután is, hogy elköteleződött a kommunista mozgalom mellett. Ez 1945 után is jelen lehetett nála, nincs okunk azt feltételezni, hogy akár az MNSZ alelnökeként, akár az oktatásügyben kifejtett tevékenysége során ne gondolta volna, hogy a tevékenységével a romániai magyarságot segíti. Ebből az alap-premisszából kiindulva viszont nehezen értelmezhető az 1960-as és 1970-es években kifejtett tevékenysége, mikor hivatalos delegációk tagjaként járta a világot, bizonygatva a román nemzetpolitika toleranciáját és a nemzeti egyenlőség megvalósulását. Az a tény, hogy ő ebben a folyamatban részt vett, talán részben a félelemmel magyarázható: az kétségtelen, hogy az 1950-es évektől folyamatosan megfigyelte a Securitate. Ugyanakkor itt már az egyéni karrier építésének szándéka is erőteljesen szerepet játszhatott. Bányait talán némileg megrészegítette a hatalom: nehezen bírta elviselni ha háttérbe szorították és nem kérték ki a véleményét, és hiú is volt. Erre egy kiváló példa, mikor születésének 70. évfordulóján kérdőre vonta Gáll Ernőt, amiért a *Korunk* nem emlékezett meg eme jeles eseményről.

Bányai politikai pályáját vizsgálva megállapítható, hogy a két világháború közötti MADOSZ-os csoportosulásból ő integrálódott a leginkább a román politikai elitbe.²⁰⁸¹ Egyben ő volt az egyetlen, aki nem került börtönbe vagy zárták ki a pártból, és – az ellene is indított

²⁰⁸¹ Ugyanakkor meglátásom szerint nem vált annyira internacionalistává, mint például Luka László. Bányai László Sándor is alátámasztotta, hogy apja mindig magyar érzelmű volt, de a romániai magyarság sorsának jövőjét csak és kizárólag a román többségen keresztül látta rendezhetőnek.

vizsgálatok ellenére – pályája 1959-ig lényegében töretlennek tekinthető. Élete vége felé azonban úgy a magyar, mint a román politikai elitől jórészt elszigetelődött, csak néhány egykori kollégájával²⁰⁸² maradt kapcsolatban. Részben ezzel is magyarázható, hogy halála után emlékezete kikopott a köztudatból. Itt ugyanakkor arra is érdemes kitérni, hogy sajátos, összeférhetetlen természete miatt a kortársai rokonszenvét sem tudta elnyerni. Ezt a jellemvonását talán Bernád Ágoston írta a legpontosabban körül egy 1976-os recenziójában (ahol Balogh Edgárral vetette össze személyét): „*Bányai zárkózottabb, hidegebb intellektus, fegyelmezett, racionálisan csiszolt elme, s ez elme mögött: nyugtalan lírai mélyrétegek. Van valamilyen sajátos tartózkodás egyéniségében, amely a látszat ellenére távolabb tartja őt az emberektől.*”²⁰⁸³

Hivatalos kapcsolataival ellentétben azonban annál harmonikusabban alakult magánélete. Feleségében nem csak lelkitársat talált, hanem ideológiailag is közel álltak egymáshoz. Érdemes ugyanakkor kiemelni, hogy mindkét fia – a környezet ellenére, amelyben felnőttek – hangsúlyosan antikommunistává vált. Mint arra a vonatkozó fejezetben kitértem, ezt akár egy generációs sajátosságnak is tekinthetjük, amennyiben a pártállami nomenklatúrában felnőtt gyermekek nagyon gyakran szüleik nézetrendszerével szemben határozták meg magukat.

Itt érdemes kitérni egy vitás kérdésre is. Horváth Sz. Ferenc Főcze János doktorijáról írt kritikájában felvetette, hogy Bányainak – az 1930-as években, MADOSZ főtitkárként – antiszemita megnyilvánulásai lettek volna.²⁰⁸⁴ Ezt Bányainak arra a – korábban általam is idézett – megnyilvánulására hivatkozva vetette fel, mely szerint a szervezetben nem kívánatos a zsidók vezető szerephez juttatása. Horváth szerint: „*Ha nem maga a zsidók zsidósága volt a probléma/problémás, akkor hogyan tudták volna Bányaiék, hogy ki a zsidó? [...] Szóval a MADOSZ (vezetőségének egy része) számon tartotta és a szervezet magyar jellegével nem vélte összeegyeztethetőnek a zsidók vezető pozícióba való kerülését. A recenzens szerint ez, akár még ha (sőt: főleg) figyelembe vesszük is a harmincas évek hangulatát, akkor is antiszemitizmus.*”²⁰⁸⁵ Nem tekinthetjük kizártnak, hogy a fiatal, még katolikus meggyőződésű Bányainak valóban lehettek antiszemita nézetei. Bár nincsenek erre utaló konkrét bizonyítékok, az beszédes, hogy ekkoriban még pozitívan tekintett Prohászka Ottokár, Bangha Béla és a franciaországi Action

²⁰⁸² Gáll Ernő, Méliusz József, Demény Lajos.

²⁰⁸³ Bernád Ágoston: Két könyv-két kortárs. *Korunk*, 1976/11. 4.

²⁰⁸⁴ Horváth Sz. Ferenc: A MADOSZ: ilyen volt a magyar baloldal a Román Királyságban. *Transindex Plakátmagány*, URL: <https://plakatmagany.transindex.ro/focze-janos-monografia-a-madosz-rol-magyar-dolgozok-szovetsege/> - 2021. június 24.

²⁰⁸⁵ Uo.

Francais prominens személyeinek tevékenységére. Ezeket az esetleges antiszemita nézeteit azonban az 1930-as évek elejére vélhetően levetkőzte. E mellett a legfontosabb érv feleségének zsidó származása, de később, a kolozsvári népbíróság közvádlojaként is tevékeny és pártatlan szerepet vállalt a nagysármási tömeggyilkosság körülményeinek feltárásában.

Sajátos végigkövetni Bányai pályáját a mindenkori hatalomhoz való viszonyulása szemszögéből is. Bányai volt lényegében az egyetlen, aki úgy a két világháború közötti és második világháború alatti kommunista-üldözéseket, illetve 1945 után a párton belüli leszámolásokat komolyabb következmények nélkül átvészelte.²⁰⁸⁶ Életének sajátos epilógusa azonban, hogy halála előtt teljességgel kiábrándult a kommunizmusból, kisebbik fia szerint folyamatos rémálomként gyötörték, melyben azt vizionálta, hogy letartóztatására érkezik a Securitate. Annak ellenére, hogy pályája nagy részében a mindenkori pártvonalnak megfelelően dolgozott, a nemzeti-kommunista Ceaușescu-rendszer úgy családjában, mint irathagyatékában biztonságpolitikai veszélyforrást látott.

Összegzésként Bányai pályáivét a következő mérföldkövek tagolják: katolicizmus – transzilvanizmus – népfront (a MADOSZ-ban kifejtett tevékenysége alatt) – sztálinizmus – reformkommunizmus. Bár fontossága jórészt megegyezett a korszak más magyar baloldali szereplőjével, például a Balogh Edgáréval vagy Méliusz Józsefével – sőt, megkockáztatom, hogy időnként még túl is tett rajtuk – velük szemben Bányai lényegében ismeretlen maradt. Ennek oka egyrészt talán abban kereshető, hogy irodalmilag nem alkotott maradandót (mint Méliusz), politikailag pedig élete végéig azt a román pártállami struktúrát szolgálta ki, amely bukását követően negatív töltettel maradt fenn az erdélyi magyarság köztudatában. Itt Bányai ellentétpárba állítható Balogh Edgárral, aki élete vége felé egyre szorosabb kapcsolatot épített ki a magyarországi pártvezetéssel, és folyamatosan jelentette a román nemzetpolitika magyarellenes intézkedéseit. A románság köztudatában pedig „idegen” voltából kifolyólag nem maradt fenn emléke. Bár az az eszmekör, amelyért egész életében harcolt, és azon belül is főként a román-magyar békés együttélés és egyenjogúság fontossága továbbra is aktuális, Bányai élettörténete mégsem hagyja jó szájízzel az erdélyi magyar kisebbségi olvasót. Miközben politikusi és döntőnői mozgástere nyilván szűk volt, az említett eszmék hangoztatása egyáltalán nem eredményezte a

²⁰⁸⁶ Ha eltekintünk 1933-as letartóztatásától, illetve 1952-es majd 1959-es megbuktatásaitól. A szövegben rendszeresen alkalmazott rövid életrajzoknak részemről volt egy ilyen szerepe is. Céлом volt ezeken keresztül bemutatni az egyéni sorsokat. Ezen keresztül megállapítható, hogy Bányai sorstársai közül a legtöbb áldozatot a második világháború és a Gheorghiu-Dej alatti pártállami diktatúra szedte.

romániai magyarság problémáinak megoldását. A fiatalon még némileg idealista Bányai azon a rendszeren keresztül látta megvalósíthatónak a kisebbségi kérdés rendezését, amely végül a magyar nemzeti intézményhálózat felszámolását okozta. Sajátos, hogy ennek ellenére mégis szinte végig asszisztált ehhez a folyamathoz, bár az is megállapítható, hogy az 1950-es évek második felétől ezt már nem annyira önként, inkább félelemből tette. Bányai életpályája így végső soron tragikusnak is tekinthető.

Mint láttuk a 20. század nagyobb részén átnyúló pályája végigvisz a korszak történetének legfontosabb állomásain, melyhez Bányai a körülményeknek megfelelően és lehetőségeihez mérten igyekezett alkalmazkodni. Élete és útja ugyanakkor a kudarcé is: egy sajátos alkalmazkodási kísérlet sikertelenségeként jellemezhető.

Bibliográfia

Levéltári források

Arhivele Naționale a României – Arhivele Naționale Istorice Centrale [Román Nemzeti Levéltár – Központi Történelmi Levéltár]

Fond nr. 27: Rola 375, Rola 376, Rola 377, Rola, 378, Rola 379, Rola 380, Rola 382, Rola 383.

Fond nr. 96: Dos.1605/1933-1939.

Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității [A Securitate irattárát vizsgáló Országos Bizottság]

Fond Informativ 005308 (Bányai Péter).

Fond Informativ I 161636 (Bányai László)

Fond Penal 000217 (Jordáky Lajos és társai)

Fond Penal P 050871 (Gyárfás Elemér)

Csíki Székely Múzeum – Bányai László hagyaték

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára

C/188. Bányai László hagyaték

Erdélyi Múzeum Egyesület Kézirattára

Jordáky Lajos hagyatéka: I. fond 2 csoport (Naplók), 1933–1945,
1947–1957, 1971–1974 füzetek.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Küm-Tük Románia, XIX-j-1-k, 239. tétel, 50. doboz.

46. tétel 10. doboz.

XIX-J-1-a, 60. doboz.

XIX-J-1-a-IV-135-1945-1947.

XIX-J-1-l *Bányai László iratai*.

Petőfi Irodalmi Múzeum

Áprily Lajos-hagyaték, V4566/25.

Méliusz József-hagyaték, V.55583/111.

Politikatörténeti Intézet Levéltára

923. fond, Bányai László hagyatéka. F.1. – F.9. dossziék.

Serviciul Județean Arhivelor Naționale Cluj [Állami Levéltár Kolozs megyei Hivatala]

Fond nr. 798. Dos. 413/1957–1961.

Fond nr. 1363. Dos. 63/1946–1948. Dos. 13/1952–1953.

Dos.14./1952–1953. Dos. 21/1953–1954. Dos. 27/1953–1955.

Fondul Inspectoratul General Administrativ, Circ. III. Cluj-

Napoca. Dos. 1/1947.

Fondul Tribunalul Poporului: Dos.6/1945, Dos.6/1946.,

Dos.21/1946. Dos. 22/1946.

Serviciul Județean Arhivelor Naționale Harghita [Állami Levéltár Harghita megyei Hivatala]

Fond nr. 497.

Fond nr. 503.

Fondul M.A.I.-M.A.M.

Internetes források

<http://szemelyisegek.konyvtar.hargitamegye.ro/hu/d/55/span-classunderbanyai-laszlospan>

Letöltés: 2021. május 16.

Academia de Științe Sociale și Politice. *Arhivele Naționale a României*. URL: <http://arhivelenationale.ro/site/download/inventare/Academia-de-Stiinte-Sociale-si-Politice.-Sectiile-Filosofie-Logica-si-Psihologie-Pedagogie.-1970-1978.-Inv.-3113.pdf> - Letöltés: 2021. április 28.

A Román Szocialista Köztársaság elnökének rendelete a kitüntetésekre vonatkozóan. – URL: <https://lege5.ro/Gratuit/he3dimry/decretul-nr-7-1978-privind-conferirea-de-ordine-ale-republicii-socialiste-romania?pid=45198530&expression=ofelia%20manole%20#p-45198530> – Letöltés: 2021. május 12.

Beke György: Sorváltás és sorsvesztés Erdélyben. URL: https://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf2606.pdf - Letöltés 2021. február 24.

Horváth Sz. Ferenc: A MADOSZ: ilyen volt a magyar baloldal a Román Királyságban. *Transindex Plakátmagány*, URL: <https://plakatmagany.transindex.ro/focze-janos-monografia-a-madosz-rol-magyar-dolgozok-szovetsege/> - Letöltés: 2021. június 24.

Izsák Anikó-Borbála: Erdélyi Tudósító repertórium 1932–1943. *Erdélyi Magyar Adatbank*, URL: <https://erdelyitudosito.adatbank.transindex.ro/> - Letöltés: 2021. november 8.

Izsák Anikó-Borbála: Népies Irodalmi Társaság iratainak jegyzéke, MNLOL P 1077. URL: https://www.academia.edu/5990514/N%C3%A9pies_Irodalmi_T%C3%A1rsas%C3%A1g_iratainak_jegyz%C3%A9ke_MNLOL_P_1077 – 2021. november 10.

Kincses Előd: Wass Albert és halálos ítélete. In: *Élet és Irodalom*. LII. évf. 34. sz. 2008. augusztus 22. URL: http://www.es.hu/kincses_elod;wass_albert_es_halalos_itelete;2008-08-25.html (2016.04.24.).

Kovács Áron: *Conceptul de transformare în gândirea politică românească și maghiară din Transilvania. 1830–1848*. [A változás koncepciója az erdélyi román és magyar politikai gondolkodásban. 1830–1848.] Doktori értekezés, Temesvári Egyetem (Universitatea de Vest), 2014. 11, 22, 29. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/42951347.pdf> - Letöltés: 2021. február 17.

Kuszálík Péter: Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989. *Transindex Adatbank* URL: <https://kuzalik1.adatbank.transindex.ro/index.php?action=bo&name=860> – Letöltés: 2021. február 4.

Legea 1945/312 pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării sau de crime de război.” A törvény szövege: <http://www.legex.ro/Legea-312-1945-87.aspx> - Letöltés: 2018. június 11.

Lege nr. 67 din 20 decembrie 1974.

URL: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/23315> - Letöltés: 2021. március 10.

Legea Educației și Învățământului nr. 28. din 21. decembrie 1978.

URL: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm_act_text?id=10480 – Letöltés: 2021. március 10.

Orbán Zsolt: A történelemtanítás válsága Erdélyben. *Történelemtanítás*. 2020/1-2. URL: <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2020/05/orban-zsolt-a-tortenelemtanitas-valsaga-erdelyben-11-01-11/> - Letöltés: 2021. március 10.

Scurtu, Ioan: Profesorii mei. [Tanárain] *Magazin istoric*, URL: <http://magazinistoric.blogspot.com/p/profesorii-mei.html> – 2021. április 13.

Sebestyén Kálmán: Kolozsvári egyetemek küldöttsége Debrecenben 1956-ban. *Művelődés*, URL: <http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=251> – Uolsó letöltés: 2021. február 18.

United States Holocaust Memorial Museum: Berkovits Bernát veszteségi lapja. . URL: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=3418026 Letöltés: 2020. július 3.

Varga E. Árpád: *Hungarians in Transylvania between 1870 and 1995*. URL: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/supplem.htm> - Letöltés: 2020. február 5.

12th International Congress of Historical Sciences Vienna, 1965. URL: <https://ichs2020poznan.pl/en/the-4th-congress-in-venna/> - Letöltés: 2021. március 29.

Korabeli kiadványok

A Dolgozó Magyarság Naptára, MADOSZ, 1935.

A Katolikus Főgimnázium Évkönyve. Csíkszereda, 1908-1909.

A Katolikus Főgimnázium évkönyve, Csíkszereda, 1920.

A Katolikus Főgimnázium évkönyve. Csíkszereda, 1940.

A Katolikus Főgimnázium Évkönyve, Csíkszereda, 1941.

A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem (1945–1955). Állami Tanügyi és Pedagógiai Könyvkiadó, Kolozsvár, 1956.

Analele Universităţii Bucureşti. 1982. 155–156.

Mit kíván másfélmillió magyar? MADOSZ, Brassó, 1937.

Mit mondott Luka László, Groza Péter, Kurkó Gyárfás a Romániai Magyar Népi Szövetség első kongresszusán? MNSZ, Kolozsvár, 1945.

Románia magyarsága a békéért és a népi demokráciáért. A temesvári országos naggyűlés beszámolója. Kolozsvár, 1947.

Új Arcvonal. Tizenkilenc fiatal erdélyi író antológiája. Szerk. Flórián Tibor, Kolozsvár, 1931.

Forráskiadványok

A Lázár utcától a Postakert utcáig. Szabédi László naplófeljegyzései (Diarium), önéletrajzai, válogatott levelezése. Szerk.: Bartha Katalin Ágnes, Korunk–Komp-Press, Kolozsvár, 2007.

Benedek Elek irodalmi levelezése 1921–1929. I–IV. Közzéteszi: Szabó Zsolt. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest és Kolozsvár, 1979–2002.

Bottoni, Stefano: *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2006.

Cseke Péter: *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930-1940).* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986.

Cseke Péter (szerk.): *Lehet – nem lehet? Kisebbségi létértelmezések, 1937-1987.* Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 1995.

Dávid Gyula–Gáll Éva (szerk.): *Gáll Ernő: levelek. 1949–2000.* Korunk–Napvilág, Kolozsvár–Budapest, 2009.

Erdély magyar egyeteme. II. kötet. Szerk.: Lázók János–Vincze Gábor, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998.

Fülöp Mihály–Vincze Gábor (szerk.): *Vasfüggöny keleten. Iratok a magyar-román kapcsolatokról (1948–1955).* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007.

L. Balogh Béni: *Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940-1944 között.* Pro-Print Könyvkiadó, Budapest, 2013.

Mocanu, Radu-Marin: *Vremuri satanice* [Sátáni idők].

Partidul Comunist Român în anii celui de al doilea război mondial [A Román Kommunista Párt a második világháború éveiben]. Szerk.: Tudor-Pavelescu, Alina, ANR, Bukarest, 2003.

Principiul bumerangului. Documentele procesului Lucrețiu Pătrășcanu. [A bumeráng-effektus. Lucrețiu Pătrășcanu perének iratai] Szerk.: Giugariu, Mihai, Editura Vremea, Bukarest, 1995.

Vincze Gábor: *Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modernkori történelmének tanulmányozásához (1860–1989).* Teleki László Alapítvány, Budapest–Kolozsvár, 2004.

Sajtó

Adevărul Ardealului, 1945.

A hét, 1976.

Brassói Lapok, 1936, 1937, 1938, 1939.

Csíki Lapok, 1930, 1932.

Csíki Néplap, 1931, 1932.

Ellenzék, 1928, 1937.

Előre, 1955, 1956, 1958, 1959.

Erdély, 1945.

Erdélyi Fiatalok, 1930, 1931, 1932, 1933.

Erdélyi Helikon. 1931, 1932.

Erdélyi Lapok, 1936.

Erdélyi Magyar Szó, 1940.

Erdélyi Tudósító. 1924, 1928, 1931.

Făclia, 1956.

Falvak Népe. 1932.

Független Újság, 1937.

Hitel, 1940–1941.

Ifjú Erdély, 1925.

Igaz Szó, 1957. 1973.

Igazság, 1945, 1946, 1947.

Jóbarát, 1928, 1929, 1930.

Kelet-Nyugat, 1991.

Korunk, 1932, 1933, 1934, 1935, 1937, 1938, 1939, 1940, 1957, 1966, 1967, 1970, 1971, 1972, 1976, 1977, 1981.
Kritika, 1987.
Magyar Kultúra, 1931.
Művelődés, 1981.
Le Monde Nouveau, 1930.
Népi Egység, 1944, 1945, 1946.
Pásztortűz, 1923, 1929, 1930.
Revista de Istorie, 1971, 1974.
Romániai Magyar Szó, 1950.
Scânteia, 1969, 1977.
Szabadság, 1992.
Temesvári Hírlap, 1932.
Utunk, 1949, 1956, 1974, 1981.
Új Élet, 1981.
Új Nemzedék, 1925.
Vakációi levél, 1928.
Valóság, 1991.
Vasárnap, 1930.
Vasárnapi Újság, 1924.
Vatra, 1981.
Veac Nou, 1956.
Világosság, 1944, 1945, 1946, 1947.

Interjúk

Aniszi Kálmán: Szolgálni egy nemes ügyet – ez a legszebb (Interjú a 80 éves Banner Zoltánnal).
Kapu, 2012/6-7. 72-73.

Cseke Péter: *Vigyázó torony. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval*. Bukarest, 1995.

Interjú Bányai László fizikussal. RTV Magyar adás, 2018. november 27. URL:
<https://www.youtube.com/watch?v=r9R9JmyegkI> – Letöltés: 2021. március 3.

Interjú Böződi Györggyel. Készítette B. Nádor Orsolya 1986-ban. Veritas Intézet, Oral History Archívum, OHA-68.

Interjú Csögör Lajossal. Készítette Tóth Pál Péter 1986-ban. Veritas Intézet, Oral History Archívum, OHA-007.

Interjú Csögör Lajosnéval. Készítette Barabás Béla 1986-ban. Veritas Intézet, Oral History Archívum, OHA-27.

Interjú Gáll Ernővel. Készítette Szabó Máténé Dér Ilona és Hegedűs B. András 1985-ben. Veritas Intézet, Oral History Archívum.

Interjú Jakab Sándorral. Készítette Tóth Pál Péter 1986-ban. Veritas Intézet, Oral History Archívum, OHA-12.

Kovács Szabolcs interjúja Bányai László Sándorral, 2020. szeptember 24-én. A szerző birtokában.
Kovács Szabolcs interjúja Bányai Péterrel, 2021. július 2-án. A szerző birtokában.

Ladislau Bányai: Profile in motion. A volume dedicated to the celebration of his 80th birthday. (Editor: Victor Bârsan). Editura Horia Hulubei, Bukarest–Măgurele, 2018.

Molnár Gusztáv interjúja Balogh Edgárral. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

Molnár Gusztáv interjúja Bányai Lászlóval. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

Molnár Gusztáv interjúja Czikó Nándorral és Lőrincsel. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

Molnár Gusztáv interjúja Demeter Jánossal. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

Molnár Gusztáv interjúja Gáll Ernővel. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

Molnár Gusztáv interjúja Lakatos Istvánnal, Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

Molnár Gusztáv interjúja Méliusz Józseffel. Jakabffy Elemér Alapítvány Gyűjteménye, Kolozsvár.

Memoárok

Balogh Edgár: *Szolgálatban*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1981.

Balogh Edgár: *Férfimunka*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Bányai László: *Kitárul a világ*. Kriterion, Bukarest, 1978.

Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion, Bukarest, 1980.

Bányai László: A Pásztortűztől a Korunkig. In: *Korunk Évkönyv*, 1976.

Bethlen Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Budapest, 1989.

Demeter János: *Századunk sodrában*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.

Jakubinyi György: *Magnificat! Adalékok egy önéletrajzhoz*. Verbum Kiadó, Kolozsvár, 2021.

Katona Szabó István: *A nagy remények kora*. I-II. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990.

Lakatos István: *Emlékeim, II. Börtöneim*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 199?

Pacepa, Ion Mihai: *Moștenirea Kremlinului. Rolul spionajului în sistemul comunist de guvernare* [A Kreml öröksége. A kémkedés szerepe a kommunista kormányzati rendszerekben]. Editura Humanitas, Bukarest, 2013.

Prodan, David: *Memorii*. Editura Enciclopedică, București. 1993.

Veress Pál: *Holnap indulok hozzád, Egy ifjúmunkás élete*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.

Tanulmányok

Bányai, Ladislau–Prodan, David: Conceptul lui Nicolae Bălcescu despre rolul maselor populare în istorie [Nicolae Bălcescu elképzelései a néptömegek történelemben játszott szerepéről]. In: *Studii și referate despre Nicolae Bălcescu*. Bukarest, 1953.

Borsányi György: Zsidók a munkásmozgalomban. *Világosság*, 2. sz. 145–151.

Csűrös Klára: André Gide. in.: *A francia irodalom a XX. században*, Gondolat, Budapest, 1976.

Erdélyi Lajos: Sármás, Arad, 1944. szeptember. *Múlt és Jövő*, 2004/1. 34-41.

Főcze János: A gyimesvölgyi parasztlázadás. In: *BBC history*, 2016/4.

Főcze János: A Magyar Dolgozók Országos Szövetségének megalakítása és megalakítói. In: Romsics Ignác (szerk.): *Közelítések. Tanulmányok Erdély 19-20. századi történetéhez*. In: Komp-Press Kiadó-Korunk, Kolozsvár, 2018.

Főcze János: Kikiáltani a független Erdélyt vagy elfogadni a második bécsi döntést? – A Kommunisták Romániai Pártja Erdélyi és Bánsági Tartományi Bizottsága vargabetűi 1940 július és szeptembere között. In: *Archivnet*, 2018/4. URL: <https://archivnet.hu/kikialtani-a-fuggetlen-erdelyt-vagy-elfogadni-a-masodik-becsi-dontest-a-kommunistak-romaniai-partja> - Letöltés: 2020. december 26.

Gáll Ernő: A régi Korunk antifasizmusa. In: *Korunk*, 1984/8.

- Izsák Anikó-Borbála: A neokatolicizmus recepciója az Erdélyi Tudósítóban, 1932–1936. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Terek, intézmények, átmenetek*. MÁSZ, Budapest, 2015. 95–117.
- Keresztes Csaba: Egy nemzetközi kiadatás folyamata. Rajnay Károly vezérőrnagy kiadása Romániának 1945–1956. *Debreceni Jogi Műhely*. URL: http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/1_2011/nemzetkozi_kiadatas/ - Letöltés: 2021. december 10.
- Kósa-Grimm András Kristóf: A két világháború közötti erdélyi magyar kommunista mozgalom helyzete a magyar állambiztonsági iratok P-dossziéi alapján. *Betekintő*, 2020/3.
- Kovács Eszter: The poer of second-generation diaspora: Hungarian ethnic lobbying in the United States in the 1970–1980s *Diaspora Studies*, 2017.
- Kovács Szabolcs: A kolozsvári népbíróság tevékenysége a II. világháború utáni Erdélyben. In: Romsics Ignác (szerk.): *Közelítések: Tanulmányok Erdély 19–20. századi történetéhez*. Komp-Press, Kolozsvár, 2018. 191–228.
- Kovács Szabolcs: Csoportos perek a kolozsvári népbíróság előtt (1946). *Clio Műhelytanulmányok*, 2018.
- Kovács Szabolcs: A kolozsvári népbíróság tevékenységének sajátosságai. In: Tötös Áron: *Fejezetek Erdély történetéről*. EME, Kolozsvár, 2018. 334–353.
- L. Balogh Béni: Dél-Erdély, Észak-Erdély. Különbségek, párhuzamok. In: *Limes*. 2011/2.
- Mészáros Máté: A trianoni trauma kialakulása és kihatása a Népies Irodalmi Társaság létrejöttében. *Valóság*, 2015/9. 64-73.
- Nagy Mihály Zoltán: Wass Albert háborús bűnpere. A per jogtörténeti háttere. In: *PoLisz* 2004/aug.-szept. 78.
- Nagy Róbert: Iparosodás és migráció: a kolozsvári és a Zsil-völgyi munkásság etnikai és felekezeti összetétele, valamint születési hely szerinti származása. In: *Ablakok a múltra*. EMK, Kolozsvár, 2012. 204-234.
- Novák Zoltán: Magyarok a Román Kommunista Pártban. *Pro Minoritate*, 2006/2.
- Olosz Levente: Felelősségre vonás a vészkorszak bűneiért Észak-Erdélyben. In: *Századvég*, 2014. 74.
- Olti Ágoston: A Romániai Kommunista Párt és a romániai nemzetiségi/területi kérdés a két világháború között. *Regio*, 2007/1.

Pleșa, Liviu: Informatorii Securității din Institutul de Istorie din Cluj. Tipologii și metode de recrutare [A Securitate informátorai a kolozsvári Történeti Intézetben. Tipológiák és rekrutálási módszerek]. 1948–1965. *Caiete CNSAS*, 2013/1–2.

Pomogáts Béla: Erdélyi gondolat – erdélyi irodalom. In: *Párbeszéd anyanyelven*. Budapest, 1998.

Schuller Balázs: Impériumváltás a Zsil-völgyében, 1918. In: *Bányászati és Kohászati Lapok*. 2005/3. 35-38

Spannenberger Norbert: Katolikus elitnevelés és rendi társadalompolitika. A Foederatio Americana és a ciszterciek. In: Guitman Barnabás (szerk.): *A Ciszterci Rend Magyarországon és Közép-Európában*. Piliscsaba, 2009. 381-394.

Tófalvi Zoltán: Az 1956-os forradalom visszhangja Romániában, Erdélyben. *Századok*, 1998.

Troncotă, Cristian: Siguranța și spectrul revoluției comuniste [A Siguranța és a kommunista forradalom spektruma]. In: *Dosarele Istoriei*. Nr. 4/2000.

Vekov Károly: Adalékok Wass Albert háborús bűnperéhez. In: Raffay Ernő–Takaró Mihály–Vekov Károly: *A gróf emigrált, az író itthonmaradt*. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 2004.

Veszprémy Bernát László: Egy avitt jezsuita antijudaista. Bangha Béla SJ a zsidókérdés útvesztőiben. In: *Történelmi szemle*. 2017/3. 439-463.

Weber, Petru: A háborús bűnök megtorlása a második világháború utáni Romániában és Magyarországon. In: *Korall* 2007/28-29.

Könyvek

Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940-1944*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2015.

Ablonczy Balázs: *Keletre, magyar!* Jaffa Kiadó, Budapest, 2016.

Antal Róbert-István: *Jordáky Lajos (1913–1974)*. doktori értekezés, Eszterházy Károly Egyetem, Eger, 2020.

Bajcsi Ildikó: *A cserkészettől a kommunizmusig: A sarlósok alternatívái a két világháború közötti Csehszlovákiában*. Eger, 2018. Doktori disszertáció.

Balacciu, Jana – Chiriacescu, Rodica: *Dicționar de lingviști și filologi români* [Román nyelvészek és filológusok szótára]. Editura Albatros, Bukarest, 1978.

Balázs Sándor: *Szociológia és nemzetiségi önismeret*. Bukarest, 1979.

Balogh Edgár: *Íratlan történelem*. Erdélyi Enciklopédia, Kolozsvár, 1939.

- Bánkúti Gábor: *A romániai jezsuiták a 20. században*. Jezsuita Kiadó, Budapest, 2016.
- Bányai László: *A magyarság a dunavölgyében. Ezer év tanúsága*. Kolozsvár, 1938.
- Bányai László: *Harminc év. Jegyzetek a romániai magyarság múltjáról*. Állami Könyvkiadó, Bukarest, 1949.
- Bányai László: *Hosszú mezsgye. Esszék, jegyzetek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974.
- Bányai László: *Közös sors – testvéri hagyományok*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1973.
- Bányai, Ladislau: *Pe fâgașul tradițiilor frățești*. Bukarest, 1971.
- Bányai László: *Tavaszi Szél*. 1958.
- Bányai Péter: *Az eredeti demokráciától a maffia-állam felé?* Koinónia Kiadó, Kolozsvár, 2005.
- Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Budapest, 2013.
- Bárdi Nándor–Filep Tamás Gusztáv–Lőrincz D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozásai a magyar kisebbségek történetében*. MTA TTK – Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2014.
- Bottoni, Stefano: *Sztálin a székeleyknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952-1960)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.
- Carp, Matatias: *Sărmaș, unor celor oribile crime fasciste* [Sármás, egyike a legszörnyűbb fasiszta rémtetteknek]. 1945.
- Constantinescu, Miron – Pascu, Ștefan – Ladislau Bánayai: *Desăvârșirea unificării statului național român: Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*. [A román nemzetállam megvalósítása: Erdély egyesülése a régi Romániával] București, Editura Academiei Republicii Socialiste România. 1968.
- Csatári Dániel: *A Vásárhelyi Találkozó*. Budapest, 1967. Akadémiai Kiadó.
- Csatári Dániel: *Forgószélben*. Budapest, 1969. Politikai Kiadó.
- Dávid Gyula (szerk.): *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965*. Polís Könyvkiadó–EME, Kolozsvár, 2006.
- Deletant, Dennis: *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948–1965* [A kommunista terror Romániában. Gheorghiu-Dej és a rendőrállam]. Editura Polirom, Iași, 2001.

Diac, Cristina: *Zorii comunismului în România. Ștefan Foriș, un destin neterminat*. [A kommunizmus hajnala Romániában. Fóris István, egy befejezetlen végzet]. Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014.

Domokos Pál Péter: *Rendületlenül*. Eötvös Kiadó, Budapest, 1989.

Dobre, Florica (szerk.): *Membrii CC al PCR* [Az RKP KB tagjai]. Editura Enciclopedică, Bukarest, 2004.

Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2007.

Főcze János: *A MADOSZ. Baloldali történet a Román Királyságban (1934–1944)*. Kolozsvár, EME-Kriterion, 2021.

Gergely Ernő: *A magyarországi bányásztársadalom története 1867-ig*. Budapest, 1986.

Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopoláció Erdélyben 1918-1948 között*. EME, Kolozsvár 2013.

Gyarmati György: *Magyar hétköznapiak Rákosi Mátyás két emigrációja között. 1945–1956*. Minerva Kiadó, Budapest, 1988.

Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001.

Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018.

Hódos György: *Tettesek és áldozatok. Konceptiós perek Kelet-Közép-Európában*. Noran Kiadó, 2005.

Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931-1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007.

Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Budapest, Bocskay Szövetség, 1920.

Jancsó Elemér: *Északafrikában*. Kolozsvár, 1931.

Kovács Szabolcs: *A nagysármási zsidók meggyilkolása (1944. szeptember 16-17.): Magyarok, románok és zsidók a magyar katonai megszállás időszakában*. Clio Intézet, Budapest, 2021.

Láng Gusztáv – Urbán László (szerk.): *Dsida Jenő összegyűjtött versei*. Budapest, 2008.

Livezeanu, Irina: *Cultural politics in Greater Romania. Regionalism, nation building & ethnic struggle, 1918-1930*. Cornell University Press, Ithaca & London, 1995.

Lönhárt Tamás: *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist*. [A Magyar Népi Szövetség a kommunista hatalom kiépítésének időszakában] Editura Argonaut, Kolozsvár, 2008.

- Marton József: *Az Erdélyi (Gyulafehérvári) Egyházmegye története*, Gloria nyomda, Kolozsvár, 1993.
- Milata, Paul: *Între Hitler, Stalin și Antonescu: Germanii din România în Waffen-SS* [Hitler, Sztálin és Antonescu között. Romániai németek a Waffen-SS-ben]. Schiller-Verlag, Bonn, 2017.
- Nagy Imre: *Ahogy Csíkba megérkeztem...* (Szerk.: Gerencsér Zsigmond) Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor: *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. EME – Pro-Print, Kolozsvár-Csíkszereda, 2003.
- Nagy Mihály Zoltán: *Kisebbségi érdekképviselő vagy pártpolitika? A Romániai Magyar Népi Szövetség története, 1944-1953*. Pécs, 2012. Doktori disszertáció.
- Nohlen, Dieter – Stöver, Peter: *Elections in Europe. A Data Handbook*. 2010.
- Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája. 1965–1974. I.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2011.
- Onișoru, Gheorghe: *Pecetea lui Stalin. Cazul Vasile Luca*. [Sztálin pecsétje. A Vasile Luca-ügy] Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2010.
- Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Pascu, Ștefan: *Voievodatul Transilvaniei*. [Az Erdélyi Vajdaság] Editura Dacia, Bukarest, 1989.
- Passuth László: *Rézkor*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1969.
- P. Boros Fortunát: *Az erdélyi ferencrendiek*. Szent Bonaventura Kiadó, Kolozsvár, 1927.
- Pleșa, Liviu: *Istoriografia clujeană sub supravegherea Securității. (1945–1965)* [A kolozsvári történetírás a Securitate felügyelete alatt.]. Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017.
- Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, I-V. Szerk. Balogh Edgár és Dávid Gyula. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 1981–2010.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- Sălăgean, Marcela: *Administrația sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944 – martie 1945)* [Szovjet közigazgatás Észak-Erdélyben]. Kolozsvár, Fundația Culturală Română, 2002.
- Sárándi Tamás: *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2016.
- Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Budapest, 1937.

- Sőni Pál: *A romániai magyar irodalom története*. Editura Didactică și Peagogică, Bukarest, 1969.
- Sőni Pál: *Nagy István*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.
- Szabédi László: *Rózsahullató fa*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1982.
- Tar Károly: *Erdélyi sors. Szociográfiai írások*, Erdélyi Híradó Lap- és Könyvkiadó, Kolozsvár, 1997.
- Țărău, Virgiliu: *Alegeri fără opțiune. Primele scrutinuri parlamentare din Centrul și Estul Europei după cel de-al Doilea Război Mondial*. [Választások lehetőség nélkül. Az első parlamenti választások Közép- és Kelet-Európában a második világháború után] Editura Universitas, București. 2006.
- Tismăneanu, Vladimir: *Stalinism pentru eternitate*. [Sztálinizmus örökké] Humanitas, Bukarest, 2003.
- Tóth Tihamér: *A tiszta férfiúság (Levelek diákjaimhoz)*. Budapest, 1919.
- Tóth Tihamér: *Az intelligencia lelki gondozása I-II*. Budapest, 1923.
- Tötössy Magdolna: *A Magyar Népi Szövetség története*. Pallas Akadémia, Csíkszereda, 2005.
- Turzai Mária: *A Vásárhelyi Találkozó*. Bukarest, 1977. Politikai Kiadó.
- Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. 1850-2002*. I. kötet, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998.
- Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. 1850-2002*. IV. kötet. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2002.
- Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája. 1944–1953*. Szeged, 1994.
- Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéhez*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.
- Vincze Gábor: *Magyar vagyon román kézen*. Pro-Print, Csíkszereda, 2000.